

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA
SZARVAS GÁBOR.

HATODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1877.
PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.
(Hold-utca 4. sz.)

~~SECRET~~

F4206/75

Edt.
1980.

1. ed. rev.

1965

A MAGYAR NYELVÖR

1877. évi dolgozótársai és gyűjtői.

✓ Ágai Adolf.	Hantz Gyula.
✓ Alexander Bernát.	Harasztai Gyula
Bakoss Lajos.	Ihász Gábor
✓ Ballagi Aladár.	35 Káplány József
5 Ballagi Béla.	Király Pál.
✓ Bánóczy József.	Kiss Ignác.
Biró József.	Koreska Vilmos
Bodon Józsefné.	Kovách Albert.
Borcsa Mihály.	40 Kovács Lajos
10 Both Béla.	Könnye Nándor
✓ Budenz József.	Kulcsár Endre
Chiovini Ferencz.	László Mihály
Császár Lajos.	✓ Lehr Albert.
Deák Elek.	45 Major Lajos
15 Edelspacher A.	D. Mezey Miksa.
Ehrlich Lajos.	Nagy Gyula.
Engel Jakab.	T. Nagy Imre.
Erneyi Miksa.	Paal Gyula.
Felméri Lajos.	50 L. Páyer István.
20 Ferenczi János.	M. Pap Miklós.
Fialowski Lajos.	Papp György.
Ficzere Gusztáv.	Pesty Frigyes.
Firtosalyi.	B. Pongrácz E.
Fischer Ignác.	55 Rokonföldi.
25 Fodor Dániel.	Rozsnyai K.
Fritz Dávid.	Šándor János.
Gaál Ferencz.	Schlosjarik K.
Gáborfi Károly.	Séner Ferencz.
Gacsó Kálmán.	60 Simonyi Zsigmond.
30 Gonda Béla	Sipos Eszti.
Györi Lajos	Solosvári Károly.

Szabó Dávid.	Vadász Polikárp.
Szabó Imre.	Veres Imre.
65 Szász-Károly.	75 Vizi Ferencz.
Szepezdy K. Gy.	Volf György.
Szilsárkány Ö.	Vozári Gyula.
Szivák János.	Wolf Vilmos.
Szűts Miklós.	Zajzon Dénes.
70 Szvorényi József.	80 Zibrinyi Gyula.
Uj Katinka.	Zombori Emőd.
Újhelyi Géza.	Zsolnay György.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. JANUÁR 15.

I. füzet.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK JAVÍTÁSA.

Fegyverképes.

Mióta a hibás alkotások javítása megindult, a neologusok és védők sok mindenféle, tarthatatlannál tarthatatlanabb állítással léptek ki a világ színe elé védelmükre. Egyik legutóljára felhangzó szózat azt az első hallásra sokat mondó kijelentést hangozta a neologia botlásainak mentegetésére, hogy e tévedéseket nincs jogunk kárhoztatni, mert azok természetesek; hisz, így hangzik a mentség, nyelvünk törvényei ma is sincsenek tisztázva. Ez a legújabban fölléptetett erősség kettőről tesz tanúbizonyságot. Először, hogy feltalálója nem igen sok időt vesztegetett a nyelvek élete folyamának vizsgálására; másodsor hogy a neologia történetének épen legsarkalatosabb mozzanataiban tájékozatlan.

Az élet ugyanis, a mint tudjuk, folytonos változás, fejlődés. Valamíg tehát él a nyelv, a változás processusa szakadatlanul foly benne; a fejlesztő erő egyre működik; s új szók alkotása s a jelentések módosítása egy pillanatra sem szűnik meg. Tudjuk továbbá azt is, hogy e század kezdetéig, igaz értelmében véve a szót, nyelvtudomány nem volt; hogy tehát nagyon csekély megszorítással, a védő szózat tételével szólva, a nyelvek törvényei tisztázva eddigelé egyáltalában nem voltak. S mégis miről tanúskodnak a nyelvtudomány földérítései? Arról-e, a mit az új védelmi szó következtetni akar, hogy a nyelvek telve vannak fonák jelenségekkel? Korántsem; hanem tanúskodnak épen az ellenkezőről, arról, hogy bármely állapotát tekintsük a nyelveknek, mindenütt és mindenkor a legnagyobb

törvényesség és törvényszerű változások uralkodnak bennük. A legvadabb nép nyelvében, az olyanében is, a melynek nem volt, s valószínűleg nem is lesz soha alkalmá nem csak „tisztázott“, hanem egyáltalában semmiféle nyelvtörvényekről még csak álmodni is, ép oly erősnek, sőt még erősebbnek mutatkozik a törvényesség hatalma, mint azon népeknél, a kiket „tisztázott nyelvtörvények“ birtokában látunk. Szóval a természetes nyelvfejlődés titkon működő erő által megy végbe, s ép úgy nincs a nyelvtörvények tudatos ismeretéhez kötve, mint nem függ a fa növése a fejlődés föltételeinek ismeretétől.

De még ha a nyelvfejlesztés, vagy, minthogy a legújabb időben szerfölött lábra kapott a szókkal való játszódás, mondjuk: helyes nyelvfejlesztés a „tisztázott nyelvtörvények“ ismeretéhez volna is kötve, még akkor sem nyomna ez mint erősség semmit; mert, a mit védő szó nem tud, vagy, e nyilatkozatából ítélve, a mit nem látszik tudni, a neologia e törvényekkel nem csak hogy nem törődött, hanem egyenest lábbal taposta, midőn az író tetszését úrrá tette a nyelven, s nyelvünket a német nyelv rájárára feszítendőnek követelte, s a műtétet rajta végre is hajtotta. (Kazinczy elvei.) Ez tehát nyelvünk elkorcsosulásának egyik fő forrása, nem pedig a „nem tisztázott nyelvtörvények“, a melyek a bűnben való részségségnek legkisebb gyanújától is távol állanak.

Ez a forrás azonban inkább csak kezdetben volt veszedelmes s ma már szerencsére csaknem teljesen bedugult; de fakadt helyette egy más sokkal pusztítóbb, kártékonyabb amannál. S ez a forrás a tudatlanság — a fordítók tudatlansága. Nagyon találó, s épen azért érdemesnek tartjuk ide iktatni, a mit erre nézve Brassai Sámuel „Neo- és Palaeologia“ című értekezésének 14. 18. lapjain mond. „A „gazdagítás“ czélja csak egy volt és csak egy is lehetett, t. i. az hogy a szó szerinti fordítást lehetővé tegye. De ez a dolog természete szerint lehetetlen lévén, mesterséggel sem lehet azzá tenni. Az eszmék minden nyelvben megvannak, de az azokat jelelő szavak azonegy eszmét egyikben egy, másikban más eszmetársulattal, egyikben több rokonos eszmét egy szóval, másban mindeniköket külön szóval fejezik ki. Ezt a viszonyt a szócsinálás nem változtathatja meg, hanem új esetekkel

szaporítja; a hézagokat nem pótolhatja ki úgy, hogy újakat ne vájjon vagy repeszsen. Mert a többi nyelvek is szintoly viszonyban vannak egymással s midőn egynek igazat teszen a neologus, éppen azáltal egy másikkal ellenkezésbe jön, s ezen az a nyomorék fogás, hogy egyet válaszszunk a többiek tolmácsává, éppen semmit sem segít. De a neologus mindezekkel rendszerint semmit sem gondol; mert előtte csak az az egy eset áll, a mely körül működik; s ha kikovácsolhat egy idegen szónak véleménye szerint megfelelő szót, nem méregeti sokat jelentései körét, nem aggódik a vele társuló eszmék csoportján, mely az idegen eredeti körül rajzóktól sokszor egészen, és több kevesebb mértékben mindenkor elüt, és így bizonyosan nem fogja az új szó a célzott eszmét kelteni a magyar olvasóban. Hát aztán mirevaló az új szó? Gazdagítja-e igazában a nyelvet?

A nyelv gazdagításának ily módja tehát a lehetetlenséggel határos valószínűség bélyegét viseli; s az oly előítéletet, mely a lehetetlenség megkísértésére készlet, méltán mondhatni észszerűtlennek. De mivel a kísértmény mégis megtétt, de ép teremtményeket nem hozhatott létre, hanem szörnyetegeket szült, kártékony is. Kártékony elsőben positive, mert elárasztotta nyelvünket legvilágosb analógiáival ellenkező, következőleg magyartalan szavakkal, a nyelvbe hamis és a rossz termékeket szaporító analógiákat csempészett be, az ifjú nemzedékek nyelvérzékét megrontotta és a magyar stílust idegenszerűvé tette; egy szóval kimondva, nyelvünket elundokította. Idegenszerűvé, mondom, mert ha akármely eredeti cikket, mely állítólag magyarul van írva, elolvasok, úgy tetszik, mintha fordítva volna ha némelyike egészben nem, de részeiben valamennyie! S az természetes következése annak a ténynek, a melyet semminemű nyelv irodalmában nem tudok fellelni, t. i. hogy nálunk az írók a fordítóktól tanulták és tanulják a stílust; holott másutt éppen ellenkező eset van.

De tetemes a negatív kár is. Mert fordítóinkat részint még inkább hozzá szoktatja a lustasághoz, részint megtanítja rá, hogy ne anyai nyelvekben keressenek tö-

törzsökös magyar szavakat az idegen nyelveken írt gondolat lehetőleg közelítő kifejezésére, hanem a szótárakban az idegen mondat egyes szavainak megfelelő gyártmányokat; miből természetesen oly szólam keletkezik, melyet csak az ért meg, a ki beletanult; s ez is sokszor csak úgy, ha gondolatában elébb visszafordítja az eredeti nyelvre. Továbbá mindezek által, mind általában a divatos szók felkapása által nyelvünk kincseinek jókora része elvesz. Szavak, szólamok nem használatnak és így elfelejtetnek, s helyöket az idegen eszmetársulatok nyomán koholt új szavak bizony ki nem pótolják.“

A most hallottakhoz további észrevételeket csatolni annál inkább nem tartjuk szükségesnek, minthogy magunk is már nem egyszer szót emeltünk az ily nem csak szükségtelen, hanem még hozzá korcs alkotások ellen, a melyekkel a tudatlanság régi jó, magyar észjáráson nyugvó szavainkat és szólásainkat lassanként a pusztulás ösvényére szorítja. (Nyr. IV. 51—54. 146. 196. 484. V. 241—243. 386.)

Az ily szükségtelenül alkotott korcsok közé tartoznak mindazon új szók, melyek német ráma után készülve *képes*-sel vannak összetéve. Korcsok, mert a magyar nyelv ily esetekben a ragelhagyást nem tűri meg, következőleg az úgy nevezett ragvonzó szók ragtalan szókkal compositumot nem alkothatnak. Szükségtelenek, mert *aequivalente*ik nagyobbára megvannak nyelvünkben. Kártékonyok, mert jó, magyaros szavaink kipusztításán dolgoznak. Tekintsük csak a czímbeli *fegyverképes* = *waffenfähig* szót. Mi szükség volt ennek alkotására, mikor már ugyanezen jelentéssel járatosak voltak a következők: **fegyverfogó, fegyverfogható, fegyverbiró, fegyverviselő, fegyverforgató, fegyvervonó?** Az olvasóra bizzuk, ítélje meg ő, mennyivel mond többet, alkalmasabb-e, hatásosabb-e, s a mi fő, magyarosabb-e ezeknél csak parányival is a *fegyverképes* fonákság; s ítélje megérdemli-e az a fej a gondolkodó nevet, a melyben ez az idétlenség megfogamzott, s megérdemli-e a gondolkozva dolgozó nevezetet az a magyar író, a ki a *fegyverképes* szót tolla hegyére tudja venni? -

A majdnem képzőként szereplő *fähig*-nek (v.ö. -reich, -voll) magyar megfelelőit hadd tüntessék fel a következő

kifejezések: *lebensfähig* = *életrevaló*, *heiratsfähig* = *házasuló*, *házasulandó*, *nősző* (legény); *fürjhez menő*, *eladó* (leány); *tragfähig* = *birós* (l. Nyr. IV. 147.).

AZ ÖSSZETETT MONDATRÓL.

Az összetett mondatról akarok röviden szólni; de azon kérdések közül, melyek e tárgyhoz fűződnek, csak kettővel akarok foglalkozni: az egyik az, hogy mai nyelvtudatunk szerint az összetett mondatokat hányféle és miféle csoportokra oszthatjuk; a másik az, hogy a nyelv hogyan tett szert azon eszközökre, melyekkel több mondatot egymással egy egészsze fűzhet egy gondolat kifejezésére. Föladatunknak első része tehát egyszerűen az előttünk álló nyelvbeli tények világos csoportosításában s egymáshoz való viszonyuk meghatározásában áll; a másodikhoz már a nyelvtörténet s a szófejtés tanulságaira van szükségünk. Mert az eszközök, melyekkel a nyelv a mondatfűzésnél él, a kötő szók és a vonatkozó (relatív) névmások; ha tehát azt akarjuk nyomozni, hogyan fejlődött az összetett mondatszerkezet, akkor nem tehetünk mást, mint hogy a kötő szók és vonatkozó névmások eredetét és fejlődését kutassuk; erre pedig szükséges az említett szócskák történetének (azaz a régibb nyelvben s az újabbnak tájnyelvi változataiban való szereplésének) ismerete, és az alakjukból v. alakjaikból eredetükre való következtetés. Hogy az utóbbi föladatnak megfelelhessünk, természetesen számos részletes kutatásra van szükségünk, s azért fejtegetésemnek ez a része hiányos lesz, s csak arra fog szorítkozni, hogy egy részt fölemlítse azt a keveset, a mi már történt e tekintetben, más részt itt-ott egy-egy sejtelmet kockáztasson egyik-másik szerkezet keletkezéséről. Az összetett mondatszerkezetnek fejlődését említetem, mert a szerint, a mit a nyelvnek növéseéről, tenyészetéről tudunk, már előre is világos, hogy az össz. mondat nem valami eredeti, ősrégi, hanem a nyelv élete folytán lassanként lett, még pedig ép oly egyszerű eszközökből, a milyenekkel a nyelv különben is a maga céljait el szokta érni. Eleinte csupa egyszerű mondatban beszéltek az emberek, ezt most is jobban kedveli az egyszerűbb, naivabb népies nyelv, — s

csak később szoktak hozzá, hogy az egymással bizonyos viszonyban gyakran előforduló mondatokat bizonyos helyzet vagy hanglejtés vagy alkalmas szócska segítségével egymáshoz tartozóknak tüntették föl (mint még a mellékmondatok tárgyalásánál fogjuk látni).

Az összetett mondatok általában vagy egymás mellé vagy egymás alá vannak rendelve, s ámbár egyes esetekben vitatkozni lehet fölötte, vajjon az egyik vagy a másik szerkezet van-e előttünk, ez a fölosztás egészben véve szükséges és czélszerű. Ha az egyes mondatokat M -mel jelöljük, a mellérendelés $M M'$, az alárendelés $M m$.

I.

A mellérendelés nevei (tipikus példákkal) ezek: 1) kapcsoló (M és M'), 2) választó (M vagy M'), 3) ellentétes (nem M , hanem M' ; vagy: M , mégis M'); 4) következtető (M , tehát M'); végre 5) magyarázó (M , azaz M').

1) A mellérendelésnek első neve ismét háromféle lehet:

a) Az első az, mely egyszerűen két egyenrangú ítéletet állít egymás mellé. Az ide tartozó kötő szók közt, és általában valamennyi közt legelül áll a leggyakrabban használt mondhatnám tipikus kötő szó és vagy s. Ez egyike azon kevés kötő szóknak, melyeknek rokonát más nyelvben is is megtaláljuk: az északi vogulban *as*-nak hangzik, a déliben *os*-nak. Az és nem csak egész mondatokat köt össze, hanem összevont mondatokban az egyenrangú mondatrészeket is. De bokros kifejezésekben, minők *lót-fut, omlik-bomlik, éjjel-nappal, kénye-kedve, apraja-nagyja*, nem szoktuk kitenni, s nem teszik ki a rokon nyelvek sem. Az egyszerű és helyett nyomósabban azt is mondjuk: *s egyzsersmind, s egyúttal*, különösen ha két egész mondat van összekötve. Ha mondatrészeket köt össze az és, különösen Dunán túl *még*-gel szeretik helyettesíteni vagy a kettős *megmeg*-gel, mindakettő annyi mint *megint, újra* (úgy hogy ez a *még* sem egyéb, mint az igekötő *még*, mely a HBben még *mígé*-nek hangzik.) — Az és összeköti egymással a két mondatot: $M + M'$; az *is* szócska hozzá toldja a másodikat az elsőhöz: $(M) + M'$. A kettő

csak helyzetére nézve különbözik egymástól; mert *és* a két mondat közt, *is* a második mondaton belül foglal helyet. Eredetileg, úgy látszik, egészen azonosak; a régiebb nyelvben (pl. az Érdy codexben következetesen) az *és* rövid: *es*, az *is* hosszú: *ees*. — *Is* helyett azt is mondjuk: *azon fölül*. Tagadó mondatban: *sēm*.

b) A kapcsoló mellérendelésnek második faját sorozónak vagy rendezőnek nevezhetnők. Legszembetűnőbb alakja az, mely ezen számnevek által áll elő: *először* — *másodszor* — *harmadszor* stb. Különben pedig az első tag után *azután* vagy *továbbá*, az utolsó tag előtt a *végre* szó áll. Ha a második tag az elsőhöz képest valami fokozott, meglepő képzetet fejez ki, akkor a *sőt* k. szót használjuk.

c) A kapcsolásnak harmadik faját *egyedítő*nek nevezhetni. Itt is összekötjük a tagokat, de mindegyiknek magának is annyi fontosságot tulajdonítunk, hogy kiemeljük és hangsúlyozzuk. Minden tagnak van kötő szava. Ide tartoznak: *M is M' is* (*M sem, M' sem*) — *mind M, mind M'*; — *nem csak (nem csupán) M, hanem M' is*; — *mint (valamint) M, úgy M' (is)*; vagy fordítva úgy (szint úgy, ép úgy) *M, mint M'*. — Továbbá: *részint M, részint M'*; *részben M, részben M'*; *egy részt M, más részt M'*; *egy részből M, más részből M'*; *egy felől M, más felől M'*; *egyik M, másik M'* (ilyen használatban: egészen oda ment, egyikért azért, hogy jobban szemügyre vegye, másikért azért, hogy ... Abonyi. A mi nót. II. 14). — *Végre: majd M, majd M'*; — *most M, most M'* (*most M, majd M'*: *most éjszak, majd dél felé. Kölcs.*); — *hol M, hol M'*; — *egyszer M, más-szor M'*.

2) A választó (disjunctív) mellérendelés a *vagy* (és *avagy*) szócskával történik: *M vagy M'*; egyedítve: *vagy M, vagy M'* (pedig) *M'*. Ha közömbös dolog, akár-melyiket választjuk a két tag közül, az *akár* szót használjuk: *akár M, akár M'*; ez használatára és eredetére nézve a latin *vel*-nek és *sive*-nek felel meg; mind a kettő a *velle* igével függ össze, mint *akár* az *akar* igével (ha akarsz *M*, ha akarsz *M'*, vagy tán inkább: *akard M, akard M'*).

3) Az ellentétes mellérendelésnek legegyszerűbb alakja az, ha az első tag állító s a második tagadó:

az eső esik, (és) nem a hó; vagy az első tagadó s a másik állító: nem esik, süt a nap. Az utóbbi esetben a *hanem* szót használjuk (rövidítve *ha'*): nem eső esik, ha nem hó; nem Péterrel megyek, ha nem te veled. Ez eredetileg nyilván azt tette: nem megyek senkivel (tehát Péterrel sem), ha nem te veled, azaz ha te veled nem megyek. — *Hanem* helyett sokszor, különösen élő beszédben, azt mondjuk: *inkább* (nem vallotta meg, inkább tagadta; ne maradj itt, inkább jér velem), továbbá *sőt inkább*, és *ellenkezőleg*. Az ellentétet gyöngébben vagy habozva fejezi ki: nem annyira a *M*, mint (inkább) *M'*. — *Ellenkezőleg* és *ellenben* egyértékűek az ilyen mondatokban: Péter jó gazda, Pál ellenben (v. *ellenkezőleg*) mindenét elprédálja. *Ellenben* régiesen *viszon ellen*; ide való *viszont*.

Ha az első mondatban vmit megengedünk, rá hagyunk, de a második mondatban vmi kifogást teszünk, mely az elsőnek érvényét részben lerontja, akkor a *de* kötő szót használjuk. (Ezt különösen a *hanem*-mel nem szabad fölcserélni; fejtegette a kettő közti különbséget Thewrewk E. a Nyelvőr I. köt.) Pl: eleget beszélek neki, de nem használ. Néha a megengedő mondathoz hozzá tesszük az *ám* szócskát, mely Budenz találó magyarázata szerint a. m. **ádom**, azaz *adom*, megengedem (a finn *anta-* is használatos ilyen jelentéssel): Úgy-e elvesztetted a könyved! El *ám*, de megint megtaláltam. Ez tehát a. m.: El, megengedem, de megint megtaláltam. Minthogy az *ám* ilyenkor rendesen közvetlen a *de* előtt áll, ez hangsúlytalan létére hozzá simult s lett belőle *ámde*: El, *ámde* megtaláltam. Az *ám* helyett *ámbár* (*ámbátor*), *bár* és *ugyan* is használatos. *Bár*-ról a mellékmondatok közt lesz szó. *Ugyan* etymológiája szerint a. m. *valóban* (l. Bud. Szóegy.): Elvesztettem *ugyan*, de megtaláltam = elvesztettem *valóban* (v. a *való* mint Mikes mondaná), de megtaláltam. A német *zwar* is ebben: *ich habe es zwar verloren*, a. m. *ze wâre*, azaz 'valóban'. — A *de*-hez hasonló értékű *azonban*. Régiesen *de* helyett *de maga* is áll. Sokszor azt mondjuk helyette *csak hogy*: Elvesztettem, *csak hogy* megint megtaláltam. Néha pedig úgy kezdetjük az utó mondatot: *kivéve*, *eltekintve*; pl.

*) **Ádom* *ad*-nak az első szem. alakja; *ádom* : *ám* = *látom* : *lám*. S. Zs.

Rendes ember, kivéve, hogy (v. attól eltekintve, hogy | v. de) néha kirúg a hámból. — A *de*-nél erősebb ellentétet jelölnek mégis (*mégsem*), *mindamellett* és *mindazonáltal*, olyan ellentétet, mely az előzmény után egészen váratlan, meglepő: Mennyire marasztottuk, mégis úgy el-sietett. Itt az utó mondat elé még és-t is tehetünk. Még-is eredetileg a. m. még akkor is, még úgy is.

Ha a megengedés az utó mondatban van kifejezve, a *pedig* kötő szót használjuk: Mindjárt elment, pedig mennyire marasztottuk. A régiebb nyelvben azonban így, mondat elején *pedig* alig fordul elő, hanem inkább ilyen alkalmazásban: Péter visszajött, Pál pedig oda maradt; tehát a. m. *azonban*, *de*. A régiebb nyelvben, tudjuk, milyen változatos alakokban kerül elő ez a *pedig*. Van *kedég*, *kedig*, *kegyig*, *kegyet*, *kenig*, *tenig*, *pedig*, *pegyig*, *penig*, *penét*, *kediglen*, *pediglen* stb. (Szalay Agoston a 400. m. levél bevezetésében 36-féle írása módját állította össze.) Azonban a régiebb codexekben, úgy látszik, következetesen *kedég* (azaz *pedig*) van írva, s eredetileg talán nem más, mint a *kédig* szó ebben: *ekkedig* (azaz *ekkor* i. g. l. Bud. Össz. szót.), csak hogy a *kedig* előtt a gyakori használat elenyészttette a mutató szócskát (ép így lett *tahát* v. *tehát*-ból *hát*, s a német weil ebből: die weile). E szerint pl. „Az éj elmúlt, a nap *kedég* elközelgetött“ (Érd. 3.) voltaképen, azaz eredeti értéke szerint a. m. az éj elmúlt, a nap addig (azaz azon idő alatt) elközelgetett. Hogy aztán a *pedig*-ből hogyan lett ellentétes kötő szó, azt nem nehéz megérteni; hiszen *azonban* is szó szerint a. m. azon közben, azon idő alatt, és egészen találó analogiát nyújt a német *indessen* (és *inzwischen*) használata. — A megengedő utó mondatot egyéb esetekben ezen szók egyike kezdi: *különben*, *egyébiránt*, *legalább*.

Egy különös neme az ellentétes mellérendelésnek az, mely a *másképp* (v. *különben*) szóval történik: Menj el érte, másképp (v. különben) nem jön el.

4) A következtető mellérendelés a *tehát* vagy *hát* szócskával történik. *Hát* elül kopott alak, mint *kedig* e h. *ekkedig*. *Tehát* pedig a. m. a régi *tahát*, azaz *akkor* (l. Bud. Szót. és Ny. III). *Tehát* helyett használatosak még: *ennélfogva*, *ennek következtében* (v. *folytán*), *kö-*

vetkezőleg, e szerint s így (mint a latin *itaque*); — továbbá *azért, ezért, ez okból, s régente az okáért.*

5) A magyarázó utó mondatot így kezdjük: *tudniillik, azért, vagyis, még pedig, például.*

SIMONYI ZSIGMOND.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

Van a magyar nyelvnek egy szava, mely, minthogy semmiféle német szót vele lefordítani nem lehet, fölötte ritka használatú. Ez az *elme* szó. Újabb íróinknál csak elvétve akadunk rá; hírlapjaink meg jóformán egészen elvannak nála nélkül. S ha nagynéha egy-egy számba bele téved, nagyon ritkán van köszönet benne. Mi az *elme* értelme, nem tudják, s azért kerülük is magát a szót, a meny nyire csak lehet.

Pedig az *elme* legrégibb s legeredetibb szavaink egyike. A codexek és vallásirodalom nyelvében igen sűrűn fordul elé és — az élő szók módjára — számos árnyéklatban. Az irodalom sülyedésével feledésbe ment, s a nyelvújítás majdnem egészen megfeledkezett róla. Hogy még sem halt ki az irodalmi használatból, tán annak köszönhető leginkább, hogy kész trochaeus s gyakran igen tisztességes rímpár kerül ki segítségével.

A magyar philosophiai nyelvnek pedig e szót régi jogába vissza kell ültetnie. S minthogy annyi korcs szónak megemésztésén fáradozik, hajlandó lesz talán kivételképen egy eredeti szónak is megadni a honosítást. Melyek azonban e szónak jogai, azt egyedül az eddigi irodalmi használatból lehet kimutatni.

Az *elmének* a codexekben való használatára a latin nyelv igen nagy, de talán elhatározó befolyással volt. Mindkettőben használtatik a *mens*, rokonértelműen az *animus* és *ratio*, a *prudentia*, *consilium* és *sollertia*, az *ingenium* és *natura* szókkal vagy ezek helyett. Sőt a Peer codexbeli „*el hynteth keweléketh ő zywenek elme ycből*“ (Nyelvemléktár II. 75. l.) féle kifejezés mására is akadunk Lucretiusban: *Cum somnus membra profugit, mens animi vigilat.* De épen ez az alkalmazékonyság bizonyít az *elmében* elejétől fogva rejlő erő és életrevaló-

ság mellett. Kitűnik ez abból is, hogy sem a müncheni vagy bécsi codex neve alatt ismert legrégibb bibliafordítás, sem pedig a többi codexek eredeti tartalma nem használja az elmét csakis *mens* értelmében, hanem ennek legtöbb *synonymját* is *mens*nek fordítja, ha az írók nyelvérzéke szerint a két szó egymást fűdi. Sőt az *elme* az *eszmélet* és *erény* értelmében is használatos: „Meg yede Deh *elme* yehez terwen, wr yftenhez fohazkodek“ (u. o. 66. l.); és: „mend a nép tud tegedet erős *elmei*õ nembernek lenned“: scit mulierem te esse virtutis; Károli szerint: hogy jámbor asszonyember vagy (I. 4. l.). A *mens*nek ilyenmő használatát én legalább nem ismerem. Azt hiszem tehát, nem a latin használat utánzása fejtette ki az *elme* bennrejlő erejét, hanem az úgy fejlődött amannak kétségtelen befollyása alatt ugyan, de saját természete szerint; tanúlt tőle, de a mit tanúlt, önállóan érvényesítette.

Az *elme* a codexek használata szerint a belső élet kifejezése lett. Nem használtatott az itt soha a lélek egyes jelenségeinek, hanem inkább más-más nyilatkozatainak, állapotainak kifejezésére, még pedig úgy *psychologikus* mint *ethikus* irányzattal. Az így kifejlődött szónak lépett azután a könyvirodalom örökjébe. A XVI. század népies, valamint a XVII. század vallási irodalmában sűrűn fordul elé gazdag változatokban, mit most már nem csak az egész mondatban nyilvánuló értelem, hanem a szó elé tett más-más jelző is föltűntet. Legfontosabb Pázmány használata úgy eredeti műveiben mint Kempis fordításiban; ez utóbbiból idézem a legjellemzőbb helyet: „Valamiket gondolhat és kívánhat az aitos *elme*, mindazokat... neked nyujtom“ (IV. könyv 17. rész). Ez a codexek összes használatának mintegy rövid, szabatos kivonata s az *elme* értelmére nézve is valósággal útbaigazító. Zrínyi használata érdekes, de a szó fejlődésére nézve nem fontos. Ugyanez áll Apáczai-ról is, kinek Erdélyi minden ok és alap nélkül az *elmének* a philosophiai nyelvbe bevitelét tulajdonítja. Nem volna itt helyén Erdélyit akár irodalomtörténeti, akár tartalmi okokkal czáfolni. Ebbeli vizsgálódásomnak eredményét azonban most sem hallgathatom el: Apáczainak az *elme* szó nem köszön semmit.

Az úgynevezett új-kor íróiból az idézeteket már nem-

csak összeállítani, hanem már össze is kell keresni. Az irodalmi folytonosság egy időre megszakadt, s mire újra lendületet vett, más hang, más izlés lett uralkodó. A nyelvet minden áron szépíteni kellett, a törekvés ideálja pedig a német nyelv volt. Minthogy pedig a németben elme nincs, azért a magyarban is csak elvétve mintegy öntudatlanul használták.

Kazinczyról érdekes, hogy az elme nála fölötté ritka, de gyakoribb az elmétlen. Nyilván azt hitte, hogy új szót csinált. Pedig eléfordúl már a Teleki c.-ben (57) s idézi Molnár is szótárában. Kisfaludy Sándorban és Csokonayban igen gyakori és változatos használatú; tudjuk azonban, Toldy Ferencz egyiküket sem számítja a Kazinczy által megalapított új korszakba. Érdekes felemlíteni, hogy Cs.-ban az elme érzelmi jelentménye lép határozottan az előtérbe, míg Kisfaludy Károlynál értelmi jelentése. Vörösmarty, tudjuk, annyi hexametert írt, hogy már eleve sejthetni, hogy nem lehetett el e szó nélkül. Petőfi aránylag ritkán használja, nála már a szellem szó lesz jóformán népszerű. Arany azonban visszaállította a szó régi fényét, s e pontbeli használata beható vizsgálatra érdemes. Minthogy e helyen az elme philosophiai értelmének kifejtését tűztem csak czélomúl, nem akarom azt bármily érdekes idézetekkel is kelleténél hosszabbra nyújtani. Csak annyit említek, hogy az elme megállapításánál Aranynak adatai is döntő befolyással voltak.

És már most nézzük az egész szócsaládot, melyet Molnár, Kresznerics, a Nagy Szótár és Ballagi teljes szótára alapján állítottam össze; a mi összetételt én adtam hozzá, azt a forrás főlemlítése könnyen fölismerteti.

Elme.

elmebeteg	10 elmeélesítés
elmebódult	elmeerő
elmebomlott	elme-faggatás
5 elmebotlás	elme-fáradtság (Pázmány, Kempis I. XX. r.)
elmécske; Molnár.	
elmecsavargás	elme-fárasztás
elmecsend v. e. csendesség	15 elme-fogás
elmél	elme-futás

elme futtatás	45 elmelomhaság
elme futtató: speculativus. Kreszn.	elmemű; Toldy. Irodalomtört. rövid előad. II. 53. l.
elme gyakorlat	elmemutatás
20 elme gyöngeteg	elmemutogató
elme hábor	elmemozdító (Nép.)
elme háborodás	50 elmenyavalya
elme háborodott	elmenyugalom
elme hiány	elmenyugtalanság
25 elme hiba	elmeremek; Szilasy. Philos. Műsz. 73. l.
elme ismeret; Lánghy Phil. Műszótár 206. l.	elmés
elme játék	55 elmésség
elme képző; Toldy, Összegy. Munkái III. 302. l.	elmésdi
elme kétség; Szilasy. Phil. Műsz. 73.	elméskedik
30 elme kör.	elméskedés; Imre. Philos. M. 14. l.
elme béli	elmétlen
elme béli háború	60 elmétlenség
elme béli viadal	elmesalak (Arany. Buda halála VIII. é.)
elmei: memorialis; Molnár és Kr. *)	elmesurlódás.
35 elmél; mente versat, Kr. kielmélni (népies)	elmeszesz (Kisfal. Sándor. Esseghvár II. é.)
elmélés; erről még Kr. nem tud.	elmeszikra
elmélet	65 elmeszorultság (Kisfal. Károly. Költém.)
elmélkedik	elmeszülemény
40 elmélkedés	elmetehetetlen
elmélkedő	elmetehetetlenség
elmélődik; Kr. nem ismeri.	elmetehetség
elmélődés; hasonlón.	70 elmetétovázás
elme elemény	elmetörés: ingenii factigatio; Kr.
	elmetörő munka; Kr.

*) A Weszpr. cod. 143: „O Vram Jesus, ky wagy... elmey vigasag“ nem tud ily értelméről. B. J.

elmetörvény; Lán- 75 elmezavar
ghy. Philos. M. 206. elmezavarodás.
elmetompaság

Megemlítendő még a következő négy összetétel: könnyelmű, melyet már Kazinczy használ: K. Amor (Munkáji 1814. I. 371), könnyelműleg bánni (u. o. 301.); régibb forrását nem tudom. E mindenképen igen szerencsés alkotású új szó világosan a német leichtsinnig utánezata; miben az az érdekes, hogy az elmét helyes érzéssel a sinn értelmében vették. Népszerű alkalmasint csak Jósika „Könnyelműek“ cz. regénye óta lett; a nép tudtommal, nem használja. Fölötte érdekes, hogyan fejezi ki e fogalmat a legrégibb, a bécsi codex (49): „m̃v elmenkneć aprosagabol“ a vulgatában: ex animi levitate. A második: szabadelmű, melyet Kisfaludy Károly használ költeményeiben; ez is a frei-sinn-ig fordítása. Ma a kétes elvvel való összetét dívik csak: szabadelvű. Ifjabbak tudtommal a lángelmű és mélyelmű, melyeket, a mennyire tudom, Toldy Ferencz használt először; az első helyett ma: lángeszű divatos; az utóbbi alig terjedt.

E 80 szóból álló csoportból kizártam a következő korcsokat:

elméncz	5 elménczkező
elménczség	elméncz: epigramm; Bal-
elménczkezik	lagi;
elménczkezés	

ki továbbá a következőket, melyek részint roszak, részint fölősek; az illető szótárak (NSzót. és Ballagi) magyarázatát melléjük vetem, hadd értsük legalább, a mig olvassuk:

elmeérzék: a tárgyak	10 elméz: vlmely elmélet
különbözőségét fölfogni	föállításán gondolkodik.
képes tehetség.	elmély: annyi mint el-
elmélék: elme által meg-	mélet. Innen
fejtendő tárgy: theore-	elmélyi.
ma.	elmész: bölcslettel fog-
elmélész: személy, a ki	lalkozó személy.
kiszámít, kigondol egyet-	elmészet: bölcsészet.
mást, a nélkül, hogy ezt a	Innen
gyakorlati téren foganat-	15 elmészeti.
ba venni megkisérlené.	

Ime kiindultunk az elméből s elértünk az elmé-szethez. S miért ne vallanám meg, most már nem is neheztelek bölcséleti íróinkra az elmé mellőzése miatt, sőt inkább hálát mondok nekik, hogy ez utóbbi szófalkát nem tették népszerűvé. No de bajos munka is lett volna az mindenképen.

Hogy már most az elmé tartalmának megállapításához fogjunk, vonjuk össze tartalmát. Az idézett tények alapján van benne értelem és érzelem egyaránt. Van még más ily általános szava nyelvünknek: a szellem és lélek. Mi mindegyikük külön-külön tartalma; s hogyan viszonylik egymáshoz ez a három?

A szellem, tudvalevő, ezen alakjában új szó. A codexekben meg van azonban már a szellet, mely tartalmilag amazzal azonos. A szellet a spiritus utánzása kétségkívül; azonban nem mindig e szónak fordítására használják a bibliafordítások sem; s azonfölül meg van a Kriza cod.-ben is (II. 371): „és a pokolbeli szelletöktől oldalmaz meg engömet.“ A N. szótár szerint túl a Dunán „ma is“ divatozik a nép ajkán: „Nagy szellet van benne:“ sokat tart maga fölül. A középkori irodalom egészen el volt nála nélkül, s mai alakjához nyelvi tekintetből kétség fér. Mindazáltal e szó honos lett s habár sokan, még Madách is, az elmé helyett használják, tény, hogy e két szó ma már nem egy jelentésű, tény, hogy a szellem szóra szükségünk van. Használatát illetőleg csak egy-két jellemző adatot hozunk föl a N. Sz. nyomán: jó és gonosz szellemek; tűzi, vízi stb. sz.; — törvények, tan v. beszéd sz.; behatni vlmnek szellemébe; — kor, keresztény, katonai, lovagias sz.; — béke, barátság, gyűlölködés szelleme.

A lélek változó jelentményét eléggé föltűntetik a mai használatból vett következő példák: az ember lelke, erőse; — lélekbenjáró, lelkiismeret, lélekfurdalás; — lélekharang; — lelkesül; — lélekszakadva: lélekzet nélkül, lelketlenül jött: elállt a lélekzete, úgy szaladt.

Az elmé használatát föltűnteti a következő egybeállítás, melyre nézve megjegyzem, hogy csupán a könyvirodalomra szorítkozom, itt is az újkorinak adván elsőséget, s így az író művének s a lapszámnak megemlítését fölösnek

tartottam.*) Tehát: az elme: vigyáz (SM.), képzel (KS.), leleményeskedik (Gy.), fontol (KK.), gondol (Pz.), gondolkodik (Pet.), megfog (KK.), ismer (Ap.), tud (Vrs.) kételkedik (Ap.); — egy nyomban marad (Gy.), meging (SzK.), ingadozik (Gy.), tétováz (Cz.), bolyong (Pet.), bujdosik (Km.), csavarog szanaszét (Pet.), botlik (Cz.), szédelg (KK.), elakad (A.), megáll (A.), fordúl (Zr.), változik (A.); — irányt ad (A.), vlmit tesz (Gy.), véghez visz (Gy.), gondolatot futtat (A.), megindul (Cz.), jár (Pet.), leng (Cs.), szállong (KK.), repül (KS.), merül (KS.), elfárad (Cz.), bágyad (A.), haza tér (Pet.), pihen (A.); — hánykódik (A.), háborodik (KS.), vivódik (A.), gyötrődik (Cs.), megbódul (A.), kiépül vlmiből (Ty.); — kíván (Pz.), kívánczik (Vrs.), ohajt (Cs.), búsul (Gy.), elkészül vlmire (Pet.), kérkedik (A.), buzog (KK.), meg nem békül vlmivel (Pet.), fölindul (Cz.), fölhaborodik (Cz.), megvet (Pet.).

Sajátságaira vagy tulajdonságaira nézve az elme: meghányt (F.) és zavart (Pet.), érett (Km.) s éretlen (Br.), arany (Pet.), józan (Ty.) s homályos (Np.), szoros (KK.) s állhatatlan (Zr.), habozó (Gy.), gazdag (Ty.), széles (Szt.) s szűk (Szt.), erős (Szt.) s gyöngye (Szt.), éles (Np.) s tompa (Szt.), mély (Szt.), alacson (Gy.), vlmiben foglalatostkodó (Gy.), okos (Zr.), szép (Cs.), tanácsos (Gy.), jelentékeny (Ty.), bölcs (Zr.), jeles (Ty.), nagyságos (R.), kitűnő (Ty.), mindenható (KK.) s kétes (KS.), hebehurgya (M.), tudákos (A.), fufánt (Gy.), fufangos (A.), kócsagos (Pz.), titkos (Gy.), idétlen (KK.), bizonyos (Gy.), kétséges (Gy.); — nagy (KS.) s kis (Zr.), friss, fürge, sebes (Cz.), gyors (Gy.) s késedelmes (Cz.), lassú (Gy.), fáradt

*) SM.: Salamon és Markalf; Ar.: Argirus; J. i. Ts.: Jóra intő Tsengetyű; Pz.: Pázmány; Ps.: Pósházi; G.: Geleji; M.: Matkó; Zr.: Zrinyi; Ap.: Apáczai; Gy.: Gyöngyösi; F.: Faludy; Mk.: Mikes; R.: Révay; K.: Kazinczy; Cs.: Csokonay; KS.: Kisfaludy Sándor; Kl.: Kölcsey; KK.: Kisfaludy Károly; Sz.: Szemere B.; Vrs.: Vörösmarty; Pet.: Petőfi; A.: Arany; Erd.: Erdélyi; Sz. K.: Szász Károly; Br.: Brassai; Ty.: Toldy; Cz.: Czuczor; Szt.: Nagy Szótár és Ballagiéban is; Kr.: Kresznerics; B.: Ballagi; Km.: közmondás; Np.: Népics.

(Pet.), fogékony (Ty.) s művelt (Vrs.), leleményes (KS.) s szokatlan (KK.), szélhűdt (B.), nagy gondú (Zr.) s gondatlan (KK.), könnyű (Vrs), komoly (Vrs.) s hiúságos (A.); — továbbá, s itt sem állítunk össze ellentéteket, hanem inkább csak párokat: vidám (Km.), vig (Gy.) s bús (Cs.), elszomorodott (K.), búsult (Gy.), nyugodt (Cz.) s bujdosó (A.), nyughatatlan (Zr.), háborodott (Pet.), csendes (Pz.) s csendetlen (Gy.), zajdult (Gy.), ájtatos (Pz.) s vezeklő (Erd.), nemes (KK.) s kaján (A.), romlott (Kl.), ép (KS.) s beteg (KS.), bomlott (Gy.), gyönyörű (Cs.) s gondos (Gy.), bátor (K.) s félénk (Ap.), ártatlan (Sz.) s érzékeny (Gy.), békés (Sz.) s vad (KS.). — Lehet az elmét: futtatni, művelni, gyakorolni, élesíteni (Szt.), terhelni (Gy.), növelni (A.), csavarni (Pet.), forgatni (Gy.), vlmnek utánna küldeni (Pet.), vele játszani (Gy.), egy tárgyról másra fordítani (Szt.), fásrasztani (Szt.), vlmiből kiemelni (Gy.), vele egy táj felé hajtani (Gy.) v. vele elszállani (Gy.); — lehet: féltetni (Pet.), dicsérni (Pet.), magasztalni (K.), csodálni (Ty.); továbbá vlmivel gerjesztteni (Gy.), vlmire serkenteni (J. i. Ts.), fölvidítani (K.), zavarba hozni (KK.), megnyugotni (nyugtatni, Gy.). — Van az elmének: elevensége (F.), habzása (habozás, K.), vígjárása (F.), képzete (KK.), tudása (Gy.), hivatása (Ty.). Vlminek az elméje tetszik mindeniknek (Gy.). — Az elme vlmibe foglalja magát (MK.), vlmira változást tesz (Gy.), benne vlmí fordul v. forog (Gy.), lehet az vlmire függesztve (Gy.). — Lehet aztán vlmít elméjébe vésni v. fogni (Szt.) v. venni (Zr.), abban vlmít háyni (Gy.), benne vlmít megtartani (Szt.), abból valamit kieresztteni (Gy.) v. elszalasztani (Szt.), végre vlmít elméből mondani (Kr.). — Van gyermek elme (Szt.) és leány elme (KS.; Cs.: leányi e.), (Bécsi codexben: ferfiu elme l. 52), ember elme (A.).

Népies: Az elméjében meg van zavarodva, fére elmével van, nyugodt elmével van. — Közmondások: Alatt jár az elméje (Kr.). Vén elme, fiatal erő veri meg a hadakat (Kr.). Heverő testben bujdosik az elme (B.). A vi-

dám elme gyakran elmegy sétálni, de az okos többnyire otthon marad (B.). Mit az elme ébren forgat, avval játszik álom idétt is (B.). Értebb elme később hisz (B.).

A szellem, lélek és elme ezen használatából szerintem a következő tanulság foly. Szellem és lélek mindketten viszonyos fogalmak; a szellem ellentéte az anyagnak, a lélek a testnek ép úgy mint a jó a rossznak, a szép a rúttnak, élet a halálnak stb. Az elsőre idézett példák közül egy sem mond ennek ellent. Ha a törvény vagy nyelv szelleméről szólunk, oda értendő a számtalan §§. vagy szó, mely a törvények vagy nyelvek anyaga; a beszédnek és tannak is van mindenek előtt anyaga: a rendezett szóhalmaz. Ugyanezen észjárás szerint magyarázandó a kor, testület stb. szelleme. Mindezek megtestesülnek térben s időben, nemzetek s népekben, mint anyagokban, melyet külön lehet tekintet alá venni, sőt vettek is soká, annélkül hogy szellemükre ügyet vetettek volna. A béke, barátság stb. is mindenek előtt bizonyos eljárásban, tettekben, cselekményekben nyilatkozik, a melyeknek aztán lehet is, van is szellemük. A „boldogultak szellemei“ vezetnek át bennünket azon fölfogáshoz, mely szerint a szellemet külön minden anyag-hüvely nélkül is képzelhetni, vagy inkább gondolhatni. Élő emberről tehát nem lehet mondani, hogy nagy, kis, világos, fellengős szellem; ide az ész vagy elme szó kell. Meghalt férfiaknak, ha éltükben nagy elméjük volt, igenis van nagy szellemük — s ez értelemben helyes az irodalmi használat — de élőknek eszük vagy elméjük lehet csak nagy. E használat közei jár az elveszteni újabb kényszerült szerepéhez: szándék s akarat nélkül halatjuk meg legjobbjainkat.

A lélek a szellemnek alárendeltje, logice szólva: a nemi fogalomnak fajbeli jegye. Az ember szellemi élete lelkében gyökerezik; élete általában lelkében és testében. A bizonyos módon rendezett anyag test; a testben nyilatkozó szellem lélek. Az emberben csak azért van szellem, mert van teste. S mi a lélek szó jelentménye? Használható-e szoros pszichologiai értelemben, mint a szellemi működések alanya? Nem. Az idéztem példák bizonyítják, hogy ma már vallási és erkölcsi érteménye is van. Nem mondom, hogy a nyelv külön szóval fejezzon ki mindent; nem aka-

rom, hogy magyar szót gyártunk oly valamire, mit francziául vagy németül sem lehet kifejezni. De a mit e nyelvek kénytelen-kelletlen tűrni kötelesek, azon mi könnyűszerrel segíthetünk: visszaültetjük az elmét régi jogaiba.

Hogy lélek és elme között valóságos különbség van, arról könnyen meggyőződhetni. Lehet a vallás fölfogása szerint a lelket a pokolban kínnani — az elmét sohasem képzeljük e helyre ily célból. Van lelki, de nincs elmei harcz; ha használnók e kifejezést, értelmé emezétől elütne. Nagy lelkű egészen más mint nagy elméű. Megjöhet valakinek az esze, de az elméje nem; az se nem mehet, se nem jöhet. Az elme jóformán maga az ember, épen elméje által különbözik minden más lénytől. Az állatnak nincs elméje. Lehet ugyan az ember esztelen, értelmetlen, oktalan, lelketlen, szívtelen; de nem mondjuk, hogy elmétlen. Az újabb irodalom sok igen helyes érzéssel végkép elejtette. Elmétlen csak az állat lehet, s ezzel nem mondjuk, hogy ostoba vagy oktalan, hanem csak azt, hogy az ő lelki élete nem elmében, hanem más valamiben nyilatkozik. Az állat lehet akármily okos, de mert állat, már eo ipso elmétlen. Az állatnak nem elméje van, hanem párája. Az úgynevezett állat-psychológiában e szót kellene használni mindenütt, ahol az emberről szoltunkban elmét emlegetnénk. Miért engednénk egy régi irodalmi s népies használatú szót kiveszni, illetőleg: miért ne vinnők be a philosophiai nyelvbe, midőn egy külön tudományos fogalomnak külön elnevezésére készen, önkényt ajánlkozik? Tán azért nem, mert más nyelveknek a fogalomra nincs alkalmas szava?

Az elme egyedi fogalom. A codexekben akadni ugyan isteni elmére is: Gyöngyösi c. (II. 244.) s Kriza c. (II. 360.), de ez nem több képes kifejezésnél; a Bod c. emberi elméje (II. 376.) meg csak e helyett áll: az ember elméje. Fölötte érdekes itt az egybevetés az angolla!, melyben a mind megfelel a magyar elme szónak. Az angolban divatos a th' eternal Mind, a magyarban nem; s ezt nyelvünknek javára számítjuk be, mert így egészen világos, hogy az elme abszolút fogalom egyszersmind. Nem jelent semmi olyast, mi ellenkezőjére szorúlna értelmének kiegészítésé céljából, mint akár a szellem, akár a lélek.

Az elmével összeállítható a latin mens, az angol

mind s a Kant használta *gemüth*, mely azonban ily értelemben azóta végkép kiveszett. A latin s angolban benne van az akarat árnyalata is, a magyarban megvolt azelőtt (elmésséggel: de industria Bécsi c. I. 3.; Károli: akaratotok szerint) de ma már nincs meg. A latin *mens* philosophiai jelentés szerint a gondolkodás, ítélés és következtetés tehetsége; ez tehát a magyarnak egyáltalán nem felel meg. A mind az angol bölcseletben inkább czímer mint műszó. A Kant *gemüth*-je mint az érzéklő és fölfogó tehetségnek közös törzsöke legközelebb áll a magyarhoz. Valójában azonban mindezek inkább csak a magyart, de nem közelítik meg sem tartalmilag, sem szabatosságra nézve. Az elme ugyanis az emberi lélek öntudatos működésének alanya. Belső világunk összereje, szóval: a mi bennünk gondol és kíván, fölfog és érez — az az elme.

A szellemi élet, mondtuk, a lélekben gyökerezik, a lelki életben nyilatkozik. Szelleme csak az istennek van — az ember szellem lesz — lelke azonban van az embernek és állatnak egyaránt. De az ember lelke: *elme*; az állat lelke: *pára*. Ime két egészen sajátos szónak philosophiai jelentése, de becse is. Mindkettő határozott psychologiai fogalom.

E szócsaládból még egy párt akarok kiemelni, illetőleg ajánlani. Az elmélni ige eddig nincs lefoglalva. *Vörösmarty* használta a Két szomszédvárban (II. é.):

Út vacsorájánál Tihamér elmélve kiirtott

Nemzetségéről;

vagy *Kazinczy* használata: „s mint dicsőítéd meg nyelvünket az Elmélők pályáján, hol új fényben ragyogsz (Levelek Kishez I. 6.), hol Elmélő=denken — e két tény úgy hiszem, a szó értelmét nem állapíthatja meg. *Vör.* nem tudom, használta-e volna prózában, s *Kaz.* meg új szót vélt tán használni; a fő dolog azonban, hogy más új és legújabbkori írók tudtommal legalább nem használják. Magamévá teszem e szóra nézve *Alexander* barátom igen helyes javaslatát, mely szerint az elmél a lelki működést fejezze ki. Mondjuk, hogy a fej (ész) gondolkodik, a szív érez; lesz tehát: a lélek *elmél*. A reflexióra meg ajánlom állandó használatúl az *elmélkedik* és *elmélkedés* szókat; mindkettő eléfordúl már a codexekben (p. o. Kulcsár 89. Teleki c. 40.)

s használják a javasoltam értelemben az írók Pázmánytól napjainkig. A philosophiában tehát csak következetesen kellene használnunk azt, a mit az írók sokszor következetlenül is használnak. A speculatio fogalmilag csak való faja a reflexiónak; elmi működés levén mindkettő azonfölül, mi ezt is, am azt is szerencsésen feltüntethetjük egy teljesen magyar eredetű -szóval, a mit más nyelvek az ő szókészletükkel nem tehetnek; lesz ugyanis speculatióra *elmélődik* és *elmélődés*, a-melyek eddig használatlanul heverték szótárainkban; ime akadhatna a magyar philosophiában gazdájuk. — S végül az *anregend*re nincs kifejezése irodalmi nyelvünknek; az eszmécbresztő, serkentő, buzdító nem felel meg — nem mondom a német szónak, de a fogalomnak. A szócsaládban idéztem a nép kifejezését, melyet csak be kell vennünk irodalmunk sáncaiba s bizonyára nyerünk vele. Az *anregend*: *elmemozdító*. S minthogy én e czikknek szebb beféjezést úgy sem találnék, hadd idézzem erre nézve Arany szavait, melyeket a nagy költő egy hasonló alkalomból használ: „Azt hinné az ember: szemét; pedig lám: kincs.”

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

1 8 7 6.

I.

Évenként el kellett mondani e helyen azt a panaszt, hogy némely vidékről kevés, némelyről semmi adatot sem kapunk nyelvünk ismeretére. Most már ujjal mutathatunk azokra a vidékekre, melyeknek literátus emberei szégyenletes könnyelműséggel hanyagolják el az ügyet, melynek oly könnyen tehetnének hasznos szolgálatot. A kimutatás, melyet a szerkesztőség a mult évi 12. füzet borítékán közölt az 1872—1876. évi népnyelvi közleményekről, világosan szól. Ha valami idegen, teszem Löher, rá tekintene e kimutatásra, azt következtetné, hogy a Jászság és Hajduság területén egy kukkot sem hallani magyarul! hogy Csánád megyében egy árva magyar hang sem rezgeti a levegőt! hogy az egész Királyhágón túli részen a Székelységen és Hétfalun kívül magyar szót, magyar népet hiába

keresnénk. legföljebb K o l o z s v á r o t t lehet egy-két magyar család, mert onnan kaptunk 5 év, mondd öt év alatt 1, mondd egy közleményt! Vagy hinné-e valaki, ha szemével nem látná, hogy E s z t e r g o m b a n a buzgó, hazafias ben-
 czés rend tart fön n egy fő gimnáziumot, s hogy a kik ott a magyar nyelvet és irodalmat tanítják, soha sem vetemedtek arra a gondolatra, hogy jó és hasznos dolog volna összeál-
 lítani vagy az „önképző” ifjuságnak egy-egy buzgó tagjával összeállíttatni az érdekes esztergomi nyelvjárás sajátságait (a h á r o m esztergomi közlemény közül kettőt veszprémi ember küldött be!); vagy hogy az ungvári gimnázium m. k. tanárainak öt év alatt egyszer sem jutott eszükbe, hogy ott is beszélnek magyarul s hogy onnan is várjuk az illető köveket a magyar nyelvtan épületéhez? Nem akarom e sajnálatos bűnlajstromot folytatni, hanem inkább megem-
 lítem még azokat, a kik buzgó közreműködésükért leginkább megérdemlik elismerésünket és hálánkat: a székely és hétfalusi, a csongrádi, veszprémi, vasmegyei, bihari, hevesi, somogyi, zalai, békési, szabolcsi, abaúji, baranyai, sopronyi, tolnai, pesti, nógrádi és moldvai gyűjtőket. Ezen vidékek nyelvét és szellemét nem fogjuk hiába keresni mai élő nyelvünk szó-
 tárában, melynek kidolgozására remélhetőleg szintén rákerül a sor pár év múlva, a nyelvtörténeti szótár elkészülése után. Egyes vidékekről már most is annyi a becses és használható anyag, hogy főbb nyelvtani sajátságaitak bátran lehetne tanulságos jellemzéssé csoportosítani, összeállítani.

Hangtani jelenségek.

Mássalhangzók.

Hangálladék. — Mássalhangzócsop o r t a szó végén: *pápicsk* 572; szó belsejében: *tisztlendur* 519; helyén kívül: *plankrót* és *prankót*, pankrót 473. — Szókezdő mássalhangzócsop o r t könnyítésc: (s)*pacéroz* 473; szóközépié: *szesz(t)ra* 479, *kopasz(t)ni* 478, *űzs(d) még* 285, *haj(d)zsd ki* 267, *rán(d)zsd ki* 268, *Ker(t)vég* 96, *kör(t)fe* 472, *parasz(t)kocsi* 274, *lajb(l)i* 264.

Izülés helye változása (organumcsere):

k: t — *előte* — *előke* 70,

g: b — *ábaskodni* 89;

$t:t$ — *butyor* 571;
 $d:g$ n után — *bécsung* betstund 331;
 $p:k$ — *kucok* 181;
 $p:t'$ — *pityke*, **pitike* pipike 226.

Kemény és lágy hang (tenuis és media) váltakozása:

$k:g$ — *tringol* 473; *hörcsög* 283;
 $t:d$ — *hivadal* 519;
 $p:b$ — *zsibbal* síppal 284;
 $f:v$ — *vésség* felség 519;
 $š:ž$ — *zsodéros* 182.

Zárhangok (explosivák) és spiransok váltakozása:

a) zárhang helyett spirans:

$g:j$ — *peděj* 63;
 $t':č$ — *kescsü* 231;
 $p:f$ — *laftyika* 474.

b) spirans helyett zárhang:

$z:d$ — *Jedus* 519;
 $v:b$ — *bilág* 63; *csibár* sívár 571;
 $?! c:k$ — *lukerna* 571;
 $č:t'$ — *tyúszik* 182;
 $j:t'$ — *butykál* 270;
 $j:d'$ — *tángyrér* **tánjér* 473.

Zárhang h. orrhang: $p:m$ — *manganét* 331; *sikma*
 * *sikpa?* sipka 473;

orrhang h. zárhang: $n:t$ — *mértök* mérnök 12.

Spiransok váltakozása: *zsömök* zömök 129.

Orrhangok váltakozása:

$m:n$ — *ragyom* vagyon 571, *pemete* penete 229.

R-hangok váltakozása:

$r:l$ — *londa* ronda 472; *filler* führer 519; *cselbe*
hami 523;

$l:r$ — *lábri* lajbli 473; — $l:l'$ — *tolyú* 371.

Orrhang és r-hang: *nazsnagol* lazsnakol 473.

R-hangból spirans:

$r:j$ — *ótájós* oltáros 263;
 $l:j$ — *lajtár* leltár 473;
 $l:v$ — *holyá* 151 **holá*: *hová*.

Já r u l é k h a n g o k :

két magánhangzó közt hiátus elkerülésére (v.ö. 535. 3 a): *j* — *májig* 376, *fájé* 374, *valami jaúlat* 62; — *?v* — *nőv a* 63;

g szóvégi *n* után: *csaláng?* 63;

j z előtt: *bojza* 329; — *r h* előtt: *torhonya(?)* 89;
l előtt: *bérteni* bélelni 275;

z: s — *ficfa* (e h. *fűzfa*) 326; *ś: č* — *csibár sívár* 571.

Dissimilatio: *gyarol* gyalul 182; *szenyel* szelel 329.

Metathesis: *gyormom* gyomrom 64, *zsélyme* zsemlye 220; *börge(?)* bögre 263; *prankót* 473; *laska laksa* 472, 474, Tájsz.

M a g á n h a n g z ó k.

Illeszkedés: *lajtár* leltár 473, *vakszál* vékszál u. o. *Szutal* Südtal 527; *henem* hanem 468.

Elisio: *e, é* — *l(è)ülök, lülsz* stb. 373, *ellenb(e)átü* 522 | *o* — *f(o)áskodás* 415 || *ó* — *apr(ó)oszlás* 383 | *ő* — *tisztlend(ő) úr* 519, *teremt(ő) uccsa* 523.

H a n g v á l t o z á s o k : *u: i* — *tanílt* stb. 63, *fordíltam* 65, *lapil, guril, hátílt* stb. 220 | *o: i* — *azíltá* 65, *kapínya* 472, *ilínkáz* 182, *galagínya* 63 | *a: i* — *hasíd* 182, *csóník* 571

SIMONYI ZSIGMOND.

H U S Z Á R.

I.

Ismeretes, hogy Majláth János (Geschichte der Magyaren, második kiadás. II. k. 219. lap) a *huszár* szót azon időből eredezteti, midőn Mátyás király az ország hadszervezetét új alapra fektetvén, azt rendelte, hogy minden huszadik jobbágy után egy lovas harczos állíttassék Der gestellte Mann wurde H u s z á r ge-heissen, von *husz* (zwanzig) und *ár* (Preis), mondja magyarázólag. És ezen magyarázat, jobbnak hiányában, mai napig járta. A mit Sárossy Gyula egyik költeményében a *huszár* szóról mond, azt költőnek mondani szabad, de nyelvésznek és történet-írónak nem.

Elmondtam már a Nyelvőr 1876. novemberi füzetében, hogy minthogy már egy 1403. évi oklevélben *huszár kapitány*t találtam említve, Mátyás király, ki a hadsereget 1458. évben gyökeresen átalakította, nem lehetett a huszárok első alkotója; de igen is azt hiszem, hogy a lángeszű király, ki szintoly jeles had-

vezér is volt, bizonyos, már meglevő elemeket idomított és alakított át oly hadcsapattá, mely később egész Európában híressé tette e nevet, és azóta mindenütt utánzásra talált. Tény az, hogy ha Mátyás király előtt voltak is már huszárok (a mint voltak is), de nem az a tisztelet és félelem környezé őket, mint Mátyás király ideje óta.

Természetes, hogy ha a Majláth-féle magyarázatot a huszár szóra nézve elvetem, nem akarom ezáltal magyar voltát tagadni.

A Kállay-levéltárban tett gyakori kutatásaim alkalmával valamely főúri ház holmijának jegyzékét is találtam, mely évszámmal nem volt ellátva. A betűk jelleméből következtetve ezen jegyzéket a XV. század elejére vélem teendőnek. Figyelmemet felébresztette az a körülmény, hogy a jegyzékben egy Huszár Imre nevű ember fordul elő. Ez feljogosít arra, hogy a huszár szó eredetét még sokkal korábbi időre tegyem vissza, mint 1403. évre, melyben a huszár-kapitány előfordultát kimutattam. Ugyanis valamely szó soká, igen soká van közhasználatban, mielőtt azt személynévvé elfogadják. Ma-holnap 30 esztendeje lesz, hogy a honvéd szót a nemzet élő nyelve kifakasztá, és még nem tudott családnevi dicsőségre szert tenni. Ha tehát a XV. század elején már Huszár nevű családot találunk, minden erőltetés nélkül szabad következtetnünk, hogy a huszár szó legalább is már a XIV. század közepén ismeretes volt, főleg ha meggondoljuk, hogy az általam említett és csak a véletlenség által tudomásunkra jutott Imre, aligha az első volt, ki a Huszár családnevet viselte.

Ehhez aztán tessék a nyelvésznek és történetírónak a maga ergo-ját fűzni.

A család- és helynevek valódi muzeumját képezik nyelvünknek, és azokat miként lehetne hasznosítani, arról még igen keveseknek van kellő fogalmuk.

Együttal figyelembe akarom ajánlani a nyelvészeknek latin nyelven írt okleveleinket, mert minden mély respectusom mellett a magyar codexek iránt, azt merem állítani, hogy latin okleveleink sokkal gazdagabb bányáját képezik nyelvtudományunknak, mint a maguk nemében szintén felette becses magyar nyelvű codexek összesége.

Végül kísértünk meg a *huszár* szó értelmét is fejtegetni. E tekintetben is tán nyomba vezetnek okleveleink, melyeket bizony nem csak történeti oldaláról kell megítélni. Ismét hivatkozom egy oly oklevélre, mely Mátyás király idejét megelőzi. Teleki József, a Hunyadiak korának nagy érdemű történetírója,

idézett munkájának X. kötetének 243. lapján közli azon béke-pontokat, melyeket Brankovics György rácz despota a magyar rendek megbizásából a törökökkel kötendő fegyverszünet érdekében megállapított. Ezen pontok egyike így szól: Ha megtörténnék, hogy valami haramiák vagy magyar huszárok valamely rablást elkövetnének, vagy a törököknek kárt okoznának, vagy a törökök a magyarokat megkárosítanák, ezért a fegyverszünet fel ne bontassék. A latin eredetiben: „Item si contigerit, ut aliqui predones aut Hwzarÿ hungari aliquam rapinam, aut aliquod nephas Turcis intulerint, aut e contra turci hungaris intulerint, ut pro tali excessu Treuge non infringantur.“ Kérdés, vajjon a latin *aut* ebben: „predones aut Hwzarÿ hungari“ a huszár szónak magyarátját adja-e, vagy csak annyit akar mondani a szöveg: haramiák és huszárok? Nézetem szerint az utóbbi áll; mert a *predones* szó mindenütt, a hol latinúl írnak és beszélnek, érthető lévén, vajjon mi szükség lett volna azt a „huszár“ szóval magyarázni, mely kezdetben sokkal kisebb körben volt ismeretes, és melynek születő levele bizonyosan még nem nagyon régi keletű lehetett?

De szóljanak a kérdéshez a nyelvészek is. Alkalmilag még bátor leszek a tárgyra a magam álláspontjáról visszatérni.

PESTY FRIGYES.

II.

Szíves készséggel engedünk a felszólításnak, s bizton remélljük, hogy a főntebbi igen becses adatok erősségével sikerülni fog a *huszár* szó genealogiájára nézve, a mi különben a nyelvtudósok előtt eddigelé is kétségtelen volt, a nagy közönségben is minden habozást, kétséget eloszlatni.

Először is tehát az a magyarázat, mely a *huszár* szót *husz+ár* compositumnak tartja, csak is olyan főben foganhatott meg, a melynek nem sok hajszála öszült meg a helyes szófejtés adatainak vizsgálatában; ha e magyarázat való volna, bizony nem igen magasztalná népünknek józan, természetes eszejárását. E fonák, de mindamellett általánosan elterjedt véleményt teljesen semmivé teszi Pesty Frigyesnek főntebbi kimutatása, a mely szerint a *huszár* szónak már a XIV. század közepén ismeretesnek kellett lenni, s melynél fogva keletkezése se Mátyás (Majláth szerint), se Zsigmond (Nagy szótár szerint) intézkedéseivel nem hozható kapcsolatba.

Miklosich a *huszár* szót a szláv kölcsönvételek sorába iktatja (Die slav. elem. im magyarischen). Ez egybeállítás korrektsége ellen a szakértőknek nincs s nem is volt soha a legcsekélyebb

kifogásuk sem. Iparkodjunk erről a nagy közönséget is meggyőzni.

A *huszár* épen ebben az alakjában: *husar* elékerül már az ó szerbben (l. Mikl. Fremdw.); de elékerül mellette *gusar*, aztán a teljesebb *hursar*, *gursar*, *kursar* is, mindnyája ugyanabban az egy jelentésben. E többféle alak közül egy részt a szláv hangtörvények, más részt a nyelvtudományi megállapítások szerint az eredetihez legközelebb állónak a *gursar*, *kursar* alakokat kell tartanunk.

Már e tényekből is, nevezetesen, hogy míg a magyarban az egy *huszár*-on kívül más alakok nincsenek, addig a szláv a kérdéses szónak teljesebb alakjait is fel tudja mutatni, biztosan következtethető, hogy a két nyelv közül a magyar a kölcsönnevő. Ehhez járul azonban még egy más fontos körülmény is, az, hogy a szláv *kursar*-nak párját megtaláljuk a közép-latin *corsarius* (Du Cange. Gloss. med. lat.) s a közép-görög *κορσαρις* (Du Cange. Gloss. med. graec.) szókban, még pedig a görögöt elég sokszor s igen számos régi kéziratokban. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a szerbben, latinban s a görögben a kérdésbeli szó egyaránt *p i r a t a*, *p r a e d o*, *l a t r o*-t teszen, semmi kétség sem foroghat fenn, miként kelljen Pesty Frigyesnek utolsó helyen említett adatát „*p r e d o n e s a u t H u z a r y* hungari“ értenünk. Világos ugyanis, hogy még abban a korban, a melyre az idézett adat vonatkozik, a *huszár* szónak a magyarban is ép úgy *p r a e d o* volt a jelentése, mint az imént elsorolt három nyelvben. Csak így magyarázható meg a *huzary*-nak *hungari* jelzője is, a mely különben, ha t. i. csupán csak magyar huszárok lettek volna akkorában, értelmetlen volna; azért volt szükséges a *hungari* jelző, hogy a többi népek *huszáraitól* (= portyázó csapataitól) megkülönböztessék.

A szó megvan a törökben is: *qursân*. Mindezeknek eredete az olasz *corsar*, s ennek a latin *cursor*.

SZARVAS GÁBOR.

J E G Y Z E T E K

„A nyelvphilosophia“ című cikkhez.*)

Az I–III. számúak merőben vagy túlnyomólag tréfákban állottak, hogy bizonyos úntam a szalma és polyva közé bújt ritka

*) Ezt az igazában meddő vitakozást nem akarván új cikkek sorozatával hosszabbra nyújtani, az egyes pontokra vonatkozó pár szónyi észrevételeimet egy-egy oda csatolt rekeszjelben [—] mondom el.

Szarvas Gábor.

magot keresgélnei. Aztán én megértem a tréfát, s azt gondolám hogy Szarvas úr maga sem hiszi mind azt, a mit másokkal rólam s a „kolozsvári nyelvphilosophiáról“ olvasóival elhithetui törekszik.

[Tehát az I—III. cikkben mondottakról hallgat! Megelégszem vele. Hisz néha a hallgatás is beszéd. A nyelvphilosophia is a római consullal szólva: dum tacet, clamat.]

Hanem a IV. cikkben sűrűbb a mag, úgy hogy olyan tyúkszemű ember is mint én, megláthatja s megforgathatja a tenyerén. Meg is forgattam, s az alkalommal következő észrevételeim keletkezvén, kérem közzétételökre a szerkesztő urat.

Nohát hogy in medias res toppanjunk, én gáncsolám és gáncsolom még most is ezt a szólamot: „leginkább három főirányban.“ Két hibát véltem látni benne; és kritikámra „mentség“-ül „csak valami csekélységet“ (jó szívvél látom egy kis vékony ebédre!) „felel“ a consortium (t. i. mentségünkre“ és „felelünk“), s „azt hiszi, megelégszik vele a nyelvphilosophia.“ Én pedig mint szószóllója „proclamálom“, hogy mint mentséggel igen is megelégszik a felelettel, de mint argumentummal teljességgel nem. X ** adós nekem 10 forinttal. Kifizet egy gyanús bankóval. Én visszaadom neki, mondva, hogy az hamis. Erre ő kikapja a kezemből, más jót ad helyette s meg is szid reá, hogy én olyast mertem feltenni róla. Így tesz Sz. ur is. Az incriminált mondatot felváltja egy periodussal, melyben 1) a botránykövek: „leginkább“ és „fő“ egymástól elválasztva külön mondatokba kerülnek; 2) „a három fő irány“ úgy van értelmezve hogy „tizenöt főrovat közül három.“ A paraphrasis igaz hogy hibátlan, de abból korántsem következik, hogy a felbontott és kiagyarázott mondat maga is helyes. Az argumentum hát igazán „csekélység“ és csak annyit erősít, hogy a consortium ama szólamot nem úgy értette, mint én és más akár ki fia érti és — nisi vim faciat verbis — értenie kell. Annál inkább, minthogy az a magyarázó „15 főrovat“ már régi dolog, s a Nyelvőr nem Biblia, hogy parallel helyeit évek folytán úntalan eszünkben tart-suk. Hanem, mint nyilvánítam, mentségnek elég „dicsélyetes“ *). Csakhogy a mentség mindig hibát tétet fel (qui s'excuse s'accuse), s ha a culpát elhárítja is, a delictum megmarad, melyet a sophisma háta megöl kibújtatni nem kellett sem „Apollo“ sem „fő papja“

*) Lám mily könnyű bcállani neologusnak! Ha „komor“-ból az r meglágyításával „komoly“ lett, miért ne legyen hasonló módon a „dicséretes“-ből „dicsélyetes“ és miért ne tegyen az utóbbi — plausibilist. Néhai b. Józsika M. ugyan „dicsélyes“-t javaslott; de ebben több a licentia mint az enyimben.

segítsége. Lám, úgy jár az ember, ha nem írja ki tisztán, a mit gondol. Ha én is a mellé: „a ,fő‘ miért van külön írva?“ oda-tettem volna: „holott ideiglenesen megállapított helyesírásunk ,főirány‘-t követel“, nem kell vala Sz. urnak a gáncs oka puha-tolásával vesződni. Fáradalmát siker koronázta, mert azt is kitalálta, a mit én nem gondoltam meg; pedig csakugyan helye-sebben van írva: „három aranyóra“, sem mint: „három arany óra.“ Ez hát a harmadik hiba a szóba vett kifejezésben s a con-sortium búsulhat, mint az Aesopus sassa, melyet saját tollával röpített nyíllal sebeztek meg.

[Az igaz, hogy a Nyelvör nem biblia; s mi nem is köve-teltük soha senkitől sem, hogy állításait megtanúlja; de a ki ité-letet akar mondani róla, attól már csak, azt hiszem, ha mindjárt a kinyilatkoztatás tárházának tartja is magát, jogosan megköve-telhetjük, hogy mielőtt nyelve hegyére veszi a porczogós szava-kat, előbb nézzen utána a dolognak s csak aztán eressze meg zsémbelődő természetének lármás kereplőjét.

Ez az egyik. A másik meg ez. Azt mondja: „ideiglenesen megállapított helyesírásunk ,főirányt‘ (azaz egybeírást) követel“. No már vagy mindenkire nézve egyformán kötelező ez az ideig-lenés megállapítás, vagy senkire sem. Ha kötelező, akkor Bras-saira is az. Hogy merete hát ez elfogadott megállapítás ellenére külön írni a *fő* jelzőt ezekben (Akad. Ért. III.): „az ítélet *fő* czélja (192), a jelző *fő* tulajdonsága (201), a *fő* részé az ismeret-lenség (209), megyek a *fő* kérdésre (262), a *fő* eset tárgyalása (267)“ sat.? Ha meg nem kötelező, akkor, hogy az ő nyelvén beszéljek, micsoda orczával mer kárhoztatni valakit azért, a mi másnak is, neki is szabad? Ebből látszik, a mi különben eddig is tudva volt, hogy Brassai, ha adtavetés kedvében van, maga se tudja, mit beszél; s hogy olyankor nem tanítani, útba igazí-tani, javítani akar, hanem akar egyszerűen és semmi mást, mint veszekedni.]

Azt állítám továbbá és állítom ma is, hogy „egyik“ „első“-tól, és „másik“ „második“-tól különbözik, még-pedig oly formán, mint latinban „alter“ „alius“-tól. Ezt az igazságot nem három, hanem tizenkét dalból szedett példa sem czáfolja meg. A nyelvszokás differentiálta az idők folytán ama szavakat és gondos stilistának értelmesség kedviért számba kell venni a megkülönböztetést. „Én, ha Alexandernek volnék, elfo-gadnám Darius ajánlatait“, így szóla Parmenio. „Én is, ha Par-menio volnék,“ felele a király. Nem mind szabad nyelvésznek, a mi egy tréfás népdal költőjének.

[„Azt állítám és állítom ma is.“ Én is mondtam már egy-

szer s mondom ma is: fűtyülés, állítás könnyű dolgok. A mi pedig az *alter*-ra való hivatkozást, s egyáltalában az idegen nyelvek tanúskodtatását illeti, azzal Brassai nem szerencsés; nagyon sokszor bele törik a kése. Szíves-örömet szolgál nekik, ha kívánja, ez állításom illustratiojával.]

És általában a *licentia poeticá*t analogia típusául vagy épen szabály alapjául nem fogadhatja el a nyelvtan. Ennél fogva Vörösmarty „e kívül“-je is felettébb gyarló támasza a „figyelem kívülnek“. „Nem *licentia poetica* az“, vetik ellenem, „hanem archaismus“. Annál rosszabb Mert a költői szabadosság csak egy kunyhóért kunyorál a megmaradhatására ott, a hol van, a felújított archaismus pedig úr akar lenni a nyelv házában. No hisz e nem volna baj, feltéve 1), hogy megérdemli, 2) és jelesen, ha a más jogába nem vág. Ámde ebben az esetben ott van az usus, mely szerint a mai nyelvben az egész magyar földön *on* (*en*) rag előzi meg a *kívül*-t. E szerint „figyelem kívül“ és „figyelmen kívül“ együtt meg nem állhatnak. Vagy egyiket vagy a másikat kell hát kirekesztőleg használnunk, s így a Faludi s mások példái igen sokat bizonyítnának. T. i. nem csak azt, hogy „figyelem kívül“ jó és helyes, hanem azt is, hogy „figyelmen kívül“ hiba! Volna ugyan még egy más lehetőség, u. m. hogy mind a kettő egyaránt jó és az *on en*-t tetszésünk szerint oda tehetjük vagy elhagyhatjuk; és hiszem, hogy e lesz a véleménye Sz. úrnak, mint a ki a birtokosragúl szolgáló *nak, nekről* is hasonló hiedelemben van. De biz a szerintem még csak nem is vélemény, hanem csak szédelés (hallucinatio). Igaz hogy de facto a „házon kívül“ s „ezen kívül“ mellett a „renkívül“ és „kétség kívül“ is léteznek; de ezeket az usus minden más esetek kirekesztésével annyira szentesítette, hogy csaknem hiba volna „kétségen kívül“-t és „renden kívül“-t mondani vagy írni. Ezeket hát, mint idiotismusokat bizvást használhatni s használom magam is, de több esetre nem terjeszttem ki; és azt hiszm, mások se sokan Sz. úr kívül.

[„*Figyelem kívül* és *figyelmen kívül* együtt meg nem állhatnak“ — természetesen más ember fiának; hanem Brassainak, annak már megállhatnak. Ime! „Minél fogva ötlött fel a hasonlóság? *Kétségen kívül* a szavak egyezésénél fogva“. (Akad. Ért. I. 317.) A 362. lapon pedig: „A mi bőribe jár az embernek, az *kétségkívül* érdeklí.“ Kértem az olvasót, adhatni-e valamit aztán az olyan író bírálatára, a kire minden egyes állításából ily világosan rá lehet bizonyítani, hogy kritikájának megírásakor csupán csak és egyes-egyedül a gáncsokkodás viszketege vezette és mozgatta a tollát?]

Szarvas úr azt az állítást fogja reám, hogy „*k e l t*“-hez

csak is személyrag járulhat. Cikkében idézett saját szavaim tanúskodnak, hogy azt nem állítottam, s még is egy szekérteher eruditioval törekszik megczáfolni a követelt állítmányt. De „conscientia ante scientiam“, írja az ő bálványa Faludi, s ha magába száll Sz. úr, el fogja ismerni, hogy valódi állításom, mely szerint a mult részesülő *ú, ű* képzőt nem tűr, czáfolva épen nincs. Példáiból csak annyit bírok kivenni, hogy a consortium a „*kelt*“-et nem participiumnak, hanem „syncopált *kelt*“-nek akarja értetni. Ismét hát csak „mentség“ és nem argumentum. Sz. úr és én nem azon egy dologról beszélünk és vitatkozásunk még a *lana caprina* felettinél is alább való. Hanem itt még az is a bökkenő, hogy „mentség“-nek sem fogadom el a szóban forgó máskép értést. Mert ugyanis sem *scientia* sem *conscientia* (t. i. a szabátosság és értelmesség érzete) nem engedi meg, hogy *kelt*-et a *kelet* syncopált alakjának tartsuk. „Nap nyugtától nap kelteig“ és „napnyugtától napkeletig“ különböző két szólam és e helyett: „halottas ház“ nem mondhatni: „holtas ház“; miből mellékesen az is következik, hogy a tekintetben az a Sz. úr állította szabály is — a magánhangzó kezdetű ragokról — csak szófia beszéd.

[Hogy a kérdést derekánál markoljuk meg, az meg már egészen új felfödözés — a dicsőség a nyelvphilosophiának sugárzik érte — hogy egy élő, járatos névszó vagy tárgyszóul használt bármely más szó ne vehessen föl, ha szükség van is rá, bizonyos ragokat — különösen a mi nyelvünkben. A mely nyelvben az ilyesek nem csak lehetők, hanem majdnem mindennapiak: „A *hiszemtől* a *tudomig* nagy az út. Majd kiporolom az *úrhatnámot* belöled. A nagy *félstől* minden bokrot betyárnak nézett. Nagyon *veszke* *dhetnékes* kedve van“ sat. sat., hogy abban lehetetlen volna, hogy tiszta névszók, minők: *járt, holt, kelt* sat. minden ragot fölvehessenek?! Azért badarság azt mondani, mint a nép embere mondja: „sebes *röptű* madár, apró *léptű* emberke, jó *keltű* tézsta“, mert a *röpt, lépt, kelt* alakokhoz nem járulhat *-ú -ű* képző. Jól csak így van: sebes *röpetű*, apró *lépetű*; jó *keletű* tézsta.]

A comparativus ügyében idézett adatok halmaza sem bizonyít, se nem czáfol meg semmit is. Mert egy felől azt bizonyítná, hogy a comparativussal magyarban épen oly korlátlanul élhetni, mint a németben*) mely véleményt sok másokon kívül még a consortium többsége is aligha magáénak vallana. Tehát, qui mul-

*) Sz. úr, úgy látszik, még tágítani akarja azon korlátokat, midőn azt hozza fel, hogy a német nem mondja: *die rechtere hand*, holott a magyar „jobb kézről“ beszél. Ennek azonban nem a comparativus ki-mélése az oka, hanem az, hogy *recht*-nek nincs comparativusa. B.

tum probat sat. Másfelől azt a légből kapott, de nekem tulajdonított állítást czáfolná, mely szerint a comparativust-a magyarban soha se lehetne a comparationis objectum világos kifejezése nélkül használni; mit megint én nem vallok magaménak. S ezzel a turpe est doctori sat. féle vád is meghiusúl.

[Itt vagy azt kellett volna kimutatnia, hogy a Nyelvőr használta eme kifejezésben: „ú j a b b k e l t ü s z ó” a comparativus csakugyan germanismus, vagy pedig, hogy azok a comporativusok, a melyeket tőle idéztünk, épen nem germanismusok. Megtette-e akár az egyiket akár a másikat? Nem. Egy vak töltés elpuffogatásával úgy suttyomban szépen el akar osonni a kérdés elől. De megállítjuk, s ezennel komolyan felszólítjuk, hogy mondja meg nekünk, miért germanismus az *újabb* a fentebbi kifejezésben, a melyet mi használtunk, s mi oknál fogva nem az a következőkben, a melyeket Brassai használ: „az *újabb* nyelvészek legnagyobb része (Akad. Ért. I. 365.); ez az elmélet, mely az *újabb* időben kapott fel (325.); a nyugati *újabb* nyelvek (III. 243.); az *újabb* nyelvtanárok szükségét érzik (251.); elismerik ezt az *újabb* időben (255.); (így) nevezték az *újabb* időig (259.); egy elébukkanó *újabb* tény (287.); (ilyeseknek) az *újabb* időben sem vagyunk hijjával.” (324.) Vagy a kolozsvári piacon más formája van a tyúk egyik s más a másik tojásának?]

„De már azt nem tagadhatja „Sámuel“, kiáltja Sz. ur, „hogy értekezése 46. lapján épen azon szólammal — „újan alkotott“ — élt, a melyet a consortium stílusában gáncsolt.“ Nem bizén, hanem egy adomát mondok el világosítóul. Kolozsvári néhai kalmár Sz. L. a boltjában fennszóval számlált valamit örmény nyelven. Egy dévaj gróf (B. L.) arra mentében megáll a bolt előtt az ajtótól félrevonulva és ismétli hangosan az örmény számneveket. Ezt hallva Sz. L. kikiált az ajtón, hogy: „ki beszél az én szájjammal?“ Hát Szarvas úr nem vette észre a kihagyott lúdlábak (germanismus) nélkül, hogy én a consortium „szájával beszélek“? Megbocsáthatni hát az én gyarló eszemnek is, hogy nem bírja felfogni Sz. úr inductiv argumentuma cogentiáját, (anglicismus) midőn megmutatni iparkodik, hogy „új szó“ és „újan alkotott szó“ tökéletes synonymák. Épen úgy azok, mint „új ház“ és „újan épített ház“. De már „új ház“ és „újan tajkalt ház“ nem épen azok, s az: „újan cseperedett nyelvész“ az — utóbbinak felel meg. Ismét hát nincs reám sütvé a „turpis“ság. De biz’ azt se tudom képzelni, mikép „t e r e m h e s s e n“ a szó, ha nem „c s i n á l j á k“? Úgy vélem ez a mondat: A neologia fénykorában úgy t e r m e t t az új szó, mint a gomba esős időben“, egészen correct; pedig azokat mind „c s i n á l t á k.“ Ez sem hiba: „itt, v.

ott termett“, és a „termék“et (= productum) tudtomra még nem akolbúltotta a nyelvőr-consortium. Mindazokkal csak azt akarom kimutatni, hogy „termett“ és „csinált“ nem coordináltak, nem is ellentétesek, minél fogva az „új szó“ fogalmát velök classificálni, fajokra különböztetni nem logikai eljárás.

[No lám! Ki gondolta volna, hogy „új a n a l k o t o t t szót“ csak azért mondott, mert a m i s z á n k k a l akart beszélni; s csak a lúdlábakat feledte véletlenül el? Erőltesse meg csak egy keveset az emlékezetét s figyeljen ide! Egy pár olyan bennünk megrótt gondatlan bőbeszédűségnek mását mutatok be neki; ugyan mit szól hozzá? „Ezelőtt *másfél ezer évvel keletkezett* passus“ (Akad. Ért. I. 296.) a szabatos „*másfél ezer éves* passus“ helyett. „*Biztosan megállapított tények*“ (311.) a szabatos „*biztos tények*“ helyett. Továbbá: „*új keletű* ige (III. 176.); *újon épült* városok (193.): *újontában történt* tény.“ (213.) Ezeket is a mi szánkkal beszélve mondotta el, εἰδώς ἐσσόμενα, már ezelőtt 17 évvel?

Credat Iudaeus Apella!]

Én hát a „quid ad haec“-re jórendin megfelelttem volna; de a consortium ezidei szószólója maig is adós a felelettel arra a kérdésemre, hogy: „ez a compositum ‚szóösszetétel‘ egyezik-e nyelvünk természetével?“ — Ha valaki azt a kérdést terjesztené egy philosophiai kar elé: „Egyezik-e az ethika törvényeivel, hogy Brutus és társai megölték Caesart?“ s erre a facultas dékánja vagy jegyzője elészámlálná Dariust, Timoleont, Harmodiust és Aristogeitont, Ravaillacot, az angol parlíamentet, Damienst, a nemzeti Conventet és Booth Jakabot az ő végrehajtott tetteikkel együtt, közelednék-e azzal bár egy lábnyomnyit a kérdés a megoldásához? Igaz, hogy a „fictum nem factum“; de biz’ a factum sem pactum, s a nyelvtan nem fictum. Itt nem tényekről, hanem törvényszerűségéről és nyelvünk szerkesztéséről van szó. Sz. úr „példái“ tehát csak annyit „beszélnek“, hogy ilyen s ilyen tények vannak s ezeket náluk nélkül is tudtam, sőt számukat szaporítani is bírnám; de azt nem „beszéli“ meg, hogy mindnyájok vagy némelyek közölők helyesek-e vagy sem? Én hát mindig csak annál maradok, hogy „szóösszetétel“ abominabilis rossz szó, melyet semminemű nyelv szerkesztvényi szabályai, sem szokásai nem igazolnak.)*

*) Vegyük azt is eszünkbe, hogy a Faludiból vett példák csak a Toldy kiadásában compositumok. A mi pedig azt az ironicus megjegyzést illeti, hogy „F. tudvalevőleg nem tudott jól magyarul írni“, az se fog. Mert „hétszer esik el az igaz, és ismét felkél.“ Ime! Faludinál azt olvassuk, hogy „ . . . ha attól nem tartott volna, hogy valami új

[Ebben három nevezetes mozzanat van. Az első, hogy, a milyen már Br. szokása, egy hasonlattal siet elsuhanni a kérdés mellett. A második, hogy neki a tények, mikor ellene beszélnek, semmik; hanem fő a szabály, az a szabály, a melyet szokásaként a nyelv szavának figyelembe nem vételével ő készített. Hadd idézem fejére Brassai Sámuel, a ki az önkénykedő nyelvszabályzóknak ezt kiáltja fülükbe: „Rosz, mikor a csirke okosabb akar lenni a kotlónál, s az irodalom a nyelv szelleménél!” (Akad. Ért. III. 326.) A harmadik, hogy „ő az idéztem tényeket nálunk nélkül is tudta, sőt számukat szaporítani is bírná.” Az a tanácsom jó uram, hogy az olyan cigány vágja a falhoz a hegedűt, a ki már a saját nótáit is elfeledi. Hadd juttatom eszébe gáncsokodó passusát: „Hát ez a compositum „szóösszetétel” egyezik-e nyelvünk természetével? Hisz erre még egy itt levő tisztelt tagtársunk, a nyelvújítás tüzes védője sem tudott kérdésemre több analogiát idézni, mint a „szembekötősdit.” (Neo-és pal. 34.) Megérdemli az a logikus nevet, a ki ebből a helyből azt akarja kiolvasatni, hogy ő a *szóösszetétel*-re sok analogiát tud, s ennek a soknak a számát még szaporítani is bírná? Vagy inkább az az igaz, hogy ha akarom vemhes?]

És általában visszapillantva, mindazok után, a miket Sz. úr a „Nyelvphilosophia” I–IV. cikkében el„beszért”, legkevésbé sem érzem indítva magamat arra, hogy csak egy mákszemnyit is visszavonjak rostába vetett állításaimból. Sőt látva mily életlen fegyverekkel — (legéletlenebbek a 405. és 457. lapokon olvasható parodiák; meg az ilyen is mint: „a 34. lap ekként hahotáz”, nem humor, hanem „vulgarit”) — ví ellenők a consortium szószóllója, még erősebben (nem németes comparativus) ragaszkodom hozzájuk.

[E pontra nézve elégnék tartom ismételni azt, a mit már a múlt évi julius hóban mondtam (Nyr. V. 312–313.): „Brassai minden egyes tarthatatlan tételének tüzetes, részletekbe ható czáfolata megtöltené a Nyelvörnek vagy nyolcz-tíz füzetét;

káromkodásra okot ne adna,” Ez francia vagy olasz constructiónak jó lehet, de magyaros voltát tagadom. Így kell vala: . . . hogy valami új káromkodásra ad okot”; vagy netalán így: „nehogy valami új káromkodásokra adjon okot”; akár „nehogy okot adjon valami stb.” — Más példára ad aperturam bukkantam. „Cleopatra pedig, mihelyt Antoniu stól elvált; önnön maga kezével vipera-kigyót vitt szívének, melynek ártalmas fulánkja . . . sat.” Ezek a szók bizony nincsenek jól rendezve. Így kell vala: „. . . önnön maga kezével vitt szívének vipera-kigyót, melynek sat.”

B.

ennyi tért és időt pazarolni pedig csupán arra az egy célra, hogy végkép meggyőződjünk arról, hogy a nyelvphilophus dicsőséget helyez abba, ha oly embernek a hírében áll, a ki nem kapacitálható, kissé drága árnak találom.“ Azt mondom most is, s az olvasó, a ki most már e nézetemnek helyességéről szintén eléggé meg lehet győződve, reméllem, javallani fogja e határozatomat. Azért kérem is Brassait, hagyja abba ezt a közönségre, reám, de különösen, a mint láthatja, reá nézve nem nagy haszonnal járó, merőben értéktelen vitatkozást; s ha van ideje, szentelje azt inkább gyümölcsözőbb kérdések fejtegetésére és tisztázására!

Ennyit ezúttal elégnék tartok. Sz. G.]

BRASSAI.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK. *f*

Okiratbeli magyar szavak.

A jó példát követni kell. A Nyelvőr mult november havi füzetében számos érdekes régi magyar személynevet közöl Pesty Frigyes, kinek közleményét az alább következő, szintén régi, legnagyobb részt a Kállay-levéltárból való oklevelekből szedett adatokkal toldom meg.

1. Személynevek.

Á g vagy A g g. Gregorius a g h jobagio. 1411.

A g a t h a. Michael dictus — jbgio de Kallo. 1418. (Á g o t a ma mint helynév él.)

A p r ó d. Petrus dictus a p r o g, jbgio. 1422. (hihetőleg a p r ó g y-nak ejtették).

B a k. Thomas dictus b o k, jbgio. 1422.

B a k ó. Georgius dictus b a k o, jbgio. 1422.

B a t á r. Emericus b o t a r, jbgio. XV-ik sz.

B e d ő. Benedictus b e d u, jbgio. XV-ik sz.

B e r z e g. Blasius — jbgio. XV-ik sz. (B e z z e g nevű család ma is él.)

B e s z ő. Franciscus dictus b e s e v, jbgio. 1422.

B í r ó. Jacobus b í r o, jbgio. XV. sz.

B o r o s. Ambrusius b o r u s, jbgio. XV. sz.

B o t o r. Ambrusius b u t u r, jbgio. XV. sz.

B ú s. Emericus b u u s, ciuis de Kallo, 1408.

C s e r e s. Ladislaus dictus c h e r e s de Pazon, homo re-gius. 1422.

C s i g a. Ladislaus dictus c h y g a, ciuis de Debreczen. 1407.

C s o l n a k o s. Matheus c h o l n a k a s, jbgio. XV. sz.

Csonka. Emericus chonka familiaris, 1409.

Csurka. Albertus churka ciuis zegediensis. XV. sz.

Délczegetanító. Andreas delczegthaneytho officialis egregii Johannis de Kallo. 1498. (délczegnek nevezték régen a ménest, s átvitt értelemben a ménesbeli fiatal lovat; délczegetanító tehát = pferdedressirer).

Dencser. Gregorius dencher, XV-ik sz.

Édes. Valentinus edes, jbgio. 1422.

Elő. Clemens elw, jbgio. XV. sz. (rá emlékeztet a krónikák Elődjére.)

Erdős. Thomas erdws, jbgio. XV-ik sz.

Faggyas. Blasius fagyas, jbgio de Janosi. 1413.

Files. Johannes fyles, jbgio. XV-ik sz.

Fodor. Petrus — jbgio. XV-ik sz.

Fosztó. Briccus fozthow, familiaris. 1409.

Füstös. Clemens fstws, jbgio XV. sz.

Gombos. Johannes dictus gomboch, jbgio. 1422.

Gondos. Gregorius — jbgio. XV-ik sz.

Göndör. Matheus gwnder, jbgio. XV-ik sz. (göndör és fodor egy értelműek.)

Gubás. Barabas gubbas, jbgio. XV-ik sz.

Hamus (hamis, mint lapos: lapis). Franciscus — dictus jbgio. 1421.

Helgető. Johannes helgethv, jbgio. XV-ik sz. (Pesty közleményében Heygető és Haygató, a mi a hangpárhuza-mosság alapján egynek vehető.)

Józan. Albertus jozan, jbgio. XV-ik sz.

Ittos (ittas). Blasius itus, jbgio. XV-ik sz.

Inas. Petrus — dictus, familiaris. 1422.

Izsó. Valentinus isow, kankos dictus, jbgio. 1422.

Kádár. Michael cadar, jbgio. XV-ik sz,

Kakas. Petrus — familiaris. 1409.

Kankós. Valentinus isow, kankos, dictus, jbgio. 1422.

Katona. Valentinus kathona. jbgio. XV-ik sz.

Kaszás. Andreas kazas jbgio. XV-ik sz.

Kender. Paulus chender, jbgio. XV-ik sz.

Kenyeres. Dominicus cheneres, jbgio. XV-ik sz.

Kepés, vagy képes. Stephanus képes dictus familiaris, 1422.

Keregh. Petrus — dictus de Bothka 1423.

Kerekes. Ladislaus kereches jbgio. XV-ik sz.

Kincses. Valentinus kenches, jbgio XV-ik sz.

Király. Dominicus kirar, jbgio. XV-ik sz.

K o l c s a (kolcha) seruiens quorumdam nobilium 1354. (Kócs mint helynév ma is él; Kócs, Kócsa épen úgy mint Pócs, Pósa egynek vehető.)

K o n d o r. Benedictus c o n d o r, jbgio. XV-ik sz.

K o n t h u s. (Kontyos?) Petrus dictus — jbgio de Napkor. 1418.

K o r m o s. Thomas — jbgio. 1411.

K o r o s. Blasius — homo regius. 1408.

K u d u s (Koldus). Benedictus c h u d u s, jbgio. XV-ik sz.
NAGY GYULA.

Arany Toldija. ✕

1. Népies szók.

G y ú r n i; kezefejét gyúrván.

r e m é n y k e d i k; reszkető
ajakkal ott reménykedik.

k e c s e g t e t n i v l m i t; ke-
csegetsd ölbeli ebedet.

d a n d á r; „halmaza, csoport-
ja vlmek“ magyarázza Arany.
Most van dandárja réten a
munkának.

l e b z s e l; lebzsel kész-
akarva.

k i t o l d a n i; szóla György
s kitoldá a szót egy kacajjal.

f e l b ú g v l m r e; Melyre (a
kacajra) Miklós felbúg tompa
hosszú jajjal.

i g e; Átók és hazudság min-
den ige szádban.

c s i t á s; „kin a többi kifog,
belőle tréfát, csúfot üz s min-
denkinél alábbvaló.“ Ar.

i n n é t; de a mi az enyém,
azt elviszem innét.

j u s; add ki a jusomat.

e l b u s u l; Méne elbusulva,
némán haragjában.

b e z z e g.

e l t ö r ö d n i v l m b e n; szin-
tén eltörödtek az evés-ivásban.

f i c z k á n d i k; ifjú vér, öreg
bor ficzkándott erőkbén.

ú r - m a g a; egy öreg kar-
székbe úr-magát vetette.

s z e n n y e s; feltámad lelké-
nek szennyes indulatja.

g u n n y a s z t; gunnyaszt,
vagy dög is már?

n y u l f i.

e l z ü l l i k v l m t ö l; elzüllöl
az apai háztól; — és: mint a
melykivert kan elzüllik a nyájtól.

k i m a r n i v l k i t.

o l a j ü t ő; mint olajütőben
szétmállott a teste.

k e z é r e e s i k; másfelől
örül, hogy gyilkos a testvére,
kit hogy elveszessen, most esik
kezére.

h i r; hogy öcscsét bíró hiri-
vel megrontsa.

k i k e z d e n i; nyakán ült a
búja, oldalát kikezdte annak
sarkantyúja.

t o p o r t y á n; „réti farkas“
— Arany.

v e n n i m a g á t v l m b e;
magát egy kiszáradt nagy ná-
dasba vette.

l e g i s - l e g j o b b a n.

m e g p i t y m a l l o t t.

k i ; Aztán álommézet csókolt
ajakára, A kit mákvirágból
gyűjte éjszakára.

ö s z t ö k é l n i ; de a kínos
éhség... addig ösztökölte, addig
korbácsolta.

é h - s z o m j ; vadmadár-to-
jással éh-szomját elvervén.

b u j d o k o l .

v e s z t e g e t n i m a g á t ; há-
rom napig magát ekkép veszte-
gette.

m o c c z a n .

e l l á t ; Azt gondolta farkas,
meg se mocczant karja, Mert
ellátta, hogy őt csak testvére
marja.

s z o l g a ; fiú; hogy vagy édes
szolgám? — kérdi Bencze Mik-
lóstól.

s o r r a ; a mi csak volt benne,
sorra mind kiszedte.

h e v e n y é b b ö l ; asztalt is
terített, csak ugy hevenyéből.

k i s e b b i k g a z d a ; „a gazda
fia vagy öcsce. Így a nőnek a
férje öcsce: „kisebbik ura“ —
Arany.

f ö l s z e l n i ; a cipőt fölszelte.
z o k o n e s i k .

e l h a g y n i ; hagyd el e fájós
beszédet.

e l a l u n n i .

t e r e m t ö z i k ; Nem is te-
remtöztem béresnek, villásnak.

v i l l á s .

b e a l k o n y o d i k .

v i l á g ; a világ mezőről haza
takarodjék.

l e s z ; hej, ki tudja mikor
leszek bele jóvá?

h a j s z á s ; itt hagynád a
Bimbót s Lombárt a hajszását.

m á s ; hét vásáron sem találni
mását.

b i t a n g u l h a g y n i v l m i t .
s z a l o n n á s r u h a ; „da-
rabka vászon a tarisznyában,
melybe szalonnát vagy más zsi-
radékot takarnak“ — Arany.

e l f e k ü d t m á r a n a p .

b a k a c s i n ; (az éj) az eget,
a földet bakacsinba vonta.

t e r e m t é s ; egy teremtés
sincs ott, a kit megláthatna.

j ó s z á g ; simogatta a két
árva kis jószágot (a két farkas
kölyke).

k a p a t ; Mint a juhász-bojtár
a mikor kapatja, A komondor
kölyköt végig simogatja. — A
T o l d i e s t é j é b e n : A kiket
jobbadán én kapattam egykor
fegyvert fogni csatán; — és:
köznyemes rendből is ugy jó-
forma csapat, kiket Lajos ottan
csinosságra kapat.

n y e k k e n é s .

k i s e g í t i m a g á t ; kisegíti
magát, soha se féltseték.

c s o r o g ; csorog véres nyála.
h e l y ü t t ; nagy darab helyütt
letördeli a nádat.

p u f f a n ó ; puffanó esés.

c s o r o s z l y a .

k a r i k a ; a hold karikája.

t e p s i .

i g a z a t l á t ; ne félj, fenn
az Isten, ő még igazat lát.

l e s k ö d i k .

m a g á b a n ; egyedül; roz-
marinbokor van gyászos abla-
kában, A körül lesködik a fiu
magában.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

S z ű r ű.

A „Nyelvör“ második kötetének 354—385. lapjain Kiss Ignác mutatóváltót közöl Pázmány nyelvéből s idézve ezt a mondatot: Ha egy kövecskét vetünk az álló vízbe, elsőben kised keredded szűrűt indít, (Pred. 770. l.) a *szűrű* szót hullám-nak értelmezi, s azt mondja, hogy szótárainkban nincs meg. — Ez állításon kettő az igazítani való; először *szűrű* nem hullám, hanem *szerű*; másodszor szótárainkban is megvan.

Veszprém megyében, különösen Pápa vidékén igen járatos a *szűrű* szó; jelenti pedig azt a keredded tért, hol a gabonát nyomtatni és szórni szokták. Szótárainkban *szerű*-nek iratják; de a *szerű* cikkben megtaláljuk a *szűrű*-t is; ugyanis a Nsztár a *szerű* cikkben azt mondja, hogy tájdivatos kiejtéssel *szerű* v. *szűrű*; a „Tájszótár“-ban pedig *szűrű* cikkről ez mondatik: lásd *szerű*. Pápa vidéki szó. Tehát *szűrű* = *szerű*. Pázmány az idézett helyen átvitt értelemben használta e szót, melylyel hogy csakugyan azt a keredded tért akarta kifejezni, melyet az álló vízbe dobott kövecske csinál, midőn a vizet mozgásba hozza, magából a szövegből is kitetszik, mely folytatólag így vagyon: azután szélesben terjed a víznek keredged mozdulása; mert a kövecske, álló vízbe dobva, mozgásba hozza ugyan a vizet, de nem okoz hullám-ot, melynek mozdulása nem keredded. Az egész szöveg, melyben Pázmány a *szűrű* szót használta, így vagyon az idézett 770-ik lapon: „Miképpen az álló vízbe, ha egy kövecskét vetünk, elsőben kised keredged szűrűt indít; azután szélesben terjed a víznek keredged mozdulása: úgy a kised bűn kezdeti sok és nagy gonoszást kerekít utánna, ha idején el nem metczetik kötele.“

IRÁSZ GÁBOR.

Leg. Náj.

Toldy Ferencz a „Debreczeni legendás könyv“-höz írt bevezetésben a XI. lapon így szól: „A superlativus külön képzőjének nála (a legendák írójánál) sincs még híre; előfordul ugyan a *leg* előrag mint nyomasító egy igehatározó előtt: legazonnal, de nem sehol mint a harmadik fok képzője.“ E kijelentésen két igazítani való van. Az első a „még nála sincs híre“. E szavakkal Toldy azt akarta tudatni, hogy a korábbi codexek sem ismerték még a *leg*-es superlativust. E nézetet lerontja a Guary codexnek következő helye: „Ez iambor azzói az corocon, legioncab az poclosocon igón kűűről vala“. (40. lev.) A második, hogy „a *leg*-es superlativusnak a Debreczeni codexnek legendás részében nin-

c sen híre". Saját kiadásából idézem a következőket: „(Sz. István) hármát láta; a mennyországot nyitva, az istennek dicsőségét es uronk Jézust állani az atyáistennek leg jobb dicsőségében. (47.) Ádám a szentök között legelső szent lön. (110.) (Isten Mátyást) a lölki méltóságnak legnagyobb grádicsára választá. (155.) Az ördögök töreködének a hit ellen, ki legnagyobb Antikrisztos idejében leszön.“ (163.)

A Tájszótár szerint Baranyában a superlativus kifejezésére *leg* helyett *náj*-t is használnak. A NSzótárban ezt olvassuk e szócskáról: „*Náj*, éles hangon *něj* a göcseji és rokon tájszólásban a felső fok kifejezésére használtatik: *náj* naobb = legnagyobb, *něj* szebb = legszebb. Nem más mint a régiesen használt *nagygyal*, pl. nagygyal inkább. A *náj* épen a göcseji szójárás szerint így állott elé: *nagy-val*, nálok *najje*; *najje* szóról pedig alig fogja valaki tagadhatni, hogy a *náj*, illetőleg *něj* szóval ugyanaz.“ Az igaz a dologban pedig az, hogy a *náj* szócska szláv adverbium, mely a comparativus elé járúlva a superlativus pótlására szolgál, pl. a szerb-horvátban *lijep*, *lêp* (szép); *lêpsi* (szebb); *najlêpsi* (legszebb). A *naj* e funkciójában már a XI. századbeli szláv codexekben szerepel (Mikl. Lex. pal.) A szláv nyelvvel foglalkozók e szót, mely közönségesen *na* alakban használatos, a gör. *νά*, ném. *an* s a szláv *na* (super) praepositióval vetették egybe (l. Schleich. Kirch-slav. sprache. 180.). Miklosich legújabb egybevetések alapján (Vergl. Syntax. 213. l.) ez egybetartozóságot kétségesnek jelenti ki: „Das altindische *nā*: *nāsatja* (sehr heilig), womit vielleicht auch griech. *νά*, *ναί* zusammenhängt, macht die verwandtschaft des slav. adverbs *na* mit dem praefix und der praeposition *na* zweifelhaft.“ — Ha tekintetbe vesszük, hogy a *leg*-es superlativust első codexcink nagy része még nem ismeri, s hogy első, egyelőre csak nagyon szórványos föllépte s tovább terjedése mind szemünk előtt történik; továbbá ha vele épen a határos s részben velünk lakó szláv népeknél leginkább használatos *naj*-féle superlativust egybevetjük, nem tűnik fel valószínűtlennek az a combinatio, hogy a magyar superlativus kifejezésére a szláv alak s tán a dél-nyugati megyékben már régóta honos *nájnagyobb* használatnak érezhető idegenszerűsége aligha befolyással nem voltak. .

E kérdés végeldöntése egyébiránt még további kutatásokat tesz szükségessé s más nemű megállapításokhoz is van kötve.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S o m o g y m e g y e i e k .

Hörcsögös mint a csökönyös ló (mérges emberre mondják).

Állott tóban lakik a béka (csöndes emberről).

Éb helyétt éb támad.

Nagy ur a muszáj!

Majd a csoda ész még, ha ránézék!

Ha ló nincs, akkor számárnak is van ára.

Mi léssz a levesbe? Paréj?: Mér nem méggy hamarébb?

Rárekesztették erővel a bíróságot (rákényszerítették).

Légyén lud, ha fehér, égyük még, ha kövér (tréfásan e helyett: legyen a te akaratod szerint).

Nagy kómár a! (kalmár; nagy tolvaj).

Mindén koszos malaczbú léssz disznó! (Az ojjan hivatal a számár embert is fölkeresi).

Dicsérjük a Jézus nevét, ígyuk még a tüke (tőke) levit (mikor boroznak).

A hun több van, az ördög is oda siet.

Miné jobban tagaggyja, anná jobban ragaggya.

Fél, hogy mégfázik a nyéve (nem beszél).

Mikor a buza feje föfelé áll, akkor a pógár-ember óra (orra) léfelé áll; mikor a buza feje léfelé áll, akkor a pógár-ember óra föfelé áll.

A kurvának hét a köczölője; ha léhet, a jámbornak nyakába veti.

A mint kötölöztek, úgy ódozzanak (v. ódódzanak).

Vén fának annyi mint a fiatal fának (fiatal ember halálakor mongyák).

Nem ér a harag hatalom nékü sémmit.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Babonák.

1. Ha a gyermeket nehéznnyavoja töri, a betegség alatt rajta lévő ingét a temetőbe egy keresztre kell csavarni. A gyerek ezután megszabadul a betegségtől; de ha valaki leveszi onnan az inget, az kapja meg a bajt.

2. Mikor a gyermeknek legelső foga kiesik, az anya egye meg kenyérbe; akkor az anyának soha sem fog fájni a foga.

3. Ha tavasszal először lát fecskét a gyermek, markába köpköd, és úgy tesz, mintha az arcját mosná, hogy szeplős ne legyen.

4. A kinek sok kilis van a testén, főzzön össze babot, borsót, lencsét és kását új fazékba; mikor megfőtt, mossa meg benne a beteg részt és hajnalba vigye ki a keresztútra, fazékastul vágja földhöz: a kilisek elmúlnak és a kapja meg, a ki először lépett át a főzeléken

5. A házból a szemetet ne seperd az ajtó felé, hanem befelé és vedd a tűzbe: akkor a szerencse nem megy ki a házadból.

6. A megszelt kenyeret ne fordítsd „megszegett részével az ajtó felé, mert nem lesz kenyered.

7. Ha a kenyeret kiszedted a kemenczéből, vége a lapátra parazsat és vedd a kemenczébe; mintha az ellenséged torkába vetnéd.

8. Ha a kútból vizet mérsz, egy keveset mindig locsints vissza, hogy a haragvó kút-szellemet kiengeszteld.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Találós mesék.

Éttem süttet, főttet, de nem a világra léttet föld alatt fa tetejibe. Mi a?

Megfejtése. Egy halálra ítélt embérnek a király kégyelmet ígért, ha olyan mesét ad fél neki, hogy ki né bírja tanálni. Mit tesz az embér? Még haza égyőnést, agyonüt egy hasas tehenet. kívánszi belülle az éretlen bornyút, süttet belülle, főzet is; kimegy az erdőre, félvész egy darab hantot, félmászik egy fa tetejibe, léül egy galyra, fejire teszi a hantot, úgy észik süttet is főttet is. Másnap fölaggya a mesét a királynak; bézzég nem birta ám kitanáni. Így maratt még az okos embér ilete. —

Egész a nyúl, mér fél a; tizenkettő mér hat a; félül pécset, alul csap, hogy léhet a?

Megfejtése. Écczér vót egy király, annak vót egy okos lánya. Écczér nagyot vétett a leány, úgy hogy az apja annyira megharagudott rá, hogy röttön tömlőczre vetette. Asztán még is nem akarta éhen veszteni; hát küdött neki egy cigánypostával ételt még egy levelet, a kibe még vót írva, hogy egy süt nyulat küdök lányom, még tizenkít pogácsát, még egy kulacs bort, pécset van rajta; ha van valami kívánságod, hát üzend még cvvel az alkalmatossággal. A cigány azonban, fene a gyomrát! mégétte a fél nyulat a hat pogácsával égyetembe, a kulacson még lyukat fúrt alul, úgy itta ki a bort. A lány nem szótt sémmit, csak írta az apjának: Egész a nyúl, mér fél a; tizenkettő, mér hat a; félül pécset, alul csap, hogy léhet a? A király séhogy sé tutta, mit jelénthet ez; a cigány pedig dehogy monta vóna. Utójára is mit vót mit tenni, nagyon fúrta a dolog a fejit, mégkégyel-

mezétt a király a lányának; a cigány pedig olyan hatot kapott, hogy testvérék köszt is mégért tizenkettőt.

(Szentcs.)

EHRLICH LAJOS.

T á j s z ó k.

D r á v a m e l l é k i e k.

r á m f o g a d i: rám fogja.
r é d o m b a: sorba. „Rédomba kaszátunk. Ájj rédomba.

r é s t e l: nem szeret valamit.
„Jaj de réstellék. Nagyon réstellém a duhán fistöt, mer nincs szép szaga.“

r é v: sir. „R év ó s-é a buba?“
r é z á n i: az apró szálkás halat sűrűn bevagdálni.

r é z s d a: rozsda.
r o m z s a: morzsa.
r o n g y o s; a sovány beteges sanyarodott növésű gyermeket szokták így nevezni.

r ö p d ö s ö: a kitollasodott kis madárfi.

s á n y h ú t t: sáppadt, sárga, beteg színű.

s a p a k o d i k: panaszkodik.
s é r é m o n t a: szőlő venyége.
s z i t t y ó: káka.

s l a j c z: zsilipkapu a töltésen, mely a vizet a vizjárható rétből a bekerítettbe át nem ereszti.

s n y e f, n é f f: snepf.
s o k a c z: egyes. görög, rác.
s o r ó: sarló.

s ó z n i: hint, szór. „Czukrot is sóztam a rétesre. Sózz még égy kis homokot a kerecsbe, mer még kövér.

s u l y: sulyom.
s u p e r ó n i. A ladikok fenekén és oldalán, a hol a deszkákat összeeresztik, a jó tágra hagyott nyilást mohával betömik, s faszíjjal oda erősítik; ez a s u p e r o l á s.

s u t y é r ó n i: olyan lopás, mely szeréntök nem bűn. „Tégnap 3 mázsa halat sutyérótam el“.

Császár Lajos.

I k e r s z ó k.

Á g y á - b u g y á n y i: megverni.

c e l l e - c u l l a: hitvány ruha nemű.

c s é t e - p á t é: veszekedés.

c s i p r ó - c s á p r ó: apró.

e l e g y - b e l e g y: zagyvalék.

e z e u z â n y i: tréfálni.

g i z - g á z: szemét, gaz.

h e t y e - p e t y e: haszontalan.

h e b e - h u r g y á: hamarkodó.

h e r c z e - h u r c z a: ugyanaz.

e n c s e m - b e n c s e m: nyálánság.

i z é g - m o z o g: nyughatatlankodik.

k é r é s z t ü - k o c s ú: keresztül kasul.

l o c s - p o c s: vizes, sáros út.

l i t y - l o t y: hig étel.

n e d z i d z i r i - b i d z i r i: ne felelj velem.

r i p s z - r á p s z: szétkapkodták.

s é í z e - s é b ű z e: rossz étel.

s u g d o s - b u g d o s: suttog.

s z é d i - v é s z i: vásárol.

t i p é r é g - t o p o r o g: fázik a lába.

t e r e - f e r é l: beszélget.

t é d d i d e - t é d d o d a (e m b é r): önállatlan ember.

(Félegyháza.)

SZIVÁK JÁNOS.

Kaszárnyai szók.

Abfírolni, beabfírolni: aufführen. „Hónap abfírolom be a risztungomat.“

abléz, ablézóni.

abriktoni, abrikter.

abrét, abtrétóni, abrényi.

ágyító: auditor. „Bemegeyek én az ágyító házába, Ráborulok törvénszék asztalára“ (népdal).

agyusztálni: adjustiren.

Átvitt értelemben: ránczba szedni a katonát. „Ha én ezredes vónék, maj megagyusztálnám én a frajbiligosokat.“

agyutányos, agygyutáns.

akczentál, aszentál.

alámisz, clámisz, erlőbnisz.

ánfakistó: einfacher stoss (a dobon).

ánfakistrájk: einfacher streich.

anhaltóni.

ármalajbi, árvalajbi: armelleibel.

aroldi, aroidi-regementye. A br. Ajroldi 23. sz. nyugat-bácskai gyalogezred.

avandzséroz, avancsíroz.

babilon: pavillon.

bagázsi, bagázsia.

bajonétsajt, pangonétsajt, -csat: bajonnet-scheide.

baka, bakancsos. „Férebaka! megrug a ló!“ (huszármondás). A bakát a huszár fikának gúnyolja. „Azért hogy én fika-legény vagyok“ (népd.)

bakszój, bakrima: pack-riemen.

barácscság: bereitschaft. Nevezetes, hogy magyar ezredekben szolgáló sváb bakák még német beszédük közben is szintén barácscságnak mondják a bereitschaftot, bornyúnak a tornistert.

batalió, patalijon.

bécsi méssz: félelem, megfélel a szurok vagy drukk diák műszóknak.

berdó patrún farba!: wer da? patrouille vorbei. Puska- poros tornyoknál ezt kell az örnek ébersége jeléül egész éjjel negyedóránként kiabálni.

becstung; becstungot fújni.

briftasli v. tasni.

bundás a másod éves katoná, az újoncz réguta, a harmadéves pedig vén huszár vagy öreg baka; a délvidéki ezredeknél sztári baka.

BALLAGI ALADÁR.

Sárközi nyelvsajátságok.

1. Az alhangú igék határozott alakját a 3. személyben nem *ja* szótaggal, hanem *i* hanggal ejtik; pl. A tanító tanít*i*, oktat*i* a gyermekéket. Hova toli kê aszt a taligát? Tán csak nem gondol*i* kê? A legény csalogat*i*, biztatgat*i* a lányt, mutogat*i* neki a szép pántlikákat. stb. — A felhangú igéknél pedig gyakorta megtartja a *je* ragot; pl. Az én lányom nem ke-

resse az urát! De hisz, hiába keresse aszt már! stb. Azonban az ígék illetén használata az újabb nemzedéknél fogyo-félben van.

2. Nevezetes náluk a van ígének használata ott is, hol az irodalmi nyelv nem türheti; mint pl. Tán bolond van kê! Aszt hittem, hogy beteg van kê. Kit keres kê? János bátyámat, a ki kocsis van a faluházánál? Aszt gondoltam, égy sé van kêtöknél otthon! Én sé nem vagyok tán részög! stb.

3. Különös, hogy a kit kissé jobban meg akar becsülni, többesben szólítja meg: kêtök, és az ígét mellé nem egyes szám 3. személybe, hanem többes elsöbe teszi, és ez igen gyakori; pl. Gyerünk kêtök be! Siessünk kêtök máhama! Söpörjünk kêtök be a szürüt! Hajcsunk má kêtök a marhákát! Égyünk kêtök. Aggyunk má kêtök a disznóknak. Hozzunk ám kêtök vásárfiát, ha elmén kêtök stb.

4. Az *ivad* szóra nézve idejegyzem, hogy egy csonkított alakja használatának én is voltam fültanúja itt Tolna megyében egy asszony szájáról, ki a sok gyümölcsöt evö gyermekekröl mondá: „Hadd égyenek, most van a vadja!

(Decs. Tolna m.)

}{GÁBORFI KÁROLY.}

Vöfény mondókák.

Mikör a leányos házhoz ajándékot visznek.

Víg lakodalmi nép, vídám mulacsságot,
Jó kedvet, örömet, kedves nyájasságot,
Aggyon az Úr néktek jeles vígasságot,
Uzzön el róllatok minden komorságot.
Elhiggyítek, hogy mi sem innya sem enni
Nem jöttünk hozzátok, sem pedig víteni.
De beszídbe hosszas nem akarok lenni,
Mer még ma minekünk vissza is kell menni.
Nem kedveskedhetek se pízzel, se mízzel,
De azír nem jöttünk ide üres kézzel;
A mit idekütttek, kütték tiszta szívvel,
Kívánom íjjík (éljék) meg friss jó egíssíggel.

Étel bevivés kor.

Itt vagyon az első tál ítel, behosztam,
És hogy el ne ejcsem, mindig imádkosztam,
Szakács asszonyommal megfűszerszámosztattam,
Borssal és sáfránnyal meg is szóztattam.
Örvendek, ha a tálat viszem ki üressen;
Mer a vendíg gyomra nem marad üressen;

Lássanak hát hozzá uraim, de frissen,
Jó epitetussal kívánom szívessen.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Tánczba kérő.

Dicsértessék az ur Jédus Krisztus! Bátyám uram s néném
asszon! Égy kérésünk lenne, ha lénnének szüvesek meghallgatni.

A mulacscságbeli fiatalság tiszte magokat s a magok bécsületés házokot, s münköt ide azét küdött, hogy bocsássák e kedves leányokot a mulacscságba, kit a szént Isten magoknak tarcsón és még a magok kedvékben, míg a szüz Máriával örvendéznek ményben. Nem is lenne sokáig maradásunk. A hol mulacscságot érünk, ott lészén maradásunk, s ott egy, vaj két órát mulatunk, s aval haza lész indulásunk. A mej bécsületbe még fogunk jelenni a magok bécsületés házoknál. Dicsértessék a Jédus Krisztus!

(Csik megye. Gergyó.)

PAAL GYULA.

Tánczszók.

Jobb az isten nálunknál,
Maraggyon a házunknál.

Ha még éccző látnálok,
Mingyá kéccző látnálok!

Vött a zsidó két kutyát,
Égy fehéret, egy tarkát;
Fújja föl a nágyánnyát,
Mér nem vött má egyformát!

Sárós uccza-szögelet,
Fölturták a bihalok!

Kicsi néköm ez a ház,
Kiröpülök mint a fű!

Forgasd, forgasd mindaddig,
Mig a pöndő szikrázik.

Az én czizmám disznyóbőr,
Apám hozta Süköből!

(Háromszék.)

GÁBORFI KÁROLY.

Gyermejjátékok.

(Nógrád megyeiek.)

A gyermekek két csoportra oszlanak, s néhány lépésnyire egymás átírányában állanak meg; egymás kezét fogva, egy pár perczet torokköszörüléssel töltenek el, azután rákezdik ezt az egyhangú éneket:

Egyik csoport: Éküdött a zúr-ásszony.

Hajá gyöngyöm hajá.

Másik csoport: Nékünk hidát csinányi,
Hája gyöngyöm hája.
Első csoport: Minek nekték az a hid?
Hája gyöngyöm hája.
Második csoport: Nékünk azon átjárnyi,
Hája gyöngyöm hája.
Első csoport: Mi lesz annak válcságá?
Hája gyöngyöm hája,
Második csoport: Egy szép bárná ményecske.
Hája gyöngyöm hája.
Első csoport: Nyisd ki rózsám kápu dot,
Hája gyöngyöm hája.

Akkor a tulsó oldalon álló gyermekek felemelik kezüket, az innesső oldalon állók szintén összefogódzva oda sietnek, s amazoknak magasra emelt karjai alatt keresztül bújnak; mikor az utolsóra kerül a sor, a ki rendszerint csinos kis lány szokott lenni, akkor kezüket gyorsan leeresztik, a kis lányt a többitől elválasztva a maguk csoportjához csatolják ezekkel a szókkal:

Kivészém a válcságot,
Hája gyöngyöm hája.

Azután újra kezdik, s ezen a módon egy pár óra hosszat elmulatnak.

(Nógrád megye.)

B. PONGRÁCZ EMIL.

Helynevek.

Szegzárd város és környéke.

Szölőhegyek. Bakta. Bartina. Palánk. Lisztes. Faddi völgy. Bencze völgy. Sádi völgy. Szalay völgy. Bagó völgy. Bal-Parászta. Jobb-Parászta. Előhegy. Benedek völgy. Jobb-Remete. Bal-Remete. Tatai völgy. Hosszu völgy. Rövid völgy. Tökös. Nagy Bödő. Kis Bödő. Csátár. Iván völgy. Gyüszü völgy. Porkoláb völgy. Csötönyi völgy. Baranyi völgy. Czukorhegy. Kisfaluhely. Nagfaluhely. Gesztenyész. Czinka. Kishidas. Bat.

Szántóföldek és rétek. Szántó föld. Czinkában. Bak-tában. Rózsamáj. Szent Mihály dűlő. Boré. Palánki sziget. Csonka sziget. Hidasi sziget. Rác. Kereszt alja. Borkut környéke. Hidasi földek. Leányvár. Malomta (a malmok közelében, úgy szokják mondani: „Malomtán“; talán „Malomtáj“-ból lett?) Tölös alja. Messze-Bat. Külső palánki szántóföldek. Rét hadasban. Ördög vettetés. Tébota. Nyámánd. Csörgeték. Görönd. Battyán. Szébenyi völgy. Karajtó. Bikás. Holt-Sár. Ság alja. Hidasi fok melléke. Török sziget. Batí rétek. Csátári rétek. Parásztai szántóföldek. Kopaszhegy.

SÉNER FERENCZ.

Család- és ragadványnevek.

- Szabados. — Ador. Guba (mert Gubának a veje).
 Szabó. — Lekvár (mert beteg felesége számára egykor a plébánostól orvosságnak lekvárt kért). Vaczkoli. Csikós.
 Szalinka. — Főzelék vagy Szljúka.
 Szalóki. — Ötvékás (mert az apja nagy, erős ember volt).
 Szántó. — Vörös (képe és haja vörös volt). Badár.
 Száraz.
 Szelei. — Belaki.
 Szilvási. — Paska vagy Bandi Pista (mert apja András volt).
 Szira.
 Szvoboda. — Körte (állítólag Körte nevű betyártól származott). Marczi (apja Márton volt). Frindrik. Garczi.
 Szombathelyi. — Szombat.
 Szrenszky. — Festő (mert kékfestő volt).
 Takács. — Deme. Földházi. Juhász.
 Textorisz. — Tektor.
 Todola. — Jancsika.
 Tompa. — Szomorú szabó.
 Tóth. — Ribi. Bögi. Baszirkó. Húsos. Kukacz.
 Kotyvasz.
 Trécsko. — Tót Gyura (apja György és tót juhász volt).
 Trencsényi. — Méhész.
 Tréznyák.
 Urbán. — Náni Jankó. Törhő. Vidra. Mindénféle Miska (mert eleinte nem tudták a nevét).
 Varnyas. — Molnár. Löke.
 Varajti.
 Varga. — Kis. Hajdu. Arany-kakas. Rózsa-rihes.
 Vérés. — Péter Jankó (mert öregapja Péter volt; apját Péter Pálnak hitták).
 Vincze. — Pruszklik. Betyár. Babáka vagy Babarikus (mert szájas ember). Trécsko. Tollas. Lökös (mert kerékgyártó volt).
 Zahar.
 Závoczki. — Záboczki. Mihály Miska (apja Mihály).

(Csépa Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK JAVÍTÁSA.

Képes és összetételei.

Előbbi javító czikkünkre két oldalról is kaptunk észrevételeket, a melyeknek mindegyike bizonyos kifogásokkal áll elé. Az egyike hibáztatja, hogy míg a *képes*-sel való összetételek hibás voltát kimutattuk, a *képes* szóról egy tájékoztató hanggal sem emlékeztünk meg; pedig e szónak helyessége is erős gyanú alá esik. A másik hiányosnak mondja a javító sorozatot, mert kimaradtak belőle *munkaképes*, *udrarképes*, *szolgálatképes*, *szabadalomképes*, *nyugdíjképes*, *harczképes*, *kormányképes*, *váltóképes*, *választóképes*.

A *képes* szóról a következő mondandóink vannak.

1) Nem újonnan alkotott, hanem jó régi szó. Ime a tanúskodó adatok. „Kyk az meűey keneret eyendyk, mynd keen zenuedheetetlenők lesznek; ha kepős volna annak lenny, hog az ű testők pokol tűzeben veettetneyek meeg az sem arthatna nekyk.“ (Sánd. cod. 7.) Itt tehát „képős volna“ = lehetséges volna. „Oláh Balást inteni és kérni kezdik, hogy állana hozzá a császár akaratiához; látná, hogy nem képős vóna sem megmaradhatnik sem kedig a házát megtartanik.“ Landerfejrjár elveszise (Mon. Hist. III. 175.) A *képes* itt is annyi mint lehetséges; „nem képős vóna“ = lehetetlen volna. „Az Vr Isten az képes (test) sanyargatást nem tiltya.“ (Pázm. Kal. 599.) E helyütt *képes* = *conueniens*, *aequus*. „Képes (= lehet, lehetséges), hogy ketske, mert kurta a farka.“ (Vicx. Adag. 498.) Faludinál nagyon járatos a *képes* szó „illő, illendő“ jelentésben. Csak pár példát. „Képes jó és tisztességes erkölcs (Told. kiad.

11.); ké p e s, nemes dolog (19.); ké p e s, tisztos magaviseelés (111.); ké p e s magasztalás (154.); ké p e s példák (187.) sat. A Tájszótár s a Vadrózsák szerint *képes* székely szó, s annyi mint lehet; pl. „Ha ké p e s, tedd meg“ = ha lehet, tedd meg. A *képes*-nek „illő, lehet, lehetséges“ jelentését szépen megvilágosítja a szintén réges-régi „illetlen, rút, lehetetlen, hihetetlen“ értelmű *képtelen* szó. „Ké p t e l e n r e (= lehetetlenre) ne hyrtelenkőggyeel. (Érd. cod. 563.) A tunya bátortalanság mindenkor vétek s ké p t e l e n s é g (= csúfság) volt (Fal. 96.). Eusebius morgolódása ké p t e l e n, helytelen.“ (151.) sat. Föl kell itt még említenünk, hogy L e h r A l b e r t tudósítása szerint a *képes* szó „rüstig“ jelentéssel Tolna vármegyében szintén él. „Ismertem jól az édes attyát; mikor két esztendő előtt ide lé vót, megkezétük egymást. Még akkor ké p e s embér vót.“ — „Nem vala ké p e s (nem lehetett) tarkón csípni Matyit.“ (Ludas Matyi.)

2) Ezekből eléggé meggyőződhetik mindenki, ha a többi, szintén nyomós ellenokokról ez alkalommal hallgatunk is, hogy ama föltevés, mely a *képes* szót, mint a potentialis *hat* egyértékűjét újabb használatnak, mi több, nem is magyar szónak, hanem a latin *capax* meghonosult másának tartja, teljesen tarthatatlan föltevés.

3) A kezdetben személytelenül használt *képes* = lehet, lehetséges idő folytán két irányban tűntet fel továbbfejlődést. Az első, hogy a *lehet* értelme magvából lassanként kikelt a *bir, tud* jelentés, pl. „Ké p e s ez a ló egész nap járni. A vállára emelte a zsákot, de nem vót ké p e s elvinni.“ (Háromszék.). A második, hogy ez utóbbi jelentés erősödésével valószínűen a *bir, tud* előképek ráhatása alatt a személytelenből kezdett át átcsapni a személyes szerkezetbe. Kresznerics szerint például már Baróti Szabó följegyezte a *képes vagyok* constructiót (v. ö. azonkívül a *szabadottam, kelletttem* [Nyr. I. 391.], *muszájtottam* tájszólásbeli alakokat). Igazságtalan tehát az a megrovás, s annál igazságtalanabb, minthogy a kárhoztatott szó életének kellő átkutatása s ismerete nélkül volt kimondva, hogy a *képes* mint a *hat, bir, tud* megfelelője germanismus, s ennélfogva kiküszöbölendő.

4) Teljes igazat kell azonban adnunk a kárhoztató szózat ama felének, mely kikel iróink egy jó része ellen

azért, hogy a *képes ragyrok* kitételnek chablonszerű, majdnem kivételtelen használatával a vele egyértékű *hatok, bírok, tudok, arravaló ragyrok, kitelik tőlem* kifejezéseknek elfeledtetésére dolgoznak.

A *képes*-nek most elsorolt egyértékesei, de már az előbbeni fejtegetésünkben felhozott példák is világosan feltűntetik a *képes*-sel való helytelen összetételek helyettesítő eszközeit és módját. Ezek az eszközök a következők: 1) a magán álló egyszerű vagy a potentialis *hat* képzős cselekvő igenév; mint: „Mindenestül fogva az hadakozó férfiak valának két száz ezeren és tíz ezeren“ (Helt. Krón.). Itt a *hadakozó* ép azt monlja, a mit a német *waffenfähig*. Hasonlóan a *képes* fogalmát rejtik magukban ezek az igenevek: szána-kozó, igr-galmazó, könyörülő lélek; ér-ző szív; figy-elő, gondolkodó fej; kitartó akarat sat.; továbbá ezek a *hat* képzős, mind subjectiv, de különösen az objectiv jelentésű igenevek: háza-sod-ható legény, férjhez me-hető leány, é-g-hető anyag; férjhez ad-ható hajadon, taní-tható csikó (=tanképes csikó, mint az új magyar nyelv mondaná); meg-ny-er-gel-hető ló (=nyeregképes); elt-ar-tható bor (=tartás- vagy tartképes); befog-ható tinó (=iga- v. fogképes) sat. 2) A mint a *fegyverképes* megfelelőinek elszámolásánál láttuk, legtöbb esetben compositum használható, melynek első tagját a valamire alkalmas tárgy, másodikat pedig az arravalóságot kifejező cselekvő igenév, leginkább *tudó, bíró, való* alkotják; pl. ló meg-ül-ő suhancz; hi-deg-, me-leg-tűr-ő, fe-gy-ver-fog-ó férfiak; szántás-gy-ő-ző ökör; ka-pa-forg-at-ó falusi leány; tűr-ni tud-ó harczos; r-ö-p-ül-ni tud-ó madár; áll-ni, jár-ni tud-ó gyermek; te-her-bí-r-ó oszlop; ny-e-reg-alá va-l-ó paripa, ig-á-ba va-l-ó tinó; dol-go-z-ni va-l-ó, do-log-ra va-l-ó fiú sat. 3) Az -s képzős nevek, a mennyiben ez a képző állandó tulajdonságot jelel, némely esetben szintén alkalmasak az arravalóság kifejezésére; pl. Tán-c-zo-s-e ez a fiatal ember? = tud-e tánczolni? Tü-rel-mes szí-v annyi mint tűr-ni tud-ó; hu-z-ó-s ló = hú-z-ni bí-r-ó, sat.

A mint e kimutatásokból látható, gyakorta több eszköz áll rendelkezésünkre, a melyek egyikének vagy másikának tetszés szerinti alkalmazása teljesen fölösse teszi a *képes*-féle idegenszerű összetételt. „Heiratsfähiges mädchen“ például

lehet a magyarban: eladó, férjhez menő, férjhez mehető, házasodható, férjhez adható, férjnek való, házasságra való, sat. leány. A „satöbbi” szón ama sokféle változatú, cziczomázatlan kifejezéseket értjük, a melyeket széltriben meghallhat akárki, a ki akár csak egyszer-másszor is megfordúl a nép között.

E kimutatásokhoz meg kell jegyeznünk, hogy a *képes* ellen, ha *-ra* ragos szóval áll, pl. *munkára képes* (v. ö. *dologra alkalmas*), nem tehetni kifogást.

Ezek után hozzákezdhetünk a főntebb említett *képes*-sel való összetételek helyes egyértékeseinek megbeszéléséhez.

Munkaképes, dologképes. Helyettesítésére a kimutatott eszközöknek majdnem mindegyike alkalmazható. Midőn azt mondjuk: „A mi Pali bátyánk még dolgozó v. munkálkodható v. dolgozó öreg”, minden magyar fül kiérti belőle, hogy itt *dologbirásról* van a szó. Ajánlatosabb azonban, mert mint csupán egy jelentésnek kizáró képviselői határozottabbak, a következők: **dolgozni tudó, munkabíró, dologgyőző v. dologra való.**

Udvarképes. Az 1) pont irányadása szerint lehetne **udvarzó v. udvarozható.** Az *udvarolható* is megfelelne, ha már egy más jelentés számára le nem volna foglalva. A 2) pontbeli példaképek szerint mondhatnók: **udvarjáró** (v. ö. *bucsjáró, templomjáró*), **udvarjárható, udvarba járó, bejárós** (az udvarba), vagy **udvarlátó, udvarlátogató.** Egyszerű voltuknál fogva azonban legalkalmasabbak az **udvaros v. udvarosi** szók. (Ez utóbbira analogiául szolgálnak a tájszólásbeli *libási*: libapásztor, *csibési*: csibeőrző, *szobási*: szobagondozó, szobalányféle. „Én az én lánkámat elszegőttem majd libásinak. Az enyimet má félfogatták szobásinak.” (Tolna megye.) „Hoffähiges amt” lehet egyszerűen *udvari hivatal*.

Szolgálatképes, szabadalomképes, nyugdíjképes, harczképes. Mindezek az 1) és 2) pont alatt kifejtett módon javíthatók; tehát: *szolgálatképes* = **szolgálható, szolgálatbíró, szolgálni tudó, szolgálatra való**; *szabadalomképes* = **szabadalmazható.** A *nyugdíj* maga is helytelen szó lévén, fölcserélhető *nyugalmi*- v. *nyugalomdíj*-jal; e szerint lesz: *nyugdíjképes* helyett **nyugalomdíjazható** vagy **nyugalmi díjra való**; még alkalmasabb azonban a *nyugal-*

mazható v. nyugalmazni való. *Harczképes* helyett mondható: **harczó, harczolható, harczbíró, harczba való.**

Kormányképes = **kormányra való**; *váltóképes* = **váltóadható, váltóállítható, váltóra való.** A *választóképes* egyszerűen = **választó**, a mint a magyarosabb toll írja is: „Még nem választók is betolakodtak a terembe.” A passzív választásravalóság jelölésére ellenben, mint eddigelé is helyesen alkalmazták, megmarad a **választható.**

AZ ÖSSZETETT MONDATRÓL.

II.

Az alárendelt mondatok vagyis mellékmondatok fölosztása legczélszerűbben úgy történhetik, mint a mondatrészeké. A mellékmondat a nyelvérzékre nézve, de logice is, része a főmondatnak: hallom, hogy a mennydörgés = hallom a mennydörgést. E szerint annyiféle a mellékmondat (tehát az alárendelő mondat szerkezet), a hányféle mondatrész van.

A sokféle mellékmondat közül egyet kiemelhetünk, mert (a helyhatározást kivéve) mindenféle szereppel előfordulhat; ez a *hogy*-os mellékmondat. „Hogy Péter megjött = Péter megjövetele”. Nevezhetjük főnévi mondatnak; hisz épen azért szolgálhat mindenféle mondatrészü, mert főnévi kifejezéssel egyenértékű, a főnév pedig mondattanilag definiálva az a szó, mely mindenféle mondatrész lehet. Csak hogy a főnevet a mondatban viszonyítani is kell, a *hogy*-os mondatot meg nem lehet; ennek a viszonyítása tehát a főmondatban kitett vagy oda gondolt mutató szóval történik: *az, hogy ...; azt, hogy ...* Az említett kifejezés p. alanyi mondat lesz ebben: Jó, hogy Péter megjött. Tárgyi: Tudom, hogy P. megjött. Határozó, még pedig állapothatározó: Csodálkozom rajta, hogy P. m. Eredeth. Arról értesítettek, hogy megjött. Véghat. Örülök neki, hogy megjött. Módhat. Avval nem törődöm, hogy megjött. Okhat. Azért legyünk vigan, hogy megjött. Célhat. (mindig fölszólító móddal): Azért irtam neki, hogy megjöjön. Időhat. Azóta, hogy megjött, nincs nyugsá-

gom. Végre jelző mondat: Az a hír, hogy megjött; vagy: Annak a híre, hogy megjött.

A rendes jelző mondat azonban az úgy nev. vonatkozó (relatív) mondat: Az olyan embert, a ki szegény, az ág is huzza = a szegény embert. Igaz, hogy a vonatkozó mondat más mondatrész képviselője is lehet, de ez akkor csak olyan eset, mint mikor az egyszerű mondatban a jelzett szó nincs kitéve s a jelző szerepel olyan mondatrész gyanánt, a milyen a jelzett volna: a ki szegény, azt az ág is huzza = a szegényt.

Nincs tehát más hátra, mint hogy a különböző határozó mellékmondatnemeken végig pillantsunk.

A helyhatározó mondat a *hogyr*-os (és a jelző) mondathoz hasonlít, a mennyiben viszonyítatlan helyfogalmat állít elénk, melynek a főmondathoz való viszonya rendesen csak magában a főmondatban van megjelölve: A hol csak ember jár, ott hamisságnak lenni kell (K. 405.); — onnan hamisság származik; — oda elterjed a hamisság. Tüstént ott legyünk, a honnét eljöttetek (K. 450); — onnan hozták; — oda menjünk.

Az állapothatározó mondat lehet, mint láttuk, *hogyr*-os (főnévi) mondat. De sokszor időhatározó alakban lép föl: 1) míg a fiát egész nap tömi, addig mostohájától a betevő falatját is elvenné; 2) látá, hogy míg továbbá vína, azért nagyobb kárt vallana. Érs. 516; most *minél* — *annál* (*ha annál*); 3) mi haszna megyek, mikor ott semmi sincs? Pap 103; 4) ha egyszer úgy van, elmegyek a háztól; szabadíts ki, ha lehet (*hanem*, *ha csak nem*). Az utóbbi a föltétes mondat. (A *ha* nem egyéb, mint *mikor*; tájnyelviileg kérdésben is eléfordul még: *ha* holt meg apád? Ny. V. 521; v. ö. *valaha*, *soha*.) *Ha-hát*; *ha-akkor*, *ha-úgyr*. — Az állapoth. mondatok közé tartozik a megengedő is. A megengedő mondat szerkezet a föltéttestől csak annyiban különbözik, hogy a főmondat mást foglal magában, mint a mit a mellékmondatbeli föltétel következményeül várunk. A kötő szók: *ha-is* (*ha az ágy alá dugják is, megnő a lány* = *ha az ágy alá dugják, akkor is megnő*); *bár* vagy *bátor* (*bár ugyan* MF. 195); *ám* *bár* (az *ám* itt is tulajdonkép a főmondathoz tartozik; v. ö. „*ha magad sebhelyeit orczádon nem látod, ám csak szomszédodra*

fordítsad szemeidet“ Pázm. Kal. 54o, MFnál); *bár (ki)*, *akár (ki)*; *jöllehet*; *noha (noha bár MF. 195)*; *azért hogy* én szegény legény vagyok, barna kis lány szeretője vagyok N. I. 263, 289. (*de azért mégis*; *szék. attól még és*); és mind ezek mellett még a németes daczára (annak) *hogy*. — Állapo th. ez is: (*annyiban*) *a mennyiben*, v. *annyiban, hogy*.

A véghatározó mondatnak legfontosabb változata a következőképpes mellékmondat: Úgy megtelik a pohár, *hogy* kicsordúl. Ez a mondatfűzés a föltetésnek épen megfordítottja, a mennyiben itt a föltételt a főmondat foglalja magában, a mellékmondat pedig a föltételnek következőkzményét (ha megtelik a p., kicsordúl).

A módhatározó mondatnak leghasználtabb faja a hasonlító. A kötő szók *mind*, *miként*, *mikép(en)*, *valamint*, *valamikép*; régiesen *hogy* is (*hogy és tű látjátuk HB*; penitenciára fogja magát, *hogy* ha valami nagy bínt tett vóna Érd. 275); továbbá a régi *monndál*, tamquam; végre *akár* v. *akar* ilyen mondatokban: Olyan szép volt, *akár* csak egy arany galamb N. I. 481. — Egyenletlenség esetében a főmondatban középfok van, és *mint* helyett mondjuk ezt is: *mintsem* (*mitsább K. 479*), *hogyse*, s régiesen *hogynem* (küllyebb veted, *hogy* nem kellene. Pósa. Ny. V. 458) és *hogynemmint* (közelben vagyon, *honnemmint* hittők Érd. 3). A tagadás a mellékmondatban ilyenkor nagyon természetes. Küllyebb veted, *mint* kellene: ez szorosan véve a. m. küllyebb veted, annyira veted ki, *mint* kellene; ellenben „küllyebb veted, *hogy* (= *mint*) *nem* kellene“ a. m. k. v., annyira ki, *mint* *nem* kellene. Középfok után ilyen tagadó mondatot más nyelvekben is találunk: a francziában, az angol népies beszédben (*nor*), a régi németben, a litvánban, a szlávban (l. Ny. K. II. 310. j.), néhány finn nyelvjárásban (a livben, krévinben és kargalaiban), végre a mordvinban (*avol' koda* = *nem* *hogy*, *nem* *mint*) és a k. vogulban (atipel).

Az okhatározó kötő szók: *a miért*, *miért* (Érd. 6), *a mért*, *mért*; *merthogy*; *mivel*, *mivelhogy*; *minthogy*, *annak okáért* — *minek okáért* (p. Ért. 6). *Főképen*, *mért*; *annál inkább* (*kerésbbé*), *mért*.

A célhatározó mondat *hogy*-gyal kezdődik, ha tagadó, *hogy* *ne*-vel, de a székeleyknél *nehogy*-gyal is. A

régibb nyelvben ez is van: *hogy mivel* (mind arra voltak választván, hogy mivel ők és ne esnének kétségben Érd. 273), s ez egészen a német czélh. *damit*-ra emlékeztet.

Az időhatározó mondat háromféle:

1) *mikor?* a) egyidejűség:

α) *mikor, midőn, a mint, étt* (csángó); *ha a mikor csak, ralamikor, ralahányszor, a hányszor*;

β) *mialatt, miközben; míg v. a meddig*;

b) előidejűség:

α) *miután, minek utána*;

β) *mihelyt, mihelyest, a mint (alig, alighogy); mihelyt — azonnal (azon helyt MF.)*;

c) utóidejűség: *mielőtt, minek előtte, előbb mintsem*;

2) *mióta? azóta, hogy | azóta, mikor | (azóta), mióta*;

3) *mikorra? akkorra, mikor, mikorra*;

meddig? (*addig*), *míg nem* — rendesen tagadással, mert a *míg* alatt magát az időfolyást értjük: Addig kinozták, míg ki nem vallotta, azaz azon egész idő alatt, a mely alatt ki nem vallotta. Ép így van tagadás az időhatárt kifejező mmondatban a k. vogulban, a votjákban, és finn nyelvjárásokban (a vepsäben és gyakran a karjalaiban), — *Meddig*-ben és *addig*-ban, úgy látszik, több rejlik mint a névmástő és az *-ig* rag. Honnan van az erős *d?* s mért nincs ép úgy *oda* helyett *odda* vagy *adda*? Van továbbá *medzig* és *adzig*, még pedig ez az uralkodó alak a codex-irodalomban. R. M. Ny. III. 39. van egy *azdig* (*azdygh*) alak s azt hiszem, ebből kell kiindulni magyarázatunknak. *Azdig* ebből van összerántva: *az ideig; meddig: mez ideig* (v. ö. *mezén, mez iránt, merre, mennyi*) Ezen kívül kellett egy helyhatározó **azig, *mezig* vagy bár **adig, *medig* alaknak lenni; de *azdig* v. *addig* és **adig* közt oly csekély hangbeli különbség volt s az előbinek etimológiája annyira feledésbe ment, hogy a kettő csakhamar összehelyt, s a kiejtésben nem tettek többé különbséget köztük.

Már most lássuk röviden: hogyan keletkeztek a mellékmondatok? hogyan teheti a *ki* vagy a *hogy* szócska azt, hogy a mondat, melyhez járulnak, azonnal alárendelt helyzetbe

jusson a következő vagy a megelőző mondatlall szemben? A felelet az, hogy nem is ezek a szócskák teszik a mondatot mellékmondattá, hanem csak is az a viszony, melyben a benne kifejezett ítéletet a főmondatéhoz fölfogjuk. Tudjuk, hogy a nép szeret csupa egyszerű főmondatban beszélni (majd visszajön, csak én elmenjek érte Pap 110 = ha én elmegyek érte), de ha az egyik mondatot alá is rendeli a másiknak, ez többnyire kötő szó nélkül történik, különösen a *hogy*-os mondatoknál: hallom, megjött; tiltak rózsám, tiltak tőled, titkon se beszéljek véled; de a szívem csak azt mondja, jobb otthon. Itt az utó mondatnak függése semmi külső eszközzel nincs kifejezve, legföllebb avval, hogy kissé alább eresztjük a hangot; de azért érezzük, hogy a második mondat az elsőnek ígétől függ. Vannak nyelvek, melyekben még a vonatkozó mondat is névmás nélkül van a főmondathoz téve és függését csak is a gyöngébb hangsúly jelöli; legismeretesebb e jelenség az angolban, különösen a népies beszédben: the man I saw; in the best wise he can. Ez nyilván legrégibb és legegyszerűbb módja az alárendelésnek. A hypotaxisnak ezen egyszerű módjáról a parataxishez (a mellérendeléshez) való viszonyáról az indogermán nyelvekre való tekintettel értekezett Jolly Curtius Studien c. f. íratának VI. kötetében. Ő az alárendelésnek három fokát állítja föl: 1) az alárendelés nincs külön szóval megjelölve; 2) az alárendelés a mellékmondatban álló mondatkötő szóval külsőleg is meg van jelölve, még pedig a) vonatkozó névmással, vagy b) másféle határozó szóval; 3) a mellékmondatbeli névmáson kívül a főmondatban is van megfelelő mutató szó: az ugy nev. correlativ szerkezet (az — a ki; ott — a hol stb).

A vonatkozó névmásnak kétféle eredete lehet: vagy a határozatlan, ill. kérdő névmásból fejlődik, vagy pedig a mutatóból. Az előbbivel (a magyarra való tekintettel) behatóan foglalkozik Budenznek egy értekezése NyK. V. k.; az utóbbiról pedig (az indogermán nyelvekben) Windisch Curt. Stud. II. Mind a kétféle relativum fejlődésére csak egy-egy példát hozok föl.

Ki el akar menni, elmehet; ez eredetileg a. m. ,valaki el akar menni; elmehet', a mint hogy a relativum helyett különösen a régibb nyelvben, elő is fordul valaki

stb. mint most is mondjuk *mint* és *valamint*, *hányszor*, és *valahányszor*. A vonatkozó *ki* tehát eredetileg határozatlan névmás (mint ebben: *ki* jobbra, *ki* balra), s a vonatkozó mondat elül álló főmondat. (Ide tartoznak: *ki*; *mi*, *mikor*, *mely*; *holyan*, *hol*, *honnan*, *hová* stb.).

Mutató névmásból lett a szanszkrit és zend relativ *ja* s a görög *ὅ*, továbbá a német *der die das*.*) Ez az ófn. mondat „Iwer himmelsker vater ist genadec, ther rigenot uber rehte unte unrehte“ a mai németben így hangzik: Gnädig ist cuer himmlischer vater, der über gerechte und ungerechte regnet:“ a mutató névmás elvesztette hangsúlyát, ennek következtében a második mondat megváltoztatta a szórendet és mellékmondatná vált.) — Ilyen mutató névmásból lett relativum a finn *sillä* „mert“ és talán *joka* (*jolloin*, *jos* stb. v. ö. *jo* „már“); továbbá néhány k. vogul relativ kifejezés (*ton mos* „azért“ Mát. 13, 11; 1, 22; „mert“ 1, 20; 2, 13; *ton moše* „mig“ Hunf. szót. *moše* a.) és a csermisz *tullan lian* („azért“ és „azért hogy“ NyK. III. 469).

Van azonban (hogy a relativumnak első neméhez térjünk vissza) néhány magyar relativum, melyet nem lehet az említett módon a határozatlan névmásból magyarázni; ilyenek különösen a *hogy* és a *mert*. Látod, hogy esik az eső: nagyon erőtetett magyarázat volna, ha ezt eredetileg egyértékűnek vennők ezzel: látod, valahogyan esik az eső. Azt hiszem tehát, hogy a *hogy*-os mondatok egyáltalában függő kérdésekből fejlődtek, tehát: látod, hogy(a)n esik az eső; mondta neki, hogy(a)n dolgozzék. — Szintoly kevésbé lehet ezt a mondatot „nem jött el mert beteg volt, ebből magyarázni: „nem jött el, valamiért beteg volt“; mert az okhatározó viszonyítás eredetileg nem lehetett magában a mellékmondatban. Úgy látszik, az ilyen összetett mondatban tulajdonképp három egyes mondat rejlik: „nem jött el; miért? beteg volt“. A kérdés egyesült a felelettel elvesztette külön hangsúlyát, s így lett: „nem jött el, mert beteg volt.“ Ismerek egy öreg urat, ki az okhatározást min-

*) A német mellékmondatok alkataráról és nemeiről szorgalmas összeállítás jelent meg Kochtól, Herrigs Archiv für Neuere Sprachen XIV. 266.

dig így fejezi ki: „Nem jött el, mért azért, beteg volt“, azaz. Nem jött el; mért? azért: beteg volt“.

Azon magyar kötő szók, melyek nem névmástöbbl valók, ezek: *bár, ámbár, jöllehet, akár(ki)*. továbbá a régi *monnál* s a csángó *étt* „mikor“. Az elsőket első tekintetre értjük; csak a két utolsó szorul magyarázatra. *Monnál* Budenz találó magyarázata szerint a. m. *mondnál* azaz „azt hinned“ (v. ö. a görög *φημί* használatát). A csángó *étt* pedig, úgy lehet, nem egyéb, mint az *év* (régente így is: *é*) szó locativusa: **évell*. *Év* a régibb nyelvben egyszerűen időt is jelentett, tehát *étt* egészen annyi mint a német *dieneil*, *derneil* vagy *neil* „dum“ jelentésben. A mutató elem elül elveszett, mint *hát*-ban (tehát) és *kedig*-ben (ek k é dig). Lehetne azonban arra is gondolni, hogy *étt idétt*-ből van összerántva; a jelentésbeli fejlődés akkor is ugyanaz volna, mint az előbbi esetben.

SIMONYI ZSIGMOND.

N É L K Ü L Ö Z .

A Nyelvőr V. köt. 6. füzetében egyebek közt a *nélkülöz* ige mint a német entbehren fordítása van feltüntetve s megjegyzés téve annak gyakori használata ellen, mi által az ezen fogalomnak megfelelő egyéb kifejezések háttérbe szorítottak.

Lehetetlen igazat nem adnunk a cikkírónak, mert való, hogy a *nélkülöz* fölöttébb gyakori használata a nyelvnyujtotta egyéb aequivalensek kárára történt. De épen azért nem lesz talán érdektelen kissé megállapodnunk ez ígénél s kifejtenünk vagy legalább utalnunk azon alapra, melynél fogva e szó jövője a nyelvben biztosítotttnak tekinthető.

Mindenekelőtt föl kell tüntetnünk, vajjon helyes alapon nyugszik-e e szó képzése; s így van-e joga a már meghódított tért a jövőre megtartani. Mert ha nincs, úgy el kell vetnünk elveink szerint s nincs okunk vele tovább vesződni. Ellenben ha képzése ellen semmi kifogásunk, úgy ki kell mutatnunk, van-e szükség rá a nyelvben, ellehet-e a nyelv nélküle, nem veszt-e letüntével semmit.

Az elsőre igen könnyű a felelet. A *nélkülöz* igen is helyesen képzett szó, lévén az eme csoport analogiájára

alkotva: *után o-_z, elő-_z, alá-_z, föl-ö_z*, melyek mindennapi helyes képzésű használatos magyar szavak. Ez ellen tehát semmi kifogás. Megfejtendő marad a második kérdés.

Nem lehet tagadni, hogy ez ige sűrű használatával nem csak a hírlapíró s fordító vét, hanem bárki más is. A hírlapírónak könnyebben lehet megbocsátani, a fordítónak nem. Ez utóbbinak kötelessége a kifejezés minden árnyalatához lehető híven maradni. De épen azt nehéz meghatározni, vajjon mikor kell a *nélkülöz* igét s mikor más rokonbelit használni, vagy tetszés szerint használhatni-e bármelyiket a „hiány“ általános fogalma kifejezésére.

Nézetem szerint ezen kifejezések: *nélkülözni* (entbehren), *hiányozni* (fehlen), s *szükölködni* (mangeln, bedürfen) csak rokonértelmű szók, de egyik a másikat mindenkor tökéletesen nem pótolhatja. Erre látszik utalni az elsőnek transitív, a két utolsónak intransitív léte, mely különbségnél fogva egy s ugyanazon szerepet nem játszhatnak, s némi eltérések a kifejezésben is gyaníttatnak. Ha ez áll, úgy a három rokon kifejezés használatának jogosultsága be volna bizonyítva. Igaz, hogy ezen rokonértelműség határait megszabni nagyon nehéz, de lehetetlen ki nem venni, hogy van valami különbség a magyar *nélkülöz*, *hiányzik*, *szükölködik* között ép úgy mint a német entbehren, fehlen, mangeln között.

De lássuk tovább. Az entbehren magyar megfelelői ezek: nincs; elvan, elérl vlmí nélkül; szükség van valamire; hiával van vlminek v. hiányzik vlmí; hiányát érzi vlminek; szükölködik, szükös vlmí nélkül.

E szerint lenne: nincs borom; elvagyok v. elélek bor nélkül; szükségem van borra; bornak hiával vagyok; hiányzik borom; bornak hiányát érzem; szükölködöm bor dolgában = ich entbehre den wein.

Figyelemmel végig menve az entbehrennek felhozott magyar megfelelőin, azon ítéletre jövök, hogy mindannyi kifejezi ugyan a hiány fogalmát s ennyiben rokonok is; de nem egyenlően; egyik kevésbé, másik többé, egyik teljesen másik csak részben. Mutatják ezt a német megfelelő is mint -

entbehren, fehlen, mangeln, mangel fühlen, bedürfen, vermissen, melyek egymás mellett békében folytatják szerepöket.

De kísértjük meg a fent idézett példákat a legközelebb álló megfelelőkkel fordítani; így lesz: nincs borom = ich habe keinen wein; el vagyok v. elélek bor nélkül = ich entbehre den wein; szükségem van borra = ich brauche wein; bornak hiával vagyok v. hiányzik borom = es fehlt mir an wein; bornak hiányát érzem = ich fühle mangel an wein; szűkölködöm bor dolgában = es mangelt mir an wein.

A felhozott példákbl láthatni, hogy a hol a német entbehren-t használ, ott a magyar nélkül viszonzónak is jut szerepe. Ezt igazolják a különböző codexekbl merített helyek is, a hol a hiány kifejezői fölöttébb gyakran nélkül viszonzóval kapcsoltnak össze.

Hogy ezen nélkül viszonzóval való mondhatni körülírás fennmaradása mellett a nyelv természetés fejlődése szerint a viszonzóból képzője segítségével új, a forgalomnak megfelelő szót alkotott, helyesen történt s nyelvünk gazdagodásának vehető.

Megemlíthető az is, hogy a nélkülöz igető alap szavát képezi a nélkülözés tárgynévnek, mely az entbehren-g-nak megfelelője, mit szintén bajosan lehetne mindenkor a hiány szóval pótolni. Ha pedig a képzett szó jogosult, annyival inkább jogosult az alapszava a szereplésre.

Mindezekből kitűnik, hogy a nélkülöz ugyan feltétlenül nem szükséges, de a mennyiben helyesen képzett szó s az említett körülírás egyszerű helyettesítője gyanánt használható, letűnt a nyelv gazdagságának kárára lehetne.

Hihető, hogy a nélkülöz szerepköre idővel határozottabb vonalak közé fog szoríttatni s használatban marad a nélkül, hogy a rokon kifejezésekkel hajba kapna, mint azt nem teszik a német megfelelői sem.

Mindamellet jogosult az aggodalom, hogy a nélkülöz nyelvünkben oly rend kívül hódít tért, hogy mai nap csak elvétve halljuk e vele rokon igazi magyar kifejezéseket. Ha már gazdagodtunk egy oldalról valamivel, ne veszítsünk más oldalon kétszerannyit!

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

1 8 7 6.

II.

Szóképzés és ragozás.

1. Szótövek alakja:

A) Igető: a) *u* h. *ô* a több, sz. 1. személyében: *igytô-nk* 10; b) *alszó-nak* e h. *alsza-nak*, talán *alszonak*; vagy **alszolnak* (mint *von-szol-nak*)? c) *kélék* 324; d) *hentéregünk* stb. 141; e) *vövé-tt*, *tövö-tt* 229; *i-tt* (*ivo-tt*) u. o.

B) névszótő: a) *disznó diszná-k* 12, v. ö. *borju borjak*; b) *gyűrű gyüre-je* 125, v. ö. *erő ereje*, s u. o. azt mondják *söprű söpreje*; c) *szál-t* e h. *szála-t* 33; *pénzé-t* e h. *pénz-t* 324; d) *vederő-k* 92; e) *vijsza-s* 47, (v. ö. *viasszas* Gyöngy. Mur. 5. III. 55); *kara-m* 96; f) *akkora-cska* 221.

2. Igeképzés;

A) Igéből: a) Gyakorító: *Lesező* 239; *dug-gat* 425; *ere(d)gél* 36; *kóringál* 35; *ró-dál* 424; *ró-dal* 468; *kaj-dász* 426; *bak-dáncsol* 230; *on-dokol* 377; *r: küpörü* „köpött” „töpörödött” 90, *kuporu* u. o.: v. ö. *kupor* II. 235; *kolomáz* 35. — b) Momentán igék: *ujjant* (*ujjong* mellett) 272; *eltökít* „elsajátít (lop)” 128, talán a *tökél*-hez tartozik (l. 392) s eredetileg a. m. „eltesz”, „félre tesz”; v. ö. „*eltökít*: elvesz, elhány, csen” IV. 277; de v. ö. még „*tökél*: koppaszt” I. 333. — c) Míveltetők: *borájték* 478; *veszejt* 523; „*álltató*: karó kerítés” 128 „*álltató*”? — d) Visszatérők: *lopakodik* lopózik 34; *fészülődik* fészülködik 221. vtérő alak, de csak az átnemhatóság jelölésére: *síratózik* 48.

B) Névszóból: a) *-l*: *erdől* 36; *lepárlál* 473, v. ö. 567 (előfordul már Csokonaynál is, a Dorottyához írott előbeszédben, Vál. Munk. II. 12: „a nyüttes románokból lepáriált levelek”); b) *-d*: *üredék?* 12; *darvadoz* (daru?) 35.

3. Névszóképzés.

A) Igéből: a) *-t*: *metet* 521. (*mess*, *metész*, *metél*), *emel-et* „emelés” 31, *csipet* 130, *pallat* 274; az ige-tő végönhangzója kiesik: *szeret(e)temre* 177, *jár(a)t-ereje* sincsen 324. egy *tikmonsüt(e)tig* 379; b) *-m*: *vagyom* 571; *alku-m?* 270; c) *→ ár fonyár* (*fomnyad?* *fányalog?*) 571. ezekről az *←ár* végű névszókról l. Bud. Szót. a „fehér” cikkben. Az

<ó végű igenév használatához: „most van *forrasztójába* (a dolog)“ „rég *várójába* van, hogy legyen vmi belőlle“ 123, ha vóna *heverőbe*“ 177.

B) Név szóból, kicsinyítő k: a) -s: *kanos* 11, 472, *nyirantos* 12; b) -s: *potykás?* 12; c) *csa*: *ólcsa* 12; d) -g: *göröngyeg* 423; *gazdag?* v. ö. *gazdul* „gazdagul“ 571; e) -t *-k: *meszet*, -és 521, -öl 12; f) -nye: *érnye* 376, *dernye* dér 378; g) <ó: *lögző* 12 *tegez-ből?*, *fickó* v. ö. *ficok* 35, *palackó* 377, *fiacskó* 380, *kancsó* „fiatal kan sertés“ 426, v. ö. *kanos*; h) <i: *kurta kurti* 90. *kéki-cske*, *sárgi-cska* 272; i) <ány (l. 483): *pocok pockány* 572; j) -di (l. 484): *válódi* 13; k) *vas-mat* „*vaskos*, *vastag*“ 129.

4. Vegyes: *rikkancs* 12, 35 | *nyúka*, *nyúkó* 46, *gyalászka* 265, (i)jeszke 330, *fityenke* 376, *gyürke?* 378 | *kegymél* 378 (v. ö. *eszmél*), *elódányri* eloldalogni 427, *háma(r)jon* 62, v. ö. *hamargatás* 472. | Analógia: *lóka* e h. *lóca* (mint *Pali-ka*, *Pali-ca*) 325; *veksza* *vekszál*-ból (mint *dara darál*) 477; *szedem-védem* 87, *szedi-védi* 278. | Népetymológia: *álpérés* e h. *esperes* 11, *kényrésítő* e h. *kényréső* 182, *eleven kínés üög* (üveg) e h. *eleven kínésüő* 269. | Föltűnő szóalakok: *csirip csip* 11, *dörömb domb* 128, *boggyész boggyó* 329; *viatar* vihar, zivatar 272. — Szók: „*Elrejtődött álhalott*“ 571: igen érdekes és becses adat, mert különben csak a régi nyelvből ismerjük e szavakat: *réül*, *réültetik*, *elrültetik*, *elrültetik*, *elrültetik*, *elrültetik* „in extasim rapitur“; l. NyK. IV. 204. és V. 247. | *Hódol* „megy“ 11: nyilván a *hajt* és *hallad* szavak családjába való szó, két freq. képzővel (s így a másik *hódol* „megadja magát“ valószínűleg a másik *hajt* és *hajol* családjához való, mert *meghódol* = *meghajol*). | *Kunúroz*, *kunéroz* „bosszant“ 230, 273; v. ö. *kun-hátas* T. | *Étéllü éccaka* „egész éjjel“ 272: úgy látszik a. m. éjellő éjszaka, tehát egy *ét* szóból, s ezt kellene e szerint az *ét-szaka* szóban is fölvenni. | „*Eretépe*: gyere ide“ 522: talán **ere-té-be* azaz *eredj té be* = *eredj ide be*, mind *té* „ide“ ebben: *té-tova*; vagy tán sajtóhiba e h. *eretéde* azaz **eredj te ide?* | *Sérés*: sérelem 474. | *Penét* él még a *pedig* és *pedég* mellett 521. | *Puppere* „böregér“ 572, még hozzá járul a 154. lapon felsorolt alakokhoz; legközelebb áll a *puppenevér*-hez. | *Mi az*: *söltülget?* 480.

5. Szóösszetétel: *Kacsó-vér* 96; *öregapámszék* 474; *kanharapott* 526 (olyan, mint *anyaszült* stb. IV. 441); *fejed ajja* 528, | *bőcsönövendék, délebéd* 11. e h. bölcsőbeli növendék, déli ebéd; | *jármínes!*? 480.

6. Igeragozás: a) 3. szem. *hín* 43, *ménén* 47; b) *kikérők* (*kikérők*) 519: ez az alak, úgy látszik nagyon ritka az élő beszédben; c) *megszurándja* egy mondókában 333; d) a tárgyas ragozásból a több. sz. 1. szem. alakja hiányzik a drávamelléki nyelvjárásban, s azt mondják „*a hust eszünk*“ 220; a két alak mintha össze volna zavarva az olyan alakokban, mint „*a diót verjünk*“ u. o. e h. *verjü*k, v. ö. „*a bort fejtsünk-é?*“ és „*az orgonát mi ketten fűttassunk*“ (nem fölszólító alakok) 380; jó volna még egy rakás ilyen példát összegyűjteni és közölni; e) *halli* e h. *hallja*, és *szeretlye* e h. szereti stb. 220; *részze* stb. 229.

7. Névragozás: a) *innejt, innej, onnajt, onnaj* 479, 471, *onnajd* 88; *onnén!* 88; *hazunnan* 377; *hazu(l)* 273; b) *toré-bb* 129, *messzé-rü* 517; c) *tegént* 229, képesint 230; d) *nélkült* 123, 185; e) könnyen *szőrleg, rékáslag* 175; f) személyragos alakok: *cudára* 33, *kara* 96 e h. *cudarja*, *karja*; g) nem illeszkedett ragok: *feliná(l)* 31, *fél(l)ha(l)kke(l)* 126, h) *bírókok* 426, *műzsákok* 274.

SIMONYI ZSIGMOND.

IGAZÍTÁSOK. †

I.

„Arany János Balladái“, fejtegeti Greguss Ágost. Budapest, 1877. „Arany János Balladái“, magyarázza Greguss Ágost. Budapest, 1877. (Az utóbbi a „Jeles írók iskolai tárá“-nak I. füzeté.)

E két derék könyvnek, melyek „A ballada elmélete“ írójának új dicsőséget, az irodalomnak és a tanítás ügyének pedig nem kis nyereséget szereztek, főképen aestheticai oldaláról írtak már, írjanak is még mások. Minket, a Nyelvőrt, kivált azok a magyarázatok érdekelnek, melyekkel a szerző a balladák egyes szavait vagy kitételeit megvilágosítani jónak látta. E magyarázatok egyikére, másikára többféle észrevételeink vannak; ezeket szándékozunk elmondani, még pedig abban a rendben, a melyben a balladák a két könyvben egymás után következnek.

1. „Both bajnok özvegye“. E ballada 6-ik strófája így kezdődik:

„Cserna vizén zúg a malom,
Más veszi a vámot azon.“

Greguss ezt a helyet a következő jegyzéssel kíséri: „Más veszi a vámot azon, azt teszi, hogy a malom jövedelme másnak jut, nem Bothéknak. Vámot venni, illetőleg szedni, annyi mint az örlemény bizonyos részét visszatartani azoktól, kik a malomban örletnek. Aranyánál ezúttal nem szedik a vámot, hanem veszik, az alliteráció kedvéért: vizén... veszi... vámot“. Ime! Greguss szerint igazán jól így van: „vámot szedni“. Én pedig azt mondom, hogy jól csak így van: „vámot venni“. A tikász úgy szedi a csibét, a tojást is szedi a zsidó gyerek, szedik a pénzt a faluházánál, katonát is úgy szednek, a mit hallok, azt begyre szedem, a mi pénzem kinn van, beszédhetem, a szomszédasszony is beszedi a vásznát a fehéritőrül, a mi fegyvere volt, mind elszedték tőle. Hát vámot nem szednének? Szednek bizony, mert mire volna a vámszedő? Csakhogy nem az vesz vámot, a ki szedi. Vámszedő az a hivatalos ember, a kire a vám beszedése van bízva; az állam vesz vámot valamitől, vet vámot valamire. „Vámot venni“ inkább belső, „vámot szedni“ inkább külső cselekvés. No már a molnár, az vámot — vesz. Hogy is szedné? Hisz ő maga fogja ki a megörölt lisztből a részét; már pedig valami egészből, mely olyan egyforma részekből áll, mint a liszt, bor, gabona stb., egy részt csak venni lehet, nem szedni. Azért mondják: „te ugyan kivetted a magad részét“; a hol válogathatok, mint gyümölcsben, krumpliban, abból „kiszédhetem a javát“. A molnár is „szedné“ a vámot, ha az őrlők maguk szolgáltatnák ki neki. Hadd álljon itt a dolog nagyobb világítására egy pár példa is. A „kintornás család“ Samuja így szól: „Atyafiak! ne hagyjanak megverni; sohase veszek többet dupla vámot“. Egy gyermekjátékban ez fordul elé: „Szent Erzsébet hidja — Átalmegyünk rajta — Vámot veszünk rajta“. „A gondolatától nem vesznek vámot“ (közmondás). Így van a nótában is: „Két malomhoz tartok számat, Ötből-hatból veszek vámot, Addig veszem a sok vámot, Míg ott hagyom a kucsmámot (Vadr. 37. l.). Ha valaki többet vesz magának valamiből, mintsem dukálna, azt szokták mondani köz beszédben: „Te hiszen kivetted belőle a vámot!“ A „vesz“ ellentéte „ad“. Helyesen is mondja ugyancsak Arany „Buda halála“ XI. énekében: „Mintha erejéből kiki adna vámot“. Nem szól ez ellen Tompa: „Kizöldült a...“ című költeményének

ez a helye sem: „És vámot s z e d s z Tiszán innen, Tiszán túl“; mert az útonálló csakugyan — váms z e d ő.

2. Szibinyáni Jank. Kifogásom van itt a következő hely magyarázása ellen, melyet erőltetettnek tartok:

„Ott idővel karral s fővel
Isten után vitte sokra“ (T. i. Szibinyáni).

„Isten után — így értelmez Greguss — magyaros szólás, azon gondolat kifejezésére, hogy elő sz ö r is mindent az istennek köszönhetünk, és csak az ő kegye után tulajdoníthatunk valamit saját érdemünknek“. Ezen értelmezés hibáját abban keresem, hogy Greguss az „után“ névutót közönséges jelentésében veszi s nem gondolja meg, hogy a nyelvben, a nép nyelvében az „után“ igen gyakran eredetet, eszközt fejez ki, úgy hogy „Isten után“ nem sokat különbözik ettől: „Isten által“, „Isten segítségével“, s ez az egész szólás inkább azt a gondolatot mondja ki, a mely a „Toldi“ 12. énekében ily ruhába van öltöztetve: „De nem köszönöm a magam erejének, köszönöm az isten gazdag kegyelmének“. Hogy lehetne az említett magyarázatot alkalmazni, teszem, a következőkre? „A két keze után él“, „A mi kis pénzem van, az után tengődöm“, „Mindent a maga feje után tesz“, „Az öregapja után van ez a háza“, „Az után éldegél, a mit úgy kéreget össze“, „Fenntartja ő magát az esze után is“, „Valamicske hasznunk a maľom után is csak van“; sőt: „Bizunk isten után, hogy megmarad“ (a beteg). Próbáljuk csak egyre alkalmazni: Elő sz ö r is az esze nek köszönheti, hogy fenntartja magát, és csak az után — — minek?

3. „V. László“. Nincs itt egyéb mondani valóm, mint hogy ez a sor: „A felhő megszakad, nyílása tűz, patak“, az első kiadásban, ha jól emlékszem, így volt: „... tűz-patak; s ez a varians, legalább nekem, jobban tetszik. Továbbá a 13-ik strófabeli „a bujdosó riad“ sorban „riad“ szerintem nem jelent már „riadozást, rettegést, félelmet“, hanem „zendülést, fegyverre kelést“, mint Czuczor „Riadó“-jában is: „Sikolt a harci síp, riadj, magyar, riadj!“

4. „Mátyás anyja“. Így kezdődik ez a ballada:

„Szilágyi Örzsébet levelét megirta,
Szerelmes könyével azt is tele sirta.“

Ehhez ily magyarázat járul: „Sok könnyet hullatott már távollévő fiáért, s megáztatta könyeivel, irás közben, a levelet is“. Az „is“ helye és sajtóságos használata tévesztette meg itt Gregusst s mentí ki némileg a mesterkélt magyarázatot. Arra a következtetésre, hogy Mátyás anyja már azelőtt is sok könnyet

hullatott a fiáért, vagy — még igazabban s még prózaisabban — már más is tele sírt, a költeményben semmi sem ad se okot, se jogot, egyéb az „is”. De ez sem. Mert az „is” copulativ kötőszó, az igaz, kapcsol itt is, csak hogy nem az „azt”-ot kapcsolja „más valami”-hez, hanem a „tele-sírást” az „írás”-hoz; mintha így állana: „nem csak megírta a levélét, hanem tele is sírt” vagy „nem elég, hogy megírta, még fölül rá tele is sírt”. Se baj, hogy az „is” nyomban „azt” után következik, mert nem ritkaság az „is”-nek ilyes használata. A hangsúly is nem ezen van „azt is”, hanem ezen „tele sírt”: „Szerelmes könyvével azt is tele sírt”. Felhozok egynéhány példát, melyek világosan mutatják, hogy az „is” vagy „sem” a helye daczára az említett mód on kapcsol, sőt hogy benne a „kapcsolást” néha nem is érezzük. „A kiznekem adná poharának vizét, a z is megkóstóná a mennyország ízét”, Bodrogi Ferenczné (Szék. ball.), „En is csak kimönék buzavirág szödni” (Julia szép leány), „Ablaka csak egy van és annak is üveg csak a fele (Kutyakaparó), „Hol is kezdjem csak hát?” („János vitéz”), „Ezt a rossz fiút is nem tom én mi lelte?” („Daliás idők”), „Három halál közül én is azt választom” („Barcsai” szék. ballada), „Azt se tudja szegény, mék lábára álljon” („Jóka ördöge”), „Levelet, levelet Stiria országba, Stiria országnak egy kis falujába, ottan is annak is egy kis utcájába” (Tolnai), „Te sem születnél ám szakácsnak, Magyarország édes hazám!” (Petőfi), „Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje” („Toldi”), „Kend is jobban siethetne öreg! Mert ojan kell neköm is, hogy szeressön ingöm is” (Vadr. 81). (Nb. „más is”?) „Csak tiszta sósvíz, az is rossz ízű” (Mikes). Néha az „is” csupán nyomosít, bizonyoz, kiemel, a mint látni való. De ezt tovább vizsgálni nagyon messze vinne.

5. „Rákóczi né.”. Rákóczi hozzá érkezett nejéhez így szól (6. strófa): „Hozott isten, édes kedves angyalom! Isten hozott, úgy ha jöttél, szép virág! Hogy eresztett volna másképp az a bécsi porkoláb”. Véleményem szerint nem egészen helyesen értelmezi ezt is Greguss, így szólván: „Úgy ha jöttél, azaz szökvé”. Rákóczi felteszi, óhajtja, hogy nejének szökéssel sikerült legyen bécsi fogságából menekülnie. „Ha így jössz”, mondja neki, „akkor isten hozott”.

„Úgy ha jöttél” nem annyi, mint „ha szökvé jöttél” azaz „úgy nem annyi, mint „szökvé” (hisz akkor Rákóczinak, dült betűkkel nem beszélhetvén, valami jellel kellett volna az „úgy”-ot kísérnie, hogy megértsék, mint Tompa „Bojtár”-jában a számadó tesz: „Ne hajts messze, mert így jössz meg este”. S mikor azt mondta „így”, az ujját mutatta), nem is arra

a kérdésre felel: „úgy jöttél“, hogy „hogyan jöttél?“, hanem „úgy“ a vele kapcsolatos igének a cselekvését emeli ki egy más ellentétes cselekvéssel szemben, nem pedig a „jövés“ módját, körülményét. Például: „Tudod?“ „Nem, csak úgy gondolom“, „Olvastátok?“ „Úgy hallottuk“, „Komolyan beszéltél?“ „Dehogy! csak úgy mondtam“. Tehát: „úgy jöttél“ ellentéte ennek: „úgy küldtek“ s „isten hozott, úgy ha jöttél“ = „isten hozott, ha nem úgy küldtek“, „ha magadtól jösz“. Mondhatta volna a költő így is: „úgy ha szöktél“, de két okból nem mondta: először a kifejezés dísztelen volta miatt, másodszor azért, mert „úgy ha szöktél“ ellenkezőjének nem Rákócziné „küldetését“, hanem „szabadon bocsátását“ éreztük volna. (A nyomaték ilyenkor az igén van „jöttél“ vagy legalább rajta is mindig).

6. „Rozgonyiné“. Itt több nyelvészkedés van, mint igazság. „Kicsinyég“ alakja evvel is van magyarázva: „osztég“ (?). Ezt meg „életpárja“ szerencsétlenül védelmezi Greguss ilyenképen: „azaz: párja az életben, életbeli párja: nem kell tehát így lenni: élete párja“. Nem kell, nem bánom, de épen csak akkor nem kell, ha „élete párja“ helyett van; mert mihelyest „életpárja“ e helyett áll: „párja az életben“, mindjárt menthetetlenül rossz összetétel. Igazán jól bizony csak így van:

„Kedves élete párjával
Csikóbőrös kulacsával“ (Csokonai).

Ehhez a sorhoz: „Kár volt — — gyalázaton a pogánytól egérutat vennem“ nincs Gregussnak egyéb szava, mint: „egérút, menekülő út — — — Zsigmond király ezt az egérutat gyalázaton vette“. Nem elégséges. Kettő lett volna itt kívánatos; először meg kellett volna mondani, hogy az „egérút“-nak ez a teljes constructiója: „egérutat kap vagy vesz“ (v. ö. vérszemet kap vagy vesz), pl. „Addig mi jó egérutat kapunk“ (A. László. N. M. 66. l.), „Ha legkisebb egérutat is kapnának“ (Nagyidai Cz. 4. ének). Másodszor fel kellett volna hívni a figyelmet arra, hogy Arany, valamint másutt is (pl. „Nagy vargabetűt ír fejjel a homokba“ Daliás i.) a közmondásokat, szólásokat némileg megváltoztatja (nem kivetkezteti!); úgy itt is a helyett, hogy „egérutat vennem“ (arra veszi útját), azt mondja: „egérutat vennem“ (= vásárolnod) kitévén a menekülés árát is, a gyalázatot.

LEHR ALBERT.

A MAGYAR NYELV

a szakirodalomban.

„Találmányok könyve“. Szerkeszti Frecskay János.

Szinte magunknak is jól esik, ha e helyen, a hol az olvasó alig hall egyebet, mint elégedetlenség hangján elmondott kifogásokat, egyszer-másszor elismeréssel szólhatunk valamely irodalmi termékről.

Ilyen az előttünk fekvő „Találmányok könyve“.

Elismerésünk pedig annál teljesebb, annál őszintébb, mert az nem csupán s nem is annyira a kimutatott hibás használatok gondos kerülésére, a felvilágosító útmutatások folytonos szem-meltartására, mint inkább amaz erősen nyilatkozó jó akaratra s buzgó törekvésre vonatkozik, a mely maga is kutat, vizsgál, iparkodik a selejtest fölismerni, s a mennyire lehetséges, alkalmas eszközökkel helyettesíteni. S a ki ismeri a források hiányos voltát, a melyekből a szerkesztőnek merítenie kellett; a ki megfontolja, hogy itt egy jó részében új, ismeretlen világba vezet be olvasóit, s beszélnie kell sokszor oly tárgyokról, a melyeket közönsége csak most hall először, s a melyeket maga is csak idegen néven ismer: az minden esetre osztakozni fog elismerésünkben, ha értesül, hogy a szerkesztő e nehézségekkel nem csak megküzdött, hanem hogy általában véve sikerrel küzdött meg.

Ha Frecskay is azt az eljárást akarta volna követni, a melyet fordítóink legnagyobb része szokott, a kik kezükben Ballagival neki merészkednek, ha kell, még Hegelnek is, s a mit e bibliájukban (némelyiknél összes tudományuk bibliája) meg nem találnak, a szerencsésen fejlődött ezer képző segélyével játszva megalkotják és kipótolják: természetes, hogy nagyot könnyített volna munkáján. A netaláni megtámadásokra ép úgy fittyet hányhatott volna, mint a többiek teszik, s még oda vághatta volna a szatírák írójával: *Multa poetarum veniet manus, quae auxilio sit mihi; nam multo plures sumus.*

Terünk nem engedi, hogy sorjába vegyük s egyenként vizsgálgassuk minden újonnan alkalmazott műszavát; elég, ha a szükséges szók beszerzésében követett eljárását röviden megismertetjük, s aztán felvilágosításul néhány példával szolgálunk.

Az eljárásra nézve legjobb lesz öt magát meghallgatnunk. „Miután átkutattam összes szótárainkat, szógyűjteményeinket, és bejártam sok magyar iparos műhelyt, kettőről győződtem meg: arról, hogy műszóink, az u. n. mesterszók, jobbadán ferdített német szók, de melyek legnagyobb része nem hasonult még át

annyira, hogy magyar szókül volnának tekinthetők, s arról, hogy a jó magyar műszók egész serege van szótárainkba temetve, melyeket csak föl kell eleveníteni, hogy ismét forgalomba jöjjenek. De meggyőződtem továbbá még arról is ugyancsak szótárainkból és a Nyelvőr szógyűjteményeiből, hogy népnyelvünk igen gazdag oly szókban, melyek vagy önmagukban vagy átvitt értelemben kiválóan alkalmasak új magyar műszók alkotására. Az ilyeket ott, a hol még nem birtunk a kellő műszóval, vagy az eddigi nem felelt meg rendeltetésének, vagy pedig nyelvtani szempontból helytelen volt, felhasználtam szigorú szemmel tartásával annak, hogy az új szó a mellett, hogy nyelvünk szellemének megfelel, egyszersmind ki is fejezze azt, a mit alatta értünk. A hol pedig kénytelen voltam az idegen műszó egyenes lefordítására szorítkozni, óvakodtam oly hibába esni, mint — hogy csak egy példát hozzak fel — az „üteg“ szó gyártói, kik a „batterie“-nél a „battre“ „ütni, verni“ igét vévén alapúl, elfelejték, hogy ha a franczia, olasz, német mondja is: „battre le feu“, „battere fuoco“, „feuer anschlagen“, a magyar sem az ágyút, sem a tüzet nem üti el, hanem elsüti. Ily szószerkesztésektől, mondom, tartózkodtam; de ha kerültem is az ily szembeszökő hibát, egyes szóalkatásaimhoz, beismerem, szintén férhet szó. Az ilyeneknél azonban szorgáljon mentségemül az, hogy minden kezdemény nehéz, s a hibás kezdet is hasznos, ha javítható.“

Azt hiszszük, hogy az itt hallott nézetek, s a műszók beszerzésében czélba vett eljárás ellen velünk együtt az olvasó sem tesz semmi kifogást; s ha bebizonyúl, hogy a szavak nyomába tettek is lépnek, ráadásképp helyeslését sem fogja az idézett sorok írójától megtagadni.

Az alkalmazott műszók a fönntebbi tájékoztatás szerint négy osztályra oszlanak.

Első osztály. A magyar iparosoknál járatos, de a szótárakban hiányzó vagy e jelentésben föl nem jegyzett szók. Szövetgyártás: *bordahéj* (lade), *bordadorong* (ladenklotz), *hasaló* (brustbaum), *ír* (schlichte), *írezeni* (schlichten), *ponkostor* (baumruthe), *szemes pácza* (weiser). Kádár s ág: *higlófa* vagy *kádárinas* (aufsetzkloben), *torokabroncs* (a hordó közepéhez közeledő), *hasabroncs* (a közép mellett levő), *csín* (kröse), a hordót *kilángolni* (ausfeuern). Asztalos mesterség: *csapo-zó gyalú* (federspundhobel), *ficzkógyalú* (kleine rauhbank), *eresztágy* (nuth), *sarvalás* (gehrung). Kerékgyártás: *kocsi-korba* (wagenkasten), *zápfejsze* (felgenbeil) stb.

Második osztály. A tájszólásból kölcsönzött szók. Fonás: *ecselni* (hecheln), *gongyola* (ballen), *gyalog rokka*

(rocken), *pergető* (wirbel), *seréb* (strähne), *sziláló gép* (flackmaschine), *vágtató* (nagyobb tiló). Ács mesterség: *félkézfesze* (handbeil), *foghányó* (schränkeisen), *szalu* (zwerchaxt). Szövés: *lábbaló* (tritt), *melldorong* (brustbaum), *nyolczboldogság* (litze), *roszogó* (sahlleiste) stb.

Harmadik osztály. Járatos vagy tájszók átviteles alkalmazása. Szövés: *csonk* (szeghosszúságú huzaldarabok — tulajdonkép: nyél), *czondra* (posztónak szánt szöttemény — tul. rongy), *tonka* (a mejéknek tovább nem szőtt vége — tul. tompa). Asztalosság: *gyalúszád* (keilloch — tul. szájj, nyílás), *vonogó* (ziehklinge — tul. széncsáklya). Esztergályosság: *előte* (vorlage — tul. kemenczeajtó), *térvő* (auflage — tul. kemenczeajtó) sat.

Negyedik osztály. Újonnan képzett vagy összetett szók. Gépgyártás: *előgörgő* (vorgelege), *esvesújtó* (fallhammer), *farpöröly* (schwanzhammer), *sújtó tönkő* (fallklotz). Papírosgyártás: *börkéreg* (lederpappe), *gépmalom* (hammergeschirr), *rakosni* (gautschen), *rongybontó* (lumpenwolf). Asztalosság: *béllét* (füllung), *enyvesztő* (leimzwinge), *írdaló* (reissahle), *íves fejsze* (rundhacke), *jártató* (leimknecht), *rakatos mű* (eingelegte arbeit), *szügycsavar* (vorderzange). Szövés: *félpatyolat* (percale), *fonáktalan* (doppelrechtseitiger stoff), *gubanczbársony* (felpel), *reczeszövedék* (gaze), *váltvajáró* (kontermarsch) sat.

E kimutatásból látható, hogy a szerkesztő a leküzdendő nehézségek ellenére is feladatát becsülettel végezte; a grammatika szempontjából legalább műszavaink legnagyobb része alig esik kifogás alá. S ha még ehhez dicsérőleg megjegyezzük, hogy kezdettől mind végig meglátszik a gond és óvatosság a szók és kifejezések megválasztásában s ama fonákaságok kerülésében, a melyektől épen az ilyen mű szakművek csak úgy hemzsegnek, azzal csak bíráló tisztünknek teszünk eleget.

Nem szeretnők azonban, ha félreértenének bennünket, s szavainkat akként magyaráznák, hogy mi a „Találmányok könyve” nyelvét minden tekintetben kifogástalannak tartjuk. A leküzdendő akadályokat tekintve, ezt követelni túlzás volna. Mi ez elismerésünkkel nem csupán a nagyobb részt elért sikernek adózunk, hanem üdvözlünk vele különösen a jó akaratot, a jobb útra térést; méltányolni kívántuk a bátorságot, a mely nem csüggedett el az akadályok legyőzésében; s buzdítani akartuk és buzdítani óhajtjuk a további kitartásra.

SZARVAS GÁBOR.

A HATÓSÁGOK MAGYAR NYELVE.

„Hirdetmény.

A házi szemét kihordozásával járó költségek, tekintettel arra, hogy a közegészség, köztisztaság igényeinek s egyéb ezekkel rokon fontos közérdekeknek megóvása szempontjából, a házi szemét kihordozásának kezelése a községi hatóság teendői közé tartozik, a fővárosi hatósági közgyűlésnek mult évi 458. sz. a. kelt határozata értelmében az 1876. évi január 1-től kezdve további intézkedésig a házbérkrajczár aránylagos felemelése által fognak fedeztetni.

A hatósági közgyűlésnek ezen határozatát a nagym. m. kir. belügyministerium m. é. 36845. sz. leiratában jóváhagyván, értesítetik a t. közönség, hogy 1876. évi január 1-től kezdve további intézkedésig a főváros 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8. és 9. kerületeiben a házi szemét kihordozási díjak fedezésére az 1876. évre kivetett s illetőleg folytatva az 1877. évre előírandó minden házbér forint után a három házbér krajczár mellett még $\frac{5}{10}$ öt tized krajczár házi szemét kihordozási czímen a többi házbérkrajczárral együttesen szedetik.

Budapesten, 1877. január 11-én.

A fővárosi tanács.”

A stilusnak, ezt minden iskolás gyerek tudja, fő kelléke az érthetőség, világosság. Az írónak tehát akként kell gondolatait kifejezni, hogy olvasója teljesen, minden megerőltetés nélkül megértse, hogy mit akar mondani. Ha már az érthetőség egyáltalában minden nemű stilusnak elengedhetetlen kelléke, mennyivel inkább meg kell követelnünk az érthetőséget az oly nemű közleményekben, a melyek, mint a hatósági rendeletek is, bizonyos kötelességek teljesítését róják a polgárookra, a melyeknek elmulasztása minden egyes esetben kárral, rövidséggel van egybekötve. S mégis a hatóságok, de különösen a magyar hatóságok néha oly kuszált nyelven szólnak a közönséghez, mintha csak az volna a céljuk, hogy senki meg ne értse őket.

Hogy a „Fővárosi tanács” nevében kibocsátott föntebbi „Hirdetmény” is ezek közé tartozik, azt nem szükség a helyesen gondolkodó olvasónak bizonyítanunk; hanem be kell s be akarjuk bizonyítani annak, a kit illet, a hirdetmény fogalmazójának.

Az első kikezdésnek fő gondolata a következő kifejezésben nyert alakot: „A házi szemét kihordozásával járó költségek 1876. évi január 1-től kezdve további intézkedésig a házbér krajczár aránylagos felmelése által fognak fedeztetni.”

Ebben a következő grammatikai s értelmi vétségek vannak.

- 1) A magyar ember udvara sarát, havát, szemetjét sat. *kihordja* vagy *kihordatja*, de nem *kihordozza*; helyesen tehát: *szemétkihordás* v. szokottabban *szeméthordás*, nem pedig *szemétkihordozás*. 2) „Felemelése által fedeztetnek“. Az eszközt nyelvünk a *-vel* raggal fejezi ki: a házfödésnek eszközei pl. cserép, nád szalma, kő, és vaslapok; a házat tehát cseréppel, náddal sat. födjük v. födözzük, nem pedig cserép *által*, nád *által*. Tehát: felemeléssel s nem felemelés *által* fedeztetnek.
- 3) „Fognak fedeztetni“. A magyarban a jelen alak egyáltalában mindenkor pótolhatja a jövőt; de különösen fölös a *fog*-os jövőnek alkalmazása oly esetekben, midőn valamely jövőre mutató határozó van a mondatban, vagy az állítmány úgynevezett praefixumos ige, vagy pedig, mint e helyütt, kategorikus kijelentést teszünk. Ilyen jövőpótló, majd egyik majd másik esetre vonatkozó jelenek Aranyánál (Nagyid. Czig.) a következők:

Először is tehát ez a végzés már ma:

Nem bocsátjuk többé a magyart a várba,
De magunk kezére folytatván a harcot,
Szégyelverjük innét holnap a labanczot. —
Hanem már most, fiam kettő közzül válaszszt:
Vagy elmész üresen, úgy békével járhatsz,
Vagy ha kell e sok pénz, a szádat feltátod:
Hogy mi lesz belőle, akkor majd meglátod.

Ehhez járúl még egy más, az a fontos mozzanat is, hogy itt a „fedez“ cselekvés visszaható erővel is fel van ruházva: „1876. évi január 1-től kezdve“; a mi már egyenesen követeli a *fog*-os jövő kerülését. 4) Minthogy minden törvény, minden rendelet és határozat teljes érvényben marad mindaddig, míg meg nem változtatják, a „további intézkedés“ üres szószaporítás.

A főmondat tehát, egyéb, még ajánlatosb módosításokat ez alkalommal figyelembe nem véve, így javítandó ki: A házi szemét kihordásával járó költségek 1876. évi jan. 1-től számítva a házbérkrajczár arányos felemelésével fedeztetnek.

De gondolati fonákság is van e mondatban. A 2-dik alineából ugyanis nagy erőlködéssel valahogy kisajtolható, hogy a szeméthordás költségeit eddig is az úgynevezett házbérkrajczárokkal fődözték. Ezt tudva, méltán kérdehetjük, azt akarta-e a hirdetmény fogalmazója valóban érteni, a mit leírt, hogy „a szeméthordás költségeit a tanács 1876. jan. 1-től számítva a házbérkrajczár fölelemelésével fődözi“, vagy inkább azt, hogy „pótolja“. A rendelet veleje-magva ugyanis az, hogy az eddigi „szeméthordás költségei“ czímen szedett 3 krajczárnyi házbéradót 1876-tól

fél krajczárrol följobb emelik; ez pedig a költségeknek nem földözése, hanem pótlása.

Következik a motivatio: „tekintettel arra — — tartozik“.

1) „Tekintettel arra hogy“. Nem mondjuk épen, hogy helytelen, hanem egész a mulatságig banális. Az interpelláló urak tették azzá. S meg vagyunk győződve, hogy az a képviselő nem is tartaná magát képviselőnek, a ki például okadatolását véletlenül egy *minthogy*-gyal, vagy isten őrizz egy főmondattal, nem pedig „tēkintve hogy“ vagy „tekintettel arra hogy“ kezdené. Azt meg pláne a képviselői mandatummal összeférhetetlennek tartják némelyek, hogy az egyes motivumokat, mint coordinált tagokat, szépen egymás után, s ne külön kikezdésben sorolják el. Akárcsak didaktikus író létemre így írnám periodusomat:

Mikor a vihar zúg;

mikor az istennyila legeslegszélesebb kedvében csapdos;

s mikor az ég egy rengeteg, irgalmatlan öntöző kannává válik, s a zápor szakad s csak úgy ömlik, mint a haragos szomszéd áldása:

okos ember, ha kimegy, nem tesz fejébe szalmakalapot, hanem szépen otthon marad.

2) „S egyéb czekkel rokon közérdekek“. Erre először az az észrevételünk van, hogy mi a mutató névmásnak ilyszerű alkalmazását idegen használat befolyásának tartjuk; a romlatlan magyar nyelvérzék ide személyes névmást („s egyéb, velük“) követel (v. ö. Czifra szűröm szegre van akasztva; gyere rózsám akaszd a nyakamba; még az éjjel hozzád megyek benne, még az éjjel betakarlak vele. Népd.); másodsor, hogy itt minden névmás helyén kívül áll; szabatosan tehát: az egészség, tisztaság s a rokon érdekek.

Belső értékére nézve pedig ez az okadat épen minden erő nélkül való. A házbérkrajczárok című adót ugyanis azért kellett öregbíteni, mert az eddigi 3 krajczár elégtelen volt a költségek földözésére; nem pedig azért, mert a köztisztaság érdeke (= életbeléptetése) követeli. Ehhez csak hosszú kerülő után lehet eljutni; s akkor is helyesen a „házbérkrajczár“ adó behozatalának, nem pedig emelésének motivumául szolgálhat.

Nagy kárával jár az érthetőségnek még az is, hogy a főmondatot egy véget érni nem akaró szóözőn szakasztja ketté; úgy hogy mire az ember végre eljut az állítmányhoz, megint vissza kell kerülni az elejére, s keresni az alanyt. S szerencsés, a ki addig meg az állítmányt újra el nem feledi.

A második alinea második részére meg épen a sátoros éj ült, ránehezedve sötéten.

Az analysis, ha belefognánk, kissé hosszúra nyúlna; azért legyen elég -- ha ugyan sikerült kitalálnunk igaz értelmét -- ennek is, meg az elejének is, szóval az egésznek egyik helyes variánsát adnunk.

„A házbérkrajczár czímen szedett s a házi szemét kihordására fordított 3 krajczárnyi adó a köz tisztaság kellő fenntartására elégtelennek bizonyulván, a fővárosi hatóság (—) köz gyűlése ez adónak fél krajczárral való fölemelését elhatározta. E határozatot a (—) miniszterium (—) jóváhagyván, értesítjük a t. közönséget, hogy 1876. jan. 1-től számítva a szóbeli adó fejében 3½ krajczár fizetendő.“

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Új Tarnóczai nóták.

„A magyar irodalom történet dióhéjban.“ Irta Tarnóczy Tivadar, főgymn. tanár. Szeged. 1876.

Első nóta „Irodalom történetnek nevezzük azon tudományt, mely az írott elmetermékeket korrendben ismerteti meg.“ (8. l.) Ez magában véve még nem felharapni való dióhéj. De halljuk a következő 9. lap szavait. „Irodalmunk legcélszerűbben öt főkorszakra osztható föl. I. Őskor vagy a hunnok kora (374—454.) II. Ókor vagy a magyar vezérek kora (X. század).“ Még ebben sem volna semmi különösség; hanem aztán következik rá egy cizíra okoskodás, a melyből az őskorra és ókorra minden egyéb kisüthető, csak a definitióban fő kellékként említett „írott elmetermékek“ nem. Ez már specziális, nem tudom biztosan: sárospataki, vagy szögedi tájszólás. Eszünkbe juttatja ama nevezetes mondást, hogy: Széchenyi azt mondta: Magyarország nem volt, hanem lesz; én pedig azt mondom: Magyarország nincs, hanem van!“

Második nóta. A 11—12. lap tudatja az érettségi vizsgálatra készülő ifjakkal, (mert egyebeken kívül az ő foguk számára is van természetve ez a dióhéj), hogy mind hunn őseink (a szegedi nap nem világosabb, sem az az igazság nem igazabb, hogy „lefelé foly a Tisza, nem vissza,“ mint ez a „hunnség“), mind az ősmagyarok „harczczal, hóditással foglalkozó nép lévén, művelődésre sem idejük sem alkalmuk nem volt.“ De azért mégis, „hiszi kendtek vagy nem hiszi, engem ucsucse“ olyan műveltek voltak biz a, akár csak rájuk parancsolták volna. Nevezetesen hunn „őseink“-nek művelteknek kellett lenniök, mert Jornaudes (kétszer egymásután) állítja, hogy teljesen bar-

bár hajlamúak voltak; magyar őscink pedig már ázsiai hazájukban magas fokán állhattak a kultúrának, „mert vannak adatok és tárgyak (alkalmasint a csongrád megyei archivumban), melyek nyomán a művelődés iránti fogékonyságukra, s általában polgárisodásuk figyelemreméltó fokára hivatkozhatunk. Ilyenek: a tiszta és egyszerű vallás (melyik próféta fejté meg nekünk, hogy mi az a „tiszta vallás“), a komoly isteni tisztelet (notabene, vannak tréfás isteni tiszteletek is), s józan, vallásos szokásaik. Nemkülönbén a társadalmi élettel együttjáró foglalkozások, minők: építészet és szobrászat (utóbb még kisül, hogy a Dugonicsszobor, meg a szegedi reáliskola is Ázsiában készült); a mesterségek közül pedig a művészi ízlésről tanuskodó fegyver- és ruhakészítés.“

Ridicule magis hoc dictum quam vere aestimo.

Harmadik nóta. „Hun őseink nyelvének nem csak eredetét, de még anyagát, nyelvtani alkatát sem ismerjük; hogy azonban saját nyelvük volt, azt a legrégibb történetírók bizonyítják. (A t. szerző e becses adatot kifleldte az előbbi okok sorából; mert a „saját nyelv“ is sokat bizonyít a magas fokú műveltség mellett.) Ebből maradt is fenn korunkig egy néhány hun szó (Attilának a Tisza mélyén fekvő, de még eddig ki nem fogott sírkövén), de ezek még nem elégségesek a hun nyelv minőségének meghatározására.“ (23. l.) A 24. lapon aztán ebből a „nem ismerjük“ „semmit sem tudunk“ „néhány épen nem elégséges hun szó“-ból az következik, hogy a hun nyelv azonos lehetett a magyarral. „Ezt megerősíteni látszik, folytatja tovább, az is, hogy a székelyek magyarul beszélnek; a székelyek ugyanis, mint a hunok egyenes ivadécai, megtartották ősi nyelvüket. Ez kétségtelen, mert az ellenkezőt bebizonyítani nem lehet.“

Socrates, midőn Xantippe neki utolsó prédikációját tartotta, egy épen akkor keletkezett s nagyon kedvelt athenai népdalt fütörészett, a mely szörnyűképen hasonlított a mi tarnóczaí nótánkhoz. Ez is kétségtelen dióhajás igazság, mert az ellenkezőt bebizonyítani nem lehet.

Negyedik nóta. „A XIX. századból nevezetes nyelvmaradványaink vannak, a melyek közt efféle nyelv sajátosságokra találunk: gy, ly, ny, ty = g', l', n', t', oket = őket; aga = a dja.“ 27. l.

Kétségtelen, mert az ellenkezőt bebizonyítani nem lehet, hogy majd a XXI. századnak is akad egy Tarnócziya, a kinek a kezébe eljut véletlenül egy 1876-iki szerelmes szobalánynak a

levele. Ennek alapján aztán majd — ez is kétségtelen, mert ennek sem lehet bebizonyítani az ellenkezőjét — ilyen jellemzést fog olvasni az akkori nemzedék: A XIX. század nyelve tele van a legfeltűnőbb sajátságokkal, milyenek: *scakk* = csak, *herz-cig* = kedves, *gavarél* = lovagias, *karmáll seggéd* = kalmárséged, sat.

„Átalában, hangzik tovább a tarnóczai szó, a XIV. századi magyar nyelv külső belső szerkezetére nézve sokat emelkedett s megkezdte a közeledést mai nyelvünkhöz.“

Hasonló volna hozzá: I. Napoleon, a francziák későbbi hatalmas császára, 16 éves korában már igen kezdett hasonlítani unokájához, a vörös herceghez.

Ötödik nóta. A XVI. századbeli magyar nyelv rendszerben sok helytelenséget, szabálytalanságot találunk.“ 30. l.

Nem mondja, hogy melyek e szabálytalanságok, hanem kétségtelen, hogy az ilyesek lesznek: „Angeloknak nagyságs azzonnya meñorsagnak zephseges aytoya.“ *Angel* ugyanis Ballagi szótára bizonyága szerint nem magyar, hanem német szó = horog. E helyen tehát nincs neki semmi értelme. *Nagsags* az az abominábilis szabálytalanság, helyesen: *nagyságos asszony*. De még így is mekkora fonákság! „Nagyságos asszony“ a tanfelügyelőné, meg az ügyvédné; ezek a bárdolatlan szóczék pedig az ég királynéját merik *nagyságos asszonynak* nevezni. Mekkora tudatlanság!

Hatodik nóta. „A XVI. század nyelvészei két irányban működtek: gyakorlati és származtatási irányban. Amaz a nyelv szabályait a gyakorlatból, a jobb írók műveiből vonta le; emez pedig az írás és szóolás helyes voltának meghatározására, a szókgyökei, eredet és természetét tekinté mérvadóul, s nem a gyakorlatot és szokást. Ez utóbbi *alapos* irány megindítója Géleji Katona István volt.“ 32. l.

„Azt hittem, a kozákjárás után
E rongy világban nem lesz több csudám.
... De ők a jó fiúk, elészedik
A régi jobbat és nem engedik,
Hogy elenyésszen egy szép gondolat!“

Hetedik nóta. „A nyelvhasznítás terén kiváltak Bugát, Hunfalvi Pál és Budenz.“ 36. l. No már, ha az igazat meg kell mondanunk, való, kiváltak; kiváltak úgy, mint e század harmadik tizedéből az első és a negyedik év. Emezt kiválónak

emlékezetessé tette a kitünő bortermés, amazt pedig a — pusztító kolera.

És most záradékul egy pár komoly szót.

Irjunk, dolgozzunk mennél többet és többen; terjeszszük az ismereteket és tudományt — ez kötelességünk. De mielőtt a tollhoz nyúlunk, kettővel kell tisztába jönnünk magunkkal. Az első, hogy író társainkat nem tekintjük barátainknak, quorum omnia sunt communia. A második, hogy vannak-e elégséges ismereteink, van-e kellő ítéletünk, s van-e hozzá bátorságunk és erős akaratunk, hogy talán a tájékozatlanságon, elfogultságon vagy részrehajláson alapuló bal nézeteket és állításokat, nem figyelve arra, ez mondta-e vagy az, tetszik-e, vagy nem egynek, másnak, vagy akár ezernek is, a mit mondunk, nyíltan, leplezetlen szavakban tarthatatlanoknak nyilvánítjuk, s a mint kötelességünk, helyreigazítjuk.

A ki e két kellék hijával ül le íróasztalához, azzal talán első esetben még kiméletesen bánnak el; de már a másodikban bűn volna az elnézés.

Fiunknak beszélünk, hogy a menyünk is értsen belőle.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

1. Személynevek.

Lábas. Lucas lapbas, jbgio. XV-ik sz.

Ludas. Barabas — jbgio. XV-ik sz.

Makkos. Michael dictus makkus, jbgio de Semyen. 1408.

Malnos. Franciscus filius Johannis dicti malnus, jbgio de Kallo. 1408. (malnus aligha nem = molnár, malmos, azaz molnár.)

Markos. Benedictus marchos, jbgio. XV-ik sz.

Mocsár. Benedictus mochar, jbgio. XV-ik sz.

Moka. Blasius et Dominicus — dicti jbgiones. 1422.

Nagyjakab. Ambrosius nagiacab, jbgio. XV-ik sz.

Nyíró. Petrus nyrew, jbgio. XV-ik sz.

Olajos. Andreas olayos, jbgio. XV-ik sz.

Olasz. Elias olaz, jbgio. XV-ik sz.

Oroszlán. Paulus orozlan, jbgio de Kallo. 1418.

Ördög. Thomas dictus Eurdug, Johannes dictus Wrede g, jbgiones, 1421—22.

Penthes (pintes?) Elias — jbgio. XV-ik sz.

Pipes. Petrus pypes dictus, jbgio. 1421.

- Polnar(?) Paulus — jbgio. XV-ik sz.
 Ramocsa. Blasius ramocha, jbgio. XV-ik sz. (ma mint helynév él; Ramocsaháza Szabolcs vármegyében).
 Ravasz. Georgius dictus rauaz de Zenthgyörgh.
 Rigó. Stephanus rigo, jbgio. XV-ik sz.
 Ruzsa (rózsa). Gregorius rusa, jbgio. XV-ik sz.
 Seres. Franciscus — jbgio. XV-ik sz.
 Sethyl(?). Andreas et Johannes dicti — jbgiones de Kallo. 1418.
 Siket. Benedictus syket, jbgio. XV-ik sz.
 Soltész. Paulus zolthes, jbgio. XV-ik sz.
 Sós. Benedictus sos, jbgio. XV. sz.
 Szabó. Anthonius zabo, jbgio. XV-ik sz.
 Szakal. Nicolaus zacal, jbgio. XV-ik sz. (Szakal, szakoly, székel, aligha egyet nem jelentenek).
 Szálás. Thomas zalas, jbgio. XV-ik sz.
 Szarka. Martinus zarchca, jbgio. XV-ik sz.
 Szegény. Paulus scegen, ciuis de Kallo, Matheus dictus chegen, jbgio. 1408. 1422.
 Talpas. Petrus thalpas, jbgio. 1416.
 Tánczos. Valentinus tanchos dictus, jbgio. 1421.
 Tapasztó. Paulus thapastho, Georgius dictus thapasto, jbgiones. XV-ik sz.
 Tar. Ladislaus — jbgio. XV-ik sz.
 Tassol. (tarsoly?) Anthonius — ciuis de Kallo. 1408.
 Terebes. Laurencius dictus — 1408. (ma mint helynév él.)
 Terjék. Laur. et Lad. dicti theryjek, jbgiones. 1409.
 Torma. Martinus thorma, jbgio. XV-ik sz.
 Terek (török). Anthonius therek, jbgio. XV. sz.
 Thrancza (?) Egidius — jbgio. XV-ik sz.
 Túz. Johannes dictus thwz, jbgio. 1422.
 Vágós. Nicolaus wagos, ciuis de Kallo. 1408.
 Vajda. Matheus vayda, jbgio. XV-ik sz.
 Valainus. (?) Simon, Dyonisius etc. — dicti, jbgiones. XV-ik sz.
 Varga. Stephanus — jbgio. XV-ik sz.
 Varjú. Gregorius dictus varyw, jbgio. 1414.
 Vasas. Johannes wasas, jbgio. XV-ik sz.
 Zyna. (?) Mychael — jbgio. XV-ik sz.
 Zuruc (?) Paulus — jbgio. XV-ik sz.

Arany Toldija.

1. Népies szók.

perczeg a szú.
 szemöldökfa.
 félsz; Ejnye, hát hol járhat
 most ez a félsz benne?
 ártás; nem leszek ártásodra.
 bényiló szoba.
 nyilallás.
 kicsinyég; hagyjon fel
 kegyelmed kicsinyég a csókkal
 szakmány; szakmány-
 módra van rám mérve minden
 óra.
 ház: szoba.
 bucsuvevő szó.
 miá: miatt.
 bajnok, melléknév; felmegyek
 Budára bajnok katonának.
 nyíni, l. szűkölni.
 szűkölni; A kutyák azon-
 ban nyíttak és szűköltek.
 föltápaszkodni.
 óbégatni.
 olybá; S mint mikor egy
 fészek lódarázs fellázad, olybá
 képzelhetni most az egész házat.
 szanaszét.
 gyászos, özvegy ház.
 kurjantás.
 csaholás.
 messze tenni magát;
 Miklós messze tette magát azon
 éjjel.
 Sivatag: melléknév; magát
 egy sivatag pusztaságban lelte.
 estenden; estenden meg-
 látta a budai várat. .
 bókol: lehajol; édes anyja
 bókol egy pár uj keresztén.
 szakasztott mása.
 juházni; nem ró oly erősen,
 egy kicsit juházott. Lásd Buda

halála, a VII. énekhez csatolt
 2-ik jegyzetet. — Enyhül, en-
 gesztelődik.
 öklelődzik.
 ödöng; pedig csak ödöngött
 előre meg hátra.
 mi helyest.
 gyász: melléknév; keserű az
 nékem, a mit jelenteni gyász
 kötelességem.
 némely nap; megölé né-
 mely nap szerető szolgálmat.
 mérthogy; jaj! mérthogy
 öcsémnek ez is későn jön.
 kitudni vlm ből vlkit.
 való; szántsándékkal való
 gyilkosság.
 fogni; azt a háztól világra
 zavarta, aztán fogta, minden föl-
 dēt elfoglalta.
 lám ni!
 sikangat; (a bika) bömböl
 és sikangat.
 mindet; volt pedig a hidnál
 hat erős szelindek, utána uszíták
 a bikának mindet.
 marj; a bika fülének és
 marjának estek.
 elbődül.
 fülönfüggő.
 püffenni.
 karikára forgott a ve-
 szett állatt.
 futni vlm it; futá minden
 ember a bizonyos halált.
 fejérnép.
 sikkant a bika
 pelyva.
 visszahökent vlkit; erő-
 set kurjantott: e fogással visz-
 szahökenté a marhát.

mit; pedig négy nap óta csak gombát mit evett.

nagy sokára; épen így: nagy búsan; nagy sebesen; erős kegyetlenül.

csimpalyog; nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett.

örömkönni.

hanem hogy; messze látott volna, hanem hogy nem kellett.

leczkézni vlkit; hosszasan leczkézte Miklós a vén szolgát (magyarázgatni).

tudnivaló; de tudnivaló hogy nem beszélt folytában.

egyéb iránt; nem is egyéb iránt indított el engem fölkeresni téged, ... hanem hogy legyen hü ápoló cseléded.

madár-látta czipó v. kenyér: „Igy kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról, vagy mezőről hozott.“ Arany.

csiholni; „csiholni lehetne: szikrát fogna a szárazság miatt“ — Arany. A belsejébe csiholni lehetne.

világ; mért nem gyújtsz világot.

elűhgeté magát.

neki gyűrekezett.

szurdék; egy öreg czimbalmos hevert a szurdékban.

iszogat.

apránként.

boglyakemencze.

egyéb; a csolnakban Toldi, nem egyéb evezett.

felborzoló a lapát a vizet. kaláris.

paraszt: „puszta, csupasz“ — Arany. Dolmányán a szabó parasztot nem hagyott.

karima; akkor bútt fel a nap az ég karimáján.

körül nézi magát: meg nézegeti magát; (A ló) körül nézte magát s elkezdett táncolni.

kiösmerszett; messze kiösmerszett a többitől.

kipitykézni; egy öreg szék is volt a kellő közepén, fényes drágakövel kipitykézve szépen.

bátor: ámbátor.

haragunni.

koránsem.

neki húzakodik.

iziben: azonnal.

kiszabni; mikor pedig Miklós a csehet kiszabta; Toldi estéjében: A hogy Isten birni adta, oda szabta (kardját).

nem denem.

roszat kenni vlkire.

oda sem néz neki: „tréfás kitétel: körülbelül annyit tesz: fel sem veszi, rá sem hajt“ — Arany. Darius kincsének még oda sem nézne.

lelkezett; lelkemből lelkezett gyönyörű magzatom.

édesedik vlkhez; valaha tán ő is hozzám édesedik.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tá l l y a i a k,

Nem férek hozzá, mint a meggyaszjai ember a kévekötéshe.
 Jóllakott, mint a dobi kutya a löki piaczon.
 Orzi, mint Veres Miska a kádat.
 Hátlik (finnyás), mint Merczi.
 Válogat, mint Svecskó a nyúlba; vagy: mint a kondás a pergőbe.

Nincs keze ügyébe, mint Partinak a „Hiszekegy.”

Megzabált, mint Marcsek a gombódátul.

Hullatja, mint a tót a miatyánkot.

Szorítja, mint Jakab a tehenet.

Örül, mint vak Laczi a félszemének.

Vásár előtt van esze, mint a zsidónak.

Ránk viradt, mint a kövesdi farkasra.

Elfucscsolódott, mint a pataki aszszony perece.

Összement, mint a rozsniai gyerek a terítőn.

Belenyert, mint Bertók a csíkba.

Előre, előre, mint a csobádi löre.

Úgy nyeli, mint é (éh, éhes) tyúk a nyálat.

MAKLÁRI PAP MIKLÓS

Közmondások.

Jármas tinónak bérés ostor.

Ki a hogy kötelezett, úgy oldozkoggyék.

Álomból még sénki se gazdagodott még.

A ki lángost akar enni, álljon a keméncze száda körül.

A jó malom mindent megörlet.

A ki a kigyótól megijett, az a gyéktől is fél.

Czigány kéz, zsidó kéz, utolsó kéz.

A ki otthon jól nem lakik, máshova még enni.

A kútban mennyi a víz, mégis ki lehet merni.

Ki mit evett, igyon rá.

Háttal még el, de majd orczával kell visszamenni.

A ki fél az él.

A ki mástól vár, szomorún jár.

Nehéz a vén fának döntét várni.

Annak aggyák, a kinek nem kell.

Selyöm az élet, kócz a jövedelöm.

Könnyű a szögént kicsufóni, de nehéz főruházni.

Töbhhöz mindég több kell.
Az öreg a kutya.

(Tolna megye.)

GÁBORFI KÁROLY.

Babonák.

1. Ha új búzából sült kenyeret eszel, az első harapást jobb keziddel fejedet átkarolva tedd a szádba: akkor megéred a jövő termést is. Külömben minden újság evésnél ezt szokták mondogatni:

Újság hasamba,
Betegség pokolba!

2. Ha a ménkö leüt, édes vagy savanyú tejet kell arra a hejre önteni, hogy a tűz tovább ne terjegygyen.

3. Nagy égháború alkalmával, hogy semmi veszedelem ne történjen: szévonós lapátot kell a csepegés alá keresztbe vetni és cziczabarkát égetni.

4. Ha azt akarja a gazdasszony, hogy jó teje legyen, a búzavetésre szált harmatot egy lepedővel felszedi és azt a marhának adandó sós korpára csavarja.

5. Ha a tehén bornyazik, nem szabad a háztól semmit kiadni, mert akkor nem lesz feli a tejnek.

6. A kis bornyút ha az anynyától elveszik, farral kell kitolni az ólbú, hogy az anyja ne böggjön utána.

7. Ha a tehén járásán keresztül megyen a ju, akkor elvesz a tehén teje és a junak annál több lesz.

8. Ha az eresz alól leütik a fecske fészket: akkor a tehéntől vért fejnek.

9. Ha valaki azt akarja, hogy sok iborkája teremjen, olyan hejről lopjon egy fa kanalat, a hol sokat termesztenek és azt az iborka első virágzásakor ketté törve szúrja a föld végibe.

10. Ha a gyermekednek első ízben hull a foga, vettess gyermekeddel egyet belőle a kemenczébe, hogy szép apró fogai legyenek. A gyermek ekkor ezt mondja: Egérke, egérke, agygyál nekem vas fogat, adok érte csont fogat.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Vizvetés.

„Elindula szüz Mária Jézuskával ez ölibe Jordán mellyé szép mezőbe, hol találkozik egy zsidó léányval. E zsidó lány szép babáját, Máriának Jézuskáját kitákará fejr fátyolábul; meglátá, hálálra igíze. Szüz-Mária Jordánhoz mene, vizet vete, megmosogátá, meggyávitá.”

E szavakra a vizvető, ki háromszor három égő szentet vet a kezében levő vizes edénybe, mindenkor egy idvezlőgy Máriát imádkozva végül ezt mondja:

„Ugy hasznájon vizvetésém, mind a kiss Jézusnak hasznát a szűz Mária vizvetése!”

Ezután az igézett a vizből iszik és megmosdik. „S mennyit használ, annyit használ. Higgyed te is, ha még nem háltál.”

(Klézse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Népmesék.

A szegíny embé.

Hun vuót hun ném vuót, vuót éggysző éggyszegíny embé. Ném vuót égyébe csak é tehenkéje; kápjá magát, eszt is lévőgja s kimêri. Mikô mân es sê vuót, fogja á bőrit, émég az erdőbe s teliszédi lódarázsvau, s mégy vélágot próbányi.

Mégy mëndégê; éggysző csak bésététégyik, s beêr é kis fálubá. Hová fordójjon? Á letêső házbá bémégyszó s écczakára szálást kéér. Tyűzrő páttánt kis ményecske süttöt-főzött, s méllátva az idegént, mékkêrdészte tôle, mi járátbá vuóná. Oszténgát méttudva, hogy útás s szálást keres, ném ákárt neki ánni, mer á szeretőjét vártá; de á szegíny embé csak léhuzódott á lóczá alá s szunnyányi kezdett.

Házá gyön á gázdá s vácsoráho űnek. Mos mélláttyá á päd állatt á szegíny embért; mékkêrdészte tôle mingyân, ki á; s mikô méttuttá, odá hítá, léüttette magâhó. Á szegíny embé mikô mân évett, mérrugja á tehenbört; á lódarázs mén nágyot dongott.

— Mi á hê? kérgyi á gázdá.

— Ê bion éggyszegíny gyüvendő mondó.

— Hát mit gyüvendőt most?

— Most ászt gyüvendöte, hogy á ládáfíabá ván éggyszegíny tâ sütt hús.

— Hát mân csak hozd ê feleségem, há méssüötted.

Oszténg á szegíny embé mégést mérrugta; á lódarázs mén nágyobbát dongott.

— Hát most mit gyüvendőt?

— Hogy á ládáfíabá miég é pár fláská bor is ván.

— Hozd ê feleségem, há mân mékkészítettéd!

Mé nem fogyott ê, mân mégést mérrugta.

— Hát most mit gyüvendőt?

— Hogy ván miég ott, á hun á bor vót, é tâ turós lepíny is.

Eszt is éfogyasztották.

— Ugyán szöllétá mé a gazda a szegíny embért, nem anná é ászt a gyüvendő mondót?

— Nem biz eén, mer ábbú élék.

— De há jó méffüzetném? Ádok érte 300 újforintot pengőbe.

— Isten neki no, há mán annyirá akárja.

Évvé a szegíny embé a 300 forintvau visszaíndót; hát éggysző csák hájjá, hogy kajbá váláki utánná; vezsd é neki, ő sé vót rést, é kezdett szálannyi. A másik mé mé jobban szálatt utánná. Utóbb is mé kellett anyi. De fét, hogy mán most évészik a pészta.

— Ugyán ném mondáná mé, hogy veszejthetném é áaszt a gyüvendő mondót? Jó méffizetném; ánnék mé 300 forintot.

Mév vót mingyán az auku. Émongyá a szegíny embé, hogy csinájja bé a ház ablakait, úgy hogy egészen sitét légyen, csak a füstlukná hágygyon é kis vélágosságot; magá mé másszon fê odá, oszténg dobja bele a letéléssebb kést: majd méssémmiső. A ményecske mékköszönte, oszténg évátak égymástó. A szegíny embé mihentést csak házá ért, kiterítette a sok pészta a pitárba; nos ott száritgattá. Mellátták eszt a falusiák, odácsödütek metunyí, hun vette a sok pészta.

— Hun? Hát bolondok, a tehénböré káptám.

Házá méntek, mind lévákták a teheneket, a bört mé évítették a vásárrá; de bion onnét kikergették őket, mer drágán tártótták. Mit csinájjának mán most a szegíny embérvé? Az előjáróság éhatárosztá, hogy az ő pitárjába járjon az egész falu gánájóni. Úgy is vót. De a szegíny embé foktá magát, vett egy újdónat új puttonyt, áaszt tette a pitárba; há mán mé kék lénnyi, hát ide gánájójának. Mikó oszténg tele létt, békötötte fehér patyolátvá, hátára vette, mént méndégét véle.

Éggysző béért égy nāv városbá, bétért égy fogadóba, letette a puttonyt, szálást kért; mém montá, hogy ő bion arányát visz a kirának; de mén né neézze sénkí, mér szárvá vátozik. Ő magá mé lefekütt. A fogadósné mén nem áhättá, hom mén né neézze; hát Úr Isten! csakugyan gánájvá vát. Mingyán kitötte, tele ráktá szép fínyés arányvau. Réggé a szegíny embé fogja a puttonyt, éindó vele házá. Otthon kiteríti a sok arányt a ponyvárá száritányi. Odá csödü az egész falu néznyi; kérdézetgyik, hun vette áaszt a sok pészta.

— Hun? Bolondok, hát a gánájé káptám.

Áttú az időtü mindéggyik otthun gánájót s vitték a vásárrá; de bion onnét kikergették őket. Mé jobban méhháragutták. Hát mán most mit csinájjának? Bészögeszték é nágy hordóba, hom majd bevetik a Dunába. (Pegy innét ugyáncsák messzi ván). É

is vitték, de előbb a kocsmába mentek é messzö borrá. Mē ök idogáták, gyün é nié lovás kocsi; hájja á szégíny embé, é kezd kiabányi:

— Éb légyén Budán kirá, nēm lészék eén Budán kirá.

Mē hájja eszt á nagy úr, mingyán lészâ, kieresztetyi á hordóbú, magá mé belemégy. Á szégíny embé félűt á kocsirá, behájtott á fálubá. Áz előljárók á hordót bédopták á Dunábá, oszténg házá gyöttek; hát láttyák, hogy á szégíny embé ott tróbágáttya á lovákát.

— Hun vètte mán mé ezéket?

— Hun? Bolondok, hát ilyen vãn á Dunábá.

Mingyán mékkérték, hogy vezesse ê öket is odá. Á szégíny embé rá át. Á bíró kihirdette, hogy győjön mindén embé lovákát fognyi á Dunábó. Ugy is létű; éméntek. Á szégíny embé mégât á párton; á többiek mé mellátták á vízbe á szégíny embé lováit, mé'örűtek, á szégíny embé szovárá éggyszöre á vízbe ugráták. Á szégíny embé mé házámént, ôfollátá á fálut, s há mé nem hôt, mé most is é.

(Rimóc. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Találós mesék.

Éggy embér felesíggivel még két fiával elindút vándoróni. Méntek méndégéltek, écczér csak égy folyóhon érték. Nem vót sémmit átjáró, égyéb égy öreg halász üt égy kis lélekvesztöbe. De az is asszonta, hogy nem bir még á csónakja többet égy mázsáná; ű is éppen égy mázsás. Az embér is égy mázsás vót, az asszony is, á két gyerek éggýűtt szinte annyit nyomott. Hogy méntek mán most átal á folyón?

Megfejtése.

Á t.

1. Á két fiú.
2. Áz annyok.
3. Á két fiú.
4. Áz attyok.
5. Á két fiú.
6. Á halász.
7. Á két fiú.

V i s s z a

- Az éggýik fiú.
 Á másik fiú.
 Áz éggýik fiú.
 Á másik fiú.
 Áz éggýik fiú.
 Á másik fiú.
 Á halász.

(Szentes.)

EHRLICH LAJOS.

T á j s z ó k.

Dr á v a m e l l é k i e k.

S ó c s k a : sóska.

s z a h á n : tepszi; bádog szahán, cserép szahán.

s z a p a j : rövid nyelű fa lapát v. inkább kanál, melylyel a ladikból a vizet kibányják.

s z a k a d . „Beleszakatt igyém a vas horog a bonczába. Tüske szakatt a lábába.“

s z é g e t : sziget.

s z é p . „Szép szagú ez a virág.“

s z i g é n y : szigony, hallogó szigony.

s z o b o j l . teker.

s z o k n y a v . pöndölháló.

s z u r d o k : hegyi, meredek szoros ut.

s z u r o k : faszén; szurkos kovács: faszenes kovács.

t e k e n y ő : teknyő; kis és nagy teknyő.

t e k e r n i : miután a fonalat bele fogdozták a bordába, ekkor

mind a fonalat az ugynevezett s z o b o j -ra tekerik; de mint-hogy e mivelethez több személy szükséges, e végett összejönnek a jó rokonok, s egymáson segítenek. E munkára mondják hogy t e k e r t ü n k . „Hónap né-ném asszonyékhó híttak tekerni.“

t e k e r ő d z n i . Az új menyecskek vasárnaponként fejüket és nyakukat átlátszó fehér fátyollal igen ígézöleg tekergetik körül. Erre mondják : b e v a n t e k e r ő d z v e .

t e p l o n y : templom.

t o p j ó : tapló.

t ö r i a fejemet a bor: fáj a bortól a fejem.

t o r z o s : borzas, fékezhetetlen haju; még a borzas tyuk is: t o r z o s t i k .

t p r ü c s b é : e szóval hajtják a marhát.

CSÁSZÁR LAJOS,

I k e r s z ó k .

Á k o m - b á k o m : rossz írásra mondják.

á m o j o g - t á m o j o g : csöndesen, nehézkesen jár.

á m u l - b á m u l ; bambálkodik.

ás - v é s ; szorgoskodik, dolgozik. Pista mindétig tanálásni vélni valót az udvarban.

á z i k - f á z i k hideg esős időben az utas.

a g y a - b u g y á l : megver. A tánczhejjen mögagyabugyátak egy legént.

b i b r é l - b a b r á l : apró dolgot végez; keresgél valamit.

b i l l ö g - b a l l a g az öreg, midőn csendesén jár.

b ú - b a j .

c z ó k - m ó k : apró ruhafélc.

c z e l e - c z u l a : ugyanaz.

c z i k - c z a k : kiczitkezett ruha

c z i n i - c z e n e : muzsika hangjára mondják.

c s ö t l i k - b o t l i k : járás közben bukdácsol; apró dologban „csötlik-botlik“.

c s ü r i - c s a v a r i : beszédében kerül az igaz mondást.

c s i r i p - c s u p : valami apróság.

csél-csap: kicsapongó.
csere-çsala; a ki cserél.
azt megcsalhatják; innen a köz-
mondás „csere csalával jár.”

csere-bere: cserélés.
csete-paté: czivakodás.
„Angyóékná is mögvót a nagy
csetepaté.”

csecse-becse: czifraság
ruhán vagy más tárgyon.

csiszög-csoszog a vén
asszony lábbelije.

csiga-biga: kerti csiga.
csitt-csatt, csittög-csattog
az ajtó, ha sűrűn ki s bejárnak;
továbbá a paraszt lány papucsá-
nak az alsó része.

csillog-billog valami
fényes tárgy.

czé-czó: zajos mulatság,
czivakodásra is mondják.

csingi-lingi: csengetyű
hangja.

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

Kaszárnai szók.

Csajka: ess-schale.
csuszpajz.

czakompak, czakumpak:
sack und pack. 1) teljes katonai
fölszerelés; 2) étel-nem, mely-
ben hús, főzelék és tészta össze
van keverve.

czapistráng, csapisták:
zapfenstreich.

czibil.

czimerordináncz: a sza-
kaszvezető által naponként föl-
váltva kijelölt baka, ki a szobában
az ordungot tartja fönn, s legfőbb
kötelessége a vízfordás. Ezért
hivják a bakák a svábhegyi víz-
fordó szamarakat czimeror-
dinánczoknak.

czinder.

czukk, czúg, czóg: zug.

czukkos: zugsführer.

czúlóg.

defeléroz, eldefelléroz.

degredáni. „A firer úr
Vajszot ledegredáták.”

distánczia. „Distáncziát
(vagyis sortávolságot) vegye-
nek!”

dragony: dragoner t.i.

vállszalag; honvéd műszóval
csatlány.

egreczéroz, egreczi-
roz. „Nem félek én a szerető-
tartástul, jobban félek az egre-
czirozástul (Népdal). Maj paran-
csol Ferencz Jóska a császár,
kinek eglaczérozni muszáj.”
(Népd).

eszti baka, eszti regiment.
D' Este Ferencz modenai hgről
elnevezett 32. sz. pest-pilisme-
gyei gy. ezred.

esztra: extra.

farba, farbáz, befarbáz.

faszolni; pénzfaszolás, ke-
nyérfaszolás. Átv. ért. „Maj ki
faszolsz!” t. i. kikapsz.

fatambúr: qua tambour.

felcser, fencser. „A mig
engem az fencser vizitál, kis
angyalom az gang alatt sétál.”
(Népdal).

felczajk, fölczajg. „Már
én többet eszti baka nem leszek,
csakóm mellé zöd felczajkot
nem teszek.” (Népd.)

felézol.

BALLAGI ALADÁR.

Uri lakoma

Hibás állat a kis pók,	Gólya veri a taktust,
Házasodni készül;	Bíbicz a primás;
Cserkeli *) a kis legyet,	Véréb ver czimbalmot,
Kinek csáp szivéből,	Szúnyog a kontrás,
Kérdi szépen: szerecc-é	Mókus a pikulás,
Engém, édes kincsém?	Ökör a nagybögös,
Még is kéri a lábát,	Szamar a trombitás;
Minthogy keze nincsen.	Tánczba rántya a pókot
Igén, kunkog a kis légy;	Ményét a pökhendi.
Lakzi lett pedig nagy,	Udvarol a kecske,
Medve a kiadó,	Magát elperczenti.
Róka a násznagy;	Fölemeli a macska
Tyuk mint örömanya	Poharát a tyúkra;
Elöl ül a lócán;	„Éljen“-t kiált a medve,
Medve a vőfénytiszt,	Nagyot esik hasra.
Lud a nyoszolyólány.	

(Veszprém.)

HANTZ GYULA.

Vőfény mondókák.

K á s a - p é n z s z e d é s k o r.

Hajjunk szót uraim, mig itt perorálok,
 A szakácsnék mellett mivel mos felállok.
 Addig kelmetektül én el se is válok,
 Míg aszt meg nem nyerem, a miért instálok.
 Hogy szegín szakácsnék a kását keverte,
 Kezét a meleg gőz de nagyon felverte,
 Szörnyen pöffedezvén nagyon megígette,
 De ott hamarjába mingyá békötötte;
 Öregbül szüntelen fájdalma sebínek,
 Már az orvosságír doktorhoz küdének;
 Kíri kelmeteket, megszánván, szegínnek
 Ha e tányírkába egy-két píztt vetnének.

K ö s z ö n t ő a n y o s z o l y ó a s s z o n y (leány) a j á n d é k á r a.

Dicsíret, dicsősség adassék Istennek,
 Tisztesséig becsület e házban mindennek;
 Mint a gazdagoknak, úgy a szegényeknek,
 Az ifjúságoknak és a szép szüzeknek.
 Köszönt benneteket nyoszoló asszonyunk (leányunk),
 A kinek mi mostan követtyei vagytok;

*) Cserkelni: bújkálva valaki után leselkedni.

Ily szíp ajándíkat küldötte általunk.
 A miér mi mostan meszsze fáradosztunk.
 Azír is hát ebből minnyájan vegyenek,
 Reánk komor szemmel ne tekingessenek ;
 Jó kedvünk van nekünk, légyen hát mindennek,
 Szomorúságokat itt fére tegyenek.
 Egíssig utánna, ki ebből ríszet vészen,
 Mind addig míg teste porrá, földdé lészen.
 Álgyon meg titeket, a ki mindent téssen,
 A mivel kírkettem : imhol vagyon kíszen.

(Székelyhid.)

BAKOSS LAJOS.

Karácsonyi tréfás vers.

Első fiú.
 Az árpádi mezőn,
 Nőtt egy bogácskóró.
 Tudom e gázdából
 Nem lesz királybíró.
 Kivánom gázdának
 Nagy fő méltóságát,
 A jövő tavaszra
 Disznópásztorságát.
 A minap egy bóha
 Úgy hézzánk kapott vót,
 Ebédön vacsorán
 Örökké nállunk vót.
 De annak a szöme
 Ojan nagy fényös vót,
 A mű házunk tölle,
 Egész világos vót.

Ügyes tertmetemben
 Ügyes huszár vótam,
 Kotormány töngörin
 Én átolúztattam,
 Túrós pujiskával
 Gyakronn hadakosztam ;
 Disznó-láb pistajom,

Kolbász az ostorom,
 Mikor mégehültem,
 Abból harabdostam.

Látom az asszonynek
 Sűrű mosojgását,
 Hogy és mint keresi
 A ládája kocscsát ;
 Végye ki onnét a
 Mézespálinkáját.
 Ha édés lesz, még fogjuk kö-
 szönni,

Ha nem, bizony pedig
 El se fogjuk venni.

Második fiú.

Ém mög aszt szeretném,
 Ha látnék kálácsot,
 Mákosat, turósat,
 Hézzája kulacsot.
 De hisz réjádásul
 Sonkát és elvönnék,
 Három öles kolbászt
 Tarisnyámba tönnék.

(Csik.)

FELMÉRI LAJOS.

Karácsonyi misterium.

Személyek.

Angyal. I., II., III., IV. bojtár. Bacsó.

Első bojtár (az ajtót kinyitva, beszél, hogy szabad-e a bethlehemnek bemenni).

Angyal (belép.) Dicsértessék a Jézus Krisztus!

(A bethlehemet leteszi az asztalra.)

Bojtárok (kívül éneklik.)

Egzekvám bónum,	Abitórum infertórum
Bónum a szekundum,	Profirantesz animé,
Habitátesz frátresz,	Inszulátesz aludátesz,
Frátresz a szekundum.	Glória kantátesz.

Első bojtár (belép a csörgős bottal.)

Dicsértessék a Jézus Krisztus. (Énekelve):

Nosza te pajtás, ugorj talpadra,

Ne légyen semmi gondod nyájadra.

Amott a partocskán

Vagyon a juhocskád,

Vesd válladra,

A tanyáról is szép kövér sajtocskád

És frís báránkád. (Megüti csörgős botjával az ajtót; erre

bejön a)

Második bojtár. (Énekelve):

Hosztam ajándékokskát,

Tejet, vaját, sajtocskát;

De se ide nem hoztam,

Se otthon nem hattam

Egy áránt egy báránt,

Édes Jézuskám. (Megüti az ajtót; erre bejön a)

Harmadik bojtár.

Látom a gazdámat, nyitytya erszén száját,

Talán nekünk agygya sima máriását;

Látom a gazdasszont, nyitytya szekrén száját,

Talán nekünk agygya oldalszalonnáját.

Negyedik bojtár (ugyanúgy).

Én is itten vagyok, mivel elmarattam,

Mert a vén bacsoval a juhok köszt vótam.

Bacso (belép fürtös gubában, a dereka szálmakötéllel átkötve. Beszélgetve):

Hol vattok pásztorok?

Mert elmarattatok;

Engemet magamat

Egy nyáj juh mellett hattatok. (Körbe állanak a pásztorok s csörgös botjukkal a földre vernek. Énekelve):

Vigan zengednek a cziterák, Kevéségünket. (Tánczolva.)
Jézus született. Vedd fel Kati ködmönkéd.

Harsogjatok gyors trombiták, Kösd be bogjos fejecskéd,
Isten ember lett. Maragy itt a nyájadnál,

A mi kevéségünket, Nyájadnál,

Nagyravágyó szívünket Visszagyövrünk minynyáján,

Megalázá, meggyalázá Minynyáján.

(Botjukra támaszkodva szanaszét ledőlnek; a bacso a ház közepén dől le.)

A n g y a l (csenget.) Glória! (Énekelve):

Pásztorok, pásztorok

De elaluttatok,

Egy nagy nyáj juh mellett

Magamat hattatok (csenget.) Glória!

Első bojtár (a bottal megtaszítva szomszédját.)

Kejj fel pajtás, angyalszót hallottam,

A többiek. A bizon, kakas kukorikolt.

A n g y a l (csenget.) Glória!

Második bojtár. Kejj fel pajtás, angyalszót hallottam.

A többiek. A bizon, kakas kukorikolt.

A n g y a l (csenget.) Glória!

Harmadik bojtár. Kejj fel pajtás, angyalszót hallottam.

A többiek. A bizon, kakas kukorikolt.

A n g y a l (csenget.) Glória!

Negyedik bojtár. Kejj fel pajtás, angyalszót hallottam,

A többiek. A bizon, kakas kukorikolt.

A n g y a l (csenget.) Glória!

Bacso (morogva szól.) A bizon, gomoja.

Első bojtár (felkel, társait körüljárja. Énekelve.)

Pásztorok, pásztorok,

Kik elaluttatok,

Egy nagy nyáj juh mellett

Magamat hattatok.

M i n d (felkelnek; együtt a bacsohoz.)

Enynye vén bacso,

De elaluttál,

Talán a nyájattól is

Elmarattál?

B a c s o (fölkel és dölöngözve jön a bethlehemhez.)
 Enynye de elaluttam,
 Talán a nyájomtól is elmarattam.
 Most tehát mind összehajtom rakásra,
 Hogy egye meg a szép mezejét a szép hajnalnak.
 M i n d (körbe állnak. Énekelve.)

Csorda pásztorok midőn Bethlehembe
 Csordát őriznek éjjel a mezőbe,
 Isten angyali jövének melléjük,
 Nagy félelemmel telik meg ő szivök.
 Örömet mondok néktek, ne féjjetek,
 Mert ma született néktek idvességtek ;
 Menynyetek gyorsan ebbe a városba,
 Ott találjatok Jézust a jászolba. (Gyorsan :)
 Karodon, karodon,
 Majd jót ütök farodon !
 Ej, ej éj !
 Egy kulacs bor a mellé
 Böven jó, böven jó.
 Oh, oh, oh !
 Oldal kolbász szalonna
 Pásztoroknak jó volna.
 Ha, ha, ha,
 Ha a gazdasszony adna.

Bú c s ú z ó.

Isten álgya meg e háznak gazdáját,
 Töltsé bé az isten mind töltött komráját ;
 De ne csak a gazdát, ha a gazdasszonyát !
 Dicsértessék a Jézus Krisztus !
 Jó écczakát kívánok.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

G y e r m e k j á t é k o k.

Fiúk és lányok körbe állanak, egymás kezét megfogják, és forogni kezdenek ; egy közülök beáll a középre, s valamennyien ezt éneklük majd jobbra, majd balra forogva :

„Fehér liliom-szál,
 Fehér liliom-szál,
 Hej ugorj az Dunába,
 Ugorj az Dunába ;
 Támazd még oldalád,

Támázd még oldalád,
Héj az árany villával.
Az árany villával,
Szákájcscd ki rózsádot,
Szákájcscd ki rózsádot.

Ekkor a középen álló, ha fiú, egy leányt, ha a leány egy fiút derékon fog, visszamegy vele a kör közepére, s ott jól megforgatja, mialatt a többi ezt éneklí:

Hej forgáscd violádot,
Forgáscd violádot!

Most a választott marad a körben, a ki pedig először benne állott az a többihez csatlakozik, azokkal együtt forog; az ének újra kezdődik s a játék így tart órákig.

(Nógrád megye.)

B. PONGRÁCZ EMIL.

Gúnynevek.

Asszonyembér: kotnyeles, asszonyos ember.

Bagós Ágnyiska: bagózni szokott.

Baktér Jancsi: valamelyik rokona, vagy apja éjjeli őrvolt.

Bandó: ily nevű rokona után.

Báró Hatala: mindenét megissza.

Bóha.

Bóha Lajos: az előbbinek a fia.

Bok Jóska.

Böcze: anyja után. Öreg Böcze, a leánya Böcze Méczi.

Börzsönyi kanalas: lármás, rendzavaró ember.

Bréblák: gyorsan beszél s hibásan ejti a szót.

Bukor Mária: apja után nevezett gyanus erkölcsű személy.

Csalya brrr.

Csérba Vérona: hibás szájú.

Csérge Laczi:

Csipszar Marczi: gyüge ember.

Dadra Juli: dicsekvő és hadaró beszédű. Egy alkalommal így dicsekedett: „Az én Bértusom kétszázig eszik ganczát.”

Dora Jancsi: öreg anyja után.

Emberasszony: férfiasan beszél.

Fosos Jóska.

Géczi Andri:

Hucsi pipa.

Kémpípaszár; szava járása: kémássan s mindig pipa lóg a szájában.

Kém Jancsi; előbbinek a fia.

Körűszaros: a zsidó kocsmárost nevezik így a háza tájékáról.

Kruppu: egy öreg s mor-
golódó erdőkerülő.

Lébo: magas ember.

Nagylágyikú Palkó:
sovány, magas ember.

Némés: anyja után.

Nyükszi: málé, bámész,
ostoba legény.

Pátyusz.

Péczuk.

Raj: anyja után.

Sánta Jancsi: igen hibás
lábú.

Sémmi Jancsi: fogadott
gyerek.

Slér: ily nevű rokona után.

Südürdü: részegségében
dúdolgat s brummogja: südü-
rüdü.

Takács: anyja után.

Taknyos Klément.

Tátus: igen gyámoltalan
suhancz, kiről azt hiszik, hogy
táltos, mivel egyszer azt mondta
az apjának: „édés apám ez a
csikó megdöglik hónapra“ s ez
teljesedett is. Megjegyzendő,
hogy a falu fiatalabb nemzedéke

között az egyedüli, kit hat év
alatt sem tudott a tanító írni
és olvasni megtanítani.

Tyipitya: együgyü em-
ber, kit gyors és furcsa beszéde
miatt neveznek így. Egy alka-
lommal így kiáltott a feleségére:
„Trézsi gyere bé, széme nyött
a haluskának, lé s fő jár a fa-
zikba.“ Béka volt a fazékban.

Vak Náczi: félszemű kol-
dusbíró.

Vatra.

Vetyi. Siraki Laczi, Fótyi,
Vetyi, Csiripp.

Vízhozatalány: hosszú,
sápadt leány.

Zsivány: lopni szokott; a
feleségét csak Zsiványnénak ne-
vezik.

Mácsai Misa Trézi: az
apja Lőrincz, kit szintén így
külömböztetnek meg: Mácsai
Misa Lőrincz.

Gregus: anyja után; kü-
lönben Mácsai a neve; a fiát
azonban már nem nevezik így.

(Helemba. Hont m.)

ZIBRINYI GYULA.

Ballada.

Borzasztó történet,
Irtóztató nagy kín,
A milyen még soha
Meg nem esett senkin;
Mit én ifjú Székely
Mihály elszenvettem,
A mikor a tüzláng
Martalékja lettem.

Engem a nagy tüzláng
Hamar körülfogott,
Akkor vettem észre,

Már mikor lobogott;
Az öcsém is ottan
Feküdt én mellettem,
Alig hogy szegénykét
Ali felkölthettem.

Három fakó lónak
Elváktam istrángját.
Kedves öcsém ottan
Siratta a sorsát.
Jajgatással monta:
Ne haggy el Jehova.

Mikor haza értünk,
Már a hajnal hasatt,
Mongyák, az anyánknak
Szíve hogy meghasatt.

Farsang három napján,
Hamvazó szerdáján,
Testvérimmel együtt

Összehitt az apám.
Másnap mindnyájunkat
Ő széjjel bocsáta,
Kiki ment, kiki ment
A maga dolgára;
Én veszedelmemre
Mentem a pusztára.

(Hód-Mező-Vásárhely.)

Fritz Dávid.

Népdalok.

Hideg a szél, hűvössen fúj a száraz fa felé,
Még aszongya a kis madár: gyerünk haza felé;
Nem kár vóna szárnyaidat apróra lévőgni,
Hogy né tunná kis angyalom ablakába szálni.

Akármêre járok-kelék, tornyosodik az ég,
Vajjon, vajjon kis angyalom engém szereccz-é még?
Ha nem szereccz, verjén még a tizénhárom isten,
Rajtad kívül más szeretôm nem is vót, mos sincsen.

Mégálmottam aszt az éggyet, a mit cselekéttem,
Hogy evvê a barna lánynya szerelémbe estem.
Tulipántos, tulipántos kis kalapom széle,
Mégöllelek, mégcsókollak galambom estére.

Hajjátok-é, hajjátok-é kis kengyeli jányok,
Nem lösz mindég, nem lösz mindég jó világ réátok!
Sötít léssz a, sötít léssz a sirodnak feneke,
Arany porrá, arany porrá léssz neved kiverve.

Szöke kis jány, barna asszony szerezs az uradat,
Én miattam, én miattam né verezs magadat;
Nékém is van, nekém is van csárdás feleségem,
Kivê holtig, kivê holtig világomat élém.

Nincsen nekém, nincsen nekém nagyobb ellenségem,
Mintha mongyák, mintha mongyák, vín a feleségem.
Vín az enyim, vín az enyim, de a másik gyéngé,
Jaj isteném, jaj isteném szabadics még tüle.

(Kengyel. Heves megye.)

Wolf Vilmos.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Garaboncza.

A garabonczás vagy garabonczias deák, ez a sárkányon ülő, majd felhőkön nyargaló, vihartámasztó sat. csodagyerek annyira ismert alakja a magyar babonás néphitnek, hogy mai jelentésére nézve bővebb magyarázatra nem szorúl. Már nem oly világos a *garabonczias* szónak régibb jelentése és származása. A Nagy Szótár összetett szónak mondja, a mely *gara* + *boncza* elemekből áll. A *gara*, ugyancsak a NSz. szerint, annyi mint „fennhéjázó, érthetetlen, bűbajos szavak”; *boncza* pedig = *bonta* = *bontó*. Ennek a magyarázatnak nincs egyéb baja, mint hogy megfeledezett három pontról beszámolni. Először hogy honnan való a *gara* szó s honnan „bűbajos szavak” jelentése; másodszor hogy miként vált a *bontó*-ból *boncza*; s harmadszor hogy micsoda köze van a garabonczás deáknak a „fennhéjázó bűbajos szavak” bontásával.

Régi szótárainkban a következőt találjuk följegyezve e szóról: „*garabontzás*: magus, necromanticus, praestigiator; *garabontza*: magia, necromantia.” (Molnár; Pár. P.) Ha ehhez még hozzávésszük, hogy Molnár negyedik kiadása német egyértékeseinek ezeket állítja a latin mellé: „schwarzkünstler, zauberer, leutverblander”, s hogy Baróti-Szabó az ő Kisded szótárában az „ördögös” szóval magyarázza — a mit ismét szépen megvilágosít K. Török István „Sz. János”-ának ez a helye:

„Cynops mikoron ez dolgot megérté,
Ismét hamar ő seregét készíté,
Sok ördögít menten melleie véré,

Nagy haraggal Pharo feié ereszté;
 Mert ő néki ezeknek szolgálattya
 Hasznos vala az *necromantiába* —

nem csak hogy eredetibb jelentése világos színben áll előttünk, hanem a *necromantia* szóban megtaláljuk a kalauzt is, mely a *garaboncza* eredetéhez elvezet.

Az első kérdés itt az, vajjon a *garaboncza* a *necromantia*-nak hű mása-e, azaz hogy magát e görög-latin szót vettük-e kölcsön? E föltevés ellen erősen szól ama körülmény, hogy nyelvünkben a szó első tagja a hangsúly erejénél fogva, mely tudvalevőleg mindig az első tagra esik, majdnem pusztúlhatatlan, s mind eredeti, mind kölcsön vett szavainkban a kezdő szótag vagy hang épen marad; s ha zsugorodás vagy kopás áll be, az rendszerint nem az első, hanem a többi tagokra terjeszkedik ki. Ellenvethetné tán ez ellen valaki, hogy az *episcopus* püspök, *eremita* remete, *alem-bicum lombik*, *italiano talján*, *Alexander Sándor* a fentebbi állítást lerontják; de ha megfontoljuk, hogy e szavaink nem a latinból vannak kölcsönözve, hanem hogy a püspök (p i s p e k) a német-szláv *piscof biskup*, a remete az olasz *remito*, a lombik az olasz-szláv *lambicco lambik*, a talján a szláv *talian* (ugyanitt *Italia = Talia*) és Sándor a török-szláv *Iszkender Skender Skander* (v. ö. Skanderberbeg: Castriota György): a fönnebbi ellenvetés teljesen elveszti minden nyomosságát. Ha tehát e szót a maga eredeti, helyesebben latin hangzásával vettük volna kölcsön, akkor valószínűen *nekrobancza* v. *nakraboncza*-nak hangzanék.

A nyelvek közül, a melyekből a magyar szavait leginkább szokta kölcsönözni, a szláv és a német, egyik sem szolgáltat oly képet, melynek a *garaboncza* mása lehetne; a német kifejezéseket már hallottuk; a szláv nyelvek közül a cseh, tót és az orosz a *nekromanta-t černokněžník, černo-knižníkū* azaz „fekete tudósnak“, az ő szláv és a szerb-horvát pedig *čarobnik*-nak (incantator) nevezi. E két utóbbi nyelvben van az előbbin kívül még egy szó, a mely már teljesen egybevetethető a magyarral, s ez a *garabancijaš*. Csak hogy ez még különféle momentumok tanúsága szerint kétségtelen magyar kölcsönzés, s nem egyéb mint a mi *garaboncziás* szavunk. A rumunban a *necromantia magie*, az olaszban pedig *negromanZIA*. E *negromanZIA*-nak azonban Valentini

szótára szerint van egy elavúlt, első szótagjára csonkult alakja, a mely *gramanžia*-nak hangzik; s úgy hiszem, ebben megjelentük a magyar *garabonczia* v. *garaboncza* eredetijét. Szóközi *m*-nek *b*-re változásáról tanúskodik „ámolyog: ábo-lyog“. Tsz.

Habár nem valami nagyon felöltő, de mégis elég érdekesnek tartjuk arra nézve, hogy ez alkalommal ráfordítsuk a figyelmet a szó jelentésének változására is, mint a mely a magyar *garabonczos* = házszartos-ban a görög *νεχρομαντία* = halottkérdés, halottjóslás eredetijétől elég messze eltávozott.

Iszákos.

Vannak szók, a melyek oly átlászók, oly tiszta, világos elemekből állanak, hogy első tekintetre származásukra nézve kizárnak minden kételkedést; s a kit tán szerencsétlen szkeptikus természete arra késztetne, hogy még a kézzel foghatóban sem bízva kutatni kezdje az ily szó genealogiáját, az aratni fogja azt, a mit keresett, a közönség szána-kozó mosolyát. Férhet-e például a *rakszóló* elemeihez kétség, a mely magamagát magyarázza, hogy „elrakni való szőlő“? Kell-e oda fejtörés, hogy megmondjuk, minő szók s mi jelentésük van a *kántorbőjt* vagy *keménymag* összetételekben a *kántor* és *kemény* jelzőknek? A *zsákmány* nem *zsák* alapszóból s *-mány* képzőből áll-e? Vagy a *juhszalatag* és *juhszél* szók mivoltára nézve még kétségeskedhetnénk, mikor az első, mint a NSz. magyarázza is, világos, hogy „szalatag alaku felfutó növényfaj, mely kivált a síkföldi erdőket szereti“; a *juhszél* pedig még kétségtelenebb, hogy a „juhnyájnak a széle“ (u. o.) Ilyenek még: *szakács kulcs-ár*, *kád-ár*, *tár-nok*, *lak-oma*, *husz-ár*, *paj-tás* (baj-társ), s még egy egész sereg szó!

Fölmentve érzem magam ez alkalommal annak kimutatásától, hisz egy vagy más helyen, de ki volt már fejtve, hogy e világos, önmagukat magyarázó szóértelmezések mindamellet nem egyebek, mint vastag érzéksalódások. Hasonló érzéksalódáson alapulónak tartom én azt a magyarázatot is, a mely az *iszákos* szó genealogiájára nézve majdnem erőszakkal tolakodik elénk. Iparkodni fogok, hogy a mint magam meg vagyok erről győződve, meggyőzzem róla egyszersmind t. olvasóimat is.

Hogy az *iszákos* azzal az -s képzővel alkotott név, a mely a sáros, szeles, tartós sat. szókban mutatkozik, azt kétségtelennek vehetjük. A töszó e szerint, az is kétségtelen, *iszák*. Ha az *iszák* életének történetét kutatjuk, ezt találjuk róla följegyezve: Molnár Albert szótára (I. kiad.): „*iszák*: mantica“; Páriz Pápai: „*iszák*: mantica, saccus sarcinarius“; Molnár (IV. kiad.): „*iszák*: mantica, wadsack, felleisen“. A potator-ról tehát szó sincs. Kresznerics sem tud róla többet mondani. 1831-ig tehát az *iszák* szónak „trinker, ivó“ jelentése, a melyen pedig az *iszákos* alapszik, hiteles adatok szerint ismeretlen volt. De a XVIII. század végéig magát az *iszákos* szót sem találjuk szótárainkban följegyezve. Kresznerics említi először mint olyan szót, a mely „bibaculus“ jelentésben Dugonics Példabeszédeiben fordul elé. A Tájszótárban is megvan „iszos, részeges“ értelemben. De az *iszákos* = inni szerető különben is olyannyira ismeretes szó, s a népnyelvben is annyira járatos, hogy hitelességéhez semmi kétség nem fér. Minden esetre föltűnő jelenség tehát, hogy sem maga ez a napjainkban annyira használt *iszákos*, sem alapszava *iszák* (potator) a XVIII. század végéig elé nem kerül. Ez alatt valami olyasmilappang, a mi megérdemli a kutatást.

Vizsgáljuk, s nyomozzuk mindenek előtt az alapszót.

Szorosan véve nem tartoznék ide, mert hisz a főntebb idézett adatok nem hagynak fön semmi kétséget az *iszák* szó jelenítésére nézve, de helyénkívülinek sem mondható, ha először is a most idézett szó származására nézve mondom el nézeteimet.

A NSzótár szerint az *iszák* „ugyanaz, a mi lat. *saccus*, ném. *sack*, hell. *σάκος*.“ A görög és latin alakokat nem említve, csak hogy a közelebb álló ném. *sack*-ból hogyan és miért lett „*i*-szák“, ez az, a minek magyarázatával szótárunk adós marad. Pedig hogy az az *i* fontos ok nélkül nem került oda, a ki a nyelvbéli jelenségek szavára hallgat, az arról első tekintetre meg van győződve. Láttuk, hogy első szótárainkban az *iszák* szónak latin megfelelőjeként a mantica szerepel. Ha már most a latin rovatban a mantica-t tekintjük, ott magyar aequivalense már kissé bővebb magyarázattal áll, t. i. „nyakba-vető két fél iszák.“ A Tájszótár is ilyforma magyarázatot ad róla: „koldustarisznja; ez ket-

tőt szokott tenni (azt akarja mondani, hogy két félből áll), középen lyukas, hol fejét kidugja (a koldus), s a tarisznya elől hátul lógg szűrén felül.“ A nélkül hogy az adatokat szükségtelenül szaporítanók, e két értelmezésből világos, hogy az *iszák*-nak egyik fő, s nagyon valószínűen eredeti jelentése „kettős zsák“, s hogy az általánosított „tarisznya, táska“ csak utóbb fejlődött ki belőle. A „kettős tarisznya“ jelentés útmutatása irányában haladva minden tévedés nélkül a klasszikus lat. *bisaccium* s innen a közép latinság *bisaccia*, s *bisaccus* ához jutunk. Egyszer ide, ez utóbbihoz érve megtaláltuk a forrást, a melyet csak folyásában kell követnünk, hogy az *iszák* hasonmását egész biztossággal föllelhessük. Azt a kevésbbé avatottak kedvéért említem meg, hogy a magyar *iszák*-ot a lat. *bisaccus* egyenes átvételének tekintenünk, más ellenmondó jelenséget nem is számítva, már egymaga az *us* végzet hiánya sem engedi meg. Ha ugyanis őseink a *bisaccus*-t vették volna által, akkor ma *iszák* helyett a *biszákos* fejtegetésével bajlódhatnánk. Oly nyelvekhez kell tehát fölvilágosításért folyamodnunk, a melyek az *-us* végű latin szók kölcsönvételében vagy az *s*-t vagy az egész *-us* végzetet elhagyják. A kérdésünkre tartozó nyelvek közül ilyenek az olasz: a hol például a latin *saccus* = *sacco*, rumun: *sac*, német: *sack*, szláv: *sak*. Ezek közül kettő vette kölcsön a *bisaccus*-t, a rumun *desagă* és a déli szláv az ő *bizag* szavában, a melyek mindegyikének latin megfelelője: *bisaccium*, *mantica*, *pera*. Az olasz *bisaccia*, a mely a köz. lat. *bisaccia*-ra vezetendő vissza, nem tartozik kérdésünkre. Hogy a magy. *iszák* e két alak közül melyiknek a hasonmása, arra alig lehet más a felelet, mint hogy egyiknek sem. Arra ugyanis nem ismerek példát, hogy a magyarban szókezdő *b* vagy *d* lekopott volna. Vagy azt kell tehát föltennünk, hogy a szl. *bisag*-nak volt vagy tán ma is van valahol egy dialektusi *visag* mellékalakja — szókezdő szláv *b*-nek *v*-re változásáról tanúskodnak: *Basilius*: *Vasilie*, *Bartholomaeus*: *Vratolomie*, *Barbara*: *Varvara*, *betragen*: *vtragati* (ez utóbbi Miklosichnál *Fremdw.*) — vagy pedig — a mi azonban a két nép ritka érintkezésénél s a magyar *iszák* régi voltánál fogva kevésbbé valószínű — hogy az új görög βίσα (de Tihac. „Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane“ — *sac* alatt) szóra támaszkodjunk. Egy ily *v* hang-

gal kezdődő *visag* v. *visak* alak kezdő hangja lehámlásával (v. ö. Hal. Besz. *vize* = ize, *vimád* = imád) teljes hasonmásúul szolgál a magy. *iszák* szónak.

Azt hiszem, hogy ez egybeállításból három pontra nézve egyetértenek velem t. olvasóim; 1) hogy az *iszák* idegen szó; de 2) hogy sem a német *sack*, sem ennek latin eredetijével nincs neki semmi köze; s 3) hogy más, valamely velünk érintkező, s nagy valószínűséggel a déli szláv nyelvek mediumán át a közép latin *bisaccus*-ra vezetendő vissza.

Rátérve immár az *iszákos*-ra először is föl kell említenem az *iszák*-nak egy, már a régi nyelvben járatos összetételét, a *boriszák*-ot, mely már Calepinusnál is mint a gör. *akratokothonos*-nak (boros kancsó) magyar megfelelője előfordúl, s mely eredetije értelmének megfelelően Molnárszótára tanúsága szerint annyit jelentett, mint *vinipotor*, *merobibus*, azaz nagy ivót. E jelentésnek alapján s különösen a még manap is csak tájszóként szereplő s így nagy részt ismeretlen *iszák* szónak az *iszik* igére vonatkoztatásával ruházta föl aztán a csalódott nyelvérzék magát az *iszák*-ot (Kemenesalja. Tájsz.) is, de kivált -s képzős származékát, az *iszákos*-t a kezdetben és hosszú ideig csupán csak az összetett *boriszák*-ot megillető jelentéssel.

Csak így érthető meg, miért nem találjuk meg sem az *iszákos* szót, sem pedig az *iszák*-nak „potator“ jelentését a századunkat megelőző szótárak egyikében sem.

Selejtes.

A Tájszótár, mert a *selejtes* nem köz, hanem csak tájszó, ezt a magyarázatot adja róla: „aljas valaminek“. A nyelvérzék szavára hallgatva -s képzős szónak kell tartanunk; alapszavát azonban a *selejt* nevet, tudtommal legalább, az élő beszéd nem ismeri; hanem ismeri a régi irodalom. Az 1591-iki kolozsvári arithmetica szerzőjének igen sok kifogása van előzője, a debreczeni arithmetica ellen; a többi közt így szól róla: „Itilem penig, hogy az könyvnyomtató igen sleit számvető volt.“ E szóban a *selejtes*-nek nem csak alapszavát találjuk meg, hanem megtaláljuk eredetibb alakját és értelmét is. Mindakettőt megerősíti Telegdi Miklós evangéliumi magyarázataiban, midőn így szól: „A pogácha kenyerek között is válogatást teszünk, és nem akármi slejt

pogáchát, hanem mentől szebb lehet, olyat választunk.“ (I. 686.) Ugyancsak eredetibb alakjában s az előbbiekkal hasonló értelemben használja e szót a Císio is: „Ha az karácson esic czõtörtéken, zab slejtől lészen, gabona fél részént, bor fél részént, almánac bősége és soc virág lészen.“ (E. 2.) Ez adatok kétségtelenné teszik, 1) hogy a *selejtes* idegen nyelvből került át hozzánk; általánosan ismeretes ugyanis, hogy eredeti magyar szó két mássalhangzóval nem kezdődik; 2) hogy a „slejt számvető“, „akármilyen slejt pogácha“ tanúsága szerint eredetibb jelentése annyi mint „rosz, hitvány, silány“; 3) hogy a *selejtes*-ben a képzőtoldás nem egyébre való, mint az idegen hangzás lesimítására s a szónak magyarossá tételére; a meghonosult idegen szók azon osztályába tartozik tehát, a melybe a *ábrázat* (*obraz*-ból: forma), *korcsmáros* (*krčmar*-ból: wirth), s a mint föntebb láttuk, *iszákos* (*iszák*-ból).

Haller László „Telemakusában“ a szót már magyaros alakjában, de még eredetibb jelentésében használja: „Itt hatta szegényt boldogtalan állapotba, hol a *selejtes* és goromba emberektől megvettetik.“ (75.). A palóczok nyelvében is él e szó egy más, az *iskola* módjára magyarosított alakban, ebben hogy: *eslejtes*.

A *sleit*-nek mind alakja, mind „hitvány, silány, rossz“ jelentése egyenest az ó és közép fölnémet *slēh-t*-re mutatnak, vagy a mint a NSzótár helyes sejtellemmel mondja: „valószínűleg a német *schlecht* szóból módosult.“

Kíntorna.

Nem tudom, úgy van-e más is e szóval, mint én vagyok vele, de rám, mikor először hallottam, azt a benyomást tette, mintha kínzó eszközről beszéltek volna. E benyomás még erősebbé vált, midőn értesültem, hogy a kíntorna ugyanaz, a mi a *vergli* (werkel). Úgy látszik, a tájszótárbeli „kíntornál“ följegyzője is ily benyomás hatása alatt szenvedhetett, midőn e szóhoz a következő jegyzetet csatolta: „kíntornálni: idétlenül énekelni; innen kíntornálás: idétlen éneklés. M. I. — beszél tovább a jegyzet — azt mondja, hogy erdélyi módon kíntornálni annyit tesz mint hárfázni; de az erdélyiek is azt értik rajta, a mit a székelyek.“ E jegyzetke szavaiból elég tisztán kivehető,

hogy szerkesztője a nyelvérzékeny etymologia hálójába került. Erősen érzi a *kíntornában* a *kín*-t, s szentül meg van róla győződve, hogy az csak oly hangszer vagy énekszó lehet, a melynek hallása a fülnek gyötrelmet okoz; azért nem is ad hitelt más ember fia tudósításának, s megtagadja, hogy kíntornálni nem tehet annyit mint hárfázni; hisz a hárfa, annyit tud az erdélyi magyar is, nem csak a székely, kellemesen zengicsélő hangszer. A NSz. is vonzódik e kínos értelemhez: „kíntornál: valamely rossz hangszert penget vagy csikorogtat; kíntornálás: fülsértő, csikorgó hegedülés.”

A *kíntorna* a régi vallásos irodalom nyelvében eléggé járatos szó volt, úgy hogy már Molnár szótárában föl is találjuk jegyezve mint a latin *nablium*-nak megfelelőjét; a *nablium*, *nablia* v. *naulium*-t pedig a lat. szótárak úgy magyarázzák, hogy az húros hangszer. Molnár IV. kiadása pedig már azt is oda teszi, hogy miféle húros hangszer: „ein instrument der music, psalter genannt.“ A *psalter*-t meg ekként értelmezik a német szótárak: „ein bei den alten namentlich zur begleitung des gesanges übliches saiteninstrument, art harfe, cither.“

Ha a *kíntorna* származását kutatjuk, megtaláljuk eredetijét a közép latin *quinterna* szóban. Ducange szerint a bécsi akadémia statutumai közt ez is eléfordúl: „Scholares non vacent magis tabernae, dimicaturae, aut *quinternae*, quam physicae aut logicae seu sacrae facultati“, azaz: a tanulók inkább a fizikával, logikával s a theológiával töltsek idejüket, mint pedig kocsmázással, vívással és *quinternával*. Ehhez pedig magyarázatul hozzá van csatolva: „ubi *quinternam* eruditus Lambecius *cytharam*, quam nostri *guitarre* vocant, interpretatur.“ Ducange nem hajlandó ugyan eruditus Lambeciusának e magyarázatát elfogadni, de tartózkodását nem okadatozza kellően; s e vonakodása annál föltünőbb, minthogy minden ok nélkül *quinterna* helyett *quintana*-t (bordélyház-at) akar olvasatni, s nem fektet kellő súlyt az alább következő *quinternizare* ígére, a melyet úgy magyaráz, hogy: canere instrumento musico, quod vulgo vocant *quinternam*.

A *quinterna* szó Schmeller (Bayerisches wörterbuch) szerint, a ki magyarázatát is adja, miről nevezték e lant-féle hangszert *quinterna*-nak („von der beständig accompagnie-

renden quinte so benannt“, azaz egy állandó hangja volt neki mint a dudának is) a bajor dialectusban is előfordúl. Az 1580-iki augsburgi fronleichnamsreglementben ugyanis szerint eze a hangszerek vannak említve: „geigl, peukl, lauten, quintern und zittern.“ (l. *Quinter* alatt.)

Érdekes e mellé figyelembe vennünk a Jordánszky codexnek *kéntáló* szavát az apocalypsis e helyében: „Es heghedw̃sökn̄ek, keentalo kn̄ak, trombitasokn̄ak, kyrtesekn̄ek zozattya zengheese ymaran nem leelettetyk towabba ew benne“ (919). Első tekintetre hajlandók volnánk e *kéntáló* szót íráshibának s talán *kéntornáló* helyett valónak tartani; azonban a *quinterna*-nak *quint* alapszava útba igazít bennünket, hogy ez a *kéntáló* más, bár hasonló functiójú képzővel alkotott szónak t. i. a *quintal* (*quintale*)-nak a hasonmása, vagyis hogy a *psalterium*-nak a középkori latinságban *quinterna*-n kívül még *quintale* is volt a neve.

A szókezdő gutturalissal álló *v* hangnak néha a kölcsön vett szókban történő elenyésztről tanúskodnak: *hvala* hála, *kvar* kár, *quota* kóta.

Platibokot mondani. Rédomba állni. Duskát inni.

Hogy idegen szók és szólások meghonosulását nem mindig a szükség okozza, az minden bizonyító adat nélkül is oly könnyen felfogható, mint hogy igen sok embert nem szükség kényszerít a lopásra. A szükségesen kívül közreműködnek itt még egy kis hanyagság vagy magafitogtatás, s némelyeknél a meg nem értett s így nyomósnak képzelt kifejezés után való kapkodás. Hogy csak az utóbbira említsek példát, így beszélt alig pár hete egyik napi lapunk „polyglott nyelvről“; egy másik szintén csak a múlt hetekben sokszor hallván a *russofobia* szó emlegetését, azt olvashatta ki belőle, hogy az oroszgyűlölet, s kezdett beszélni az „angol oppositiónál uralkodó *turkofobia*“-ról. E tényezők sorát szaporítja még némely vidéknek vagy helynek két-nyelvűsége. Hogy ez utóbbinak is sok idegen szót és szó-
lást köszönünk, arról egyebeken kívül a czímbeli szólások is tanúskodnak.

Az elsőt Szalay Ágoston „Magyar Leveles tár“-ának egy 1557-iki levelében találjuk. Az illető hely így hangzik: „A magas kew fal igen hasadozott, azon fylek, hogh egh

napon plati bokot kezd mondani.“ Ez a *platibok* vagy igazabban *plati bog* szláv nyelvi kifejezés, s annyi mint „isten fizesse meg.“ E helyütt pedig azt jelenti, mintha magyarul azt mondanók: a fal igen hasadozott, félek, hogy egyszer csak isten hozzádot mond. Hogy a távozonak köszönése s hogy maga az eltávozás is némelykor odaveszés jelentésben használtatik, az „isten hozzád“-on kívül példa még rá a „jójczakát“ az ilyféle szólásban: annak is nem sokára jójczakát lesz. Ugyanily jelentése van pl. a görög *ὄχεται, ὄχεται* igének is, azaz: elveszett, oda van (tulajdonképen: eltávozott).

A második szólás a Nyelvőr VI. kötetének 43. lapján a drávamelléki tájszók közt van főlemlítve s így hangzik: „*Rédomba* kaszátunk. Ájj *rédomba* = sorba.“ A *rédom* szó származását nem igen kell fürkésznünk, hisz maga a vidék, a hol eddig kimutathatóan egyedül használatos, nyilván rámutat szláv voltára. E szó két tekintetben nevezetes. Először, hogy benne egy függő esetben (instrumentalisban) levő szót látunk nominativussá válni; mert *rédom* már maga annyi mint „sor szerint, sorban“; párja tehát, hogy csak néhányat említsek, a latin *sestertium*, a mely genitivusból, az újabb *omnibus*, a mely dativusból, a franczia *àpropos* szónak, a mely szintén dativusból lett nominativussá. Nevezetes másodsor arról, hogy negyedik alakját tünteti föl nyelvünkben a *rend* szónak, melyet e szerint népünk különböző időben és tájakon négyszer vett kölcsön: a *rend*-et az ó szlávból, a *red*-et (v. ö. *red* és Tsz.) a már orrhangjavesztett *red*-ben, s ugyanebből a *rét*-et (v. ö. *rét*-es, két *rétű*) és a szóbeli *réd*-et.

A harmadik szólás: „duskát inni“ a *duska* szóval együtt szintén a szlávból van véve. *Dušak* a szerb-horvátban annyi mint: lélekzetvétel, s „na jedan dušak popiti“: egy lélekzetvételt azaz egy hajtásra kiinni. E szólást már Heltai használja Kronikájában, midőn Attila menyegzőjét leírva így szól: „Mikoron pedig Attila immar nagy gazdagon szerzett volna menyeközöt, és nagy vígan lakott volna az vendégekkel, és duskát ivott volna vélek, béméne az ágyas-házba az menyasszonnyal, és lefeküvék. És minekutánna az sok erős bortól igen meghevült volna“ — stb. (22. rész.) E helyütt a „duskát ivott“ egybevetve az előző „vigan lakott“ és a rákövetkező „sok erős bortól igen meg-

hevült“ körülményekkel ugyanazt az értelmet olvastatja ki magából, melynek legközönségesebb kifejezői „sokat, szer-telen vagy mértéktelenül inni.“ Hasonló értelem nyilatkozik belőle egy más, a XVII. század első feléből való műnek („Elmélkedések.“ 1634.) következő helyében: „(A férfiaktól) nem tilalmas a bor, ha megtartják a józanságnak reguláját. Ez pedig az, hogy a bort jól megvizezzék; erős bort ne kívánnyanak, d u s k á t n e i g y a n a k.“ (329.) Egészen kétségtelenné teszi ezt a neki tulajdonított értelmet Prágai Jánosnak ez a passusa: „Ha valaha az vének az iffiackal tusa-kodnak, nem azért vagyon, hogy ki mondhat értelmesebb sententiát, hanem kicsoda i h a t o t t legtöbb és nagyobb sellegeckel d u s k á t.“ (Horolog. princ. 793.) „Kisded szó-tár“-ában Baróti Szabó is följegyezte e szólást s így magya-rázza: „mértéktelenül, ökör módon inni.“

A *duska* szó tehát kezdetben, a mint látszik, csak a hallott szólásban, azaz csak az „inni“ igével való kapcsolat-ban volt használatos; s én úgy vélem, bár az ellenkezőjét sem tagadom, hogy Molnár „poculum religiosum, haustus votivus, hospitii cyatus“-a, a melyekkel a *duska* szót magyarázza, valószínűleg csak mint a főntebbi szóláson alapuló, bár kifogástalan combinatiók szerepelnek. Hogy az-tán a *duska* később a szólásból kivált s önálló, határozott jelentésű szóvá s egy egész szócsalád alapítójává lett, az már nem csak valószínű, hanem való is („*duska*: áldomás. Pápa vidéki szó.“ Tsz.), a mint a részint kihalt, részint élő to-vábbképzések bizonyítják. Ilyenek: *duskás* a. m. dözsölő („A tobzódó *duskás* is mértékletesnek tetetvén magát, rútságát nem akarja megismerni.“ Csúzi. Zeng. Sipszó. 55.); *duskásság*: dözsölés („Az urak asztalit trágyázza a majd mindennapi *duskásság*, tobzódás.“ u. o. 661.); *duskás-kodik*: dözsöl (Csúz. Tromb. 110.: „dorbézol. Pápa vidéki szó.“ Tsz.); *duskáz*: iszik („*duskáz*nak egymással nagy vigadozással“ (Gyöngy. Char. 218.); *duskál*: iddogál (Bar. Szab.); *duskálkodik*: részegeskedik, fennyen költ, veszteget (u. o. — l. Kreszn.)

Ezekből látható, hogy a *duskálkodik* = pazarol, veszte-get ige, noha első tekintetre annak ajánlkozik, semmi viszony-ban sem áll a *dús* (dives) névvel; de látható másodsor az is, hogy a NSzótár származtatása is messze jár a valótól,

mikor a *duska* szót így magyarázza: „Gyöke *tus* rokon a *dőzs* szóval, miszerént *duska* vékony hangon *dőzske*, kis *dőzs*“.

Mind a szót, mind a szólást már Miklosich is fölvette a szláv kölcsönvételek közé. (Die slav. elem. im magyarischen.)

SZARVAS GÁBOR.

MEG, MEGY.

Régi nyelvelméleinkben igen sűrűen találkozunk a *meg* igekötőnek *meg* és *megh* alakjain kívül *megy*, *meg*, *megi*, *meghi* stb. alakjaival is. Ez utóbbi alakok ott természetesen, a hol azt az orthographiának egybevetése megengedi, azon feltevést keltik, hogy a *meg* igekötőnek valaha lágy *megy* kiejtése is volt. Különösen érdemesnek látszott erre nézve a Thewrewk codexnek vizsgálása.

A Thewrewk codexet hat kéz írta, a mint erre Wolf György a „Nyelvelméltár“ II. kötetének előszavában figyelmezteti az olvasót. Szükséges volt tehát a *meg* igekötőnek a Thewrewk codexben való használatát ezen különböző kezek írása után vizsgálni. Részletesen csak az első kéznek írásával foglalkozunk, mely a codexnek mintegy három negyedrészt teszi s azonkívül föltevésünk okadatolására legtöbb anyagot szolgáltat.

Mindenek előtt szükséges ezen kéz írásának a *g* és *gy* körül való orthographiájával tisztában lennünk.

A *g*-re használt alakok: *g* és *gh*. A *gy*-re használtak leggyakrabban: *gy*, *g*; ritkábban: *g* és *gh*; igen ritkán: *gi*, *ghy* és *gh*. Az írónak következetlensége tehát abban áll, hogy a *g*-t közönségesen *g*-vel vagy *gh*-vel jelöli, és ugyanezen betűalakokat a *gy*-re is sokszor használja; de következetes abban, hogy a tiszta *g* hangjelölésénél a *g* mellé sem *y*-t vagy *i*-t, sem pedig vonást (') rá nem tesz. Eléfordulnak pl. bodog így is: bodogh, engemet, enghemeth, gazedagoitoia, fogadásomat, melegh, tenghery stb. — *g*-vel vagy *gh*-val találjuk mindig a -ság, -ség-et: imad fag, imad fagh; tiztesseges, tiztesseghes; gyenyewr wseges stb.

Ezek ellenében sehol sem találunk ilyen alakokat: *bodogy*, *bodogi* vagy *bodóg*; *imadsagy* vagy *imadság*; *tiztessegies* stb.

Az írónak a határozott *g*-nek ez említett megkülönböztetésében s rá csak a *g*-nek vagy *gh*-nek alkalmazásában oly vigyázatot látunk, hogy csak két ellenkező esetet találunk a 241 lapra terjedő kéziratban; ezek: *elegy tetelt* és *wég wacz arad*. Ez a két eset az író említett következetességének megdöntésére azonban szóba nem jöhet.

Már most nézzük a *meg* igekötőnek eléforduló alakjait: *meg* elékerül 54-szer, *megh* 98-szor, *megy* 52-szer, *meg* 59-szer, *meghy* 3-szor, *megh* 1-szer.

E négy utóbbi, tehát összesen 115 alak az írónak fentebbi következetessége alapján a *megy* kiejtés mellett bizonyít. A *meg* alak is megengedi a *megy* hangzást, mert egyéb *gy*-es hangzású szokat is találunk egyszerű *g*-vel írva; így pl. *hog* (hogy) elékerül 4-szer; *nag* (nagy) 34-szer;

A *megh* alak legkevesebb valószínűséget nyújt arra nézve, hogy az író *megy* ejtést akart vele jelölni; mégis, tekintve hogy a *gh*-t sokszor használja *gy* helyett, pl. *hogh* elékerül 16-szor, *nagh* 13-szor, ezen alakból is szabad a *megy* hangzásra következtetnünk.

Az első kéznek írása tehát elegendő okot ad rá, hogy a *meg*-nek régi *megy* kiejtését állítsuk; sőt abból csak is ezt lehet és kell következtetnünk, ha csak az írónak következetességét megdönteni nem akarjuk.

A *megy* hangzás mellett bizonyít az 5-ik kéz is, mely a *meg*-et 13-szor *megy*-nek írja.

A harmadik kéz és a hatodik kéz csakis *meg* hangzásra mutatnak.

A „Comoedia Balassa menyhart árultatásáról“ című nyomtatványban is van nyoma a *megy* ejtésnek. *Lásd megy* — *hogy adnad megy* (10. l.); *mond megy rőuieden* — *megy mivelem* (11. l.). Ezenkívül sokszor eléfordul benne a *meg* alak is; általában azonban *meg*-nek iratik.

Ezek szerint tehát a *meg* igekötőt régebbi időben többféleképen is ejtették; s volt legyen a *megy* hangzás tájbeli sajátság, mint ma is *genge*, *ginge*: *gyenge* (Göcsej), *győzös*: *gőzös* (Őrség), *megvonta* a fönnebbiek után elég valószínű.

A *megy* kiejtésnek okát következőképen lehetne magyarázni. Kétségtelen, hogy a *meg* igekötő egy régi *megi* (H. B.), *megé* vagy *möge* lativ alakból származott. Ez az *i* vagy *é* véghang egyhamar el nem enyészhetett, az bizonyos. A hol a változás úgy történt, hogy *megé*-ből lett *mege* (mint belé, bele), ott a *meg* hangzás gyökerezett meg; a hol pedig *megi* volt használatban, ott az *i* palatalizáló erejénél fogva a *g*-t meglágyította.

KÖNNYE NÁNDOR.

I N H.

I.

Egy 1485-ik évi latin szövegű missilis levél alján (Kállay levéltár) olvasható egy rövidke magyar postscriptum, a melyet érdemesnek tartok a közlésre. E levélben Paksi Lajos és Enyingi Török Imre írnak sógoruknak, Kállai Jánosnak, s a levél végire Török Imre e szavakat veti: Emericus The(rek) kewzew n Krysthynanak leghen kenweb ynhanak, zaaz yonapath keth zaz yo eeth hoz-yaya. A körülmények megvilágítása kedviért meg kell említenem, hogy a nevezett Krisztina, Parlagi György leánya, egy évvel később a Török Imre felesége, a levél írásakor jegyese lehetett, s Kállai Jánosnál, ki testvérét bírta nőül, mint sógoránál tartózkodhatott. A betűről betűre híven följegyzett mondatot így értelmezem: Emericus Terek köszön Krisztinának, legyen könnyebb *inának*, száz jó napot, két száz jó éjt hozzája! Hogy a „leghen kenweb ynhanak” szavakat helyesen értelmeztem-e, döntsék el a szakértők; helyessége mellett csak azt hozom föl, hogy efféle kifejezéseket, mint: „könnyű az ina, nehezen húzza az inát”, stb. ma is széltiben hall az ember.

NAGY GYULA.

II.

Előre bocsátva, hogy a Századok ez évi I. füzete is, mely e postscriptumot közli, az *inhanak* szót szintén *inának* olvasván, az idézett szólást hasonlóan értelmezi, ki kell jelentenem, hogy kétségeim vannak e magyarázat helyessége ellen. Nem véve figyelembe először is, hogy nincs nyelvbeli

adat, a melylyel az *in* tőnek egy teljesebb *inh* alakját támogatni lehetne, csak azt hozom föl ellene, hogy a „könnyű vagy könnyebb az inának“ szólás sem ismeretes, a mennyire én tudom, nyelvünkben. Ehhez járúl másodsor, hogy noha igaz ugyan, hogy „könnyű az ina, nehezen húzza az inát“ kifejezések használatosak, de ezek triviális, vagy a mint mondjuk, pórias kifejezések; s habár az a kor, a melyből való az idézett levél, nem is volt oly kényes, annyira finnyás mint a miénk a kitételek megválasztásában, mégis alig hihető, hogy egy előkelő családbeli ifjú lovag azt kívánta volna a menyasszonyának, hogy legyen könnyebb az inának, különösen ha tekintetbe vesszük az *in* szónak csiklandós jelentését amaz ismert s réges-régi szólásban, hogy „inába szállt a bátorsága“.

Van azonban egy más szónk, a melylyel mind alak mind jelentés tekintetében teljesen megegyezik a szóbeli *inh*; s ez a régi nyelvben járatos *jonha*, *jonh*, *joh*, *juh*, a mely mint önálló szó kihalt, de fönmaradt a következő összetételben: szomjú, s ennek szoméhozik származékában, továbbá a tájszólásbeli *ihas* tovább képzésben. A *jonh*-nak *inh* alakja, a melyet Szilády Áron juttatott tudomásomra, eléfordúl a Winkler codex első kiadásában: „In h o d n a k keserősege.“ (213.) Lehet, hogy ez olvasáshiba, s hogy az *n u* helyett való, de ez épen nem ingat meg kifejezett nézetünkben, hogy *inh* = *jonh*; hisz a szókezdő *jo*, *ju*-nak *i*-re változása mellett nem egy példa bizonyít nyelvünkben: *jonkább inkább*, *juhász ihász*, *juharfa iharfa*; s erről tanúskodik a *joh*-nak imént említett *ihas* származéka is.

Figyelembe véve immár, hogy ennek a *jonha* = *inha* v. *jonh* = *inh* szónak latin aequivalensei *cor*, *mens*; továbbá, hogy a „könnyebb a lelkének v. szívének“ szólás köz szájon forog: minden habozás nélkül kimondhatjuk, hogy a levél utóiratának „legyen kenweb y n h a n a k“ helye ugyanazt mondja, a mit a mai következő szólás: „legyen könnyebb szívének v. lelkének.“

SZARVAS GÁBOR.

IGAZÍTÁSOK

II.

„Arany János Balladái“, fejtegeti Greguss Ágost. Budapest, 1877. „Arany János Balladái“, magyarázza Greguss Ágost. Budapest, 1877. (Az utóbbi a „Jeles írók iskolai tárá“-nak I. füzete.)

7. Török Bálint. E ballada fejtegetésében egy csillagos jegyzetre bukkanunk, a melyet én még szívesebben nélkülöznék, mint Greguss „Szondi két apródjá“-ban a „hulla“ szót (80—81. l.) T. i. a fejtegető ezt találja vagy akarja mondani: — „a következő két szak a német párt 13-dik júniusi meghiusult kísérlétét beszéli el.“ Aztán megfélekedve a „költőről“, maga magát commentálja ekképen: „13-dik júniust írok, nem június 13-dikait: mert amaz szebb és helyesebb az utóbbinál, ámbár nyelvtanunk eddig csak az utóbbit helyesli. Ha azt mondom: „június 13-dikán történt“, az jól van mondva; de jól lenne mondva így is: „13-dik júniusi napon történt“; mert júniusnak mind a harmincz napja júniusi nap. Első május! nem természetesebb, költőibb-e? mint: május elseje! és ugyan miért volna rosszabb? Első május csak annyi, mint: első májusi nap, ez pedig semmiképen sem lesz magyartalan. Hozzájárul, hogy ama forma sokkal bánhatósabb. Így például mily egyszerűen, fesztelesen mondhatom: az első májusi Pesti Naplóban olvastam; holott az önkényes nyelvtani szabály parancsolta forma szerint helyesen csak ily körülírással mondhatom: a Pesti Naplónak május 1-jén megjelent számában olvastam. Ámbár akadunk efféle szörnyűségekre is: a P. Napló május elsejei vagy május elsei száma“ Így Greguss. Én pedig az ezekre teendő észrevételeimet könnyebb áttekintés kedvéért hadd foglalom pontokba.

1) Greguss a nyelvtant kétszer is önkénnyel vádolja: „nyelvtanunk eddig csak az utóbbit helyesli“; s alább: „az önkényes nyelvtani szabály parancsolta forma.“ A nyelvtan a nyelvben meglévő tények és törvények hű lajstromozója tartozik lenni; nem tukmálhat a nyelvre olyat, a mi abban nincs meg, a mi természete ellen volna. De hát önkényes-e az a nyelvtan, mely ezt helyesnek tanítja: „A Pesti Naplónak május 1-jén megjelent számában olvastam“? Ha az, akkor ki kellett volna mutatni a hibát, s visszaállítani a jót vagy is azt, a mi a nyelvben van. Úgy látszik azonban, hogy Greguss nem a nyelvtant, hanem a nyelvet magát vádolja; nincs vele megelégedve. Mert neki

2) „13-dik júniusi“ szebb és helyesebb, mint „június 13-dikai“; neki „első május“ természetesebb, költőibb,

mint „május elseje“; nem is rosszabb, de aztán sokkal bánhatósa b b. Azt hiszem, hogy „szebb“-e, „költőibb“-e, „természetesebb“-e ez a forma amannál, ezek oly tekintetek, melyeket nem lehet figyelembe vennünk csak azért sem, mert képtelenségek. Egy van, a mi dönt, s ez azon kérdés: „helyesebb“-e, vagy inkább: „melyik“ a „helyes“? Greguss „13-dik junius“-t, „első május“-t ép oly helyesnek tartja, mint „junius 13-diká“-t, „május elsejé“-t. Csalódik. Mondhatni ugyan „első május“-t, de a magyar, a ki nem tud németül, a ki nem tanult is magyarul, a kinek nincs megvesztegetve a nyelvérzéke, soha sem ért rajta „május elsejé“-t, hanem egészen mást. Mondjam neki: „Én az első májust fürdön töltöttem“, azt feleli: „Az ám, de teknőben“; ha pedig azt mondom: „Taval töltöttem az első májust fürdön“, így szól: „Hát azelőtt hol szoktál lenni májusban?“ Ha végre ezt mondom: „Én az első májust mindig otthon töltöm“, kétképen felelhet; vagy így: „Hogy töltenéd mindig, ha már egyszer eltöltötted“, vagy így: „Öt-öt esztendőnként?“ — Így „13. juniusi kísérlet“ se jelenthet egyebet, mint oly kísérletet, melyet már 13-dikszo r tet tek juniusban (általában vagy ezen juniusban), vagy pedig oly kísérletet, a mely, bizonyos időponttól kezdve a számítást, a 13-dik juniusban (13 esztendő múlva) történt; de soha sem jelenthet egy napot ez utóbbi, másfelől akár junius 26-ikát is az előbbi. A helyes e szerint csak ez: „Május első napja. vagy elseje, tizedik napja vagy tizedike, május eleje, dereka, vége, utolsó napja vagy utója stb.

3. Fő argumentuma azonban Gregussnak a maga ajánlotta forma mellett az, hogy „sokkal bánhatósa b b“. S ez volt, ha jól sejtek, az egész ajánlatnak indító oka. S csakugyan „a német párt 13-dik juniusi kísérlete“, „a német pártnak junius 13-ikán történt kísérlete“ mellett, továbbá „az első májusi Pesti Napló“ „a Pesti Naplónak május elsején megjelent száma“ mellett — „egyszerű“ „fesztelen“. Azonban Greguss a másik, jogos forma „bánhatóságát“ nem akarja ösmerni vagy elösmerni. Ezek helyett: „Hányadika van?“ „Hányadikán volt esztendeje?“ „Ma ötödike van“ „Tizedikén utazunk el“, hogy mikép boldogúlhat az ő formájával? Azt mondja-e: „Hányadikon v. hányadikban volt esztendeje“ „Ma ötödike van?“ sat. De (még fontosabb az, hogy, a mit Greguss „szörnyűségeknek“ tart, t. i. „a junius 13-diki kísérlet“, „a május elsei Pesti Napló“, egészen helyes mondások. Sajátsága ugyanis a magyar nyelvnek, hogy ha valamely szó birtokragozva van, ritkán vetet föl vele *i* melléknév képzőt, pl. földem + i, falunk + i, városunk + i (Sajószp. v.), s ír-

hal mom + i gyász (Vörösm.), nálunk + i munka (Nép); ha azonban két szó kerül egymással birtokviszonyba, a birtokszó a 3-ik személy ragját kapja. Az ilyen kapcsolathoz már gyakrabban járúlhat *i* képző, pl. falu kutja — falukutja + i viz; kertálja — kertálja - i nép: hegyaljai bor, váraljai cseresznye; sőt a többes képző is, mint „vidd be a csészealjá + kat stb. Leggyakoribb azonban az az eset, hogy a személyrag lefoszlásával veszi fel az *i*-t, pl. „Sz. Mihályhava“ — de Sz. Mihályhav(a)i esőzés; „Pünköst hete“ — de „Pünkösth(e)i mulatság“; „Mesterháza“ de „Mesterházi“ (családnév); Singfalviak és Tótfalusiak (Singfalva, Tótfalu). Így: „Május elseje“, de „Május elsei fagy“; „Junius 13-ika“, de „Junius 13-iki kísérlet“.

Van ebben a balladában egy szitokformula: „gyilkolom a fattya!“, melyről úgy vélekedik Greguss, hogy „olyan szó-fűzés, mint a népdali: „eszemadta kis barnája!“ „Gyilkolom“, „eszem“ után — úgy mond — vesszőt kell gondolnunk: „gyilkolom, a fattya!“ „eszem, adta kis barnája“. Ama kettő közt semmi hasonlatosság nincs, a vessző gondolása meg csak gondolása a vesszőnek. Ha már ezt „gyilkolom a fattya!“ hasonlítjuk valamihez, akkor olyan mint: „eszem a szívit“, „töröm a csontját“, „átkozom a dolgát“, vagy, mint szintén Arany mondja „Toldi estéje“-ben: „gyilkolom a lelkét! hát engem csufol az?“ — azzal a különbséggel, hogy ezekben megvan a tárgyrag, amabban már nincs; de hogy meg kellett vagy kellene lennie, mutatja azt a transitív ige s a határozó névelő. Hogy egészen analog példát említsék, szakasztott olyan ez: „b...om a lelke!“ (tisztességesebb nem jut eszembe).

„Két ellenség a Duna-két-parton“. „Duna két part — mondja Greguss — szokatlán, de magyaros“. Mintha azt mondanám: „ez a vidék lakatlan, de népes“. Hisz, ha magyaros, már nem lehet szokatlan. Vagy talán „a Duna két partja“ helyett szokatlan „a Duna két part?“ Szokatlan, de azért törvényes összetétel? Arany maga alkotta-e, s ha igen, mi után indult? Ezekre nézve nem kapunk felvilágosítást. Az én véleményem az, hogy az ilyen compositum versben megjárja; de nem utánaozni való. Arany illet máshol sehol se használ, s úgy hiszem, ő maga akarná legkevésbé, hogy valaki himet varrjon róla. Olyan összetételeknek nem vagyunk bár hiával, melyeknek számnév az első felük, mint: háromláb, héthárs, tízér, hatvágás; de hogy ezek egy új összetétel alapszavát tegyék, arra tudtommal nincs eset. Csak erőltetéssel mondhatnék ilyeneket: botkétvág, fazékháromláb, Gellértkétoldal, huszárhatvágás, korsókétfül. Más a „kapufélf“

(kapufél + fa) vagy a „várnégyszög“, mely nem a vár négy szöge, hanem olyan „négyszög“, melyek várat alkotnak. Az ilyenek: „Szarkakétleány“, „farsangháromnap“ még legjobban formáznának a „Dunakétpart“-hoz; minthogy, főkép az utóbbit, valódi összetételnek veszi a nyelv (farsangháromnapkor, farsangháromnap előtt való vasárnap); de aztán meg van köztük a különbség. a mi a „Szarka“ és „leány“, „farsang“ és „nap“ egymáshoz való viszonyán alapszik: „Szarka-féle leány“, „farsangi nap“, azaz „leány“ = „Szarka“, „nap“ = „farsang“; ellenben a „part“ a „Duná-é“.

8. „A z e g r i l e á n y.“ Az első szak 3-ik sora ez: „O r d a s új bor a pohárban“. Greguss szerint az „ordas“ bor: „tisztátalan, savó ízű gyöngye bor“. Nyilvánvaló összetévesztése az „ordas“-nak „o r d á s“-sal. „Ordas“ mindig szint jelent, s a farkasnak szokott ephithetonja, úgy hogy magában állva annyi mint „farkas“; pl. „Látnál csikas z o r d a s t megülni haraggal.“ (Buda h.) Bizonyos almafajt sem az izéről neveztek el „o r d á s“-nak; Csokonai se azért mond „o r d a s epezár“-t. Arany itt találóan mondja a zavaros fakószínű új bort „ordasnak“. Másutt is használja ilyenformán. Pl. „Bőre nem is bőr már, hanem o r d a s kéreg“ (Buda h.). „Otromba két szerszám, o r d a s n á l o r d a s a b b“ (Toldi estéje). „És nem marad más: koponya, meg o r d a s csontok“ (Bolond Istók).

„Fell borinni, vig leventék!“ „A borinni szófüzés „bort inni“ helyett a nép nyelvén maig is él, de csak az ige határozatlan módja mellett“. Hát haszonleső embert, urahagyott asszonyt, s szemlesütve járó hajadont sosem látott?

„Ki látta valaha villámlani télben?“ Azt jegyzi meg ehhez Greguss iskolai kiadásban: „ki látta, nem pedig: ki látott stb. Hát nem mondhatom ezt is; „ki látott valaha villámlani télben?“ Mondhatom. Ez azonban oly fontos pontja a magyar syntaxisnak, hogy külön cikket fogok bővebb kifejtésére szentelni; most nem bolygatom tovább.

9. Á g n e s a s s z o n y. A 16. strófa e kifejezésénél:

„Méltóságos nagy uraim

Né z z e n i s t e n t k e g y e l m e t e k“ hosszasan megálapodik Greguss, s két egész lapon magyarázza ezt az egyeztetést: „nézzen istent kegyelmetek“. Inkább szorúlt volna magyarázatra ez: „n é z z e n i s t e n t“, mit bizony nem mindenki ért meg. Azt vitatja Greguss, hogy „kegyelmetek“-kel az egyes számot kell ugyan használni, de „a m e g t i s z t e l ő“ többes érvényesül nálunk is“. Nem így van. „Nézzen kegyelmetek“ = grammatikai egyez-

tetés; „nézzenek kegyelmetek“ = értelem szerinti egyeztetés (constructio ad sensum), s mind a kétféle már régen divatozott; a megtisztelésnek se egyikben, se másikban árnyéka sincs. Azt már érdemes lett volna megjegyezni, hogy Arany ilyenkor úgy szólván mindig az egyest alkalmazza. Pl. „Hallja kentek!“ (Fülemüle.) „Becsületes népség! hallja kegyelmetek!“ (Jóka ö.) „Fogukat mind ott hagyá ő nagyságok!“ (Róm. és J.) „Nem tréfálna kendtek velem ily vastagon.“ (Toldi e.) Petőfi a többest. Pl. „Nálam teremjenek kendtek teljes számmal“. (János v.) „De attól tartok, hogy megunnák kelmetek.“ (u. o.) „Országgyűlését ő kelmök itt tartanak“ (u. o.) „Nélkülem elvannak ő kegyelmök“. (Lehel V.) A nép vegyese. Pl. „Tégye kéték, a mint akarjátok“ (Tréfaszó). „Né higyjék kjeték, mert nem úgy van (Kriza Vadr. 365. l.). Így már Mikes is, hol egyiket, hol másikat: „Ő hatalmasságok éhen jöttek vissza a vendégségből“ (I. 20. l.). „Azt ki nem veheti ketek a férfiak kezéből.“ (I. 45. l.) „Ő méltóságok pedig egy nyomorult korcsomára szállottanak“ (I. 50. l.). (Megvan ez a többes is: ő kelmék + k.)

LEHR ALBERT.

A SZÓJAVÍTÁS ÉS A FŐVÁROSI LAPOK.

A Fővárosi Lapok 43. száma folyóiratunk legutóbbi füzetét ismertetvén, javító cikkünk ellen némi kifogásokkal áll elé. Azt mondja először is, hogy az ajánlott szavaknak nem mindegyikét mondhatni sikerültnek; s általában talán jobb lett volna, várakozni addig, míg jobbal, megfelelőbbel állhattunk volna elé.

Eddig tartózkodtunk vele, de most már csak mégis kimondjuk, hogy a neologia — a Fővárosi nem veszi rossz néven, ha őt is a neologusok, még pedig a javából való neologusok közé számítjuk; hisz hozzájuk való ragaszkodásának lángját, valahányszor csak alkalma nyílt, mindenkor egész készséggel fölföllobogtatta — mondom tehát, hogy a neologia védekezésében és kifogásaiban kezdettől fogva mindig volt valami mulattató. Eleinte, mikoron egyszerűen megneveztük a helytelenségeket, azzal álltak elé, hogy a hibákra való rámutatásnak nincs semmi értéke, ha jót nem tudunk helyébe állítani. Megtettük kívánságukat. Erre ismét egész serege támadt a kifogásoknak. Az ajánlott szó tág, az ajánlott szó szűk; emlékeztet erre, emlékeztet amarra; régi szó, tájszó, nem ismeri senki; hosszú szó, öszszetett szó, két külön szó; rosszúl hangzik; ez a jelentése, az a jelentése is van; csak egy értelemben használható, s nincsenek

meg az az árnyalatai, a melyek ennek meg annak a német szónak. A hol pedig ezek a kifogások nem voltak alkalmazhatók, ott azzal álltak elé, hogy a kárhóztatott szót már bevették, a nyelvérzék nem rosszalja. sőt a nemzet józan nyelvérzéke szentesítette is; vagy pedig hogy szép szó, alkalmas szó, s nagyon könnyen kezelhető. Egy szóval a sok nyögésnek nem akarás volt a vége. Hagyjuk meg a régit! Én is használtam, ti is használtátok. Csak nem vallhatom be, hogy én is helyesnek tartottam, mert sokszor éltem vele: vagy mi több, hogy magam is Prometheus voltam egy pár fajtájának.

A hosszú létániának nagyobb részt ez volt a titkos záradéka.

E fajtából valók s alkalmasint e kulccsal nyitható ki a Fővárosi Lapok kifogásainak závárja is. Az idei Nyelvőr I. füzetében az egy *fegyverképes*-t vettük bírálat alá, s nagyobbára régi, helyes megfelelőinek elszámolásával tájékoztatót szolgáltatunk a többi *képes*-sel való összetételek helyettesítésére nézve. Voltak azonban, a kik ezzel nem elégedtek meg, hanem egyenes javaslatokat óhajtottak a többi szóra nézve is. A II. füzetben aztán eleget tettünk e kívánságnak is, még pedig eddigi eljárásunktól eltérően nem egy kijelölt szót ajánlottunk, hanem kifejtve a helyettesítés minden módját és eszközét, a választást a közönségre bíztuk. Ha nem tettük volna meg s talán alkalom adtán szót emeltünk volna a F. L. valamely *-képes* szava ellen, lehet, hogy az ellen kelt volna ki, hogy mért nem ajánlottunk a kifogásolt helyébe más szót; most hogy mások kívánatára ajánlottunk, azt akarja, hogy vártunk volna vele. Ez az egyik. A második az, hogy mi minden hibás szóra több, rendszerint négy-öt helyes megfelelőt soroltunk el. E csoportokból a Fővárosi kiszemel magának egyet-egyet, a mely szerinte nem sikerült, s ebből nem tudni hol termett logika szerint azt következteti, nem hogy a szerinte is sikerültet válaszszuk, hanem hogy az ajánlattal várni kellett volna. Hogy pedig miből kellett következtetnünk, hogy a F. L.-nak e kifogással nem más volt a célja, hanem hogy ne háborgassuk őt és világát a *nyugdíj* és egyéb *képesek* békés használatában, azt is megmondjuk. Mi, a mint már említettem, a helyettesítés lehető eszközeit mind elsoroltuk; minthogy tehát mi ezeknél egyebekkel nem szolgálhatunk, a neologia pedig saját termékeit csak nem fogja kiktűszöbölni: ha ajánlatunkkal addig várnánk, míg valami új sütéttel nem kedveskedheznénk, a F. L. talán örök időkre háborítatlanul lövöldözhetne „hordképes“ pus-kájából ellenfeleire.

De lássuk részletes kifogásait.

„A *szolgálatképes* pótlására ott találjuk ezt: *szolgálható*.

Hat képzős subjectív jelentésű igenév, ha van is, oly kevés van használatban, hogy ezek semmivel sem adnak több jogot az analog képzésekre, mint az az egynéhány igetős főnévi összetétel, melynek képeire készült szavainkat nyelvjavítóink oly kérlehetetlenül üldözik. Hogy a *hat* képzős igenév kevésbbé használatos subjectív mint objectív jelentésben, az igaz, s az előttünk sem volt titok; de mégis használatos s nagyobb terjedelemben mint a F. L. sejtteni látszik. Nagy i h a t ó, v a g y e h e t ő, t e h e t ő s, h a t h a t ó s, e s h e t ő v. m a r a d h a t ó (dolog), isten a m e g m o n d h a t ó j a általánosan ismereteseek; a mit példa gyanánt idéztünk: a „fegyferf o g h a t ó, férjhez m e h e t ő” pedig már régi szótárainkban is megvannak. Hogy pedig subjectív értelemben kevésbbé használatos, annak is megvan a maga, még pedig nem egy oka. Először mert a valamire való képesség kifejezése ritkán, s némely tárgynál alig kerül szóba; másodsor meg azért, mert az arravalóság kifejezésére nyelvünknek több eszköz áll rendelkezésére, s hol egyiket, hol a másikat választja: h a j l ó s v. h a j l é k o n y v e s s z ő, a z í r n i t u d ó k s z á m a n a p o n k é n t n ö v e k s z i k, s o k d o l o g r a v a l ó e m b e r h e v e r é s s e l t ö l t i a n a p o t, e z a g y e r e k s z ö r n y e n n y u g h a t a t l a n (= nem nyugható) sat.

A mi pedig az igetős összetételekkel való hasonlítást illeti, est inter Tanain quiddam socerumque Viselli, mintha valami különbség mégis volna köztük. Ám kísértse meg a F. L. s mondjon például ilyeneket: „Vannak g y ú l h a t ó és gyúlhatatlan anyagok. V i g y á z z, a j ö h e t ő események m e g n e t a n í t s a n a k. Nagyot k u r j a n t h a t ó torok. Ez is z á l o g r a k ö l c s ö n ö z h e t ő intézet. Ennek az á k o m b á k o m n a k c s a k a z a z o l v a s h a t ó j a, a k i í r ó j a v o l t. Ilyen szörnyűségeknek nem vagyok a n é z h e t ő j e. sat; aztán próbálja meg a következőket: *csuszállatok, irszoba, pergrokka, fonház, aszalkemencze, mencsolnak* — pedig fonák-ságát „a nemzeti nyelvérzék által helyeselt *menház*” már némileg enyhíthetné — sat; és kérdezzen meg akármely egészséges fülű magyar embert, egyformán jónak vagy rosznak tartja-e mind a kettőt; s ha valamelyikükre kárhóztató szava van, vajjon melyikre van. É n a z t h i s z e m, m é g a F ő v á r o s i n a k s e m r o m l o t t e l a n n y i r a a n y e l v é r z é k e, h o g y h a v á l a s z t a n i a k e l l e n e a „gagyog-képes s g a g y o g h a t ó k i s g y e r e k” közt, hogy csak pillanatig is tudna habozni, hogy melyiket válassza.

De föltéve, a mi nem áll, hogy a *szolgáldható* valóban rossz volna, következne-e akkor is belőle, a mit a F. L. következtet, hogy jobb lett volna ajánlatunkkal várakoznunk; mikor ott vannak az ajánlott szók sorában a *szolgálatbíró, szolgálni tudó, szolgálatra való?*

A második kifogás így hangzik: „Az *udvarképes* kiküszöbölésére fel van említve az *udvarjáró* stb; de *udvarjáró*, *bejárós* az, a ki csakugyan jár az udvarba, *udvarképes* pedig csak az, a kinek joga van járni. Legalkalmasabbnak mondják az *udvarost*; ámde ez alatt az egész magyar alföld népe mindenest szolgát ért.” Erre először az a megjegyzésünk van, hogy ott van az *udvarjárható*, s ebben benne van a képesség fogalma is; másodsor a ki nem tudja, hogy ha végére járunk a dolognak, a századik szó sem felel meg teljesen a fogalomnak, az nem mondhat ítéletet a szók alkalmazására nézve; s harmadszor ha mindamellett oly szót kíván, a mely teljesen földje a fogalmat, de az mégis csak egy szó vagy legalább rövid szó legyen, hogy az nem tudja, mit kíván. Hogy mit ért az egész magyar alföld népe az *udvaros*-on, elhiheti a F. L., azt mi is tudjuk s ajánlásakor is tudtuk; de ha ez ok. akkor az *udvar*-t (*regia*-t) is el kell vetnünk, mert az *udvar* szón is az egész magyar alföld népe csak is a házak vagy legföljebb a hold udvarát érti, nem pedig az uralkodó lakását és környezetét. Mi nem követeljük a F. L.-tól, hogy kutassa, ismerje a nyelvbeli jelenségeket; de azt már megkövetelhetjük, hogy ha beszélni akar róluk, ne beszéljen vaktában, hanem vagy járjon utána a dolognak vagy ahhoz értőktől kérjen felvilágosítást.

Legnevezetesebb a harmadik kifogás. „Hogy a nyelv aesthetikai oldalával nem sokat törődnek, arról új tanúságot tesz a *nyugdíjképes* helyett javasolt *nyugalomdíjazható*.” Hallották uraim? Az aesthetika! A neologióának egyetlen fegyvere. Eleinte nyelv-érzékenek hitták; később izlés név alatt szerepelt; legújabban pedig széphangzás s aesthetika néven hódít a neologia világában. Hatalmas fegyver! Azt kellene kimutatniok, hogy korszoknak bizonyult vagy állított szavaik nem azok, hanem hogy jó szók; s megteszik? Egy szóval sem; hanem rá kiáltják ajánlatainkra s magunkra, hogy nincs aesthetikánk.

Mi tehát az az aesthetika, a neologia aesthetikája? Megmondjuk. A nyelvszellem például bizonyos fogalom jeléül megalkotta ezt a szót *név* (*neve*). Csak megengedi a Fővárosi, hogy ez szép szó; különben nem ragaszkodnék hozzá a nyelv századokon keresztül, s bizonyára meg se alkotta volna; s hogy ne szaporítsuk a szót, ugyanezt mondhatni külön minden egyes eleméről s egészéről a belőle képzett *megnevezhetetlenségében* szónak. Meri-e állítani a F. L., hogy ha nekem szükségem van e szóra, épen ebben az alakjában, hogy a nyelv aesthetikája ellen véték, ha használom, annak a nyelvnek aesthetikája ellen, a mely ezt a szót így akarta alkotni s így alkotta is, s a mely ezzel a

tettével hangosan tiltakozik aesthetikátlansága ellen? Azt mi sem állítjuk, hogy ez absolut szép szó; de a mi nyelvünknek szép, mert különben meg nem teremtette volna. De ha az absolut mértéket alkalmazzuk a nyelvekre, akkor nincs egyetlen egy két vagy több tagú szavunk, a mely a hangharmonianál fogva aesthetikátlan ne volna unalmas monotoniája miatt: *hallhatatlan, lehetetlen*; s akkor nem csak a mi nyelvünk, hanem aesthetikátlan minden nyelv; mert mindegyikben vannak, ha az összehasonlítás szemüvegén nézzük, kisebb-nagyobb tökéletlenségek. De mi következik ebből? Az talán, hogy az összehasonlítás föltűntette fogyakozásokon a nyelv tiltó szava ellenére is erőszakosan segítsünk (?), s például az aesthetikátlan *hatalmas* helyett azt mondjuk, hogy: *hatilmus*; vagy hogy a mit nyelv, épen mivel minden egyes elemnek megvan benne a maga határozott functiója, a melynek csak egyike nélkül is megszűnnék az a szó az az erejű szó lenni — mondom, hogy a mit a nyelv hosszúnak alkotott, erőszakosan összeaprítsuk s újra enyvezzük, s a *megnevezhetetlenségében*-ből nem is tudom, hogy micsoda nyomorékot csináljunk? Vagy ha a magyarban aesthetikátlan ez a hosszú szó, mért nem az a latinban: *in sua indissolubilitate*, a németben: *in seiner unzer trennbarkeit*, vagy akármelyik más nyelvben? Nem használják-e ott, ha kell, minden habozás nélkül ezeket; panaszkodtak-e rútságuk ellen; jutott-e eszükbe összevagdalni őket, mint a neologia tette, s mint a Föv. L. titkosan óhajtani látszik? Neki a *nyugdíjképes* szebb szó mint a *nyugalmaíható* vagy a *nyugalomdííáíható*, s valószínűleg szebb a *mondképes* is mint (isten a) *megmondhatója*.

Hogy egy találó hasonlattal fejezzük be, tegyük föl, hogy valakit a természet arányos termettel és tagokkal, s csupán csak kissé hosszacska orral alkotott meg; s tegyük föl, hogy meglátja őt aesthetikátlan orrával együtt egy kvalifikált „szépész“; kapja magát és buzgalmában úgy segít a dolgon, hogy orrából azt a szemsértő plust lemetszi — a mint Kazinczy ajánlotta és tette „fertelmes hosszúságú szavainknak farkával.“

Ime, ez a neologia aesthetikája, a melylyel a F. L. szerint mi orthologusok nem sokat törődünk.

Legyen meggyőződve, nem vesszük tőle rossz néven e kárhoztatást.

SZARVAS GÁBOR.

A SOPRONY MEGYEI SZÓJÁRÁS NÉMELY SAJÁTSÁGAI.

(Horpács. Soprony megye.)

Mióta a Nyelvőr megindult, az ország különböző vidékeiről meg lehetős bőven össze gyűjtötték nyelvünk kincseit; azomban az egyes nyelvjárások sajátosságainak összefoglalása tekintetében vajmi kevés történt. Éppen azért azt tartom, nem végezek fölösleges munkát, ha szülőföldem kiejtését főbb vonásaiban ismertetem, s végül egyéb sajátosságait is főlemlíték. Legérdekesebbek a magánhangzók, azért azokat, a mennyire megfigyelhettem, mind elésorolom.

I. Ma g á n h a n g z ó k.

a — sohase hangzik *á*-nak mint a fölvidéken, hanem megtartja szokott hangját; pl. arat.

á — jól megnyujtva ejtik ki, de megtartva a tiszta *á* hangot; pl. vásár. [Fehér megyében *e* hangot az orron hangzó *â*-nak is hallottam ejteni]. Nevezetes, hogy *á* a rá következő szótagban nem türi meg az *a*-t, hanem *o*-ra változtatja; így házok, házot, házom, fáro, vág-gyo (vágja), apámno k, szároz, szárod, állonak stb. Arra hogy *a* helyet *e* álljon csak egy szót tudok: vásárná p. [Ide vág, hogy Vasmegyében *a* névmutatató helyett az *e* is járja; így Szombathelyen hallottam tekézés-kor az álogató gyerekektől: „úgy eldobom *e* lábodat *e* kugligolóvel.“]

e, é — A közép *é* nemcsak ilyen szókbán járatos: embér, szem, hanem kiterjed használata az egyes számú 3-ik személyt kifejező ragasztékra is; így pénzé: pénze, szemé, nízze, benné. Megfelelőleg *ö* és *ü* után *e* helyett *ö* áll; pl. fülö: füle, belüllö: belöle, löktyö: lökje, külgyö: küldje.

1) *é* = *iē* (egy hangba olvadva): miēg kiēs, aziēt, szziēk stb.

2) *é* = *í* (jól megnyujtva): kíp, kírēget, rít, pénz, bíkēssíg stb.

3) *é* = *i* (röviden): ippen v. ippe, szémit, testin, pénzit = pénzét, terit (accusativja e szónak teré = teher) stb.

Megkülömböztetések: *íg*: ardet és *iēg*: caelum, *szēmiēt*: sentina, *szēmit*: oculum ejus.

el = *é* = *iē* — nyiēv em: nyelvem, iēm éh e c c: elméhetsz, eviē: evvel, régiē: réggel stb.

i — sohase ejtik nyujtva, mindig röviden, pl. sir, tanitt; a hosszú *í* *é* helyett áll.

o, ö — rendes kiejtésűek, csakhogy használatuk valamivel tágabb. Az *o*-ra nézve említettem már, hogy néha *a* helyett is

áll, valamint hogy *ö* nyílt *e* helyett; pl. ház o: háza, öss z ö: össze. Az *ö* gyakran járatos zárt *é* helyett, pl. föcs ke, vör ös, söp ör, köll v. kü ē; azomban e használat még se olyan tág mint Somogyban, a hol ember = emb ör, kérészt = kör ös z t.

1) *ő* = *üē* (egybe olvasztva); pl. fü ő, sz ü ő l ü ő, ü ő r z ü ő, p ü ő re (a ki *egy ingben* van), t ü ő r (lőszőr csatra kötve, melylyel madarat lehet fogni).

2) *ő* = *ű* (nyujtva); pl. l ü (lövök), k ü (kövek), t ü k e.

3) *ő* = *é*: e szóban het f é = hét fő.

4) *ő* = *ü* (röviden); pl. fej em r ü, kert y i b ü: kertjéből, tes ví ré t t ü: testvéredtől. -öl = *ő* = *üē*; f ü ē d i: földi, f ü ē m e - nek: fölmegek stb.

E szó is: ü v e g úgy hangzik, mint ha így írának: *ög* = *üeg*.

1) *ó* = *uá*: pl. nu á t a, ju á, ru á k a, tu á stb.

2) *ó* = *ú* (nyujtva); pl. l ú (lovat), m ú t a és m ú t á t u f o g v a; *i* kihagyás fordul elő e szóban is: k á t o z = kiáltoz.

3) *ó* = *u* (röviden); pl. a b b u, há z r u, a p á m t u: - b ó l, - r ó l, - t ó l.

ol = *ó* = *uá*: pl. v u á t a m: voltam, h u á t t: holt, k u á d i s: koldus; v á n d o r ú n y i = vándorolni.

al = *ó* = *uá*; pl. u á m a: alma, t u á p a m: talpam, t a - v a s z s z u á: tavasszal, h a j n u á b a: hajnalban.

u és *ü* mindig rövid, sohase nyujtják; tehát: h u s z, u r, s ü r ü, b u c s u.

ul = *ú*: t a n ú t a m; *ül* = *ű*: ü t e m; *ál* = *á*: k á t o z = kiáltoz; á t o m = álltam.

ü, *ű* néha *i*, *í*: m í h e l: műhely, f í r í s z: fűrés, b í z é: búze; pl. s é i z é s é b í z é, mind a néméskiéri istercnek (közmondás).

i = *ü*: s z ü v: szív, f ü z e t: fizet, v ü s z n e k: visznek, v ü s z ö k: viszék; ü m ö g, ü n g ö t = ing, ingét.

u = *i*: k u á d i s = koldus.

II. Má ss a l h a n g z ó k,

A mássalhangzók assimilálása úgy történik, mint más vidékeken, azért csak a kiválóbb esetekre szorítkozom.

j — alkalmazkodik az előtte levő mássalhangzóhoz; ennek természete szerint lesz belőle *gy* v. *ty*; pl. loptyunk: lopjunk, lök ty ö: lökje, ra b g y a: rabja, mo z o g - g y o n: mozogjon, ny o m g y a: nyomja, bo r g y u: borju.

Ha lehetséges, összeolvad a megelőző mássalhangzóval; így *dj* = *gygy*: agygyon; *nj* és *nyj* = *nyny*: anynya, m é n y - n y é n; *tj* és *tyj* = *tyty*: barátytyo, atytya; *lj* és *ly* = *ll*: illen = ilyen, m é l l i k = melyik, k e r ü l l ö n = kerüljön, í l l é n

=éljén. [Nem mulaszthatom el, hogy ez alkalommal rá ne mutassak helyes írásunk ingadozására; van ugyan is egy szavunk, melyet négyféleképen írunk: léány, lyány, lyán, lány. E szóra nézve megjegyezem, hogy még az *ly* kötöt nem ismerő soprony-megyeiek se mondják így: lány, hanem vagy léány, vagy lyány.]

ny és *n* alkalmazkodás folytán *m*; pl. sopronyi, Sopromba, Soprom megye; Bán (községünkben igen elterjedt vezetéknév): Bám Pésta, Bányéknál: Bán-éknál, Bá János stb.

gy kettőzés e szóban égygy: égy.

gy alkalmazkodása: éh ház, nah ház, nasz számar, ég gomb, nad dob, nat táblo; ellemben naccérü, éccér = égszér.

γ -s, s γ -s = ss: kössíg, egíssíg. Mássalhangzók összetorlódását nem csak idegen eredetű szókban kerülik, hanem magyar szókban is; pl. gérudáf v. gorudáf = gróf, firisz viz = friss viz, torudábá = próbál; kerbe = kertbe.

s és γ kettőzése a határozókban: vizes sen, szározzan, dicsűessígés = dicsőségés.

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Okiratbeli magyar szavak.

2. Helynevek s vegyesek.

Bariszló. Insula barislow vocata. 1404. Szatmár vm.

Barna. duo boves quadriennes, vnus nigri coloris alter barna. 1475. Szabolcs vm.

Bikk. Arbor byk. (Igen gyakori a határjáró levelekben.)

Buzgány. prefatus Jacobus sedecim porcos et vnum ferreum buzgan vocatum a pastore dictos porcos poscent recepisset... 1424. Szabolcs vm.

Büdösér. piscina bwd wser. 1386.

Czibere. vnam vaccam nomine chibere charna coloris. 1475. Szabolcs vm.

Churkhege, monticulum. 1401. Szabolcs vm.

Duhna (dunya). duos cussinos duhna vocatos, item vnam duhnam. 1475. (Ime mai dunna, dunya szavunk a maga tót voltában.)

Égerfa, arbor (igen gyakori).

Eresztvény. Silua erestewen vocata; másutt: permissorium vulgo erestuen vocatum; így nevezhették az

olyan erdőt, melybe a jószágnek szabad járása volt. (XIV. és XV-ik századbéli okleveleinkben gyakran fordul elé.)

Estenkelő. piscina estenkelew. 1386.

Fekete. duas vacas fekete charna et aliam etc.... 1475.

Fűzfá. arbor silicis wlgo fűzfá. 1386.

Gát. vadum wlgo gaat vocatum. 1413. (Érdekes, hogy a gázlót gátnak nevezi, holott ezen ma egészen másti értünk.)

Gyermekerdő. usque ad insulam gyermekerdew. 1386.

Gyümölcsény. meta venit ad arborem wlmi wlgo gywmewlchin vocati; másutt: due metæ terree in quarum vna est gemulchenbukur. (A XIV. századbéli okiratokban gyakran, még pedig következetesen mindég gyümölcsényt találunk; gyümölcsfát, pedig másféle fa, mint pl. tulgfa, bykfa, egurfá stb. akár mennyi van, egyetlen egy régi oklevélben sem olvastam.)

Hatalmbaj (factum potencie). (Egy év nélkül való, de biztosan a XIV. sz. végére helyezhető oklevél (Kállay ltár.) záradéka így szól: tali obligamine interposita, quod si qua parcium in dicta compositione persistere nollet, talis pars contra partem alteram hatalmbayon effectiue vincatur eo facto. (Úgy látszik, hogy a diák, a ki ezt az oklevelet körmölte, nem igen tudott diákul, s azért csúsztotta oda a megfelelő latin szó helyett a magyart, nem is sejtve, hogy négy-öt száz év múlva az ő tudatlanságának még valami hasznát is veheti a tudomány!)

Havas. Mons luchkahawasa. 1411.

Hódszeg. meta venit ad caput cuiusdam vallis houdzeg. 1323.

Jávör. arbor jawar. 1411.

Jávornoktető. cacumen montis jawornokthethew appellatum. 1411.

Jegenyefa. arbor platani — dicti. 1386.

Ikerhalm. Georgius de — 1410.

Kabalásvölgy. penes vnam vallem kabalaswelgh nominatam. 1401. Szabolcs vm.

Kalangya. quinque argenas feni, quod dicitur kalangia. 1370. Szabolcs vm.

Karvály. super vnum nisum quod wlgo caruol dicitur. 1412.

Kékpej, equum kykpeg coloris. 1337. Szabolcs vm. (kékpej = setétpelj; a tiszta fekete lovat egyszerűen kék coloris-nak szokták nevezni, a világosabb színű pedig pej coloris volt.)

Kenderáztató. piscina kenderattotow; stagnum kenderatthothow vocatum. 1386. 1420. Szabolcs vm.

Kenezrekezi. Ladislaus de — 1410.

Kerecset. piscinam litigiosam, quam ipsi kerecheti vocari dixissent. 1415.

Keteles (köteles). vnam vaccam nigri coloris, nomine ketheles. 1475. Szabolcs vm.

Kóla. vnum currum cola vocatum cum duobus equis abstulissent... stb. 1434. Szatmár vm. (E szó ma már csak a kólál igében van meg; kólál = járkál, ide s tova csavarog (NSz.), mely jelentés a currus fogalmához egészen hozzá illik.)

Konyacherch (?). vnum bovem konyacherch colorem (így)... 1343. Szabolcs vm.

Körös. arbor kewres, pratum kurus vocatum, nemus wlgo kewrws nuncupatum. 1404—11. Szabolcs vm.

Körösér. quidam rivulus kwruseer vocatus. 1404. Szabolcs vm.

Körtvélyes. attigissent quendam locum seu quasdam arbores kwrthweles vocatas. 1404. Szabolcs vm.

Kőszál. in cacumine montis lapis, wlgo kewzal. XV-ik század.

NAGY GYULA.

Arany Toldi estéje. ✓

1. Népies szók.

Les; három éve már, hogy	állóhely; s megfordult a
nem az udvart lesi.	lóval egy állóhelyében.
komázni vlkvel.	választ tenni: választani.
türtöztetni; a köhögéstől	legcsúcsán.
is türtöztette magát.	hajs; egyet szökött hajsza-
péczézn; egy kis helyet	nyargalózik.
péczézett.	islóg; köntösén islóggal...
áros; Toldinál áros a fe-	kivarrva.
lelet.	irva; köntösén... arany
haótátulóta.	ezüst hímmel irva és kivarrva
nagy sokáig, nagy he-	sok szép jeles címer.
gyesen.	hara; magára öltött egy
fölujítani; étellel, itallal	durva szőr harát.
ujits föl magamat.	feje bubja.
megfekünni vlmit; tiz	tömérdék: vastag, formát-
is megfekünte egy nap a po-	lan; két tömérdék fegyver.
rondot.	ordasnál ordasabb; a
elkevélyedik; vagy talán	fegyverekről.
azért vagy úgy elkevélyedve.	

néminemű: egy néminemű
dárda.

kikandikál

sömör.

poroszkál, a lóról.

csákó; lásd kajla.

kajla; megsodorta bajszát,
de az visszahajla, s mely elébb
volt csákó, lett belőle kajla.

sandalít.

ballag.

czofel. sárga, czo fel!

kushad; k. Bencze vitéz,
fejét alá húzza.

fitogat; erejét fitogatni.

bálvány; megharagszik egy-
szer a nagy bálvány olasz.

neki húzalkodik.

ühmgetés.

megfuvall; kürtjét meg-
fuvallja.

kerge; hát én itt magamba
körös-körül járjak, mint a nyom-
tató ló, vagy a kerge állat.

köhent.

ögyeledni; hol pedig lo-
vával ögyeledett szóba.

ihol; még szemökkel látnak
s ihol már se hisznek.

rókább; a vén róka nem
rókább tenálád.

nagynéha.

bugygyan.

karikába veszik.

elfogják az utját.

tébolyog; szeme csak té-
bolygott.

kapkodni vlmín; balke-
zével mente-gombjain kapkodva.

igyla.

• czepele; lovastul vállukra
czepelek.

fészkelődik.

egy végben; Aztán neki

volt már része dicsőségben..
De sohasem annyi, mint ma
lesz egy végben.

perém; emberből van ottan
perémje az útnak.

annyi sok nézője.

tátva; szája tátva.

összeroppan; összerop-
pan a hang.

szélkatona: szélkakas,
windfahne.

lebbenés; mind örvendő
lelkek szárnya lebbenését.

elmenő út; hullanak (a vi-
rágok)... elmenő utjára.

jó-magam.

kivan; rajban is megakad
holmi cifra rongy még... eh
barátim, hagyján; úgy kileszek,
hogy még.

hagyján.

hogy még.

kendőz; nem is kendőzte
azt (házát) festék színe-máza.

köhentés.

köhécsel.

ölő készség; fegyver.

ugysegén; ügysegéljen (li-
centia talán?).

nékül; nélkül.

pállott; mind (gunyája)
azon jó — noha kissé pállott.

rányitni; nehezen is várja,
hogy az öreg Toldi ajtót nyis-
son rája.

bunkósbot.

tűsző; köti kardját tűsző-
jére.

zörren; László a nyeregbe
zörren.

sivalkodik.

sárarany.

pisze.

gyere: jer.

kicsöppenik az utczára.	változás; mert látom baja
hékám.	lett és változása van.
szétfutkos.	üzni; hisz talán nem akarsz
bicskia; bicskiája mint egy	tréfát üzni rajtam.
pokolbeli sátán, nyargalódzott	czimbora.
végig a szegény ló hátán.	hozdsza köpönyegem.
megbomlik; megbomlot-	felkavarint; és felkava-
tál, koma?	rintva köpönyét nyakába.
vékony; a két vékonya	végző rendelkezést
iszonyún megfájult.	tenni.
jártányi; nincs a nagy vi-	öltöbéli nép, más ivadék
téznek jártányi ereje.	nő fel.
potyog könnye.	messziség.
megrokkant a háta.	BÁNÓCZI JÓZSEF.

Canisius Péter könyve.

„A keresztieni tudomanynek reouid Summáia.
Meg magyaráztatot V ás ár heli Gergeli által. 1617.“

A szerző legott az előszóban a nyomtatásra nézve gyanítja, hogy majd távollétében „sok apró fogyatkozások esnek,“ mert, ugymond „jó és eszes corrector nélkül zűkölködöm“; ezért az olvasó „mindeneket jó végre magyarázhat.“

Veszem sorra a sajátságos szokat és szólásokat már a nyomtatás közben esett hibákkal együtt.

„Magyarazd nilvaban, had érczem (434. l.) nyluabban (469. l.)

Kiki magatol nem akart a hit dolgaba vagny. (453. l.)

Effele hittől szakattakat ... sült poganyokhoz hasonlítja. 457.

Rakuak leuen testi gondolatoknak czelekedetiuel, es az igassag utanak elfordításáual. (461. l.)

Seles kiuansag volna ha kitelnéc belöle az Euangeliom (461. l.)

Még sem veszik eszekbe (464. l. Különben akárhányszor így „eszbe venni, eszökbé venni“.)

Földkerekségébe undokb es fertelmesb dolgokat alig olvas-hat ember. (471. l.)

Szent Péter Kolczya neked adatot. (473. l. Gúnyosan van mondva.)

Te ki csak tanítuany avagy saytar deák vagy. (474. l.)

Szad izi megveszet, mindent izetlennek mondaz. (555. l.)

Vasárnapnak megillése ... odozat ... gyortyagyuytások (557. l.)

Ha amaz régi Sarkannak dühössége miat egy keuessé szabadós lehetnél. (559. l.)

Az igasság mi legyen, megtanolhatod, ha kedued leszen az üdvességre. (561. l.)

Igen taszitanád a szabad életet, ha megh nem czökkönnék (565 l.)

Egyél te is borsos czukát avagy habarniczát, csak legyen értéked reá. (567. l.)

Mit használt . . . szájad, hasad gyengeltetése? (576. l.)

Honnat tudod . . . agy egy írást róla! (576. l.)

Késen serkentek a mosogatáshoz (576. l.)

(A notáját) eldudolhattya . . . mint a korczoma háznál, sokadalomba avagy mint uczaként szoktak a kudasok énekelni (581. l.)

Jozan életű, tizta zűű, alamisna osztó (582. l.)

Az bűnnek tulaydonsága az, hogy maga mentségét keresse avagy másra igazítsa esetit. (594. l.)

Czyak zo fia bezéd ez, atyámfia. (603. l.)

Ha ki utra indul, először megtekintse, ha vagyon-e a tarsolyba költsége az utra. (612. l.)

Az kinek értéke vagyon, olvassa meg Eusebiust. (621. l.)

De czyak forditanák meg az iszakot az atyafiak, ha a szeplő orczaikat tellyességgel el nem fogta, teob példát találnak. (629. ll)

Ninczen azért fogyatkozás a Christus testének vételében (652. l.)

Az ő áldása egy mák szemnit sem különböz akarmely köz embernek áldásátói (655. l.)

Csak deak uramnak calapos süveget nyomhassanak feyébe (655. l.)

De hamar fordul az eo lovok száya (656. l.)

A sacramentom . . . méltóságos beoczületi melleol régen el ugrottanak. (659. l.)

Sak (zsák?) meglelte foltyát. (659, l.)

Nem utálván az mi nyaualyás állapotunkat (662. l.)

Hogy ne látatnánek tellyességgel Christussal követ vetni. (665. l.)

Nem czyapja Christus egyik szavát arczul a másikkal (665. l.)

Ha hetvenhét tengelye lenne, sem érkezik el. (Felelet :) Eljő szekér nélkül is, vagyon annyi erőbe (676. l.)

Mikor emberekkel vagyok, az ördög akkor nem árt énnekem, de mikor egyedül kaphat, morestre tanit. (679. l.)

(Z. Pal) másutis ezent bizonytya, hogy Titussal mind egy

nyomon íárt, az tanításba azon egy lélek által iartanak nem külömbözeobe. (685. l.)

(Christus) arra ígérte magát, hogy világ végezetig minden nap vele lezen. (692. l.)

Ezek tartoznak az egyházi rendnek engedelmességgel azokba, melyek néznek az egyházi rendnek hivatalyára; nem is árthatyák lelkek vezedelve nélkül azoknak tiztekbe magokat. (697. l.)

Ezeknek (Feiedelmek, Urak, Capitanok, Hadnagyokról van szó,) semmi birodalmok ninczen az hüt dolga igazgatására.“ (697. l.)

NOGÁLL JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Olvasva a Nyelvör 1877. évi 1-ső füzetében Ihász Gábort Kiss Ignác ellenében a *szürür*ről, önkénytelenül egy gyermekkori játék újult fel emlékezetemben. Midőn t. i. csoportostul mentünk a tó partjára — *szürni*. Így nevezik ugyanis a gyermekek a játéknak azon nemét, mikor az álló vízbe lehetőleg vízszintesen egy kövecskét vetnek, s az a víz felszínén pattogva több egymás után következő kisdéd, kerekdéd *szürüt* indít.

Ehhez hozzá kell még csatolnom, hogy a *szürü* nem csak Pápa vidéki szó; így ejtik ezt nálunk a Nagy Kunságban is. GYÖRI LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Tállaiak.

A hol a kötőféket megtalálják, ott keresik a lovat is.

Olyan, mint a büdi boszorkány. (Boglyos leányra mondják.)

Úgy néz ki, mint egy elszegényedett herczeg. (Olyan szegény emberre mondják, a ki viseltes úri ruhára tevén szert, begyeskedik.)

Úgy néz ki, mint szüret után a kunyhó.

Úgy néz ki, mint a megszedett szőlő. (Mindkettő értelve ágról szakadt, rongyos. Ez utóbbit így is mondják):

Úgy maradt a lelkem, mint a megszedett szőlő, vagy: mint az újom.

Pallag Péter kapálja, Muhar Maris gyomlálja. (A műveletlen szőlőre mondják.)

Reszelt fige a markodba! Kéne, de nem adom. (Olyan „nesze semmi, fogd meg jól!“)

Éhes, ösztövév v. sovány disznó makkal álmodik!

Ezeknek az unokájok is láptórol (lajtorja) fogja szedni a földi epret! (Alacsony házaspárra mondják.)

MAKLÁRI PAP MIKLÓS.

Bihar megyeiek.

Tempózik, mint a hasatt teknő.

Takaros, mint a túri lakatos.

Annyit ír, mint kilencz géznek egy keszeg.

Adóss fizess, beteg nyögj.

Közzé vág, mint a zsidó az egy lúnak.

Annyi vagy te ott, mint kártya köszt a hatszem.

A te szavad nem jár, mint a rigi két garasos.

Kicsi eső, nagy felleg; nagyobb a füstye, mint a pecsenyéje; kevesebb tögygyel is meg lehetne elleni: megjegyzések valami kis dolognak nagy hü-hóval elmondására.

En is montam egy ugyant, meg egy bizont.

Keresztül esett, mint az ecczeri asszony a lakodalmon. (Csak mondogatta egy lakadalom alkalmával, hogy: „csak mán ezen esnék keresztül“ (t. i. a lakadalmon). Ejszakának ideje lévén, keresztül is esett szerencsésen az elébe akadt — dézsavizen.)

Ráijeszt, mint Ferenczi a lovára. (Nem akart a ló indítani s mindég azzal biztatta, hogy majd ráijeszt. Rá is ijesztett egyszer, mert úgy föbe ütötte, hogy bele dőglött.)

Fija van mint a verébnek. (Felelet az új menyecskéről való kérdezősködéésre.)

Ne tekerd fel az eszed, mint a dőglött bornyú a farkát.

Kinn ülnek fínyesék, várják szippantóék. (A gyermek figyelemzetője orrának megtörlésére.)

Kivetette a hasából a drágát: most az egyszer jóllakott.

Az Isten tuggya aszt, meg a kajla tehen. (Igy felelt az elszabadult kajla-tehenét kergető gazda ismerőseinek abbeli kérdeztetésére, hogy „hová szalad!“)

Mosolyog, mint a nyúl a vad almára.

Mindeggy, kettő köszt mindig marad eggy.

(Pocsaj.)

BAKOSS LAJOS.

Közzmondások.

Ahol a sas jóllakik, ott a varjúnak is jut valami.

A mék kutya éccző átúsz a Dunát, többször is átúsz a! Ném écczőrre születünk, nem is écczőrre halunk mög.

Cziczának maczája, kutyának ébatyafisága.
 Lé tarti a szógát, átok-szitok a gazdát.
 Ki a seggit emelinti, száját vendégli.
 Világos folyhőnek, fehér rokolyás asszonnak nem kő hinni.
 Egy turóér nem ütnek agyon egy macskát.
 Üres tarisnya nehezebb mint a teli.
 Álló tóba lakik a béka.
 A mit kezdeddel mögfoghacc, lábboddal né rugd.
 Abrak puczoli a lovat.
 Akkor kő a zsák száját szükön tartani, mikor teli van.
 Az isten soha sé marad adósunk.
 Mi csak bízunk a jó istenben, majd ő mögadi, a mit akar.
 A disznónak száján mégy bé az ideje.
 Jobb távolru szeretni mit közérü gyülöni.
 Vastag abrosz : vékony ebéd.
 Zab hordozí a lovat, vér és fagy az embört.
 Szégyény embér vizzê főz, sóvá sóz, úgy él.
 Inkább végy hét bűnnel asszont hazúrú, mint égygyel máshunnan.

Hiába, szoknya kéll mindénhez.

(Tolna megye.)

GÁBORFI KÁROLY.

Népmesék.

Krisztus és a két arató lány.

Mikor Krisztus Urunk míg a földön járt, écczér szén Petèrrê égygyütt igén mékszomgyazott; ném is csuda, kánikulába vôt â. Mindénfelé arattak má; Krisztus Urunk hát mivê igén szomgyas vôt, mékszólított égygy marokszédő léánt.

— Agygy ék kis vizet idés léányom!

A léán persze hogy nem ösmerte még Krisztust.

— Ném adok biz én, kiátott vissza; ott a kut, ígyik!

Krisztus Urunk sémicssé szót, csak szépen tovább mént. Ném sokára talátak más aratókra is. Mégín mékszólított égygy marokszédő léánt.

— Agygy ék kis vizet idés léányom!

— Szivessen, monta a léány; de maj delöbb észaladok friss vizér, mer ez má mégmelegédett a korsómba.

Ugyis létt. Hozott hamâ friss vizet és adott a szégin Krisztusnak, még Péternek. Mikor má ittak, szípén mékköszöntik, asztán odább ballaktak.

Akkor Péter így szót Krisztushô.

— Mestér! hálád még eszt ennek a jó léánnak, aszt a rosz-

szat peig büntezsd még! Agygy annak jó urat, ennek peig rosszszat. Ném árt neki.

— Ném, szólott Krisztus; ennek a jónak most rosszsz urat adok, de ez ném sokára méghal; had szenvedgyyén még ék kicsint; akkor assztán maj kap urat, a kivé mindvígig szeréncsés léssz. Annak a rosszsz léánnak peig adok most égygy jó urat, de ez ném sokára êhal; maj dakkor adok neki égygy riszégés embért, a kivé ölöget bajlódhatik.

Ez peig mind így lét, mer Krisztus Urunk monta.

(Győr.)

BOTH BÉLA.

Találós mesék.

Ételt vitt égygy öreg gazda a ház főgyire a kaszásoknak. Csak gyalogjába lépégetett, és már egy jó puskalövésnyire sé vót embéreitül, mikor utóéri égy fiatalabb kocsiival.

— Messze-é még bátyám uram? Üllyik kê föl; bécsületésen elfáratt mán ken ugy is; látom a képirül.

— Nem messze van má öcsém, maj csak kibirom má valahogy, ha má eddig kibirtam; amott kaszál kilencz emberém, azoknak viszék ék kis ételt; nincs más a háznál ilyen dolog időbe.

— Részese-é az a kilencz embér kennek vagy napszámosa? Nagy a napszámjuk?

— Nem napszámosom nekém égygyik sé, sé nem részésém; haném három fiam, három vöm, három sógorom; de mind a háromat égygy anya szülte.

Megfejtése. Volt az öregnek három léány testvére, s mikor fiatalon özvegy maratt, három kis lánya is volt már az első feleségitü. A második feleségitü, a kinek má előbb is volt hat fia, mégint született neki három fia. Mikor félnöttek a gyerekek, a hat fiú közül három elvätte az öreg testvérjeit, három pedig a léányait.

(Szentcs.)

EHRICH LAJOS.

Mesekezdet.

Dióbélén Dunczi Péter,
Verediktum vár,
Décza Gyurka, Belcze koma,
Kla boza vár;
Molcza király, kis Ferencz,
Pála moj goszpodár;
Ás más, kalamás,

Arkangyélum kotkodács,
Mos madzagol Nagy Mátyás.
Letye fitye, féketü,
Vajjon mi lesz még ebbü?
Ebbü lehet még kettő.
Szintabélis, kolpita,
Most indul égy mese.

Ezt a mesekezdést egy öreg koldustól írtam le, a ki sür-

getésemre, hogy mondjam már egy mesét, így szólt: „Várjon, hagyom meg el előbb az evangéliumát!”

(Nagy-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

T á j s z ó k.

Dráva mellékiek.

Öcsink: rokon; még agyermek is azt mondja akár a legöregebb rokonra is, hogy öcsink.

ügyvégy: ügyvéd.

ütöni: valakit megdobni; czéltalanul dobni: hajítani.

Ha azt mondja hogy megütlek, szándéka, hogy eltalálja.

vadprájtér: fővadász.

vagdóni: vagdalni.

valami: a mit az iskolába menő gyermeknek a kenyere mellé adnak.

varjung: varju.

váladó: magvaváló szilva vagy barack.

varsa: töltsér alakú háló, melybe a hal belemehet, de kibúvó lyukat nem talál.

vasár: szurok.

vasóni. „A kovács mast vasója a kocsimat. A kebél kivasótam“.

vaszk. „Vigy vaszkot a disznak alá!“

vállámlík: villámlík.

vérag: virág; de: virul, virágzik.

vidör: vödör.

vini: haragból verekedni.

visszá: vissza.

voró; kétféle jelentése van = varni való, és = falgerenda.

„Évégeszttem má a vorómat. Topos má ez a voró.“

zsérnyó: a repülő pörnye.

zsikú: a gyenge gyékénynek vagy nádnek a vízben levő husos szára. A zsikut felhúzzák s megeszik.

zsilip: a lapályos, vizenyős, zsombékos helyeken levő feneketlen sár. „Né mennye oda, mer zsilipés!“

zsombó: zsombék.

zsuzsok: zsiszik.

epérnye, epérnyefa: szeder, szederfa.

Szólasok. Jaj apám! = jaj istenem. Ugy nő ez a kis gyerekcse mind a víz, vagy: mint a kendér.

Császár Lajos,

Oroszáziák.

Agyabugyalni: főbe verni.

bánygóri: beteges, egészségtelen.

bákókonni: bámulni, csudálkozni.

bakacsin: fekete színű kelme.

beszertés: könnyelmű, szeles, helytelen.

béngyókos: kedvetlen, egészségtelen.

bepatyókázni: betakarni ruhával.

biber gélni: babrálni, bántani, alkalmatlankodni.

b ó j á s z n i: kutatni, keresni.
b ö s t ö r k ö n n i: igyekezni
tehetetlenül.

b u t u j: buta, esztelen, töké-
letlen.

c z a k o n y i: nagyevő, tel-
hetetlen.

c z e f r e: rossz, alávaló, sem-
mirevaló.

c z e f l e s z: kicsi (gúnyosan
mondva).

c s a t r i n g o l n i: alkalmat-
lankodni.

c s a j d a - b a j d a: nevelet-
len, könnyelmű.

c s a b r á d i: meggondolatlan,
szeles.

c s i b o r o g n i: sipogni, éne-
kelni, zajongni.

c s i p r i: kicsi, apró, gyenge.
c s i c s o g n i: zörögni, har-
sogni (a gyolcs hasétás alkal-
mával „csicsog“)

d u c z o l n i: ringatni, csicsis-
gatni.

d ü l l ö g n i: lustán, kelletle-
nül menni.

é g y h a s i: iker, pl. gyermek.
é b ö d ö r ö g n i: eltölteni az
időt péld. dologtalanul.

é g a g y a r á s z n i: elbeszél-
getni, elfecsegni.

e k l e n d é z n i: hadonázni.

ê p ö t y ö r i k ö n i: elmulatni,
eltölteni az időt hasztalanul.

ê s i n k ó f á n i: elrontani, el-
mismásolni.

ê s o m p o r d á n i: elkullogni.

VERES IMRE.

F é l e g y h á z i a k.

B é c s ü n i: nem tegezni.

b é t y á l l á n y: ki nem szol-
gál.

b é t y â r b é r é s: ki csak
télen béres.

c s e l é d: gyermek. (Hány cse-
légyge van: hány gyermeke v.?)

d é r é k: magas termetű.

é g y m â s u t â n: gyorsan.

h i t v â n y: kis termetű.

j ó s z â g: állat.

j ó f é l e: rossz.

g y e r é k: fiú (a fiú szót itt
nem ismerik.)

ö c s é m: húgom.

m ó d o s: gazdag.

o s z t o z n i: pörölni.

s z é m é j: nem becsületes nő.

s z e n t ö n y i: fecskendezni.

v e s z t e n y i: kivégezni.

SZIVÁK JÁNOS.

N ó g r á d m e g y e i e k.

á d o g â: kínál; öt forintot
ádogaták a búzájáé,

b á n d z s á l í t, b á n d z s í t:
sandít, kancsalít.

b é g r i k e: kis bögre.

b i b a s z: együgyű.

b o c z â, b o c z í k a: borjú.

b o t y í k a: botocska.

c s i n u s k â, c s i n â: csikó.

é t t: evett.

e t t é d: tied.

e l ő: először; elő eregy â
pinczébe, ázuténg â kerbe.

e l p a t k ó t: meghalt.

f â z é c s k â: kis fazék; fazék-
nak a diminutivuma, fazekacska
helyett.

f ö d: föld.

g ö m b ö s t ü: gombostű.

h â g y n é m: hadd nézem.

h o l y l y á n : milyen.
i t t : ivott; a zúr is ebbő a
korsóbó itt ténnap.

k á t y ú : gödör az ország-
uton.

k í v e l : künn; a ponyvánk
mind kível ván a pusztán.

k u p á : öntöző.

k o p e r t á : levélboríték.

k u c z i k : szeglet, sarok; há
roszsz lésző fiácskám, a ku-
czikba állitolák.

k ú t y i k á ; ha valakinek a
szája széle kipállik, arról mond-
ják, hogy: kútyikája ván a
száján.

m é g é s t : ismét.

m u t i : mutasd.

n e h e z : nehéz.

n y o v o l y á : nyavalya; a
nehéz nyovolya gyűjön rád.

p á p á l : eszik (a gyermek).

p á p u l á : csunya nagy száj.

p i t á r : konyha.

p r á t o l : rendez; minden
szombát réggé nagy'prátolás ván.

p u r u t y t y á : csúf, csunya.

p í z : pénz.

s i n d é l : zsindel.

s z é p ; szép szágá ván ennek
a rózsának.

s i f l i : koczka formájú tészta
levesben.

t r á f á l : eltalál; úgy ódálba
tráfátam a zsidó kutyáját égy
kövel, hogy a gazdája is sival-
kodott bele.

t á n á k o z n i : találkozni.

t e r e n y e d : tenyered; ette
terenyedén sokvált vástágabb a
bőr mind enyimén.

v i n y é g e : venyige; csak
három nyalábvál vittem a vi-
nyégébő kérem átosságvál.

B. PONGRÁCZ EMIL.

Ikerszók.

Dúl-fúl haragjában az öreg.
d i n o m - d á n o m : mulatozás.
„Mögvót a nagy dinom-dánom,
utánna gyün szánom-bánom“.

d í b - d á b : hitvány.

d í r r ö g - d u r r o g a z o s t o r .
d i r m ö g - d ö r m ö g a v é n
ember, ha haragos.

d o c z a - f a r i ! nagy farú
lányra mondják.

e n c s ö m - b e n c s ö m : va-
lami csekélység, kevés fontos-
ságu dolog.

e l e g y - b e l e g y : kevert
tárgy, végyes gyümölcs; „elegy-
belegy népség“.

f í r t a t - f a r t a t : kérdezős-
ködik, valamire nóggat.

f ú r - f a r a g : a kis gyerek
vagy a munkás ember.

f a g g a t - n ó g g a t : kicsalja
belőled a titkot.

f i n c z - f á n c z : tarkaság étel-
ben vagy ruházatban.

f i t y - f i r i t y : fürge kis gyer-
mekre vagy leányra mondják

g i r b e - g u r b a : egyenetlen.
g é z e n - g ú z : tekergő, csa-
vargó ember.

h ó k o l - b ó k o l : hízeleg.

h i m ö l - h á m o l : hazudik,
mert nem akarja kimondani
az igazat.

h e r c z e - h u r c z a : pironga-
tás, megszólás.

h á n t - v e t ö t t : megvetött
ember.

há ny i-ve ti: kényeskedő
legény vagy lány.

h ó ri - h o r g o s, magas,
idomtalan legényre mondják.

h u z a - v o n y a: az emberek
között való békétlenkedés.

j a j - b a j: veszedelem.

i j a - f i a: apa és minden
gyermeke.

i z e - b ü z e. „Ennek az étel-
nek sé íze, sé büze.“

i c s o g - v i c s o g: nevetgél.

i n o g - b i n o g: mozog. „Inog-
binog a karó.“

i n g ó - b i n g ó: mozdítható
tárgy.

í m m e l - á m m a l dolgozik
= kedvetlenül.

i z ö g - m o z o g: fészkelődik
a helyén.

i c z i - p i c z i p i r i n k ó:
kicsiny.

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

Kaszárnyai szók.

f e l f l a s k a v. kulacs.

f e r g á t é r u n g.

f e r h e l: verhőr. „Visznek
engem ferhelozni, Meg-meg ál-
nak gondolkozni (Népd.). —
Ferhelba vót a plackomendó-
nál.“

f i g l i m o n y, f i g l i m o n t,
f l i g l i m a n: flügelmann. „Fig-
limonyra kell vigyázni, kome-
dószóra halgatni.“ (Népd.)

f í r e r: zugsführer.

f o r m í r o z. „Háromszázan
kirukkolnak, két sor glédát
formíroznak“ (Népd.)

f r á j. „Hónap fráj léssz“ (azaz
szabad nap).

f r á j b i l i g, f r á j b i l i g o s.
„Úgy maratt meg frajbilig még
két esztendőre.“

f r á j l ó g e r.

f r á j t e r: gefreiter.

f u t r a: Futter.

f ü r e p o r t, f é r e p o r t, f í -
r e p o r t: frührapport.

g a d a c s: katona-szerető.

g a r n i z i ó.

g l a n c z o l.

g l é d a. „Szép a baka, ha kiál
a glédába“ (Népdal).

g o m b ó c z o k: a század ne-
gyedik szakasza legénységének
gúnyneve, mivel oda osztják be
a legkisebb embereket.

g r á n e r o r s z á g: Karinthia.

g r á n i c z: gränze. „Megy a
hal lefelé, Török-gránicz felé.
— Az én lovam török-gránicz
fakó.“ (Népd.).

g r i f f l i: griff.

g u g y i.

g u l y á b a rakni a fegyvert.
pyramiden ansetzen. A honvéd
parancs-szó: fegyvert gúlába!
Az egyszerű baka nem ismervén
a gúla szót, gulyával, mint
ide illő gyűjtő-névvel helyette-
sitette.

g y e n y e r á l, g y e n y e r á -
l i s, g e n e r á l d e g a v a l l é r:
general der cavallerie; g e n e -
r á l d e s a r z s i: general de
charge.

BALLAGI ALADÁR.

Vöfény mondókák.

Köszöntő a menyasszony felkontyolására.

Násznagy uram kérem, a mi menyasszonyunk
Egész másképpen van, mint a mikor láttuk;
Mer fején ű neki egy ojan korona,
Mejet a szerelem és a hívsíg fona.
Kivánom hát, míg il e földi életben,
Örömet tanájjon ezen ötnyíben;
Hóttá után pedig aggyon a Jehova
Oj koronát, a mely el nem hervad soha.

Köszöntő ugyanarra.

Megnyertük mán ezen jókat a mi jó Istenünktől,
Nyertünk egy szíp piros rózsaszálat hív kertészünk kezéből.
Kegyes lelke kit remínle ídes völegínyünknek,
Itt van, szíve, szeme fínye, szerzője öröminék.
Az Űr legyen hív vezére, míg il, mind a kettőnek.
Fogaggya bé országába, ha az idők eltelnek.
Fogaggya hát kedvesen, íjjen vele csendesesen,
Aggya Isten ídesen, én kívánom szívesen.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Betlehemesek beköszöntő mondókája.

Örvendünk és adunk hálákat Istennek, Isten ő szönt fölségének, hogy kigyelmetökre vigyázzván mindeddig az óráig firiss és jó egészségbe mégtartotta és mégatta érnünk édös üdvöztönk születése napját. Kévánom Istentől, Isten ő szönt fölségétől, hogy továbbra is tarcsa és éltesse, hogy ujjon születött kirájjok kirájját számos évekre tisztöllyék és ünnepét szöntöjjék, ohajtom szivemből.

Tisztelt jóuram! Minthogy az mái napon születött a kirájjok kirájja, Jézus-Kirisztus, nem palotába, hanem Betlehen várossába, kívül romlott és fölhagyatott istállócskába, azért mű is, József, és Máriával és a kösztök lévő pásztorokkal égyütt azon isteni születésének akarjuk példáját követni vagy is csekéjjségünkhöz képöst mégmutatni vagy is elkövetni.

(Csik.)

FELMÉRI LAJOS.

Karácsonyi misterium.

Beköszöntő.

Első angyal (bejön s kardot rántva így szól).

Álgyuk az egek urát,

Hogy elhatta írniünk Kirisztus urunk születése napját;

Azír a kis Jézusnak kírnénk egy kevés időre való szállást.

(Kardot rejt s ha a bemenetel megengedtetik, kimegy, hogy a másik angyallal bevigye a betlehemet, s mikor mind ketten kivont karddal közre veszik.)

Angyalok (énekelve). Örömet hirdetek néktek, minden nemzetnek!

Ma született Betlehembben egy kis gyermecske jászojba s póljában,

Áldott gyermek szenved mán kis korában.

I. pásztor (bejön). Dicsírtessék a Jézus Kirisztus. (Lefekszik a ház közepére).

Angyalok (énekelve). Kriszte szűznek magzattya,

Kit elküldött szent attya,

Emberek válcságára,

Pokolnak romlására,

Nízz rejánk ó Jézusunk,

Ó megváltó Krisztusunk.

II. pásztor (bejön). Ó pajtás de rígen kereslek,

Talán meg is leltelek. (Lefekszik).

Angyalok (énekelve). Glóriát ínekejjünk,

Új ínekszóval zengjünk,

Betlehembben sijessünk,

És együtt gyorsan mennyünk.

Mer egy szűz az ícczakán,

Fijacskát szült a színán.

Öreg (zörget az ajtón). Talán nem is jó hejt járok?

II. pásztor. Jó hejt apám, jó hejt! csak üsse be kend-az órát.

Öreg (bejön). Dicsírtessék a Jézus Kirisztus.

Tik fiaim idebe a jó meleg házba heveríszték,

Én meg öreg létemre a nyáj mellett fekszek.

Üsse patvar a dógát fijam, de megjárám!

II. pásztor. Hogy-hogy apám?

Öreg. A mint éjjel a nyáj mellett fekszek,

Feltekénték egy nagy domb ódalra,

Látom jön egy nagy farkas szembe rá nyájamra.

Én is ucczu-rajta micsinájjak,

Kiptem-kaptam magamat,
 Errül is, túl is, mint afféle öreg ember
 Úgy megütém evvel a kis páczikával (felmutatja nagy kampóját.),
 Hogy letörtem fél lábát.
 Úgy-i fiam nagy csuda lehetett-e?

II. pásztor. Bizon nagy az apám.

Öreg. Mit álmottál fiam ebbe a jó meleg házba?

II. pásztor. Ó apám az íjjel álmomba

Kendet láttam járomba.

Öreg. Apád vót a fiam, nem én. (Az I. pásztorhoz.)

Hát te fiam mit álmottál?

I. pásztor. Ó apám, az íjjel álmomba ojan nagy át (A betűt)
 vetettem, hogy az ajtón nem tért ki; az ablakon to-
 szítottam ki.

II. pásztor (az öreghez). Hazúggyik mán kend is öreg apám!

Öreg. Ó fiam, hogy kívánnád ilyen íltes öreg embertül?

II. pásztor. No de még is!

Öreg. Három juhom tízet ellett!

II. pásztor. Hány esztendősek lehetnek kentek öreg apám?

Öreg. Hetvenhárom öreg éves.

II. pásztor. Mennyi lehet a?

Öreg. A mennyi annyi,

Anyám asszony két annyi,

Apám uram három annyi,

Hárman vagyunk egy peták esztendősek.

II. pásztor. De régi öregek lehetnek kentek öreg apám?

Öreg. Bizon nem is ojan kis kokhínai csirke fiúk vagyunk, mint
 tik. (Az I. pásztorhoz fordúlva.)

Hanem adnád ide aszt a kis kulacsocskádat, hogy innék be-
 lölle! (Átveszi.)

Ó fiam, befagyott ennek a szája.

Adnád oda annak a jó házi gazdának, hogy engesztelte lné ki
 (Lefekszik s a II. pásztorhoz így szól):

Vetnél fiam keresztet.

II. pásztor. Pereczet egyek apám?

Öreg. Ne egyél most pereczet, hanem vess keresztet!

II. pásztor. Kerekibe mennyek?

Öreg. Ne menny most Kerekibe, mer megész a farkas. Hanem
 vess keresztet!

II. pásztor. Hogy kell aszt apám?

Öreg. Atyának fíjúnak sattöbbi.

II. pásztor. Atyának, fíjúnak sattöbbi.

Öreg (az első pásztorhoz). Vetnél fiam keresztet.

(Mire ez is oly féreértést tettöleg kérdezösködik, mint a II. pásztor. Végül pedig így szól):

I. pásztor. Atyának, fiúnak sattöbbi.

Lágy czipó, csirke hús, belém csúsz.

Öreg. Te is többet jártál az iskola mellé, mint belé. Hijába fizettem a bornyú csordásnak fél fertáj krompli pájinkát, negyedrisz kenyeret.

Még se birt megtanítani.

Áleluja, aluggyunk hát.

Angyalok (énekelve). Kirje ki ma született,

Jászokban hejhesztetett.

Világ válcsága lettél,

Minnyájunkkal jót tettél,

Nízz rejánk ó Jézusunk,

Ó megváltó Krisztusunk.

Első angyal (énekelve). Glorie inekszerszisz deum.

Második angyal (énekelve). Pásztorok, pásztorok, kejjetek fel!

Első pásztor (fölkél). Jújj pajtás, én filek,

Fínyessíget szemlílek.

Amott mint két fínyoszlop

Nagy fínyessíggel villog,

A csillagok rebegnek,

Az egek is fimlenek,

Indújjunk hát és mennyünk,

Bár károkat szenvedgytünk. (Lefekszik).

II. pásztor (fölkél). Pajtásim alusztok?

Nyájunkra nem vigyáztok?

Nyájunk között valaki

Igyekezik kárt tenni.

Ugorgyatok, kejjetek,

Kampókat emejjete! (Lefekszik).

Angyalok (énekelve). Mit féltek pásztorok?

Néktek örömet mondok;

Menyből jövök hozzátok,

Meg ne futamoggyatok.

Én Istentül küdettem,

Hogy néktek kijelencsem:

Isten fíja született,

Mejet jövendöltetek.

Ez világ válcsága,

Pásztorok vigassága.

Öreg. Alusztok-i fíjaim?

II. pásztor. Alattunk apám, de mán nem alszunk.

Öreg. Jajj fíjam de nagy csördülíst hallottam.

II. pásztor. Ó apám a kampóm ejtettem le.

Öreg. Nem a vót a fíjam.

II. pásztor. Hát mi?

Öreg. Vótak itt a farkasok?

II. pásztor. Bijon (bizony) nem is az angyelok.

Öreg. Vittek-i el sok juhót?

II. pásztor. Bijon nem is hoztak.

Öreg. Ugatták-i a kutyák?

II. pásztor. Bijon nem is kaczagták.

Öreg. Szalatt-i az erdő fele?

II. pásztor. Bijon nem is a templom fele.

Öreg. Szalattál-i utánna?

II. pásztor. Bijon nem is előtte.

Öreg. Folyt-i el sok víre?

II. pásztor. Bijon nem is a teje.

Öreg. Hullott-i el sok gyapja?

II. pásztor. Bijon nem is a faggya.

Öreg. Jajj de sok kár írt bennünket.

Áleluja aluggyunk hát.

Angyalok (énekelve.) Betlehemnek pusztájában,

Pásztorok vigyázattyában,

Nagy öröm hirdettetett,

Mert az barmok pajtájában,

Ökör, számár jászójában,

Idvezítönk született.

Öreg. Alusztok-i fiaim?

II. pásztor. Aluttunk apám, de mán nem alszunk.

Öreg. Mit mondanék én néktek fíjaim?

II. pásztor. Mit apám?

Öreg. Hát ha felkelnénk,

Bethlehem városát megkerülnénk? (Felkelnek).

Pásztorok (énekelve megkerülik a betlehemet.)

Vedd rád pajtás az bundát,

Fogjunk göndör báránkát;

Vigyük el az annyának,

Főzze meg a fíjának.

Te is hozzál lisztecskét,

Főzzünk neki pépecskét.

Te is hozzál trombitát,

Fújjunk neki egy nótát. (Lefeküsznek).

Angyalok. (énekelve.) Vigán zengjetez cziterák:

Jézus született!
Harsogjatok gyors trombiták:
Isten-ember lett!
A ki esztet fogadá
És méhében hordozá,
Eztet Gábrriel árkangyal
Áldottnak mondá.
De jaz egek teremője
Jászozban fekszik,
Mindeneknek fődes ura
Barmok köszt nyukszik.
Ti hát pásztor legínyek
Dicsekedhetek,
Közöttetek az úr Jézus,
Örvendezhetek.

Öreg. Alusztok-i fíjaim?

II. pásztor. Aluttunk apám, de mán nem alszunk.

Öreg. Mit mondanék én néktek fíjaim?

II. pásztor. Mit apám?

Öreg. Hát ha felkelnénk, Kirisztus urunk születíse napjára egy
új örvendetes íneket mondanánk?

II. pásztor. Bijon jó vóna az apám. (Felkelnek).

Mind (énekelve). Kejj fel keresztén lélek,

A nagy istenre kírlek.
Tekincs be a jászozban,
Úr Jézus, fekszik abban.
Nézd, mel kemíny az ágya,
Tiszta szerelmünk tárgya;
Azír fekszik oj ágyon,
Hogy szerelmünk gyúlaggyon.

(Az angyalok kardot rejtenez s mindnyáján eltávoznak.)

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Gyermekjátékok.

Gazdajáték.

A lányok összefogóznak karikára; egy benn van a karikában,
egy még kívül áll; ez a gazda, keziben vessző van, kérdi a benn-
állót:

— Kecske, Kecske micsinász?

Szörlöt énném, ha vóna.

— De kapátad-é?

Kapátam bizony, most is kapálom. (Mégvággya sarkávâ a földet.)

— Ha én beménék?

Én még kiménék!

(Elfut; a kívül álló kergeti; ha mégfoggya, ű a gazda. A játék asztán tovább még.)

(Ádánd. Somogy m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Hidas játék.

— Itthon vágy-é hidas mestér?

— Itthon bizon, csak mos gyüttem.

— Ereszsz átál a hidádon.

— Nem eresztlek, mer lészákád.

— Ha lészákád, máj főragád.

— Mivê tunnád főragásztnyi?

— Gyiri gyöngyê, kősziklávâ.

— Hun vennéd a gyiri gyöngyöt?

— Isten annâ jobb kezibû.

(E párbeszéd után az egész csapat dalolja):

Bújj, bújj, bújj, zöd levelecske, nyivâ vâ az áránkâpu, csak bújjátok átál.

(Ekkor megkezdődik a körbe forgás és kettőnek föltartott karja alatt az átbújkálás).

(Félegyháza.)

SZIVÁK JÁNOS.

Gyermekversikék.

Mély kútba tekintek,
Asszonyomat látok,
Bírsinyba, bársonyba,
Gyöngyös koszoróba.

Gyöngyöt, gyöngyöt a lányának,
Gyöngykoszorút az anynyának,
Botot az appának,
Zibit zabot a lovának.

Ég a gyertya ég,
Még csak el nem ég;
Ej ribukám, ribukám,
Csókolj meg hát Juliskám,
Eszematta!

(Korlát. Abauj m.)

UJ KATINKA.

Családnevek.

Apari. Árvai. Balog. Balázs. Barai. Bognár. Deli. Dorogi.
Doszpod. Durgonics. Fekete. Fejős. Finta. Furuglás. Füzi. Gábel.

Genus Gugel. Gökér. Horvát. Hanák. István. Katus. Kilián. Kis. Komlósi. Koncz. Kocsis. Kovács. Kövesdi. Loboda. Molnár. Máté. Mocsári. Manczi. Matusz. Navrecki. Nagy. Nuli. Orbán. Ostanszki. Páli. Pál. Pere. Péter. Pekári. Remete. Sági. Sándor. Simon. Soponyai. Szabó. Szeleki. Szegedi. Szilágyi. Szücs. Szekrekó. Takács. Tót. Törkö. Tornocki. Turcsik. Varga. Vas. Vig. Vincze.

(Agárd. Tolna m.)

SZEPÉZDI K. GYULA.

Néprománcz.

Paizs Mózsi.

Paizs Mózsi mit gandaltál,	Felölelt a két pajtásam,
Mikor hazul elindultál?	Hazáig vitt jó barátam.
Én egyebet nem gandaltam,	Paizs Márton nyisd kapudat;
Bánatas útra indultam.	Mer né viszik szép fíjadat.
A nagy útan végig mentem,	Sirass apám, ne haggy másra;
A halál is ott jeött velem,	Mer mast siracz utójárá.
Még a hold is szépen sütet,	Mikar katonának mentem,
Mikor a gyilkas megeölett.	Mantam, ne zokogj enyettem.
Ada fut a két pajtásam:	Kaparsomnak festett lába ..
Mi lelt, mi lelt jó barátam?	Paizs Mózsinnak új háza.
Gyilkas elment véres késsel,	Huszanöt éveket éltem,
Én marattam csorgó sebbel.	Sírkövemre felmecczettem.

Isten álgyan drága szüzem!

Se az enyim, se Farkasé,

Légy te galambam a másé.

(Kükölli megye.)

PAAL GYULA.

Népdalok.

Gyénge lábom gyénge masirozni,
Gyénge vállom a fegyvert hordozni.
Majd ad nekém a jó Isten erőt,
Kiszógálom a három esztendőt.

Minek varrták nekém a gyócs gatyát,
Ha a neyem katonának írták?
Ha méglünnek, jó lesz a sebémre,
Ha még halok, eltemetnek benne.

(Orosháza).

VERES IMRE.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

KI (KIVE), MINT NÉVUTÓ.

Molnár A. így fordítja a *számkivetni* igét: „proscribere, in exilium mittere“ (*számkivetés* exilium, *számkivetött* exul, extorris). Első tekintetre úgy látszhatik, hogy ez értelem a határozós *ki-vetni* igének másod határozása által kerül ki, melyben, t. i. a *szám* szóban, ki volna fejezve, hogy miből történik a *kivetés*, vagyis hogy itt *szám*, a kellő ablativus-féle viszonyrag pótlásával, *számból* helyett való, miszerint *számkivetés* szorosán ezt mondaná: „számból (azaz: bizonyos társadalmi összességből, községből, pl. városból, országból) kivetés“. De a *számkivetni* igének ezen bár első kínálkozó fölfogását már erősen megingatja a fölvett ragkihagyás (*számból* h. *szám*) szokatlansága, hallatlansága; egészen lerontja pedig azon körülmény, hogy a régibb nyelv még ketté is választotta a *számkivetni* igét, még pedig nem úgy, hogy *szám* a *kivetni* igének, hanem *számki* (*szánki*, *szánkive*) az egyszerű *vetni* igének szolgál határozóul, pl. a Debreczeni Legendás könyvben (ed. Toldy), 104. l. „mikoron ötet *szánki* akarnája *vetnie*“, 61. l. „hova sok keresztyénök *vettetenek* vala *szánkive*“. Ugyancsak e példák tekintetbevételével a MNySzótára a *számkivetés*-t így magyarázza: „az egész szó eredetileg *szám kive*, azaz *szám kívül vetni* volt (mert a *ki* vagy *kive* a *szám* szóhoz és nem a *vet*-hez tartozik)“.

Ez utóbbi magyarázat már igen közel éri a *számkivet* szó helyes fölfogását. Csak egyet nem fogadhatunk el benne, azt t. i., hogy *szám-ki* v. *-kive* egyenesen a. m. *szám kívül* legyen. A *szám-kivül* névutós igehatározó ugyanis, mely a ma szokott *számon-kivül*-vel egyetmondó, nyilván locativus-féle (hol-kérdésre felelő), s így nem illik a lativus-féle (hova-

kérdésre felelő) határozást kívánó *vetni* „mittere“ igéhez. S csakugyan lativusféle határozó a *szám-ki* vagy *szám-kive*, mely *vetni* „mittere“ mellett nyilván ezt fejezi ki: „in exilium“. Ezt pedig csak úgy fejezheti ki, ha az itt a *szám* főnevet határozóvá tevő *ki* vagy *kive* amúgy is lativusféle névutó. Lássuk miképen vehetjük ilyennek.

A most csak határozóul szereplő *ki*- v. régibb *kive*-nek (pl. *ki-menni*, *ki-venni*) megvan a jelentéséhez illő lativusféle ragalakja, épen úgy, mint az ellentétéének, a *be* v. *bé* v. régibb *bel*-nek (*be-menni*, *bel-menni*). Alapszava a *külső*-, *külső-beli kül*, *kil*; mert a teljes alakú *kive* a. m. *kivé*, e h. *kilé* (v. ö. *kivül*, *kivől* helyett régibb *külől*), az egyszerű < *á*, *é* lativusraggal (v. ö. *alá*, *elé*, *mögé*, *mellé*); épen így rövidült a *bel* (*bel-ső*) alapszótól való lativusféle *be*, *bé*, *bel* teljes alakú *bele*, *belé*-ből, a melyet névutói funkcióval még fön is tartott a HBeszéd (*uruzagbele*, *vilagbele*, *nugulma-beli*), a mai kopott *-be* (*-ba*) ellenében. A *kül* v. *kil*, meg a *bel* névszótök lativusalakjai (*kilé*, *kivé*, *kive*, *ki*, meg *belé*, *bele*, *bel*, *be*) bizonyos (t. i. külső v. belső) térnek irányulást jelentenek; magukra határozók (adverbiumok: „hinaus, heraus“ meg „hinein, herein“); az utóbbi (*belé*, *be*) főnévvel szerkesztve névutó (postpositio) is, mely „valaminek beljének (belső terének) való irányulást“ jelent; miért ne jelenthetne hát a *kilé* (*kive*, *ki*) is, hasonlóan szerkesztve, „vminek küljének (külső terének) irányulást“, pl. *ház-kilé* (*ház-ki*) ezt: „ház küljének (külső terének) = in den raum ausserhalb des Hauses (pl. *ház-kilé menni* = vor das haus hinaus gehen)? s e szerint *szám-kilé* (*szám-ki*) ezt: „szám küljének“ = in den raum ausserhalb der gesammtheit, der genossenschaft (pl. *szám-kilé vetni* = aus der gesammtheit hinaus werfen). Hiszen ugyancsak *kül*, *kil*-től való a *kivül* (*kilül*) „extra“ locativusféle névutó is, mely így szintén főnévvel van szerkesztve, de szerkesztés nélkül szintén adverbium. Itt megjegyezhetjük, hogy az első rendű (a főnév főalakjához járuló) névutók szerkesztése abban áll, hogy a névutó alapszava a viszonyított főnévvel birtokos összetételt képez, melyre mint egésze a névutónak irányragja vonatkozik, pl. *házbelé*, *ház alá* = *ház-bel+é*, *ház-al+á*. Így összetételt képez a *kül* v. *kil* is a névutóféle *kivül*-ben (pl. *ház-kil* ebben: *ház kívül*, v. ö. *rendkívül*, *kétség k.*, *sinagoga kívől* s egyéb régi példák

szerint), s ilyen kapcsolt *kül-* v. *kil-*hez természetesen a lativusrag is járulhat (*kilé*), úgy hogy ez alapszóból épen „lativusféle névutó“ kerül (pl. *ház-kilé*, gyengült és rövidült alakban *ház-kive*, *ház-ki*).

De a *ki* (*kive*) lativus-féle névutónak mégis csak egyetlen egy példája van: a *szám-ki* (*szám-kive*). S vajjon ebben nem folytatott kezdetet kell-e látnunk vagy valamikor elterjedtebb használatnak maradványát? Azt hiszem, inkább az utóbbit. Jóformán sejthetjük is, hogy miért enyésztek el *ház-ki* (*-kive*, *-kilé*), *város-ki*, *ország-ki*-féle névutós szerkesztmények. Tudniillik, ugyanazt a viszonyítást lehetett a *bel-térből* kiindulva ablativus-féle névutóval kifejezni (t. i. *belől*-vel, pl. *memmi ház-ki* helyett ezt mondani: *menni ház-belől* = mostani *ház-ból*). S a *ből*-hez hozzájárulhatott, nyomatékosítólag, még a *ki* is, de már csak mint adverbium (pl. *memmi házból ki*). — Megjegyezhetjük, hogy a rokon ugor nyelvekben is a „kül“ jelentésű szónak irányragos alakjai inkább határozóként szerepelnek, mintsem névutóként; pl. a finnben a locativusragú *ulkona* csak „künt“, a lativusragú *ulos* „ki, hinaus“ (ellenben, pl. ezt: „város kívül v. városon kívül“ így mondják: *ulko-puolella kaupunkia*, tkp. „külfélen a várostól“). Egyébiránt egészen a magy. *ki* (*kive*) módjára használt névutója van a mordvin nyelvnek (*ušov*, pl. *vedize soñze kudoñ ušov* vezette őt „ház-kive“ = a házból ki).

Helyesen jegyzi meg MNySzótára, hogy a *számkiűz* helyett ma dívatozó rövidebb *száműz* „önkéntű“, a szófejtésen nem alapuló rövidítés; mert a *ki* a *szám* szóhoz és nem az *űz* vagy *vet* szóhoz tartozván, el nem hagyható vala.“ Igaz, mihelyt a *ki* (*kive*)-nek névutói szerepe csak az egy *szám-ki* példára szorítkozott s egyszersmind a *számkivet* ige szétválasztatlan egészül használtatott, a közönséges nyelvtudatnak a *ki*-t majdnem szükségképen a *vet*-hez kellett vonnia; *kivet* v. *kiűz* helyett beérhette a nyelv az egyszerű *űz* igével is, s így kész volt a csonka *szám-űz*. Hogy ugyanily módon nem keletkezett *számkivet* helyett is rövidebb *számvet* (*számvetés*, *számvetett*), csak annak köszönhető, hogy ez utóbbi már régebben is egészen más értelem kifejezésére le volt foglalta.

BUDENZ JÓZSEF.

A MAGYAR IGE MÓDOK ALKALMAZÁSA

A jutalmazott pályamunkának kivonata. *)

I. Az igemódok a főmondatokban.

Az igemódok az állítás módjait, azaz a beszélőnek a mondatba foglalt gondolathoz való viszonyát jelölik meg.

A mondat nyelvben kifejezett ítélet. Az ítéletnek háromféle módját vagy modalitását különbözteti meg a logika: az állítót — megjön; a kétségeset v. lehető — megjöhet, talán megjön; és a szükségszerűt — meg kell jönnie. — A magyar igének véletlenségből szintén három alakja van az állítás módjainak kifejezésére: jön, jönné, jöjjön. Főszínes összevetés könnyen egynek vehetné ezeket az ítéletnek ama három módjával. De a ki jobban megvizsgálja a dolgot, könnyen átláthatja, hogy a következő összeállításban egészen mást fejeznek ki a balról álló mondatok (legalább a 2. s 3.), mint a jobbról állók:

Állítás módjai:

1. megjön;
2. megjönné;
3. megjöjjön;

Ítélet módjai:

1. megjön;
2. talán megjön, megjöhet;
3. meg kell jönnie.

A mondatok fölosztására tehát más alapot kell keresnünk.

1. A beszélő vagy értesít bennünket valamiről, vagy pedig azért intézi hozzánk szavait, hogy mi értesítsük őt valamiről. Az első esetben a mondat értesítő, a másodikban kérdő lesz.

2. A beszélő vagy jelenti a cselekvésnek megtörténtét, vagy kívánja a cselekvésnek végrehajtását. E szerint a mondat vagy jelentő vagy kívánó.

3. Mind a jelentés, mind a kívánás vagy föltétlenül vagy föltételesen történik. (A föltétlen kívánást fölszólításnak, a föltételes kívánást óhajításnak nevezik.)

E háromféle fölosztás szerint a mondatnak nyolcféle változatát kapjuk:

*) A teljes pályamunka a Nyelvtud. Közleményekben fog megjelenni.
A szerk.

		Értesítő	Kérdő
jelentő	föltétlen föltétes	1. J. jön el. 2. Ma jönne el.	5. J. jön el? 6. Ma jönne el?
kívánó	föltétlen föltétes	3. Menj ki! 4. Enném.	7. Kimenjek? 8. Ennél?

Megjegyzendő azonban, hogy az igazi óhajtás (4) 'bár eljönne!' kérdés alakjában nem fordul elő.

A kérdő mondatot az értesítőtől a kérdő hanggal esetleg kérdő szó [a) -é, vajjon; b) ki, mi, hogyan stb.] alkalmazásával különböztetjük meg. Külön igealak a kérdésre nincsen.

De a magyarban az igenek csak három módalakja van, mert nem különböztetjük meg külön igealakokkal a föltétes kívánást sem (azaz az óhajtást) a föltétlen jelentéstől. Mind a kettőt az egy 'jönne' alakkal fejezzük ki. Ez tehát a föltétes mód.

A föltétlen jelentés módja 'jön'. Ez a jelentő mód.

A föltétlen kívánás vagyis fölszólítás módja 'jöjjön'. Ez a fölszólító mód.

Foglaló vagy kötő vagy kapcsoló mód a magyarban nincs.

Irni nem határozatlan mód, nem is ige, hanem névszó, igenév.

a) A föltétlen jelentő mondat.

A föltétlen jelentő mondatban mindig jelentő módot alkalmazunk. A lehetőséget vagy szükségszerűséget is jelentő móddal, csak hogy megfelelő segédigével jelöljük: irhat (régente még irni hat v. hat irni) és irnia kell.

A föltétlen jelentés rendesen valami ténynek mint valónak (vagy nem-valónak) konstatálása, még pedig vagy 1. alkalmilag: nagy az én szívem szomorúsága; itt állok fölséged előtt; vagy 2. egyszer mindenkorra, az általános érvényű mondásokban, közmondásokban: szükség törvényt bont; koldúskenyeret könnyek keserítnek. — Különösen helyén van tehát értesítésben, elbeszélésben: volt egy-

szer egy vitéz király; mentek, mendegéltek, kiértek az öreg király országából; a mint kívül voltak a határon, megláttak egy rongyos csárdát, a királyfi megállt, a szolgáját beküldte egy ital borért stb.; továbbá leírásban: ég a napmelegtől a kopár szík sarja, tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta.

Különös kivételt képez az a drávavidéki sajátság, melynél fogva a közdívátú jelentő mód helyett fölszólító módot is alkalmaznak ilyen szólásokban: mit csinálnak? hát nyomtassunk V. 65. V. ö. fönt 64. l.

b) A föltétes mondat.

1. Föltétes az olyan állítás, melynek érvénye egy más állítás érvényességétől függ. Ezt a más állítást ha-val kezdődő mellékmondatban szokás hozzácsatolni a főgondolathoz (l. alább II.).

a) Ha semmi bizonytalanságot nem akarunk kifejezni, hanem valószínűnek, lehetőnek tartjuk az állítást, vagy pedig csak említeni, érinteni akarjuk a föltételtől való függést, akkor ilyen mondatokban is a jelentő módot használjuk: ha átjössz, megmutatom; most is élnek, ha meg nem haltak.

b) Ellenben föltétes móddal élünk, ha a föltételnek bizonytalanságát vagy lehetetlenségét (vagy azt, hogy az ellenkezőről van tudomásunk) ki akarjuk fejezni; ha átjönne, megmutatnám; bolond volnék, ha búsúlnék.

Tisztán a két állításnak egymástól függése van kiemelve, s azért jelentő mód (még pedig folyó cselekvés) áll a köv. mondatokban: ha az én uram nincs ott, hát ez a gyerek bele fül a vízbe; ha tudom, hogy megharagszol érte, nem szólok (l. Gyergyai, A m. nyelv saj. 82.). — Székelyesen ilyenkor még a mult időbeli folyó cselekvés is állhat: köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem, egészen bényellek vala.

Nagyon sokszor van úgy, hogy a b) alá tartozó mondatoknál a föltétel nincs megmondva, de könnyen hozzájuk gondolható: messze lakik a király, az útravalód addig kétszer is elfogyna. K. 395. (ha gyalog mennél); elköltené a Krisztus palástját is. Ny. I. 92. (ha rá bíznák, ha neki adnák, ha az övé volna). — Megemlítendő itt az olyan mondatok, melyekbe a föltétel bele van vonva a helyett, hogy külön mellékmondatban volna kifejezve: nálad nélkül nem is

mennék semmire = ha te nem volnál; fenn állva én velem nem beszélnének. Ny. II. 515. = ha fenn állanának.

A majd, szinte stb. kezdetű mondatok mindig föltétesen állítanak: a cselekvés nem állott be, de könnyen beállott volna, ha ez meg ez nem történik. Hallani is néha föltétes móddal: a legjavát majd elfeledtem volna, majd elestem volna; de rendesen megelégszünk avval, hogy jelentő módot használunk s a föltéteség kifejezését egészen a majd, szinte stb. szócskákra bízuk: majd (majdnem, csaknem stb.) elestem, a szíve majd megszakadt. (A latin ilyenkor szintén jelentő módot használ, de a német nyelv föltétes módot: fast hätte ich 's vergessen.)

Néha kétkedő, bizonytalan állításban, szerény, félénk nyilatkozatban is föltétes módot találunk, s ilyenkor nehezebb a föltételt pótolni: egy garaskát kérnék. Népk. gy. II. 325. (v. ö. ha szóllani mernék, egy pohár bort kérnék. Ny. III. 4o.); szolgálatot keresnék (ha találnék). Ide tartozik szeretnék: szeretnék szántani stb.

Kellene, akarna, -hatna s hasonló föltétes igéket sokszor használunk, mikor voltaképen jelentő módot kívánna az értelem: „sokat említhetnék még, de nem akarok unalmassá válni”, holott csakugyan említhetek sokat, azaz hatalmamban van, lehetséges, hogy sokat említsek. (A latin ilyenkor csakugyan jelentő módot használ: multa commemorare possum, sed nolo esse longus; a német ellenben föltétes módot: ich könnte so manches erwähnen.) Itt a föltétes mód így magyarázható: ha azt mondom, sokat említhetnék még’ stb., ezzel tulajdonkép azt akarom kifejezni, hogy „sokat említhetek még, említenék is, ha nem félnék, hogy unalmassá válok”, s csak azért mondom röviden (attractióval) „említhetnék”, hogy az ígét ne kelljen ismételnem.

2. a) A föltétes mellékmondat elhagyása folytán a föltétes állítás sokszor kívánó, óhajtó mondat színét ölti magára, ha p. e. h. „szőlőt enném, ha volna” csak azt mondom: szőlőt enném; inkább ülnék kis angyalom ölébe. — A föltételnek meg-nem-volta gyakran ellentétes főmondatral van kifejezve: haza mennék, de nem merek (e h. ha mernék). — Ide tartoznak: chetném, ihatnám stb.

b) A rendes óhajtó mondatban azonban a

föltétes-módú ígét még egy óhajtást jelölő szócska szokta kísérni: bár eljönne; csak adná az isten; bárcsak többször láthatnálak; bár eljött volna. — Meg kell azonban jegyeznünk, hogy fontos különbség van ezen mondatok s az a) alattiak közt: bár ennének — itt a beszélő óhajtása van kifejezve; ennének — itt azon személyek óhajtása van kifejezve, a kiknek a cselekvést tulajdonítjuk (azaz az alany óhajtásáról).

Néha hiányzik az óhajtó szócska, különösen indulatos fölkiáltásokban s ha befejezett cselekvésről van szó: vesznél a pokolba! a mere jársz, két szemem meg ne látna! Ny. I. 463.; úgy kell neki, ne csufolt volna mindig V. 328.

c) A fölszólító mondat.

A fölszólító mondat 1) kívánó (illetőleg intő), ha a mi kívánatunk teljesítésére szólítunk föl vkit; 2) megengedő, ha az ő akarata megtételére szólítjuk föl — lehet, saját akaratunk ellenére. (A megengedést így is mondjuk: elmehetsz, e h. menj el.) — A kívánó mondat vagy parancsoló, vagy tiltó; a megengedés is vagy tevőleges vagy tagadó.

Fölszólító főmondatban legrendesebb a második személy használata: mindenütt nyomukban járj; fogjátok meg. — Harmadik személyhez intézett fölszólítás: jó estét adjon isten; menjenek ki a kaszálók jókor. — A harmadik személy udvarias megszólításban második helyett: hagyja el, édes gazd'uram; nézzék csak. — Ha mást (vagy másokat) oly cselekvésre szólítok föl, melyben magam is részt akarok venni, a többes szám első személyét használom: utazzunk hát együtt. — Ha akaratomat vagy beleegyezésemet fejezem ki, hogy én tegyek valamit, vagy ha erre másnak a beleegyezését kérem, akkor az egyes szám első személyében szólok: akármilyen legyek, ha nem igaz; elpusztulj előlem, többé ne lássalak; ne beszéljek, rózsám veled, csak lássalak, az is könnyebb Ny. IV. 92. — Azonban ha másnak beleegyezését, engedelmet kéri az ember, rendesen a hadd (azaz engedd, hagyd hogy...) szót teszi eléje: hadd menjek (= hagyd, hogy menjek), hadd éljen. Különös, hogy ilyenkor az első személy gyakran jelentő módon áll: hadd lám (= hadd látom); hagy ülök az öledbe Ny. V. 384.; hadd aluszok 94.; hadd iszok II. 199.

Megengedő mondatban befejezett cselekvésről is lehet szó: jött legyen Párizsból vagy Londonból, azzal én nem becsülöm többre. Ez egészen helyes és magyaros, csak hogy az élő beszéd ezt a körülírt alakot most már nem használja.

A vmitől intő mondatokban a székelység ne helyett ne hogy-ot is használ (l. Ny. I. 200.): ne hogy oda menj, mert pórul jársz! Ez, mint a szórend is mutatja, kihagyással van mondva, e h. ne legyen úgy v. ne tedd azt, hogy oda menj.

Néha hathatósabb parancsra vagy tiltásra a jelentő mondatot használjuk s így mintegy éreztetjük, hogy előre is bizonyosak vagyunk akaratunk megtörténte felől: most tüstént haza jössz! el nem mész! egyszeribe mész át pálinkáért! Ny. III. 372.

SIMONYI ZSIGMOND.

IGAZÍTÁSOK.

III.

„Arany János Balladáí“, fejtegeti Greguss Ágost. Budapest, 1877. „Arany János Balladáí“, magyarázza Greguss Ágost. 1877.

10. Árva fiú. „Ifi'asszony a szobában mulat.“ „Ifi'asszony — mond Greguss — összevonva ifiú asszonyból, mint gazdasszony gazdaasszonyból“. (Isk. kiad.) A példa nem üt egészen sarkot, csak annyiban, hogy mind a kettő elisiós alak; de a ki nem tudja, nem tudja, hogy „gazdasszony“-ban melyik a ugrott ki. Szerintem jobb lett volna vagy ilyen szót hoznia fel „gazd'uram“, vagy pedig az „ifi'úr“ „ifj'úr“ alakkal világosítania meg amaszt, s hozzá tennie félreértés elhárítása végett ezt is „ifju ember“, melyben nem maradhat ki az „ú“. („Könnyelmű“ szintén ezekre húzó, de ma sült összetétel.)

„Temetőben árva fiú apja

Lepedőjét, szemfödelét kapja“.

„Kapja, azaz fölkapja“ — teszi ehhez magyarázva Greguss. (Isk. kiad.) „Kapja“ sehogysem teheti itt azt, hogy „fölkapja“. Miért nem „lekapja magáról“? hisz e nélkül ki sem kelhetett volna a koporsójából. Vagy miért nem „magára kapja“? hisz ez van alább a versben: „Amott jön az édes apám fehérbe“. Se

egyik, se másik, hanem annyi mint „kezébe“ kapja s közeli rokona ily értelemben ezeknek: „veszi“, „fogja“. Pl.

„Egyszer csak kapja a kalapját s szó nélkül elmegy“

„Hallgass, mert kapom ezt a botot s a nyakad közé szedek vele“ stb.

A következő helyeken is helyén volna a „kapja“:

„Köti kardját tüzőjére
S fogja a nagy csatabárdot,
Melylyel egykor“ stb. („Sz. László.“)

„Veszi hegyes törét, az aranyos metszőt,
Puha rózsafába levelet ír, tetszőt“ (B. hal. 3. é.)

[Mikor pron. reflexivum a tárgy, vagy nincs is, akkor szintén váltakozik a „kapja“ a „fogja“-val. Pl.

„Kapta magát, tele merte“ (Pet.) „Fogta magát, ráült egy sziklatetőre“ (Pet.) „Most kapja, hirtelen, egy iramodással a pitvarba terem“ (Arany.)

„Fogta, rekettyéből egy nagy hosszú gúzszt font“ (Arany.)]

11. Borvitéz. A 2-ik strófának e sorait:

„Isten hozzád, édes hölgyem!
Borvitéz már messze vágta“

úgy érti Greguss, hogy a leánynak „még fülében cseng mátkája búcsuszava: Isten hozzád stb. — de hajh, Borvitéz már messze vágta“, s az isk. kiadásban: „A leány, mintha még Borvitéz búcsuszavát hallaná“. Nem helyeselhetem e felfogást, mert ama két sornak egy ember mondásának kell lenni (l. Arany költeményét 3-ik kiadás), s hogy illhetnék ez: „Borvitéz már messze vágta“ a leány szájába. Ellenben a messze vágató Borvitéz maga magáról mind a két sort egész természetességgel mondhatja. Arra, hogy a szóló 3-ik személyben beszél magáról, tömérdek példával szolgálhat a költészet.

„Salamonnak nincs hol maradása,
Földön nyugta, égbe vágyódása“. („Salamon“. Vör.)

„ — — Iluskám — — — —

Sejted-e te mostan, milyen öröm vár rád?

Hogy haza tart kincscsel bővelkedő mátkád?“

(„János v.“ Pet.)

„Tovább siet vándorló gyermeked“ (Eötvös.)

„Az a ti rosszatok messze útnak indul“ (Falu r.)

12. Zách Klára. E sorhoz „Eredj fiam, Klára“ ezeket olvassuk: „A magyar ember nemcsak öcscsét vagy fiát,

hanem hűgát vagy lányát is fiamnak szereti szólítani“ (isk. kiad.). Hogy valaki az „öcscsét“ vagy „hűgát“ „fiának“ szeresse szólítani, nem hallottam, nem hiszem. Így tulajdonképp csak szülő híhatja a gyermekét. Jogot adhat azonkívül e megszólításra 1. korbeli, 2. rangbeli különbség. (Gyöngéd) házasságok is fiamozhatják egymást. Ekkép szólítja a „Családi Kör“-ben az apát a leányát:

„De vajjon, ki zörget? nézz ki fiam, Sára“.

Ágnes asszony“-ban az ősz bíró Ágneszt:

„Fiam, Ágnes, mit műveltél?“

A „Daliás idők“-ben a király kedves testörzöjét:

„No, fiam, Miklós hát?... hogy lesz Rozgonyinál?“

Valamint itt a királyné a palotahölgyét.

„Vissza se megy többé

Deli szüzek közzé“. A „közzé“ alakot védelmébe fogadja Greguss, de a helyett, hogy azt mondaná: a „közé, (közül)“ alakok mellett a „közzé, (közzül)“ alakok is élnek, amazok szokottabbak, emezek eredetibbek, — a „közzé“ védelmével hamisítja a „közé“-t, azt mondván, hogy „a mai nyelvtan szerint: „közé“. Ez egy. Más meg az, hogy a „közzé“ igazolására „hozzá“ és „benne“ alakokra hivatkozik. Tehát azért jó a két γ amott, mert emitt is két γ vagy n van? Mi következne ebből? Csak az, hogy akkor „felle“ és „megge“ is jó; továbbá, hogy „hozá“ és „bene“ ellen se lehet kifogás, mert hisz, van „közé“, „közül“, s még inkább „között“ is, mely utóbbiban semmiféle dialectus sem ejt kettős hangot. Hogy mért van két γ a „hozzá“-ban, annak meg van a maga oka, a mint meg annak, mért helyes a „közzé“. Az irodalmi nyelv azonban csak „hozzá“-t ösmer s csak „közé“-t használ. A költő — ott a hol — élhet „merészség“ nélkül is a „közzé“ alakkal, valamint élhetne, teszem, evvel is „hallad“ e helyett „halad“; én, az igaz, meg nem rónám, de a „halad“ trónusát megingatni se jutna eszembe. (A fennforgó alakokra nézve l. Budenz „Magyar-Ugor Szót. 48—49. l., továbbá 118—119. l.)

„Megyen a királyné,

Megyen templomba“. A második sor első üteme egy taggal rövidebb a szokottnál. Ily csonkaságok Aranyak kivált ezen költeményében többször is előfordulnak s tagadhatatlan, hogy Greguss e csonkaságok belső okát és jelentőségét ritka ügyességgel meg tudja fejteni. De már, hogy a szóban levő sorban kimaradt az „a“ névmutató, az nem a költő erénye, hanem a sajtó bűne. Hogy is írta Arany ily sort, mely a

legmesterségesebb okoskodás daczára éktelenül rhythmustalan maradna. „Megyen“ helyett „mégyen“ még előbb beválnék. Egyébiránt tudnivaló, hogy az egész vers egyetlenegy másodikkora sem csonka s „A más kettőért“ sort kifogván, mind a többiben a második ütemre kétféle szó esik.

Nem látok se jogot, se okot arra, hogy miért változtatta Greguss ezt a helyet:

„Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon“

ezzé:

„Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem, a diványon“.

Amott úgy van feltüntetve a királyné, mint a ki alkalmat szolgáltat a bűnre, de azért nem bánná, ha Klára a „diványtól“ a „térdeplő“-ig juthatna, vagyis, ha kikerülhetné a kihányott tört. Emitt a nyomatékka (talán jelentős gúnynyal) ejtett „a diványon“ a királynét határozott kerítőnek mutatja.

13. Szondi két apródja.

„Jézusa kezében kész a kegyelem“. „Olvasd a vers rhythmusa szerint: Jézussa“ szól Greguss tanítása. Ebből azt vehetné ki egyik-másik, hogy „a vers rhythmusa szerint“ akármely rövid szótagot hosszúnak lehet ejteni. Így pedig nem érthette Greguss. Úgyde, ha a nyelvnek nincs ellenére, hogy „Jézussát“ ejtsünk, mi tilt, hogy annak is ne írjuk? Mi tiltana, holott a második s nem más, mint a harmadik személy ragjának karakteréhez való „j“? Csodálom is, hogy költeményeinek 1867-iki kiadásában ezen írásmódjától eltért Arany (a „Pesti Napló“ 1856-iki évfolyamában, a hol e költemény először látott világot, „Jézussa“ van); csodálom annyival inkább, mert ő nála csoportosan találni ilyeneket: sassa, koboza, sássa, mosolyja, zugolyja, mássa, sőt: sebessen, gavallérossan, kissebb, ajjak stb. De talán „Jézusa“ szintén a sajtó vétsége? Kétségkívül az. S Greguss nemcsak tévedett, midőn a hibát nem hibának nézte, hanem egy kis önkénykedést is elkövetett, midőn a nem hibát hibának nézván a „Török Bálint“-beli „kakassá“-t „kakasá“-nak s a „Walesi bárdok“-beli „panasszá“-t „panaszá“-nak nyomatta; pedig emebben „a vers rhythmusa“, amabban meg a rím is megkívánja a sibilansok kettőzését.

„Mint hull a hull! veszett a pogány,

Kö módra befolyván a hegy menedékét“.

Azt jegyzi meg ehhez Greguss, hogy „A hegy menedékében, a vízmosásban, meggyülemlik a kö: most kö helyett a törökök

holttesteit folyták be“. „Menedék“ (ménédek s nem menedék, mely „confugium“), nem „vízmosás“, hanem a hegy „lejtője“, „hajlása“, „oldala“ (v. ö. méneteles“, ménedékes“ hegy).

14. A walesi bárdok.

„Lehellet megszegik“. A „megszegik“ alak magyarázatára több ígét hoz fel Greguss, mint: tör — török stb. helyesen, de „lát — látszik“ (sz képzővel) már nem tartozik közéjük. Aztán „megszegik“ sem annyi, hogy „meg van szegve“.

Ezzel végig böngészünk volna a balladákon. A jövő számban — mintegy megszerzésül — még egynéhány oly helyre fogok rámutatni, melyeket én megmagyarázandóknak tartottam volna.

LEHR ALBERT.

A SOPRONY MEGYEI SZÓJÁRÁS NEMELY SAJÁTSÁGAI.

III. Egyéb sajátosságok.

Igék. Az igéknek csak a következő idői használatosak:

Indicativi praesens a jelen és jövő kifejezésére;

„ perfectum akármilyen múlt kifejezésére.

Conjunctivi praesens: agygyak, agygyam.

Optativi praesens: anník, annám.

„ perfectum: adott vuána, atta vuána.

Participii praesens:	Imperativus több-
aduá.	nyire l nélkül: alugy, várgy,

Participii perfectum:	hazugygy, agygy; de: egyél,
adott.	igyál.

Infinitivus: kírnyi: kérni, írnya, várnyi, inynya.

A másik -om, -od, -ia végződésű infin. nem használatos.

Az ikes igék első személye hol k, hol m, egyiken se akadnak föl; a 2-ik személy végződése az úgynevezett sziszegős végű ige-tök mellett akár l, akár sz, csakhogy az utóbbi assimilálódik; pl. egy gyerekjátékban: „Kecske, kecske, mit keress a kerbe? Szőlőt énník, ha vuána“; úgyszintén: mit olvass v. olvasol.

Szabad ezekben az alakokban járatos ige gyanánt: szabanna, szabadott, szabadott vuána.

Köll v. küē vagy fölveszi e személyragokat, vagy pedig ragozás nélkül is nominativusban hagyja a személyt; így: én köllök v. én köll, te kölleszsz, ű köll, mi köllünk, ti köllötök, űk köllenek elménynyi, köllöttem, kölleník.

Koráz = korán jár, siet (az óra). Gyufa helyett azt mondják: gyujtó; de a gyufa is terjed.

Nominativus mint névtő: parást = parazsat, darást = darazsat, darázsok = darazsak, sárt, nyárt.

Teljes tő - alakok: szarva = szarv, pl. szarvájó; orca, orcájó; májó, májájó.

V-s tő helyett j-s: fűjjet = füvet, fujok: fuvok, bujok: buvom.

Helyviszony: kifejező suffixumok: -tól és -nek; pl. ha két gyerek égy ágyban aluszik, azon „östörögnek“ (pörlekednek), hogy mélyik fekügyék faltu: Mámo ien feküszök faltu, té még szilü (a fal mellett); füének = fölnek e h. fölfelé, lének: lé felé.

A léányok budabácsit (Coccinella bogárkát) téve kezükre, arra várnak, hogy merre röpül, e közben dudolják: „Buda, budabácsi, merre vüsznek írnek (férjhöz)? Törökország-szılnek.“

Vas. Gyakran használják általában fém értelemben; pl. rézzel van megvasalva; (v. ö. sózni Ny. VI. I. 43. l.)

Vasuti kifejezések magyarosítása: kambaktér = conducteur, bagony = waggon, gözös v. masina = locomotiv.

[Együttal megemlítem Szombathelyen tett ama szomorú tapasztalatomat, hogy mennyire elnémetesítőleg hatnak a német vasutak.

Így pl. magyar vasuti munkásoktól illetén kifejezéseket hallani: „a cüg englájzsút“ = a vonat ki jött a vágásából, kisziklott; síbúnyi = kocsikat tologatni.]

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

GYÖRVIDÉKI NYELVSAJÁTSÁGOK.

Az *ly* nem használatos; csak így ejtik az *ly*-es szavakat: helés, királ, foló, likas, méll.

-ba, -be rag -ban, -ben helyett is áll.

-hoz, -hez rag helyett többnyire -hol, -höl használatos, pl.: a kovácshol indutam, — a kэшöl ért kezem.

mind tárgyesetben is előfordúl, pl. mindet elhoztam, mindet mégöttem.

enyimét mondanak *enyimet* helyett, pl. hozd el az enyimét is, az enyimét ne báncsd.

Az igeragozásban következő sajátságok fordulnak elő:

Az s, sz és z mássalhangzókon végződő igéknél a jelen idő egyes számu második személye -ol, -öl ragot vesz föl, pl.: mit olvasol, veszől, hozol, teszől?

A parancsoló mód a most nevezett igéknél mindig, de egyéb igéknél is gyakran -ál, -él raggal képeztetik: hozzál

egy kis vizet; vegyél, tegyél le; agygyál, mongyál valamit. Más igéknél a -j rag áll, pl. szalagygy, fuss, hallgass.

Az *ik-es* ragozás nagyobb részt Révai szabálya szerint esik; de vannak kivételek is, pl. takarogygy, néveszögygyön vele.

A határozott alaku -*nók*, -*nők* ragot nem ismerik; csak így beszélnek: ha mink azt tunnánk, ha mink azt megismerhetnénk.

Igeidő általában csak kettő van használatban jelen és mult.

Történeti mult is előfordul, de igen ritkán. Csak néhányszor ballottam ezen kifejezést: a mint mondtam.

Sajátságos azonban a *fogni* igével képzett mult alak. Elég gyakran hallok ilyen kifejezéseket: azt nem fogtam tenni, — azon kérdésemre: elhoztad-e? ilyen feleletet kapok: igen is, el fogtam hozni.

KISS IGNÁCZ.

A MAGYAR NYELV A HIRLAPOKBAN.

1. A „Hon“-ban.

A „Hon“ napi lapjaink közt leginkább iparkodik a józan nyelvészet kimutatta helytelenségeket kerülni, s az ajánlott jót alkalmazni és forgalomba vinni (*szálloda* h. szállót, *raktár* h. tárházat, *rakpart* h. köpartot mond stb.), s ha a magunkféle ember keresi a megrovandó nyelvbeli hibákat, a „Hon“-ban e keresés, dicséretére legyen mondva, leghálátlanabb foglalkozás. Mindazáltal nem sajnáltam a fáradságot, figyelemmel kísértem az idei számokat s a föltünőbb hibákat itt összeállítom, mert kimutatásuk és megigazításuk mindig haszonnal jár.

Mindenekelőtt megrovandó azon rossz-képzésű szavak használata, melyeket könnyen el lehet kerülni: kevés előnyét, sok hátrányát látom (53. sz.) e h. kevés hasznát, sok kárát látom; mérv e h. mérték v. kiterjedés (tehát helyesen: e körülmény nagy mértékben csökkenti hitelünket; a geometriai dimenziók kiterjedések; egészen németes: a válság fenyegető mérveket öltött (53.) e h. fenyegetővé lett, v. fenyegetővé nőtt, v. fenyegető nagy lett); tanoda e h. iskola (szini iskola); ápolda (68. est.) e h. ápoló intézet v. csak ápoló; képezde (20.) e h. képző intézet (tanítóképző intézet v. csak tanítóképző); vénny (85.) e h. rendelvénny (vagy akár recept); hadügyér (24.) e h. hadügyminiszter; beszély

e h. novella (sokszor csak: elbeszélés); *nedélygazdag* mint összetétel is rossz e h. nedélyben gazdag v. nedélyes, helyesen: humoros.

Idegenszerűségek: hogy Gyurgyevót megrohanják *s a földdel egyenlővé tegyék* e h. földig rombolják; Montenegróval *egy véd- és daczsövetség kötöttet* (54.) e h. Montenegróval védő és támadó szövetséget kötöttek; *J. K. ur által fölkérettünk* (72.) e h. J. K. ur fölkért bennünket; komolyan *elhatározta kilépni a kormányból* (47.) e h. hogy kilép; *hátgondolat* (48.) e h. mellékgondolat, tartalékgondolat, vezetékszándék (Faludi).

Hibás szórend: ha a Sturm-féle indítvány most *elfogadva lesz* (69.) e h. *el lesz fogadva*.

Pongyola szógyeztetés: föntartá a *jogot*, de tíz évre lemondani szándékozik *azokról* (47.) e h. róla.

Egyéb hibák: *ő fölségeik* hosszabb ideig időztek e h. *ő fölségük* (20.), (de a polgármester helyesen mondja beszédjében u. o. *fölségtek* jelenléte, nem pedig *fölségeitek* jelenléte); az *összeírási eredmény* e földolgozása *minél* nehezebb lesz (54.), helyesebben: az *összeírás eredményének* e földmentől nehezebb v. fölötte nehéz lesz; a Tisza-kabinet új megalakulása *esetén* helycserék (40. est.) e h. *esetén való* v. *beálló* helycserék; a mint *bennünket* értesítenek (64.) e h. minket (l. Nyelvőr II. 445.); *nem csak* a hatalmak nógatása folytán, *de* (helyesen hanem) a török intelligencia meggyőződése következtében is (69.).

„Beállít hozzánk egy földműves, a kiről mindjárt megismerszett, hogy olvas“ (68. est.) Nem tudom, használja-e az élő beszéd így, a befejezett cselekvés alakjában a *megismerszik* és *hallszik* (tehát *hallszott*) igéket (v. ö. *hallatszott* és *látszott*, de *alszik* és *aludt*, *nyugszik* és *nyugodott*, *haragszik* és *haragudott* stb.). Érdekes volna, ha dolgozó társaink megfigyelnék a dolgot.

2. A „Színi Világ“-ban.

A „Színi Világ“ c. folyóiratnak egynémely dolgozó társa színész létére igazán gyalázatos magyarsággal ír, névszerint az, a ki az idei 7. számban a vezérczikket és a tárczát írta, mert a nyelv ellen elkövetett vétségéből biztosan következtethetni szerzőjük egyvoltára. Különösen azt nem tudja, hogy viszonyragos szóhoz nem járulhat az *i* képző; a vezérczikkben előfordul: a színügy *mikénti* rendezése (e h. *miként* rendezése v. *miként való* rend.), a *sugókönyvveli* házalás, *vidékeni* működésük alatt; a tárczában: nem cserélnénk e *téreni* tudományainkat (!) sok ka-

marai taggal, az *ellenei* küzdés. — Nem tudja továbbá, hogy a *ván* végű alak nem állitmányúl szolgáló ige, hanem csak határozó; azt írja a *vczikkben*: akkor a tanács a mostoha körülményeket *hozván* föl okul s óvakodott életbe léptetni az alapszabályokat; a tárczában: nem *öltözhetvén* az utolsó divat szerint s *nem vehetnek* selyem ruhát fel. — Nincs tisztában a kötőszavak magyaros használatával sem: *miután* nem kíséri figyelemmel, tehát nem is *hozhat* (helyesen *mondhat*) helyes ítéletet (helyesen: *minthogy*); a bizonylat csak azt kell hogy tárgyzassa, miszerint mely időtől meddig volt a társulat tagja (helyesen: *hoggy*); arra kell törekednünk, *miszerint* valaha lendítsünk az ügyön (*e h. hoggy*.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Halálos betegségek.

A veröczzevármegyei magyar-rétfalui ref. egyház anyakönyveiben előforduló halálesetek:

XVIII. század. Szegezés. Vérben halás; sokáig tartó vérben holt. Patéts. Himlő; 1790 és 98-ban Rétfaluban nagyban dühöngött. Hurut. Száraz betegség. Dagadozás. Torokfájás. Hideglelés. Nyakon támadt kelevény. Gyermekszülés. A vízben halás. Nehéz nyavalya törés. Vizi betegség.

XIX. század. Száraz nyavalya, — köhögés, — betegség, szárazság, hektika, elszáradt, elszáradás, sorvadozás, asztkórság, assztkórság.

Torokdagadás, — fájás, — gyék, — kelevény, torkába lévő rozsosz seb, fullasztó horút: 1818-ban uralkodott nyavalya, folytót v. fojtó horút.

Has sikulás, — fájás, — menés, vérhas, gyomorfájás, — gyulladás, — görcs.

Tüdőrothadás, — nyavalya, — gyulladás. — vész; májke-ményedés.

Vére elfolyt, vérfojás, — folyás, orrán-száján vér folyt.

Malom, — szekér törte össze, anyja által elnyomatott, lába szárán vett rozsosz seb, ujján való rozsosz seb, babszemtől fulladt meg, kútba ölte magát, megéggett, zúzódás, elesésből vett seb, forró víz ölte meg.

Patéts. Veres himlő, himlő, — formában, hólyagos himlő: „verje meg a hólyagos himlő“ Ballagi Pdb. 3327.

Alfel süjj, aranyér, süjj, bélhányás, epemirigy, cholera:

1849-ben e faluból 78-an haltak meg benne; vizellet dugulás, holyagba való kö.

Szülő méh nyavalyája, méhanyában, méhgyulladás, dagadozás, béleleszállott.

Nyilamlás, nyilallás, oldal —; szegezés, rokkadás, belső —; megszakadás.

Farkas görts; valami sérelem esvén tenyerén, abból farkas görtsöt kapott; áll görts, görts; érző ina hideglelése: nervenfeber, in-hideglelés, inhideg, inláz, epehideg.

Hideglelés, forró hideg, — hideglelés, — nyavalya, forró nyavaja, forróság, forrozás, hagymáz, sárgaság.

Főfájás, — szédelés, fejkorság, eszelőssé lett, agyvelő-gyulladás; fej vízkorság, vizi betegség.

„Nyomorult lévén a bodolai (Baranya v. m.) Fűveshez vitték szülei gyógyítani, a ki őtet az ő bolond szokása szerint megökölvén egynehány óra múlva meghót. 1814; nyomorúságban, nyomorult volt, sinlődés, hosszas —, sinlődözés, elerőtlenedés, elerőtlenülés, elgyengülés, öregség miatt, öregségben.

Nyavaja v. nyavalyatörés, hirtelen való —, gutaütés, szélütés, köszvény.

Sebfene, pokolvar, fekélyek, az egész teste fekélyekkel volt elborítva, a fülében támadott kelés miatt, az órát és száját a rothadás megemésztette.

Szívfájás, — szorulás, csuklás, hirtelen halállal, szomorúságban, fuladozás, szájfájás, éretlen volt, időtlenség, geleszták, lépdagadás.

BALLAGI ALADÁR.

Adalékok a böl értelmű ben viszonyrag régibb használatára.

(L. Nyelvőr I. 89. l.)

Kitisztították az ü házokból a kovászos kenyeret ugyanyira, hogy csak egy morzsánit sem hattanak benne. Telegdi.

Sz. Pál innen maga elő számlál egy falkát azokban, melyeket szenvedett a Krisztus neve mellett. Telegdi.

Nem akarok a vigasztalásokban is többet im ez egynél elé hoznom. Telegdi.

Ha valaki szerencsére vetvén fejét, a városból kilappant, és füvet szedett magának, alig ért bejönni vele, ottan rajta voltanak a tolvajok és kivonták torkából. Könnyöröghetett, hogy akármi keveset hadtanak volna neki benne, de abban semmi nem költ. Telegdi.

Semmit nem ért vala benne.

Az időben semmit többet meg nem nyerünk, hanem

csak azt, a mit az isteni szolgálatban és egyéb jó cselekedetekben költünk el benne.

Hamaréb elhinné, hogy a menny és föld semmivé lenne, hogynem mint az Isten szavába csak egy ige is a földre esnék.

Valaki akár mi kicsint meg áztat benne (belőle) és megiszsa, oly betegségbe nem lehet, hogy azonnal meg nem gyógyul belőle.

Sz. Ágoston az sz. István teteminél lött csudákban annyit számlál elő, hogy... Pázm. Kalauz.

Az Calvinisták csak egyet sem hisznek igazán a hit ágaiban. Pázm. Kal.

Semmit az Isten törvényében meg nem tartanak s meg sem tarthatnak. (Pázm. öt levél.)

Ha mi megmarad benne (belőle) és másszorra tartatik, azután is nem szűnik meg a lenni, a mi volt. Telegdi.

A liszt esztendő által nem fogya ki szekrényében, nem soha kiüresedett korsójában az olaj. (Kazinczy Szent Hajdan gyöngyei.)

Jól élnek az Istentől adott gazdagsággal, kik a szűkölködő szegényeknek részt tesznek benne. Telegdi.

IHÁSZ GÁBOR.

„Baratsaghi dorgálás.“ Irta Czeglédi István. 1663.

Szólásmódok, példabeszédek,

Az igaz Calvinista vallásbul ki csapont, 's hogy már a' Sz. Péter Hajojában mezitelen bé-ugrot, egy Papistává lött Embernek meg-szollítása. Czímlap.

.... Ortázza régi Paj-társa, hogy oly el hullámodot, s férges okokért kellet meg-vetni az Izraelnek tiszta forrását. Czímlap.

.... A tiszta Religio-ellen, ez ellenünk vérhedet Pater, ug' a' Catholicusok szájába' adta, a' Reformatusok Isteni vallását.

.... Felső Hatalmasságoknak, nem akartam ezzel botlo követ szerzeni. 2.

A Regi Romai Edes Anyának ilyen nevendékes teiet szopnak vala a' Fiak.... 5.

.... mérgeket igen el szokták rekenteni. 12.

Meg tetszik végre, hogy igen előlhasu Papista is vagy. keveset tudsz a' kereszt-hányáshoz, mint Hajdu az Harang űntéshez. 16.

Hogy szapora lelki tusakodásodat babosgatod, nem ment a' meg a' vétkezestől. 19.

Oly Zászlo alá mentél, holot a' képeket kel kakucsol-
nod, azokat kel szemlélned. 20.

Vén embernek szárában szál az esze. 21.

De lássuk minémű feneket kerekitesz az Első Ok-
nak. 48.

A mi Tudományunk merődön merő Szentírás. 50.

Bizony dolog, nagy fát mozgattak, ha le-dűjthették. 51.

Itt is veremben eset a' Pápista. 56.

Láddé hogy nem Igazán koldul a' Pápista! 57.

Ezeket által őlti az első végezés. 58.

Jám bor fogad fogadást, 's — Ageb a' ki meg
állya! 81.

Ha szemes voltál volna haidan e bé hozot Tudos elmé-
ket, egy kerek vágásban láttad volna járni ez aránt a' Calvi-
nistákkal. 88.

.... Mint a' Biált orrodnál fogva hordoznak téged
a' Praedikatorok. 89.

Bezzeg Nápész voltál! 90.

.... Annak a' Paternek nem sok olaja volt a lám-
pásában. 92.

Oh hova rőtted volt eszedet akkor! vagy talám fel rőtted
volt az Orban süvegét. 92.

Ezek sem estek vólt fejek lágyára. 93.

Bűdős e' kutfű, ebből származot folyamatodis meg
veszet. 96.

Hiában csavargot az a' Roka, mert maid csá-
vában kél a' farka. 96.

Nosza guggold meg ezt ha mered! 100.

Lássad ha érette velek űstőkben esel! 100.

Ha nem tér fogadra, rágja szádban ez... 101.

Ahun már, el mehetz véle. 101.

Horgas borgas mondások! némellyik hijánosis. 102.

Es a' kalmarok meg-gazdagodtak az ő gyönyörűségével,
Miképpen ma némely Florentiai Kalmárok meg-velőznek a'
Szent Péter kincsből. 105.

Jol szollot ez aránt! nem tom már mint berenállya
bé. 111.

Hogy nem mondottad néki: Vai Kákom pillis! 112.

Hát te miért költötted bűzben? 116.

De mit törünk ezen kelevészt? 121.

Felely-meg bár csak ezekre: s — nem bánom oszton, ha
igy czigánkodol... 122.

Pi ha szemtelen! s — ily elmétlen voltál? 123.

Az árnyékhoz kaptál, s a' kontzot el eitetted. 130.

Vai nagy lant! Sem mire nem jo. 130.

Kiki a' maga fazaka mellé szitt. 132.

Ha ez a' te jeles Discursusod, így rántom nyakadban... 139.

Mind csak a' filéhez vonnád te a' kőrmét, magakoránt sem ér e' discursus oda. 144.

Ugyan még sem szűnöl meg, nagy farkat tsinálni a' Calvinus SZENTének? 145.

Amé! Bezzeg meg ijesztél! Hiszem nagy gyökereket rántál! 147.

Sőt inkább a' magad szemében emelgesd e' nagy gerendát. 149.

Oly messze estél tzelodtul, mint Mako Jerusalemtul. 149.

Az Harmadik hely magyarázattyából is ki csűrölnek, hald meg. 150.

A' Pápista Hit, igaz Hit. Vajne Legény!.. 150.

Többet raktál a' saroglyában, hogy sem a' szekér derékban. 151.

A Cálvinistákat taréjozod vala a' Consequentiaért. 152.

Csak ez egyis bökkenő lehetet volna elmédben. 153.

Csak ezis, szeget űthetet volna feiedben. 154.

...Es így: Kacsod Varga, nem tiéd az igazság! 162.

Mégis cserben hadlak ez helybül. 168.

Láddé, mint utánad hordám a' sindelt! 169.

Ez utolsoval, ugyan ki tolyom szemedet. 169.

Tálám te ezt, a' külső vizrül érted? félen kaszálsz! 182.

Sextus Senensis, Bedius Hermánt taréjozta. 185.

Vajut azért ittis, ez erősséged. 188.

Kenyeres Társok a' Cálvinistáknak ezis itt... 190.

Ide huzta nyilat ezis... 194.

Im sapkát tőt e' Jámor, fejében! 195.

Nem reszketet ám ez, árnyékátul, mint Te, az Hiszemtül. 216.

Üly othon csak Rokonszollunk mikor kellesz. 220.

Messze Buda Sántának! 220.

Meg pártolsz ezektül, s — Farkas nyakat vonsz vélek. 225.

A rakontzához is ragazkodnának itt, mint a' vízben halni akaro Ember. 228.

Meg-űtötték ám it szárokat, a' Péterek! Ittis fazakat törtek... 253.

Kérlek hát, ne csapd a' Csikot a' Lencsével. 260.

Nagy fában vágád Rokon a' Feiszét, nem tom
hogy űtheted ki! 265.

A' magad kosárában szeded az Eperjet.... 270.

Es ha csak azt követnők, s tartanók meg, felkopnénk
ugy a' mi állunk. 285.

Im, meg hőkkente ez hely, s a' Lud ként, nem lűn mo-
dod, a' Daru Tolban valo piperében! 291.

....Felette véka alá zártad a' gyertyát s lepedő
alat tanítasz. 298.

Ne kábálkodgyál ezután effélét! Pthrűsögetés
ez-is, s — zabparlás, a Magyar Reformatusok előt. 300.

Ludas Ember légy örökké, ha ezt meg nem mutatod.
Mind magad Vallása becstelenítésének vagy Kovácscsa,
hogy ezeket mered is említeni. Mert, én azokat így verem
torkodban. ... 305.

Nem megyen a' Te Ecclesiád oda, hanem, ha jól meg-
szappanozza magát. 306.

Edgy régi Papistais, bottyát, így veté honalunk
alá.... 313.

Edgy kenyéren vagyonez it velünk.... 323.

Efféle io igasságot, illatoza ezis meg régen, s ily tilalmat
tűn ... 335.

Sikra kötéd hát itt is a' kerekett; ollyant mervén
állítani, mellyet edgy igaz Calvinista sem hiszen. 348.

Ha Tudományok megh egygyezet volna, a' Pápá vallásá-
val, e' Táncozot kellett volna nyomniok.... 349.

Ha másszor így szollasz, derekas Törők kelep-
czében eitlek. 351.

Ihol, csak a' haján motoszsz a' Régi Római Hitnek!
De attul oly távul estél, mint Abraham a' Gazdagtul.
370.

Ollyakis találtattak, kik, csak el alutták a' dolgot, mivel
hogy bűrőkben járt. 375.

Ez ű vallásával birkozoban esik ezzel.... 396.

Nem mehetz nem, mindenképpen a' varsában akadnál!
397.

A' bé hozott Locusokban nem pipeskedhetik a'
Római Ecclesia. 410.

Vert viszen veretlent, agya-feje tőretlent.
413.

Mit tehetünk rula? Ezt piricskellyétek, hogy bűzben
kevert.... 446.

Ha ma Szent Agoston élne, így korpázna Titeket.. 456.

Most megént, ily bakot nyuszs.... 488.

Nyilván kocsagos a' Fejed!... 490.

Miért kell efféle kákom bákkal a' keresztyének fülöket
terhelned?... 496.

Közlő: VERES IMRE.

Arany Toldija és Toldi estéje.

2. Ikerszók.

Toldi.

Zúg morog.	méne, mendegéle.
síri.	sebbel-lobbal.
hű hó.	ügygyel-bajjal.
dinom-dánom.	hányja-veti (magát).
sütnek-főznek.	híre, hamva.
kelletlen hivatlan.	teste lelke.
furja és faragja.	végre valahára.
hirtelen váratlan.	elül-utol.
tejbe-vajba.	össze-vissza.
tővel-hegygyel.	dibdáb.
erre is, arra is.	tarka-barka.
evés-ivás.	libeglobog.
büvös-bájos.	hüle-füle.
addig-addig.	összesúgtak-búgtak.
jobban-jobban.	

Toldi estéje.

í a-fia.	hírre-névre (talált).
szeme-szája.	sírva-ríva.
szerbe számba (sz. sz.	recsegve-ropogva.
vette a hadi eszközét).	nyomva törve (egymást).
körös körül.	tőri tolja (egymást).
színe-máza.	ütött kopott.
visszacseng-bong.	hányt-vetett.

3. Régi szók.

Toldi.

általút; Illosvaiból.	szörnyüképen.
aranyhím; a. terheli ruháját.	nagy fenjen; kérkedik
nádorispán: nádor.	nagy fenjen.
től: tevel; béresek között	férjfi.
is től czudar csihésnek.	nagy-le bocsát; szarvát
búskodik; Illosvaiból.	öklelőre nagy-le bocsátotta.
iszonyatosképen.	sok nagy úri rendek.
lészen; Toldi György ha-	vélek: velök; jaj, dehogy
ragja pediglészen rendkívüli.	birsz vélek.
olyaténképen.	marha: kincs.
mind; elámul rajta mind	imette: ébren létében.
egész hadával.	

Toldi estéje.

levegőég. vittem neki hirt, Hogy az or-
 el-kiszaggatlak; Illosvaiból. szágczímer idegen kézre birt.
 minden ő dolgokat. ígyen: így.
 buzgány; Illosvaiból. vín: vitt; mi emlékezetest
 bírni; tegnapelőtt este én vín véghez azalatt.

4. Nyelvújítás kétes szavai.

Toldi.

sirály. mérgesen harapja.
 fekhely; párját fekhelyéből nyughely.

Toldi estéje.

vágy: főnév. nyugasztó sír ad.
 kegyencz. talap; talapzat.
 enyh; Bertalannak enyhet a hirnök.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Okiratbeli magyar szavak.

2. Helyneveks vegyesek.

Lángos. aliam vaccam langos nomine 1475. Szabolcs vm.
 Mesgye. meta iungit quendam locum mezde vocatum.
 1323.

Nestawa (?) piscina. 1386.

Nyáras. in quadam planicie terre inter rubos wlgo
 nyaras vocatos. 1404. Szabolcs vm.

Nyárasparlag. planicies narosporlog vocata. 1323.
 Ősoromja. meta transit ad ewsoromya. 1386.

Patvar (per-patvar). alioquin elapsis ipsis quindenis nullam
 calumpniam seu pathwariam inponendi habeat facultatem
 pars contra partem alteram. Így szól egy XIV-ik századbéli okirat
 záradéka (Kállay ltár).

Ravaszlyukmelléke. piscina rawaszlyukmelleke.
 1386. Szabolcs vm. (ravasz = róka.)

Rekettye. meta pervenit ad dumum wlgo rekethye.
 1386.

Rév-fa-oromja. ad quendam locum rewfaorumya.
 1386.

Ruzsa-jávornok. mons rusayawarnok apellatus.
 1411. Szabolcs vm.

Silla (süllő?) piscina silla... item danobium silladuna
 vocatum. 1386.

Sulyom, sulymosfoka, sulymospálya. piscina
 swlywmus, piscina kysswlywmus, piscina swlywmus-
 pálya, meta venit usque ad sywlwmusfoka. 1386.

Szélőshegy. monticulum zelesheg vocatum. 1401. Szabolcs vm.

Szélesvölgy. attigissent quendam vallem wlgo zeyleswewlgh nuncupatam. 1404. Szabolcs vm.

Szidalmtavafoka. ad quendam venam quam ipse zy dalmthav..foka vocari dixisset. 1415. Szabolcs vm.

Tanya. clausuras vsonum wlgo tanya vocatas, másutt: ad duo recia wlgo tanya. 1386. 1415. (Gyakran fordul elé már az árpádkori oklevelekben is; általában halászó helyet jelent; a bodrogi közeli halász ember ma is azt mondja az olyan helyen, a hol sok a hal, hogy itt a tanyája!)

Tompá. alia vacca thompa (nonime) barna (coloris). 1475. Szabolcs vm.

Töröttnyír. quidam locus turuthnyr vocatus. 1409.

Vásárosút. attigissent quendam viam de dicta possessione leuelek ad poss. Kallo ducentem, wlgo wasaruswth vocatam. 1404. Szabolcs vm.

Zátony, fás zátony. insula, piscina, silua. 1386.

NAGY GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Észém adta kis barnája: Azt hiszem, ez a kifejezés eredetileg mégis egészen olyan, mint „gyilkolom a fattya” csak hogy egyiket sem magyarázom úgy, mint Greguss, hanem mind a kettőt úgy, mint Lehr az utóbbit (l. fönt 114.). Csak etymologizálásra való hajlandóság iratja velünk úgy, hogy „eszem adta”; voltaképen így kellene: észém atta kis barnája, mert atta hasonulással (vagy tán a kis gyerek beszédjét utánzó tréfás selypséggel) van e h. azt a (v. ö. aztól: attól). Tehát, észém atta kis barnája ebből van rövidítve: észém azt a kis barnáját. Így mondják: atta kölkit (azaz „azt a kölykit”) vagy rövidítve: atta kölke. (Az észém csak euphémistikus helyettesítője a Lehr idézte aljas szónak.) — Adta teremtetten tréfás rímelés e h. azt a teremtetit.

2. Elrejtődött: álhalott. Erről a kifejezésről fönt. 63. l. elhamarkodva azt állítottam, hogy az ott idézett adaton kívül csak a régiebb nyelvből ismerjük. Pedig a népnél (mint Lehr figyelmeztetett, kinek a következő adatok nagyobb részét köszönöm) ma is igen elterjedt használatban van még, p. Tolnában is. Az elrejtődött-ről azt hiszik, hogy látja a más világot, s ha fölébred, csodálatos dolgokat tud elbeszélni felőle. Így értendők Arany „Toldi”-jában Miklósnak e szavai (IV. én.):

„Gyászba borult mostan csillaga fiának: . . .
 Eltemetik hírét, mint ha meghalt volna.
 De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
 Mint midőn az ember elrejtézik mélyen,
 És mikor fölébred bizonyos időre,
 Csodálatos dolgot hallani felőle.“

E babonás hitből Jókai képzelete különös regét szőtt (A Varchoniták² 14.): „Sajátságos jóslat neme volt a szittyá fajoknál, hogy idegzetes fiatal szüzek képzelethevítő szerek és szigorú böjt által bizonyos nemébe a léthargiának merültek, hüvelykujjukat összeszorított kezükbe fogták, s hanyatt fekve, visszatartották lélekzetüket erővel s ily helyzetben eltemettették magukat, s néha havak mulva ásatva fel, arcukra s keblükre kent balzsamok által fölélesztettek halálmerevségükből s beszéltek a sírban álmodott dolgokról. E jóslat nemét hírták elrejtőzésnek.“ Jókait nyilván az elrejtőzés szó vitte rá, hogy a szüzeket sírba rejttesse. — V. ö. még Jókai, A magyar nép élce 64: „Történt azonban, hogy a ravatalra terített székely nem volt valóban meghalva, hanem csak elrejtőzködve.“ — „Elrejtézni: halált színlelni; rejtézik: ijedezik—ámulólág.“ M. Nyszet VI. 346. — „Elrejtézik: elájul“ Kriza Vadr. 497.

SIMONYI ZSIGMOND.

S z ü r ü.

(L. Nyr. VI. 39. és 129. l.)

„Tó, — vagy ha csöndes volt, akár folyó víz színére, laposkás kavicsokat dobálni, lehetőleg vízszintesen, hogy kétszer-háromszor, ügyesebben s szerencsésebben dobva, tízszer s többször is fel-felugráljanak“: ezt a játékot mi is üztük, ma is üzik az erdélyi fiúk is; de nem nevezzük szűrésnek, hanem határozottan és tisztán: szövésnak. „Jerünk szöni“ — „szöjünk“ mondtuk s mondják ma is. Részemről a vetélő, vagy az osztóvátán (szövésszék) járó fonal képét kötöttem hozzá gondolatban; s azt hiszem, kevésbé keresett vagy erőltetett kép, mint a szűrűvel (szérű) kötni össze. Hogy Pázmány így használja, méltán ejtethet gondolkodóba; de nem lehetetlen, hogy csak azért kötötte a szűrűhöz, mert az ő vidékén a játékot szűrésnek nevezték, vagy ejtették. Mindenesetre érdemesnek tartottam megemlíteni az Erdélyben szokásos elnevezését (vagy kiejtését) is.

SZÁSZ KÁROLY.

A „Magyar Nyelvőr“ idei III. füzetében az iszákos szó értelmezése, nyomozása közben egy helyen ez van mondva: „Vagy azt kell tehát föltennünk, hogy a szl. biság-nak volt vagy tán ma is van valahol egy dialektusi vi sa g mellékalakja . . .“

stb. — Erre nézve egy helynevet hozok emlékezetbe, melynek talán a kérdés allatt levő szóhoz köze van.

Udvarhelymegyében van a „Firtos“ nevű hegyvár. Ez csak a keleti oldalról járható. A hegynek ez a járható lába egy szembe lévő hegy lábával formál egy „hegynyakat,“ vagy mint a székely mondja: nyerget. Igen sokszor nevezi a székely a hegynyakat hegynyeregnek, vagy nyerges hegynek. — Az említett két hegy között való nyereg-alaku áthajtást nevezik: *viság-kapunak*, némelyek *visás-kapunak*. A székely a zsákot vagy a kettős tarisznyát, általvetőt nem szokta — rendkívüli eseteket kivéve — a jó szőrére tenni, hanem mindig két hegycsucs formára fennálló nyereg-kápa közé!

FIRTOSALYI.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Más-más vidékiek.

Hogy tele vót ez az edény; kár vót megfélelésiten (meghiányosítani). (Kolozsvár.)

Bolongyának jár a java. (Erdély.)

Kibérétválkozott az idő = kemény hideg lett. (Kolozsvár.)

Akkor szép innen szétnézni, mikor a nap lésuhad — leszállófélén van. (Szilágyság.)

Úgy áll az orra, mind a torba menő kutyának (Érez valamit jó előre). (Abaúj.)

Bocskorba kell keresni, csizmába költeni. (Abaúj.)

Majd feje füstí megyn Hónap kezdődik a gépelés, osztán nincs fája. (Abaúj.)

Erégygy te; paráhold még égygy kicsit azt a virágot = locsold meg, de a lombja is kapjon vizet. (Abaúj.)

A. Zsebélld még égy kicsit aszt a virágot. B. Mingyán. De elébb eszt a ruhát zsebélld még, mer vasalni akarok. (Szintén megvizezni. Ruhára így is mondják: befajtóloom a ruhát. Nyilván „befeuchten“.) (Abaúj.)

A jó kedvű embérből bor közbe végtére is kitör az erkölcs. (Abaúj.)

Az egér se jár mindig égy jukba. (Szilágyság.)

Ki ma a szerés pap? = Melyik papon van ma a szolgálati sor? (Kolozsvár.)

Anyám nem is iszik kávé, csak ezeribe eccér. (Erdély.)

Nem fér hozzá, mind a méggyasszai embér a kévekötéshez. (Haza vitte a markokat s otthon kötötte kévébe). (Zemplén.)

Átkozott fáracscság, kinek nincs jutalma. (Abaúj.)

Vékony az orra = könnyen megharagszik. (Abaúj.)

Rohancos embér. (Magát elhagyó, ronda, rongyos). (Szilágyság.)

A. Hol a bátyád, öcsém? B. Ott van mán a t é t t h e l y e n = a kelő, illő helyen. (Abaúj.)

Egy cikra meleg sincs, és mégis úgy idzad ez a vén embér, mind a ló. (Abaúj.)

Mikor elköltöztem Kolozsvárról, a bátyámnak 14 pipaszert adtam. (Erdély.)

Mindén szíre, szóra hajlik. (Sopron.)

Igen sok anya van, a ki átokkal ruházza a saját gyerekeit, ha róla megfeledeznek. (Abaúj.)

Az idén sok gomba van szűk lesz jövőre a kenyér = most sok eső jár, jövőre szárazság lesz. (Kassa vidékén.)

Mikor 1848-ban az ozorai táborból haza felé mentek a tolnaiak, azt mondja egyik atyafi a másiknak: „No, má aszt so'sé hittem vőna, hogy ijjen a'nok legyen hozzánk az a Palatinus Pista, a kit országostúl úgy szeretünk.”

„Hol hallotta kee, komám,” — jegyzé meg a másik —, hogy vad tóka tikmonból (vadkacsatojás) szelíd rucza kejjik?” (Tolna.)

Egy kenyérér nem fűtik be a keménczét = (egy gyerekkel el sem kezdi az ember) vagy: Egy kompéráér nem ógyák még a zsákot. (Abaúj.)

Sok együtt lételnek házasság a végé. (N. Körös.)

Más hét = mult hét. (Nádudvar.)

De futika (futkosó) ez a gyerek; pedig hánszor felkaimpál (elbukik) napjába. (Abaúj.)

Aszt tartják, hogy a ki úgy korán gyün fog, nem lesz állandó. (Abaúj.)

Hiába adok erre a gyerekre tiszta ruhát, mingyán becsávázza. (Abaúj.)

A. Hogy gyúlt ki a háza, szomszéd? B. Hát az az akasztófára való kocsisom vetett neki csávát (néha: csóvát. Csáva v. csóva csepübe göngyölt égő tapló.) (Abaúj.)

Nagyon kicsiny ennek a bornak a zavarékja = salakja, seprűje. (Erdély.)

Akasztott embérnek a házába nem szabad kötelet emlegetni. (Békés.)

Jó kedvem kerekedett a lagziba. Mihent rárántotta a cigány, mingyán úgy álltam, mind a jó acél. (Abaúj.)

Kívül belől egyforma, mint a Samu nadrágja = így is lyukas, amúgy is. (Pest m.)

A czingár (vézna) ember csak megvan; de az ilyen kövér embernek mingyán elgyaluszik (zsibbadni kezd) a lába ezen a fene kemény lóczán (a vasúton). (Abaúj.)

Még gyakran bele-beleüt (a fájás) a fogamba; de osztán csak megint elgyaluszik. (U. o.)

Né, hogy koszlik = hámlik le róla a kosz. (Kolozsvár.)

Hja, biz a kalocsai határba igen sok buzgáros (forrásból táplálkozó mocsáros) hely van. (Kalocsa.)

A. Nem igen jó időnk jár, bácsi! B. Hja, öcsém, mindég az isten a gazda. (Abaúj.)

Mékköveti, mind a meggyasszai ember a borát. (A meggyasszaiak nagyra becsülik a lörét. Egyszer igen sok bor termett, s a hordó kevés és drága volt. Egy ember, hogy a nyárra lőre nélkül ne maradjon, a pince elé gördített egy pár hordó bort s azt e szavakkal önté ki: Mán, édes borom, mekkövetlek, de kiöntlek, mer csak nem marathatok lőre nélkül.) (Zemplén.)

KIRÁLY PÁL.

Holdmezővásárhelyiek.

Neki mént mint bolond tehén a fiának.

Kiszalatt mint égy kötetlen söprű.

Belevörösödött min Tóth Miska az annyába.

Öregebb az atya Isten kertészinél.

Mégint füzik mán a bocskorát. (Az olyan emberről mondják a ki szeret kóborolni.)

Mindég olyan mint a kürtödugó. (Piszkos nőről mondják.)

Lébög, mint a zsiratlan tatar. (Ügyetlen mozdulatú fiatal emberről mondják.)

Keringöl mint a Szélék kotlójuk.

Mögállott szöme szája mint a bolond juhnek.

A harangozó pénz is alig van mán az orrába. (Az olyan emberről mondják a ki se nem él se nem hal, — beteg.)

Mindég olyan a, mint a kinek apját annyát megölték. (Szomorú ember.)

Beleszorúlt mint kérdő a dinnyehajba.

Hirit sé hallotta, mint Kérdő János a röggeli könyörgésnek.

Mén mint Búza Kata a mindszeinti úton.

Teste, lelke zálogba van (eladósodott ember).

Sé pokol sé ménnyország nem vészi be. (Megvetett ember).

KOVÁCS LAJOS.

Télvíz idején (télben) bajos költözködni, s ő csak azon van, hogy költözködjünk.

Mi baj van? — Kérem álásan citátus vagyok.

Hová megyen? — Ére be, (a városba) téfelt keresék.
Itthon van-e a jbiró úr? Miért? Itthon. — Panasz-
tészék be. — Nohát tegye be a panaszt.

Kérem szípen légyén szives lepárjálni (lemá-
solni).

Mikor nízte a telekkönyvet? — Mikor pérélni fogtunk.
Kérem álásan jbiró uram ez a hágyáték nagyon szöve-
ség és (bonyolodott) dolog.

A hágyáték még nincs beszázadolva (a százalék nincs
lefizetve).

Ő neki még nem szabad századolni, mert kiskorú.

A mi darabos (köszén), az lánggol (lánggal ég) nagyon.

Fiskálisnak ígértem (a pert), de nem áváttya belé magát.

Ollyan sok szíp fa van ott (t. i. a kertbe), a kertész maga
vót ott, porobábú mégnízte.

Hová tette a píz? — Hát véttem rajta két tinót, két te-
henet, hogy a nyáron majd meglelem benne.

Kérem álásan jbiró uram, valahogy egy kis üdőt ves-
tene erre (t. i. hogy a pert elvégezné).

Aszt monta Sz. úr, hogy nincs rajta bégég (a kérvényen)
s asztán majd még három oztatják. (megleletezik s 3-szoros
árt vesznek).

Az éléjít megfuttattám, (t. i. a végzés elejét elolvasta)
aszt gondoltam hogy rendbe van; hát a többit is megfu-
tatom, hát akkor vettem észre, hogy egy testvér ki van maradva
(a hágyatéki végzésből).

Tizenégy napszámmal voltunk adós, asztis min k szol-
gáltuk be (végrendeletből)

Mindketten marogszedőnek állottunk (végrendeletből).

Közköttöbe adtam 1 ftot (végrendeletből kiírva).

Feleségémnek hagyom stb, minden apró-cseprő ház-
béli bútort. (végrendeletből).

Életidőm sokasága miatt erőben gyengült stb. (végren-
delet bekezdése.)

(Püspök Ladány.)

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Közzmondások.

Az éb fejét hiába húzod az asztara, az éb csak visszahúzza.

A vásárt a maga napján kő főkeresnyi.

Üres kamarának, bolond a gazdasszonya.

Vadász sokat fárad, halász ritkán száraz.

Nincs széppel főtt, hanem jóval főtt káposzta.

Öreg ember erősebben dógozik, mint a fiata.

Éb helyt éb jön.

Szégény embörnek a szél is mindég szömbe fúj!

Mög akarsz valakit önyi: aggy neki köcsön!

Égyénést áll, mint a sarkon égő ördög.

Minden vásár eljön a maga napjára.

Bor bé, esz ki!

Második esze jó a magyarnak.

Csak két jó orvosság van, mely az éhetném, még az ihatnám nyavalyája ellen használ.

Illik, mint karóra a varjú.

Várják, mint konyhába a kártevő kutyát.

Fú, es, havaz, úgy lesz tavasz.

Maga fejére hánnya a földet (önmaga ellen beszél).

Füstre harangoz (elhamarkodva, alaptalanul ítél.)

Még az aluttyát (aludtját) is möghallgatom (minden legkisebb parancsát is megfogadom).

Szót köll adni a táncznak (nevet adni valaminek, emberül kifejezni valamit).

Kezébe az olló is, posztó is, vágja a merre akarja (minden tőle függ, szabadon tetszésire van bízva).

(Tolna megye.)

GÁBORFI KÁROLY.

Népmesék.

Á két tesvêr.

Vót éczczér két tesvêr. Ezek szép égyetértésbe étek égy-mássâ. Szomoró esetét errô a kettôrô mondok. Az ápjokat hiták Jó Istványnak, öregebb fiát Pistának, a kisebbiket mé Jancsinak. Ezek émmást nagyó szerették, égyütt gázdákottak sokáig. Éczczér az öregebb édes testvêr aszonygya: Né is háráguggyâ, mer ên méhházasodok még ezen a télén. Maj hozok ên a házho dérék ményecskêt; mink azê égyütt maradhatunk; maj lassan gázdákodunk, té ugy is fiatâ vágy. Ô mindént évégez a ház körô, mé mink odakint véréjtékkê keressük kényerünket.

Égyütt az idő, méllét a kézfogó és a lakádalom. Ôk osztân is bódogú étek, mer Őrzi szép vót, ho no, ugy illét a fêkôtô a fêjire, minha ávvâ születét vóna. Gyönyörô haja, fínyés bugár szême, karcsó termete vót; ô vót a leszszébb a világon. Pista bódognak érizé magát; bódogok vótak mind a hármán.

Ên napon Jancsi mé Pista kiméntek ôzekre vâdásznyi, mer kérésztelôre kiszûtek a házba. Á ho gyünné égy ôzzê Pista, messzi a hegysígbe égy énekét hâ, a kit Jancsi énekô; az ô Őrziijinek névit is emlégétyi Pista hárágunnyi kezdét, dé mikó

összegyűttek, nem mutattá magát haragosnák, csak sápatt ábrázattya mutattá, ho szívit bú májja. Pista ászt gondóta, ho Jancsi tesvère ötet rászette, ho titkon szeretyi á feleségít, borzástót gondót, de éfojtotta, mert láttá, hogy Örszi ötet nagyó szeretyi.

Éczczér á két tesvër mégin kimént vadasznyi. Pista éfáratt, lédöt pihennyi, ho maj onnán lö ő. Á mint ott ű, mégin halljá Jancsit énekőnyi, mégin ászt á nótát éneköte; Jancsi égy szêp özzê búj nékü ballág, mind á mádar gyönyörön däló Örszisirö, kit ő szêret égész erejibö. Pista mékkaþja puskáját, Jancsira czéló; á puska durran, Jancsi vértö élëppê á fáho rogy szívin tánává. Pista öcscsit ég gödörbe temette ê. Most odá létt mindén nyugta ázê á iszonyó tettê, á kit véghé vitt; sápattan mént házá.

Örszi mérrémütt, mikó láttá á bújt; kérdészte, hó van Jancsi? Ászontá, ho béesett é nág gödörbe, hová ember séhó sé méhet; szemibe mégerett á könyv, sívá fákatt.

Messzire mént ennek hire, mindénki sájnáta á gyönyörö leginyt. De letjobban égy szêp liány, á ki jájgátvá szalált á házho, mintha Jancsiát kéresné. Pista most ijett mê csak mé, mer Jancsi szeretőjit is Örszinek híták; errö danót ő, eszt szerette, nem á Pista feleségít. Mit csinájon most, méllötte öcscsit? Gondózkodott; há bevâjja, ákasztó fára viszik; nevit, bécsületit évesztyi. Iszonyó titkát kebelibe zártá. Á földön Pista mind élö hálott járt, hiába vót most vígásztälója Örszi. Ho kiengesztéje hót tesvère lêkit, mindén Isten ádottá nap émént ánnak sirjáho, forró könyvet hullatott, imátkozott. Pista nagyó mébbánta, á mit tett, hogy ártatlanó méllötte tesvërit; nem gondót sémmivê, gázdasága mind épusztót; Örszi gyermekivê égyütt méhhât, nem máratt egyébe mind égy vadasz kutýája még á puskája, á kivê tesvërit méllötte.

Ném messzi öcsce sirjátó át é zárda; *) Pista mindê oda kívánczozott, hogy ott mé gyovonhasson. 20 esztendejig járt á sirho, csak este mént házá épusztót házáho, sénki sé tutta hó járkál; csák ánnyt tuttak, hogy á hegýekbe bujkál; ászt gondóták, ho gyermeke mé feleséginek hálála okosztá.

Pista mâ lássán érëzte, ho közelédik á sirho; émént á zárdába, mékkért é kégyes barátot, ho gyovontátná mé, dé áz erdőbe. Á barát é is mént vele. Á hogy á sirho értek, Pista iszonyó tettét keservesen rivá gyovontá mé; kérte á barátot, hogy ágyá rá áz utósó kenet szencsigit is, mer érzi, ho közê van utósó órája. Mikó e mé vót, á barát émént; Pista maga

*) Sziveskedjék a t. közlő tudósítani bennünket, ki és miféle ember elbeszélése után írta le ezt a mesét, s hogy valóban használta-e az illető a „zárdá” szót.

máratt. Vadászkutyája várta, ho házá mennyén, dé nem gyütt, mégindót magá. Otthon a helysígbe vonyított, nyöszörgött; mé egy embér ászt nem gondótá, ho gázdáját báj érte. Ki mént á kutyá után az érdöbe, ott tanátá Pista hót testyit, á kit Jancsi mellé temettek. Dé Pista kutyáját á sirtó é nem léhetétt vinnyi; csak akkó mént házá, há mâ az ésíget nem visêhette. Egy réggê ötet is á sír mellett mëmmerevédve tánáták.

(Megyer. Nógrád.)

GONDA BÉLA.

Népmonda.

B á k a i n é.

Élt Gyitróba jeggy Bákainé nevű tátós aszszon, a kinek egygy ojan lova vôt, mejj eczczér ló, máczczor kókis vôt.

Egyik nyári vasárnap délután a pijacson eszt jósôta Bákainé: „Nemsokára nagy háboruság leszsz.

Mind a pojva, anynyi kutyafejű tatár özönli el rétejiteket, rabszìjjura fűzik az aszszoni szeméjjekeket, a férfiakot pedig mind kardra hánynyák. Mindazonátal ne féjjetek, met ha ugy tesztek ahhogy én most megmondom, gyöztesek lesztek.

Ha lássátok, hogy a faluk füstölnek, meg ne jeggyetetek, hanem a mezön dőgozó kaszás üssön egygy czüveket fél s tégye réja kalapját, az arató üssé sollóját abba a kévébe, a mejjiket legutójjára vágott s tégyen arra is kalapot.

Az edényeket dugjátok é mind a fűbe s a tollóba. Én akkô meg leszek halva, de fêjövök a zsirból s megnézem, hogy hogy têtesítettétek szavajimot s akkô megmondom, gyöztök-e vagy nem.“

Bákainé ezután nemsokára meghalt.

Az üdö êközélggett, pengett a kasza, suhogott a solló... eczczér csak hire fut Gyérgyó lapájjain: Jô a tatár!

Nagy réműlet riasztotta meg az egész Gyérgyót. Azomba eszekbe jutott, Bákainé mit mondott vôt, s mindent aszszerént cselekettek.

A tatárok nem messsze Szárhegytől a „Fekete“ nevű réten vertek tábort. A gyitrói és szárhegyi székejek és fegyverbe állottak. Ekkor a kápôna előtt egygy kövön, fekete lován megjelent Bákainé s mijután végig nezte a mezôt êkiátotta magát: „Gyöztök!“ Eszt mondva látatlanul êtűnt.

A tatárok bámulták a teméntelen székejt, — mert annak nézték a czüvekre és sollóra tett kalapokat is.

A csata megkezdődött, a székejek egygy hirtelen támadással megrugasztották a tatárokat; de azok nem igen menekühettek; met a lovajik lábaji a fűbe errejtett edényekbe szorútak. A szé-

kejek teméntelen kutyafejű tatárt fêkonczoltak. Ahhova ezeket êtemették, maig is „Tatárdomb“-nak nevezik. Az a kő és megvan, a mejjen Bákainé a csata előtt megjelent vôt, ott van a kápôna előtt. Minden székej álgya maig és Bákainé.

(Csikmegye. Ditró.)

PAAL GYULA.

Találós mesék.

Aszt mongyák, mindént isten teremtté, mégis mit nem teremtté? — Repedést a géréndában.

Éltembe méghaltam, de él az én koporsóm, sírom hordoz engém? — Jónás a czethalban.

Mék a malom legeslegelső kereke? — A taligakerék; a nélkül nem élhet.

Mék a kocsiba a legvígabb fa? — Az iha.

Mikor kel fél az ökor legelőszőr? — Mikor kiherülik.

Mikor beszél a juh a körtefával? — Mikor tekerőznek.

Mikor ügyesebb az ember lába a kezinel? — Mikor a lábával kapja még, a mit elejtett.

Mi mégy bé legelőszőr a templomba? — A kulcsnyikorgás.

Hány font a hódvilág? — Egy font, azaz négy negyed.

Miféle mestérembér csinál legtöbb lyukat? — Paraszt-embér, mikor kaszál.

Van egy kis lovam, maga alúl eltisztíttya a ganét? — Fúró.

Egy másik kis tyúkom még a föld alá jár tojni? — Fokhagyma.

(Szentcs.)

EHRICH LAJOS.

Tájszók.

Orosháziaiak.

Fiszkalónni: nyugtalanul
izegni-mozogni.

föhláz: emeletes ház.

genye-gunya: apró ruha-
darab, czók-mók.

gomolya: csomó, rakás:
Égy gomolya turó égy garas.

gönye: görbe, kicsi, nyomorék.

habogós: szeles, könnyelmű,
meggondolatlan.

hebréskénni: szeleskedni,
meggondolatlanul beszélni.

hévizáni: lustálkodni.

höbödi: szeles, könnyelmű.

huzavonya: dolog, munka, baj.

ihog-vihog: nevet.

iszonkonni: félni, irtózni
valamitől.

kammogni: lustán menni.

karistolni: horzsolni.

kajneszes: kajla, meggondolatlan, könnyelmű.

kárpálónni: sopánkodni.

kuttogni: lappangni, elbújni.

kesedni: ernyedni, szétmálni.
keszmerégni: felkelni
kedvetlenül.

kimezgelőnni: kikász-
lódni, kimászni a bajból.

kiusintani: kiosonni, ki-
menni észrevétlenül.

kopri: kopasz, meztelen.

kolingyálni: járni, kó-
szálni.

kölöncz: a kútnál a gémen.

kupocz: csomó, rakás pl.
szalma, széna, kukoricza szár.

kupolya: vízzel telt völgy,
kis tócsa.

lazukás: lusta.

leffégni: lassan, lustán
menni.

loncsos: lusta, piszkos,
rendetlen.

lőcsértes: hülye, kevés eszü.

lődörögni: helytelenkedni,
rendetlenkedni.

maszatos: piszkos, ronda.

manka: együgyű, hülye.

mégábdáni: megvarrni,
összeállítani (ruhát) hamarosan.

megbóklázní: megmérni,
megnézni, megvizsgálni.

mis-más: vegyes, elegyített.

mókolni: rosszúl varrni.

natragulás: kényes, büszke.

ókumlálni: kitudni, kinézni.

paporászni: kiabálni, be-
szélni (gúnyosan).

paszkoncza, retyesz:
hitvány, nem sokat érő.

sentyéregni: kószálni,
kullogni.

síkér: lapos, nem mély, pl.
tányér.

satyangós: sáros, csaj-
hos, ronda, piszkos.

szuflla: lélegzet; lélek.

tafla: csúnya, rút.

tirányos: zsarnok, paran-
csolni szerető.

tupli: gömbölyű, kövér.

tyutyma: gyámoltalan.

veznyő: csúnya, rút.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Szentesiek.

Acsarkodik: mosolyog
(visszatetszőn).

adópiszkos: adóvégre-
hajtó.

ajnározás: igazítás, rend-
behozás.

megaggasztalódik (a
tej): összecsomósodik.

megabálja: megigazítja.

benyالاتos, bekapi oda:
behizelegte magát.

betyár: urasági cseléd, va-
lami közép a csikós, béres és
birkaúszató közt.

bukán: kupa.

csalamadé: tüskés széna.
csanga: juh, melynek bá-
rányi elhullottak.

csárog: egyre beszél.

czéczóház, hol a fiatalság
vasárnap mulatni összejö.

csipákásföld: víztartó.

csózé: egy rendesen részeg
ember; tulajdonkép: teher-
hordó; átvitt értelemben igen
sűrűn használtatik.

csurak, dezbunda: téli
női felöltők.

csúvár: a malmok ki- s
behordó kocsisa.

dá ng ub á z i k : darvadozik.
 dé v á n k o z n a k : tanács-
 koznak.
 g a r i c s a j l ó : börtönajtó.

g e z e m i c z e : gaz.
 g ó r n i , g ó r á l n i : durni,
 vetni, hajítani.
 h á r o m f o g ú : nyelves.

EHRICH LAJOS.

Gö c s e j j e k .

M i z g é r é s a f a : megindult
 a nedvkeringés (Örségben :
 mozgás).

t e r e p e n t y é s f a : tere-
 bélyes.

c s o b o n t o s f a : ágas-bogas.
 v i s z o s , t e k e r é s : rossz
 hasadású és faragású, rostjai nem
 egyenesek.

h a r a p ó s b o r : kemény italú.
 n y a l ó s b o r : jó ízűen csúszik.
 k á s t é l y o s b o r : törött színű
 bor.

c s o m a n t y a v a n a b o r n a k :
 zamatja.

n y ê v i n v a l ó j a v a n : mikor
 a boros ember nyelve nehezen
 forog.

s z é m i n v a l ó j a i s v a n : mikor
 a szemek nagyon homályosak
 az italtól.

(s z é m i n v a l ó j a v a n : a
 szarvasmarháról is mondják,
 mikor valami külső hályog-féle
 fogja el a marha szemét.)

m u c z é r k á n y i : táncolni
 kis gyermekek módjára.

k a r a f i n a : széles öblös-
 száju üveg.

v e l é n c s e : szőlővenyige.
 f é j e l l : fejalj = szőlő lugasok
 melletti földtöltés.

m u c s k o t a : muskotály.
 s a r a b o l á s : gyomlálás, sar-
 lóval való fűszedés.

k á k i c s : vad czikória.
 f ő m é n ő r e : holdtöltekor.

p e l e n g é n : pongyolán, pörén.
 h u n v a l ó : házibutor és holmi.
 c s ó r n i : pl. üszköt sebesen

körben csavarni.

l a p á n y o s : lapályos.

h o r p i s z o s f e l e : horpa-
 dott fele.

r i z s ű s : rézsutos.

v á j k u : mélyedékes csa-
 tornás.

p o f á s f e j s z e : mikor
 életlen, vastag a fejsze.

h o l t t e t e m é n y : holt tetem.

(Göcsej : Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Hétfalusi tájszók (mondatokban).

Ott nem hallasz égyebet
 z s é m b n é l (= zsémbeskedés).

Panaszkodom mert sérés
 vagyok (= sérelmes).

Én nem végyülök oda
 v. abba; nem végyitém magam
 abba a dologba

Egy kis zér vólt köztünk
 (haragos szóváltás).

Sirok, mert sok minden
 s a j t o l (nyom).

Én nem tom, mért hívnak
 m ű n k ö t t a l p a s n a k , t á m
 azért, hogy eleink mint

gyalogkatonák őrizték a hazaszeréjeit.

Jere vajécér hizánk és.

Rittunk alól lakik a falnaggy (bíró).

Hát kégyënd mit vetett.

Azok a gonosz gyermekék felháltak a szénabugjára és leduczolták (letaposták, legyurták).

Menjeték el onnét te! (nem: ti).

Te János, mény a malomba!

János kérdi: mit csál?

Aszt mondom, meny a malomba, vaj süket vagy!

Micsa okos gyermek ez!

Es mé t h o v a z (nem: havaz).

A suj égye meg, télén és hordani kell a kövecshompot!

Ujan a pap! örökké szid, ha roszat csáltál.

Mit vész holnap Barasóba? (sohasem mondja: vészél, tészél, lészél, hanem tész, vész, lész).

A fák alatt annyi sárig lapi van hogy!

Ha még es, megnő a Tömös (Esik az eső).

Én el kell menném a templomba (nem: nekem).

Ma elvettem (el magoztam) a földet, úgy übe megbornáltam.

Én kellét minden adósságot megfizetném.

Nagy János meg kell, hogy fizesse nekem a kárt!

Tuttam, hogy nem hosz nekem pálinkát, mert nem vagy ujan lingár (édes) mint más aszonyok!

BORCSA MIHÁLY.

Hontmegyeiek.

Abrincs: abroncs.

agácsfa: ákác.

alamuszi: alattomos, gyámoltalan.

anyányi: a fiókmadár, midőn kisebb nagyobb távolságra repül.

áp fog: zápfog.

áptojás: záptojás.

babázni: meggyerekézni.

babrál: pizmog.

bandsa: félrenéző, hibás szemű.

bászli: gyámoltalan.

béngé: a szedés után itt ott elmaradt gyümölcs.

bibi: seb, fájdalom (gyermekszó).

bókony: hajóborda.

bőrmadár: denevér.

brúgat: midőn úgy dobják a kövecset, hogy búgó hangot adjon.

buglya: boglya.

bükseng: bukfencz.

csapva: midőn a véka színig van töltve, le van húzva a csapófával.

csecese: szép (gyermekszó).

cseke: csék; bibacseke.

cselé, hajs: jobbra, balra. Lovaknál: tüled, hozzád.

csemcség: né csemcségi, mint a malacz.

cséndit: hallottat v. haldoklót jelentő csengetés.

csibe gomba: levesbe való.

csipédétt: kézzel szag-
gattott s levesbe való tézta.

csitri: havliigenlevannyírva.

csócsód még: kis gyer-
meket biztatnak evvel, hogy
mást megcsókoljon.

csörmölye: tisztabuzához
hasonlító sárgás magú növény.

czibére: (lekvárfőzéskor) a
szétfőtt szilva leve.

czingár: sovány, vézna.
Máskép: vékony dongájú.

döböny: bödön.

dukál: engem illet vmi.

ércze: jércze.

észtri: eresz.

favágató: töke, melyen
fát vágnak.

féhaj: kocsiszin.

gajmó: gamó, kamó.

Gazsi: Gáspár.

Gérgő: Gergely.

gérëndő: főgerenda.

ZIBRINYI GYULA.

Ikerszók.

Kityög-kotyog: a kotlós
tyúk, a kocsi vastengelye, a
kulacs és a lármás ember, „ki-
työg-kotyog“ a nyelveskedő
asszony.

kiczög-koczog: fut, szalad.

kótyom-fity, hitványság.

kípköd-kapkod, a rossz
munkás.

kajla-bajla: nagy fülű = kajla.

kuttog-buttog: a kis
gyerek, ha járni kezd, s a vén
asszony, midőn már nehezen
bír járni.

kenyi-fenyi: az arató a
kászáját.

lik-luk: kis hely = sze-
gényes lakás.

lippög-lappog: lomhán jár.

lári-fári: mese, haszon-
talan beszéd.

líg-lóg: valakin a ruha,
ha rosszul öltözködik.

lity-loty: vékony, sovány étel.

lim-lom: ócska, rongyos
bútor.

locs-pocs: híg sár hosz-
szan tartó esőben.

nyali-fali: a legény a
lányt, ha szaporán csókolgatja.

nyifög-nyafog: sir, alkal-
matlankodik, evvel egyértelmű.

nyif-nyaf.

nyihog-vihog: a nagy
lány, ha a legénynyel kacsalo-
dik = hamiskodik.

pincs-pancs: nem pa-
raszt ember gyomrába való
ételről mondják.

pity-poty: hitvány em-
berről mondják.

puni-szuszig: puniszu-
szig övött = nagyon jól lakott.

ökög-bakog: akadozva
beszél

ödöng-bödöng: a járni
kezdő kis gyermek.

rug-vág: kezével lábával
hadonáz, kapálódzik.

ront-bont: kárt akar
tenni, pusztít.

ripög-ropog: égés közben
a nád, vagy a gerenda, ha letörik.

ringy-rongy: haszonta-
lan, értéktelen tárgyra mondják.

retye-rutya: atyafiság.

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

Kaszárnyai szók.

- Halberdó v. holtverdó: hagy tanulja, Mi a katona-regula.
halt wer da? (Népd.).
- halszpintli. kavaléta, gavalétát ki-
halszstrájfli v. strájfni. riktóni.
hilzni, patronhilzi: hülse. kitli.
hoczczolancz-várta: knofgábli: knopfgabel,
hauptzollamts-wache. villaalakú fa, melyen a gombot
puczolják.
holányos: — katona: kóbi: kolben, tusa.
ulánus, dzsidás. kofczédula: kopfzettel.
- hopták, hapták, haptájk. komendó, komendí-
hornista, virtigli-, vice. rozni, komendás. Kosut
huszár: Princz Prajsz (7. sz.), Lajos híres komendás. (Népd.)
Likistván (9. sz.) huszárok. „Hu- Komendó szóra halgatni. Major
szár vagyok nem bakancsos, fog komendírozni. (Népd.)
Nem kell nekem csizma ron-
gyos.“ komiszkenyér, komisz-
mundúr.
- íbung. Brigád-, divízió- kompánia.
garnízió- v. nagyíbung. koposzer: kopfpolster.
isczipicz áristom: dis- kravátli.
ciplinár-arrest. kúdústarisznya: brod-
invalidus: Döbrentey Hu- sack.
szárdalaiban, Buda, 1848. II. kuczsliszóni: kurta
kiad. 49. l. sérvítézzre ma- vasra verni.
gyarosította. kuruczvas, kurta vas.
- ispekció, inspekció s kvártély, kovártély,
frajter, -tiszt. kvártélycsináló. Péter-
ispitáj, ispotáj: A gar- várott kovártélyt csinál. (Népd.)
nizió-spítál numeró zekcenébe Lajbi, lajbli, kis lajbi:
kütték. mellény.
- kalup: „Bevezettem a raj- lajbindli.
csúrba, Nem vágott jól ki ka- lajdinánt.
lupba“ (Népd.). Kurczkalop. lastok, lóstok: ladstock.
- kanczelária: kanzlei. lénung. Neki durálom ma-
kánfuter, kránfutér: gamat, Megiszom a lénungomat
krankenwärter. (Népd.).
- kantin, kantinos. liszta.
- kapszli. lóger, -karó. „Lógerkaróm
kapuczni. le van verve, Köpenyegem rá
katonamondás, csupa terítve. (Népd.)
jánycsábítás. — Ha nem tudja,

BALLAGI ALADÁR.

Vöfény mondókák.

A legények búcsúztatója a lakadalmas háztól.

Csak te tudod Uram az akaratomat,
Mire fordítottam a gondolatomat,
Mer te igazgatod minden szándíkomat,
Áldd meg azír kírlek, mostani útamat.

a) A násznagyhoz.

Legelső szavamban is mos hozzád térek,
Násznagy uram tülled engedelmet kírek,
Szenveggy el engemet, mivel most el térek,
Búcsúzó szavamban mingyá víget írek.

b) A háziakhoz.

E kiráji háznak érdemes gazdája,
Hozzá tartozandó kedves gazdánéja,
Ájlatok előmbe egy, avagy két szóra,
Mer búcsúzni fog most az ifjak tábora.
Elkött javatokat Isten szaporíccsa,
Büsiges áldását rejátok fordíccsa,
Íltetek jókkal sokakkal újíccsa,
Semmi változással meg ne szomoríccsa.

c) Az új házaspárhoz.

A mostan egybekelt páros szemíjekre,
Szájjon a mennyégből áldás fejekre,
Mint a záporoső hújjon fejekre,
Balzsamon olajat töccs Uram keblekre.

d) A lakadalmas néphez.

Valakik e házban itt mos jelen vattok,
Ha viccsíggel vótunk, mind megbocsássatok,
A mi hibánkat ne hántorgassátok,
Mer gyarló az ember, magatok tuggyátok.
Ó felsíges Isten azír dícsírtéssél,
Hogy bennünket mostan így megseggítéttél,
E szent hivatalban szípen elővítél,
Másszor is mi róllunk el ne felejkezzél.
Rebegő nyelvemet mingyá megállítom,
Ifjú barátimat még mos megszóllítom,
Innét más kvártíjra, útba igazítom,
Bíkível járjátok, evvel elindítom.

e) A legényekhez.

Mán tovább veletek magam se lehetek,
Ifjú jó barátom mos megengegyetek;
Míg búcsúzom, azír rám figyelmezzetek,
Az Úrnak anyala maraggyon veletek.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS

Táncszók.

Húzd rá cigán, gyisznaót adok,
Nem tőrja fél az udvarod.

Három márjás, batvan talleér,
Az eén raózsám szeép gavalleér.

Járom, járom, aggyig járom,
Meég ki nem deöl az eén pârom.
Járom, járom aggyig-aggyig,
Meég az eédes anyád alszik.
Ki világos, ki virattyig.

(Eger vidéke.)

CHIOVINI FERENCZ.

Aprószentekező vers.

Fölteccött a csillag üdvösség urának,
Az emberi nemzet dicső kirájjának,
A mej csillag után három szent királyok
Nagy fáradság után Bethlehembe jutának.
Az egek kirájját dicsérik s imádák,
Dicső ajándékkal őket mágásztalák.
A melyet Héródes le is fejesztetett
Száznegyvennégyezer ártatlant megölettetett,
Hogy azzal kiráji trónnyát megmöntse,
Lelkünknek kirájját lefejesztethesse.
De mindjárt az angyal Józsefnek jelente,
És azt parancsolá hogy Jézust felvegye,
Máriával együtt Egyiptomba vigye,
Hogy azzal Héródes dühét elkerülje.
Mű is számosabban szent tiszteletére
Kövessük példáját örök emlékére.
Kévánom magokkal, számos esztendőkkal.

(Csik).

FELMÉRI LAJOS.

Balázsjárás.

I.

A magyar népnél dívatos misztériumok egyike a „Balázsjárás“, mint azt Szigetközben nevezik; egyéb vidékeken „Balázsversek“ vagy „Balázsmondóka“ néven járatos. Daczára annak, hogy jó darab földön el van terjedve (legalább Pozsony-, Mosony-, Győr-, Komárom- és Zalamegyére nézve biztosan állíthatom, mint a honnan buzgó ügybarátok közreműködésével sikerült ilyen Balázsversekhez juthatnom), mindazáltal tudtommal még eddig semmiféle gyűjtemény sem vette fel népköltési adatai közé. Azon szöveg, a melyet jelen alkalommal bemutatni szerencsém van, Szigetközből való, hol a Balázsjárás dívatosabb, mint a karácsonyi misztérium (= Bőtlehemésék) vagy a „Három királyok“ járása, a mennyiben ezeket csakis a Győrhöz közel eső falvakban, és nem is a falusiak, hanem városi suhanczok szokták előadni pénzkérés végett; míg a Balázst itt kizárólag falusi iskolás gyermekek járják, s czéljuk a szülőknek szerzett örömről kívül csak az, hogy a Balázsjárás befejeztével — rendesen az iskolaháznál — adatni szokott mulatsághoz ételmi szereket, s a dudás fogadásához szükséges pénzt megszerezzék. Szent Balázsnap (febr. 3.) táján szokták előadni s a szereplő személyzet a következőkből áll:

1. Előjáró. (Ez mindig előre siet, hogy míg a többiek a házhoz érkeznek, addig ő elmondja mondókáját, s a szobát a sereg befogadására elkészítse s egy széket tegyen a szoba közepére a püspök számára. Fegyverzete kard és pálca, melylyel mondókája végeztével a mestergerendát megkopogatja.)

2. Püspök. (Teljes ornatusban, mitrával és bottal.)

3. Püspök szekretáriusa. (Kurta ingben.)

4. Gyenyeralis.

5. Kapitány.

6. Seborvos.

7. Istéráz somestér.

8. Káplár.

9. Fullér.

10. Paraszt. (Kapával a vállán.)

11. Több fiú és lány. (Karkosarakkal az ajándék számára.)

(Mindnyájan kardosan.
A Fullér azonfelül kalamussal és kalamáriszal.)

Belépve a szobába „Dícsírtessik a Jézus Kirisztus“-sal köszön, azután így szól az

Előjáró:

É~ vagyok az előjáró s êküdetett vitíz,
 Hogy a kenték szobájo csakhama lígye~ kíz;
 Uri míltóságok, mellek maj begyűnnek,
 Szállást kízíttényi engémet rendütek.
 Ha kenték az é~ szavamot ném fogagygya,
 Rokkákot, orsókat hama ê ném dobgya,
 Annak minynyá nagy kárát tapasztája.

(Ekkor pálczájával megveri a mestergerendát és kikiált:)

Gyűjtek be katunájim! (A mire az egész sereg a szobába lép, körbe áll, s a kör közepére állított széken a püspök helyet foglal, a szekretáriusa pedig melléje áll. Ezután elmondják sorjába mondókájukat.)

Gyenyeralis:

Rígi országunkbú, némés Czithiábú
 Íme beírkésztem szíp, némés és magyar országbo,
 Azír a méllik legjobb lészé, én aszt bizonynyá megajándíkozom.

Kapitá:

É~ kapitá~ vágyok, népet igazgatok,
 A harczban is bátro~ kiállok,
 Azír tehát míltá~ ajándíkot várok.

Seborvos:

É~ vagyok a némés ezredéknek seborvosa,
 Beteg katunáknak gyógyítója,
 Hogy a patikaszeréket kifűzethessem,
 Huszast, tizest kiki a zsebémbe vessén.

Istérázsomestér:

Én istérázsomestér, hivatalomba járok,
 Ijjê-nappâ a harczba istérázsállok,
 Azír míltá~ ajándíkot várok.

Káplár.

É~ káplár tisztémbe mell hívén êjártom,
 Ténnap is csak égyre 300-ot váktom;
 Nagyõ éfárottam a sok verisékbe,
 Nagy hólagok sütek az é~ tenyerembe,
 Még az ajándíkot se véhetém kezembe,
 De ha ênyerhetém, maj vetém zsebémbe

F u l l é r :

É~ fullér kimutatom, hogy gyakorta írok,
Téntát, kalamust kezembe hordozok,
A porófuntot is fölírnám, kinek hányot adok,
De paraszt fejembű, hogy mi kõ, ném tudok.

P a r a s z t :

É~ szántok, keverék, melegbe aratok,
Illíst katunáknok izzadva takarok ;
Ha jén ném kapáník, űk éhén hânánok,
Fínyes paripájik ném ficzkándoználók.
Csípét, kaszát, kapát, eszt a három nyavalát
Írteték hordozom, azír míltán ajándikot várok.

(Következik az ének :)

Emlíkézzé házi gazda,
Ma va~ Balázsnapja,
Dobd é bundád a-zágy alá,
Mongyad : heje, huja !
Lám minékünk vagyó~ kedvünk.
Sémmivé mink ném törődünk,
Mestérünk regulájátú
Ippe~ ma ném fillünk.

Noszsza azír gazdaaszso~,
Ereszsz há begyünynyi,
Jancsit, Miskát, Ferkót, Józsit,
Ábéczetanúnyi ;
Jó mestérsíg a tanulás
És nagy haszo~ a firkállás,
Azír gyűjeték é velünk
Bandi, Istók, Tamás.

Mégtanúhatnák fijajid
Hama ja déjákszót,
Három tízig elővasnyi
A csicséri borsót ;
Hogy híres böcsek lénnínek,
A diktumra-faktumra
Réjá figyêmeznínek
Az é~ mondásomra.

Noszsza té is hát szógálló,
Cserepet csinájod!
De nagy okos tudós létté
Paraszt uskolábo!
Lábos, tányír a könyvejid,
Törött edíny az bötüjid,
Ritka nap, hogy né óvasnád
Azok levelejit.

(Ekkor a püspök, a ki mindeddig hallgatott, körülhordozza szemét és így szól:)

P ü s p ö k :

Kedvem szérint fijajim, tuttok-é felényi?
Mostanyi mód szérint az bötükke-línyi?
Ném hangzó bötüköt hangzókká kapcsúnyi,
És azokbú versét is tuttok-é kohúnyi?
Konkulló*) szemékkê, fírhöménő lányok
Níznek szemém közé, hogy ű rúluk
Versét mondannátok. Tuttok-é fijajim?

M i n d :

Igénis tudunk!

P ü s p ö k :

Nohá mongyátok,
Böcsületétéket mékkoronázzátok!

M i n d é n e k e l n e k :

Nohá lányok vigyázzotok
Enynyihá versünkre,
Válik nékték íneklísünk
Böcsületétékre.
Sarkonn ugró Juliska
Szeretne anyáczo
Lénynyi, hogyha êvénni
Utet a-zAndriska.

Illégeti a fejibe
Fejkötőt a Rozi,
Ha jêvénni má valaki,
Szeretni fôténynyi;

*) „Konkulló“ = „Úgy íg a szemük mind a konkú (= konkoly) virág.“ Azt is mondják Bajcsón: „Kökí~lik a széme“ = „őja~ mind a kökí~“.

Trézsi, Ruzsi, Kláro,
 Szeréncséték hátro!
 Méggyalázott benneteket
 A mécséri bábo.
 Heje huja kapuja,
 A ha~vazószérdá~
 Húsztok lányok törzsököt
 A kisbajcsi ucczá~.

(Ezután folytatólag, de más nótára éneklük :)

Mongyunk egíssigét
 Házi gazdánok,
 És az ű szerémes
 Hűtvös párjánok;
 Örömgbe nagy bukfenczét
 Ucczá~ hánynyonak,
 Végre egymásnok hajábo
 Minynyá kapjanak!

(Ekkor így szól az Előjáró :)

Hallom, hallom, hogy a gazda
 Ládájának kúcscsát zörgeti,
 Peniszes tallérgyajit szédi,
 Hogy agygyon, hogy agygyon,
 Píz nekü né hagygyon,
 Ipszilom, ipszilom,
 Ha nincs pízünk, azír bizo~
 Né sírjunk!

(Kis-Bajcs, Szigetköz.)

VADÁSZ POLIKÁRP.

G y e r m e k j á t é k o k .

K i o l v a s á s .

Egyszér egy időbe,
 Egy nagy kerek erdőbe
 Szarkák veszekétek,
 Madarakat hoztak;
 Szarka papné meghalotta,
 Szunyog lábát lévagdosta;
 Bagót külte doctoré.

Még a bagó ballagot
Addig szunyog mégdöglöt.
Titu nagy kancsu,
Lé esett a toronybú;
Így mút ki a világbú.

(Borsod. Bácsm.)

UJHELYI GÉZA.

Z á l o g o s d i.

Száll a madár, száll, száll. — Mire száll? — Szájjon a rózsafára. — Ára bizon né szájjon; szájjon a meggy v. narancs v. czidrus v. cserésnyefára stb.

Mindenik lány egy-egy fa; a ki a feleletet évéti (például ha liliom- vagy aranyfát mond), zálogot ad.

Tolla, tolla, mi tolla? — Lud, páva, tik, récze stb. tolla. Ha azt mongya valaki: csikó-tolla, zálogot ad.

Szöre, szöre, mi szöre? — Macska, kutya, egér stb. szöre. Ha valaki ujjant mond, minek tolla van, zálogot kö anni.

Vót-é az ökörnek szarva? — Nem vót. — Hát mije vót? — Füle nem vót, nem vót, nem vót. A ki aszongya, hogy van az ökörnek ojanya, a mije különben van is, zálogot ad.

(Ádánd. Somogym.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermekek versikék.

Inci binci Jákábinci, recepóré nyávalicki; cernâm-bérnâm gottesz-fátesz cimmér jâgér húsz.

Gyere velem verk, én is ménék verk, fogágygyunk egy icce borba huszonkettő ez.

(Itt minden szótag kimondásánál, egy huzást tesznek s azután összeolvassák a vonásokat).

(Félegyháza).

SZIVÁK JÁNOS.

Gúnydalok.

Mohá János gánájt hordott,	Gyűjön ki mâ ôdés anyám
Â számára nágyot ugrott,	Kukoriczá szárát kíván.
Bótnâ tovább ném birt menni,	A számára jobban is létt,
Simonnâ kéllétt bétóni.	Kukoriczá szárát is étt.

Mizerêre.

Mizerêre.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Mesteremberek gúnynevei.

Csizma diáké: csirizragó, csészke. — Asztalosoké: csomótaszigáló. — Kőműveseké: föscke. — Szabóké: kecske. — Vargáké: nyéhó. — Takácsoké: hét ujj, zöd hasu. — Déákféleké: tintanyaló.

(Győr.)

BOTH BÉLA.

Halászeszközök.

Var sa: gömbölyű, hosszúkás háló, melyet a víz folyásába helyeznek három karóra.

Koc za: hasonló a varsához, de ennél jóval nagyobb. Ezt a ladik után szokták akasztani s így húzni a vízben.

s z á k: ez egy négyszegletes ráma rá erősített, nyélen lógó háló, melyet a part mellé buktatnak.

t a p o g a t ó: vesszőből font hengeralakú szer, melyet sekély vízben a fenékre nyomnak.

b á r k a: hosszúkás, oldalain lyukacsos láda, melyben a halakat tartják.

(Győr vidéke.)

KISS IGNÁCZ.

Helynevek.

Sz á n t ó k: Csötönyi völgy, Hidas, nyugoti-, keleti-, messze Bat, Rózsamáj, Palánk, Leányvár. Tölös, Szilfánál, Vámhidnál, Nyámád Tibóta, Mágyva, Két Sárvíz környék, Kerekhegy, Faluhely, Kis Ebes, Sz.-Mihály-, Agárdi-, Mőzsi dűlő, Zombai határ-völgy, Csatárvölgy, Gurovica, Krinolin kert.

R é t e k: Ördögvetetés, Karajtó, Nádasrét, belső-, külső Hidas sziget, Ludas, belső Malonta, külső Malonta, Tölös-Hidas, Fehér Sár környék, Töröksziget, Korsós-Vargapeti, Holt Sár köze, Tölös allya, Tószeg, Bóstyán, Szarkás, Fenyér-Görgeteg-, Ragozna görönd, Füstös tó, Két malom köze, Holt Duna, Lencsés, Szebény völgy, Ereszvény.

S z ö l l ő k: Bakta, Kalvária hegy, Csatár, Bödő, Előhegy, Bottyánhegy, Parászta, Benedekszurdik, Rövid-, Hosszú völgy, Iván-, Gyűszű-, Porkoláb-, Puksz-, Csötönyi-, Delibóki-, Agárdi-, Lisztes-, Faddi-, Saul-, Szalai-, Bagó-, Palánkihegy völgy, Jobb-, Bal-Remete, Melegöldal, Gesztenyész, Cinka, Belső Hidas, Közép Malonta, Bartina.

H a s z o n t a l a n o k: Sét árka, Csörgeteg tó, Szilágyfok, Sintér tó, Kocás.

(Szegzárd.)

SZEPEZDI K. GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. MÁJUS 15.

V. füzet.

ÁL-DEVERBÁLIS ÉS DENOMINATIV KÉPZÉSEK. †

I.

Mind az igeképzés, mind a névszóképzés körén belül, szigorúan megkülönböztetünk két nagy csoportot, t. i. egy részt az igétől, más részt a névszótól való szóképzést. Hogy csak néhány példát említsek: a gyakorító s az egyszerű cselekvést jelölő képzők csak igéhez járulnak (*kötő-z, kap-kod, fog-dos, hullo-ng* stb.), szintúgy a névképző *-lom* v. *-dalom* (*szána-lom, fáj-dalom*); ellenben a melléknévképző *-s* vagy a főnévképző *-ség* mindig névszóhoz járul (*fényé-s, bő-ség*). — Vannak azonban ezen szigorú következetesség alól egyes kivételek, melyek magyarázatot igényelnek, s melyeket nem lesz fölösleges egyszer sorjában, együtt szemügyre venni. *)

1. Ál deverbális képzések. Így nevezhetők azon deverbális — pl. gyakorító — képzések, melyekben a képző előtt meglátszó szórész nem igető, hanem névszótó.

A) Igék. Ezek közül mindenekelőtt a gyakorítókhöz fordulunk.

1. *-gat* (gyakor. képző: *ado-gat, bonto-gat, veré-get, kéré-get*; *tisztogat; simogat* | *szépeget* Pázm. Öt lev. (Kol.) 66., *szipöget* K.; *(sulyogat* Vör. I. 290.) | *lyuggat, liggat* Nszomb. cod. 47.; *csóggat* csókolgat MNyszet VI. 320. | *igazgat; édésget; ékésget* Faludi Udv. emb.; *csinosgat; hímésget* colorat, acupingit MA. | *bizongat, istenget* M.

*) K. Kresznerics; K. Kriza Vad rózsái; Ny. Nyelvör.

Nyszet VI. 332. | *előget* Ny. IV. 235. || — *Tisztogat* ép olyan rövidülés *tisztójtgat* helyett, mint teszem *hasogat* *hasójtgat* (*hasítgat*) helyett (Veszprémben így is mondják: *tisztígat*, talán az újabb *tisztít* *t*-je miatt, de talán csak olyan gyöngüléssel, mint *hamis*, *lapis*, *kapinya* e h. *hamos*, *lapos*, *kaponya*). *Szépéget* e h. *szépéjtget*, mint *emléget*, *feszéget* e h. *emléjtget*, *feszéjtget*. — Valamint továbbá *hasogat* helyett még rövidebben azt mondjuk *hasgat* és **akogat* helyett (v. ö. *tapasztgat* : *tapogat*) *aggat*, úgy mondjuk **csinosogat* (**csinosójtgat*), **igazogat* (**igazójtgat*), **likogat* (**likasztgat*) helyett röviden *csinosgat*, *igazgat*, *liggat*. *Csóggat* talán így fejlődött: *csókolgat*, *csókógat*, *csókogat*, *csókgt*; *l* kiesésével magyarázhatók még *bizongat*, *istenget*, *előget*. — Az *igazgat*-féléket ugyanezen elemekből, de más fejlődéssel magyarázta Budenz NyKözl. X. 64.; de az itt adott magyarázat a többi esetek mellett valószínűbb.

2. -*gol* (gyakor.: *vana-gl-ik*, *bűzle-gél*): *bizonygol* Kr. (v. ö. fönt *bizongat*); *házagol*. Tájsz. **házalgol*.

3. -*gál* (gyakor.: *taszi-gál*, *keres-gél*): *mázgál* Ny. II. 236. **mázolgál* (v. ö. *kégy-med* e h. *kégyel-med* Ny. V. 378.).

4. -*dal* (gyakor.: *vag-dal*, *tör-del*): *lyugdal* Ny. II. 236.

5. -*dos* (gyakor.: *fog-dos*, *ver-dés*): *csókdos*, erdélyi szó, mert Szász K. és Belényesi (a Budapesti Szemlében) használják; Ballaginál *csókdoz* is van.

6. -*dúl* és -*dít* (v. ö. az ily-végű kezdő igéket: *indúl*, *indít*): *zajdúl*, *jajdúl*, *jajdít*.

7. -*kél* (gyakor.: *jár-kál*, *ir-kál*): *mestérkél*.

8. -*tel* (gyakor.: *lefe-tél* lefég. Tájsz., *cseve-től* csevég): *neheztel*, Budenz véleménye szerint **neheze-sztel*, mint *hírésztel* Ny. V. 318.; *nesztél* MNyszet VI. 342.

9. -*ng* (gyakor.: *hullo-ng*, *hajlo-ng*): *búsong*; *szájong*.

10. -*molód*- (összetett mom., freq. és vtérő képzők, pl. *ver-melőd-ik* BSzD. A magyarság virágai, told.): *bajmolódik* v. *bajmol*.

11. -*kod(ik)*, -*koz(ik)* (visszatérő igék: *vana-kod-ik*, *mutat-koz-ik*): *erőkodik*, *vakmerőkodik*, *szőrnyűködik*, *köz-köpűködik*, *buzgókodik*, *csikókodik* Ar. L. nm. 4, III., *fenekedik*, *fejedelmkedik*, *vitézkedik*, *legénykedik*, *embérekedik*,

mestérkodik, bétjárkodik, korhelkodik, pajtáskodik, ellenkodik, fönnyenkodik SzD. (Kr.); panaszkodik, szégyenkodik, patvarkodik, agyarkodik, működik, szűnkedik, kétkedik | bátorlik, hamarkodik, kaczerlik, hamiskodik, makacs-kodik, irgylik, kerélylik, fösvénykodik, pajzánkodik, nehézkedik; békétlenkodik, csintalankodik, egyenetlenkodik, lábatlankodik, kégyetlenkodik, szemtelenkodik; búskodik (Ilosvai, Fal.), heréskodik, nyájaskodik, kégyéskodik, mérgeskodik, fényéskodik, okoskodik, torkoskodik, ágaskodik, gondoskodik, kardoskodik, élőskodik, eszelőskodik, kérdezőskodik, hordozóskodik, költőzőskodik SzD., menyegzőskodik Pázm. | szenté-s-kedik, betegéskedik, részégéskedik, ellenségéskedik | atyá-s-kodik, biráskodik, katonáskodik, uraskodik, raboskodik, vakoskodik, tanítóskodik, szabóskodik, bábáskodik (Simai); || tanácskozik, barátkozik, ellenkéz, hitványkozik, fegyverkéz, törvénykéz, ügyekéz. (Nem valók ide szabadkozik, szöretkéz, csalalkozik stb., mert ezekben a *t* nem névképző; l. Ny. V. 567.) — Ezeknek legnagyobb része azt jelenti, hogy az alany azt az állást vagy szerepet tölti be v. azt a működést végzi, melyet az alapszó jelöl. — Ha tekintetbe vesszük, hogy egymás mellett van *erőlködik* és *erőködik*, *vakmerőlködik* (Fal.) és *vakmerőködik*, *buzgólkodik* és *buzgókodik*, *szörnyűlködik* (Simai) és *szörnyűkodik*, *hálálkodik*, *csalfálkodik*, *büszkélkedik*, *gazdálkodik* és *hálákodik*, *csalfákodik* (Sim.), *büszkékedik*, *gazdákodik* stb., *fenélkedik* (Ny. V. 317.) és *fenekedik*, *panaszolkodik* és *panaszkodik*, *kételkedik* és *kétkedik*, *művelkedik* és *működik*, (*uralkodik* és *úrlik*), *búslakodik* és *búskodik*: valószínűnek tarthatjuk, hogy az e pontban elsorolt igék mind ilyen rövidülés által keletkeztek, részben pedig ilyen rövidült alakok analógiájára (így mondhatjuk a meglevők analógiájára *ügyvédkedik*, *miniszterkedik*, *szultánkodik*, a *Széchenyieskedők* stb.).

12. -*tet* (míveltető képző: *éltet*): a *kénytet* szót Kr. csak Sándor Istvánból ismeri, előfordul Kisfaludy S.-nál is (pl. kes. szer. 49. dal), s itt rövidítve is: *kényted* 2. szem. (u. o. 60. dal). Különös a *szémteni* tájszó (*mégszémteni* Ny., *szénteni* K.); talán ide tartozik a régi *Szémtő* nőnév (*Zemteu* Ny. V. 510.). *Bűntet* egy fölveendő *bűn*-igétől származik

(Bud. 509.), *oktat* pedig az *okik* igétől. — *Melenget* (a *meleg* szó is eredetileg **meleng*) talán ebből lett: **melenghe-t*, s itt akkor a *h* az igésítő képző, mint a *helyhet, sebhét* szavakban (l. erre nézve Bud. NyK. X.).

13. *-hat* (*lát-hat*): *régheetetlen* és *számhatalan* Ny. IV. 175. komikus nagyító szavak, s úgy látszik, soha sem hangzottak máskép. Hasonló gúnyos képzések: *urhatnámság* (l. Ny. I. 433.) és *doktorhatnám borbélylegény* (Volf, Ny. V. 489.). *lúhatnékja* van. — *Érzelhetetlen* (a Jordánszky codexből Ny. IV. 389.) nem az *érzet* névszóra, hanem egy *érzel*-igetőre mehet vissza. — *Haraghatik* (Szász K. Nibel. 90.) közvetetlen nem a *harag* főnévből, hanem a *haragszik* igéből van képezve más ilyen alakok hasonlóságára; v. ö. *nyug-sz-ik*: *nyug-hat-ik*.

14. *-z* (gyakorító: *kötő-z, repedé-z*): a számos *-z* végű denominatív ige (*poro-z, koroná-z*) mind a 12. pontban említett *-h* képzővel igésített szavakhoz függesztette a gyak. *-z* képzőt; bizonyítja ezt még a *helyé-z* (*hely-'é-z*) mellett ismeretes *hely-hé-z*. L. ezekről Ny. II. 385.

15. *-sz-t* (gyak. *-sz + mív. t, pl. nyugo-sz-ik*: *nyugo-sz-t; mène-szt, fogya-szt*; az *-sz* képző eredetileg azonos az előbbi *-z*-vel): *ára-szt, ébre-szt* míveltető származékai a fölteendő *ára-sz, ébre-sz*- átnemható igéknek, ezek pedig szakasztott másai az említett *poro-z*-féléknek. Tehát *ár-'a-sz-t* azaz **ár-ha-sz-t*; v. ö. *rénheszt*.

16. *-d* (gyakorító: *kér-d, bökö-d*): *árad, ébred* szintén az említett *-h* képző közvetésével; *higgad, lappad* még mutatják az erős mássalhangzóban a *h* utóhatását; *por-ha-d* még megőrizte magát a *h-t*. Ép úgy magyarázandó a számos *igazodik, vastagodik*-féle denom. ige, tehát *igaz-'o-d-ik, *igaz-ho-d-ik*; a *-h* még megvan némelyekben: *rén-hé-d-ik, hamvahodik, dalmahodik*. (Az utóbbiak is még rövidült alakok e h. **rénhődik, *hamvahódik*, mint *keveredik, csavarodik* e h. **keverődik, csavaródik*; van is még *rérhüdik*, azaz **vérhődik, vérzik*.)

17. *-úl* (visszatérő képző: *nyomúl, vonúl*): *szipúl, jarúl* épen úgy keletkezhettek a denom. *-h*-képzős **sziphűl, *jarhűl* alakokból, mint van *elképed* és *hamvad* e helyett

**képhed*, **hamvahad* (16.); nem kell tehát ahhoz a magyarázathoz folyamodnunk, hogy a nyelvérzék ezt a mondatot „a gyermek szép” olyannak vette, mint ezt „a nép tol”, s aztán azt alkotta „a gyermek szép-ül”, mint „a nép tol-ül”, szóval, hogy már az első mondatban a *sép* szót mint állítmányt igének vette (Fischer. Ny. VI. 439.).

18. Említendő még itt néhány olyan denom. ige, mely egészen azonos az illető névszóval. Újabb keltű szónak látszik valamennyi s így nem tehető föl, hogy egyszerűen az igésítő *-h* képzővel készültek volna s hogy ez aztán elveszett volna. Ilyen: *megképtem* Ny. IV. 236. (v. ö. *megképzett* u. o. 323., és *elképed*); *ágyni* és *ágyás* (MNyszet VI. 318.). Tisztán az analogia működött a következőknél: „*bótani*, *bótás*: boltozni, boltozás” (u. o.) az *oltani*, *toldani* stb. hasonlóságára; *hamájon* azaz *hamarjon* „siessen” (Ny. V. 62.) a *habarjon*, *zavarjon* mintájára; *ganéjni* (Ny. IV. 44.) az *alé(l)ni*, *beszé(l)ni* formájára. Így már a régi nyelv is az igékhez hasonló *ábráz* „facies” főnevet igének vette és csinált belőle *ábrázat*-ot (mint *ruházat*, *alázat*).

B) N é v s z ó sokkal kevesebb van.

1. A *-lom* és *-dalom* képzők igékből cselekvést jelölő névszókat alkotnak: *síralom*, *nyugalom*, *nyugodalom*, *győzödelém*. Ha tehát némely szavaknál e képzők előtt névtőt találunk, azt tarthatjuk, hogy a tö s a képző közt az igésítő *-h* képző veszett el. Ilyenek: *urodalom* (újabbán *uralom* is), *fejedelm*, *sokadalom*, *hosszadalom*, *tágodalom*, | *rútalom*. Az első csoportbelieket könnyebben esik megérteni, mint a két utolsót, mert *urod-*, *fejéd-*, *sokad-*, *hosszad-*, **tágodik* (mint *világodik*, *vastagodik*) igéket könnyen képzelhetünk magunknak (v. ö. fönt A. 16.). Magyarázta már e szavakat Fischer, Ny. III. 399. Ő ide számítja még ezeket a szavakat: *pökedelm*, *alkalom*, *szerelem*, *méltalom*. Ezek közül az első egyszerűen a *pök(ik)* igétől való. *Alkalom* nem *alak*-tól származik, mint Kresznerics s utána Fischer hiszi,*) hanem *alk(sz)ik* igétől; Párizspápainál még csakugyan „pactum, con-

*) Kr., úgy látszik, nem is az *alak* főnevet érti, hanem csak annyit akar mondani, hogy az *alk* gyökér is azelőtt *alak*-nak hangzott („*alk*: contractum ex *alak*“).

ventio' a jelentése (fölhossa ezt is: *alkalomba ereszkedik* ad pactum venit). *Szerelém* micsoda névszótól származnék? *szer* névszó nincs is a magyarban (*szer*-nek mind hangalakja, mind jelentése elűt a *szerelém*-étől). *Méltalom* attól a *mélt*-igétől van képezve, melytől van *méltó* és *méltat*. *Kégyelém* nem a *kégy* névszótól, hanem egy megvolt *kégy*-igétől származik (Bud. szót.).

2. A *-mány* képző ige-tőből alkot cselekvést v. a cselekvésnek eredményét jelölő névszókat: *tudo-mány*, *ado-mány*. Megmagyarázhatatlan tehát egyelőre a *tokmány* szó, mely leginkább a kaszafén tokját jelöli (v. ö. Ny. IV. 435.). A *fenekmény* szót talán maga Szabó D. alkotta a *cselekmény* mintájára (l. Ny. III. 534.). *Szakmány* nem a *szak* névszóból, hanem egy megvolt *szak*-igéből (Bud. szót. 273.). *Tétemény*, *étmény* (Ny. III. 500.), *szőtemény* (K.), *vétemény* (Ball.) nem a *tét*, *ét* stb. névszóktól, hanem mom. *t*-képzős igeiktől származnak, mint *téte-l*, *étel*, *éték* (l. Budenz, Jegyzetek 37. §. 5.).

3. A *-t* képző ige-től cselekvést jelölő névszókat alkot: *méne-t*, *bána-t*. Különös tehát, hogy látszólag ugyanevvel a képzővel van *vaktában*, *végtére*, *széltére* s Takács I. (Ny. Közl. III. 214.) és Magyarházi (Az igék részesülői, Budap. 1873. 20. l.) e szavakat *vak(ik)*, *vég(ik)*, és *szél(ik)*, szélesen terjed' igékre viszi vissza. A **végik* ige, nem lehetetlen, hogy megvolt valaha 'végződik' jelentéssel; a fönt említett *rég lehetetlen* (13.) is jól illenék e föltételhez; de magyarázható úgy is, mint szerintem a *széltére* szó magyarázandó. Ez ugyanis eredetileg csak **szélté* volt (a lativ *-é* raggal, mint *Győrre*, *alá*, *elé*), s pleonastice járult hozzá a *-re* rag, mint ezekben: *messzé-re*, *Szőgedé-be* (**szélté* ma rövidülve *szté*-nek hangzik, mint *föle* h. *föl*, *elé* h. *el* stb.). *Széltében* és *végtében* csak másodrendű alakok a *széltére* és *végtére* mintájára. — *Vaktában* talán úgy magyarázandó, hogy tulajdonkép **vaktyában* volt e h. *vakjában*, ugyanavval a hangváltozással, melylyel *jön* h. van *gyiin*, **éjél* h. *égyél*; Dunán túl közönségesek az ilyenek: *naptýába*, *kaptya*, *dobgya* e h. *napjába*, *kapja*, *dobja*. *Vakjában* egészen jól kifejezné azt, a mit *vaktában*; a birtokos személyrag sok

ilyen kifejezésben használatos, v. ö. *bolondjába, hamarjába, iziben, melegiben, valójában, sorjában* stb.

4. A *-dék* képző igéből névszót alkot (*szán-dék*); voltaképen két részből áll: a gyak. *-d* igeképzőből és az *←ék* névképzőből (*keverék*). E szerint a *nyáladék, inadék* (Ny. III. 551.), *lapadék* (SzD.), *zsiradék* szók úgy elemezhetők, hogy az *←ék* képzővel olyan denominatív igékből valók, minők *árad, vígad* (l. fönt A 16.); *lapadék* alapszava úgy is megvan *lappad* alakban. (V. ö. Ny. V. 100. és 149.)

5. A *-vást* végzet előtt rendszeren igetőt találunk: *folyvást, bíz-vást* (l. ez alakról Ny. V. 101. és 149.). Föltűnő és nehezen magyarázható alakok: *oldalvást, hálvást* Ny. V. 273., *sorvást* Ny. II. 276.

6. Legfontosabbak és legelterjedtebbek ezen ál deverbális névszók közt az *←ú, ú* végű melléknevek: *nagylábú, kétkezű*. Ezekre nézve csakugyan úgy áll a dolog, hogy az alapul szolgáló névszó ige gyanánt van véve, s aztán a folyó csel. igenév képzőjével megtoldva (a régebb nyelvben így is hangzottak: *nagylábó, kétkező*), úgy hogy pl. 'fehér virág' = *flos albus*, de 'fehérszínű virág' szorosán véve a. m. *flos albens*, fehér l-ő virág. Egészen így alakulnak ezek a melléknevek a rokon nyelvekben is, l. Ny. V. 439.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR IGE MÓDOK ALKALMAZÁSA.

A jutalmazott pályamunkának kivonata.

II. Az igemódok a mellékmondatokban.

A mellékmondatok tárgyalásában, a főmondatokétól kissé eltérő fölosztást követünk, a mennyiben itt az összehasonlítás kedvéért czélszerű, a föltétes-módú mellékmondatot mindig mindjárt a föltétlen jelentő mondat után tárgyalni; a fölszólító mellékmondat megmarad külön, de külön választjuk itt a függő kérdő mondatokat is, mert részint eltérő alakjuk, részint a bennük használt igemódoknak fölkapott idegenszerűsége igénylik, hogy külön

vegyük őket szemügyre. — A mellékmondatoknak további fölosztását az egyenértékű mondatrészek szerint eszközöljük (v. ö. Magyar Tanügy 1876. 161—165. l., M. Nyelvtanom 123. s 124. cikk és M. Nyelvőr 1877. 53—56. l.

a) Függő *j e l e n t ő* (és ó h a j t ó) m o n d a t.

1. *Alanyi mondat.*

I. Ha föltétlen jelentő mondat válik alanyi mondattá (azaz a főmondatnak alanyává), megmarad az igének is jelentő módja. Ha pl. összekötjük ezt a két független mondatot: „történt” és a „királynak elveszett egy arany gyűrűje”, úgy hogy a második mondat az elsőnek alanya legyen, akkor azt mondjuk: „történt, hogy a királynak elveszett egy arany gyűrűje”. — Más példák: eszembe jut, hogy meg kell nézni a buzámat; be nagy kár, hogy apád paraszt volt s te is az maradtál; már minálunk az jött a szokásba, hogy nem laknak az alacsony házba | hiszen az nem volna baj, hogy itt vagy; akkor kitudódott volna, hogy szeretik egymást | aztán igaz legyen ám, hogy eljössz! | hogy van az, hogy ma egyedül jössz?

II. Ha föltétes jelentő mondat válik alanyi mondattá, megmarad benne a föltétes mód: igaz, hogy szebb is lehetne; eszébe jutott, hogy meg kellene próbálni; meglátszik rajtad, hogy ennél.

Nem lehet, hogy ne érezze; esze ágában sem volt, hogy megtartsa: ezeken a latinosság s németesség szaga érzik; magyarosabban föltétes móddal mondanók: „nem lehet, hogy ne érezné”; mert hogy ne érezné, azt csak föltesszük, de nem hisszük, nem állítjuk.

2. *Tárgyi mondat.*

I. Ha föltétlen jelentő mondatból a főmondatnak tárgya lesz, azaz tárgyi mondat, megmarad az ige a jelentő módban: látom, hogy semmire sem megyek veletek; nem bánom én, hogy elhagytál engemet; azt mondta, hogy ő meghal, ha megmondja | ha észre vette volna, hogy őt nevelték; akkor nem ígérte volna meg, hogy megint eljön | köszönd, hogy

megteszem; mondd, hogy láttad | tudod-e, hogy az utazóknak jó egyességben kell élni?

II. Ha föltétes jelentő mondatból vagy óhajtó mondatból lesz tárgyi mondat, megmarad az igének föltétes módja: tudom, hogy elszöknék; mondja apám, hogy a kabalát ették volna meg a farkasok; azt mondta, (hogy) szívesen oda adta volna; | ha tudnám, hogy elfogadná; én ki nem állnám, hogy tőlem a gyermekemet elvennék; | mondd neki, (hogy) szívesen látnám.

Ha a főmondat ,nem hiszem' (,bajosan hiszem', ,hihetetlen'), ,nem gondolom' (,kétségbe vonom'), ,nem láttam', ,nem hallottam', akkor a mellékmondatban rendesen föltétesmódú ígét használ a mi nyelvünk. Ha pl. azt a gondolatot akarom magamtól elutasítani, mely ebben a mondatban van kifejezve: ,a muszka győz', akkor magyarosan nem úgy mondom, hogy ,nem hiszem, hogy a muszka győz', hanem így: ,nem hiszem, hogy a muszka győzne'. Más példák: bajosan hiszem, hogy te oda is elmehetnél; az öregapja sem látta, hogy színéről foldoztak volna meg valamit; egész bizonyossággal nem merem állítani, hogy a Duna kiégett volna; sohasem teszi (ez a gyerek), hogy valakinek utána szaladna | nem mondhatnám, hogy félre elmével lett volna (Tolna); de ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna? (Mikes.) — Itt a föltétes mód a cselekvésnek megnevezését, az állításnak valótlanságát fejezi ki; mert nyelvünk nem elégszik meg avval, hogy e valótlanságot már a főmondatbeli tagadás kifejezte, valamint nem elégszik meg a tagad, tilt ígékben rejlő tagadással s az ezektől függő mellékmondatban kiteszi a tagadó vagy tiltó szócskát. E két esetben a hasonló észjárást világosan látjuk, ha összehasonlítjuk egymással e mondatokat: ,megtagadja, hogy nem örökbe vállalta' (Tolna) = ,nem vallja meg, hogy örökbe vállalta volna'; ,tiltja, hogy ne menjen át' = ,nem engedi a viláért sem, hogy átmenne'. A tagadás mindenütt a főmondatban is, a mellékmondatban is ki van fejezve.

Első példánk ez volt: nem hiszem, hogy a muszka győzne. Már most fordul elő az az eset is, hogy az ember

azt mondja: nem hiszem, hogy a muszka győz. Van-e a két kifejezés közt jelentésbeli különbség? Határozottan mondhatjuk, hogy nincs; és ámbár tulajdonképen az első a helyes, a közönséges, a magyaros szólás, mégis van eset, hogy inkább a második jön nyelvünkre. Képzeljük, hogy ketten ülünk kávéházban s olvasunk ujságot, én éppen egy cikket olvasok, mely kimutatja, hogy a muszknának roppant akadályokat kell a kitörő háborúban leküzdeni, s viszont, hogy a török sereg nagy lelkesedéssel megy a harciba: akkor a benyomást, melyet e fejtegetések tesznek rám, önkénytelen ilyen szavakban közlöm szomszédommal: nem hiszem, hogy a muszka győzne (a föltétes mód úgy magyarázandó, mint az imént magyaráztuk). De most képzeljük, hogy nem én szólalok meg, hanem szomszédom, s hogy ő éppen az enyémmel ellenkező irányu cikket olvasott s azért így kiált föl: a muszka győz; akkor én azt fogom felelni: nem hiszem, hogy a muszka győz. Ugyanazt a gondolatot fejezem ki, melyet az előbb, és mégis a győz alakot használok, csak azért, mert önkénytelen úgy idézem a gondolatot szórul szóra, a mint szomszédom kifejezte, vagy általában valami előbb kimondott (jelentőmódú) állításra czélozva, akarom hitetlenségemet kifejezni (természetesen meg lehet, hogy egyik vagy másik ez esetben is föltétes móddal fog felelni). — [Az magától értődik, hogy, jelentő mód használandó, ha a mellékmondatban kifejezett gondolatot nem is képzeljük valótlannak, hanem megtörténő vagy megtörtént dolognak: ez nem hiszi, hogy a János megjött (pedig megjött); nem hitted, hogy beteg vagyok Ny. IV. 383.; nem gondoltam, hogy igazán megcsálnak (pedig most megcsaltak) I. 228.; | nem is gondolta volna, hogy az ő állapota olyan hirtelen roszra fordul Arany L. népm. 112.; | nem is tudod, hogy itt voltam?]

Előfordul ilyen mondatokban a fölszólító mód is, pl. nem hiszem, hogy eljőjön. Itt azt lehetne gondolni s tán eredetileg úgy is volt, hogy a beszélő kívánja az illetőnek eljövetelét. De most már e kívánságból semmit sem érzünk, s szó sem lehet róla olyan mondatokban, mint pl. kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy Ny. I. 228., soha

sem hallottam, hogy a borjunak mája legyen Népk. gy. I. 398. — E föltűnő jelenséget a magyar fölszólító mód használatából nem lehet megmagyarázni, úgy hogy hajlandó vagyok a nép ajkára átment latinosságot látni benne; hisz ilyen több is van, v. ö. Ny. IV. 209.

3. Jelző mondat.

I. A jelző mondat igéje jelentő módban áll, ha magára is föltétlennek gondolt cselekvést fejez ki: hervad az a rózsza, kinek töve nincsen; azok a möndölecskék, a kik reád fűttak, az angyalok; hozz egy csomót abból a fűből, a miből majd a bárányok legelnek.

II. Föltétes mód van a jelző mondatban, ha föltétesen gondolt cselekvést fejez ki: (adtam) száz aranyat egy szép lányért, kit nem adnék egy világért; vannak ott paripák, melyek még a csillagot is lerugnák az égről; de szeretnék látni olyan csizmadiát, a ki nekem varrna legénybőrből csizmát; három közül bár csak egy találkozna, a ki nekem igaz szeretőm volna.

Ha a főmondat 'nincsen' (nem volt, nem olyan, ritka, kevés stb.), akkor a mellékmondatban itt is föltétes módot használunk s itt is ép úgy magyarázhatjuk, mint fönt a hasonló tárgyi mondatokban: nincs szeretőm, kihez járnék; most nincsen juhászom, a kire ezt a nyáját bízhatnám; nincsen az a piros hajnal, kit meg ne siratnék jajjal; ritka legény, ki csak egyet szeretne; nem volt az a pintér, a ki meg tudta volna csinálni.

Érdekes, hogy, ha ilyenkor a mellékmondat tagadó, többnyire jelentő módot használunk s nem föltéteset: nincsen az a titkos dolog, kit rózsámnak ki nem mondok; nincs az a mocsok, a mivel (ő) naponként nem esz bennünket; ritka buza, ritka, kiben konkoly nincsen, ritka a szerelem, kiben hiba nincsen; ritka szív, mely el nem csábúl (Kisf. S.). — Itt a jelentő mód ép úgy magyarázandó, mint fönt a hasonló tárgyi mondatoknál; mintha valaki mondta volna, hogy 'a szerelemben hiba soha sincsen', a feleletben mintegy ismétlem e tagadást jelentő módjával együtt: ritka a szerelem, kiben hiba nincsen.

Itt nagyon gyakori a fölszólító mód használata: nincsen nekem édes apám, a ki gondot viseljen rám; nincs, ki engem ölelgessen szívére; nincs édes anyám, a kit sajnáljak. Itt már nem kell latinosnak tartani a fölszólító módot, mert ámbár mindig fölcserélhetni a föltétes móddal, használata mégis más észjáráson alapszik; ennek magyarázatát a fölszólító mellékmondatoknál fogjuk adni.

SIMONYI ZSIGMOND.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

IV. *)

A philosophia a nyelvvel általában nem függ össze szorosabban, mint akár a történelemmel. Mindkettőnek neglehet, sőt meg is van a maga philosophiája. Számos munka tárgyalja a különböző irodalmakban e viszonyt, és csak az a kár, hogy e munkák testes volta az általuk megállapított igazságok számával nem igen áll arányban. Kedvezőbben áll a dolog a nyelvnek a philosophia egyik ágához, a logikához való viszonyát illetőleg. A mi a gondolkodásnak a logika, az a beszédnek, a nyelvnek a grammatika. A gondolkodás — bármi legyen is tartalma, történéjék akár halkán, akár hangosan — mindig csak valami nyelven belül történhetik; s a mi a matematikai gondolkodást illeti, bizony még sok szó fér ahhoz, vajjon az itt használt jegyek a gondolkodásnak utolsó, önálló és magukon nyugvó anyagát vagy eszközeit teszik-e, vagy nem? Általában azonban joggal mondhatni, hogy a gondolkodásnak mind-egyik eleme: minden képzet, rászorúlt a nyelvnek egy-egy elemére: a szóra. Szók fejezik ki a képzeteket s a képzetek viszonyait egymáshoz ismét csak szók. Így függ össze a

*) A januári füzet III. cikkébe nevezetesebb sajtóhibák csúsztak be. 16. lap 1. sor fölülről, kimaradt az idézet első szava: é r e z (Pz). -- 18. l. 5. s. alulról t e s t e helyett olv. „elke.“ — 19. l. 16. s. felül. s o k h. „e szót“. — 20. l. 11. s. felül. a csak után kimaradt: „illusztrálják“. — U. o. 23. sor felül. egy fontosabb sajtóhiba maradt: ö s s z e r e j e h. olv. „összesége“.

grammatika a logikával tartalmilag és, mivel ezt már az ókorban is tudták: történetileg is. Világos ennélfogva, hogy emez összefüggésnek külsőleg is kell nyilatkoznia — némely közös műszóban. A kérdésnek ezen oldalára akarunk itt rátérni.

Az objectum és — fájdalom! — a subjectum is megvan a magyarban. Apáczáinál a kettő: „előtte lévő dolog“ és „alávettetett dolog“ volt. Nem baj, hogy elfelejtették mind a kettőt. Ma az elsöre a tárgy szót már oly kizárón használják, hogy az e fogalomra szintén ajánlott „tárgyazott, jegyeztetett, ötlet, előzmény, tünet, önmi“ és a cífra „elébeny“ legfőlebb a kuriózumnak vagy ezenfölül, mint sorainkban, a történeti fejlődés adatainak érdekességével bírnak. — A subjectumra van alany. Ez szépen van faragva, de alig tudni miből. Elég az hozzá, hogy az alany a hazai szóipar terméke és a hirhedt nagyiparos, Imre János fábrikájából került ki. Imre, szorgalmatos mesterember módjára, több magyar „subjectummal“ indult a nyelvészet piaczára; de nem kelt el, csak ez az egy. Pedig csinálva szépen volt a többi is. Halljuk csak: „alog, alv, alat, alad, alzány, alony, alány“. Az alány és elibény gyönyörű pár lett volna. Hanem hát az izlés fölkapta az alany szót s ez azóta már annyira befészkelte magát, hogy bizony csak meg kell tűrnünk. Magam is inkább csak rá akartam egy kicsit pirítani. De megíngatni vagy megdönteni korántsem.

Egy másik csinált közös műszóval szemben még nem vagyunk ily kényszerhelyzetben. A divat fölkapta ugyan azt is, de a szokás még nem állandósította, s — mi több — az ép nyelvérzék még mindig ragaszkodik az — idegenhez. A concret magyarítását értem.

A nyelvtan szól concret és abstract főnevekről, a logika concret és abstract fogalmakról. Ablak, ház, concret — hűség, szépség, abstract főnevek. Ez olyan világos, jogos és elemi megkülönböztetés használata és alkalmazása oly gyakori, hogy valóban kívánatos, hogy ezeket megfelelő magyar szókkal is föl lehessen tüntetni. Történt is e tekintetben több rendbeli kísérlet. Az abstractummal könnyen

el lehetett bánni; értelmét a latin főnév és ige megmondja világosan. Kazinczy és utána Köteles használták az elvonni, elvont szókat s ezek csakhamar kiszorították a „tündérítés, különzött, megkülönböztetni“ stb. kitételeket. A concretummal azonban sehogy sem tudtak boldogulni. Csinálni csináltak eleget. „Egybefoglalt, testesült, testesített, egybenöttös“, és Imre szavai külön: „összveleg, összenőtt, egyesült, együttvett, összesült.“ „In concreto“ külön annyit tenne, mint „a mint van, egyesülve, egybefoglalólag“. Halva született valamennyi. Újabban meglehetősen el van terjedve az összerű, melyet különösen a Szvorényi nyelvtana terjeszt. Szász Béla a Mill fordításában némelykor a tárgyas szót használja. Ez először is nem felel meg a concret egész fogalmának; s épen ezért nem is lehet következetesen használni a latin helyett, a mint maga Sz. B. sem használhatja. Ily részleges magyarítás pedig szerintem nem hogy tisztázná a dolgot, hanem inkább még jobban összezavarja.

(Azt hiszem, nem is szólhatnánk ily concret zavarról, ha nyelvünk nem indult volna elejétől fogva mindig csak a latin s azután csak a német után. Mindenképen a szót akarták fordítani. Ezt én ferde és eredménytelen eljárásnak tartom. Ne fordítsuk sohase a szót; hanem mindig csak a fogalmat. Akkor nem fogjuk mondani, hogy nyelvünk „szegény“; akkor nem fogjuk elárasztani nyelvünket „alanyokkal“ és „eszmékkel“. Megeshetik, hogy az idegen szóban „rejlő“ fogalom, magyarul az illető szónak lefordítása által kifejezhető.) Ez az eset forog fenn az elvonás szóval. De már a concret bizonyítja, hogy a szók fordítása nem lehet az eljárás elve, hanem legfőlebb egyik módja. Hogy ezzel meg voltak akadva, onnét van, hogy már a latin concretum szó homályos. A voltaképi latin nyelv nem használja e szókat. Az abstrahere: mente separare, cogitatione distinguere Cicerónál, a ki pedig, mint mondják, tudott latinul, az in abstracto = cogitatione, in concreto = re; vagy azt mondja az egyikre: separatim, a másikra: definite. A concretum szót a római irodalmi nyelv

szintén nem ismeri; körülírással fejezi ki, p. o. „corpus visu tactuque manifestum“ stb.

Nem volna épen baj, ha a concret szó mellett megmaradnánk. De minthogy van elvont és elvonás, fölötte bosszantó az íróra, hogy egy magyar és egy idegen szót párosan használjon. A magyarnak elejtése sem tanácsos, hiszen az elvonás azon kevés példák közül való, a melyek a magyar philosophiai íróban azt az édes reményt ébresztgetik, hogy valamikor majd nálunk is lehet hétköznapi, egyszerű szókkal philosophálni.

Én a concret szóra magyar kifejezést akarok ajánlani. Nem akarok pedig kiindulni a szókból, hanem a fogalmakból. Mit tesz az: concret és abstract? Micsoda processust tüntet föl az egyik is, a másik is?

Az abstract és concret épen olyan pár, mint a realis és idealis, az absolut és relativ stb.; ép ily ellentétesek is. De nem a gondolati és a tapasztalati-nak ellentéte van e két fölveti szónkban kifejezve. A concretnél és abstractnál egyaránt a tapasztalatból indulok ki. Azután már maga a fogalom: concret, szintén abstractio. S a mit ép oly kevésbé szabad mellőznünk: az abstract és concret viszonyos fogalmak. Ez a fogalom „természettudomány“ p. o. lehet abstract, ha a physikára viszonyítom, de concret, ha a tudományra viszonyítom általában. Maga a physika meg concret valami a természettudományok sorában; de ha az optikát, akustikát stb. tekintjük, abstractio. S így tetszés szerint tovább. Általános kifejezéssel a föntebbi annyit tesz, hogy az egyik esetben nincsen a fölveti fogalomban mostani tárgyunkhoz mérten elég lényeges jegy összevonva: ezért abstract; a másik esetben meg igenis van: ezért concret.

Kár volna a dolgot hosszú lére eresztetni, mikor néhány sorba is befoglalhatjuk mondani valónk velejét. Mi az abstractio processusa? Egy tárgynak vagy fogalomnak egyes jegyeiről elvonatkozni, elvonni; a concretnek egyedi tulajdonságaiból elvonom az általános tulajdonságokat. És mi történik voltaképp a concrettel? A concretet úgy nyerem, ha az abstract általános tulajdonságaiból összevonom az

egyedi tulajdonságokat; összevonom azokat, melyek e tárgyat, mint tárgyat megalkotják. Korántsem mondom, hogy az abstract az eredeti. De e két fogalomnak illetén való szembeállítását a kifejtés világossága javallja. Voltakép úgy áll a dolog, hogy csupa egyedi tárgyam van; de midőn ezekkel bánni akarok, midőn egy faj, egy nem stb. sorába akarom iktatni, szóval, midőn az egyedet, mint ilyent, akarom vizsgálódásom kiinduló pontjává vagy anyagává vagy akár csak egy mozzanatává tenni — akkor összefoglalom, összevonom az e tárgyat jellemző tulajdonságokat egy fogalomban s így mondom azután: concretnek. Az ellenkező eljárásban épen ezen összevont jellemző tulajdonságokból, ezen egyedi tárgyból vagy fogalomból vonom el azokat a jegyeket, melyek azt mint egy fajhoz, nemhez, vagy bármely más gondolati egészhez tartozónak tüntetik föl.

A kifejezés tehát világos:

Abstract: elvont, elvontság, elvonás, elvonni.

Concret: összevont, összevontság, összevonás, összevonni.

Hogy a magyar kifejezés bánhatós b a latinnál vagy más nyelvekénél, bizony nem lesz kárára. Hogy philosophiai fejtegetésekben az ajánlottam kifejezés mindenképen és teljesen megfelel, tapasztalatból tudom.

Van azonban nyelvünkben, szorosban: újságainkban egynehány németből átvett fordulat, p. o. concret választ adni, concret tényekkel felelni stb. — a hol az „összevont“ természetesen nem alkalmazható — de a „concret“ ép oly kevésse illik oda; azt mondjuk: határozott válasz, világos v. valódi tény stb., valamint a német alt sem mindig régi a magyarban, hanem más-más a fogalom szerint: ó-bor, régi ház, öreg asszony stb. Az összevont általános használata tehát képzelem, legalább még e téren is használna, a meny nyiben a magyaros fordulatok kiveszését megakadályozhatná. De nem zavarnók össze többé tudományos fejtegetésekben sem a concretet az objectivvel: az összevontat a tárgyilagossal. — A mondatban végre az „összevont“ mint műszó úgy is fölösleges. A szótanban pedig szólhatnánk: elvont és összevont főnevekről. Nem hiszem,

hogy az ajánlottam szó sokat vesztene az által dignitásából, hogy így még az iskolás gyerek is megérthetné, mi a concret?

BÁNÓCZI JÓZSEF.

ISMERTETÉS.

Természetrajzi Füzetek. Szerkeszti: Herman Ottó.

Az üdvös reakció, melyet a Nyelvőr megindított, a nyelvészet mostoha gyermekei, a természettudományok egén is kezd derengeni. A megindított mozgalomban most egy olyan folyóirat szerkesztője is a Nyelvőr mellé állott, a mely azon kívül, hogy természettudományi irodalmunknak lassanként központ organumává lesz, német és részben francia nyelven szerkesztett „Revue“-jével a külföldön is nagy föltűnést okozott, úgy hogy már is 12 külföldi tudós lépett vele csereviszonyba. Ezt azért említem, mert meg vagyok győződve, hogy e tekintélyes folyóirat lesz arra hivatva, hogy a természettudományi irodalmat helyes nyelvre szoktassa.

A folyóirat jellemzésére nem lesz érdektelen, ha revue-jéből a következő sorokat idézem: „Alle briefe aus dem auslande, haben worte des staunens, der überraschung, welche besagen, dass man von einer pflege der naturwissenschaften in Ungarn nichts wusste. Das liegt wohl zum theile in der sprache; zum grössten theile liegt es aber wohl darin, dass es sich die Wiener politische tagesliteratur stets sehr angelegen sein liesz, an uns kein gutes haar zu lassen, uns per bausch und bogen als asiatische barbaren darzustellen“.

Herman Ottó, a tudós természet-vizsgáló, ki népszerű fölolvásaival a fővárosi közönség kedveltévé lön, nem csak azért rándul a szabad természetbe, hogy tudományos tapasztalatokat gyűjtsön, hanem azért is, hogy ép nyelvérzéke koronként fölüdüljön a nép nyelvének hallásán. A „Természetr. füzetek“ második füzetében tőle ilyen című cikk olvasható: A műnyelv kérdéséhez. E cikk nagyon közléről érdeklí a Nyelvőrt, azért czélszerűnek tartom, hogy a Ny. olvasóival kivonatossan megismertessem.

Fő elv: „a mit írunk, azt érthesse meg nemcsak a szó szoros értelmében vett szakember, hanem minden művelt magyar ember is; alkotásaink, a melyeket a nyelv terén tennünk kell,

a minthogy kell is, ne vétsenek a nyelv szabályai, szelleme ellen, ne sértsék az ép nyelvérzékét“. A cikkíró aztán hozzá teszi: „Kötve hiszszük, hogy akadhatson ember, a ki ezt az irányelvet kifogás alá vehetné“. Erről csakugyan meg lehet győződve.

Az eddig graszszáló műszavakról így nyilatkozik: „Természetrizmi irodalmunk tárházában furcsánál furcsább dolgokra akadunk, a melyek mindenféle hangon csengenek, csak magyarul nem; a melyeknek titokzatos jelentőségét semmi szótár sem fejt meg, s a melyektől az ép nyelvérzékű szak-ember épen úgy, mint az ilyen érzékű művelt ember is — a mint mondani szoktuk — elkapja fülét. És ez a baj már nagyra nőtt, akkorára, hogy kezdjük egymást „nem érteni“.“ Ezután előadja, mennyire meg van e tekintetben a folyóirat állása nehezítve, mely akkor kezdi pályafutását, mikor már a baj széles körben gyökeret vert. A szógyártást olyan elemek végezték, „a melyek olyan kényes dologra, a minő a szóalkotás, sem készültséggel, sem hivatottsággal nem bírtak. A szógyártó bele szeretett egy az ő fülének kellemesen csengő ragba (?), ezt oda akasztotta ígéhez, melléknévhez — akármihhez s meg volt a műszó vagy név. És a végén megesett, hogy a midőn az Akadémia kiadványaiban az e nemű irodalom fölszaporodott, íróinak némelyike azt kezdette hirdetni, hogy miután ez s az az Akadémia kiadványaiban megjelent, ennek minden szava-betűje szentesítve van, kötelező mindazokra nézve, a kik erről-arról a jövőben írni akarnak. Keletkezett egy neme a terrorizmusnak stb.“

Elmondja ezután a cikk-író az okokat, melyeknél fogva „rasa tabulát csinálni“ még se lehet, „hanem mindenk előtt arról kell gondoskodnunk, hogy a baj tovább terjedését megakasszuk s azután — úgy a mint az irodalmat tovább fejlesztjük — lassanként kiküszöböljük. Ha másképen járunk el, fejünkre idézzük a viszketeget, a sértett hiuságot, s ki tudja még mit, s ezt megsínyli az ügy“.

Kimutatja, mennyire alaptalan a „természetrizmi még jobb íróknak is — jobbakk a szakértelem tekintetében —“ az a hitük, hogy „írój reputációjuk nagy csorbát szenvedne, mihelyt pl. a nyelv dolgában más ember vagy épen valami illetékes forum tanácsával élnének“.

Aztán így folytatja: „Keresnünk kell a nyelvészek tanácsát, utbaigazítását...., mert szakirodalmunk s vele nyelvünk is fejlődő íélben van; alapokat rakunk le, a melyek a leggondosabb eljárást megkövetelik. No, és bár mily erősek legyünk is speciális szakunk

dolgaiban, a nyelvészet nem szakunk, reászorulunk a nyelvészre épen úgy mint ő reánk“.

Ajánlja azt az eljárást, melyet a természettudományi társulat követett, mikor Cotta geológiáját lefordította, s P. Thewrewk Emil tanárt is meghívta az illető bizottságba; „ha a viszonyt, melyre a műkifejezés kellett, jól, akár rajzban is megmagyarázták a nyelvészek, ez mindig tudott alkotni“.

Figyelmeztet a Nyelvörben összegyűjtött kincsekre.

Az Akadémia osztálytitkára Gyulai Pál megígérte a szerkesztőnek, hogy „a nyelvt. bizottság minden beküldött jegyzékről véleményt mond, mihelyt az illető író akár írásban, akár élő szóval, akár más szaktárs által megadja vagy megadatja a kellő fölvilágosítást: mire keres műkifejezést“?

Ez vonatkozott a műnyelvre vagyis a terminológiára.

A nomenklatura a szakembernek maradjon latin; „de ez a dolog változik, mihelyt a szellem mindennapi kenyerét sem felejtjük ki“.

„A szó legszorosabb értelmében vett szakirodalomból telnie kell az ismeret ábécés könyvének is; ez a forrás, a melyből egykoron a tankönyv-szerkesztőknek meríteniök kell. Itt már a tárgyaknak az anyanyelven való elnevezése igen is lényeges egy dolog, mely előtt szemet húnynunk nem szabad. E nevekre nézve két forrást ismerünk: az első a népnyelv maga, a második a helyes alkotás, a melyet a tudományos név etymologiai megfejtése alapján végeztetünk; de melyet csak akkor szabad végeznünk, a mikor lehetséges a nyelv szabályát, szellemét megőrizni. Sok névre semmi szükség sincsen, lévén a tankönyvek szerkesztésénél irányadó, hogy inkább kevesebbet s csak a valóban jellemzőt magyarázzák minél behatóbban. A fölsőbb oktatásnál célt érünk a tudományos nevekkal is.“

Ezután idézet következik dr. Horváth Géza leveléből, melyből kár volna egy szót is elhagynom:

„Abban egyetértünk, hogy a magyar állatnevek alkalmazására és használatára nézve mindig csak a népnyelv lehet irányadónk. Sőt véleményem szerint csak a magyar állatnév bírhat létjoggal, melyet egyszersmind a nép is használ, és a melyet magyar írók a nép ajkáról lestek el; míg a mesterségesen faragott nevek talán kivétel nélkül elvetendők. Vannak azonban esetek, hogy a nép valamely nevet vidékenként hol más-más, hol pedig több állatra vegyest alkalmaz. Ilyen esetekben tehát a népnyelv tényleg megszűnik kalauzunk lenni, s ilyenkor egészen

az író belátásától függ, hogy melyik nevet, melyik állatra alkalmazza. Kivánatos azonban, hogy az irodalmi nyelv ne essék ugyanazon hibába, amelyben a népi nyelv szenved, s hogy ennél fogva a kétes kifejezések használata szabatosan megállapíttassék. E részben pedig — szerintem — már csak az elsőbbség elvénél fogva is okvetlenül a régibb írókat kell követnünk. Az első magyar állattani író, ki a Linné-féle rendszerben dolgozott, Földi János volt. Földi, kinek törül metszett magyarsággal írott állattana 1801-ben jelent meg, és ki — mint munkájának előszavában említi — a magyar állatneveket 15 éven át gyűjtögette, gondosan alkalmazta e neveket, s így bízton követhető. A szerkesztő hozzá teszi: „Bizonyára jobban tudunk örvesteni az e szavakból kihangzó határozott purizmusnak, mint azoknak a merényleteknek a melyek ,nyelvfejllesztés és bővítés‘ czíme alatt épen a nyelv és megérthetés rovására elkövették“.

„Ép így vagyunk nemcsak a leíró állattanban, hanem a leíró természetrajz többi szavaiban is“.

A cikk a következő sorokkal végződik:

„A megállapítás, hogy ez vagy az a szó, név ezt és azt jelenti vagy jelöli, már magában véve is becses vívmány; de rejlik benne más, még sokszorta becsesebb dolog is. A nevek alkatából, a szavak gazdagságából ki lehet olvasni azt a szellemet is, a mely a népben él, a szemlélődésnek azt a módját, a mely e szellem sajátossága, tehát azt az irányt is, a melyet követnünk kell, ha egy valósággal nemzeti jellegű tudományos életet akarunk ébresztetni — már t. i. a természetrajzi szakok terén is“.

A természetrajzi irodalom kereké tehát végre valahára a rendes kerékvágásba zökkent, s lehet remélni, hogy benne fog ezentúl haladni. Egyéb iránt egyes természetrajzi írók is ez uton járnak, különösen Borbás Vincze és Paszlavszky József, amaz Thomé növénytanának fordításában, emez Thomé állattanának magyar átdolgozásában.

Orvosi tudományok! mikor fakad reátok is a ,fűlnemkínzás‘ hajnala?

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

AZ ORVOSI MŰNYELV.

De már virrad! Ébred az orvosok nyelvérzéke! Ki merte ezt valaha reményleni! Azt gondoltuk, hogy nincs olyan erős nyelvérzék, melyet az orvosi műnyelv tönkre ne tudna tenni. Most örömmel tapasztaljuk, hogy mégis van. A „Gyógyászat” 18. számában dr. Osváth Albert kikel „az orvosi műnyelvben dudvaként elharapódzott korcs-szavak” ellen. Fölszólalásának „kiáltó szó a pusztában” nevet adott, s így nyilvánvaló, hogy nem jósol neki tropaeumot. Bátorsága tehát annál dicséretesebb, mivel az olyan mákvirágok ellen, melyeknek az orvosi műnyelv annyira bővelkedik, a győzelem reménye nélkül is síkra szállt. De azonfölül ügyesen is forgatja a fegyvert. Tapintatos eljárás, hogy a személyeket alig érintve, egyenesen a dolog ellen fordul. Megtámadása majd minden oldalon nyugtalanítja az ellenséget. Látszatra csak kevés szó ellen van ugyan intézve, de mivel ez mind typicus, egész osztályokat sújt bennük. E mellett jól tudja, hogy milyen fegyverrel küzdjön; biztosan eltalálta, mit kell okokkal támogatni vagy czáfolni, mit lehet elmésséggel elütni. Fejtegetései ellen, két említésre sem méltó hibát leszámítva, a nyelvtudománynak nem lehet semmi kifogása.

Elismeri ugyan, hogy azokat, kik az orvosi tudomány nyelvét magyarosítani kezdték, dicséretes szándék, szép törekvés vezérelte, s hogy ezzel példás buzgóságot és óriási szorgalmat párosítottak. Mind a mellett nem elfogult munkájuk iránt. Fájlalja, de azért nyíltan kimondja, hogy jó akaratuknak az sehogy sem felel meg. Legnagyobb hibájuk az volt, „hogy olyan kifejezésekre, melyekre tösgyökeres magyar szavunk van, új szókat csináltak,” még pedig „rosszabbakat, mint a minöket a nép nyelve” alkotott. S ezt a hibájukat tetézték még azzal, hogy megnyomorították a szótöket, hogy ki nem mutatható, vagy idegen, vagy egyenesen koholt, tehát rossz képzőket alkalmaztak, hogy még a jókat is hol visszásan, hol szükségtelenül, tehát mindenkép helytelenül használták, és végre, hogy az idegen kifejezéseket szolgálai módon fordították. Alig csináltak szót, melyben a hibák közül legalább egyet ne találánk. Irónk majd mindenik fajtára közöl példát.

Szükségtelen szó mindjárt a *gyógyász*, de még helytelen is. Szükségtelen, mert ott az orvos; helytelen, mert képzője rosszul van használva, és még azért is, mert alapszava csonka. Ezt a fölszólaló a következő megjegyzésekkel illusztrálja: „-ász

-ész képzővel a magyar nyelv olyan szavakat alkot, még pedig főnevekből, melyek valakinek a gyökszóban kifejezett dologgal „való foglalkozását jelentik. Így lett halból halász, vadból vadász stb. Hogy már a gyógyít vagy gyógyul-ból hogy lesz gyógyrász, azt én képzelni nem tudom, mert szerintem csak gyógyítász lehetne (ha t. i. az -ász -ésszel egyáltalában igéből lehet főnevet alkotni), mivel hogy az -ít-tel képezett igék, ha új képzővel láttatnak el, -ít képzőjüket is megtartják, pl. hajítás, kerítés stb.“

Ki nem mutatható képzővel vannak alkotva *görveg, bujag, izzag*. „Úgy gondolom,“ mondja írónk, „hogy azon sok új szó, mely -ag -eg képzővel képeztetett, arra a kaptafára van csinálva, hogy hólyag. Csakhogy ennek a szónak képzése módját ma már nem ismerjük, s így a formájára készített *görveg, bujag, izzag* stb. egyáltalában nem üti meg a mértéket.“ A *görveg* helyett a kevésbé rossz, de mégis rossz, mert hátul csonka, *görvélydag*-ot ajánlja, mely helyesen csak *görvélydaganat* lehet. Az *izzagot* izzadékkal helyettesíti s újra kiemeli, hogy a „gyökérszót megkurítani“ nem szabad. „Az *izzag* pedig izzad igéből képeztetett, s a rövidség kedvéért hagyatott el belőle a nagyon lényeges -ad szótag, mit az én általam ajánlott kifejezés megtart“. A *bujagról* azt mondja: „A helyett bíz én hirtelenében nem igen tudnék valami jó magyar kifejezést találni, de azt hiszem, sokkal jobban megőrzi a nyelv tisztaságát az, ha egyes dolgokat idegen szókkal fejezünk ki, mint ha torz szavakat alkotunk és használunk; azért én inkább írnék mindig *s y p h i l o m á t*, mint *bujagot*“.

Ugyanilyen fajta a *kutasz, metesz, csipesz* is. Hogy ezek mi alapon vannak alkotva, azt senki sem tudja. „A magyar ember vésőnek nevezi azt is, a ki vés, azt a szerszámot is, a mivel vés. Hasonló eset áll a furóról, ásóról.“ És így nem foghatni meg, „miért ne lehetne a sondát kutatónak, a pincettát csiptetőnek nevezni“. A *metesz* szóra aztán nincs is szükség, mert hiszen, csak elég jó a kés szó? Ez tehát csekély különbséggel a *gyógyrász* rovatába tartozik.

Hogy a jó képzőket rosszul használták, azt már a *gyógyrász* mutatta, hogy szükségtelenül is, azt az *elsődleges* bizonyítja. „Az első már rendszámnev, azt tehát azért, hogy a másodhoz hasonló hangzatu legyen, kár a -d képzővel felruházni, mert bizonyára nem illik rá ez a ruha. Minden esetre szebb és a nyelv természetéhez illőbb, ha a primär fekélyt első fokú vagy

eredeti fekélynek nevezzük, mint ha azt mondjuk, hogy *elsődleges*.”

„De még mindez csak megjárná.” Hanem a szolgálai fordítások azok a „magyar uniformisba bujtatott német tücskök”! Ott a *vérszegény*, mely nem egyéb mint blutarm. „Igaz magyarsággal anaemia vértelenséget, kevésvérűséget jelent. E szerint *vérbőség* is helytelen, s helyette bővérűség lenne alkalmazandó.” Lehetetlen továbbá, mondja írónk, „hogy ne sértse minden a nyelv eredeti volta iránt fogékony magyar fülét, mikor azt hallja, hogy *látideg*, *hallideg*, *zárizom*, e helyett *látóideg*, *hallóideg*, *záróizom*. Az az egy ó betű ott csak nem olyan sok időt rabol el akármelyik nagy practicus orvostól, hogy ne érjen rá kimondani. Mennyire magyartalan az ily alkotás, mutatja az, hogy mikor én legelőször ezt a szót hallottam: *tüdütér*, szentül meg voltam győződve, hogy az egy általam nem ismert francia szó, s orthographice úgy íratik le, hogy *tudutaire*. Maga az *ütér* is hibás alkotás, annál inkább, mert megvan rá a helyes magyar szó; a nép az arteriát eleven érnek, életérnek hívja, a venát pedig kék érnek nevezi, a mi bizonyára legalább is olyan helyes, mint a *visszér* elnevezés, magyarosabbnak pedig százezerszer magyarosabb.”

Terem egy kicsit szűkre van mérve, azért egyet-mást elhagyok. Különböztetnem azt hiszem, ennyiből is meglátszik, mennyi egészséges és üdvös gondolat rejlik e fölszólalásban. Az orvosoknak mindebből csak legalább kettőt kellene figyelembe venniük. Az egyik az, hogy a mire van, arra fogadják el a jó magyar szót; a másik meg az, hogy a mire nincs, arra addig, míg lesz, vegyék vissza az idegen tudományos elnevezést. Ezzel tökéletesen megtisztíthatják műnyelvüket éktelen korcsszavaitól. Ha a második módtól írtóznak, vegyék fontolóra, hogy „sokkal jobban megőrzi a nyelv tisztaságát az, ha egyes dolgokat idegen szókkal fejezünk ki, mint ha torz szavakat használunk”. Azért nagyon kíváncsok, hogy „legyen még, a ki” a fölszólalóval „egyetért, s hogy akadjon, ki kiáltó szavát ne hagyja elveszni a pusztában.” A Gyógyászat szerkesztősége csillag alatt meg is ígérte a hozzászólást. Nem ártana, ha mások is, ha többen is bolygatnák a kérdést. Az orvosok arra vannak hivatva, hogy az emberiség szenvedéseit enyhítsék; terjeszszék ki e működésüket szegény elgyötört, kerékre tört, vonagló nyelvünkre is.

E mellett még ráadásul fontolják meg, hogy azok a szörnyűséges magyar (?) műszók, melyekkel tudományukat elő akarják

mozdítani, épen az ellenkező eredményre vezetnek. Nyílt titok, hogy a magyar orvostudományi irodalom irtóztató szegény. Ez egyszerűen abból magyarázható, hogy termékei nem kelendők; mert azzal csak nem lehet takarózni, hogy a műnyelv hiánya akasztja meg fejlődését. Hiszen, ha műnyelv sincs, akkor hát mi van? Egyebet se tettek, mint egyre csak műszót faragtak. Nincs olyan elrejtett tudományos kifejezés, melyre még ne volna gyöngyszavuk. Maga Bugát csinált annyit, a mennyi egy kis orvosi Shakespearenek is elég volna. És csudák-csudája irodalmuk még is szegény. Ennek tehát csakugyan nem lehet más oka, mint hogy termékei nem kelendők. Az orvosi könyvkiadó vállalat látszatra mást bizonyít ugyan, de csakis látszatra. Mert itt erős rúgó a hazafiság, a decorum és más efféle. Hogy az előfizetők mennyire olvasók, azt abból lehet megítélni, hogy az antiquariusok el vannak árasztva a könyvkiadó vállalat kimetszetlen munkáival. Még nem beszéltem orvossal, a ki azt ne vallotta volna, hogy ő bizony nem olvas magyar könyveket; egyrészt mert nem ér rá egyre a szótárat bujni, hogy ez vagy az a szó mit jelent, és másrészt, mert kereken kimondva, nem szeret bosszankodni. Így az orvostudományi irodalom a legjobb úton van arra, hogy tönkre menjen. Baldige besserung!

VOLF GYÖRGY.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

„A szenvedő igéről“ írta Ralovich Lajos.

Kezembe akadt a minap a besztercebányai kir. kath. főgymnasiumnak az 1874—75-ki tanévről való értesítővénye, melynek legelőjén Ralovich Lajosnak: „A magyar szenvedő ige képzése és jogosultsága“ nevű munkája pompázik. Ki felel ezért az idétlenségért majd „amott“? A tehetetlen apa-e, a ki létre hozta? A sajtó-e, a ki világra segítette? A fenn tisztelt főgymnasium-e, a ki immatriculálta? Nem tudom. A „Nyelvőr“ bizonyára nem; mert ezennel kiteszi nyavalyást a Taygetusra, s ámbár írásban adja, hogy nem prédikációs halott, attól még se bírja megfosztani a kegyetlen az olvasóit, hogy őket a szegény nyomoréknak elkényszeredett hangjában egy kissé ne gyönyörködtesse.

Ralovich úr három nemes célra küzd főncczímzett cikével: 1. Lelebbenti a ponyvát arról a szörnyű titokról, hogy „mi a szenvedő ige?“ 2. Megtanítja a tudatlan világot arra az

újdonaúj tudományra, hogy „mi a szenvedő ige képzője?” És 3. az igazságért dobogó kebelével kivívja a „szenvedő igealak jogosultságát nyelvünkben.” Olvasd el a két első pont megható naivságú fejtegetéseit oh magyar, s ne könnyezz! Olvasd el (ha bírod) a harmadik pont dicső érdekében, a „halotti beszéd”-beli „adut” tromfos hatalmától egészen a „csizmadiák czéhládája megnyitásakor” mondódó „dicsértessék”-ig 45, mondd negyvenöt, nyomtatott lapra terjedő szemenszedett szemelvények hangyál-szorgalommal halmozott rengeteg máglyáját, és — ne sírj szíved szakadottan!! A „nagybotú” Lőrincz, mikor azt prédikálta, hogy „többet ér a bot, mint az ágyú, mert a bot mindég töltve van”, s az egyik paraszt hallgatója csóválta rá a fejét, méltán bizonyított ekképen „ha nem hiszed, majd mindjárt megtanítlak!” A „Muszka tréfa” bámészán kétségeskedő Janójának egy „nyak-szirtencsapásra” leszen szüksége, hogy bizonyossággal megtudja, hogy ki a fiának az „apja”. De — hogy annak megtudására, hogy mi légyen a szenvedő ige, mi légyen a képzője, hogy a régi és új irodalom csak úgy rözsög a szenvedő igealakoktól, egy ily terpeszkedő cikkekre volna szüksége akármely feje lágyára nem esett írástudó embernek, azt csak oly gondolkodású férfiú hihette, mint Ralovich úr. De hátha ő jobban ismeri az embereket, mint mi!? hátha a beszterczebányai kirygymnasium tanárai előtt mind ezek oly mélyen rejlő „bányász-nák”, melyeket kiaknázni egy iskolai programhoz méltó izzadság!? De félre a hóra sarat hányó rágalommal! Vissza veszem a generalizáló vádat, csak — Ralovich úrra nézve nem, a ki olyas valamit fedezett fel, a mit már a verebek is régóta csiripelnek.

Már most térjünk át a szomorító egészről a mulatságos részletekre.

A középkori krónikások városuk történetét írván a világ teremtetésével szokták kezdeni. A vén Bencze a fiát ajánlván Toldinak, hogy vigye el katonának, „hat ökörrel” kerül a tárgya felé. Ez mind hagyján ahhoz képest, a mint Ralovich úr vezeti be a „szenvedő igéről” szóló cikkét, mondván: „A természetben hangzik minden, még a csendesség is”. S evvel egyszerre a tárgy magasságán vagyunk. Én ugyan inkább annak ajánlanám ezt a talpraesett bevezető mondást, a ki a süketnémákról akar értekezni; mert mily szépen kezdhetné: „A természetben hangzik minden, még a csendesség is. O jaj! csak a süketnémáknak nincs hangjuk. Hadd beszéljek hát én ő róluk sat.”. Ha pedig Ralovich

úrnak lettem volna, a süketnémákkal rugtatok a szenvedő ígéről írandó cikkemnek, ilyen formán: „A süketnémák, a mellett hogy süketek is, némák is, egyszersmind vagy talán éppen azért „szenvedők“. Van ige is, a ki szenvedő. Nohát szóljunk a szenvedő ígékről sat.“.

E bevezető mély igazságú oxiomára aztán a hangokról s a nyelvről mond Ralovich úr gyöngyebbnél gyöngyebb dolgokat; csak azt sajnálom, hogy belőlük s a későbbiekből is keveset közölhetek, azokat, a kik az ilyenek kapnak, az illető programra utalván.

„A hangok által színeztetnek meg a dolgok a hallásnak.“ (Ebből kiki megtanulhatja, hogy onnan származik a „zöld beszéd“.) „Mindaz, a mi önálló dolog, lett főnév; a mi függő lett melléknév“. (Itt keservesen érezzük a világosító példák hiányát. Fölhozhatta volna amarra a józan, emerre az akasztott ember.) „Ha az első ember föltámadna s hozzá ezen kérdéseket intéznők: ki? mi? hogyan? és mit csinál? kétségkívül fő-, melléznevekkal és igeszókkal válaszolna“. (Igaz! de nekem itt mindazonáltal két izmos kifogásom van. Először: hátha nem támadna föl?! Ez lám hit dolga; de éppen azért ilyest okos nyelvésznek említeni sem szabad. Másodszor: ha föltámadna is, megértené-e a hozzá intézett magyar kérdéseket? Egyébiránt erre kétségosztató választ ad ám Horvát István, a kinek az angyalokkal is magyarul konverzál az Úr.)

Szívderítő az a rész, a hol eleink, nevezet szerint első fejedelmeink idylli életét festi Ralovich úr. „Eleink — ugymond — eredeti, de csak a napi szükségekre terjedő nyelvet hoztak magukkal, — a mi meg is maradt pár tizedig.“ (E szerint a magyar nyelv „szükséges“ kora [hogy erről Toldy nem tudott!] úgy hozzávetve 907-ig vagyis Árpád apánk halomásáig terjed vala. A szükségre nézve a gyöngébbek vessék össze a „Nagyidai Czigányok“ ime helyét:

„Mindenik harczolva költé el ebédjét,
Úgy elégité ki természet szükségét,
Milyenek például az ivás, az evés —
Szóval mikor bennünk sok van avagy kevés.“)

Azután így folytatja: „Első fejedelmeink megmaradván (az) atyáiktól nyert életmódban, annak regényes változataiban gyönyörködtek; de hiában szeretne csendesesen folyni a patak, beárnyalva viruló fák ágaitól, majd rohanni, majd suttogva folydogálni rövid ideig tart neki, elragadja a folyó s kiviszi az egy-

hangú rónára, hol nem gyönyörködhetik többé a változatosság képeiben, de folyása biztos és veszedelemtől ment, mert hatalmas az úr, kinek nyügeit viseli“. (Mily találó hasonlatok, megirigylendők Laky Ékesszólástana által! Mennyi fény derül csak e néhány sorból a magyar történetnek ama homályos korára! Beh fonák képünk is volt eddig a „vérivó“ magyarról! Azt fogták rájuk az istentelen historikusok, hogy „rablani kalandoztak“, holott ők „az atyáiktól nyert életmód regényes változataiban gyönyörködtek.“ Mily badarságokat összezeizelt az a Petőfi is róluk, hogy „ti földet rázó viharok! ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok!“ pedig csak „suttogva folydogáltok“. Nehogy valaki a „folyón“ a „kereszttyén vallást“, a róna „egyhanguságán“ meg a „szántásvetést“ s a „másét ne bántsd“-ot találja érteni.) Tovább! „Az új vallás és szokás új fogalmakat s vele (!) a hittérítők új szokat szolgáltatnak, de nem is ártott a kölcsönzés, mert van-e művelt nyelv, mely szüzséggel dicsekednék?“ (Hogy ne ártott volna a kölcsönzés? Ártott bizony! Hiszen ezeknek a gyalabeli hittérítőknek köszönhetjük, hogy nyelvünk mai napság, a mint némelyek tartják, a „szláv nyelvek rongyaiból“ áll! Hát ez nem ártás?)

• „De, mert a nemzet (subj.) nyelvében él, eredetiségéből mit sem veszített az (t. i. a nyelv), sőt mindig ellentállt a valóságától megfosztani akaró csapásoknak — — s a nemzet (gen.) szívében élt.“ (Csodaszép reciprocitas! 1. A nemzet a nyelvben él = nemzetes nyelv. 2. A nyelv a nemzet szívében él: innen a magyarnak nyelvessége. S a miről Ralovich úr megfélekedezett: 3. A magyarnak nyelvén a szíve: ezért van soknak szíves (de nem okos) nyelvészkedése.)

Az úgynevezett transitusokban se ügyetlenebb Ralovich úr mint az egyszeri szónok, a ki Szt. István dicsőítéséről híd nélkül átvezette atyjafiait a „káromkodásra“. A minek hitelül főhözom itt, hogy az utóbbi okoskodásról mily természetesen hajlik át a következőkre, így szólván: „Megvolt tehát a fő-, melléknév és ige szó stb.“ (Ad notam: Szt. István szép is volt, jó is volt. Tehát beszéllek nektek a káromkodásról stb.) Vagy: „Az ige harmadik faja, mint láttuk, a szenvedő. (No most!) Lássuk tehát az ige harmadik faját“. (Zuboly: „Uraim! csodát beszéllek; de ne kérdjétek mit, mert ne legyek böcsületes athénei ember, ha megmondom. Különben előadok mindent úgy a hogy történt“.)

Legnagyobb azonban Ralovich úr az ő definitióiban, úgy-

annyira, hogy „a hol megszűnik a logika világa, új logikát terem mindenhatósága“. Fölözi, bizony mondon, a hajótörésnek ama régi meghatározását is, a mely így szól: „Mert a hajótörés épen olyan forma, mint a Ráczkevinél termő erős torma, a mely nem tudja, hogy mikor szedetik fel, reszeltetik fel“. Mu-(lat)tatóúl íme egy pár citatum: „A munkásságot jelentő igék oly változásnak kifejezői, melyek az alanyon, mint okon kívül, még máson, valamely tárgyon is végbemennek, azért átható vagy tárgyi igéknek is nevezetnek“. (Tehát ezek az igék végbemennek az alanyon is, meg a tárgyon is? Jó példa az ilyen ígére az én tollam hegye. Fiat applicatio. De már Ralovich úr példája, nem hiszem, hogy jó volna, t. i. emlékezem (barátomról) tehát valakiről, valamiről. Hisz úgy pl. leesik is tárgyi ige; mert nem mondhatom-e, hogy „Ralovich úr leesik a nyelvész-kedésnek ugorkafájáról“ tehát valamiről?

A szenvedő igét is ily ékesen definiálja: „Sokszor pedig az alanynak léte, változása világosan idegen munkásság, tehát szükség és szenvedésből ered.“ Alább meg: „Azon igék, melyek az alany szenvedését fejezik ki, tehát azt, hogy a cselekvés valakin, valamin, valakivel, valamivel történik, szenvedőknek nevezetnek.“ (Tehát ebben a példában: „Ralovich úr a czikkével nagyott lökött a besztercebányai kir. főgymnasium egy-némely nyelvészének dicsőségén,“ a „lök“ szenvedő ige, mert itt a cselekvés valamivel valamin történik).

No de legyen vége a tréfának. Mondjunk egy komoly szót is. Ha Ralovich úr még valaha kísértést érezne az írásra, mi több — a szenvedő igékről való írásra, mutassa ki alaposzággal 1. Mikor használja a nép a szenvedő alakot? 2. Mikor nem kerülheti ki az író a szenvedő használatát? Ha e kérdéseket meg tudja fejteni, akkor kalapot emelünk előtte. Hogysem pedig ilyen nyomorék dolgokat műveljen, inkább hagyja örök időkre a kamárisába száradni — tudományát.

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTENETI ADATOK.

„Intő's tanító levél.“ Irta Veresmarti Mihály. 1639.

Tí-is, Luther, s Calvinista Predikatorok, bokorból ugrottak vattok. 11. lap.

Elég egy kerten egy rés. 16.

- Bornak, aranynak, hitnek, a' régie jó. 18.
 Kapu nyitva nem várnak benneteket. 21.
 Onnét, ha ki-tudnak benneteket, panaszkodtok. 21.
 De, meg-chelekefzede? Borju-nyíró pentekre. 22.
 Ennyiben Föld fiai, zab gyermekek, fattyak. 22.
 Bagollyal hímet varratnak, szamárral hegedűt vonyatsnak. 38.
 Mefzsziről sem vetettél süveget az Iskolának. 68.
 Nem jó lúdra szénát vesztegetni. 91.
 A' sok tévelygés ugyan pofog Vallásokban, mint a' hangya határában. 97.
 A' Sz. Irást, mint a' tíz újotokat, ugy kell tudnotok. 104.
 A' mellyeket szóltam, én sem újomból szoptam. 105.
 A' Pápiának hofzszu laistromba írt fok tévelygéseket, szörnnyítő nagy chatorával, hát szinte akkor számlálod elő. 111.
 És a' Hitnek több részeiben velünk újat vonyástokról, ne szóllyak... 158.
 Azon tí méltán nem chudálkozhattok, ha tévelygéseket el nem filellyük. 163.
 A' meg-rekefztett szeles marha módgára, chak falnak ugrás dolgod. 167.
 Tévelygéseitekkel békefégyben lábat nem kaphattok. 178.
 Fordította kalfáját, és ifmég az Urakat kezdi a' Parafztágyellen szörnnyen nógatni. 188.
 Minden egyéb szót, 's mondást, akkor fülemellől bochátván, chak arra vigyáz... 219.
 Addig bolygottatok, hogy Jerufalem-helyett Makóra fakadtatok. 219.
 A' Bölcheffégnek tavában, ugyan nem tégedet főrdőztöttek-meg. 238.
 Mint a' chipás küldús a' vakot, te az együgyű köfféget magad-után vonszod. 284.
 A' mikor láttya-ís fillyedéseket, pőkik tenyerőket; és elfogyatván orofzlány bélléseket, róka bőrrel-ís szűchőlük mentéseket. 287.
 Vert vízen veretlent; agya, feje tőretlent. 292.
 Hofzszú-nyelű kapával nem jó kapálni. Melylyel azt jelentitek, hogy, Távlról a' gond-vífelés nem olly hafznos. 295.
 A' lovat-ís a' gazda szeme hizlallya. 295.

Arany Toldija és Toldi estéje. ✓

5. Ritkább kapcsolatok és képzések.

Toldi.

Szálfá-öklelés.	öklözni; neki esett tépni,
jaj-keserves annak.	homlokát öklözni.
malacz-nép.	feledség.
sötétellni.	egykorig: egyideig; mondd
zokszó: egy zokszót sem	meg ezt jó Bencze az édes
ejt ki Toldi Györgyre szája.	anyámnak: egykorig nem látja,
galambepe.	még nem is hall róla.
záros; édes anyja záros	riadalom.
ajtajához megyen.	sisakellenző.
őszes haj.	hiradó.
lőhátas.	fájós beszéd.
kémel: kémlél; v. ő. nézel	gyászos özvegyházban.
s nézlel.	

Toldi estéje.

veteményezés.	Arany e szót dőlt betűkkel
vénelni.	nyomatta.
omladvány.	kopjafi; ezek (a nyilak) is
viadaltér.	mindannyian szárnyas kopjafiak.
őszöreg fejét.	szemmel-látott; nincsen
lánypépü.	Istentől e szemmel-látott dolog.
leornállni, fegyverekről.	szavajátszó; a templom-
elcsitúl a lárma.	nak egy nem szavajátszó öre.
dörmlődik magában.	keze-reszketve.
szárnya - szabadjában	lezablázni.
repül a hegyes kard.	megtapod; helyre ment a
megfájul; de a két véko-	rosz csont, ha én megtapodtam.
nya iszonyún megfájult.	nyugvóház; egyszerű ko-
kaczajgúnny.	porsó lön a nyugvóháza.
feszengés; ezen esett nála	szörnyíti erősen a csudás
szóbeli feszengés.	híreket.
hirdető: a mai <i>hirnök</i> ;	

6. Szólásmódok.

Toldi.

Nem terem ma párja hetedhét országon.

Felült Laczkó a béresek nyakára: „Így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevéből bágyadtan a munkára ráunt.” — Arany.

Hát ki volna ur más széles e határban.

Meghalt anyjának is visszarí ölébe.
 De van drága dolog otthon.
 Nem fér a bőrében.
 A lelkét is majd elébe önté.
 Mintha a szívébe nagy kést mártanának.
 Mártad tejbe-vajba.
 Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba, vesztenél,
 ha tudnál, egy vizes kanálba.
 Senkinek láb alatt ne legyenek.
 Arczul csapja, szintúgy csattan.
 Györgyöt e csapással hűs verembe tennék.
 Magas volt a kedve.
 Fülét sem mozdítá a nagy döngetésre.
 Nyakán ült a búja.
 Tüvé tettem érted ezt a tenger rétet.
 Végre két almával a módját megadta.
 Máskor ítéletnapig is elhallgattam volna.
 Más pennával írnak, sorsom balra fordult.
 Petrenczét hordjak akárki fiának.
 Nyakamba veszem az országot.
 Fejét bujdosásnak adja.
 Most jő a nagyja.
 Ezer lelked volna, mégis megölnének.
 Világ végéig sem támad többé fel.
 Ha száz lelke volna, mégis elhallgatna.
 Éjjel járok, mint a lélek.
 Mondja el a dolgot Isten igazában.
 Szolgál neki a szerencse.
 Vízzé csak nem válik a vér.
 Dárius kincsének még oda se nézne.

Toldi estéje.

Nagy szeget ütött ez a Bencze fejébe.
 Nyugoszsza meg az Isten a haló-porában.
 Együtt ettünk mi meg sok kenyeret, sok söt.
 Annak áll a világ.
 Magyar! este van rád, neked jó éjszakát.
 Eláztak mellőle.
 Egy betűig hallá.
 Nem megy se té, se tova.
 Urát is adhatom minden szavamnak.
 Ezer szerencséje.

Sok szónak sok alja.

Úgy nézett a széllal farkasszemet.

Vénasszonyok nyara.

Majd hogy meg nem ette, kezét-lábát érte.

Leesett az álla.

7. Erősítők és átkozódások.

Toldi. — Jaj, eszem a lelked! — Isten-adta. — Uramfia. — A teremburádat! — Uradta (mint: isten-adta). — Szedte vette.

Toldi estéje. — Mennydörgös nyila! — Ejnye bizony! no lám! — Most eredj pokolba! — Ebanya lova. — Ejnye veszetthordtát! — Czudarok, zshiványok, haramiafajták. — Léhütő pocsék nép. — Jaj neked! — Lássuk a vén csontot! — A pokolra termett. — Akasztófa kéne annak az embernek. — Mi az isten-nyila! megbomlottál, koma? — Mennydörgös haragom! — Háborgós nyila! — Gyilkolom a lelkét! — Sohse' menjek haza.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

IKERSZÓK.

Bende-bunda. Ny. IV. 184.	eczki-peczki. Ny. V. 520.
csáté-páté: csata-pata.	egyedelem-begyedelem,
Tatay A. irodalmi szemelvényében.	városi vaskó,
csendben-rendben. U. o.	kilenczedik zacskó. Népk. gyűjt. I. 345.
csete-pete: csata-pata. U. o.	egyetem-begyetem. U. o. 355.
csikorog-vicsorog. U. o.	hákom-bákom: ákom-bákom. NSz.
csillan-villan. U. o.	hibli-habli ember. U. o.
csin-csan csanavér. Népk. gyűjt. II. 135.	Höbögő, akadozva beszélő.
csingi-lingi lánga. Népk. gyűjt. V. 307.	hip-hap. T. A.
csókol-bókol. T. A.	igla-bigla. Ny. V. 525.
csontja-bontja. U. o.	iczinkó-piczinkó: takaros fapohár. Népk. gy. II. 440.
csökken-zökken. U. o.	iczakos-ficzakos szerencsés jó napot. U. o. 331.
csörren-zörren. U. o.	itkom-pitkom kis Pesten. U. o. 327.
csüngő-büngő. Arany csüngő-büngő kis templomot. Népk. gyűjt. II. 311.	kasza-baszál: össze-vissza zavar, szétüt. Rábaközben.
csüri-gyúri. T. A.	kiszlett-koszlott. T. A.
direg-dörög. U. o.	
düllöng-kullong. U. o.	

lépve-lopva. U. o.	tur-fur. T. A.
liheg-lohig. U. o.	türtem-fürtem. U. o.
littyen-lottyán. U. o.	tyipi-tyapa. Gúnynév
nyiszorog-nyöszörög.	Helembán. Oly embert nevez-
U. o.	nek így, ki együgyű s beszé-
omlik-bomlik. U. o.	dében hadarni szokott s pösze
oszlik-foszlik. U. o.	gyerekhez hasonlít a kiejtése.
rántja-bántja. U. o.	ungon-berken. Népk.
süti-füti. T. A.	gy. I. 473.
szipeg-szepeg. U. o.	ürge-fürge. T. A.
sziszeg-szuszog. U. o.	ürög-fürög. NSz. VI. 678.
szitái-riszál. U. o.	ürög-sürög. U. o.
szőre-bőre. U. o.	zímolom-zámolom za-
sivalni-rivalni: nagy	katolom. Népk. gy. II. 288.
fájdalom, ijedség stb. miatt és	zímondom-zámondom,
síró hang tör ki belőle. NSz.	szatyor a vénasszony. U. o. 291.
V. 849.	zörög-börög. NSz. VI.
tilij-talaj. Népk. gy. I. 278.	1230.

ZIBRINYI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. Győrvidéki nyelvsajátságok.

A Magy. Nyelvőr 1877. 158. lapján, a „Győrvidéki nyelvsajátságok“ között olvastam, hogy az „ly-es szavakat csak úgy ejtik ki (Győr vidékén): helés, királ stb.“ — pedig j-vel is mondják, pl. Olyan: ojan, ilyen: ijen, milyen: mijen, vagy mien. Ellentétben a sopronmegye-rábaközi kiejtéssel, hol azt mondják: ollan, illen, millen vagy méllen.

Ugyancsak nálunk az iktelen igék óhajtó módja jelen idejének egyes harmadik személyében az l betű a reá következő j-vel egyszerű j-vé olvad össze, ugymint: beszéljen: beszíjén, szóljon: szójon, éljen: íjén, sat.

Győr városában a Kiss Ignác említette „fogtam tenni, fogtam hozni“ szóval a „fog“ ige ilyen alakját nem ismerik.

BOTH BÉLA.

2. Iszákos. Hogy Szarvas az iszák szó alakja magyarázatában (fönt 101. l.) jól sejtett, midőn azt tette föl, „hogy a szl. bisag-nak volt egy dialektusi visag alakja“, bizonyítja az, hogy Dankovszky az iszák szó mellé fölhoz egy szl. viszák szót. (Lehet, hogy ez a görög βισάκι alak mása.)

3. Garabonczá-ra nézve (főnt 97.) figyelmet érdemel, hogy már Dankovszky véletlenül közel tapogatódzott a valóhoz: ő az olasz chiromanzia-ból (gör. kheiromantia) származtatja. — A szóközi *m*-nek *b*-re változására (főnt 99.) még egy egészen biztos példa csobolyó. Ez török eredetű szó. A Petrarca könyvtárában talált kún szótárkában két helyen is föl van hozva čomlak („čomlac“), pigrate (olv. pignata), pot, olla' jelentéssel; ennek egészen szabályszerűen megfelel a mi csobolyó-nk (a szónak végére nézve v. ö. török burčak: borsó, končak: kancsó stb. Nyelvtud. Közl. VIII. 122.).

4. Tirányos főnt 179. l. nyilván = tyrannus.

5. Adópiskos u. o. a népetymologia gúnyos játéka e h. adóbiztos.

6. Bukán u. o. csak más alakja a bokály (ném. pokal) szónak. A szóvégi *ly* : *n* hangváltozásra nézve v. ö. lapály: lapány, fekély: főkény II. 472., sül: sün, vőfély: vőfény.

SIMONYI ZSIGMOND.

7. Szűrű. (L. Nyr. VI. 39., 139. és 170. l.)

A Szász Károly említette „szövést“ nálunk is jól ismerik, csakhogy „csisztetés“ neve alatt. Nemcsak folyón, hanem erős esőzés folytán összefutott esővízen is „csisztetnek“ vagy „csésztetnek“.

(Győr.)

BOTH BÉLA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Miskolcz vidékiek.

Ha jó béütött vóna a *) szöllő. (Ha jó lett volna a szöllő-termés.)

Nem ütött bé a vásár. (Nem jól ütött ki.)

Jóllakott tizénhat bőrre.

*) Miskolcz és vidéke kiejtésére nézve tán nem lesz fölösleges megemlíteni, hogy néha a hiatus kikerülése végett többé-kevésbé halható *j*-t vetnek a szó végző *s* a következő szó kezdő magánhangzója közé; tehát: ... vóna ja szöllő; ... be ja vásár; ha ja tervemén; árnyékozza ja másikat stb.

R. K.

Akkor igen kivóttam. (Leányok mondják, ha a fiatal emberek, például a mulatságon, kitüntették.)

Ha a tervemén vóna minden embér, béeresztenének minket ingyen is.

Még sé árnyékozza a másikat. (Sokkal alább való, nem is hasonlítható hozzá.)

Véttem, nagyon drágáér.

Ha nem obszerválja az embér.

Illyen magosságra. (Ily magas.)

Kiütöttem a pokol tűzé közül a magyar földre.

Sanyarú az élet, és az által folyamodtak, hogy engeggyék még nekik stb.

Vírággal van kihányva a szűrjé.

Jobban barnának esik mondani. (Inkább barna.)

Ollyan nincs. (Nem igaz, szó sincs róla, nincs rá eset stb.)

Igyál, ez öli még a bogarat.

Vén lányúl vetté el. (Vén volt már a leány, mikor a legény elvette.)

Nagy perszónátusan tudott beszélni.

Jobb vóna, ha erősebben fognák a gazdagságot.

Részémre még nem bánom, ha soha sé látom.

Az uráho mént a pénz irányába (a pénzért).

Én mán ök velök effelől tudok beszélni.

Mán csak ebbe álljunk. (Ebben állapotdjunk meg.)

Innen oda nem jár a szó.

Csak ollyan biz a, hogy Samunak is van nadrágja. (Arra mondják, a mi nagyon tökéletlen.)

Különös mint a Kúnné rászája.

Ihat mán arra hideg vizet. (Oda van, elveszett.)

Ordít, mint a Bálám számara.

Ügy méri, mint Bódván az aluttejet.

Hisz ez a vers nem mégy rá. (Nem rímel.)

Nem lehet ahho fogalom. (Péld.: Nem lehet ahho fogalom, ollyan lusta.)

(Miskolcz és vidéke.)

ROZSNYAI KÁROLY.

Göcsejiek.

Égjen el a házo, a ki hazunnyi ném tud.

Ügy él mind a korpás kutya.

Ollan mind a kányátú mégköpesztett tik (rongyos).

Ügy is rosز hagyás vót, ném kár érte, hogy épusztút.

Ollan mind a dörgis, mindig mégy.

Mozog mint a rosz fölhü.

Engém is kiereszt má az idü, mind a pergyukát. (Télen át betegeskedő öregek mondják enyhe tavaszi napon.)

A rokkánok is köll néha pisányi (Szabad megállapodni).

Lukas a teteje a pajtánknok (Szabad ég alatt csépel).

Sok cigán-beszéddê él (hazudik).

Hâgat, mind a pücsök a likba.

Ébeszîl tüled-hozzâd, összehord hetet-havat.

A gyépüre horgya a bort (mikor elfagy a venyige).

Csak part még adosság né vóna.

Neki terü, mind az urgomba.

Az ökröt a tóparû fejik (nem kell kimélni a munkától).

Csak a tetejit szédi, mind az ördög az ezérjófűnek.

Mégnyujtya, mind a pókaiak a bőrüt.

Körmetlen macska nehézen mász a fáro.

Pénzeten utas ném tud messzi ménnyi.

Esküvő után a templomból való kijövetkor ezt szokták a nyoszolyu lányok, vagy a vőfélyek kiáltani: „sém a barát sém a pap, minket el ném váloszthat; ásókapa váloszt el, fekete föld takarj el“. (Kurjantás és hujjogtatás.)

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Babonák.

Annak a gyéréke nehézen tanú még beszényi, a kinek az annya etagagygya, hogy viselüs.

A puskát bizonyos idübe köll tisztogatnyi, hogy a vadra né hibázzon. (A babonás vadász nem mondja meg azt a bizonyos napot vagy idôt.)

Hogy a lóher koszos né légyén, az nap mikor vetik, ném szabad tejjest vagy tojást énni a vetőnek.

Köles vetéskor ném szabad szónyi, mer mégészik a madarak a kölest.

A göbe disznut, mikor az óba vetik (= hizlalóra), hátránok (vagy segre) köll az óba tónyi, hogy né görögjön.

Ha égy nyöstén még égy kan kapcsot egymásbo akasztva, kényérbe a lónak beagygyák, akkor a ló fiat fog. Ha peig esztét a disznunak agygyák, akkor a ném görög még.

A ki handoklik, létészik a földre szómára, hogy a rosz lélek né kisircsé annyírag. („Má szómáro tették, má lekiváncozott a szómáro“ = már a legvégsőn van.)

A hótt tetemént (holt tetem = kinövés a testen) a hetedik gyermeknek köll mégrágni, akkor elvész. (A holt testet is mondják *hótt tetem ênynek*.)

A ki Szen-györ nap előtt kigyut lát, az abba az esztendübe ném betekszik még.

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

A m o z s i k a.

Éczczér vôt hô nem vôt égygy szégénálat ember; ennek sok gyermeke vôt s nem tudott nekik eleget keresni. Éczczér ékütte űköt az erdőbe eprészni. Êménnek a gyermekék az erdőbe, s kezdik szédni az eprét; de égygyik se kapott szédnivalót, csak a lekkisebb léánka, a ki már teli szétte a kosárát.

A gyermekék meglátták, hogy a kicsi léánkának teli a kosara epérrel, nekik pedig még semmi sincs; megirigyelték s elkezdte az égygyik: „Gyere te, né mi mászik a fejedén; hadd ôjjem még á fanyelű bicskommâ!“ A léánka nem akarta hagyni, hogy a fejihéz nyûjjon; de a fíjú oda mént s lévákta a fejít a fanyelű bicsokká s belé tette a kerékvágásba. A gyermekék erre haza méntek.

Têt-mût az idő; éczczér a fejből égygy szép mozsika lét s kezdett mozsikáni. Arra felé járt égygy mozsikás cigán s félvütte a mozsikát. A mind bemént a faluba, éppen a szégén embérhéz szállott be s êkezdett mozsikáni; a mozsika mind eszt mozsikáta:

„Epérszédök êménének,
Igém azok megölnének,
Kerékvágásba tévének.“

Oda atta a cigán a családapának, hogy mozsikájon ő is; az embér êvétte s êkezdett mozsikáni; a mozsika mind eszt mozsikáta:

„Huzzad, huzzad, édés ápám!
Epérszédök êménének,
Igém azok megölnének,
Kerékvágásba tévének.“

Igy végig járt a mozsika mindénik szeméjén; s mikor affokta kezibe, a ki megölte a léánkát, êkezdi mozsikáni:

„Huzzad, huzzad, én gyilkosom!
 Epérszedők eménének,
 Igém azok megölnének,
 Kerékvágásba tévének.“

Ekkor aszt monta a cigán, hogy üssék a mozikát az asztal lábához. Oda is ütötték. Hát, Uram, Jédus! kiszökik a mozikából a kicsi léánka. A gyilkos fíjut lú farkára kötötték s széjjelhordozták a vidéken.

(Maros-Tordamegye. Ehed.)

PAAL GYULA.

T á j s z ó k.

Tolna megyeiek.

B ú s z : rejtett, alattomos, pl.	kajdina: rántotta, rántotttojás.
bús meleg, ember stb.	m u s z m á k, p u p á k : egy-
b o r o s z l á n : orgonavirág.	ügyű, tehetetlen.
b u k s z, b u c z o k : földben	m e l l y e s k e d n i : büszkél-
maradt fatörzs, tuskó.	kedni.
n e k i b ú s z á m o d n i : neki	m á s l á s : másodbor, csiger.
dühödni, megzavarodni.	m e g h u r o l : mikor a sertvés
b e s z o m n i : behunyni, pl.	belét a húsos alkatrésztől kés-
szemet.	fokával megtisztítják.
c s i k o r a : csira.	m á m ö g, m ö m m ö g, m ö -
c s o n t - b o n t : aprócsontok.	g e n : ismét, újra, megint.
c s i v ö g - c s a v o g : fecseg.	n e g i n d ö s : negédes.
c z i b a k : határkomp, ⁹ czövekfa.	p i h ö c z e : pehely.
c s ú h é : emelőháló.	p a t a k : sár.
c z e m p e l : czérna-v. szalag-	p o r v á l : pirongat, fedd.
tartó karika.	t é r g y e p ü n i : térdelni.
e l v e g y : elegy, pl. gabona.	s z ö k d e n c s : szökcsér,
e l o b é z o l n i : elpazarolni.	szökcsé.
f o n c s i k a : rongy.	f á r é : bérlevél.
g ö r ö n d : halom, domb.	s z u r d é k : hegyszakadék.
g ö b ö l y e : pocséta.	s z u s z a : nyífa, orron be-
m e g g y á m b á z : megtép,	széllő.
meggyomroz.	r e z m á n : rozant.
h e z s e t e l : kapadoz, kezét	t a l p a l ó : borraivaló, vala-
jártatja.	minek utánjارات.
k a r h u s s z é k : karosszék.	r e j t ö z ö t t : tetszhalott; el-
k o t t m á n y : sárkeverék.	r e j t e z k e d n i : tetszhalálba esni.

(Tolna megye.)

GÁBORFI KÁROLY.

Hétfalusi tájszók (mondatokban).

Megszorult, nem volt hova fordulni a hélelkeinek, hizám jött kölcsönkérni és én megszántam őt (nem: ötöt).

Isten segíts meg münköt (sohasem: bennünket).

Jere velem a mezőre. Válasz: Én bèn nem!

Igen sok terhit rakott a szekérre, a sok terh miatt eltörtött a tengéj (nem: tereh; nem: eltört).

Fony te Kata, ne baggadj! (ülve álmaskodva a fejével-elé-elé dőlni).

Ne lepcséj a sárba, mind leperéczkélj.

A nagy fát levágtam, ujan (olyant) döntült, hogy messze elhalczott.

Ez a kád meghájad, úgy főj, mint az ördög.

Ez az én lyánkám ójan vánszori! Beteges.

Ójan szemécz gyermek ez! Eleven nézésű.

Kit nem látott ember, aszt kellett megérnem!

Ájonsza meg, én és ménék kégyéndvel.

Hájszen maga monta, hogy a jégén iszánkogyam.

Néj szépen riám, ne merezd a szemédét mint a búhú (bagoly).

Ennyye árgirusteremtette! hát nem loptál-é kertemből egy kebel körtét, a kit a fejedér tsem attam volna oda!

Ingémét ne szigyon tisz-

teletes úr, nem én, hanem ez hibás (a férj).

Igazán monta valanki: ne szój száj, nem fáj fej.

Jánosbá! hát most mért hívják az éspaktort szolgabírónak? Hát az é, mert az éspaktor szász embér, a szolgabíró magyar embér. Aszt mongyák, ide nem jö több éspaktor, mig magyar világ lesz.

Te Anna! agy égy kicsi vizet isten fizessébe.

Ne meny oda, mert buját vallo.

Fogja! (tessék). Fogja ez a darab kenyér.

Mért ójan gyurmos az a harisnya (paraszt fejér nadrág)?

Mit kacagysz te rihi!

Hát hogy van Anna nén? Most hál istennek könyebecsken, mióta a temetőbe kísirtam magamot.

Étlen itlan mentem ganyé teríteni, osztán fát vágni meg gabona hordani.

Én akkor léttem, mikor a muszkák bėjüttek Témésén, mikor újra kapálták a pityókát. (1849. junius hó.)

Pap György tiz forintot kell fizetni Borcsa Mihálynak (nem: Györgynek).

Kikimént a kerbe, hogy nem lopnak-é? (Többször kiement a kertbe.)

Te cigány hujz egyet, vaj a hegedűd nem szól?

(Bácsfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

Hontmegyeiek.

- Góré, kukoriczagóré: cziprázzák.
 szárító. kila: egy mérő.
 görzsöny: máshol görhe, kofrityol: kotyvaszt.
 görhönnek nevezett, kukoricza- koszmó: kis gyermek fején
 lisztből zsírral készült süte- a var.
 mény. lacsak: lucsok, sár.
 gunya: akár fehér-, akár lafatol: vizet habatol (a
 felső ruha. kutya).
 gurgulya: kis kerékalakú mácsonya: lycopsis arven-
 játékszer. sis.
 gyéntő: vkit ajánl, szerződ- megherkentyüni: (ka-
 tet, pl. szolgálonak. kasról) cziczerélni; Mátyusfől-
 harazsák: gyapjus zsák. dén: heréczelni.
 ház: szoba. moldonszoknya: erős
 heggybiró: gazda, ki a szövetszoknya.
 szőlők és pásztorok felügyele- mus: malacz; disznó is
 tével van megbízva. (gyermekszó.)
 hupikík: világos kék. paducz: potykahal.
 juszalatag: iszalatag. paksus: marhalevél.
 kajdász: kiabál, kiált. papmaska: hernyó.
 kecze: mázoló, durva ecset. pampuska: farsangi fánk,
 A husvéti piros tojást keczével akár töltve, akár nem.

ZIBRINYI GYULA.

Szenteseiek.

- Ibrik, szilke: cserépedé- matyóvajas: katolikus.
 nyek. mordály: pisztoly.
 irdalni, pl. tiszta búzán mihók: kancsó.
 gereblyét húzni. nábocki: haragos bolond.
 kákabélű: finnyás. ödöng: kóborol.
 kanálfülű angyal: ördög röhencs, dallos, diktéra,
 kattyog: tipeg. hétéjszakai fagyás, hét
 kotré: söpredék, mit a fo- sovány esztendő, tök-
 lyam partra lök. haj, kölestálló, subella,
 kojtol: pipál. bánáti bodor, darudö-
 kotak: tűzszeres szám. börgő, ménesijesztő,
 kóter: tömlőcz. varkus, dejszeny, tutusz.
 lépípál, lefülel: gúny- dederuja: suba.
 nyal legyőz. samu: a vontató alatt a
 maklog: keresgél. rudasfát tartó fa.

s o m : lusta.
 s é t y é r a : szerető.
 s z a t y o r : fűzfavesszőből font
 nagy garaboly.
 s z e r d á s : zseb a kötőn.
 t a r h o n y a b e l ü : béres.
 t i p p a n : igen sűrű fű.

(Szentcs.)

v a c s e r : református.
 v i g á l y o s : szórványos,
 ritkás.
 n e k i v e s e l k e d i k : neki-
 dől, hozzáfog.
 z a b i f i : törvénytelen gyermek.
 z a h i n : gazdag, jómódú.

EHRICH LAJOS.

Ikerszók.

S u s o g - b u s o g : lassan, tit-
 kosan mond valamit; evvel
 egyértelmű :
 s ú g - b ú g .
 s í - r í : hosszasan síránkodik.
 s e r t e - f e r t é l : időtöltésből,
 de nem parancsolás után dol-
 gazgat.
 s u n d á m - b u n d á m cse-
 lekszik = hamisan, alattomosan.
 s ü r ö g - f o r o g , a gyors
 menyecske a konyhai munkában.
 s z e t t e - v e t t e , mondják az
 öregek káromkodás helyett.

(Szeged vidéke.)

s z ö r e - s z á l á n elveszett :
 nyom nélkül elveszett valami.
 s z u s z i - m u s z i : csendes
 ember, de alattomos.
 t a r k a - b a r k a : vegyesszinű.
 t e r e - f e r é l , beszélget.
 t i p ö g - t o p o g : nehézkesen
 jár-ke; egyértelmű evvel a :
 t o t y o g - m o t y o g .
 t í b - l á b az öreg, midőn a
 munka nehezeire esik.
 t u t y i - m u t y i , bamba em-
 berre mondják.
 t r i c s - t r a c s : pletykálkodás.

FERENCZI JÁNOS.

Kaszárnyai szók.

M a n é b e r : manœuvre.
 m a n i p u l á s , m a n i k u l á s
 őrmester.
 m a r c z i : komiszkenyér.
 m a r g ó : gugyi.
 m a r k i r o z n i .
 m a r k o t á n y o s .
 m a r ó d i : marodeur.
 m a s é r o z n i : Gyengelábom
 gyenge masérozni. Palotai úcz-
 cza ki van flasztérozva, Azon
 masírozik háromszász reguta
 (Népd.).

m e n á z s i .
 m é s p a j z , k r u m p l i s -
 m i c z i , h o l c z m i c z i ,
 miczi ap: mütze ab! — Kal-
 pag helyett egy piczi, Posztóbul
 készült miczi (Népd.).
 m o l n á r i . Más ezredbeliek
 így hívják a 38. sz. Molli-
 nary, pest-solt-kiskunsági ba-
 kákat.
 m u n d é r , m u n d ú r .
 m u s t o k : mundstück (trom-
 bita-szopóka).

Numer a. Numerát vagy czédulát húz, sorozásnál. Én húztam ki az utolsó numerát. Nem is találtak bennem semmi hibát (Népd.). — Rongyos frajter nem numerál, nem számít.

nyó cz. Az nekem nyó cz: das ist mir wurst (közm.).

ó b e s t e r: ezredes. Mindig elől mondják a rangot, s aztán a nevet, pl. ezredes úr Gröller, v. káplár úr Csernyák.

o f i c z é r, o f i c z é r o s.

o p c z ú g o l n i. A lénungját opczúgolták.

o p s i t, o p s i t o s: abschied, verabschiedeter. Döbrenteynél i. h. 167. l. bocsátványos.

o r b a j t, - o s: arbeit, arbeiter.

o r d i n á n c z, o r d é n á n c z, - o s.

o r d u n g: ordnung. Ordnungot csinálni.

P a n g a n é t, b a g n é t, b a j o n é t, m a n g a n é t.

p a n t a l l é r: bandoulière.

p a p r i k a, P a p r i k a J a n c s i, p a r a d i c s o m, p a r a d i c s o m o s f l a s k ó, p i p a c s, p i p a c s v i r á g, s t i g l i n c z, t é g l á s, h a n v é t: a honvédek gúnynevei. A megszokás tekintetéből nyelvészetileg, a hadsereg szellemére nézve társadalmilag igen nevezetes, hogy tösgyökeres magyar katonák mint gúnyolják a honvédeknek nemcsak ruháját, hanem kitűnő magyar vezényszavaikat is.

p a n k v. p a n g: bank.
p a r é r o z, k i-, p a l l é r o z:
p a r i r e n.

p a t á l i a: bataille.

p a t r o l.

p a t r o n t á s, - k a.

p i k l ó r i u m, p e t l ó r e u m:
p e t r o l e u m.

p i k s z i m ó k e r, p i s z m á j e r,
p i k s z m o k k e r: büchsenmacher.

p i n s t á j: bimmstein.

p i o n é r.

p i r a m é t a: gewehrpyramide.

p l e z ú r. Plezúrt kapott ütközetben, Szolnoknál (népd.).

p o l o s k a, a 24. sz. Parma; szarváter, az 58. sz. Salvator halicsi ezredek gúnynevei.

p o r t u p é, p a r t u p é, p o r t o p é: porte d'épée.

p r e z e n t á l. Nem tud prezentérozni.

p r í f u n g: prüfung.

p r i v a d í n e r.

p r ó c z á k, b r ó c z á k: brodsack. Próczákomba a prófuntom, Sirathaczcz kedves galambom (népd.).

p r ó f u n t, p r o f u n t. Az is megtörténik rajtunk, Hogy három nap sincs prófontunk (népd.).

p r ó f ú s z, p r o f ó s z K i s é r - j e t e k a s t o k h á z b a, m a j d a p r ó f ú s z v i g y á z r á j a (népd.).

p u c z o l, p u c z o v á l.

BALLAGI ALADÁR.

Vöfény mondókák.**A v ö f i b ú c s ú j a.**

Csendes jó ícczakát kívánok azoknak,
 Valakik mellettem sokat fáradosztak,
 Kiváltkíppen pedig násznagy uraméknak,
 Ezek között pedig attyának, anyyának.
 Nem szóllok mán többet mingyá víge léssen,
 Búcsúzom az egísz sokaság fejiben:
 Áldást víg mulatást mind az egísz nípre
 Kívánok mán hagyni az egísz seregire;
 Mán jó ícczakával itt hagylak titeket,
 Vírasszon hónapra az Úr benneteket.

A z á g y k i k é r é s e.

Szokás szerint eljöttünk, hogy az ágyat kikírjük,
 A szép kírísnek engedvén, hogy célunkat elérjük:
 E szándékunkban vezéreljen a jó Isten bennünket,
 És tegye békességgé mostani kírísünket;
 Egy szóval a mit csak lehet, aggyák a mi kezünkre,
 Maj nyoszojó asszonyomnak adom örízetüre
 És átalaggyuk mi azon hív párnak,
 Kinek a házánál minket kívánt örömmel várnak.
 De még a mi asszonyunknak egy ládája is vagyon,
 A mej a sok szíp ruhával tele van nyomva nagyon;
 Ha az itt maradna, vallanánk mi nagy kárát,
 Aggyák ki ezúttal, megaggyuk az árát.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Párbeszéd

k é t s z a b a d h e g y i (Győr egyik része) asszony k ö z t.

- Há mész, Bariska (Borbála)?
- A Kupiné temetísire.
- Há mékhât szégín?
- Jaj, hám még es sé tttad? Ó, ó, én minynya a min
 mékhât, méktuttam! Jó barátom vôt szégín, az Isten nyugosz-
 tája; má iskolába is mindig égygyütt méntünk; léán korunkba
 mindig égygyütt jártunk, ítünk, még szégint a Kupi hajdu ê ném
 vette.
- O szégín! Iszém ném láccott még annyira rajta a baj!

A minap is, még nem régibe, hol láttam, nem vôt ojan rossz színbe!

— Igaz, de azér mégis rosszû vôt â. Nincs még êh hete, hob beszítem vele. Má akkor igen panaszkodott szégín; még is monta, hon nem sokára mékhâ; még aszt is monta: „Ugyê egyûsz a temetísémre idês barátom, nem sokáig birom má!“ — Láddé igaza vôt, mer má érzte a halát! De én mégýék, mer még êkísém. Isten álgyon még!

— Isten hírivê!

(Györ.)

BOTH BÉLA.

Husvéti mondókák.

Szerencsés jó reggelt!
Tán mán el is kêsem?
A számomra van-ê
Egy pár tojás készen?..
Agygyatok hát jányok
Most hamar szaporán,
Hogy meg ne ôncselek
Vizzel egymásután.
Tudom, hogy számomra
Sok hímest tettetek;
Keressêtek elô,
Ûgy meg nem ôntelek.
Szêp a szûz jány
A szûz koszoróval,
Ha azt elhervasztja,
Ôli magát búval.

Minek beszêlek ên
Mindeneket vêgre?..
Más jányokra is van
Rózsavizem készen..
Ëjjetek hát jányok
Több húsvêt napjait;
De jövô húsvêtot
Pároddal idôjíd.
ÉN többet nem tudok,
Mert enyit tanúltam;
Mert az êskolába
Keveset mulattam.
Enyit tudok mondani:
Köszönöm a hímest;
Az Ûr minden jókkal
Ágyon meg titeket!

(Ör. Felsô-Szabolcs.)

DEÁK ELEK.

Tréfás mondás.

„Gyere ê hozzám szógányi; mindén hétre fizetek hat napot, a hetedikê mégtódom; kosztot adok, de énni nem; mindén nap iható két pint bort a magadébú, asztán szalánnászhaczc, a mikor teczczik.“ (Szalánnázni két értelmű: „szalonnát enni, és a „Szalán (Szala mellett) ázni“.)

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Bakter-kiáltások.

(V. ö. Réső Ensel S. Magyarországi népszokások 244—246.)

Kilenczkor.

Hája minden háznak ura,
Már kilenczét üt a zuóra;
Mindén vigyázzon házára,
Cselégyére, gyertyájára;
Hogy tűz né légyén kárunkra.
Má kilenczét üt a zuóra.
Dicsértessék Jézus neve.

Tízkor.

Hája minden háznak ura,
Már tízét ütött a zuóra;
Vigyázz embér ezen szóra.
Émész a nyugalomra;
De nincs írva homlokodra,
Mire vérracc fő hónapra,
Örömrre kész-é vagy bura.
Imádkozzá, tíz a zuóra.
Dicsértessék egek ura.

Tizenegykor.

Hája minden háznak ura,
Tizenégyet üt a zuóra;
Ideje menni álomra.
Gazda vigyázz már szógádro,
Gazdaasszony szógálódra,
Rendéd űket a zálomra,
Tisztességés, réndés módra.
Má tizenégyet ütött a zuóra.

Vagy:

Uóra ütött tizenégyet,
Háromságba hiszünk égyet.
Tisztêjük a Szüz Máriát,
Ő szüté nekünk szent fiát,
Nagy károktú hogymegmencsén,
Ményországba hogy bévigyén.
Uóra ütött tizenégyet.
Dicsértessék Jézus neve.

Éjféلكor.

Tizenkettőt vert a zuóra.
Igy éneklém régi módra.
Velünk a ménnyei atya,
Bűnös lölkök orvoslója;
Segédelmünk a Mária,
Bűnös lölkök mégrontója.
Tizenkettőt vert a zuóra.

Vagy:

Uóra ütött tizenkettőt,
Álgyad embér a teremttöt,
Aki mára fő vérrasztott,
Engedgye érnéd hónapot.
Tizenkettőt vert a zuóra.

Egykor.

Éjféل után ütött égyet,
Má égy nappâ értünk többet,
Haggyuk el a bűneinket,
Isten várja térésünket.
Éjféل után ütött égyet.

Vagy:

Éjféل után ütött égyet,
Má égy nappâ értünk többet:
Kérjéd embér istenédét,
Örzö angyalt és szentéket,
Aki mára fő vérrasztott,
Engedgye érnéd hónapot.
Éjféل után ütött égyet.

Kettőkor.

Éjféل után uóra kettő,
Dicsértessék a teremttő.
Mi haszna a városörzö,
Ha az isten ném segítő.
Éjféل után uóra kettő.

V a g y :

Éjfélt után uóra kettő,
 Magasztaltassék a teremő,
 Hogy álmadba eddig őrzött,
 Szeréncsétlenségű megmentett.
 Kérd, légyen gyámolód tovább is,
 Gondviselőd végórádíg.
 Éjfélt után uóra kettő,
 Dicsértessék a teremő.

H á r o m k o r.

Éjfélt után uóra három,
 Többé az várost ném járom,
 Szémeimet már bézárom,
 Ezzé istennek ajánlom.
 Éjfélt után uóra három.

V a g y :

Éjfélt után uóra három,
 Ha alusztok, as sé bánom.
 Noha én a várost járom,
 Ném mondhatom, az én károm.

Hagy üssön, még csak asz várom,
 Maj én is szemém bézárom,
 Éjfélt után uóra három.

N é g y k o r.

Négy a zuóra, főkéjéték,
 Kokas szóra ébreggyeték,
 Szűz Máriát tisztőjéték,
 Az Úristent dicsérjéték.
 Négy a zuóra, főkéjéték.

V a g y :

Négy a zuóra, főkéjéték,
 Álombú főserkenyveték,
 Kokas szóra ébreggyeték;
 Az úristent dicsérjéték,
 Szűz Máriát is kérjéték,
 Őrző angyal és a szenték
 Segítők légyenek néked.
 Munkátokhol úgy kezgyeték,
 Bódog így lész ti élteték.
 Négy az uóra főkéjéték.

(Veszprém.)

HANTZ GYULA.

Családnevek.

Acsai. Assenbrenner. Bakó. Bagó. Bajkai. Baki. Baranyi.
 Batár. Bicskei. Bihari. Bencsik. Belluczi. Balog. Bőti. Bokros.
 Botlik. Búzás. Bacska. Babinszki. Borzsák. Bodor. Borbély. Bódi.
 Bajári. Blaskovics. Bonó. Benyó. Berki. Bíró. Boris. Balai. Bárány.
 Boroczki. Czellao. Cserni. Csitári. Csőke. Csákó. Csetneki. Csinos.
 Csető. Csorba. Csúzi. Csendes. Csepregi. Czene. Czinka. Darázsi.
 Dönti. Drabik. Danyi. Demeter. Dudásföldi. Dinai. Édes. Éhes.
 Ellenpacher. Eder. Ekrik. Fazekas. Fekete. Fejszés. Földi. Fülöp.
 Fűri. Felizner. Fodor. Füstös. Fejes. Faragó. Farkas. Figur. Garai.
 Gonda. Gál. Gálik. Gáspár. Gazsi. Göbolyös. Glucska. Gudman.
 Győri. Horvát. Hegedűs. Hende. Holecsik. Hefler. Haraszi. Hor-
 csányi. Hiczko. Harczos. Hokstein. Halmovanczki. Juhász. Janko-
 vics. Izsáki. Izman. Kajli. Katona. Katus. Kéri. Kucsera. Kalocsa.
 Kesely. Kispál. Kovács. Kubisi. Kirchner. Kecsei. Koblenz.

Kaldeneher. Koczó. Kiss. Kóger. Király. Kocsis. Klemént. Kulcsár. Kecskés. Karakas. Kulik. Kapás. László. Lőrincz. Lukácsi. Lee. Lentai. Lengyel. Laborcz. Márhoffer. Mester. Molnár. Mocsári. Magosházi. Magócsi. Márfi. Monori. Márton. Magyar. Mészáros. Méhész. Mádi. Megyei. Macsali. Major. Milus. Nagy. Nagypál. Német. Naszvadi. Novotni. Nyárádi. Oláh. Otrokócsi. Ősz. Pajor. Pándi. Pap. Pokozdi. Pápai. Pási. Petrics. Pokornyik. Plovecz. Pásztor. Polyák. Pintér. Piskos. Petrovics. Pallossi. Pátkai. Patkos. Petrányi. Pekker. Palcsik. Polonyi. Pál. Pörö. Rakó. Rács. Raczkí. Rostás. Rendek. Retter. Ritter. Ringeisz. Rizmajer. Ruska. Sárossi. Seregély. Sóska. Seres. Smidt. Somodi. Sulman. Stetinai. Szolga. Szurok. Szöllösi. Szalai. Szél. Szikora. Szodolya. Szőnyi. Skrenyó. Sif. Sóti. Szászi. Szeleczi. Szadvári. Tassi. Tatár. Tar. Timár. Tönkö. Tamás. Tót. Tidrik. Téglás. Tomicsek. Turányi. Turcsányi. Úri. Újvári. Valkai. Vitéz. Varga. Vásárhelyi. Vojka. Vízi. Vincze-kéri. Vasas. Zsikla. Zsiros. Zsitva.

(Monor. Pestm.)

IHÁSZ GÁBOR.

Helynevek.

(Székelyhíd.)

Városrészek. Alsó város, Felső város, Kenderáztató, Királykút ódal, Vecser.

Utcák. Kandia u., Kágyi u., Malom u., Szík u., Zug u. Terek. Templomtér, Piacztér.

Korcsmák. Bánom, Becsali, Csíkos tó, Kántor, Kóser, Rongyos, Rózsa.

Kútak. Szípasszon kúttya, Tihi (Tichi) kúttya.

Folyó. Ér folyó.

Híd. Bánom híd.

Szőlőhegyek. Bodza, Cservögy, Jézus úttya, Kutyavögy. Nagyhegy, Kis- és Nagy-vecser, Szerencs, Újhegy, Zajgónvögy, Zódokhegy.

Kert. Epres kert.

Erdők. Gereviny, Hosszúrít ódal.

Szántók. Csordászsziget, Csürkert, Dongó, Farkaszug, Gemestó, Horó, Magos sor, Kis- és Nagy-mírges, Nagymikleí, Kismező, Ripás, Szíruhely, Szílfászsziget, Szökesziget, Kistelekhát,

Kaszálók. Akasztó folyás, Bokorkert, Császló folyás, Csíkostó, Csordászsziget, Éhező, Fövényes, Gémostó, Horó, Hosszúrít ódal, Imojás, Kaponyás tó, Kollát (korlát) folyás, Ludastó, Kis- és Nagy-mírges, Nagymikleí, Nagy szomjúhát, Nagy

hód, Nyéki zug, Pap sziget, Rípás, Róna fojás, Szeg, Szondizug, Szökesziget, Tímár sziget, Vár eleje.

L e g e l ö k. Balászsziget, Halastó, Kendersziget, Körtísziget, Malomszeg, Sásassziget, Tollaszsziget, Várkusmező.

N á d a s o k. Apáti, Kendersziget, Bégány,

T i s z t á s. Büdöstóvögy.

H a l m o k. Akasztó h., Császló h., Gémes h., Hármás h., Horó h., Kesej h., Szerencs h., Szőr h., Tulogd h.

D o m b. Ebherélő domb.

BAKOSS LAJOS.

Néprománcz.

Êre, âra piros a zég alla,
Szabó Vilma paradicsom alma;
Ném jó ize vagyon az almánok,
Kit a Vilma választott magánok.

Szabó Vilmát nem a zannya szülte,
Fügefának levele termötte;
Fügefának léhajlott a zágo,
Szabó Vilmát az hozta világro.

Szabó Vilma kimönt a kis kerbe,
Ráborút a rózsa levelére.
Kettőt-hármot kurjantottam neki:
„Kê fő Vilma, mer möglát valaki!”

De a Vilma nem vötte tréfáro,
El is mönt a somogyi csárdábo.
Még a borát jó mög sém ihatta,
Kilencz pandur a zajtót nyitotta.

Szabó Vilma, nem fáj-é a szíved,
Hogy mögöted három gyermeködet?
„Dehonném fáj, talán mög is hasad,
Halálomig viselöm a vasat.”

Âra alá faragnak a zácsok,
A Vilmánok koporsót csinyánok;
Én is êmögyök a temetésre,
Rózsát viszök sirgya tetejére.

(Nemes-Déd. Somogy.)

KULCSÁR ENDRE.

JOBBÁGY.

A *jobbágy* szó mai napság „alattvaló” jelentménynyel bir, de nem így hajdan. Szt. István király törvénye a magyar királyság fő embereit „*principes*”-nek nevezi. Szt. László király törvényében a „*principes*” kifejezés helyett az „*optimates*” kifejezéssel találkozunk, a melyet egy tőle 1082-ben a veszprémi püspök számára kiadott oklevélben (Katona II. 418.) a „*jobagiones*” kifejezéssel („*coram jobagionibus nostris*”) találunk fölcserélve. (Hunfalvy Pál. Magyarország ethnographiája 345. l.)

Látni való tehát, hogy a *jobbágy* szó hajdan *optimas*, *magnas*, fő úr, fő ember jelentéssel birt.

Az Árpádkori okmányokban rendszeren „*joubagiones*”-nek találjuk e szót írva, a mit (egyes számi alakban) jóformán *jóbbágy*-nak ejtettek; s én ezt tartom a szó eredeti alakjának, míg a mai napság dívó *jobbágy* alak az előbbinek változék-alakja. (A kettős *bb* a megelőző hosszú szótág rövidülésével állott elé; v. ö. szőlő: szőlő.)

A *jóbbágy* szó eredetét illetőleg tudósaink véleménye igen szétágazó, a miből az következtethető, hogy eddigi megfejtése nem nyugszik biztos alapon.

Fogarasi majd az arab *abada*, majd a magyar *jobbág* szókra utal. Mátyás Flórián a *jó* (*jav*) és *bágy* (*báty*) szók összetételének tartja. A régiek közül Cornides a *jobb+adj*, Révay a *jobb+aki*, Bartal pedig a *jobbak* szókkal igyekeztek szavunk eredetét megfejtteni. Újabban Hunfalvy a magyar *jó* és a kazar *bák* (fejedelem) szók összetételére utalt. (Hunfalvy Pál. Magyarország ethnographiája 348. l. — Különben maga Hunfalvy sem tartja a

főnnebbi combinációt bizonyosnak, a mennyiben a jelzetten kívül a magyar *jó* és bolgár *bolj*(?) szók összetételére is utal. Az illető kazar szó a byzantiak szerint *pech*-nek hangzott, s ezt akarják a keleti kútfők is a *bāk*, *pajgu* stb. szókkal visszaadni. A *bāk* szó tehát, mint hibás alak, nem jöhet tekintetbe. — Hunfalvy nézetét helyeselve, teljesen magáévá teszi Salamon Ferencz is. L. Századok. 1876. 723. l.)

Már maga azon körülmény, hogy Szt. László király idejében az *optimas* és *jobagio* szók egyértékűleg használtattak, arra utal, hogy a magyar *jóbágy* szóban a latin *optimas* magyarítását lássuk.

Valamint a latin *optimas* (ebből: *optimus* — v. ö. *magnas*, ebből: *magnus*) fokozata a *bonus* (jó) szónak, következtethető, hogy a magyarban is a *jóbágy* a *jó* szónak a fokozata.

A *jó* szó jelenleg *jobb*, **jobba* (ebben: *jobba-t*, *jobba-k*) comparativ alakkal bir; hajdanta azonban **jób*, **jóba*-nak hangzott; s ez utóbbiból alakult a *jóbágy*, (*jóba+gy*) szó *gy* deminutiv képzővel, mely a *Halmá-gy*, *Torbá-gy*, *Szilá-gy* helynevekben, és az *irígy*, *szilígy* melléknevekben is föltalálható.

Ezen *gy* deminutiv képző mellék-, illetőleg változék-alakja a hely- és mellékneveket egyaránt alkotó *d* képzőnek (v. ö. *apró-d*: alapszó *apró*; *kicsi-d*: alapszó *kicsi*; *Nyára-d*: al. *nyár-fa*; *Buzá-d*: al. *buzá*).

A főnnebb jelzett *Halmágy*, *Torbágy* és *Szilágy* helynévi alakok mellett, melyek a *halma* (halom), *torba* (táska) és **szila* (most *szil*) alapszóktól erednek, az eredetibb *Halmád*, *Szilád* és *Torbád* alakokat is birjuk, valamint a melléknévi *szilígy* és *irígy* mellett a *szilid* (szelid) és *irid* alakok is dívnak nyilvánvaló jeléül annak, hogy képzőjük azonos eredetű. (A *d* deminutiv képzőnek meglágyulása, vagyis *gy*-be való átváltozása valószínűleg egy kettős *j+d* deminutiv képző metatheticus *d+j* alakján sarkallik. — A *jóbágy* vagy *jobbágy* alak e szerint közvetlenül **jóbá-d-j* (*jobbá-d-j*) helyett való eredetibb **jóbá-j-d* helyett.)

Hasonló észjárás és képzet mellett keletkezett a bolgár szláv nyelvben a *bolj* (мѣлѣω major) comparativ többől a *boljar* (μεγιστῶος *optimas*) szó, mely az új-szláv nyelvekben *bojar* alakkal bir, s melyet mi *boér*, *bojér* és *bojár* alakban

vettünk kölcsön a rumun és szerb nyelvekből. (Az ó-bolgár (szláv) *boljár* alakot a byzantin chronographok βολιάδες többes-alakkal adják vissza, a minek az eredeti szláv nyelven *boljad*-nak kellett hangzania. A szlavisták még nincsenek tisztában a fölött, hogy a *boljar* szó szláv vagy bolgár eredetű-e? A fönnebbiekben kimutattam, hogy a *boljar* szó tisztán szláv eredetű, mely a *bolj* [major comparativ többől — v. ö. *boljmi* magis, *boljstvo* excellentia — ar képzővel alakult. A *boljad* alak is szláv eredetű, s ugyanazon *bolj* töltől *ad* collectiv képzővel — *ad* normam: *kopilad* spurii, ebből: *kopil*, *kučad* canes, ebből: *kuča*, *vlašad* *vlahi*, ebből: *vlach*]. — A *boljad* alak eszerint a *boljar* alaknak többesítője, s csak ily értelemben használják is a *bolias* [gen. *boliados*, plur. *boliades*] szót a byzantin szövegek.)

Épen nem téved tehát Salamon (Századok. 1876. 723. l.), midőn azt mondja, hogy „a X. század magyar archonjai nem voltak egyebek a VII. század bolgár *főboér-jainál*, egyszerűen főurak a fejedelem kormánytanácsában“; valamint abban sem, hogy a Konstantin császár által majd ἄρχων-, majd βεσιβόδοξ-nak nevezett magyar fejedelmek vagy főurak genuin nevezetének a *jobbágy* szót tartja.

EDELSPACHER ANTAL.

A MAGYAR IGE MÓDOK ALKALMAZÁSA.

A jutalmazott pályamunkának kivonata.

II. Az igemódok a mellékmondatokban.

a) Függő *jelentő* (és óhajtó) mondat.

4. Határozó mondatok.

A) A helyhatározó mondatban:

I. jelentő mód van, ha a mellékmondat cselekvése valónak van föltüntetve: a hol csak ember jár, ott hamiságnak is kell lenni; az én szívem oda vágynik, a hol az a kis ház látszik;

II. föltétes mód, ha a mellékmondat föltétes jelentő főmondatból lett: a hova én mennék, oda te úgy sem jössz el.

B) Az időhatározó mondatban is ép úgy áll a dolog:

I. mikor? egyidejűség: mikor én már odabent leszek, fujd meg ezt a sípot; a mint mén, mendegél, találkozik az öreggel; ha kivisznek, föltekintek a csillagos egekre; hogy ott került a vizet, hát a báránycák maguktól visszajöttek; míg él, sem felejt el | előidejűség: minekutána a királyfi mind ezt végig hallgatta, bement; majd ha hozzája értetek, majd kér ő titeket; mikor a követ kiemelték, a forrás erei megnyitak; mihelyt hajnalodni kezdett, mindjárt nagy csördülés esett | utóidejűség: még mielőtt kihuzta a tengerből, jött oda egy sas || mióta? mióta itt lakik, mindig van bajunk || mikorra? mire az a nyolcz esztendő elkerül, a szerelem tőlem addig elrepül; meddig? ott várta őket a hídfehé, míg vissza nem jöttek; ment a fiu addig, hogy estére egy városba érkezett;

II. föltétes mód: télen talán az eget nézhetnénk, mikor enni kellene; mikor szedné ki a kenyereket, mind kövé voltak változva (kenyeret szedne, de csak köveket talál); megöltek egy szegény embert, a mint a vásárból jött volna haza (nem is jött aztán haza); míg érte járnék, míg keresgélném, baj történhetnék itten | mihelyt azt a fegyvert a kezükbe vették volna, ízzé-porrá égtek volna | (a föltétes utóidejű cselekvésről l. Szarvas Ny. II. 395—398.) mielőtt kitérhetne, izmos karok ragadják meg a lovait; hamarabb elkopnák a ti lábatok térdig, mielőtt ily állapotban haza érnének; mielőtt elvált volna tőle, azt mondja neki || mióta meg kellett volna fizetnie adósságát, nem mer a szemem elé kerülni || én addig rínek, míg csak vissza nem adnák.

Föltétes módot találunk sokszor az irodalmi nyelvben — a legrégebb bibliafordításoktól a legújabb hivatalos stílusig — olyan mondatokban is, melyek föltétlenül állítandó, megtörtént cselekvést fejeznek ki. E használat nyilvánvaló latinosság s mint ilyen már sokszor meg volt róva, legújabban a hibás szók és szólások javításában Ny. IV. 289. Népnyelvi gyűjteményben csak kétféleképpen találjuk, Kriza Vadrózsáiban és Merényi meséiben. Az utóbbinál egyszerűen az irodalmi stílus hatásának tulajdonítható. Krizánál sűrűbben előfordul s valóban az elbeszélők ajkáról van véve, csak hogy mint székelem embertől hallottam, jobbra csak mesélésben

dívik; ez a körülmény azt bizonyítja, hogy a szószékről vagy deákos könyvekből került a nép szájába. Példák Krizából: a mint menne menne, talál egy öreg embert; mulatnak együtt, mikor eleget mulatoznának, fölkelnek, pipára gyujtanak; mikor meghaladtam volna őket, utánam kiáltának; mikor a parázst megette volna, aranyszőrű paripa vált belőle. — A magyaros írónak mindenesetre kerülnie kell itt a föltétes módot.

C) Állapothatározó mondatok.

a) Állapothatározó mondat szűkebb értelemben, föltétes és megengedő mondat.

I. Jelentő módot használunk az ilyen mellékmondatokban, ha cselekvésük tény vagy ténynek van tartva: hogy szeretőmnél találtak, abban de nagy hibát látnak; azon vette magát észre, hogy egy rengeteg erdőbe vetődött (főnévi mellékmondatok) | hogy járjak annyit, mikor úgy el vagyok fáradva; mi haszna megyek, mikor ott semmi sincs? | föltétes mondat: ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek; ha nem szeretsz igazán, ne járass magad után; úgy szép a lány, ha barna; ha úgy esett, mit tehetek én róla? | megengedő mondat: megnő a lány, ha az ágy alá dugják is; bár a kés olyan éles volt, nem fogta el a vénasszony nyelvét; azért, hogy én szegény legény vagyok, barna kis lány szeretője vagyok; akármerre járok, olyan igaz szeretőre nem találok.

II. Föltétes módot használunk, ha föltétes, bizonytalan vagy meg nem történő cselekvést foglal magában a mellékmondat: félek azon, hogy vita támadhatna köztünk NyK.

III. 18.; lebzsel, a helyett hogy dolgoznék | minek lenne az neked, mikor semmi hasznát sem vennéd? | ha az erdőt levághatnám, a galambom megláthatnám; szivesebben szolgálnám a császárt, ha egyformán szedné a katonát | ha akarnék, sem tudnék mást szeretni; ha az alszeg rózsa volna, mégse mennék végig rajta; ha máig sohasem láttalak volna is, reád néznék legelőbb; azt bizon levagdalták volna, akármenyi is lett volna. — A föltétes és a megengedő mellékmondatnak főmondatában is ilyenkor rendesen föltétes mód van. A föltétes mondat szerkezetben azonban a két föltétes mód helyett néha két jelentő mód van; p. ha az én

uram nincs ott, hát ez a gyerek nincs már e! Ezt az esetet már a föltétes főmondatnál magyaráztuk (főnt 150. l.).

b) Eredethatározó mondat:

I. attól fél, hogy majd megboszankodik; nem tehetek róla, hogy szerelmes vagyok;

II. félek, hogy akkor nem egyezne bele.

Tagadó főmondat után itt is áll föltétes mód, a hol jelentővel is megelégedhetnénk, s itt is úgy magyarázandó, mint főnt a tárgyi mondatnál: arról szó sincs, hogy ő vinné el; a felől én semmit sem tudok, hogy ő azt mondt volna. — Az ilyen mondatokban előforduló fölszólító módot a fölszólító mellékmondatoknál fogjuk magyarázni.

c) A végthatározó mondatnak legfontosabb faja a következményes. A következményes mondat szerkezet a föltétesnek épen fordítottja, a mennyiben itt a föltételt a főmondat foglalja magában, a mellékmondat pedig a föltételnek következményét.

I. Jelentő mód van a követk. mondatban, ha a föltétel tény, s ha a következmény csakis ezen föltételtől függőnek, tehát valóban bekövetkezőnek van gondolva; e szerint a főmondatban is rendesen jelentő módot találunk: elátkozom őtet, hogy meghal; olyan jól esik az énnekem, hogy ki sem mondhatom; kifáradt úgy, hogy alig birta a lába.

II. Föltétes módot alkalmazunk, ha a következmény bizonytalan; lehet pedig e bizonytalanságnak kétféle oka:

1. az, hogy a föltétel maga is bizonytalan, föltétes, s ilyenkor a főmondatban is föltétes mód van: csinálna az olyan kocsit, hogy senki se csinálna külömbet; bár mind úgy elmennének, hogy vissza se néznének;

2. előfordul az az eset is, hogy a föltétel tény ugyan (tehát a főmondatban jelentő mód van), de a következmény még egy más, meg nem levő föltételtől függ, mely néha föltétes mellékmondatban ki is van fejezve: úgy tele rakta, hogy — ha még akartak volna is rá rakni — még se fért volna; oly éhes vagyok, hogy a követ is megenném (t. i. ha volna);

3. áll végre föltétes mód itt is tagadó főmondat után: nincs annyi kincs, hogy oda adná érte; még annyija sem volt, hogy kenyeret tudott volna adni gyermekeinek.

D) Mó d h a t á r o z ó m o n d a t o k.

a) Mó d h a t á r o z ó m o n d a t s z ű k e b b é r t e l e m b e n .

I. Jelentő mód, ha a mellékmondat cselekvése ténykép van föltüntetve: esztendeig voltak szolgálatban (úgy), hogy egymásról nem emlékeztek meg; azzal kereste kenyerét, hogy eljárt a lovával őrleni | úgy áll a haja, mint a Csáki szalmája; mindig segít, a hogy tud, a szűkölködőkön; annyi nekem az irígyem, mint a zöld fűszál a réten; egyebet sem tett, mint a pipáját szította.

II. Föltétes mód, ha a mellékmondat cselekvése föltételektől függőnek van föltüntetve: úgy kellene tennünk, hogy együtt mennénk | olyan hamar meg nem lesz, mint én kívánnám; hamarabb visszajövk, mintsem gondolnák | eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.

Tagadó főmondat után, mint a tárgyi mondatban (l. ezt): nem mulik el egy nap sem (úgy), hogy ne sirna; csak nem mehet úgy el, hogy el ne bucsúzna.

b) O k h a t á r o z ó m o n d a t b a n :

I. Jelentő mód van, ha ténynyel adjuk okát valaminek: itt hagylak, mert sietős utam van; minthogy igen éhesek voltak, hozzá is láttak; hálákat adott istenének, hogy őt nem hagyta el; hogy im nagy ereje volt, tartottak tőle.

II. Föltétes mód, ha csak valami föltétest, megtörténhetőt hozunk föl oknak: nem kell nekem aranyod, mert azért még agyon csapnának; nem találták, mert bíz azt a vörös tengeren is túl kellett volna keresni.

c) A c z é l h a t á r o z ó m o n d a t s o h a s e m j e l e n t ő , h a n e m m i n d i g f ő l s z ó l í t ó a l a k j a v a n .

SIMONYI ZSIGMOND.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

V.

Egy olyan fogalom-csoport magyarításának tisztázására akarok ezuttal rátérni, mely egyaránt szerepel a metaphysikában és logikában, részben a grammatikában is. Tisztázását annál fontosabbnak tartom, mert úton-útfélen találkozik vele a philosophiai olvasó és botlik meg benne a philosophiai író. A mi ez utóbbit illeti, bátran elmondhatni: a

hány ház, annyi szokás. Még eddig, híremmel legalább, egyetlen philosophiai írónk sem fogadta el a másiknak kifejezéseit; a mi nem is csoda, mert hiszen, sokszor — a magáéit sem fogadta el! Tessék bármely bölcseleti írónk könyveit vagy értekezéseit tisztán ebből a szempontból forgatni, s azt fogja találni az olvasó, hogy még az önnön alkotta műszók használatában sem következetes. De azért nem emelem ellenök a következetlenség vádját — a legsújtóbbat, mit philosophus ellen egyáltalán fölhozhatni. Nem teszem. Azt hiszem ugyanis, hogy írás közben jutott az írónak egy jobb kifejezés az eszébe, vagy pedig érezte, hogy műszava a fogalom emez vagy amaz árnyéklatához nem simúlhat és ezért ejtette el. Az első föltevés, ha áll, már magában komoly baj. Hisz bármely irodalomnak vagy bármely tudományszaknak sincs csupa olyan műszava, melyek tartalmuknál, jelentésüknél fogva felelnének meg a rájuk ruházott fogalomnak; ha egyáltalán megfelelnek, onnét van, hogy a használat ruházta rájuk a tartalmat és jelentést. Minden új szón meg fogunk ütközni, épen mert új. A szó olyan, mint az országút: mennél régibb, annál jobb. A műnyelv terén tehát a jobb nem lehet ellensége a jónak. Alkossuk meg a szót az eredeti fogalomnak és saját nyelvünk törvényeinek megfelelően — aztán használjuk. Így aztán a szó, ha eleinte nem is tetszenék közönségesen, végre mégis jó szó lesz. Amúgy csak az eredménytelen kísérletek számát szaporítja.

A második föltevés komolyabb, a mennyiben az eddigi philosophiai szóalkotóknak egyöntetűség nélkül szűkölködő eljárására vet világot. Nem vettek tekintetbe fogalom-csoportokat, hanem csak egyes fogalmakat. Nem vették figyelembe a tartalmi összetartozóságot, hanem esetről-esetre esinálták műszavaikat. Ezért oly tarka-barka a philosophiai műnyelv; ezért annyira összefüggéstelen; ezért kíván az olvasótól a tárgyra irányzandó figyelmén kívül még külön műnyelvi emlékező tehetséget. Hogy ezért vétett oly sűrűn a magyar nyelvnek sokszor még elemi szabályai ellen is, szinte magától értetődik. A szegény magyar philosophusnak annyi szóra volt szüksége! Ha nem képezhetett már, akkor teremtet, és ha ebbe is belefáradt, csinált és gyártott.

Mag a cikkünknek tárgya, szolgál erre példával. Ott

van a philosophiában a *thesis*, *antithesis*, *synthesis*; aztán ezeknek ivadékai: az *antitheticus* és *syntheticus*; van továbbá *analyticus* és *syntheticus* fogalom, *an.* és *syn.* ítélet és ugyanilyen módszer. Ez tehát, az *analysist* és *synthesist* tekintve, fogalom-csoport. Járhat-e már most el a helyes magyarítás máskép, mint úgy, hogy a mennyire lehet, egyetlen magyar töből alkotja meg e fogalmak más-más faját? Ez nemde a legelemibb követelmény, melyet támaszthatunk; azután olyan magából értetődő is. Talán ezért nem vették még igen számba.

Mennyire nem vették eddigi philosophiai íróink a fogalom-csoport jogos követelményeit számba, hadd bizonyítsák a következő idézetek, melyek már azért is szükségeseek, hogy lássuk, mily kifejezéseket használtunk eddigelé.

Kezdjük, minthogy philosophiai ügyről van szó, az elején — a *thesis* en. Mi a *thesis*? Általában és közönségesen: a szóval kifejezett ítélet. A Philosophiai Műszótár azt mondja „a mi áll”; Kazinczy a „tétel” szót használja, úgyszintén Fejér. Ercseinek a *hypothesis* „ítélet eleje”, a *thesis* meg — elég különösen „ítélet hátulja”. Imre természetesen itt is áradozik, akár egy fiatal költő; hármát is mond egy helyett: „tevés, állítás, állítvány”. Ebből azt következtetem, hogy ő maga bizonyosan a *thesis* szót használta.

Imre szavaiban az írók által fölváltva használt két tövel találkozunk, a *tevés*szel és *állítással*, *tesz* és *állít*. Csakhogy nem mindenkinek elég e kettő, és senki sem használja csak az egyiket.

Az *antithesis* Imrénél „ellentetés, ellentét, ellentétel”. Ime, az „állítást” már elejtette. De kapunk helyette a *synthesis*ben új szót „öszvetét, ösztét — összevetés”. A *syntheticus* már csak „összetevős, összetétes”; a *synthetismus*nál meg, úgy látszik, már nagyon is belefáradt a nehéz munkába, itt az ékes „összetevősdiség” egymagára áll. Fejérnek a *synthesis*: „összerakás”, és máskor meg „egygyététel”. Ez még nem volna nagy baj. De a *syntheticus* ítélet nála: összetevésű ítélet; a *synth.* módszer meg: összetevős módszer; — nincs tehát már meg sem a *synthesis*ben használt „tétel”, sem a „rakás”. Versesghy az ő nagybecsű *Lexicon terminorum tech-*

nicorum (Buda, 1826.) című művében, az tagadhatatlan, egyenlősítésre törekszik. De nem volt tekintettel arra, mily haszonnal jár a magyarításra egy fogalomcsoportnak, a mennyire lehet, egyetlen tőszóval való kifejezése. Így lett nála az antithesis: ellentétel és ellenállítás; a synthesis: összekötés; a synth. methodus: „a tanításnak előre menő módja”; pedig a syntheticust pusztán mégis „összekötőnek” mondja. Verseghynek nagy philosophiai képzettsége volt, de látszik ezekből, hogy philosophiai írónak nem készült. A szótárnak persze „a tanításnak előre menő módja” is jó magában is a többi mellett is.

Az analysisssel sem állunk jobban. Apáczai lefordította szokása szerint szóról-szóra: „elbontás”. Sárvári azt mondja „hasogatás”; Szilasy „elválasztás, bontás, szétfejtés, taglat”. Imre nem éri be hatnál kevesebbel „fejték, fejtés, fejtegetés, taglás, tagzás, taglalás”. Ma erre általánosan az elemzés dívik. Akkor e jövevényt még nem igen vették számba. Szilasy az atomust: lét-elemnek fordítja — ez jóformán e szónak egyetlen diadala. Pedig megérdemelte a mai általános használatát. Az analysis egy egészet alkotó részeire: elemeire bont. A „fejtegetés” szó, melyet Brassa használ, az analysisnek nem egész fogalma.

Én e fogalomcsoport magyarításánál a tétel szóból indulok ki. Hogy az úgynevezett sz-enyészto igékből *t* (at, et) képzővel alkotott főnevek az *-al* *-el* képzőt értelemmásítás nélkül föl is vehetik meg nem is (csak a hit és a hitel különböző egymástól a mai használat szerint), ismeretes. Az antithesis magyarítása egyszerű összetétel, mely megoldásra sem szorúl. Csak azt akarom fölhozni, hogy az antitheticus Apáczainál is: ellentételes. A hit és hitel képre pedig elfogadhatjuk a *contrastra* az eddig dívó ellentét-et, míg az antithesis ellentétel lesz. A synthesis-nek igei formája nincsen. E szó voltaképp Kant óta lett a philosophia egyik sarkfogalma; ő rendesen e körülírással él: *eine synthesis vollziehen*; hasonlóképen körülírással él a franczia és angol philosophiai nyelv. A magyar nyelv bánhatós és idomuló volta eltűr igei továbbképzést is: összetételezni, mely szó a szabatoságot nagyban elősegíti s egy jogos példája az újabb s részben a legújabb írók által is óhajtott kifejezésbeli „rövidségnek”.

Másnemű rövidség ez, mint az ite, emle stb. hasonszőrű csinálmányé. Nem a szó „rövid“, hanem a kifejezés az; a philosophiának azonban épen erre és csak erre van szüksége. Minthogy már most az összetétel ma rendesen: conjunctio, verbindung, azért ily alakjában a synthesis kifejezésére nem alkalmas többé. Úgy vagyunk ezzel, mint az észre venni szóval, mely ma már „aminadvertēre, bemerken“, de nem többé „percipere, wahrnehmen“. (L. A bölcselet m. nyelve II.) A synthesis tehát legalkalmasabban az igéből képezhető: összetételezés. E szó ajánlásakor ki kell jelentenem, hogy az nem tölem, hanem Budenztól ered.

Lesz tehát az előbbieik alapján:

Thesis: tétel, tételezni.

Antithesis: ellentétel, ellentételezni.

Synthesis: összetételezés, összetételezni.

Analysis: elemzés, elemezni.

Ugyanígy aztán az ide tartozó többi fogalom: összetételező fogalom, összetételező ítélet, összetételező módszer. És: elemző fogalom, elemző ítélet, elemző módszer.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

AZ „ÉS“ KÖTŐSZÓ.*)

I.

Az összes kötőszókat két nagy csoportra oszthatjuk: mellérendelő és alárendelő kötőszókra. Az első csoportbeliek összesorozott, a második csoportbeliek pedig összefüggő mondatokat kötnek össze. Az utóbbiakkal ezuttal nem lesz dolgunk.

Az összesorozott mondatok egymással teljesen egyenlő rangúak, egészen önállóan, függetlenül vannak egymás mellett, s a köztük lévő viszony mindössze is csak annyi, hogy az egyik mondat vagy megszorítja vagy bővíti a másinak tartalmát.

*) Rövidítések. B. = Bécsi codex; M. = müncheni codex; Nsz. = nagyszombati codex. HB. = Halotti beszéd; SM. = Salamon és Markolf (1744. kiadás); F. N. E. = Faludi: Nemes Ember (1748. kiad.); Kárm. = Kármán írásai és Fanni hagyományai 1843.; Erd. = Erdélyi; NGy. = Népköltési Gyűjtemény; Kr. = Kriza; Vör. = Vörösmarty; Ar. = Arany.

Az egyik mondat adva van, hozzájárul a másik és ennek a második mondatnak az elsőhöz való viszonyát bizonyos kötőszókkal szoktuk megjelölni. Ez a kötőszó vagy egyszerűen összekapcsolja a két mondatot vagy a köztük lévő ellentétet, vagy néha az okot, máskor meg a következőt jelöli meg.

E szerint a mellérendelő kötőszókat feloszthatjuk kapcsoló, ellentétes, okadó és következő kötőszókra,

Az és ezek közül a kapcsolók közé tartozik és a legkülönbözőbb tartalmú mondatokat köti össze. Míg a többi kötőszónál azt látjuk, hogy majd mindegyik bizonyos határozott szerepre vállalkozik, mindig határozott viszonyt jelöl meg, addig az és-nek ilyen határozott funkciója nincs; a leguniversalisabb kötőszó és egyes befejezett mondatokat, mondatrészeket, szavakat egyképen összeköt. Vegyük e különböző szereplésében egy kicsit szemügyre.

A gyermekes, a kezdetleges nyelvben egészen különböző, egymással alig, vagy csak nagyon lazán összefüggő gondolatokat halmaznak össze és szorosabb összekapcsolásukra megelégesznek egyetlenegy kötőszócskával, az és-vel. Azért találkozunk e kötőszóval majd minden nyelvben, de különösen a zsidóban, oly sűrűn. Az és-nek ilyen, sokszor túlságos gyakori használatát nálunk is nagyon szerették a régiebb nyelvben, kivált az elbeszélő stílusban. Pl. Es megfordolec es felemelem en zemeimet es latec Es ime neg zekerec mennece vala ki het hegec közepiből es erc hegec valanac es az elő zekerben veres louac es a' mas zekerben fekete louac es a' harmad zekerben fehér louac es a' neged különbömb zinő louac es erősecc Es felelecc es mondec az angálnac ki zoluala en bennem En vram mic ezec Es felele az angál es monda stb. B. 301. Es legottan holual tanalē tartuan a' papoc fedelmi a' veneccel es az irastudockal es mepd a' tanalc megkötözuen ist viuec es adac ötet pilatosnac es kerde ötet pilatos Te vag ē a' sidocnac kiral'a Es ő feleluen monda őneki Te mondog; Es a' papoc stb. M. 103. Az és-nek illetően használatát azonban aligha tarthatjuk eredetinek. különösen, ha meggondoljuk, hogy bibliafordításban találkozunk vele; és egész bátran zsidó befolyásnak tulajdoníthatjuk: a buzgó fordítók a héber szöveg minden v a f-ját le akarták fordítani. Az és-nek evvel a, mondhatjuk,

zsidózó használatával igen sűrűn találkozunk a tizenötödik, tizenhatodik és tizenhetedik század íróinál. Elég lesz csak egy példát említenem a tizenhatodik század egyik népies termékéből a „Salomon és Markolf“-ból: Másod napra kelvén nagy hó esék a földre, és akkor Markolf vön egy rostát egyik kezébe és a másikba egy medve lábat, és az ő sarjait mindeniket vissza vönt lábaiba: és mint egy négy lábú vad, a város utzáján úgy kezde járni: és hogy jutott volna a város végére találá az uton egy sűtő kemencére, és belé-buvék. — Az és nek ez a használata ma is kísért bibliafordításainkban; de az újabb irodalom ezt az és-t csak ott használja, a hol a bibliai stilust vagy utánozni vagy parodizálni akarja. Legkirivőbb a használata mondat elején, időt jelölő kötőszó értelmében.

Az és első sorban olyan mondatokat kapcsol egybe, melyeket a tartalom közössége köt össze; pl. A te néped en népem es te istened en isteném B. 2. Melly könnyen járák a' tántzot a' lántzban, 's melly vigan ugrattya magát a' lejtő a kalodában. F. N. E. 5. Honnan érkezett s ki hozta kőzinkbe amazt a' szokást? F. N. E. 56. Nem felejtí, ki a gazda s nem felejtí, kit vendégel. Ar. hordjad és viseljed. Ar. NCz.

Itt említhetjük mindjárt az és-nek azt a szerepét is, hogy egyenlő rangú mondatrészeket köt össze. De tulajdonkép itt is összesorozott, még pedig olyan összesorozott mondatokkal van dolgunk, melyeket a tartalom közössége köt össze. Az ilyen összesorozott mondatokat rövidíteni is lehet. Ebben a mondatban például: Lesz még nekem szőlőm, lesz még nekem lány kenyerem, közös az állítmány; a két mondat különböző alanyát tehát könnyen összevonhatjuk és az állítmányt csak egyszer teszszük ki: Lesz még nekem szőlőm s lány kenyerem. Ny. III. 86. Így vonhatjuk össze aztán még két vagy több mondat különböző 1) állítmányát; pl. A föld lefekszik és felkél Ny. IV. 42o. Náladnál szebb s jobb is. NGy. II. 15.; 2) tárgyát: Pénzt, drágaságokat s egyebet elvétetett. Kr. 4oo. A kalácsot és kendőt tarisznyába téve elvágatott. NGy. II. 379, Nézd el immár Bunyit és vitélő Kákát. Ar.; 3) jelzőjét: A bor sebes és fenszálló ereje, a társaság édes példája mind meg annyi indít' okok a vigaságra. Kárm. Apám s anyám házát láttam; 4) határo-

zóját: Es marada anembéri ő ket fiaytol es ferietől megvalt. B. 1. A vásott erkölcsre és szabad életre bírják. Faludi N. E. 4. Elmehek már én alá s fel az utczán. Erd. I. 31.

Vannak azonban egyes mondat szerkezetek, a hol ily összevonást nem láthatunk. Pl. egy és kettő az három. Egy nadrág, egy kabát és egy mellény egy öltözet ruha. Az ilyen mondatokban az alany gyűjtő fogalom, és az állítmány részeit sorolja föl. Szorosabb vizsgálás után azonban ezeket a mondatokat is összevontaknak ismerjük föl és következőkép egészíthetjük ki: Egy véve és kettő véve az három (egy és kettő együttvéve); egy nadrág, egy kabát és egy mellény együttvéve egy öltözet ruha.

Vannak aztán nyelvünkben egyes stereotyp összekötetések, mint: alá s fel vagy fel s alá (Egy göcseji népmesében a fesallá a bab szó helyett áll. L. Ny. II. 42.), ide s tova, imitt s amott, ebben s amabban, mint s hogy, uram s én istenem stb. Ezek is mintegy feleletképen vannak egy összevont mondatból kikapva.

Elbeszélésben az és a cselekvés egymásutánját jelöli meg. Pl. Menyi milostben teremteve eleve miv isemucut adamut es odutta vola neki paradisumot hazóá es mend paradisumben uolov gimilcítul munda neki elnie. HB. Engede urdung intetvinec es evec oz tilut gimilstvvl es oz gimilsben halalat evec. HB. iegezdmeg ahelt kiben el alozon es iöy es felféggéd ő palastat lába felől. B. 6. Markolf elszunnyadék, és erőssen kezde hortyogni: SM. Menny alá innét előlem és meglássad, hogy soha többször előmbe ne akadgy. SM. Azt gondolja som vagyok és nekem jön és megesz. Vör. Cs. T. Én hát ma... kevés magyarimmal a várból kiszököm, S holnap éjjel bőven hozok eleséget. Ar. Harmadik lövéskor fölugrott s kiméne. Ar. Felnyergelem paripámat izibe, S berugtatok a gulya közepibe. Erd. I. 213. Újj föl a vállamra s az üstökömbe jól megfogontozz. Kr. 395. Egyszer azonban arra jön a vasfejú ember s azt mondja Péternek. NGy. II. Lovát visszarakta, s beballagott a városba. Ny. IV. 281.

De nemcsak egyenlő rangú összesorozott (fő-), hanem egyenlő rangú mellékmondatokat is kapcsol össze az és. Pl. Azt gondoljátok talán, hogy a' Gehenna test's lélek hűvesítő vigasztaló hely? és hogy az Istennek szörnyű átka alatt

kinlódó lelkek valóban reá találtak a' szerencsére? F. NE. 26. Elhiszi végre, hogy mindég okosan beszél és hogy ellene nem is lehetne szólni. Kárm. Ah, ha nézlek és ha hallak, Szivem elvész bánatában. Vör. Cs. T. Ott ama ház, mely rőt tajtékból fuvalva, S (mely) csillaggal van koszorúzva. Vör. Cs. T. Legelébb azt nézi: kinek van nagy körme S kinek keze inkább maga felé görbe. Ar. A mellékmondat nem egyéb, mint a főmondatnak egy része (l. Simonyi: Az összetett mondatról. Ny. VI. 53. l. s k.), s így ezeket az és-vel összekapcsolt mellékmondatokat nem tekinthetjük egyébnek, mint egy összevont mondat egyes részeinek. A Vörösmartyból és Aranyból idézett mondatokat pl. így rövidíthetjük: Szivem nézésedben és hallásodban (néztedben és halltoddan) elvész bánatában. Ott ama rőt tajtékból fuvalt és csillaggal koszorúzott ház. Legelébb a nagy körmüt és az inkább maga felé görbe kezűt nézi.

Másod sorban az és ellentétes mellérendelt mondatokat köt össze. 1) Olyan ellentétes mondatokat, a hol az elsőben ráhagyunk valamit, a másodikban tagadjuk; pl. Ő is kiált másodsor, és az Isten nem hallgattya meg őtet. SM. Minden országot bejártam, minden messze tartományt, S a ki álmaimban él, A dicsőt, az égi szépet Semmi földön nem találtam. Vör. Cs. T. A madárnak tolla van s nem repülhet annyira; A folyamnak árja van, S nem foly árja oly tova, Zugva kél a fergeteg S Tündérhonban üdlakig, Hol magányos bűm lakik, Mig elér, alig piheg. Vör. Cs. T. Most és többé nem soha. Vör. Mennék s járnom nem szabad. Vör. Cs. T. Elpirultam, és nem látszott, Visszavágytam, nem bocsáttak, Vagy bocsáttak s nem jöhettem. Vör. Cs. T. Én csak szenvedek és nem tudom miért. Erd I. 20. 2) A hol az utómondatban van a ráhagyás; pl. Szegény fiú, kár érte, semmivé lesz, S mi szép halála lenne harcaimban. Vör. Cs. T. Szerelem, gyötörtél, Mert mézet ígértél és hiv, kis szemembe, Dobogó mellembe, Ime mérget öntöttél. Erd. I. 27. Az és-nek ilyen mondatokban való alkalmazása különben igen ritka. 3) Még ezeknél is sokkal erősebb ellentétet találunk az és-vel pl. Vörösmartynak következő mondatában összekötve: Telhetetlen! annyi csárda volt előtted s szomszoruhoznál. Cs. T.

Csekélyebb fokú ellentét van a következő mondatok-

ban: Mind a barátoc kiket latatoc ith lactanac, es ő nekic en feyedelmőc voltam. Nsz. 127. Csikszéki volt az apám S háromszéki az anyám. Erd. II. 324. A két szürke csitkó a két néném s a pej csitkó én magam. Kr. 399. Téglaszin a nadrág, és a mente kéken Rugta el a sujtást valamikor régen. Ar. N. Cz.

Végre még következett ő mellérendelt mondatok előtt is áll az és; pl. illetve ő ruhaianac peremét es légottan megalla ő vérenęc folása. M. 128. (Megilleté ruhájának peremét, ennek következtében stb.) Ruházd magadat okosan, tsinosan annak módgya s rendi szerint emberűl, és többet nyersz a' bőtsületben azoknál, a' kik gyöngyös és kőves öltőzettel, tzigéres büszkeséggel mint-egy erőltetik a' népet a' térdhajtásra. F. N. E. 52. Tiszta szép fiú volt s örömetst megfogadták Kr. 369. (szépségének következése volt, h. ö. m. f.)

Az és igen gyakran áll oly következményes mondatok előtt, melyeknél az előzmény nincs meg; pl. S ez minden, a miért az ember él? Vör. Cs. T. S így utazóim utra nem vezetnek. U. o. És ez a kis gyenge száJ, Gyenge mint a csibemáj, Oly hiába volna szép. U. o.

Érdekes még az és-nek a kötött beszédben való használata. A költők sokszor kezdenek meg és-vel olyan versszakokat, melyek a megelőzőkkel majd semmi közvetlen összeköttetésben sincsenek. A költő a lelkében élő gondolatok és érzelmek sorozatából mintegy kiszakaszt egyet s épen ezt a kiszakítást akarja az és-vel megjelölni. Ez leginkább a balladákban, ritkábban a románczokban, történik; mert az események itt gyorsan haladnak és a költő nem ér rá minden legkisebb részletet elbeszélni. Az „Egri leány“-ban a költő a kedvese véréből a leány szívére esett csepp hatását festi:

És mint a sebes tűz az az egy csöpp éget;
Érez a lány szíve csoda melegséget;
Szeretője keblét a mely általverte
A vasat, vasat, kézből kitekerte.

S egyszerre ezt a hirtelen fordulatot találjuk, mely az előbbivel látszólag semmi összefüggésben sincs:

S ki látta valaha, villámlani télben?

A „Szondi két apródjában a két apród énekét s szócskával kezdi:

... S hogy feljöve Márton az orosz pap, stb.

Hogy a költő ezt a csekélységet is mennyire hasznára tudja fordítani, azt leginkább megmutatja Arany.

A kötött nyelv különben a kötőszókat általában, s így természetesen az és-t is lehetőleg kerülni igyekszik, az egyes mondatokat legjobban szereti pusztán egymás mellé sorolni. Nem annyira a szoros megokolás mint inkább a szemléltetés a költő főcélja. Az és-nek elhagyása sokszor nagyon emeli az előadás élénkségét; pl. Jank azonban mind nyomon van: le a völgynek, fel, a hegyre, Vadcsapáson vizomláson veri, vágja, üzi egyre. A vad olykor hátra horkol, foga csattog, szája résnyi stb. Ar. (asyndeton).

FISCHER IGNÁ CZ.

A MAGYAR NYELV.

1. A folyóiratokban.

Midőn az „Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye“ nyelvének szemmel tartását magamra vállaltam, nem tudtam még, mily nehéz föladatot tűztem magam elé. Nem azért nehéz e föladat, mintha tanáraink stilusa egy Nyelvőri rostálgató czikk számára anyagot nem is szolgáltatna. Dehogy; az anyagot illetőleg jut is, marad is. Hanem ezt az anyagot összeszerezni, fölőtte fárasztó munkának képezem. Tudva levő, hogy a Tanári Közölny nek száz annyi az előfizetője, mint az olvasója. Jó lélekkel elmondhatom, hogy minden hónap elsején és tizenötödikén gondosan föl vágom mindig mind a két ívet; de olvasni, még sem olvashatom. Úgy vagyok vele, mint az egyszeri ember a szomszédjával: valahányszor ránézek, mindannyiszor ásitás vesz erőt rajtam.

A X. évfolyamnak három czikkéről fogok tehát csak szólni, mint a melyek tárgyuknál fogva érdekeltek. Az első a 8. számban e cím alatt értekezik: „A francia nyelv középtanodáinkban“. Tartalmának főbb részével nem érthetek egyet; de ennek fejtegetése nem a Nyelvörbe való. Nyelvhasználati differentiáinkat azonban érdemes fölemlíteni.

„Nemzetközi nyelv az (a francia), melynek segélyével nem csak sokat tanulhatunk, hanem mindenüvé eljuthatunk is.“ *Segélyével* általánosan használt rossz szó e h. *segedelmével*, *segítségével*; a második már a szerző külön hibája: *eljuthatunk is*, helyesen: *el is juthatunk*. Alább „*pädagogikai* megfontolás“-ról van szó, mi alkalmasint csak sajtóhiba *paedagogiai*

helyett. — „Kedves nyugpontot nyujt a fáradt keresőnek.“ *Nyugpont* igetős összetétel, tehát magyartalan; helyesen *nyugvó pontot*. Aztán nem értem egészen: hogyan lehet egy pontot — *nyujtani* valakinek? — „A szavak... oly részletességgel *lefordítvák*.“ Hibás az igekötő helye; jól így van: *fordítvák le*. — „*Emlézésre* igen alkalmas költemény“; azután: a „tanulás Akhillesz sarka az *emlézés*.“ A szórövidítésnek egyik legfonákabb csinál-mánya. *Emle* régente annyit tett mint *emlő*; *emléz* pedig soha sem jelentett semmit. Aztán az angol, német, franczia, mind több szót használ e fogalom kifejezésére: by heart, jour coeur, auswendig; a magyarban: könyv nélkül; használható ez összefüggésben ez is: betéve, betanulni. — „Mily *mérvben* *üzendő* azonban az első két osztályban az olvasás?“ *Mérv* magyarul: mérték; azután az olvasást nem lehet *üzni*. Az egész mondat szemenszedett germanizmus: in welchem maasse soll man lecture treiben? Magyarul a kérdés így hangzik: Mennyit olvassanak azonban az első két osztályban? — „A szorgalmas és jó tanulókkal elérnök ugyan, hogy az év végén ennyi meg ennyi gallicizmust *tudjanak*.“ Ide föltétes kívánó alak kell: tudnának. — „A tanulók elsajátítják a nyelvet annyira, *miszerint* fölfogják eredetiségét *azon mérvben*...“ Bizony ide *hogya* kell. Tessék csak megnézni, mennyi *que* van a legjobb franczia írónak egy-egy nagyobb mondatában! Mért irtóznánk éppen mi magyarok a *hogya*tól? — *Azon mérvben*, helyesen: azon mértékben. Hasonlóképen rossz a *mérvadó*, e helyett: mértékadó, minta, szabály, irányadó stb. — *Büvkör*; *büv* nem önálló szó; *büvös kör*. — „Ausztriában szintén azon eljárás honos, miért azonban *még legkevésbé tartom helyesnek*“; magyarosan: éppen nem tartom, távolról sem tartom helyesnek.

Ugyan e számban van egy cikk Brassaitól is. Ki nem olvasta el Br.-nak még az olyan tárgyakról szóló cikkeit is, melyekkel különben nem foglalkozik? A görög nyelvtan nekem nem kenyerem, de azért, mint magától értetődik, sok haszonnal olvastam e, fájdalom, két részre hasított bírálatát. Föltűnt e mondat: „Ellenben ‚senectus‘-ból ‚senectutis‘-t nem lehet kitalálni, *miután* az egészen hasonló ‚laus‘-nak nem ‚laut-is‘, hanem ‚laud-is‘ a genitivusa“. Lám, lám! Ha Br. ír is egyszer a „Tanári Közlöny“-nek, beh brassaiatlanul teszi! Különben „gondolatapló“ van elég e cikkben; remélem, találkozik hozzá való tüzkő is.

A harmadik cikk, melyet nagy figyelemmel olvastam, „Shakspeare Coriolanusáról“ szól. Soha 12 lapnyi értekezésben ennyi fölös idegen szót egy határon nem láttam. Örömebb

vitáznék a cikk aesthetikai részével, de mikor a Nyelvőr anynyira — egy tárgyú egy lap! Nézzük tehát a kifogásolni való szokat.

Sajnos, hogy a magyarosan írt cikk, mely igen helyesen *motívumot* és *indító okot* használ *indok* helyett, ezt írja: „*kedély* és *phantasia*“. Én inkább az első helyett használnék valami idegen szót, ha épen „*muszáj*“ volna. *Kedély* helyett a magyar kifejezés: szív, lélek, elme, indulat, kedv stb. A *phantasiára* bevett szó a képzelet vagy képzelem vagy képzelő erő v. tehetség; mindegyikük külön-külön teljesen födi a fogalmat. — Mért áll egyszer *szerkezet*, aztán *compositio*, egyszer elv máskor *principium*, aesthetikai és szépműtani stb. nem tudom. — „A *szerkezet architektonikája*“ tiszta német fordulat, melylyél más idegen nyelvű aesthetikai könyvek nem élnek; magyaros: hogyan épül a mű szerkezete; de így, szorosan véve, csak jól van magyarra fordítva; a szerkezet untig elég az architektonika nélkül is. — A szerző azt írja „*egyrébb*“; ehhez szó fér; azt mondjuk és írjuk: egyebet, egyebek; mindenütt egy *b*-vel. No de ez írói sajátosság. — Következik egyetlen mondatban „az élet *misérjei*“, „vakmerő *cynismus*“, „*classicus* művek“, „tiszta *morál*“, „erőszakolt *parallelák*“ és „*célzatos prédikációk*“. Írdemleges kifogásom azonban csak az ugyan e mondatban használt „*óvszer*“ ellen van. A szerző maga így ír „*óvszer* vagy orvosság“; az első vagy elmaradhatott volna, vagy ha a stilus numerusa megkívánja használatát, mért nem: *óvó szer*? — „Az *érvek*, melyek...“ *Érv* rímnek jó, de szónak nem; ugyanez áll minden ija-fijáról: *érvelni*, *érvelő* stb. Magyarúl: *okadat*, *okadatozni*; vagy egyszerűbben: *ok*, *okadás* (*argumentatio*). — A *stil*-t sem helyeselhetem; az *írályt* a szerző helyes tapintattal kerüli; de nem jobb-e a stilus? Az átvett idegen szokat rendesen végzetükkel együtt használjuk. Ugyanez áll a használt *monologról* és *dialogról*; mért nem mondja szerző *act* „*actus*“ helyett is? — „*Concret* dolog“, erről a Nyelvőr mult számában már volt szó; szintén ilyen a „*concret* példa“; a *concret* mindkét helyen németes. — „*Intensivebben*“; *extensiv*: *külterjes*; *intensiv*: *belterjes*; nemcsak hogy magyar és jó szók, de szebb hangzásúak is, mint a megfelelő idegenek. — „*Erély*“ — kár, hogy nem áll *energia*; itt helyén lett volna az idegen szó; az *erély* a legfonákabb csinálmányok egyike; *ély*, ha helyes és kifogástalan képzőnek ismerjük is el, főnévhez semmiesetre sem járul; aztán az *erő*-ben az *er*-e a tö, az *ő* pedig a képző? De nézetem szerint fölösleges is e szó. A szép próza

használhatja a tetterő-t, tettvág-y-at, vagy egyszerűen erő-t. Így szerzőnknek is „A drámai compositio... folyvást fokozódó erélylyel siessen a kifejelethez“ — itt teljesen elégséges: fokozódó erővel. A tudományos műnyelv meg megmaradhat a nemzetközi energia szó mellett. A természettudományi társaság könyvkiadó vállalata, fájdalom, az *erélyt* szentesítette. Egyáltalán nem volna haszontalan munka e fordítások műkifejezéseit a Nyelvőrben megvitatni és — a hol kell — megbírálni. — „A cselekvénynek... *egyenméreletesen* kell fejlődnie“; gleichmässig; nehézkes és fölösleges szó. — „*Causalis* összefüggés“; azt mondjuk: okbeli ő. — „A tanulók bizonyos kijelölt részből *praeperálván magukat*“; magyarul: készülnek. — „*Indokolni*“ h. megokolni.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

2. A hirlapirodalomban.

„Magyar Hirlap.“ Felelős szerkesztő: Kuliffay Ede.

Több ízben felszólaltunk már a napi lapok nyelvrontó működése ellen, s nem mondjuk, hogy ebbeli fölszólalásunknak nem lett volna eredménye. Egy pár gondosabban szerkesztett napi lap kétségtelen tanújelét adja a fonákságok kerülésének s a jobbra való törekvésnek. A nagy rész azonban amaz erőtlen erősség védelme alá huzódva, hogy a nagyon is sebtében dolgozó journalistikának, bár mennyire akarná is, nincs arra ideje, hogy sürgetős munkája közben még szókon is törje fejét s az irodalmi nyelvben kevésbbé használatos szók után kutasson, szép kényelmesen még egyre a gázolt uton járdogál, s a már chablonná vált, szájra járó korcs frázisok egész seregét (*nagy mérvű — nagy horderejű — tiszteletteljes — szolgálatkész — érzelem-dús — e hír minden alapot nélkülöz — kéretnek előfizetőink a pénzt mihamarabb beküldeni — nem osztjuk a vélemény-t*“ sat. sat.) oly csudálatos buzgalommal halmozzák rakásra, mintha Bugát tűz lelke szállott volna beléjük. S miért? Csupa tiszteletből — Steinthal iránt. Igazolni akarják e tettükkel a nagy gondolkodó eme jelszavát: *denken ist schwer*.

Hogy mily agyaglábra rakott védekezés ez azzal a „sietős az utam nagyon, bocsáss meg!“ litániahangú responsoriummal, hadd bizonyítsa be egyebek közt — a Magyar Hirlap.

A Magyar Hirlap kiválóan a nép alsóbb osztályai számára szerkesztett újság. Már hogy aztán, a mint kellene, valójában olvasóinak szája íze szerint főz-e, az más kérdés. Hol hogy. Egyik fazekában főz vagy legalább rajta van, hogy főzzön, a többiekben azonban rendszerint kotyvaszt. Vezérczikkeinek ki

kell szolgáltatnunk azt az igazságot, hogy általában véve izlenek; nyelvük jobbadán magyaros. De már a többi rovat, az sokszorta épen versenyez a csikorgásban az ephemeridák „művelt magyarságának“ többi kenetlen szekereivel.

Néhány szám s pár idézet elég leszen belőlük, hogy meggyőződjünk, hogy újságíróink egy részénél a „sietség“ firmamentuma csak festett vár, jobb híjában hevenyészett vékonydad deszkafal.

Tehát a Magyar Hirlapnak, mint pl. 117. száma bizonyítja, 1. nincs szüksége utbaigazításra arra nézve, hogy az *ancz*, *onc* *enc* pseudoképző nélkül egész nyugottan megélhetünk. Nem mondja ugyanis: *szakoncz*, *gyilkoncz*, *kedvencz*; se *rabloncz*, *szököncz*, *tanitoncz*, *képviselőncz*, *választoncz*, *avatoncz*, *fölkelőncz*, *haloncz*, *elesőncz*, *otthon hagyoncz* — hanem a foglalkozás s hasonló functiók végzésére alkalmas egyéb szokásos, kifogástalan képzőket alkalmazza; ily denominatív képzések vagy összetételek nála: szakértő, gyilkos, kedveseim; deverbális képzések: rabló, szökevény, tanító, avatott, halott, elesett, otthon hagyottak, sebesültek (mind a 117. számban). Azt kérdezzük tehát, ezen használattal szemben lehet-e hivatkozni a főntebbi mentségre annak, a ki ilyeseket ír: „Pünkösdi ajándékul a tanács az Erzsébet szegényházi *áponczok*nak 150 frtot szavazott meg, mely összeg 500 *áponcz* között fog kiosztatni“ (111. sz.)? Vagy ezeket: „*dühöncz* katonák, *tapsonczok*, *toloncz*.“ (122.)?

2. Elfogadható-e mentsége annak, a ki majdnem egy ültő helyében, néha csaknem egy lélekzetvétellel egyszer azt mondja: gyűjtő ívek (III. sz.) sütőkemence, jegyzőkönyv, választó-kerület, lerakó hely (117.), hálószo**b**a, buvóh**ely** (119.), nyomban pedig reá: lősz**er**, horderő (117.), védvonal (119.), óvintézked**és** stb.

3. A pénztár, törvényszék, képviselőház, kórház, hálószo**b**a, buvóh**ely** (119.) stb. bizonyítja, hogy *ápol**d**a* (III.) *csillag**d**a*, *sértéshízlal**d**a*, lövöl**d**e (118.) s egész raja e korcs képzős szóknak csupán csak a menthetetlen rossz megszokás, a gondatlanság rovására irandók fel.

4. Ugyanegy számban (117.) állanak egymás mellett a következő egymással össze nem férő használatok: „állitván, hogy — állitjuk, hogy — majd meg: állitotta, miként“. Vagy ezek: kérjük, tessék az utánvétellel való megrendeléseket mellőzni. Kérjük előfizetőinket, hogy türelemmel lenni sziveskedjenek; más helyütt pedig: „A megrendeléseket mielőbb kérjük megtenni“.

5. Ugyanabban az egy számban néznek farkas szemet egymással: „gyűlöletes szerep, zajos ünnep, bizalmas hírek, botrányos visszasság” és: „sikerdús eredmény, könyvelt szemek”.

Épen ily pontossággal ki lehetne mutatni, hogy *nagy hord-erővel* bíró okok, *minden alapot nélkülöző* hírek, *földeknéli út szigetbeni* kaszáló, *temetőnéli* lóher és (117.) *hadastjánok egy-lete*“ (118.) stb. nagyban aláássák s ingadozóvá teszik Descartes ama nevezetes tételének hitelét, hogy: cogito, ergo sum.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok.

„Pápistaság Ujsága. Comaromi C. György által.” 1670.

Lásák, ha a' magok Historicusit meg-hazuttolják, s' a' fát magok alatt le-vágják. 1.

Mint a' madaráfz az harist, szaván fogja-meg. 2.

Nyelveken fogá-meg az Pharisaeusokat és Herodianusokat, 's a' magok szavaiból győzé és sákolá-meg. 2.

Királyok nyakára magát fel-poczolta. 3.

....Az irafoknak mint egy fíakos kezdete, minden könyvek-re reá illhetik. 6.

Ez által, 's ekkor fokada ki ez tudomány. 39.

....Igen igen utállják, gyomorból gyűlölik. 74.

Az után jobban-is ki-veti mérgét, 's ki-mutatya foga fejerét. 140.

Ez Aureolus Péter el-törvén elől az jeget, nyert olztán, maga után, követőket. 141.

....A' kik ezt legeslegelsőbben, tél-tul tanítani kezdék, amaz két anygali Doctori a' Pápistáknak. 153.

Itt sem hire sem hamva a' törvény bé-töltésének. 165.

De szintén az a' bibije, hogy a' gyarloság miatt soha tőkélletesen nem akarja, mert nem tézsi. 168.

....hogy ha szintén tővé hedgyé tefzi-is valaki, mindazáltal fohul ezt nem kaphattya. 178.

Lombárdus után egy falkáig, ugyan csak ebben marada a' dolog. 185.

János Püfpököt, igen fok helyen korpázza, feddi, ezen dolog miatt. 217.

Hogy ha mi dolga vagy galyibája efik az Püfpököknek, appellálják az Erfekekről az Pátriarchákra. 229.

Ekképpen ötölve hatolva, s' csavarogva forgott akkor-is és kezdődött, ez az magával fejedelemséget hordozó nagy nevezet. 235.

A' Romai Anyaháznak, fok csigabiga ceremoniáit, Isten győzné elő számlálni. 284.

De az többi mind egy pontig, merő azon csufos pepecselések.... laffan laffan bé csufzott emberi szerzemények. 288.

Annyit hafznál azért ennek-is elő-hozáfa, mennyit elhalgatáfa, és unomba hagyáfa. 291.

Valami ingo-bingo modon, volt néminémű fengéjében, az III. Innocentius Pápa előtt-is. 306.

Ez-is az fellyebb említett edgy iráfu. 307.

Az az innep.... merődön merő ujság. 411.

Tertulianus-is azért kárpálta az igaz kerefténeket. 455.

Az ő elő hozott mondásának, az máj Processio-járafokra sem izi sem büzi. 463.

Lábra kezde indulni a' képek imádtatása-is. 479.

Efféle dib dab rend-tartásokat, fokakat szerzet. 502.

VERES IMRE.

BÖLCSELETI MŰSZÓK. †

Figyelemmel kísérni egyes tudományszak műnyelvét nem háladatlan fáradság, mert ez alkalmas tájékoztatóul szolgál a nyelv fejlődése mozzanatainak megvilágításában, s egyes stadiumainak biztos meghatározásában; de egyszersmind óvó jel olyanoknak is, a kik kellő készség s megfontolás nélkül nyúlnak hozzá a műszavak alkotása kényes munkájához. E szempontból indulva ki, de meg Bánóczy József érdekes fejtegetéseinek tanulságos illusztrációjául, összeböngésztem Imre Jánosnak „A bölcseletkezés“ című munkájából az alább következő szókat, a melyek nem csak magának Imre Jánosnak, hanem nyelvünk azon kori szókészítőinek eljárására is kellő világot vetnek.

Ágazatvitatás: dogmatismus.	álkötés: fallacia compositionis.
agyszülemény: chimaera.	alku: conditio.
akarátügyelőleg: practice.	állandó, állatékos, szükségesség: essentialis.
aláfogó: subsumens.	állaposerő: vis radicalis.
alak, képzet: forma.	álokadás vagy okköfogalkalmatosság: occasio.
alkotó: constitutiva.	gyatkozás: petitio principii.

általlátás: perspicuitas.
 áltulajdonítás: fallacia
 accidentis.

anyagvitatás: materialismus.

becsuszás: vitium subreptionis.

befogadhatósság, foganhatósság: receptivitas.

belső, független, általános: absolut.

bélyeg: character.

bizonyosítás: demonstratio.

csalszaggatás vagy álszakasztás: fallacia divisionis.

csoportos, zavarékos: aggregatum.

célhoz mérttség vagy célirányosság: scopocongruentia.

IV 25 célókság.

egyértékű, egyetérő: aequipollens.

egygyezetlen: dissentiens.

egyszerű: homogenea.

együgyű: simplex.

elhitetés: probatio.

ellenes, ellenző: contrarium.

ellenkező, ellenmondó: contradictorium.

ellenszer, elleneszköz: remedium.

elkülönözés: divisio nominalis.

előbbősség: prioritas.

előálló: prosyllogismus.

előítélet (e szó mellé a következő jegyzés van csatolva: ὑπόθεσις = suppositio, mások véleménynek nevezik, de ez = opinio) I. darab 260. l.

előterjesztés: expositio.

elvonni: abstrahere.

eredeti: originarium.

éréntés: contactus.

értelem: intellectus.

értelmi képzet: repraesentatio intellectualis.

értéményváltoztatás: mutatio suppositi.

értésügyelőleg: logice.

értés, szemlélődés: intuitio.

érzékség: sensualitas.

éreményes: phaenomenon.

érezgépely v. érzék: organum sentorium.

érezsügyelősség: aesthetice.

érvitátás: empirismus.

érző tehetség: vis sentiendi.

esetek: accidens.

esetesszerű: contingens.

esetség: accidentia.

ész: mens.

észkényszerítőleg: apodictice.

észképvitatás: idealismus.

eszközetlen: immediatus.

ész mérhetetlenség: incognoscibilitas.

ész mérkedik: menti admensurat obiectum; lelki észméret.

ész méret: gnoseologia v. metaphysica.

ész módvitatás: kantianismus.

ész vesztés v. csalatkozás: deceptiva ratiocinatio.

észvitatás: rationalismus.

fejtegető: analytica.

fellelő: detectiv.

felosztás allap: fundamentum divisionis.

feltágholható: propositio exponibilis.	haladó, előremenő: progressivus.
feltágholó, lásd fejtegető.	halmozó: sorites.
feltágholó: inventor.	hasznigazság: verisimilitudo.
fogantatlan: inefficax.	hathatóság: potentia.
foglalat: comprehensio.	határkör v. láthatár: horizon.
folytonfolyás: successiva continuitas.	helybenhagyhatatlanság: improbabilitas.
folyvástság: successivitas.	helybenhagyhatóság: probabilitas.
fordult: tropicus.	hirlelés: rumor.
fortélyos, ravasz, álkoskodó: sophista.	hitelesség előítéletei: auctoritatis praeiudicia.
fortélyosság, csalfaság: fraus, deceptio.	hivés: fides.
gondolhatatlanság: incogitabilitas.	holság: ubi.
gondolkodás: logica v. dianoeologia.	homlokállitás: praemissa.
gondolkodó erő: vis cogitandi.	igazság jel: criterium.
gondolt egész: totum logicum.	illetés v. tasztítás: impulsio.
gondolt határ: limes logicus.	indító ok: motivum.
gondolt valóság: realitas.	inger: stimulus.
gyakorlatos: practicus.	ítélés: iudicatio.
	ítélet-tétel: iudicium.

ZIBRINYI GYULA.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

A rajzkiállítók és a magyar nyelv,

vagy:

Egy fura oklevél.

Alkalmasint furesának fog tetszeni mindenkinek e sorok címe. De hát furcsa dologról fogunk itt megemlékezni; azért lehet kicsit furcsálkodnunk. Csak úgy fogunk méltó módon megemlékezni az 1875-dik évben tartott országos rajzkiállítás — nyelvészkedéséről.

Vonatkoznak pedig e soraink a rajzkiállítást rendező bizottság által kiadott „kitüntető” (illetőleg elismerő) oklevelek szerkesztésére.

Legyen szives az olvasó figyelemmel kísérni az oklevél

tartalmát s nem lesz nehéz a hibát észrevennie, a melyre célzok. Az oklevél a következő:

„A vallás és közoktatási m. kir. ministerium
által pártfogolt
és az
országos középtanodai tanáregylet
által 1875-ik aug. 5-étől 10-ig Budapesten rendezett
első
országos rajzkiállítás
alkalmával a bíráló bizottság ítélete alapján
az X...i főreáltanodát
mértani rajzaiért (X... tanár)
kitüntető .
szabadkézrajzaiért (Y... tanár)
elismerő okmány nyilatkozta meg.“

Menjünk le most a középiskola első osztályába s kerestessük ki valamely tanulóval az oklevél állítmányát, azután tudakozódjunk az alany után, s a legnagyobb zavarba hozzuk a tanulót; mert bizony az oklevélből az alanyt — *kifelejtették*. (Még majd valaki azt gondolja, hogy valami elliptikus oklevél!)

De hát érdemes azért csapni olyan nagy zajt?

Igenis, érdemes! mert az oklevélen ott díszlik a magy. kir. ministerium, ott az országos közép (*tanodai!*) iskolai *tanáregylet*, ott az országos rajzkiállítás, ott Budapest neve.

Valószínű, hogy a hiba vigyázatlanságból történt; de ez nem mentség, inkább vád. Nyilvánosságra szánt s különösen kitüntető iratok kiállításánál nem szabad vigyázatlannak lenni. Ha az ország fővárosában ilyen okleveleket állítunk ki, milyen gondolatra jöhet valami magyarul jól tudó idegen, ha a hibát észre veszi? Engem, ha rajztanár volnék s ha t. i. nyertem volna ilyen oklevelet, nagyon bántana e hiba; és aligha merném ezt a dicsérő iratot szobám falára felfüggeszteni. Hátha valaki unalomból vagy pusztá kíváncsiságból is még el találná olvasni!

A hibát szerintem úgy lehetett volna kikerülni, ha az állítmány passiv-alakot nyer: *az x... főreáltanoda megtisztetett*. Activ alakban mulhatatlanul ki kellett volna tenni az alanyt. Jobb ugyan az activ-alak, de én megszenvedtem volna ebben az esetben a passivumot is e hiba kikerülése kedvéért.

SOLOSVÁRI K.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

G ö c s e j i e k.

Bingyérég mind a rossz kerék.

Annyit ér, mind egy eskütt embér sapkájo.

Ehibázso, mind a macska a fingást.

E csak ollan úr, mind ki az óba túr.

Annyit fordújj, mind a gatyá ránczo.

Még a kendérmag a zsákbo van, addig etarthatom a mellest
(= alsó meleg pruszlik).

Hogyan énném, mikor még ném is ittam? (A göcseji ember reggel először bort iszik, s úgy eszik fölöstökömöt.)

Sé jó, sé rossz, mind a sütt krumpi.

Úgy köllött, mind a kódísnak az alamizsna; vagy: mind az ótárro a feszület.

Csak úgy gondolta, mind a macska az esőt.

Még sok éjjê künn köll neki hányt. (Szöllő és mezei termésről mondják, t. i. a megérésig).

Piros, mind a csöppentétt tökmag.

Ébnek mongyák, éb még a farkánok.

Fingér ném annak tikit: fáradtsággal jár minden.

Összüesétt, mind a kapcza (vagy: mind a tök).

A pénték hosszabb mind a szombat (mikor az alsó szoknya hosszabb a fölsőnél).

Jól esik, mind a czigán lónak a rakoncza.

Égy garasos embérbe száz forint áró kárt né tégyünk.
(Tréfás mondas emelés vagy nehéz munkánál.)

Ném éri még a kakukszót: meghal tavaszra.

Dödög mind a fatarisznya.

Ollan hosszu a szénám, hogy végig ér a lóba (hosszu, sásas széna).

Sok zsidu gyerekét főnevét má életébe: sok kamatot fizetett a zsidóknak a kölcsönpénzért.

Jobb a kevés magami, mind a sok másé.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

S z e n t e s i e k.

Két közben van: nem bizonyos benne.

Karó közé keríti: megszorítja, pl. kérdésekkel.

Dosztig van: jól van lakva.

Büzt tett: csínt tett.

Leveles most: fél most.

Mégintette, hogy elesétt bele.

Ötöl-hatol: haboz, zavarban van.
 Ez csak sipka-miska: csekélység.
 Vigyén el a mándoki (t. i. fene).
 Kemencze van a házba: gyermek van itt, ne beszélj.
 Kitutták mindenből: kijátszották, kifosztották.
 Mégesne bele: szép volna.
 Kifordúl a hajából: elfogy.
 Nem tudom, mire fejez: mire czéloz.
 Sémmit léttéképen: semmi esetre.
 Baráccságos széna: tüskés.
 Neki fohászkodik: erősen készül hozzáfogni.
 Nini, hogy kijabál, pedig ő a lúdas: ő a tolvaj.
 „Szegődő nem tötő“ ember.
 „Tédd ki hadd hüljön“ legény.
 Kiméri neki a házhelyet.
 De kórót kaszálni áll: félre.

EHRlich LAJOS.

Debreczeniek.

Maj meggyógyúl, míg fírhe' míccz, vagy: míg megházasoccz!
 (Vígasztalás kisebb bajban szenvedőnek.)

Egy kis menőkém vôt.
 Ha három ícczaka összeragadna, végig aludná aszt is.
 Ínába szált a bátorsága, vagy: félsz esett belé: megijedt.
 Foga vam még a napnak: még nem süt melegen.
 Még a betívő falattyát is kizsarolná túllem.
 Nem vetek neki egy hetet, hogy mekhal: azt hiszem, egy
 hétig sem él.
 Beszíjj a pékkel: tegyél rúlla, ha tuccz (t. i. tenni).
 Elhorta az ínát: elfutott.
 Kiállottam a sok menístül: elfáradtam a sok járáskelésben.
 Hozz egy dugatot (= annyi szalmát, a mennyi egy dugással
 befér) a kemenczébe.

VOZÁRI GYULA.

Babonák.

Baromfiszaporítás.

A gazdaasszony azt hiszi, hogy jobban szaporodik a baromfi, ha Lucza napján (decz. 13-án) „megpiszkálja“ a tyukokat. Azért az említett napon, már hajnalban, valami czelőkével jól megpiszkálja azokat, mialatt buzgón ismételteti: „Hej idés tiktyaim, jó tojóssak légyeték, jó kotújatok, sok kis csibét hozzatok; hej idés tiktyaim, jó kotújatok, jó tojóssak légyeték!“

(Győr.)

BOTH BÉLA.

Lucza asszony imáccsága.

Mi atyánk, ki vagy a ménnyékbe, — té Kati, nézz még, mi zörög ott a pinczébe! — szenteltessék még a té neved! — tudom, az a macska verte lè a tejes köcsögöket — gyűjön ê a té országod — Kati a városba nincsen párod! — a mi mindénnapi kényerünket add még nekünk ma! — tudom, Kati, a té fiad van a kapuba — és bocsázz még a mi vétkeinket! — kihoszhatnád már Kati az étkét — miképen mink is még bocsátunk az ellenünk vétkezőknek — dehoggy fogadok többet ily rozsz cselédét! — és né vígy minket a kísértetbe! — ördög bujk Kati a lölködbe! — de szabadiccs még a gonosztú! — soha sé meneküj még a pokótú, haném ott végezd az életédet!

(Ezt az imádságot egy kiszolgált katonától jegyeztem le. Érdekes hasonlóságot mutat Bod Péter „Sz. Hilarius“-ának (3. kiad. 6. l.) e helyével: „Mi Atyánk, ki — szolgál, visely gondot a lora. Szenteltessék meg a Te neved. Hát mit főznek ebédre? Jöjjön-e l a te Országod. El-ne tselérd a kártyát“ stb.

(Veszprém.)

HANTZ GYULA.

Népmesék.**A pap még a cigán.**

Hun vôt, hun ném vôt, de vôt écczér ész szégín cigán; mikor ném vôt má ippen sèmmi énni valója, êmént a paphô.

— Segíjén rajtam, tisztölendô uram, mer íhèn halok!

— Dúgozz cigán, felêt a pap, asztán léssz majd énnivalód!

A cigán êmént, de bizon ném sokára mégin csak a paphô gyütt.

— Segíjén rajtam, tisztélendô uram, mer íhèn halok!

— Majd segít az Isten, cigán, felêt a pap; csak ménny ê szípén, majd ád az énnivalót!

A szégín cigán szomoruan mént haza.

Vôt pedig a papnak szép három tehene, a kiknek, ha a csordává méntek, mindig a cigán udvarán köllött átmènniük; mert a cigán háza ippen a falu végén az uton köröszebe fekütt.

A cigán udvara szíp gyöpös vôt. Mikor hát a pap tehenei arra gyüttek, ott az udvaron ékesztek legèni. No iszén, kiszalatt a cigán mindèn rajkójává, mékfogta a szíp három tehenet, asztán bekötötte az istállóba. A pap még várta este a teheneket, de biz azok ném gyüttek. Kereste hát az egísz faluba, még utójára a cigánná méktalâta.

— Hé cigán, hogyan kerût ide ez a három tehín?

— Jaj, tisztelendő uram, ezéket az Isten atta!

— De, cigán, ezek az én teheneim! Csak ide velük!

— Ném lehet, tisztölendő uram, maga monta, hogy majd ad az Isten. Ezéket az Isten atta; én vissza ném athatom

Sokat pörűtek; utójára is abba égyeszték még, hogy a méllikük előbb kíván a másiknak jó réggét, azé légyén a szíp három tehín.

Jó van! A pap haza mént, a cigán peig szíp csöndessen utána sompolgott; mikor a pap bemént a házába, a cigán főmászott a fára, a méllik éppen a pap ablakya előtt át; még is hát rajta.

Réggé jó korán főkét a pap; de hiába, mert allig hogy kinyitotta az ablaktyát, a cigán má ékezdett kiabáni:

— Jó réggét, tisztelendő uram, jó réggét, jó réggét!

— Hát té mit kereső ott azon a fán, mi?

— Jaj, tisztelendő uram, itt hátam én ezén, hogy én kívánhassak előb jó réggét!

Igy asztán a szégín cigányé lett a szíp három tehín, a pap még sémmit sé kapott!

(Győr.)

BOTH BÉLA.

Találós mesék.

Csont mezőbe vas csikó nyerít? — Nyűg a ló lábán.

Még még nem szegik, fél, ha még szegik, egísz? — Nádtető.

Égy szántya, négy tartja, kettő nézi, kettő hallgattya, egy hajtya? — Dúró díszó.

Kettő ég felé áll, négy a harmatot veri, négy az ebédét készíti? — Tehén.

Sűrű erdő mégázik, négy száll vessző nem ázik? — Tehén szőre ázik, csécseni nem.

Háta bársony, hasa vászon, széme pilla, farka villa, feje bot? — Fecske.

Sír sír, de nem tuggya mér; sír, vályújába víz nincs, dérékába vér nincs? — Hegedű.

Nekém is van, nekéd is van, kerbe kis kórónak is van? — Árnyéka.

Itt is van, ott is van, papékná tíz is van? — Ablak.

Kívül is szőrös, belül is szőrös, a mi benne van az is szőrös? — Sapka.

Két szőröst tédd össze, a golyát hadd köszte? — Szém.

Tehénfazék embérhús, emeld lábad belecsúsz? — Csizma.

Öt az eresz alatt ázik, öt kívül nem ázik? — A fonókendér alatti kezét nyálazza csak.

Idér-bodor az annya, szép szemű a lánya, ezér eszű a veje? — Szőlőlevél és szem s borivó.

Kimént a ház az ablakon, maga marad a gazdasszony? — A hal háza, a víz, kifut a hálós szemén.

Sánta zsidó égre néz, fél lábon áll, füttyürész, ezér juhokat öríz? — Mák.

Gyépen mentem, gyépen gyüttem, arany gyűrűm elvesztettem; hód meglátta, nap félvette? — Harmat.

(Szentcs.)

EHRLICH LAJOS.

T á j s z ó k.

H o n t m e g y e i e k.

Pallag: parlag.	supéllát: menyezet, mely
pétérke: l. pípike.	alatt megy a pap.
petrécze: kisebb rakás	sutyi: balog kezű.
lekaszált fű; több ilyenből lesz	strapáczió: baj, kellemet-
a „buglya“.	lenség.
pípike: a kis csibék nyelvén	szádalló: dugó, mivel a
támadni szokott keményedés,	hordó szádját elfödik.
mit lecsíp a gondos gazd-	szarévő: fősvény, zsugori.
asszony. Ha a kis gyerek vala-	szérvian: zöld paprikát,
mit igen kíván, ezt mondják:	hagymát áruló kesztölcziek, kik
Ne no, hogy pípikét ne kapj.	szerbiában is voltak s zöld-
NSz. pípite.	séggel kereskednek.
pisle: midőn a kenyeret	szervian tövis: szerb
megszegik, a levágott rész.	tövis.
piszke: egres	szíka: szálka.
prosiczió: processio.	szüget: sziget.
porczió: adó vagy rész,	takonypóc: taknyos
pl. egy porczió szína.	gyereknek mondják.
puruttya: utálatos.	tapogató: borító háló.
pöfeteg: máshol: banyaposz.	taszitok: nyujtok, adok
riszál; riszálja a farát a	értelemben is, pl. Majd neked
kényes lány.	is taszitok valamit. Bajtán hasz-
Rontó Pál: ruhaszaggató.	nálják.
rösgye: csomóba kötött	templomaty: templom-
faágak.	felügyelő.
sifli: haluska.	tetézve: midőn a vékára
subáb: bucsujáró sváb.	annyit tesznek, a mennyi ráfér.
Mária Nosztrára mennek kör-	tisztösségszómondva:
menetileg a bucsusok, ezek	használják, midőn urnak mon-
subábok, ha magyarok is. „Mijen	danak vmit, pl. Tisztessigszó
subábok? — Magyar subábok,	mondva az istállóba mentem.
gyertek harangozni elejükbe “	

ZIBRINYI GYULA.

Udvarhely megyeiek.

Bonfordi: féleszü.	kátékéris: katechesis.
bozzafa: bodzafa.	káboszta: káposzta.
csenderi: cserebogár (Hár.-szék).	kopóra hajtani: egyenesen feldobni, tetőirányosan.
csurmoja: melampyrum arvense.	kikog: nyuvadoz.
czüvek: czövek. „Hid alatt czüvek, szökjék ki a szüved.“	kömies; kömives.
döcsög: a bölcső ide s tova verődik, döcsög, döczög.	nyirfa: rosz fehér ló. „Nó osztán rosz két nyirfa e.“
eköl-meköl: akadozva beszél.	nyület: ide-odajár.
felebbett: felszakadott pl. a sár, az az: nagy sár van.	ótani: oltani.
gajbatag: féleszü, buta.	perédikáczu: predikáció.
gönne: nöstény disznó.	petőzsejőm: petre- zselyem.
hiszábali: jobbfelőli.	pülünke: pehely.
hodáj: hold, pl. sok hodáj földje van, azaz: sok hold..	töpörtyü: töpörtő.
	zélus, zélussal jár: nagy lármával, haraggal jár.
	zobogtat: zörget, ráz, pl. a szél az ablakokat zobogtatta.

SÁNDOR JÁNOS.

Győrvidékiek.

Akona: hordódonga.	irém: öröm.
birákok: előljáróság.	isten haraggya: mennykő, villámcsapás; megütött az isten haraggya. A villám:
bókony: hajóborda, melyhez a hajó deszkái vannak szegezve.	isten nyila.
csádé: vastag, puha sás.	jani: az, a mi némely vidéken a manó. Így mondják: jani tudgya — jani vigye — jani üsse.
csalárd: család.	jóság: gabona.
csuhu: a latin juncus.	kaczat: ezen nevezet alá foglalnak mindennemű házi szert, butort, ruházatot, pl. nem sok kaczatom van; szép ka- cattya van.
elsőbbik: elsőben, először.	kákó: káka.
evedző: evező lapát.	kalánis: kanális.
fírég: mindenféle ártalmas állat, mint patkány, görény, egér, tetű stb.	komócsing: fűnem (náda- sok szélein terem, két láb magasra nő s hasonlít a nádhoz).
gaborgyás: vad, szeles, haragos (emberről és időről).	kopó: a nád tarlója.
gánya: kánya.	
gibérédik a kéz a hidegtől:	
zsibbad, elfásul.	
hókony: kis fejsze.	
ihas: szomjas.	
itlen: éhes (többnyire csak baromról).	

KISS IGNÁCZ.

Nógrádmegyiek. *)

- Abájjgat: sürget, 427. ételnek, roszul sült kenyér v.
 alamuszi: alattomos, 371. kalács.
 b é n g é z n i: böngészni. g y i ó: dió.
 b ó b i s k á l: szundikál, 371. g y o v o n: gyónik.
 b ő r e g é r: denevér, 422. g y ű k ö r: tükör.
 b u d á r: árnyékszék, 43. h a n c z u r o z: dévajkodik,
 c s i m p a s z k o d n i: kapaszkodni vmibe, 371. pajkoskodik, 184.
 c s i n g é r: löre, 371. h ê: megszólító szó, 427.
 c s ó r é: savó, 426. h u b o r k a: ugorka.
 c s u h a: szűr, melynek mind hú még: ezen kifejezést használják, midőn a lovat elülről hátrafelé akarják mozdítani, 424.
 c z á f l á t: haszontalanul járkel, 135. i g é n é s: egyenes.
 c z i p e l l ő: női czipő. i s t r á z s â: öríz, virraszt.
 d a r a: darabosra őrlött árpa, 424. í z: fene.
 d ó g o z ó n a p: hétköznapi. k é c z é l e: kötény, 297.
 é g y k o r á c s ú: egykorú, k i l a: mérő.
 e g y i d ő s, 136. l á j b i: mellény.
 e l p u s k á z: elhibáz, elront, 181. l á s k a: metéltnek gyúrt s kinyújtott tészta.
 é n n é h á n y: egynéhány. l é t r a: lajtorja.
 e s p i o n: kém, 372. m á s i n a: gyúfa.
 e s z t r é n g á l n i: a juhokat fejéshez terelni. m á s í t: változtat, 182.
 f e l e k é z e t b e: (egy, két... stb.) éczczér, kéczczér stb., 423. m é t t é r t: elszáradt. Különösen a szőlőről mondják.
 f i a: fattyuhajtás a kukoriczánál. m o n y a s: csöddör, mén.
 f i g u r á l: tréfál, 371. ö k l e l: oldalszurásom van 427.
 f í s ű: fésű, 134. p a s k o m: legelő.
 g á l i b a, z á v a d z a: akadály, 374. p a s z k o n c z a: a kender azon része, mely virágzik.
 g á n c s ó n y i v. g á n c s o t p é n d é l: szoknya féle, melyet ing helyett használnak. Kiegészítő része az ingvél.
 v e t n i: lábát másnak a lába p o c z i k: egér, 471.
 e l é t e n n i s a z t e l e j t e n i. p o s s a t t: savanyú, 471.
 g á n c z a: egy neme a téisztás s o m v a s z t: a dió zöld héját szedi le, 235.

(Rimóc.)

GONDA BÉLA.

*) Ezek a tájszók különböző vidékekről beküldve közöltettek a M. Nyelvőr II. kötetében, azonban részint más alakban, részint más jelentményben.

G. B.

Tolnamegyeiek.

Ás lang: oly kénrudacska, melyet a hordó tisztításához alkalmaznak; (e német szóból: einschlag).

baganczos: kóczos.

bagós: ki sokat szeret dohányozni.

buczkos: bütykös.

bilíngéreznyi: az elhullott szőlőt, gyümölcsöt vagy gabonát a szőlőhegyen, fán és mezőn összeszedni.

bugyelláris: erszény.

czájj: élesztő.

czilindér: lámpaüveg.

czoki: a kutyák kihajtására szolgáló kifejezés; pl. czoki a szobából.

csádé: nádforma fű, víz partján szokott nőni.

csávás: vályu, a disznók számára.

csipet (v. maczurka): kicsiny.

csippen: csöpg.

diczegős: pl. diczegős az út; a h. rázós.

donog: dong.

dödöjje: tészta árpalisztból.

eleveny kényeső (v. semmi): higany.

emse: nöstény; (minden állat, még a madár is; emse madár).

epés: mérges.

êső ház: utcái szoba; kis ház: udvari szoba.

esztendéj: három esztendéj, hogy ott voltam.

fajn: finom.

fээр: fehér.

fejes: oktalan.

firhang: függöny.

fönnálló (v. kasznyi v. ómárgyom): szekrény.

forintos: nagy-boltos.

füles: kancsó.

gang (v. gádor v. tornác): elöcsarnok.

garasos: kis boltos.

gízes: gazos.

góré: melegágy.

galand: vászonszalag.

gyün: jön (s ebből: gyüök: jövők; gyüet: jövet.)

hajtóka: kis gyermeknek való kabát.

haramja: a tolvajt mindig így nevezik.

hasas: kövér.

hájja: híja (3 kr. hájja.)

isztérgye: eresz (ólnál, fészernél; v. ő. ragál.)

kenyőcse: kocsit kenő háj.

kolompér: burgonya.

komásli: női cipő.

kondár: kanász.

kongó-pénz: rézpénz.

konvenczió: rész a pap számára.

korbács: korbács.

krobátli: mindenféle nyakkendő.

kotyradék: a gabona alja, ugynevezett szemete.

kisajtó: melyen az emberek szoktak bejárni az udvarba.

könnyid: könnyű.

kurtaszémű: irigy.

kuczú: ezt akkor használják, midőn a disznót hívják.

(hűcs ha kihajtják)

(Felső-Nyék.)

ENGEL JAKAB.

Ikerszók.

Út-mút, ha a munkájában lomha és kedvetlen. „Dolgozik, de kölletlen, csakugy „út-mút“.

ügyes-bajos; ügye van, de vele baja is van.

ugri-füles, csintalan, roszalkodó emberre mondják.

üti-véti a dolgát, de nincs láttatja (eredménye.).

üz-füz, üzi-füzi; mondják, ha valaki hivatlanul a más dolgába avatkozik. „Né üzd-füzd a más sorát, ha láss a magadéhon“.

vakkant-bakkant az ember, ha olyan szót mond ki, a mit nem lett volna szabad.

vír-vár: zaj, lárma, pl. a

(Szeged vidéke.)

lakadalmas háznál. „Vót náluk ojan vír-vár, hogy no, pejig maj bele fultak a zsiratlan kásába“ (Gúnyos közm. a lakadalmas népre.).

viczköl-vaczkol a gazdasszony, midőn este a gyerekek ágyát készíti. „Vaczokra gyerők“: menjetek feködni.

zij-zaj, lárma.

zür-zavar.

zirög-zörög a láncz, ha megmozdítják.

zelle-felle, nyári zivatar.

zene-bona, veszekedés, czivakodás. „Ojan zene-bona vót a szomszédba, hogy a zöreg bérösnek két fogába kerüt“.

FERENCZI JÁNOS.

Kaszárnyai szók.

Rajcsúr: reitschule.

randzsírozni. Örmester fog randzsírozni (népd.).

regement. Kosut Lajos azt üzente, Elfogyott a regementye (népd.).

reguta, regruta. Ott vannak az új reguták, kinek göndör haját nyírnák (népd.). A szegedi kaszárnyába, sok réguta be van zárva (népd.), az az értelme, hogy 8 hétig, mig a recruten-abtheilungba vannak osztva az újonczok, csak nagy ritkán, s akkor is öreg baka kíséretében szabad kimenniök a kaszárnyából.

rekcum: rechts um. Nem kell nékem rekczum, kerdáj, apmasír, Ha ezt hallom a lelkem

is csak úgy sír (Nemzetőri dal a forradalomból).

remonda, -ló. Közibe vezetett száz remonda lónak (népd.). Átvitt ért. remonda ember, csúf, házsártos, gonosz ember.

report. Reportra stimolni. Káplár vigyed árestomba, Holnap hozd hozzám reportra (népd.).

retirál, reterál. Lám a magyar nem tud megretiráni, Megmutattya, hogy hogyan köll megállni. — Ott a német reterál, Komáromig meg sem áll (népd.).

rezolva

riktájik.

risztung.

rota, rotonpár, ruta.

rujk: ruhig. Hurítás, hogy
csendesesen legyenek.

rukkoł, ki-, be-.

sajba: scheibe.

sarzszi: charge.

sicz, -bojt, siczár: schütz.

silbak, sirbak.

simléder.

sistat: schiessstätte.

spádli: spaten.

spajzczetli. Hát a spajz-
czetli mit keres a kabáttján.

spekulál: a ki katona-élete
terhein iparkodik könnyíteni.

stellírozni. Kapitány fog
stellírozni (népd.)

stokház. Jaj de szenny-
es a kéd inge-gatyája, Beszeny-
nyezte a pozsonyi stokházba
(népd.).

strajk. Beatta a strajkot,
vagyis a napos káplár jelentést
tett a kaszárnyából esti 9 órán
túl kimaradtakról.

stróf, megstrófolni.

suczlapni.

sunigli.

BALLAGI ALADÁR.

Vöfény mondókák.

M u l a t t a t ó k.

(A násznagy a muzsikuskoknak ajándékot küld.)

Az első muzsikusknak hosztam ajándékot,
Lelkire az ördög vetne százalíkot;
A másodiknak is maj hozok eleget,
A Várkus mezején fogdoshat egeret.
A harmadiknak, csak a mennyit akar,
Legyen az övé, mit a macska betakar.

*

Jó napot vitézek, ide hallgassatok,
Jó tormás csukával engemet tarcsatok,
A czédulátokat énnékem aggyátok,
Szűröm gallérából maj nektek papolok.

*

A mi segedelmünk légyen a nagyszemű, karikalábú Jupiter-
nek nevében, ki szerzette az öreg üllöt, a nagy és kicsi kalapácsot
és minden csengő-bengő szerszámokat, a fútatót, a nagy fogót
tinéktek. Ídes kedves fekete likú hallgatóim a ti hasznatokra!
Aphele, aphele!

*

Mikor én az erdő köszt sokat forgottam,
Juhok, disztók között én sokat bújdostam:
Rongyos bocskoromat gyakran nyársra húsztam.

*

Mikor én a hadban fűkapitán vótam,
A temető kerben sok bodzát leváktam.
Mikor Várad alatt bolhán nyargalásztam,
Fűszfa paripámon magamat hántattam.

*

Mikor szent Lászlónak hírit se hallottam,
 Hogy oda mehessek, arrúl gondolkottam;
 Jóllehet még akkor világon se vótam,
 Mégis egy tarisznyát a nyakamba vontam.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Husvéti mondókák.

1.

Ma derült fel husvét
 Második hajnala,
 Mejjbe szokott jární
 Az ifjak tábora.
 Kejj fel gyenge kis jány,
 Mélyen elaluttál,
 Gyenge rózsa virág
 Szêpen kinyitottál.
 Add ki a pár hímet,
 Mejjet megigértél,
 Hogy minden legênnék
 Párjával rendeltél.
 Add ki hát szaporán,
 Ne kêsél sokáig,
 Hogy ez a pár suhancz
 Mehessen tovább is.

2.

Örüjj és örvendezz,
 Sionnak lejánya,
 Mejjbe felvirattunk,
 Ez husvét napjára.
 Én is felkeltem és
 Hozzátok elgyöttem,
 Hogy a rózsás vízet
 Fejeteekre öncsem.
 Aszt kêvânom nêktek,
 Éjjetek sokáig,
 Terjegygen êltetek
 A halál torkáig.

("Or. Felső-Szabolcs.)

DEÁK ELEK.

Párbeszédek.

— Hej, fijam, halod é micsinyátam?

— No mit tett kê?

— Éméntem a lájblis zsidóhó, osztánnék égvéttem tüle
 aszt a fajn kik zsinyoros puruszlít, maj jó lész a szentégyházbo
 innepnop.

— Hát minek vette ég, iszén von ketéknek ölég, osztán-
 nék még maj mibû füzeti ki?

— Ném kô mos' égfüzetnyi, attam nekijje levelet; maj êvár
 esztendejig is, azér még odaigérttem nekijje a kotyradékat.

— De ugyé a szülémnek (anya) még ném vett komáslit?
 pedig hogy kõne nekijje; még a bótba sê mer êménnyi; ma is
 a Pannát kütte ê.

— Maj vészék onnok is; addig még né járgyo az uczzát,
 haném tisztogájja a kertét; ugyis mījjen gízés. Té még Êstók
 ménny az istállóba, óczd ê a kötöket, osztánnék hajcsd ê a párákat
 itatnyi; mer ê kõne ménnyi a malomba ôletnyi; má é' marék
 harapnyi való (kenyérre való) liszt sincsen a kamurábo; az
 annyuk még sütnyi akarna.

(Felső-Nyék Tolna m.)

ENGEL JAKAB.

Karácsonyi misterium.

Személyek.

Angyal.

Huszár.

Kulidom (kis juhász).

Öreg

Közbülső } juhász.

Első

Második } betlehemhordozó.

Bábtánczoltató.

Angyalok. Pásztorok.

Beköszöntő.

Angyal. Dicsértessék az ur Jézus Krisztus, Isten e háznak ura!
 Régen megírták a mennyei próféták Krisztus urunk
 születése napját. Szabad a tisztességes Betlehemmel
 bejönni? (Csenget. A két betlehemhordozó és báb-
 tánczoltató bejön.)

Mind (énekelve).

Szerencsés óra,

Boldog éjszaka!

Megszületett a Jézuska

Az éjszaka a jászolba.

Szerencsés óra,

Boldog éjszaka!

Esse-vesse ez világra,

Ohajtott gyümölcsöt hozza

A szüz Mária,

Dávid lánya.

Huszár (bejön.)

Nosza tehát jó gazda, terítsd Lepi meg házadat;

asztalodat;

Oszd fel borodat,

Mert szakállas vendég

Mutasd hozzánk jó akaratodat.

(Kikiált.) Gyere be Kulidom, mert majd meleg kalácsot
 kapsz.

Kulidom (bejön).

Kisült már a kalácsom;

Kalácsos jó estét kívánok

Kalács ide fontos,

Itten a fris házi gazdának.

Rítes ide rongyos,

Kis karácson, nagy karácson, Menyecske szíp piros. (Kiszól:)

Gyere be pajtás, mert majd meleg kalácsot kapsz.

Közbülső juhász (bejön). Kolbászos jó estét kívánok itten
 a friss házi gazdának!

Hippel hoppal, midőn a betlehemi pusztán jártam,
 sétáltam,

Sétálásomban egy bak-kecskére találtam;

Kitől úgy megijjedtem,

Hogy 777 ölnyire clestem.

Kulidom (kiszól): Jöjjik be kend öreg apám! mért nem düti
fel kend a boros hordót, sem a pályinkás korsót?
Mert nem teszik ki az ajtóba.

Öreg juhász (künn). Várjatok, ídes fiaim, hadd szedjem le a
füstös kolbászt a kéminyből.

Kulidom. De ne küssik kend sokáig, öreg apám.

Öreg juhász (bejön). Szerencsés, lencsés, füstös kolbász jó
estét kívánok itten a friss házi gazdának! (Közbülső
juhászhoz.) Hát ti ídes fiaim, idebenn csak esztek-
isztok, szeginy öreg apátokról nem is gondoltok?
Száz farkas elibem állott, ezt a rongyos nedves
bundámat azt se tudtam, merre hánnyam, vessem.

Kulidom. Öreg apám, a száz közzül kettő se vót.

Öreg juhász. Megengedem, ídes fiam, mert mikor az öregnek
a szeme káprázik, a bárányt is farkasnak látja.

Mind (énekelve).	Mellette vagyon
Menyből az angyal	Az édes anyja,
Lejött hozzátok	Mária;
Pásztorok.	Mellette vagyon
Hogy Betlehembe	Az édes apja,
Sietve menvén	Sz. József
Lássátok,	Szépen zengedezzenek a citerák,
Az Isten fia,	Jézus született,
Ki ma született	Harsogjanak a trombiták,
Jászolban,	Isten ember lett.
Jászolban fekszik,	Eszter, Gábri, elark angyal
Barmok közt nyugszik.	Áldottnak mondván.

Pásztorok (énekelve).

No ti pásztor legények,	Az ur Jézus közöttetek,
Dicsekedjetek;	Vigan legyetek.

Mind (énekelve).

Város végén nem messze	Mellette szűz anyja,
Vagyon istállócska,	Ki őtet ringatja,
A jászolba ott fekszik,	József és Mária.
A barmok közt ott nyugszik;	Ale-alelúja!

Huszár. Sűrű áldással zeng a vig öröm szája,
Nyílik a végságnak minden mosolygó rózsája,
Most nyílik ezeknek minden muzsikája;
Krisztus urunk születése napjának
Eljött az órája.
Eljött immár a mi szívünk vára;
Virasszon fel az ur Jézus Krisztus
Új ünnep napjára!

Kivánom az ur Istentől, hogy életeteket tartsa, sok
számos napokra virassza, végre a mennyekbet
jobb keze felől ültesse; hol a megboldogul-
lekekkel mindörökké vigadjanak ezekkel.

Glória!

Pásztorok. Hallod pajtás, egy óra?

Husár (az angyalokhoz). Inszerdius, mi vagy?

Angyal (énekelve).

Én mennyei angyal vagyok,	A mint jövendöltetett,
Nektek örömet mondok:	Betlehem városába,
Mert ma nektek született,	Rongyos istállócskába.

Pásztorok (énekelve). Csak siessünk, csak ballagjunk
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába!

Kulidom. Hamar, hamar friss gazdasszony,
Szaladjon a kamarába,
Abból a jó meleg tejes-vajas kalácsból
Kettőt-hármat lökjön a tarisznyámba!

Közbülső juhász. Hamar, hamar, friss gazduram,
Siessen a kamarába,
Abból a 777 rőfös kolbászból
Vagy három-négy rőföt tekerítsen a nyakamba!

Öreg juhász. Hamar, hamar, friss gazduram,
Fusson a pinczébe,
Abból a 77 esztendőös rácz ürmösborból
Töltse meg ezt a kis redves kulacsomat!

Angyal (a huszárhoz). Gazdám! Van-e ezeknek az elfáradt
pásztor legényeknek elegendő szállások?

Husár (a juhászokhoz.) Van még a gazdámnak
Két kazal szalmája,
Garmada pévája;
Vessítek kétfelé azt a két nagy számár fületeket,
Tudom, nem vesz meg az Isten hidege benneteket.

Juhászok (lefeküsznek egymásután.) Feküdjünk le a kokasülőre,
még annak is a legtetejibe. (Horkolnak.)

Angyal (a juhászokhoz.) Aluszol-e te juhász?

Pásztorok. Hej, dehogy aluszom, mikor most is bort innám.

Angyal. Jártak-e itt farkasok?

Pásztorok. Hej nem is angyalok.

Angyal. Vittek-e el sok bárányt?

Pásztorok. Hej nem is ők hoztak.

Angyal. Folyt-é el sok víre?

Pásztorok. Hej nem is a teje.

Angyal. Ugatták-e a kutyák?

Pásztorok. Hej nem is kacagták.

Angyal (énekel.)

A betlehemi pusztán

Juhokat őriz Koritán;

Angyalok énekelnek,

Vig örömet hirdetnek.

Pásztorok (földön fekvé énekelnek).

Pásztorok, pásztorok,

Keljünk fel;

Mert im, angyal jelenti,

Hogy messiás születik;

Fáradtságot érte ne sajnál-

junk,

Talán még az éjjel is rátalálunk.

Ó szegény, mint fázik,

Könnyeitől ázik;

Mert nincs neki dunyhája,

Sem cifra nyoszolyája,

Csak széna és szalma.

Huszárr (Kulidomhoz.) Kelj fel te Kulidom, mert jót ütök a farodra!

Kulidom (felkél s énekel.)

Juhászim, pajtásim,

Beg elaludtatok;

E nyáj csorda mellett,

Egyedül hagyatokat.

Ó de szép uraság,

Ez a szép nyájasság,

Mezei pásztorság. (A közbülső

juhászhoz). Kelj fel, pajtás, mert az én szememből

régén kiverték az álmot. (A közbülső juhász felkél.) Mit

álmodtál, pajtás?

Közbülső juhász. Költsük fel öreg apánkat, majd megmondja az.

Kulidom (az öreg juhászhoz.) Keljik fel kend, öreg apám, mert restebb kend egy 77 esztendősn vén csipás, taknyos lunál.

Öreg (felkél.) Azír a mir riszeg vagyok, tudok ugrani egy nagyot.

Kulidom. Mit álmodott kend, öreg apám?

Öreg juhász. Én ídes fiam? Olyan nagy ócsóságot álmodtam, hogy egy kanál viz egy arany volt; egy hordó bor egy kis píz volt. Ha olyan vastag kötélre kötnének, mint egy czérnaszál, addig vágnám-vonnám, még elszakitanám; hogy arra a nagy ócsóságra vissza juthatnék.

Mind (énekelnek.)

Hol van szűz Mária?

Glóriát mondani,

És egy istállóban

Vígan zengedezni;

Ő elkezdi és énekl,

Hogy a fiát elaltassa.

Ez altató nótá:

„Szerelmes magzatom,

Jaj de rígen szánlak,

Hogy ez nagy hidegben

Be nem takarhatlak.

Aludj kincsem,

Aludj lelkem,

Aludj édes fiam!

Hogy ha bölcsöm volna,

Abba fektetnélek,

És mint édes anya

Szépen rengetnélek.

Aludj kincsem,

Aludj lelkem,

Aludj édes fiam!

Első betlehemhordozó. Inseriris, fratris,

Szálljunk hát tovább is;

Mert a mi betlehemünket

Várja még több ház is.

Látom a gazdámnak hozzám jóvoltát,

Asszonyomnak szája mosolygását.

Zörgetik a kócsot, pénzt akarnak adni;

De a pénzes ládát nem tudják felnyitni.

Asszonyom, asszonyom, nyuljon a zsebébe,

Egy pár forintocskát tegyen a perselybe!

Másik betlehemhordozó. Instállunk egy kis gyertyácskát,

Hogy el ne veszítsük a kicsi Jézuskát,

Mellé egy pár forintocskát.

Bábtánczoltató (kiveszi az ördögöt.)

Huszárr (az öreg juhászhoz). Mivel él ez öreg apám?

Öreg juhász. Az, ídes fiam!? Forintosokkal, ötösökkel,
tizesekkel, még a százast is megeszi, csak adni kell
neki, hogy egyék.

Mind (indulnak énekelve).

Nosza tehát, jó gazda,

Maradjon házadra

Bocsáss minket utunkra;

A jó Isten áldása!

(Tasnád.)

GACSÓ KÁLMÁN.

Gyermekjátékok.

Cziczásjáték.

A gyermekek körbe állnak. E közben az egyik a játszók
mindenikénél elkezdí a következő verseket mondani:

Ögy, kettő, három, négy, verd a bugyogóba!

Ucczu édes komámasszony,

Beteg a ményasszony.

Szántottam gyöpöt,

Vetöttem gyöngyöt,

Hajtottam ágát,

Szakasztottam magját.

Csir, csur, ki vagy té kis kormoska?!

(Vagy :) Ögyödön, bögyödön, öt mázsára,

Szól a rigó rikkanczára,

Czérnára, czinögére,

Csicz ki madár ja mezőre!

(Vagy :) Ögyedön, bögyedön, tengör táncz,
 Hajdú sógor, mit kívánsz?
 Ném kívánok ögyebet,
 Csak égy messző egeret.
 Nyúl, nyúl, nyomadék,
 Bárány, bárány, bökedék;
 Űzsd ki szívem, mélliket?
 Eszt a legszöbbiket.

(S kire az utolsó szótag esik, az a c z i c z á s; „fafogódsi“
 játéknál pedig az k i n n v a n.)

(Mosgó. Somogy megye.)

SZILSÁRKÁNY ÖDÖN.

Angyal és ördög.

(Leünek a födre; égy a sugó, ki mindenkinek nevet sug
 a fülibe, úgy hogy az angyal és az ördög még né hájják.
 Ez a kettő fére mégy; mikor gyűnnek, a sugó az ördög elé áll.)

Angyal (koczog.): Csin, csilin, csincs!

Sugó: Ki van az ajtóná?

Angyal: Az angyal az arany páczáva.

Sugó: Mít keres?

Angyal: Liliomot (vagy: „oroszlányt“ vagy: „aranyat“
 a szerint, a mint a nevek az állatok, virágok, vagy kűek közű
 vannak választva. Ha étaláta, fére vezeti; ha nem, akkor is fére
 áll. Asztán gyűn az)

Ördög (koczog.): Bum, bulum, bum!

Sugó: Ki van az ajtóná?

Ördög: Az ördög a furkós bottyáva.

Sugó: Mít akar?

Ördög: Rózsát stb. stb.

A kinek felén többen vannak, az a nyertes; a vesztest asztán
 mégcsipkédik.

(Veszprém megye.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermek-mondókák.

Jóska bóska babóska,
 Verepeknék anyossa.

Kit falúba, kit mezőbe,
 De legtöbbet farkasmezőbe.

Katarina Borbára,
 Szelet viszön Tordára.

Ista-pista piárista,
 Tedd a gagyád áristomba.

(Homorod-Almás.)

Édös komám Pista Pál,
 Jaj be sokat hazudál;

SÁNDOR JÁNOS.

Gyermekszók.

Ácsi: fölállni.	kácsó: kéz.
bocá: tehén.	kâcsi: kalács.
birbi: éjjeli edény.	pápá; kenyér.
cicike: emlő.	potyi: czipő.
cocó: ló.	tütü: víz.
bábó: láb.	tente: feküdni.
hápuca: ezt mondják neki	zsizsa: világosság (gyertya-
és mondja ő is mikor elesik.	vagy lámpától).
Körülbelül: kelj föl.	

(Félegyháza.)

SZIVÁK JÁNOS.

Állat hívó és kergető szók.

Kis kutya. Hivogató: Né psz,	Lúd. Hiv.: Né bibi, né né.
psz, psz.	Kerg.: Ved ki, né lúd né.
Nagy kutya. Hivogató: Ta né,	Tyúk: Hiv.: Né tyu, tyu, né né.
né ta.	Csirke. Hiv.: Né pire, né né.
Mindkettőre. Kergető: Kusti,	Mindkett. Kerg.: Hess, hss.
ühü.	Pujka. Hiv.: Puj, puj, puj ne.
Macska. Hiv.: Czicziczicz né.	Kerg.: Hess póka, hss.
Kerg.: Siccz.	Tehénféle. Hiv.: Né böcze,
Csikó. Hiv.: Né maczi, né, né.	né, né.
Ló. Hiv.: Maczi, paczi, né, né.	Kerg.: Hoisz csáli, bokros stb.
Sértés. Hiv.: Né coca, né, né.	Szamár. Hiv.: Maczi, né, né.
Kerg.: Hücscs ki.	Kerg.: Hojsz tüled né.
Házi nyul. Hiv.: Né mucz-	Galam b. Hiv.: Tub, tub, tub.
mucz, né.	Kerg.: Hess, hss.
Récze. Hiv.: Lilililili, né, né.	Juh. Hiv.: Né bari, bari, bari né.
Kerg.: Hess, hess.	Kerg.: Trücs, trücs.
(A réczét így is hívják: Né	(Veszprém.)
rucza, né, né.)	HANTZ GYULA.

Átkozódások.

Vessön föl az istennyila a fiastyúkg!
 Aggyon neki az Isten égy vak lovat, félcse a feleségít,
 fájjon a foga!
 Tögye az Isten a mönnyei vëllahajtóba!
 Ögye ki a fene a két sor fogát.
 Szoricson az Isten égy krajczáros kis katuljába.

(Holdmező-Vásárhely.)

KOVÁCS LAJOS.

Családnevek.

Antal. Agocs. Anderko. Ale. Ali. Ádám. Andrási. Brukner. Berkes. Balog. Bódi. Budai. Bercsik. Batorszki. Balla. Bardos. Berecz. Bodnár. Bene. Burai. Bedródi. Bubai. Borda. Balázs. Gsepregi. Csöke. Csinege. Csóka. Cseh. Csere. Csaba. Csetneki. Debrődi. Deli. Domán. Dubinszki. Fejér. Ferencz. Ferenczi. Fülöp. Fodor. Farkas. Fejti. Ficsor. Firkula. Görgői. Gulyás. Gecse. Gábor (sas). Galbács. Gyökér. Hajdu. Ház. Herbát. Horvát. Homonai. Homrodi. Hercseg. Hideg. Hegyi. Holló. Hőllő. Jakab. Juhász. Imáncsi. Kálmán. Kaló. Katona. Kovács. Kis. Kún. Kolonics. Köteles. Kocsis. Kardos. Lacho. Lajos. Makula. Mutza. Mag. Matula. Manó. Mező. Munkácsi. Mocsár. Molnár. Murvai. Mészáros. Mihály. Menyhárt. Major. Nagy. Nánási. Német. Oláh. Pál. Pataki. Pásztor. Péter. Paksi. Pantó. Pázsit. Puzsár. Petrik. Pók. Polák. Pajod. Pózman. Rente. Radics. Rubi. Sági. Simon. Simkovics. Surjánszki. Sebők. Sinkó. Sobári. Szóltés. Szögedi. Szabó. Szendrei. Szimsák. Szekér. Szarka. Szabári. Szütz. Szatmári. Szikszai. Szányi. Szekeres. Székely. Sziláki. Tari. Tűz. Takács. Tót. Trugel. Ugrai. Új. Utassi. Varga. Végh. Virág. Vincze. Zsibok. Zsólyom.

(Egyek. Szabolcsmegye.)

IHÁSZ GÁBOR.

Hely- és eszköznevek.

1. Szőlőhegyek. Bacsikai. Barta. Bekecs. Berekaj. Bisalmás. Bódi. Bolond. Bomboj. Borkút. Csákány. Csajka. Czókus. Dorgó. Felbér. Gyötrik. Hangács. Fürdős. Harcsa. Hegymegi. Hintós. Hollós király. Hosszúhegy. Hótvögy. Istenhegy. Kakas. Király. Kishegy. Köporos. Köves. Középhegy. Köveshegy. Kurmai. Kukja. Kűvágó. Lengyelkirály. Makovicza. Mandulás. Májpatak. Makkos. Nyúlászó. Őszhegy. Percze. Sajgó. Sarkad. Suba. Szegi. Szemere. Szentamás. Urágya. Urbán. Veselényi. Vilmány. Virginás.

2. Szüretelő edények és eszközök. Putton. Cserpák (merítő kisebb faedény). Kád. Taposó kád. Kádicska. Dézsa. Fennálló hordó. Terhes hordó. Sajtó. Pap (a sajtóláda fedője). Stömpöly. Gerendej. Hordó. Átalag. Berbenke (kis hordócska). Lihó. Karika (a hordó dugasza). Cső (az erjedő bor dugasza) vagy Szádló. Zsojtár.

3. Szüretelés - nevek. Szedni. Aszút szedni. Csomosolni. Csomoszlófa. Taposni. Taposó zsák. Szűrni. A szemét kiönteni (mikor a kifolyásig öntik a hordót). Must. Bor. Lőre. Közönséges bor. Szomorodni (mikor az aszút nem szedik ki). Fordítás (mikor ócska seprűre öntik az új bort). Lopózni. Csapra

verni. Kóstoló. Másolás (mikor a leszűrt aszúbor törkölyére mustot öntenek). 1–4 puttonos asszúbor. Esencia (az önként leszivárgó aszú leve). Ürmös.

(Mád.)

SZABÓ DÁVID.

Néprománczok.

Három árva.

Ablak alatt három fűszfa,
Az alatt van három árva;
Odaméne szép szűz Márja,
Kérdi: „Mét sírsz három árva?“
„Hogyne sírnék szép szűz Márja,
Mikor anyám föld gyomrába.“
„Adok hárman három veszsőt,
Verjétek még a temetőt.“

* * *

„Arra kérem éldés anyám:
Agygya ki ja lakat kőcscsát,
Nyicscsuk ki ja kopossóját,
Csokôjam még kezít, lábát.
Kéjén fél éldés anyánk:
Met északatt a gyászruháánk!“
„Nem kelheték éldés fiam;
Met északatt mindén inam.
Tova ményén égygy ményecske,
— Két orczája ki van fesve —
A lészén nekték anyátok,
Ki gondot visel réjátok:
Mikor inget ad réjátok
Vérrê virágzik hátatok.“

* * *

Vagyon nekünk égygy mostohánk,
Ki még ügyet sem vet réjánk.

(Csikmegye.)

PAAL GYULA.

Lémént a nap....

Lémént a nap, még sincs este,
Vár égy szíp barna ményecske,
Az ágya is még van vetve,
Zöd szényeggel be van fedve.

A más este kísön jártam,
De szíp hat lúra tanáltam,
Fél kéne kötőfíkézni,
Ha még ném lesne valaki.

De égy hunczut csösz mégleste,
A zsandárnak béjelénte,
Kezem, lábom vas bilincsbe,
Magam a sétét verémbe.

A tömlöcznek vas rostíja,
Rózsám nyúsd bé karod rajta,
Nyúsd bé, nyúsd bé utójjára,
Bú elhervaszt ném sokára.

Vas rostíjos az én szobám,
Még a hód világ sém süt rám.
Hát a finyész napsugára,
Hogy sütne hérvatt orczáma.

Idés anyám né sírjon ken,
Azír hogy csécsét adott ken;
Göndör hajam lé van nyírva,
Katonának vagyok írva.

Idés anyám ném létt vóna,
Katona sé léttem vóna:
De még akkor bé íratott,
Mikor böcsöbe ringatott.

Idés anyám rózsza fája,
Engém nyitott utójjára,
Bár engém sé nyitott vóna,
Marattam vóna bimbóba.

(Földes. Szabolcs m.)

BAKOSS LAJOS.

Népdalok.

Hova ménsz, hova ménsz,
Szép karcsu legényke?
Ide s oda ménék,
Hol szeretőt lelék.

Éggy igen szép lyánhoz,
 Mihelyefalára ; *)
 Hat kárikán forgó
 Csikorgós kapuhoz.

Pázsint van udvarán,
 Boglár az ajtaján,
 Tornaczos eresze,
 Virágos kúrteje.

Tiszta kemenczéje,
 Séprétt háza fölgye,
 Tükör e tüzhelye ;
 Tiszta fejér inge.

Mosott ház pádlása,
 Gyalult géréndája,
 Csillagos asztala,
 Fodros szép abrosza.

Bársony nyergés lovam,
 Cséngös-péngös kardom ;
 Jó kedvemből amugy
 Fél farul ugratom.

Évegés ablaka
 Ke vesszér van nyitva,
 Szép ablakja alatt
 Félnőtt égy almafa.

Jó édes almája,
 Szép csokross virágja ;
 Lészédém virágját,
 Észém jó álmáját.

Míg álmáját észém,
 Kedvesémet ne zém ;
 Virágot ad nekém,
 Kalapomba tészém.

(Klészse Moldva.)

ROKONFÖLDI.

*) Hajdan falu, ma csak szántó föld Forrófalva és Klészse közt. R.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. JULIUS 15.

VII. füzet.

ÁL-DEVERBÁLIS ÉS DENOMINATIV KÉPZÉSEK. /

II.

II. Ál-denominativ képzések.

E második részben csak névszókka van dolgunk.

1. Első képző, mely itt magunkra vonja figyelmét, a -ség képző, mely minőséget jelentő főneveket alkot: szépség, jó-ság, bölcsé-ség, vezér-ség. A -ség-féle képzők természetüknél fogva csak névszótökhöz járulnak minden nyelvben; schön-heit, λευκό-της, crudeli-tas, szl. mudro-sti, finn hyv(ä)-yys (v. ö. Budenz, Néhány ség-féle képzőről Ny. I.). Vannak azonban a magyarban meglehetősen számmal olyan -ség-képzős szavak, melyekben e képző látszólag igetökhöz járult: aggság (akság Ny. IV. 523.); nyugság; fogság Nyelvemlékt. II. 18.; vétség; unság Ny. IV. 167. (eliges onság Kriza); birság HB.; válság; csalság Ny. II. 182.; duság Ny. II. 562. = *dulság (v. ö. tanulság h. tanuság II. 316.); ragyság vagyon; váltság M. c. 45.; költség; mentség Ny. V. 139. | szüleség 'takarmány' (v. ö. szülés u. a. II. 521.); eleség; vereség, és verség Nyelvemlékt. II. 21.; nyereség; vesztéség | jelenség M. c. 44., Pázm. Öt lev. 74., 75.; kívánság | multság; nevetség, mevettség Nyelveml. II. 29.; sietség; fizetség Ny. II. 185., 514.; szeretség ('zeretsegömre vonhatom' Sándor c. 24.); temetség Gyöngy. Kem. J. I. k. 2. r. 73. vsz.; lehetség(es) M. c. 59.; tehetség u. o. (segítség; említéség Ny. II. 183. (véletlenül Bartzafalvi is csinált egy említéség szót 'emlékező tehetség' jelentésével, l. Ny. I. 46.) | apadság Simai; bádgyadság u. o., bágyadság Ball.; fáradtság; feledség Ny. V. 316.; ijedség; izzadság; lankadság Ball.; maradság Ny. IV. 21. (maradtság mulcta M. A.);

poshadság Simai; imádság M. c. 46.; vesződség; szegődség Ball.; (szegőtttség Kriza 427.); ? gyölhődség Ny. I. 265.; hazudság; vajúdság írva vajútság 'test száradása' Simai, vajudtttság syntexis MA. (Kr.) | általság (általl) indecorum, pudendum MA.; gyűlölség (gyűlösegős Nszomb. c. 13., Debr. leg. Toldy 201.); tanulság, tanolság Domonk. él. 6.; utálság NyK. II. 380. | csalatság Ny. IV. 412., CzF. Pesti G.-ból, szövetség, ismeretség: v. ö. család-közik, szövetkeznek; ingerség MNyszet VI. 332., Kriza: v. ö. ingere-l; pirontság: v. ö. piron-gat | igekötővel nagy ritkán: megváltság Érdy c. 532.; fölmentség dispensatio, Zvonaricsból Kr. elősegítség Hon 1876. nov. 24. | nincsenség Kreszn.; vagyontság essentia, ens MA., Fal. (l. Kreszn.); urhatnátság l. fönt. 196. — Mind ezek magát a cselekvést jelölik: aggság, vétség, mulatság a. m. aggás, vétés, mulatás. — Mentség-nél kétes, vajjon a ment igétől származik-e, vagy pedig egyszerűen a men(-ik) igének men-t igenevétől. — Csalság-ot nem is kell az igetől magyaráznunk, mert van egy csal névszó is, mely = csalság, álnokság (Kreszn., KisfS. kes. szer.); csal maga a csal igétől származik s az alább tárgyalandó képzővesztett névszók közé tartozik. Lehet különben, hogy csalság eredetileg *csalaság volt, mint verség e h. vereség, mert van egy csala névszó is (csere csala); lehet végre az is, hogy csaliság volt. Ilyen kétes régibb alakokról talán a készülő történeti szótárban fogunk biztos adatokat találni. — Vagyság mellett is volt talán egy vagy névszó u. a. jelentéssel; legalább a Döbr. c.-ben van egy vagyát e h. vagonát. — Fogság mellett van egy fog névszó a fogház szóban is. — Nyugság mellett, úgy látszik, fölvehetünk egy nyug főnevet, mert van nyug-talan is (l. alább). Ép így megtaláljuk az unság-ban fölveendő un főnevet az untalan és unos melléknévben (l. alább). — Végre a szüleség alapszava szüle szintén él mint névszó, ámbár más jelentéssel. Szüle az igenévképző -j-vel van alkotva (l. Ny. V. 97.), s ilyen igenévből magyarázandók talán még ezek: ele-ség, vere-ség, nyere-ség, veszte-ség. Vesztesség vesztesség-ből is keletkezhett volna, — a mint hogy találunk nyereség mellett egy ilyen adatot is: nyereség, azaz nyereség, Ny. IV. 556. — Valószínű, hogy a többi szavaknak nagy része folyó csel-, -ó végű igenevektől származott, tehát p. sietség

*sietőség-ből lett, *fáradtság* **fáradóság*-ból, *segítség* **segítőség*-ből, *kivánság* **kivánóság*-ból, *bírság* *biróság*-ból (v. ö. *csóggat* e h. *csókógat*, fönt 194.). Csak az a baj, hogy ezen teljesebb **sietőség*-féle alakok közül eddig tényleg nagyon keveset ismerünk; megvan a *biróság*, igaz, más jelentéssel, továbbá *lehetőség* mellett *lehetőség* u. a. jelentéssel, végre *poshadság* mellé idézhető *rothadóság*, melyet Pázmányból közöl Kr. — A *fáradtság*-ot s a hozzá hasonlókat sokszor így találjuk írva: *fáradtság*, de ez helytelen összetévesztés, mert a *fáradtság* alatt egészen mást értünk, mint a *fáradtság* alatt; az előbbi a. m. fáradás, fáradalom, az utóbbi ellenben a. m. fáradt állapot, fáradt volta vkinek. Igaz, hogy e két szót egyformán értjük, úgy, hogy mind a kettőt így kellene írunk; *fáradtság*. — *Segítség* helyett *segédség*-et is találunk nyelvemlékeinkben, s így lehet, hogy amaz ebből lett.

2. Az -s képzővel névszóktól névszók származnak, még pedig részint kicsinyítők, mint *hida-s*, *sárga-s*, részint vmivel ellátottat jelölők, mint *aranyo-s*, *asztalo-s*; *tudó-s*. Igetőtől képzeteknek látszanak a következők: *táros* Ny. III. 477.; *takaros* a mi szépen össze van takarítva, p. *takaros* lány, ház, de annyit is tesz, mint 'takarékos' Toldy, *Prózaírók* 288. (CzFnál); *vakaros*, *vakarus* az Őrségben a. m. vakarcs; *tekerés* Ny. II. 280., V. 331., VI. 180.; *facsaros*, *csafaros* K. („az a ferde facsaros szófűzés“ Brassai, Sz. Figy. I. 481., 485.); *kanyaros*; ? **nyeres* ebben: *nyeresség* Ny. 556.; *csalos* III. 233.; *vaklyas* PP., *vaklyos* Calep. „coeculus, myops“ (*vaklok* coecutio MA.); *koplos* hivatal nélkül élőddő, v. ö. *koplaló*; *foglyos* jó fölfogású; *unos* Ny. IV. 167. (unos-untalan már P. G.-nál, unos-untig: „ha hármát vész, hát unos untig [elég]“ Balaton vid.); *tippanos* Ny. IV. 121. (czopákás, tapadós; *tippan* tapadóssá lesz Ball.); *kenés* kent (tengely; Hevesben, CzF.); *nyomos* Ny. IV. 70., Fal. udv. e. 13.; [emes 'mammata' Kr. úgy látszik, az *Emesu* név magyarázatára van csinálva;] *szívos* Ny. III. 555. (*sziijas* Erdélyben) *szőrgos(on)* K. 397., 398., 400.; *csapongos* Ny. IV. 42.; *magasztos*; *piritos*, *piritus*; *facshintos* görbelábu, illetlenviséletű K.; *rikkantos* „oly savanyú (bor), hogy megrikítja az embert“ CzF.; *vaklandos*, *vaklándos* (: *vaklyos* = *csiklándos*, *csiklándós* : *csiklós*; freq. képzésű igéktől); ? *kolontos* hóbortos K., v. ö. *kalandos*; *szőros* l. B. 310. l.;

buros Ny. I. 381., *burus*, *borus*, *borús*; *seres* Ny. II. 524., v. ö. *serül* K.; *piros*; *dicsös* Ny. II. 372.; *ficzós* V. 224., v. ö. *ficzkándoz* stb.; *reges* K. 533., v. ö. *regél*, *regel*, *regöl* Tsz.; *csahos* Ny. I. 422., v. ö. *csahol*; *vilos* I. 333., v. ö. *villog*; *tilos* (l. B.); *bitos* (l. B.); *gyurmos* VI. 231. (v. ö. *gyurmol* Ny.); *iramos* csuszés (jég, Ball.; v. ö. *iramodik* stb.). Az -s előtt állott rövid magánhangzó egészen elveszett ezeknél *tarts* (**tartos*), lejtős út, hol a szekeret tartani kell; kerékkötő láncz, alabor, gyeplő stb.; tartózkodás, *gêne* CzF. (*tarcs* Pázm. Ny. II. 358., Kr.); *ments-vár*, a hátráló seregnek menedékül szolgáló vár, *ments-bér* Ball.; *rikkancs* (*rikkants*, **rikkantos*, v. ö. *rikkantos bor* fönt; *ritkoncs* SzD.) csősz, kanász, tréfás elnevezés, a rikkinástól CzF. (talán inkább a rikkantástól), *inclamator*, *custos*, *vigil* Kr. Benkőből; *nyiffancs* nyifegő-nyafogó gyerek; *rivancs*, SzD. *rivvancs* jégeső; *lappancs* Kr. K. 443., Ny. V. 377. *decipula* madárfogó (*lappant* ,celat, occultat'); *libbencs* K. 507. *sánta ember* (*libbent* ,sántítva jár'); *puffancs* fölfujt tésztanem; *pilláncs* ,pillangó, mely gyertyát keres' Tsz.: *pillant*? *pillancs* Kr. 512., *illancs*-*pillancs* Ny. IV. 559.; *villáncs* K. 395. és szót. ,éji őrtűz, gyenge tűz', *villancs* Ny. II. 472.;*) *fujkásan* fuvalkodva, pöffeszkedve I. 381. (a *fujkál* igétől?). — Mind ezek látszólag igetőtől származnak: *takaro-s*, *tart-s*. Legvalószínűbb az a magyarázat, hogy e szavakban a denominativ -s képző a folyó cselekvés igenevéhez járult, úgy hogy *takaros* *takaró-s*-ből rövidült el. A hangsúlytalan szótagokbeli ó, ő rövidülése épen nem ritkaság, sőt nagyon elterjedt tünemény; csak a legvilágosabb példákat idézem: **takaródik*—*takarodik*, **keverődik*—*keveredik*, **mérkőzik*—*mérkézik*, *zárkózik*—*zárkozik*, *jövendől*—*jövendöl*, **patkól*—*patkol*, **sajtól*—*sajtol*, *esztendő*s—*esztendő*s K. 444. Majdnem bizonyossá teszi e magyarázatot az a körülmény, hogy a fönt elsorolt szavak közül néhánynak olyan mellékalakja van, melyben még megvan a hosszú ó, vagy pedig ennek rendes utóda, az u: így van *takaros* mellett *takarós* Ny. III. 233.; *tippanos* mellett *tippanós* IV. 121.; *szívós* mellett *szívós*; *nyomos* mellett *nyomós*; *rikkantos* mellett *rikkantós*;

*) Hasonló végű szavak még: *kullancs*, *kollancs*, *röhencs* ,suba' Ny. VI. 232., *vakkancs* ,vakondok'. S. Zs.

piritos mellett *piritós* és *piritus*; *buross* mellett *burhós* (Veszprémben?) és *burus*, *borus*, *borús*, továbbá maga a *ború* névszó; ép így van *kanyaros* mellett a *kanyarú* melléknév. Egyes adatokban talán csak tollhibát kell látnunk; könnyen támadhatott p. a leiró vagy akár a szedő hibázása folytán *véhös* Ny. IV. 470. e h. *véhös* azaz *vévös*, *ülös tik* IV. 167. e h. *ülös tik*, *köllös közepin* III. 468. e h. *köllös közepin*; jó volna, ha a közlők ez adatokat helyre igazítanák vagy megerősítenek. — Azonban némelyeket a tárgyalt szavak közül másképp lehet magyarázni. Így *csalos* és *unos* lehetnek az 1. pontban említett *csal* és **un* főnevek származékai. *Foglyos* mellett is megvan a *fogoly* főnév, de egészen más jelentéssel, úgy hogy *foglyos* mégis alig lesz egyéb, mint **foglyós* (freq. -l-lel). Végre *piros* mellett is van egy *pir* főnév (újabb időben általános; Kr. csak Sándor Istvántól idézi a *pir* „rubor” szót, ezenkívül csak egy adatot ismer Györfy Istvánnál: *pirja* „ejus robur”), de nem hogy a *piros* származnék a *pir* főnévtől, hanem inkább ezt alkották a melléknévből a *hires*: *hir*, *zsiros*: *zsir* stb. hasonlóságára. — *Villáncs* v. *villancs* talán nem **villantós*-ból rövidült, hanem a *villáncsol* igéből van elvonva, mint *pir piros*-ból, úgy hogy aztán az igével olyan párt képez, mint *gáncs* a *gáncsol*, *máz* a *mázol* igével. — *Regés* talán nem **regős*-ból, hanem inkább *regés*-ből rövidült. — *Vaklyos* a *foglyos*-hoz hasonlít, csak hogy nem freq., hanem denom. *l* van benne; *vaklyos* és *vaklyas* mellett van még *vaklyás* is MA-nál és Káldinál (Kr.), úgy hogy e szó vége is úgy magyarázható, mint a *regés*-é. — Különös, hogy *kódas* is van közölve Ny. II. 373. *kódus*, *koldús* helyett; *koldús* Budenz szót. szerint egy **koldó* igenévtől van s igéje ugyanaz, a mi a *kódorog* alapszava. — Végre *rikkantos*-ból *rikkants*, *rikkancs* lett stb., mint *farok*-ból *fark* vagy *Pákos*-ból *Paks* (Jancsik, Kiránd. hazánkban 60.).

3. A -cs képző kétféle szereppel fordul elé a magyarban. Van egy kicsinyítő -cs képző: *kő*—*köve*-cs, *lik*—*lika*-cs, *var*—*vara*-cs. Van aztán egy -cs, mely gyakorító igékben fordul elé: *lépcs-ő*, *hágcs-ó*, *kiváncs-i*, *buk-dá-csol*, *rág-csál*. — Találunk azonban egy rakás névszót, melyek látszólag ige-tőből -cs képzővel alakultak: *vakarcs*; *kavarcs* Ny. III. 34.; *tekercs* (*botratekeres* kalács neve); *takarcs* „dió, mandola

héja; Csallóközben töltött káposzta, máshol takart' CzF.; *kaparcs* ,teknővakaró vas' CzF.; *habarcs* mixtura (*habarcsos ut* Kr. Pázmánból) | ? *tanács*, *tanács*; *kalapács*; *kajdács* (*kadács* Ny. IV. 219.); *kopács* növény héja stb. | *kopáncs* u. a.; *ugráncs* virgoncz, ugráló; *furdáncs*, *furdáncs*, (*furgancs* Ny. III. 383., *d : g* változással): *szőkdencs* Ny. VI. 230. | *kencs* K. 504.; *foncs* ,orsó'; *kapocs*; *dugacs* obturaculum, embolus SzD.; *verecs* kötélverő gép; ? *szikacs*, *sziikkacs* (szikkadtas föld) | továbbképzéssel: *tekerce* Ny. III. 327.; *tekercsik* V. 571.; *ülcsik* ,Hevesben görbe oldalú kocsi bőr-ülése' CzF., kis gyerekeknek való rekeszes szék (Radnóton, Gömörben, Pósa L. ur közlése szerint); *foncsik* Ny. IV. 560 hajfonat (*foncsika* szakadozott öltözet darabja); ? *lepencsék*, Mátyusföldén a. m. lependék, lepke (v. ö. *lepke* magyarázatát az 5. pontban). — Az említett két -cs képző közül melyiket kell e szavakban keresnünk? Úgy látszik, egyiket sem. Ha a *vakarcs*-ot összehasonlítjuk a hasonló jelentésű őrségi *vakaros*-sal, nagyon valószínűnek fogjuk találni, hogy amaz emeből összevonás útján keletkezett, azaz *vakaros*-ból **vakars*, mint *rikkantos*-ból *rikkants*. **Vakars*-ból aztán *vakarcs* lett ugyanazzal az *s : cs* hangváltozással, melyet más példákban is találunk: *faragás*—*foragács*, *szívás*—*szívács* (Ny. V. 100., 150.), *ordas*—*ordács*, *mókus*—*mókucs* stb. — *Tanács* talán a *tanál* (talál) igétől származik, s mint *tanács*-ból lett *tanács*, úgy lett a **kalapál*-cs, **kopál*-cs, **kajdál*-cs szavakból *kalapács*, *kopács*, *kajdács* (ez utóbbinak ilyen magyarázata most valószínűbb, mint az V. 150. lapon adott). — De *kopács*-ból más felől *kopáncs* is lett (mint **szőkdélcsél*: *szőkdéncsél*); ép így lett **szőkdelcs*: *szőkdencs*, **furdalcs*: *furdáncs* *furdáncs*, **ugralcs*: *ugráncs*. — A *kencs*, *kapocs*, *dugacs* szók *cs*-je mégis lehetne az elül említett freq. -cs, de csak úgy, hogy e szavak a *ken*-csél (-*fencsél*), *kap*-csol, *duga*-csol igékből volna elvonva (mint a 2. pontban *villáncs* ebből: *villáncsol*). Ilyen elvonások még *barkács* és *rikács* a *barkácsol* és *rikácsol* igékből. — *Kajcs* képzővesztett igenévnek látszik egy freq. igétől, mert van mellette *kajcsint* és *kajcsa*.

4. A -*d* helynévképző (I. Ny. II. 345.) látszólag igetőhöz járult ebben a névben: *Vágod* ,Holzschlag'. Ez jóformán **Vágód*-ból rövidült, mert igenevekhez szokott járulni e

képző, p. ezekben: *Maglód*, *Siklód*, *Aszód*, *Szántód* (l. az id. h.).

5. A *-ka* kicsinyítő képzőt (*lány-ka*, *tó-ka*) szintén látjuk néha oly szavak végén, melyekben látszólag igetűhöz járult. Így: *nyalka*; *Nyúka* azaz *Nyúlka* nagy, hosszú ember gúnyneve Ny. V. 46. *szipka*, *szipka* (*szivarszipka* a miben a szivart szíják); *gyürke*, *lödörke* („parton ülő remetének kicsüng a *lödörkéje*: harang és az üteje; — máshol dombon ülő Demeternek kinn a *lödörgője*“ Ny. II. 468.); *gyalászka* (azaz *gyalázka*; „kint vótam a *gyalászkán*. mondja a mesterember, ha nem árult semmit“ V. 265); *nyuszk*, *nyuzga* sován, hitvány, csupasz (madár V. 182:) *törke* törek Ny. III. egy gyermekversben | *metélke* metélt (tészta); *csipdelkés*, „kiszaggatott szélű“ IV. 122. | *csuszka*, *ilonka* Ny. IV. 172., *ironga*, *iringa*, *csiszinka* Ny.; *csoronka* vízcsurgó; *fityenke* Ny. V. 376. — Az első csoport szavaiban, azt hiszem, épen úgy elveszett az előbb ott volt igenévképző (az *ó*, *ő* hang), mint a 2. pontban a *tarts*, *rikkants* stb. szavakban. *Nyalka* MA.-nál még csak „helluo, catillo, ardelio,“ s ugyanezen jelentéssel megvan nála *nyalóka* is. *Nyúka* épen olyan szó, mint *nyalka*, de hogy **nyulóká*-ból magyarázzuk, abban az a nehézség, hogy gúnynév létre nem lehet még olyan hosszú élete, mely e rövidülés fölvételét igazolná. *Szipka* és *szipka* mellett is megvannak még a teljesebb alakok: *szipóka* és *szipóka*. *Gyürke* **gyürüké*-ből keletkezhetett; de figyelemre méltó, hogy van egy *gyür* névszó is ugyanabból a *gyür* igéből (l. alább). *Lödörke* mellett is van egy *lödör* („csavargó személy“ CzF.); különben *lödör*-igetűnek volna veendő *lödörög*, *lödöri* stb. mellett. *Gyalászka* **gyalázóká*-ból rövidülhetett; talán *nyuszk* is **nyuzóká*-ból lett, ámbár tulajdonkép *nyuzottkát* jelent, csak hogy a szenvedő értelem megfér a folyó cselekvés igenevével is (*ivóka* italt jelent Merényi Dunam. népm. II. 68.). — *Törke* talán törek továbbképzése (Ny. V. 482., 3. szerint; *törek* maga a. m. *törék*, l. u. o. 148., 6.). — *Metélke* már CzF. szótára szerint *metéltke* helyett áll, s csakugyan találjuk ezt is: *fömetétke*, azaz *fölmetéltke* Ny. III. 428. Így *csipdelkés* is *csipdeltkés* lehetett. — A többi, véleményem szerint, nem rendes szóképzés útján, hanem elvonás által keletkezett. Kresznerics még a *csuszká*-t sem hozza föl ténykép, de a

*csuszka*l igét ismeri. Majdnem bizonyos, hogy *csuszka* a *csuszka*l igéből van elvonva, mint p. a 3. pontban *rikács* a *rikácsol* igéből. Ép így *ilonka* *ilonkáz*-ból, *ironga* *iringa* *irongál*-ból, *csiszinka* *csiszonkáz*-ból, *csoronka* *csoronkál*-ból; *fityenke* mellé nem ismerjük az illető igét, talán **fityenkél* volna. CzF.-nál van *lebenke* is, 'szalonka' jelentéssel s Ballaginál van hozzá egy *lebenkél* ige, 'könnyedén lebeg'; de nem tudom hitelesek-e ezek az adatok. — Talán *lepke* is az e pont elején álló szavak közé tartozik, ha t. i. a *lep* igéből lett s a. m. **lepőke*; e mellett szólna a hasonló jelentésű *lependék* is, mely olyan, mint *növendék*. — *Óta* Ny. II. 45. a. m. legelő; talán **óká*-ból lett, úgy hogy az *óv* igétől származhatnék: **óvoka*. — *Szajkó* helyett **szólka* is van SI.; ennek *l*-je anorganikus (mint *pélpa*, *csólk*), mert *szólka* valószínűleg **szóka*-ból lett, ez pedig a szláv *sojka*-ból. A *szólka* szót azonban Kr. *szóllóká*-val magyarázza, ezt aztán CzF. és utánuk Ball. kész pénznek veszik, úgy hogy most szótárainkban egy *szólóka* nevű madár díszlik. — A *nyalka*-féle szavak hasonlóságára készült újabb irodalmi nyelvünkben a *találka* 'légyott'; továbbá *járka*, mely a rossz *járda* helyett javaslott szavak közt van Ny. IV. 145.

Nyulka mellett van más kicsinyítő véggel *Nyulkó* V. 46. Hasonlók ehhez: *ülkő* IV. 522., *úlkő* I. 333. (v. ö. *Ülke* helynév); *vájku* VI. 180.; *csuszkó*, 'pastillus, téstás étel nemé' Kr. (v. ö. *csusza* magyarázatát V. 146.).

6. A *-talan* vagy *-tlan* képző természete szerint csak névszókhoz járulhat: *vég-telen*, *pára-tlan*, *erő-tlen*. A rövidebb *-tlan* alakban sokszor látszólag igetőhöz járul; hogy ez csak látszat, azt már rég kimutatta Budenz (NyK. IV. 142., v. ö. Ny. I. 310.). *Jára-tlan* tulajdonkép **járat-tlan* volt *járat-talan*-ból, úgy hogy nem a *jára*-igetötől, hanem a *járat* névszótól származik; tehát:

járat: *járató-s* *járat-tlan*, *járatlan*;
**állhatat*: *állhatato-s* *állhatat-tlan*, *állhatatlan*.

A Sándor codexben találunk még egy teljes alakot: *megfogattalan szépség* (24.).

Vannak azonban olyan esetek is, hogy a teljes *-talan* képző járul a rövidült igetőhöz; ilyenek: *meztelen*; *sültelen* (p. *Sültelenszáju* Ny. V. 192.); *szüntelen*; *untalan* (már Domonk. él. 3.); *nyugtalan*; ? *mostalan kezű* Ny. V. 263. —

Meztelen meztelen-ből rövidült, melyből másfelől *meztlen* lett (egy *mezt*- igétől, v. ö. V. 146.). De *sültelen* alig a **sülettelen* rövidülése, mert ugyanazon a vidéken, p. Tolnában, mind a két alakot használják. Ezek úgy keletkezhettek a *siületlen*, *szünetlen*, **unatlan*, **nyugatlan* mellett, hogy lassankint egyértékűnek kezdik venni az *-a-tlan* és a *-talan* végzetet, mert csakugyan egyértékű *hájatlan* és *hájtalán*, *hajatlan* és *fajtalán*, *szöretlen* és *szörtelen* stb. — (Nem lehet azonban helyeselni, ha írók csinálnak ilyen szavakat: *védtelen* e h. *védetlen*; *élveztelenül* Arany, Elv. alk., III. 5.; *akartalanul* Kemény, Erény és illem 13.; *kértelen* Garay.)

7. A *-g* képző nevekből alkot névszót: *balog*, *gyalog*, *sémérég*, *pemeteg*. Föltűnő tehát e két szó: *dagonag* Nyelvemlt. II. 29. (attól a **dagan* igétől, mely a *daganat*-ban is megvan); *kötőleg* Ny. III. 539.

8. Hátra vannak még a képzővesztett igenevek. Így nevezem azokat a névszókat, melyek az illető ige-tökkel egyenlők; mert véleményem szerint túlnyomó nagy részük úgy keletkezett, hogy hátul a valaha ott volt igenévképző elveszett.*) Ilyenek: *gond*; *híd*; *évad*, *ivad*; *küzd* (küzdbe menni, 'birokra m.' szék.); *ját* 'drusza' szék.; ? *vagyát* 'vagyónát' Döbr. c.; *gugg* (*guggon ül*; de v. ö. *guggva* Ny. IV. 141. és a finn *kykkyy*-t, mely szintén igenévi alak); *rág* ('a szarufa helyét pótoló lécz', *rág alja* 'a háztetőnek a koszorúfák melletti alacsonyabb része'); *dug* (dugig, 'egészen tele' Ny. III. 144. 233.); *csillag*; *buk* (*bukfencz*, *bükseng* = *buk-segg*, ? *homlokbukra* l. IV. 389.); *lep* 'lepel, takaró' (*ágyrlep* MNyszet VI. 316.); *lop* (ebben: *loppal*; ez lehetne ugyan a **lopral*, azaz *lopra* igenév, csak hogy Göcsejben így is mondják: *loppê* MNyszet V. 160., tehát a *-vel* névraggal); ? *szip* Ny. III. 564.; *tíbláb dógózik* I. 426.; *követ*; *harcz*; *csúz*; es eső (szék., M. c., B. c. l. Ny. V. 212.); *les*; *bűn*; *zár*; *csűr* 'pörgőnek orsója' Ny. II. 137. v. ö. *csűr csavar*); *gyűr* ('buczka vízjárta réteken, Mátyusföldén' CzF.; Ny. I. 278., V. 287.; v. ö. *Gyűrhegy* helyn.); ? *nyul* ('már az orja, *nyulja*, feje mind elfogyott' a malacznak I. 456.); *csal*; ? *ül* ('a szekér *ülibe*' Abafi, Tréfás népd. 50.: *ölibe*?

*) Ez történik a zürjénben is, l. Wiedemann nyelvt. 83. §. S. Zs.

ülésibe?); *bandsal, kancsal, sandal*. — A *gond, híd, harc, csú, csillag, zár, követ* szavakról l. Budenz szót. *Évad, irad*-ról l. Bud. Ny. IV. 56., *bűn*-ről u. o. 495. — A *nyom* névszót Budenz szót. nem a *nyom* igéből magyarázza, hanem olyan deverbális képzésnek tartja, minő *álom*. — *Tibbláb dolgozik* talán e kifejezés hasonlóságára készült: *négykézláb mászkál*. — *Gyűr* mellett van még igenévképzővel: *gyűrős ut* Ny. I. 278. — Talán a *szél* szó is a *szel* igével függ össze, v. ö. *szellő* és *szellet*. — *Halma, nem tudom, csinált szó-e* vagy az élő nyelvből van-e véve; akkor úgy viszonylanék *halmoz*-hoz, mint *csillag csillog*-hoz. — *Nyitja minek* talán ebből lett: **nyiltja* (azaz *nyilatja*; v. ö. „maga jó szántjából“ Ny. IV. 174., „ha a bornak is akkora lesz a *resztje*“ Czegléden, Volf közlése szerint). — (Az irodalmi nyelvben csináltak még ilyen szavakat: *csavar, honvéd, nyug*.)

Követ-hez hasonló rövidült alakok mind a *-t*-képzős *irat*-féle főnevek (l. ezekről Ny. IV. 59.); az ezek mögött elveszett *-v* névképző még megvan a HBben s a Königsbergi töredékben: *kinzot-v-játúl* stb.; s még ma is a *hitves* szóban.

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ „ÉS“ KÖTŐSZÓ. *)

II.

Az és synonymái.

Láttuk tehát, hogy az *és* az összesorozott mondatok majd minden viszonyát meg tudja jelölni. Csak okadó összesorozott mondatokat nem kapcsol egybe. Ezt annak tudhatjuk be, hogy az okadó mondatok már inkább alá-, mint mellérendelt viszonyban vannak egymással; alárendelt mondatok összekötésére pedig az *és*-t soha se használjuk.

Nyelvünk sokkal gazdagabb, mint sem hogy ezeket a különböző functiókat magával az *és*-vel végeztetné.

*) Az előbbi cikkbe becsuszott sajtóhibák: 255. l. 34. sorban szemembe e h. szívembe; 256. l. 13. s. Tiszta e h. Palkó; 256. l. 33. s. A vasat után kimaradt az *a* szócska; 252. l. 29. sor. negéd után kimaradt z e k e r b e n.

Eredetileg, a mint már említettem, megelégedett a nyelv a különböző viszonyú mondatok összekötésére evvel az egy kötőszóval is, és az *és*-t ép oly általánosan használták a mellérendelt, mint a *hog*y kötőszót a különböző alárendelt mondatok összekapcsolására. Később azonban a kapcsolás különféle nemét, továbbá az ellentétet, a következtetést határozottabban is meg akarták jelölni. Fejtegetésem ezen részében épen e határozottabb viszonyt jelölő kötőszókat fogom tárgyalni; de természetesen csak annyiban, a meny-nyiben az *és* synonymáiként szerepelnek.

A kapcsolásnak különböző neve van: vagy fölsorolunk, vagy hozzá toldunk, vagy pedig a cselekvés egymásutánját jelöljük meg. A kapcsoló mellérendelésnél az *és* synonymái: *meg*, *aztán*, *avval*, *is*.

A *meg*-et az *és* helyett leginkább akkor használjuk, mikor az összevont mondat két vagy több egyenlő rangú részeit akarjuk összekapcsolni. Pl. Eccér a farkas még a róka még a nyul émentek árkot ugranyi. Ny. IV. 85. Ehen van egy kendő meg egy fontos kalács Ngy. II. 379. Neki otthon édes apja meg felesége van. U. o. 387. Mind össze is csak két lónak meg egy tehénnek kellett gondját viselni U. o. 376. A cukkerpakkeraj meg a torta Igazán gyült pénzök el nem hordta. Erd. II. 332. Élopta a boszorkánnak a pácáját még a papucsát. Ny. III. 279. Minden embernek van baja meg panasza. Ar. DI. — Az összevont mondatokban tulajdonképen fölsorolással van dolgunk. A *meg*-nek ez a fölsoroló szerepe még jobban kitűnik az ilyen mondatokban: egy meg egy az kettő. Egy kabát meg egy nadrág meg egy mellény egy öltözet ruha.

A *meg*-et azonban nem csak összevont, hanem két vagy több önálló mondat összekötésére is használjuk. Először olyan összesorozott mondatnál, a hol a második az elsőhöz hozzá van toldva. Pl. Keresém az Istent... még hát veled is lenne egy kis számadáson. Ny. IV. 326. — Aranynál pl. ebben a mondatban: Rozgonyi se fukars a király is ott van az s-t szintén helyettesíthetjük *meg*-vel. — Pénze sincs meg a ruhája is rongyos. — Továbbá egyenlő rangú mellékmondatnál; pl. Azt gondoljátok talán, hogy a Gehenna test 's lélek hüvesítő hely? és (meg) hogy az istennek szörnyű átka alatt kinlódó lelkek valóban reá

találtak a szerentsére? F. N. E. 26. Ah, ha nézlek és (m e g) ha hallak, szivem elvész bánatában. Vör. Cs. T. — Így lehet aztán még a többi már idézett példákban is az és-t meg-vel helyettesíteni. A csudálkozást, fölkiáltást jelentő mondatoknál, ha különböző tartalmúak is, szintén járhatja a meg az és helyett; pl. Mely könnyen járják a' tántzot a' lántzban, 's (m e g) melly vígan ugrattya magát a' lejtő a' kalodában. F. N. E. 5. De szép ez a muzsika, meg hogyan táncolnak ott azok a legények! — A beszélő az ilyen mondatokban a cselekvést megjeleníti és e g y m á s m e l l e t t sorolja föl.

Az egyszerű meg helyett Dunán túl, Nógrádban és Hevesben hasonló functióval meg-meg-et is használnak. V. ö. Ny. VI. 6.)

Az azután az elbeszélésben a cselekvés egymásutánját jelöli meg. Pl. Éccerre mind vadludakká váltak, osztány nagy lármává éröpütek. Ny. III. 468. Elatta a fát, asztá' ét tikot látott még, asztá' aszt megvütte hatvan krajcárér. Ny. III. 517. Kezibe vette, osztán elindút. Ny. IV. 324. A hegyhordó hátára vett egy követ, osztán könnyen vitte. Ny. II. 390. Ráivék, azután ilyen mesét mondott. Ar.

A nép az azután-t olyan gyakran használja, hogy ennek a szorosabb időjelölő értelmének okvetetlenül gyöngülnie kellett. Lassankint olyan általános lesz a szerepe mint az és-nek. Azért találjuk már az aztán-t egyes mondatrészek összekapcsolásánál is; pl. Adtak neki kenyeret, aztán hust, aztán sót. Ez az aztán teljesen egyenlő értékű a meg-vel. Az aztán-nak ezt a mind inkább gyöngülő időjelölő értelmét még a következő mondatokban is észrevehetjük: A legkisebbik legjobban sietett, asztán legelőbb teli szette a fazékát. Ny. IV. 36. Kerestik, de nem taláták. Asztá' a hun elásták, ot kihajtott ész szíp jávorfa. Ny. IV. 36. Ott lakott a béka, osztán vót egy lejáró. Ny. III. 139.

Érdekes az azután-nak kétszer egymás után való használata. Az egyszerű aztán mintegy nem elég már az időjelölés functiójának végzésére. E kettős aztán-nal legelőször a dunántúli Zrinyinél találkozunk. Pl. Kávét kicsin finsánból körpögetének, Osztan azutan vacsorát is evének. Szig. Vesz. III. én. Gondulok éggyet, autan osztan öggyüt möjögessünk. Ny. II. 323. — A kötőszóknak még nagyobb halmozását találjuk Zrinyi ezen mondatában: ... Körülötted

udvarlok, És azután osztán várba beballagok. Sz. V. III. én.

Az *azután*-on kívül még egy más szócskát is szoktunk az *és* helyett időjelölő értelemben használni. Ez az *avval* szócska. Az *azután*-tól annyiban különbözik, hogy a cselekvésnek nem annyira szoros egymásutánját mint inkább egybeolvadását, azaz egyik cselekvésnek a másikkal legalább részben egy időben történését jelöli. Pl. Nem tudod, hogy most ebédel? *avval* jól pofon vágja Jólhallt (a közben, hogy ezt mondja). NGy. II. 385. Isten hozta az én házamba édes fű tisztelendő ur! mongya az asszony. *Avval* leültette. Ny. III. 370. — Néha a cselekvés hirtelen egymásra következését jelöli; pl. Péter gyorsan fölnyergelt, *avval* ült a lóra (alig hogy fölnyergelt). NGy. II. 379. A csizmadia megéntelen a szekérszénbe huzódott meg. *Avval* nemsokára jött a pápista pap. Ny. III. 370. — Gyakran az *avval* és *aztán* között nem lehet szoros különbséget tenni, és functiójuk nagyobbára egybeolvad. A most idézett példák jó részében szintén lehet *aztán*-nal helyettesíteni. Egyéb példák az *avval*-ra: A malom részt megosztottuk, avá neköm jutott hány kupa tiszta?... hajtott két kábálát, avá kicsapta vadas mezőbe.... avá émenyek fé Rózsi leányomni, megbetegédett Rózsi leányom; nem tudom fija lett-é; a zaptya nevire kérésztélték; avá kiményék a csépégés alá, forgácsot szédégettem: avâ a matató ménkö hát ott matat stb. Ny. IV. 373—74.

A kapcsoló *és*-nek még egy synonymájáról kell szólnom: az *is*-ről. Már Simonyi megemlítette az *és* és *is* közti különbséget, hogy az *és* kapcsol, az *is* pedig hozzá told. Az *is*-nek határozott helye a mondatban nincs: rendesen az után a szó után áll, a melyet a mondatban különösen ki akarunk emelni. (V. ö. Joannovics. Szórend. Ny. I.) Az *és*-nek és *is*-nek közös az eredete; csak később vállalt mind a kettő különböző functiót. Más nyelvekben az *és*-nek és az *is*-nek szintén közös az eredete. A görög *καί*, a latin *et* (annak egyik változata, az *etiam* nem egyéb mint *et iam*), a szláv *i*, a finn nyelvben a tagadó mondatokban használt *ka*, *kä* egyképen jelentenek *és*-t meg *is*-t. A német *auch* = *is*, és a svéd-dán *och*, *og* = *és* szintén ugyanazok. — A régibb nyelvben az *is* még közelebb áll az *és*-hez, s a kiemelendő szó előtt is találjuk. Pl. Hug e s tiv latiatuc szumtuchel.

HB. isa es num igg ember mulchotia ez vermut. HB. mennel az edénéhez es igal vizeket kicből es az én germékim iznak. B. 4. stb. — Az *is*-t az *és* legközelebbi synonymájának tekinthetjük az ilyen mondatokban: Mindjárt neki adá Arszlán vezérségét; Meg is hagyá mindjárt vegye el életét Részezes Arszlánnak. Zr. Sz. V. III. é. Szabó Ilma kümént az erdőbe, Bele is út a töllfa levélbe. Ny. I. 463. Elmént a galambom, itt hagyott engemet, El is vitte nekem minden örömemet Ngy. II. 69.

Az *és* tulajdonképen mindig kapcsol és egyszerűen csak két mondat összetartozását jelöli meg. Az ellentétes mondatoknál nem az *és* fejezi ki az ellentétet, hanem az ellentét a két mondat tartalmában van meg. Ha ezt az ellentétet világosan ki akarjuk tüntetni, az *és* helyett határozott, ellentétes kötőszókat használunk. Azok az ellentétes kötőszók, melyeket az *és* néha pótol, a következők: *de*, *meg*, *pedig*, *mégis*.

A *de* helyett az *és* csak akkor állhat, mikor a második mondatban tagadással van kifejezve az ellentét; vagy *pedig* mikor a két mondatban az ellentét bizonyos szavakkal világosan meg van jelölve. Pl. Le akar egyet szakasztani s nem tud. Vör. CsT. Nagy a világ, végtől végig bujdosom, De (*és*) babámat felejtani nem tudom. Erd. I. 214. — Gyakran mondja és (*de*) ritkán teszi. Sokat ígér és (*de*) keveset ad. Két malomra tartok számot, *de* (*és*) csak egytől szedek vámot. Ngy. II. 92. — Mikor azonban az ellentét nincs meg a két mondat tartalmában és őket mégis ellentéteseknek akarjuk föltüntetni, akkor csakis *de*-t használhatunk. Pl. Részünk minden nyomor, ... De szabadok vagyunk. Petőfi. Benne már homály van, De az alkony üszköt vet fejére. Pet. Távol van tőlem a rózsám, De a szíve igaz hozzám. Ngy. II. 100. — Némelykor a *de* alig jelöl ellentétet, és inkább csak fokozást látunk az egyes mondatrészek között. Ebben az esetben a *de* majdnem teljesen egyenlő értékű a copulativ *és*-vel; pl. Ezer egészséget kívánok e ház népnek — De (*s*) különösen neked.

Figyelmet érdemel a nép nyelvében előforduló *tés is* alak. Itt kettős *is*-vel van dolgunk: *te is*, *te is* = *tés*. A nép öntudatából aztán elveszett az *is*-vel való kiemelés, és még egy *is*-t csatolt hozzá.

A kapcsoló *meg* az ellentétes kötőszó szerepét is magára vállalja. Az ellentétes *meg* a kapcsolótól már helyzetre nézve is különbözik. Ez mindig az összekapcsolandó mondat vagy mondatrész között foglal helyet, az pedig a második mondat ellentétes alanya, határozója stb. után áll. Az ellentétes *meg* csak mondatokat köthet össze, a kapcsoló pedig mondatrészeket is. A kapcsoló *meg* helyett használatos kettős *meg-et* (*meg-meg*), az ellentétes *meg* helyett soha se használhatjuk.

Nyelvünk ellentéteseknek fogja föl az olyan mondatokat is, a hol vagy különböző alanyok viszik a cselekvést vagy a hol a cselekvés különböző időben, helyen, módon stb. történik. Az ilyen ellentét jelölésére használjuk a *meg-et*. Pl. Rab vagy rózsám rab vagy, Én *meg* beteg vagyok. Erd. I. 53. Jó lesz a bőri bundának, A lába *meg* kocsonyának. Erd. II. 254. Megöleli, megcsókolja, az *meg* ötet vissza. NGy. II. Az asszony elővezette a lányt, em *még*, a mint meglátta az ü kedves testvérgyeit, sirva fakatt. Ny. III. 469. Azok sokszor megszorútak píz dógába, a szegíny ember *még* mindig segített rajtuk. Ny. IV. 327. tígédet eleresztelek, ütet *még* feleségül vészém. Ny. IV. 376. Követé pompája terített asztalnak, Azután *meg* a táncz stb. Ar.

Az ilyen mondatokban a *pedig* a *meg*-nek teljes synonymája. Az egyik mondathoz szintén csak valami mást, különbözött függeszt hozzá, és olyan ellentétet jelöl *meg*, mely az előbbi mondat érvényét épen nem rontja le, de még csak *meg* sem is szorítja mindig. Pl. Egyre sárgúlt mint ősszel a falevél; nem sok idő múlva *pedig* leesett a lábáról NGy. II. 387. Majd valahol csak nyomodat veszti, te *pedig*, fiam visszajösz ide közénk. NGy. II. 378. Vénség lesz a keresztanyád, magad *pedig* lányok anyja. Erd. II. 267. Az ő nyelvük mint a posta, Szívük *pedig* mint a rosta. Erd. II. 262. Az egyik állandó, a másik mulandó, a harmadik *pedig* épen hozzám való. Erd. II. 108. Zöld fák alatt kis asztalon egy kertbe Van gyöngy neved, kedves rózsám kifestve. Szíved *pedig* arany betűkkel írva Vagyon szívem táblájára rajzolva. Erd. II. 107. — A papoc el futnak es *meg* zabadolnac Ők kedeg miként gerendac középet *meg* egnec kiralnac kedeg es hadnac ellene nem alnac. B. 115. leztec ot sok eztendőben.... Ezec vtan kedeg ki hozlac

tűtőket onnan békességel. B. 110. A reteg igen jó az lakodalomban, bűdös pedig az tanátskozásban. SM. Az lovak az hóstádban ott kin lehetnek, Az vitézek pedig várban be férhetnek. Zr. Sz. V. Elveszett ama jó vitéz Mehmet basa, Mi pedig szaladunk? U. o. Ki kergeti lovát, ki lovára ugrik, ki pedig berekben gyalázattal bujik. U. o. . . rettenetes harcban Demirham lankad, Vid peniglen magával még jobban birhat. U. o. Egy is elbeszéli, mi pedig hallgatunk. Ar.

Sem a kapcsoló, sem az ellentétes *meg*-vel a régibb irodalomban nem találkozunk; de még az újabbban sem. A *meg*-nek használata az irodalomban csak a negyvenes évektől fogva kapott föl. Petőfi és Arany, mint a népnyelv több kincsével, evvel is gazdagították az irodalmat; azonban még náluk is ritkán fordul elé. Azt talán mondanom se kell, hogy a *meg*-nek ez a használata a nép nyelvében talán már századok előtt is ki volt fejlődve.

A *meg*-nek és *pedig*-nek ez a szereplése leginkább megegyezik a latin *autem*, néha meg a *verum* használatával. A mondatbeli helyzetük is ugyanaz. De azért épen semmi okunk sincs rá, hogy a *pedig*-nek ilyen elhelyezését latini-musnak tartsuk, mint egyszer Budenz tette (NyK. II. 155. l.). A nép nyelvéből vett idézetek, valamint a *meg*-nek hasonló használata eléggé bizonyítják, hogy a *pedig*-nek ez az elhelyezése ép oly magyaros, mint mikor az ellentétes mondat elején áll.

FISCHER IGNÁCZ.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

VI.

Ha a bölcsélet magyar nyelvének műszói bábelét el akarjuk enyésztetni, ha nem a tarkaságban s a tudományosoknak tartott, de érthetetlen szókban keressük a műnyelv használhatóságát, hanem az egyszerűségben s közérthetőségben, akkor irányelvül fogadhatjuk el előbbi cikkünk azon tételét, melyet a fogalomcsoport követelményének mondtunk. Ez az elv annyira egyszerű és egyszerűsítő, hogy helyesebbnek tartottuk azt e helyen inkább eredményeiben bemutatni, mintsem fejtegetni.

A fogalomcsoport követelménye azonban tételeznek csak egyik fele. Szorosan összefügg az egy másikkal, melyet bátran mondhatunk párjának. Ez a szócsalád, vagy másképp a szó csoport követelménye. Ez alatt azt értem, hogy a fölvetett magyar főszó, a mennyiben erre alkalmas, használ-tassék föl oly fogalmaknak összetételek útján való műszói kifejezésére is, melyek ama fogalomcsoporthoz szorosan véve már nem tartoznak. Ha, mint más nemzeteknek, nekünk is volna philosophiánk vagy legalább philosophiai irodalmunk, akkor ily követelményt fölösleges volna támasztani. A használat megállapította volna a szokat az egyik vagy másik értelemben s a szerint használhatnók aztán, akár megfelelné szorosabb vizsgálat után a fogalomnak, akár nem. Minthogy azonban nekünk philosophiai multunk nincs, azon kell lennünk, hogy a jelent akkép használjuk föl, hogy legalább philosophiai jövőnk legyen. Nem hiszem ugyan, hogy a műszók megállapítása e czélt valami nagyon elésegítene. De áll, hogy szintén elésegíti. Az eszköz sohasem teszi fölöslegessé a munkát. De a munka könnyebben halad, ha jó az eszköz. S ha e munkába többeket, sokakat, az egész művelt közönséget bele akarjuk vonni, bizony akkor ennek az eszköznek könnyen kezelhetőnek kell lennie, nem pedig bonyolultnak; szóval olyannak kell lennie, hogy ne kelljen azt külön is tanulmány tárgyává tenni. Nem szabad a magyar philosophiai íróknak azt kívánni a közönségtől, hogy velük foglalkozván, ne csak tárgyukat vegye fontolóra, hanem előbb nyelvüket is betanúlja. Így tettek eddigelé — saját kárukra s az ügynek nagy kárára. A közönség magyar philosophiai irodalmat nem ismer. Tehát nincs is. Vannak philosophiai íróink — ezt az irodalom történetírói tudják. Ezeknek az íróknak vannak philosophiai irataik — ezt meg a könyvtárak s néha meg az antiquariusok könyvjegyzékei tudják.

Fontosnak tartom tehát, hogy minél egyszerűbb és minél kevesebb újdonsatú műszavaink legyenek. Ha egy szó egymagára kifejez egy fogalmat, használjuk ugyanezt a szót új meg új összetételekben, a mennyire csak lehetséges. Ily uton azt fogjuk elérni, hogy a szó, bár először találkozónék is vele az olvasó, nem lesz már teljesen ismeretlen, s hogy az általa keltett új fogalom befogadását a hasonló szó által már előbb szerzett képzet meg fogja könnyíteni.

Meglehet az is, hogy a szócsoporthoz követelménye ugyanazon fogalomcsoporton belül érvényesíthető már. Példa erre a II. cikkben fejtegetett érzék és ebből érzékelni stb. Mondottuk akkor, hogy a többi philosopháló európai nyelv e fogalmilag összetartozó csoportot nem fejezheti ki egyetlen tőszóval és származékaival. Mért ne indulnánk már most saját nyelvünk szelleme után? Mért követnők az idegent? Nekünk minél kevesebb szónemet kell philosophiai forgalmunkba bevinni, hogy a közönség eligazodhassék bennük.

A szócsoporthoz követelményének önálló alkalmaztatását jelen cikkünkben akarjuk bemutatni.

Multkori fejtegetéseinkben a tétel alapszóból indultunk ki. Ez oly szerencsés s elvont szó, hogy minél többféle alkalmazásra mintegy önkényt kínálkozik. Mennyi zürzavar-nak vethet véget, ki fog tűnni, ha az előbbi philosophiai műszóknak megfelelő használatával vetjük össze.

Az axioma szó és fogalom ismeretes. Apáczai mondással fordítja ugyan, de következetesen használja: axioma affirmativum: állító mondás, a. congregativum: gyűjtő m. stb. Köteles azt mondja: nyilvános tétel; Ercseinek még hosszabb kifejezés kellett: magában bizonyos esmérő tétel. Imre rövideket ajánl, de szinte kétséges, értette-e a fogalmat, melyet fordított? Azt mondja: észlelet és köztudat. Az ész pedig rendesen olyant lel, a mi nem axioma; s aztán tudja mindenki, hogy a matematikai axiómák rendesen csak a matematikusok „köztudatában” vannak meg; köztudatában mondjuk, mert ezeknek a tudatjuk sem axioma-csoport ám. Ez bizony nagyon furcsa psychologia. — Barczafalvit azért érdemes említeni, hogy kitesse, hogy csinálta ő a szókat derűre-borúra; mintha nem is a kifejezendő fogalom vagy képzet megjelölése lett volna célja, hanem maga a szófaragmány. Nála axioma: eszmény. Mit szólnak ehhez — költőink? Verseghy Lexiconjában áll: sarkállítás; a Philosophiai Műszótár az alaptételt mint közhasznút idézi. Újabban gyakran használják a sarkigazság szót, mely azonban többet fejez ki kelleténél. A philosophia s minden más tudomány használhatja a sarktétel szót.

A második a theorema. Ercsei az axioma párdarabját

látja benne s azt mondja: megmutatandó esmérő tétel. Fejérnél állítmány, mi más értelemben van már lefoglalva. Imre itt is kitesz magáért: nézeték, szemlélek, vizsgálék, láttaték. Ezek, hála Isten, nem félmult, hanem régmult szók már mind. Kötelesnél: tanító tétel. Ez jár legközelebb a mienkhez, mely amúgy is már közhasználatba átment szó — theorema: tantétel.

A *positio* fontos metaphysikai fogalom. A tudományos és nemtudományos emberek megelégesznek a létező dolgok fölhasználásával vagy vizsgálatával. A philosophia szorosan; a metaphysika azonban azt is kutatja, mi a létezés általában, mi maga a lét? Ez korántsem szórshasogató, hanem ép oly jogos, sőt szükséges kutatás, mint akármelyik. Hogy mégis keveseket érdekel, az jogos és szükséges voltának még nem megczáfolása. Hegel azt mondja a tiszta létről, hogy az absolute üres és tartalmatlan fogalom s azért részben azonos a semmiség fogalmával, mely szintén absolute üres és tartalmatlan. Herbart azt mondja, hogy a létező fogalma két részből áll: létből és valami minőségből. De a létben magában nincsen minőség, nincsen semmi; a lét pusztán *positio*, setzen. Ezt eddig magyarul Imre: *tevés*, *igenlés*, *igenzés* szókkal fordította; Puky: *tétel-t* mond; Thezarovich *tétet* szót használ; Fejér *tevés-t*. Ez az utóbbi terjedt el nálunk leginkább. Pedig a *tevés* inkább a *thun*; a *positio* szoros értelmét épen nem fejezi ki. Aztán nem is bánható szó. Hát a *ponere*, setzen hogy lesz a magyarban? — Én azt hiszem, legegyszerűbb itt is a *tételből* indulni ki, melynek általános használata már az előbbi cikkben volt említve. Szoros metaphysikai értelemben lesz tehát továbbképzéssel: *positio: tételezni, tételezés*.

Az *actus* szóval meg épen meg vagyunk akadva, ha le akarjuk fordítani. Pedig ez oly sűrű használatú szó, a psychológiának oly fontos szava, hogy legalább is kíváncsok, hogy rá magyar kitétel is legyen. Az egészséges háztartásnak egyik jellemvonása az, hogy mindennapi szükségleteit a sajátjából fedezi. Szeretném, ha philosophiai nyelvünk sem szorúlna e pontban idegen tőkére. — Az eddigi magyar áttételekből az tetszik ki, hogy az *actus* psychologiai jelentőségét észre sem vették. Apáczai cselekedetnek

mondja, midőn metaphysikát fejteget (l. Bölcsészeti Dolgozatai, Pest 1869, 72. l.). Verseggy Lexiconja ugyanezt említi, továbbá a tétéményt, mely azonban önállóan nem használtatik s az ethikai jótétéményt juttatja azonnal az eszünkbe; a harmadik foglalatosság, mely még, ha helyes volna is, még sem volna műszónak való. — A Philosophiai Műszótár írói e fogalommal igen mostohán bántak. Apáczai idézve van, aztán ott van még az elkerülhetetlen Imre e két szavával: cselekvény és tény. Mellékesen jegyzem meg, hogy e szerint Pulszky Ferencz azon állítása, hogy a tény szót Kossuth használta volna először, oda módosítandó: hogy Kossuth tette népszerűvé. Imre 1831-ben írta meg „Philosophiai kis szótárát” s az Akadémia említett Philosophiai Műszótárában (Budán, 1834.) azt teljesen földolgozta. Nem lehetetlen, hogy Kossuth e szótárt forgatta. De ha e szót ő is, csinálta volna, akkor is az elsőbbség Imrét illeti. Megvallom ugyan, hogy a Leibnitz és Newton matematikai tárgyú elsőbbségi kérdése érdekesebb is, fontosabb is. De azért kár lett volna e „tényt” mellőznünk. — A fődolog az, hogy Imre sem tekintette e szó pszichológiai fontosságát. De e tudomány azóta e fogalmat oly sűrűn használja, hogy épen ezen értelemben szorultunk magyarítására. Olvassuk és mondjuk is: a gondolkodás actusa, az érzéklés actusa stb. Minthogy pedig a cselekedet főképp jogi és ethikai és így praktikus kifejezés lett, azért az actus pszichológiai értelmére nem alkalmas. — Itt is a tételből indulhatunk ki. A szó ajánlására nem mondhatok többet és jobbat annál, mint hogy *B u d e n z* től ered. Actus: megtétel. Hogy teljesen megfelel s könnyen alkalmazható szó, tapasztalásból tudom.

Elindulván tehát a szócsoport követelményén, a következőket ajánljuk állandó használatra:

axioma: sarktétel.

theoremata: tantétel.

positio: tételezni, tételezés.

actus: megtétel.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV

A hírlapokban.

A Pesti Napló magyarosságáról akarok szólni. Január óta kísérem a hüséges nyelvbakter figyelmével, s meggyőződtem, hogy nyelv tekintetében semmivel sem áll a többi napi lapok mögött. A vezérczikkék gyakran kitünő, ó-zamatú magyaros stilussal írvák. Ha a lap többi tartalmát visszamenő arányban akarjuk föltüntetni, akkor első helyen áll a telegrammok fordítása, mint gyenge; következik az újdonságok rovata, a gyengébb; végül Robin vasárnapi tárczái, mint leggyengébb rész; pedig ez utóbbiakban föl-fölszállmlik néha egy eredeti fordulat, egy igazán magyaros kifejezés is, de az egészet rendszerint szóról-szóra le lehet németre fordítani — még csak a szórendet sem kellene valami nagyon összezavarnunk. Róder levelei Toussaint nyomán az ilyenek nagy hasznát vehetnék. De hát a Pesti Napló vasárnapi tárczairója nem ír magyarul tanuló közönségnek. — Még a telegrammokról is érdemes egy-két szót írni. Többször hasonlítottam össze a német eredetit napi lapjaink fordításával. Biz azok nagyon különböző „értékűek.“ Fájdalom, most már az Elle nőrei is, mióta esti lapot ad ki, többnyire a többi lapok alantas színvonalán állanak.

Van egy érdekes kis „idiotismus“-gyűjteményem. Más-más lapból kerültek egyes darabjai össze; urukat már nem adhatom; kár volna azonban a közönség épülésére közzé nem tennem. Voltakép a „Borsszem Jankóba“ való. De hát miért nem vette észre! — Ime:

Trójai ásatások Mykenében.

Archaji régiségek.

Andromache sir Achilles teteme fölött.

Sakuntala írta a Kalidasát.

Egy erdélyi folyóirat polyglott nyelven jelenik meg.

Az angol liberalisok ismét elővették a turkophob politikát.

(Hogy a kevésbbé avatottaknak is élvezhetővé tegyük e tudományos misteriumok mártását, kissé megillusztráljuk. Mykene [helyesebben: Mykenae] Görögország Argos tartományának városa; Trója ellenben Előázsiában feküdt. — Archaios gör. szó, magyarul annyi mint régi. — Andromache felesége volt Hektornak, a kit tudvalevőleg Achilles ölt meg. — Sakuntalâ híres sanskrit dráma, melynek szerzője Kálidâsa. — Polyglott gör. szó, magyarul: sok nyelvű. — Turkophobia: a töröktől

való félelem; a külföldi lapok russophobia-ja volt e csodagyerek szülő anyja).

No de ezekről Schliemann, Mayr Aurél, Brassai és a muszka tehetnek. Nézzük, miről tehet a Pesti Napló?

Január 24. „Bámulták az igazgató ur (Carré circusáról van szó) idomár-mutatványait. Ez bizonyosan: dressur-vorstellung akar lenni. Az ár képzőről már annyiszor volt szó a Nyelvörben, hogy fölös dolognak tartom, koholt voltát újra feszegetni. Beérem a javítással: idomító-mutatványok. — Jan. 25-ikén Zsigmond eseménydús kormányzatáról“ van szó. A ki németül is tud, azonnal megértheti: ereignissreich. Csakhogy a reich és voll a magyarban sem nem dús sem nem teljes, hanem os-es-ös; volna tehát: eseményes, mozgalmas, tartalmas kormányzat, vagy akár körülírással; mi végre is nem akkora baj, mint a magyartalanság. Ide tartozik ápril 22. „sorsteljes küzdelem“, a német: verhängnissvoll. Ezeknek képére lehet még az ékes szellemdús mellett nemsokára egy új szónk: szellemteljes, mert a német a geistreich mellett a geistvollt is használja. A megrótt szó helyébe a végzetes kell; ez nemcsak magyaros, hanem ha erre épen súlyt fektetett az író — gondolkodása, még szószerinti is. — Február 4-ikén olvastam „egy kolduló dervis-kolostor főnökéről.“ No, ez furcsa egy kolostor, gondolám; ilyen csak Törökországban lehet. De azóta meggyőződtem, hogy nálunk Magyarországon is vannak ily „különlegességek“. Május 24-ikén olvastam ugyancsak a Naplóban, hogy „A belépti jegyek ára személyenként egy forintban, és négy tagból álló családjegyek két forintban állapítottak meg“. Csodálnám, ha e szűk időben sok ily veszedelmes jegy kelt volna el. Vagy az „ujdondász“ talán csak a klasszikus német „seidener strumpffabrikant“ot akarta a magyar irodalomba átültetni?

Márczius 11-én, vasárnap, Robin tárczája Jókai színművéről. Érdekes helyesírású e mondat: „Jókai a legképztelem gazdagabb regényíró.“ — Egy mutatvány a szórendből: „A fölött tisztában még azok is vannak, kik Jókai tehetségét ellentétes álláspontról mérlegelik“. De más kifogásom is van. Mióta dönt az álláspont a mérlegelés eredményére nézve? Hiszen nem arról van szó, hogy „cleven kéneseit mérlegeljünk“ a völgyben lenni és aztán az Everest csúcsán. Továbbá hibás a mérlegelés is — ámbár nem csak Robin használja. A mérleg rossz alkotású új szó; nem is lehet és szabad tehát e korcsot fejleszteni. A nép azt mondja az én vidékemen: megmázsalni. Nem ajánlom, de kiemelendőnek tartom, hogy volt súly-rendszerünkben több

szó ment át az élő irodalmi nyelvbe: latolni, fontos okok, öles ember, rőfös kereskedés. Az előbbi háromban nem is érezzük már a lat, font, öl eredeti önálló jelentését; hova tovább el fog az veszni teljesen, s egypár év múlva csak etymologice magyarázhatjuk majd e jelentéseket az iskolában. A használandó szót én nem ezekből az egyes fogalmakból venném, hanem az általánosból: a mértékből. A mérleg bizonyára a német wage, wagen alapján gyártatott. Pedig kiindulhatunk a mérték szóból, mint a mely már több szólásmódban honos: mértékre szabni, mértéket venni stb. Lehetne tehát: mértékelni, mely amúgy sem új, csak általánosítani kellene és megállapítani.

Folytatom. „A szerfölött nagy produktivitas ritkán gyakorol magára nézve önbírálatot.“ Igaz, csak hogy nincsen jól mondvá. Az idegen szó használata e helyen gondatlanság; hát a termékenység csak hétköznapra való szó? Az idegen szó használatát csak két ok igazolja. 1. Ha egyáltalán nincs magyar szavunk az illető fogalomra, vagy a mi van, nem helyes alkotású. 2. Ha az előadás humorát akarjuk színeezni vagy emelni. Robin cikke pedig komoly szabású kritika volt. — Aztán németes a bírálatot gyakorolni: kritik üben. A magyar azt mondja: bírálni, itélni. Hatást, befolyást is bizony kevesebbet gyakorolhatnánk s nem hiszem, hogy megártana. De minek szaporítanók e németes szólásmódokat? Végül nem lehet magára nézve valamit gyakorolni, hanem maga fölött. Így boszulja meg magát a germanismus. Vagy tisztán németül szólva: das ist der fluch der bösen that. Ezt már Schiller is tudta.

„Néha csak víziókat, nem a külvilág igaz reflexét...“ De nem, nem idézem teljesen; megértjük úgy is. Vízió magyarul: ábránd, képzelmény, látomány stb. Reflex; következik majd: product, kardinál, termin. Lám így változik át a magyar nyelv észrevétlenül németté még az ilyenekben is. Pedig a „reflex“nek is van magyar kifejezése; a ki magyarul gondolkodik, könnyen eltalálja: visszassugárzás, visszatükröződés v. tükröződés v. tükrözés. Persze a reflex rövidebb!

„Nem lehet tagadni, hogy miután a költészet birodalma végtelen...“ Minden iskolás gyerek tudja, hogy a miután és a minthogy két különböző kötőszó. Mért nem tudja ezt a Pesti Napló vasárnapi tárczaírója is?

Még egy pár apróság. „Bikaviador.“ Szeretném tudni, mi itt a képző! dor-e vagy or? Az első mellett bizonyít: komondor, Sándor, vándor; az utóbbi mellett szól: bokor, promontor, kántor. — Valóságiniütlenség; általánosan így mond-

ják. Én inkább a valótlanságot használom, mert helyesebb és logikusabb képzésnek tartom. — „Háborítatlanul,” a fosztó képző meg van nyesve; helyesen: háborítatlanul. — „Indok,” a mily általános, ép oly rossz. Indító ok, ez a helyes. *Indokolni* helyett: megokolni. Az ok szó-csoportra különben rátérek még bővebben „A bölcsélet magyar nyelvén.”

Május 6. „Sokat *kihúztak a darabból*”; a Csikósról van szó, melyből a szoftáknak a népszínházban létük alkalmából sok részlet elmaradt, sokat kihagytak, a melyet rövidítették. — Május 8. „Horváth B. beszéde *olyan hangot ütött meg*.” Sajnálom, hogy jelen nem voltam. Úgy sem láttam még, hogyan üt meg egy beszéd valamely hangot; aztán el sem képzelhetem, mivel üthet meg egy beszéd valami hangot? A német beszéd-ről tudom, hogy teheti; ez nagyon hatalmas egy népség. Nálunk azonban ősi magyar nyelv szerint oly hangon szokás szólni, hogy stb. — Május 25. esti lap: „A kormány kijelenti, hogy Románia független és *mint ilyen tekinti is magát*,” sich als etwas betrachten. Magyarúl: és ilyennek tekinti is magát.

Végezetül még egy szót a *matiné*kről. Miért használják nálunk a *reggélyt*, az *estélyt*; miért nem a *délutányt* is? A délutáni fagyaltozás e nagy hőségben, ha ugyan baráti körben esik meg, nem érdemel-e szintén külön irodalmi nevet? Gondoljuk ezt meg uraim, és rendezzünk *délutányokat* is.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Mélotai Nyilas István „Agenda“-ja. *)

Mélotai (vagy maiasan: Milotai) Nyilas István a XVI. század végén s a XVII-nek elején élt és működött. Előnevéről itélve Szatmár megyében, Milotán született. Sem születése, sem

*) A könyv teljes címe: „Agenda azaz: Anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való Czelekedet, melyben az Vj-Testamentomnak két Sacramentomának, az Szent Kereszttségnek és az Vr Vaczorájának ki szolgáltatásának es az Házasulandoknak egjbé adattatásoknak mogya le-iratik azokhoz illendő hasznos tanúságokkal egyetemben. Istennek diczőségére es az egyigyű Híveknek épületekre Irattatott és ki botsatott a Felséges Gabriel Királynak, Isten kegyelméből Magyar országnak, Dalmatianak etc. Királyának: Erdelynek fejedelmének etc. Praedicatora *Mélotai Nyilas István* által. 1622.” 16. r. XIX., III. és 397. l.

K. P.

elhalálózása éve nincs biztosan kiderítve; pályafutását azonban az ím bemutatandó könyv második előszavában ő maga részletezi, mondván: „Im en, az en Christus Iesusomnak alázatos egyigyű meltatlan hivatalos szegény szolgálja, azt az szolgálatnak formáját, mellyet, Debrecennek kereztyén városában, negyed fél esztendeig tanulo deak koromba, egy esztendeig s-nehány holnapokig Schola mester koromban láttam, hallottam es amaz boldog emlékezetű nagy Apostoli emberektül Hodászi Lukácztul es Sárközi Jánostol tanultam es az Kállai Ecclesiában három esztendeig, az Zathmár-Városiba tizen-egy esztendeig, Esperestségemben hétig, Püspökségemben ötig, es itt az Gyula-Fejérváriba három esztendeig szolgáttam ez könyveczkében bé töttem“. Itt mint Bethlen Gábor udvari papjával találkozunk vele. Irodalmi munkássága nem lehetett valami kiterjedt. Bod Péter legalább csak öt munkáját ismeri, melyek a következők: 1. Mennyei tudomány szerint-való Irtovány. Debr. 1617. — 2. A Huszadik 'Soltárnak Magyarázatja. Kassa. 1620. — 3. A czímbeli munka, mely azonban nem 1621-ben jelent meg, mint Bod Péter írja, hanem 1622-ben. „1621. Kis-Asszony havának 23. napján“ csak az „Elöl íáró beszéd“ aláírása kelt, mint ezt az előttem fekvő első kiadású példány tanúsítja. — 4. Agenda, az előbbinek rövid kivonata. — 5. Speculum Trinitatis. Debr. 1622. — Ezek közül az első vitairat; a többi ellenben szakbeli munkát, noha a katolikusok és unitáriusok elleni vagdalkozás ezekből sem marad ki.

Magáról az emberről nincsenek határozott adataink. Nyilas alakja annyira elmosódik a régiség homályában, hogy csak megközelítőleg sem domborítható ki. Így nincs más, mint az íróra fordítanunk figyelmünket s azt méltányolnunk, még pedig e helyen főleg nyelvészeti szempontból.

Nyilas munkáiból igen alapos tanultság, biztos és tiszta fölfogás, józan ítélet, sőt korához képest finomult ízlés is tűnik ki. Előbbi tulajdonait minden munkája, az utóbbit pedig főleg Agendaja (különböztetésül nevezzük Nagyobb Agendanak) tanúsítja. Ebben ugyanis kiváltképen a házasságbontó körülmények és okok tárgyalásánál oly válogatós a kifejezésekben, sőt szokiban is, hogy nem ritkán készebb kerülő és hosszadalmas körülírásokhoz folyamodni, mintsem nyers nevükön nevezze a dolgokat. Az azonban megint tagadhatatlan, hogy világnézete nem hat túl szaktanulmányainak s papos pedantságának korlátain. Ennek tulajdonítható, hogy stílusa messze mögötte marad nemcsak a Pázmánéknak, hanem a Balásfiéknak is. A nép nyelvével azonban, mint magyarul prédikáló és író kálvinista pap, apró

ízékig ismerős. Nem is vonakodik a nép szavai- és szólásaitól, a mennyire azok az ő izlésével összeférnek. Néhol ki-kivillan, hogy az erdélyi szólásmódot már eltanulta; de nem látszik, hogy öntudatosan bánnék vele.

Nyelvéről különben általánosságban az mondható, hogy írása, valamint hangtana igen ingadozó. Tarkázva használja a *c*z, *ch* és *cs* jegyeket *cs*, a *z*-t, *fz*-et *sz* helyett; a szóvégi *h*-t (pl. *megb*) hol kiteszi, hol nem: *-bol*, *bul*, *-ről*, *-rül*, *-ba*, *-ban* neki mindegy; *é* vagy *e* nála egyre megy; a középső *e* meg az *ö* hol váltakozik, hol nem stb. De annál következetesebb aztán szóragozása és szóképzése. E részben legfőljebb a szenvedő igéknél követ el annyit, hogy az *iratik* és *irattatik* alakokat egyiránt alkalmazza, meg hogy néhol a tulzó képzéstől sem riad vissza, pl. *meghalálosít*, *asszonyembertelenség* stb. Mondatai (némi latinosságot leszámítva) többnyira rövidek, szabatosak; de stilusa mégis terjedős, mi részint a jelzők túlságos cumulálásából, részint pedig azon törekvéséből származik, hogy mindent minden áron s nagyon körülményesen meg akar magyarázni.

De hadd beszéljenek a példák, melyeket a világosabb áttekinthetőség kedvéért a következő csoportok szerint kívánok feltüntetni:

1. Figyelemre méltóbb szók, 2. érdekesebb nyelvtani, és 3. mondattani sajátosságok.)*

1. Figyelemre méltóbb szók:

Ágyaskodo: concubinus,	arkol: árkol, mintegy csa-
concubinarius 335.	tornán át vezet 69.
agy törő: házasságtörő 283.	arultatas: árulás (proditio)
ajetatosság 396.	358. M. A.-nél is.
ál: áll, rávall 343.	asszonyállat (44.), asz-
állat: állít Eb. 11.	szony nép (31.): nő.
állat: lényeg 26., elem 315.,	asszonyembertelen-
tárgy (eltető állat: éttárgy)	ség: nőtlenség 313., 320.
105.	atyafiu: hitsorsos 351.
altal allatoztat: trans-	az: ő 229.; azon: arra (eo)
substantiationem profert 59., 98.	350.
annyakora: anyja korú;	beallatas: beállítás 2.
annyakora vén asszont 360.	befal: szájába vesz 101.
aprónként Eb. 6.	bélyegség: jegy, jel Eb. 10.
arant: iránt, tekintetében	be mazik: becsuszik (a
67., -ra nézve 105.	hiba, tévedés) 221., 390.

*) A példák után írt számok az ismertetett könyv lapjaira vonatkoznak. Eb. = Elöl író beszéd; M-A. = Molnár Alb.; P-p. = Párizs Pápai. K. P.

be m a z t a t: becsúsztat, becsempész 84.

be s u m m á l: valósít, teljessé tesz. Eb. 16., 46.

be s z e d: szó, szóváltás 157.

be z z e g: ám! 160.

b i z o n y: bizonyos; bizony dolog, hogy... 255.

b i k a p e n s z: siphnius ar-rhabe 343., M.-A., P.-p.

b i z v a s t: bizalommal, bátran 160.

b o s z s z u: boszankodás 223.

b o s z u t a d: boszút áll, megtorol 318.; bosz u t t e s z: u. a. 374.

b o k o r: pár, fasciculus, manipulus, compar 334. M.-A.

b o k r o s s o n: seregestől, tömegesen 290.

-ből: -ben, által 142.

b u b o r e k o l: bujálkodik 327.

b u d o s i k: bujdosik 342.

b ü n t e t e t l e n: impune 343.

c s e l e d: gyermek 183.

c z o m o: egybekötő kapocs 90.

c s o n k a n: hiányosan 132.

c s ü g g e d e z ő: csüngő; annja emlejen csüggendezőt 361.

d a g a l: dagály = neheztelés, harag 75. (M.-A. és P.-p.: ira, furor).

KIRÁLY PÁL.

BÖLCSELETI MŰSZÓK. ✓

K e d v: animus

k é p e s t s é g: relatio.

k é p e s t s é g e s: relativa.

k é p e s t l e g v a l ó: relativa.

k é p n y o m: typus.

k é p t e l e n í t ő: deductio ad absurdum.

k é p z e l ő d é s: imaginatio.

k é p z e l ő d ő e r ő: vis imaginandi.

k é r d é s b e n l e v ő: problematicus.

k e r i n g ő: circulus v. orbis in definiendo.

k é t é l l ő: dilemma.

k é t e s s z ó l l á s: amphilogia.

k é t k e d ő: scepticus.

k é t s é g v i t a t á s: scepticismus.

k é t t a g ú: dichotomia.

k e z d e t b e l i, z s e n g e s z e r ű: elementaris.

k i m o n d á s: enunciatio.

k i n y i l a t k o z t a t á s: declaratio.

k i r e k e s z t ő: exclusiva.

k i t e r j e d é s: extensio.

k i v e v ő, f o g ó: acceptiva.

k ö l t ő e r ő: vis fingendi.

k ö n y v é r t e t é s: hermeneutica.

k ö n y v h i t e l e z é s: critica.

k ö z m ó d o s, a l a c s o n y, p a r a s z t o s, k ö z s é g e s, g y e r m e k e s: plebeja, vulgaris.

k ö z é r t e k e z é s: colloquium.

k ö z ö n s é g e s: universalis.

k ö z ö s k ö d é s: communio realis v. dinamica.

k ü l ö n n e m ű: heterogenea.

l á t s z a t: apparentia.

l é l e k v i t a t á s: spiritualismus.

l é t v i t a t á s: realismus.

magábanvalóság, ma-
gánállás: substantia.

másító: methaphoricus.

megértő tehetség: vis
percipiendi.

megfogás, észfogás:
conceptus.

meghatározás, korlá-
tozás: definitio.

megjegyzés: definitio.

megújító, visszakép-
zelő erő: phantasia repro-
ductiva.

mértéklet: temperamentum.

mester v. remekszó:
terminus technicus.

mikorság: quando.

minttetszősen: quod-
libetice.

miség: quidditas.

mív, mívelet, csinál-
mány, munka: effectus.

mívelők: causa efficiens.

mívszövetség vagy lét-
ügyelő: nexus dynamicus vel
effectivus.

mivoltosság: attributum.

névjegyzés: etymologia.

okadó: epicherema.

okoskodás: ratiocinatio.

okoskodat: ratiocinium.

okoskodótehetség:
facultas ratiocinandi.

okosság: ratio.

okszer: causa materialis.

oldalosztás, osztá-
lyosság: divisio.

önerejűség: spontaneitas.

önlevés: substantia.

önnönistenítés: auto-
theismus.

öszveköltővitatás: syn-
thetismus.

öszverakó: synthetica.

pártatlanok: neutrales.

példázat: ectypon.

példázó: inductio.

pontos: praecisus.

rajzolat: schema.

rakásrahalmozott:
rhapsodicus.

rendszer: systema.

résztelen: simplex.

ridegtárgy: individuum.

rokon: cognatus.

rugók: elateres, instinctus.

sarjadék: vis derivativa.

sokas okoskodás:
polysyllogismus.

sokbeszéd: polyhistoria.

soktanultság: polyma-
thia.

szaBADOS: licitum.

szaKADÉKOS: inter-
ruptum.

sZÁM- és mérő-tudo-
mány: arithmetica, geo-
metria.

sZÁRMAZÓ: derivativa.

személy v. valóügye-
lőleg: subiective.

szemléelőtehetség:
vis intuendi.

szenvdékenység: pas-
sivitas.

sZER: materia.

sZEROK: okszer.

sZERÜGYELŐLEG: ma-
terialiter.

szertők: causa efficiens.

szORÍTÓ, szÜKÍTŐ: re-
strictiva.

szÜKSÉGSZERÜ: neces-
sarium.

tÁGASJELENTÉSÜ em-
lékezet: memoria mechanica.

talpvaló: suppositum.	tudákos pörlekedő: philodicus.
tapasztalásbeli ember tudomány: anthropologia empirica.	tudománymód: methodica.
tapasztaláshaladó: transcendentalis.	tunya: iners.
tapasztalगतás: observatio.	ugrás: saltus in probando v. hiatus.
tárgyügyelőleg: obiective.	utóálló: episyllogismus.
termesztő erő: phantasia productiva.	válogató, egyeztető: ecclectismus, syncretismus.
termesztő természet: natura naturans.	valóvitató: realista.
téteményes: positiv.	vélekedés: opinatio.
tiltatlan, lásd: szabados.	vetélkedők, látszatnyomozók: dialectici.
tisztátság: puritas.	visgaság: curiositas.
többjelentés: aequivo- catio.	visszaügyelés: reflexio.
tömemény: massa.	viszonyérdeklés: reci- procus.
tömött: solidum.	viszonyos: reciprocus.
törvényesség: scientia iuris v. diceologia.	vizsgálatos: theoreticus.
történetes hit: fides historica.	zavaros v. megfordított okoskodás: syllogismus hy- bridus.

ZIBRINYI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ör sé gie k.

Éveszett a harmat a kasza alu: a kalap alá szorút.

A mi pajtánknak hódvilág a zsupja, hajnalcsillag a ragja: szabad ég alatti cséplés.

Az cigán nyelvén van mondva: hazugság.

Szakaggy még mint a hetivásár.

Ojjan kummadott, mint a fagyott kánya; vagy „kumman c s o s.”

Könnyen beszél az, a kinek fog van a szájába.

Kirakta az ódâ közit: jóllakott.

Pipás ember, gyerekés asszon sokára tud előkészünyi.

Egy idejig csak étart, mint a kistrákosi ember felesége.

Egisz nap a béli után járt, még se lakott jó: rossz legelésző, éhész marha.

Áldott a sok kéz, átkozott a sok bél (tréfásan szokták mondani, mikor sok család vagy napszámos együtt eszik).

A csere csalávâ jár.

Benne van a fene, mind az őszi malaczbâ.

(Szalafő.)

SÍPOS ESZTI.

Veszprém megyeiek.

Az ebet a gazdájáér (nem maga végett böcsülöm).

Ha kis ujjom mégharapom is fáj, ha hüvekkujjomat harapom, is fáj: fene csak fene.

Természetes, mint a lányok ünge.

Csupa lehetetlen.

Izé még füző, még két réf gatyamadzag (annak mongyák, ki sokszor mongya: izé, izé).

Makt niksz, a póka a palláson van (nem történt kár, se baj).

Úgy kö, ha lész.

Som légyek, ha mégtészem.

Szüz, mint a csizmám talpa a földtű.

Mencshely

Inkább Mencsêre mennék! (tréfásan e helyett: Isten mentsen!)

Mindénbű kimúltam (mégfottam erőmben, öregtettem).

Nagy merészsük (merészségük) van a szengáliaknak!

Dérékát, hátát lánynak nem szabad fájdítani.

Hét tél, hét nyár (è kö várni, mijezen léssz az asszony ezután, végig jónak marad-é?).

A menyecske máskép van (terhes).

Hún örisztünk égyütt dísznót? (kérdik attól, kitű röstellik, hogy té-tu-nak szólította az embért).

A mely kényérén összevesznek a testvérék, azon össze is békélnek.

Aszt má csak a köröszt láttya! (pénzről: eltékozolta.)

Részég, megittad a mécsét.

Mindig katiczáskodik a konyhában (a férfiről, ki a konyhában a fazékokat nézi).

Hideg kéz, meleg szerelém.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Székelységek.

A napot osztják két részre: délre harangoznak.

Az Isten adja, hogy sohase békéljünk meg: azaz: ne veszünk össze.

Páratlan életet él: nőtelen.

Te Juczi! te mindig olyan későn kelsz fel, hogy a tehént pendely nélkül hajtod a csordába.

SÁNDOR JÁNOS.

Párbeszédek.

Jó réggét, szomszéd komám, egészségire vájjék az éczczakai nyugodalom.

— Aggyon iste'! Hát hogy alutt az éczczaka?

— Ej bizony nagyon is jó; má hajja csak hojjártam (hogy jártam). Ez a Sánta Kutyaszek (gúnynév) még a Korczi (szintén gúnynév) gyerek együtték a zeste, ho' eresszem é a lányom, a Czörét (Örzsit) hónapra kendér tilunyi; de én bizony aszontam, ho' nem ér rá. Hát biz azér úgy égharaguttak, hogy az éczczaka kivétték a kis ajtóm, még betömték vele az ész házat (utczai szoba), a hun én aluszok, egésze' é borították vele az ablakot. Nekém még réggé korán é köt vóna vinnyi a ténsuraságot a gyöpüre; de ho' be vót tömme az ablak, hát nem tuttam fölébrennyi. Mos még itt vót a ténsuraság préczéptora és aszonta, hogy a ténsúr a bikacsékká maj éghorbácsutat, mér téttem bolondá. Szójjon hát mos ké komám, ho' micsinyájok; ho' fizessem eszt ég a fattyuknak, osztánnék ég az uraságot ho' téríccsem hère?

(Felső-Nyék. Tolna m.)

ENGEL JAKAB.

Babonák.

Á ki visszagyün az útrú, széréncsétlel léssz.

Csörög á szárká á háztetön, vendég gyün.

Há árpá van á szemédén, háromszó kerüdd még á kútát. oszt vess mind á nés sárkába ész szem árpát, oszt ászongyád: ákkó légyén az én szemémén árpá, mikó én eszt innen kivészem.

Há á kés vát tü mégââ á földbe, várátlan vendég gyün.

Há váláki kényeret szeg, mikó mén nem fogyott eé á kényere, annak éhés átytyáfija van.

Né kezgy pintékén munkádbá, mer pinték széréncsétlen nap.

Viszket á zórom, bosszúság ér.

Viszket á bál tényerem, píszit kápok.

(Félegyháza).

SZIVÁK JÁNOS.

Népmesék.

A szégî gyermek a zördöguskolábo.

Vót écczér égy öreg embernek éf fja, asztá igen szégî vót az a zöreg ember, a fia még aszonta, hov vigye el ütet, asztá tanitassa ki az zördögök uskolájábo. Hát évitte, kitanittatta a zördögök uskolájábo. Hát mént, messzi mént, elötalá év vîn öreg embért; av vót az a zördög tanítója, aszongya:

— Há mîsz, szégîny öreg ember?

— Hát, aszongya, éviszém a fijamat a zördögök uskolájábo.

— Né vidd tovább, aszongya, én vagyok a mestére, a ki azokat tanította.

— No jó van, aszongya a zöreg ember, csak tanidzsd, maj meghozom érte, a mér tanítottod.

Aszongya a zördög:

— Ném kő nekém sémmi sé.

— Haném, aszongya a zöreg ember, három esztendejig mégtanul?

— Még; ha a három esztendő kitellik, csak gyere érte.

Mikor kitellért a három esztendő csak émént érte a zöreg ember. Má messzirü mongya neki a zördög.

— No, égyütté szégîny ember a fijadér?

— El, aszongya.

— Csak hadd it még három esztendejig, akkor maj még többet tud mind é.

Hát haza mént a zöreg ember, asztá három esztendő muvá mégin égyütt a fijájér. Mégin aszonták neki, hogy még három esztendőre ot fog'gyák, akkor maj még többet tud. No, ot hatta a szégîny ember a fiját, haza mént. Kitellért a három esztendő. mégintlen égyütt a fijájér. Aszongya neki a zördög:

— No, szégîny ember, mégin égyütté a fijadér?

— El ám, aszongya, most éviszém, ha törík, ha szakad.

— No, aszongya a zördög, most má évihedd.

Hát mégy a gyerekkê, mégy messzire; hát gyün a zuton égy üveghintós ur. Hát aszongya a gyerek:

— Maj é leszék ész szíp kopós kutya, maj ész szíp ara zsinög lesz rajtam, maj mégvész az a zur; de a zsinögöt oda né aggya, mer sôasé kap még többet.

Gyün a zur a hintóvá, aszongya annak a szégîny embernek:

— Hogy aggya öreg apám eszt a kutyát?

— Hát háromszász forintér.

No jó va, mégvétte a zur a kutyát. Hát a mim mégy vele, ot mingyá támott é kis nyul, azután az a kopó kutya mingyá utánna szalatt, asztá létt abbú a kopó kutyábú éz zöd jágér;

asztá mikor mént utánna az a zur, a ki megvetté a kopó kutyát, aszonta annak a zöd jágérnek, ném látott-é ére ék kopó kutyát a nyul utá szalannyi. Az aszongya:

— De láttam, ippem mos szalattak ére a vetűzsbe, de é ném íri.

Fölű naty szomoruan a kocsijábo, ném vót sé kutyájo, sé háromszász forintya. Asztá émént haza, mégin gyerek léd belüle. Écczér éméntek a zaptyávó év vásárra, aszongya:

— Idés apám, maj é lészék ész szíp arā szörű csikó, haném a kantárt oda né aggya kéték, mer akkor sôa sé lészék kédé.

Jó vā, hát éméntek a vásárra; ot vót écs csunya fekete úr, kírte tüle a csikót:

— Mennyijér adod oda té széginy embér eszt a csikót?

— Husz szász forintér odâdom.

— No jó van, aszongya, haném acczide a kantárt.

— Ném, aszongya a zöreg embér, asz ném adom.

— Ne még husz szász forint; adod oda a kantárt?

Hát odâtta; örüt az embér, hos sok píze vā. — Hát az a zur vót az a zördög, a ki kitanította. Űtötte a csikót, évitte éggy istálóba, belekötötte; mikor ölöget verte, vitte haza. A zördög fia még ippem akart mennyi léányér, hát odamént az aptyáhó, aszongya:

— Éméhetünk mink ezén a szíp lovon, a kit ké hozott?

— Éméhatték, aszongya, haném vizre né eresszíték, ikáp kanábú, vagy tábú aggyatok neki innya. A min kiérték a mi határungbú, ot maj igén kír a ló vizet, haném né aggyatok nekije.

Avvā éménnek. Hát oda írnek a vízről, ném még a ló séhugya sé. A másik ördögök aszongyák, ereszsük rá a vizre; talá maj akkor émég. Mit vót mit ténnyi, ráeresztették a vizre; asztá léd belüle éggy arā hal, léfelé nagy sijetve mént. Hát a többieknek aszonta, hotyha én naty hal maj keresi, mongyák, hof főfelé mént. Hát a zöreg ördög mégtutta, hogy a ló hallá vāt. Szinte mingyá évátozott, léd belüle én naty hal. Kérđi a halaktú:

— Ném láttatok ére éggy arā halat?

— De láttunk, ára főfelé mént naty septin.

Mégin gyün vissza:

— Ném láttatok ére éggy arā halat, ha még ném mongyátok, hát összetíplek benneteket.

— De láttunk, ére léfelé mént naty septin.

Má majném éfogta, de a gyerek fehér galambá vāt, asztá éröpűt; a naty hal még karajjá vāt, nagyon összevagdâta, de ném birta megfognyi. Hát ék kirákisasszonnak a zablaktya nyitva

vót, mingyá ráröptűt a középső ujjáro mī gyűrű, am még kiráji lét. Oda a kisasszõhó, aszongya neki:

— Szivem szíp szerelme, hun vétted eszt a gyűrűt, ez a zenyim.

— De es sôa sê vót a tijed, esz nekém böcsõbe hoszták.

— De, aszongya ez a zenyim.

Aszongya:

— Gyűjön ê hónap, hotyha azon a kis fojón léssz arã hid, akkor a züeye a zaran gyűrű, a ki a zujján vót.

Êmént a vîn ördög haza. Más nap mégy mingyá réggê korán, nê m arã hid vót, hanê m koszos kis fahid vót ott, azom mént oda.

— No látod, aszongya neki a kirákisasszõ, hon nê m tijed az aran gyűrű. Ha hónap êgyüssz, ha arã hid léssz, akkor igazán a tijed a zaran gyűrű.

Êmént a vîn ördög vissza, asztã akkor másnap má arã hid vót. Aszongya:

— No látod, hogy a zenyim a zara gyűrű.

Akkor a zaran gyűrű lét sok mindénféle kása. Akkor a vîn ördög még kokassá vát, keszte csipkénnyi a kölest még a kását; egy kása még fölugrott, mîrges bóha léd belüle, ráugrott ép puskáro, agyõlûte vele a kokást. Asztã êmént a legîny a zaptyáhó.

FISCHER IGNÁCZ.

Találos mesék.

Kimént a pap lányostul, kántor feleségéstül; találtak három almát, mindéggyiknek égy-égy jutott, hogy léhet az? — A pap lánya a kántor felesége volt.

Vadászott két apja, még két fia, lûttek három nyulat; mindéggyiknek égy jutott? — Égy nagyapa volt.

Kérdészek égy nal lányt, hány esztendõs. Aszongya: Ên annyi a mennyi, anyámasszony kétannyi, édés apám még csupa csak öt esztendõvel öregebb anyámasszonyná; mindösszevissza éppen száz esztendõs vagyunk? — A léány 19, annya 38, attya 43 éves.

Hova mész té húsz lúd? Nem vagyunk mink húszan; ha még annyian, még félannyian lénnénk, akkor vónánk húszan. Hányan vótak? — Nyóczan.

A piaczon égy pár lúttojás hat garas; égy pár ruczatojás négy garas; égy pár tyúktojás két garas. Ha van húsz garasod, hányat veheccz mindéggyikbül, hogy annyi légyén a tojás, a hány a garas vót? — Égy lúd-, öt rucz- s tíz énnégy tyúktojást.

(Szentés.)

EHRLICH LAJOS.

T á j s z ó k.

Tolna megyeiek.

L a n g o l ó: lángos.
l a j t é r g y a: létra.
l e v é l: kötelezvény; (az „adós“ szót mindig kihagyják előle).

l é l é k b u z a: rész a templom számára, (s minthogy a család számától függ a rész nagysága, azért nevezik így).

l é n i a: vonalozó.

l i f f é g - l a f f o g: lassan, lomhán jár.

m a j k ó: női kabát.

m á j s z t é r: mester (a németből).

m a s z a t o s: ronda.

m a g a c z i n y: tár.

m a k u l a: mákszemnyi nagyság.

m á r c z: édes ital mézből és jegesvizből keverve.

m i n u t a: pillanat.

m u r z s ú: morzsol.

m ö r m ö g: morog.

n y e v e s: beszédes.

n y u l ó s: nyulánk.

ó d a: lejtő (a kocsí oldalát is így nevezik).

p a l a j b á s z: író.

p á r a: szarvasmarha (itasd meg a párákat).

p é n t ö l: alsó szoknya.

p é p a: pipa.

p i n g á t t: kép.

p ó c z i k: sárból csinált ülőhely a ház előtt.

p o c s é t a: nagy sár.

p í p a c s o s: piros.

p í t y e: ezt akkor használják, midőn a csirkét hívják.

p ö r c z: percz.

p ö n g ö l: forint (van 3 pöngöl forintom, egy pöngölös bankó).

p r é c z é p t o r: inas.

p u r u s z l i: mellény.

r a g á l: eresz (leginkább a házé; v. ö. isztergye).

r a g a s z t y u: enyv.

r í c s k é s: ripacsos.

r ü t y k ö s: durva (bőr.)

s u b i c z k: fénymáz.

s u b l ó t: alacsony szekrény, kihuzó fiókkal (a németből: schublade).

s p á j z l i: éléskamra.

s z á j a s: korsó.

s z a k a j t ó: kis kenyeres kosár; a rá való ruha: s z a k a j t ó r u h a.

s z é m é s: éber.

s z i p é g: zokogva sir.

s z t. P é t e r o l a j: petroleum.

s ü t ö s: forró, pl. a víz már nagyon sütős.

t á n y é r b é l: napraforgó (növény).

t é v a j o g: ide-oda jár.

t i k á s z: tyukász.

t o p á n k a: félczipő.

t r ó n o l ó s z é k: prédikálószék.

t r ó n ú n y i: prédikálni.

t u b a: galamb.

t u t y i: posztóból font czipő.

ü j e g: üveg.

ü m ö g: ing.

v a n y o g ó: széna-vonó.

(Felső-Nyék.)

ENGEL JAKAB.

Firtosalyiak.

Bibelődik: sokat foglal-
kozik az unalomig valamivel.

bedereg: hanyódik, vetődik,
pl. az ágy alatt stb.

bothálni: hányni-vetni,
rugni.

nem valami dali: nem
igen derék, vagy jó.

fanyalog: lézeng, ámbojog,
immel-ámmal szédeleg.

firtat: kutat, vizsgál; ne
firtasd, ne vizsgáld annyit.

fonákja: a ruha fordított fele.

gübül, gamatol: beléke-
veri ruháját piszkos vízbe, vagy
mosadékba vájkal.

hederít: nem gondol vele
semmit, rá sem hederít.

kurkászni; két féle érte-
lemben: mikor az egyszer
megszedett gyümölcsfák ágai
között maradék gyümölcsöt
keresgél, kurkász; mikor vizs-
gálódik, kutat a gondolatok
között; nekérdezd, ne kurkászd
annyit, hol jártam.

lengetég: elviselt, megkopott
ing v. gatyá.

nyisztatni: rozszűrész-
szel vágni, nyisztatni a fát.

péstálozdní: czélozni
valamire beszédben.

pöstörködik: mikor a
gyermek fára vagy épületre akar
mászni, de az apja félti ruháját
az elszakítástól, mondja: ne
pöstörködj annyit.

ne prösmítáj: ne perorálj
annyit, ne vesztegesd az időt a
sok ok nélkül való veszekedő
beszéddel.

retyez: törpe, alacsony, de
jó husban lévő ember.

rizámodik: megrezzen,
megijed.

szokotálni: előre jól meg-
gondolni, fontolni a dolgot.

megszöntení: fülhegygyel
észre venni valamit abból, min
a szomszéd vagy a koma,
pajtás stb. törik a fejüket.

vátabota: bizonytalan.

vátigmondta: körülbelől
fogta mondani.

vaszalkodik: erőlködik,
hogy majd megszakad.

vikotálódni: kötekedni
beszédben.

zakota: egy- s más tárgy
rendetlenül összeveisszahányva.

FIRTOSALYI.

Györvidékiek.

mácsonya: tüskés levelű gaz,
mely zabban és árpában terem.

méllik: melyik.

mihán: miatt. Ezen szót
igen ritkán lehet hallani, mint-
hogy közönségesen a „végett“
névutót használják helyette. Így
mondják: „Betegség végett nem
mehettem. A sok baj végett el
köll az embernek veszni“.

murnya: félig rothadt
szalma vagy nádtöredék.

néméllik: valamelyik.
Néméllik este hallottam — né-
méllik esztendőn történt —
néméllik ember aszt gondolla.“
Ezen példákbl látható, hogy
„néméllik“ nem egyenlő a „né-
mely“ szóval, melyet azonban
néha helyettesít.

ő reb b i k u r a m , a s s z o -
n y o m . Igy nevezi a menyecske
férjének bátyját vagy nénjét;
ellenben férjének öcscsét vagy
hugát: k i s s e b b i k u r a m v a g y
a s s z o n y o m - n a k s z ó l l í t j a .

p e r s z ó t : p ö r n y e .

p í p p a n y : a p r ó , i g e n t ö m ö t t
fű, mely különösen a sarjuban
mutatkozik.

r a m a t y : s z a l m a h u l l a d é k ,
szemét.

r o s s z a k k o d i k : a g y e r m e -
kekről mondják, midőn rosszul
viselik magukat.

r u z s a : r ó z s a .

s a r g y u : s a r j u .

s ü v e g f a : a z o n f a , m e l y a
ladik elején és végén az oldal-
deszkákat, melyek ahhoz sze-
gezvék, összetartja.

s z a k v á n y : á l t a l á b a n f e l f o -
gadott munka. A ki ilyen munkát
felfogad: s z a k v á n y o s , s z a k -
v á n b a j á r . M o l n á r s z ó t á r á b a n
s z a k v á n y é s s z a k m á n y :
operarum elocatio. -

s z a s z m a t u l : a d i s z n ó r ó l
mondják, midőn a sárban vagy
szemétben turkálva ennivalót
keres.

s z é c s k ó : s á s k a .

s z e m e t ü l a z e s ő , m i d ő n
aprón és szakadozva esik.

t e h é n y (s o h a s e m t e h é n .)

t ö p i k : f o n n y a d , t ö p ö r ö d i k ;
t ö p ö t t s z é m ű b u z a .

t ö t i k e : a z o n h o s s z a s , a l u l
tölcsérrel ellátott sajtár, melyen
át a bort hordóba eresztik.

z ö r ö g a z é g : d ö r ö g ; i n n e n :
é g z ö r g é s .

KISS IGNÁCZ.

S o m o g y i a k .

Á l l t ó h e l y é b e n : á l l ó h e -
lyében.

b a l l o s : h ó b o r t o s .

b e s z é d e s , „ s z ó n o k “ é r t e l -
mében is.

d o m b o l a g : d o m b o s h e l y .

e k l e n d e z i k : i d e o d a
járásával akadékoskodik.

e m é s z t ő : f o g y a s z t á s
adója.

f a v á g i t ó : f a v á g ó h e l y .

g y u h a : l é n y e g . „ Ö r d ö g
bujjék a gyuhádba“.

h o l d s z á m o z n i . „ M é g
nincs a birtokom holdszá-
mozva“.

k e l e - k ó l a . K e v é s e s z ű ,

s o k a t f e c s e g ő , b o l o n d d o l g o k a t
elkövető emberre mondják.

k e r i m b ó z s á l : k ö r b e n f o r o g .

k i s s e b b s é g : n a c h t h e i l . „ N e
tödd azt öcsém, kissebbségödre
lössz“.

l e n d e : a z e g y n e v ű e k k é p e z i k
a lendét. „Az én lányom nem
keverődik a Náray lendébe.“

l o t y ó : s z a j h á c s k a . K ü l ö n ö s e n
fiatalokra alkalmazzák.

k i p a r m a g o l n i : m e g v e r n i .

r o z s é r ö k ö r t e .

s i l a p o s , k i n e k a k a l a p j a
széle le van türve.

s z a r a f a c s a r i : f ö s v é n y .

v e n i c s : v e n y i g e .

(Nemes-Déd.)

KULCSÁR ENDRE.

Kaszárniai szók.

svorom: schwarm.	vasprádé: waschapparat.
svadrony, -os kapitány.	verbunk, verbung. Sindölözik a csomádi templomot, Ferencz József most álitott verbunkot. — Fehérvári verbunk-káplár (népd.).
Döbrentey i. h. 171. l. sodramra magyarosítja.	verbuvál. Már minállunk verbuválnak kötéllel (népd.).
svenkáni: 1. kanyarodni, 2. lopni.	virslí.
s z á j n e k s z e l e n c z i a : az országos főhadparancsnokot hívják így.	virtigli: wirklicher, -frajter, káplár, hornista, tambúr.
szeperát, -ba megy, szeperát áristom.	vizít. Erigy vizitre, t. i. orvosi megvizsgálásra.
szupervizitáni: superarbitriren.	vizitáció. Elindút má a gözös masina, Visznek engem a vizitációra (népd.).
tagravert: tagrebél.	vizitál az inspekciós tiszttúr, — az orvos. Eljöttek már az urak vizitálni, Apák anyák nem tudnak micsinálni, Könnyes szemmel zokogva panaszojják, Most kísérik vizitáni a fíját (népdal, melynek az értelme, hogy alföldi városokban a sor alá került legényt város embere kíséri a vizitációra, s ha beválik, ismét a város embere kíséri vissza.)
takarás, a hol földözve van a baka az ellenség golyójától.	zupa: suppe; zupások, a Parma ezredbeliek gúnyneve.
taktus egreczérozás: taktisches exerzieren.	
tilalérozni: tirailliren.	
trafál.	
tromf: ruf. Trombitások három tromfot fújjatok, Aztán engem akar felakaszczatok (népd.).	
trózsák: strohsack.	
turi, v. turni nadrág; turnizni? tornázni.	
úrlap: urlaub. Hosszú-, rövid-szabadság.	
vakprádé: wachparade.	
vasárnap!maj' meg vasalnak.	

BALLAGI ALADÁR.

Vöfény mondókák.

Mulattatók.

Sokat bújdostam már én a tenger mellett,
 Láttjátok, a szüröm mátra-szélllel béelt;
 Láttam, hogy egy czigán ötven kutyát ellett,
 Kitiptem hajamat, nevetnem úgy kellett.

*

Mikor egy nagy úrnál én ebédet ettem,
 Híres, nevezetes íteleket ettem,
 A fekete levest kusmával hörböltem,
 Pajtásimra szelelt pástétomot mértem.

Legelső tál ítel vót bagoj nyerítés,
Mingyá következik a kemencze nyögís,
Szamár ordítással a bornyú bögetís,
Ezek után pedig üres szekér zörgís.

*

Ó mej csudállatos az Istennek dóga,
Hogy a bajusszokat nem egyformán hatta,
Lám az emberekét mennyire nyútotta,
Az asszonyokét meg alól fordította.

*

Bátyád a szakállát félvárta vetette,
A mi kis esze vót, zacskóba kötötte;
A zsacskó zsíros vót, a kutya megette,
Jaj szegín bátyádnak elfogyott az esze.

*

Eb hazuggyon többet, mer mán megúntatok;
Jobb, hogy erszínnyeknek száját megnyitvátok,
¶ Garasokat reám ti mos hajgájjatok,
Harmincznég forintot zsebembe dugjatok.

(Székelyhid.)

BAKOS LAJOS.

Karácsonyi misterium.

Sz e m é l y e k :

Angyal.	
Héródes.	
Öreg juhász.	
Első	} pásztor.
Második	
Harmadik	
Angyalok kara.	

(V. ö. Népköltési Gyűjtemény. I. kötet. 9. lap. Ugyanolyan cselekvénnyel.)

Héródes. Ez kiráj Krisztusnak megjelenéséről,
Ez világban való szent születéséről,
Bűnös embereknek ejjöveteléről
Illik nagy örömmel értekeznünk erről.
Mert született Krisztus, ez világnak ura,
Kinek ez városban nem vala hajléka;
Nem vala hajléka, sem fris palotája,
Ez kiráj mód szerint nem vala nyugvása;

Melynek az ő vállán nagy uraság vagyon,
 Fejedelemségre hatalma új nagyobb;
 Eljött mindenenek hogy mekszabadícscon,
 Bűnös rabságainkból minket hogy megváltson.
 Sirjál hát! ó sirjál, Siornak leánya,
 Mer jászójban fekszik az isten báránnya,
 Siralmasz szemeit a Krisztusra tárja;
 Ha nem soká léssz is így mi velünk szemben,
 Felviszem magával végre az mennyegben.

Angyal. Ez nemes Betlehem és egynehány tisztelő versekkel
 at tisztelt urak becsületes érdemét meg akarnánk
 tisztelni, hogy ha at tisztelt uraknak terhekre nem
 lennénk, és engedelmekből béhoszhatnánk az nemes
 Betlehem várossát.

Angyalok kara.

Kis Jézus ki értünk születél, Betlehem, életforrása!
 Jászójba szűrös szénán lettél, Dávid királynak várossa!
 Ém Betlehem, kis Betlehem. Pásztóresz régyisz
 angyalóra, nászuszesz kívül nászusz nővisz
 kántálsz. Ém Betlehem, kis Betlehem.

Első pásztor. Bélessék tinéktek, Talám Betlehemben
 Kedves jó barátim, Útam tévesztettem.
 Ak kosok és kecskék mind eltévejettek; hanem mind-
 addig kolompolom az ajtót, míg Iván társam, jó
 pajtásom új hírt nem hoz nékem. Hü, ki vagy, ki?

Második pásztor. Jó szerencsét Fédor pajtás! Micsoda
 búbanat emészti szívedet? Talán a más éjjel juhajid
 eltévelt?

Első pásztor. Em maji nap se montál annál igazabb szót,
 hanem mindaddig kolompolom az ajtót, míg Iván
 társam, jó pajtásom új hírt nem hoz nékem. Hü, ki
 vagy, ki?

Harmadik pásztor. Adrána kedves jó barátim. Talán nem
 is tuggyátok, az estvéli órán merre jártam-keltem az
 öreggel?

Második pásztor. Merre?

Harmadik pásztor. Nem csára, nem barra, hanem arra, ja
 merre az ó testamentomi bornak egy pízem mirtík
 literjít; nem szánom-bánom torkunkat, vegyük elő
 kulacsunkat; üjjünk le és vígagygyunk.

Mindhármán. Egíssíggel Landor pajtás, oj erőss lígy, mint
 vak Bedöcs. Duj, duj, duj!

Második pásztor. Hát az öreg hova maratt?

Harmadik pásztor. Az öreg az ő öreksígiének miatta, ezen a csúszós-mászós utakon, nem tudván velem együtt tetyegni-tötyögni, a hófúvásokban felakadozván, le-rogyadozván, és így töllem elmaratt; hanem azír mekpróbálom egy hűttenyéssemre vagy egy kocczan-tásomra bé fogna-i jönni, avvagy se? Hű, ki vagy, ki?

Öreg juhász. Dicsírtessik az úr Jézus Krisztus! Áldott légyen az egek ura! Hipp, hopp, hún vettem magamat, hún hordozom fáratt lábajimat? Hegyeket-vögyeket be-jártam, pásztortársajimtúl is elmarattam; hanem aggyátok ide aszt a lágy harapást, hadd harapjak egy kemínt. Jaj de nagyot haraptam, kitört a harmincz-három fogam; hanem aggyátok ide aszt a kulacsot, hadd engesztejem ki a fogam ágyát.

Harmadik pásztor. Ehin van apám! deg a farába nyilallott. Öreg juhász. Ez az letyespotyos, síkos sáros, havas idő befagylalta a száját; tegyíték fel az asztarra, maj kiengeszteli e háznak gazdája.

Mind. Midőn asz szüz mag-	Igy énekelnek neki:
zattyát,	Ó élet, ó napfény,
Jászokban siró fíját	Ó édes Jézusom,
El akarják altatni,	Ó édes megváltóm!

Öreg juhász. Na már most, kedves gyermekejem, hadd nízsem meg zsírosbakos tarisznyámba lévő órámnak aszt a kis puntussát.

Harmadik pásztor. Nem aszt a kis puntussát, öreg, nem hanem aszt a kis numeriussát.

Öreg juhász. Aszt, aszt, ídes gyermekem, aszt a kis numeriussát. Bizom mán látom, hogy tizenkettőfél az óra, any nyúgodalomnak ideje vóna; ti angyalok, vígan mulassatok; mink pedig, pásztortársajim, gyertek aluggyunk.

Harmadik pásztor.

Pásztorok, pásztorok,	Na csak aluggyatok,
Beg elaluttatok,	Mer fen van az Fédor,
Ecs csomó ju'nyájnál	Ne fíjjetek ak kártúl,
Csak magam hattatok;	Sem a farkasoktúl.

Im látom, urajim, hogy az álom erősebb nállomnál; mert ez maji napon egy dolgot akartam víkhez vinni, de az álom nem engedí; maj magam is ledülök ide többi pásztortársajimho.

Angyalok. Hé ródes. Dol- Nyúgoggy, nyúgoggy, meg-
mieróza, váltóm!

Tót az formóza, Kirelegyszon,
Ez király Krisztus világ szerelme Krisztelegyszon!
Én tejelőttem most esek térgyre, Szent, szent, szent úr isten,
Aluggy Jézusom, nyúgoggy meg- Ki lakozol mennyben!
váltóm! Kirelegyszon,
Aluggy, aluggy, Jézusom, Krisztelegyszon!

Második pásztor. Hallod pajtás!

Első pásztor. Új hírmondás!

Harmadik pásztor.

Pásztorok! kejjünk fel, Ott megláttuk urunkat,
Betlehembe mennyünk el, Mi kegyes megváltónkat,
Betlehembe. Aj Jézuskát.

Első pásztor. Hallod pajtás!

Második pásztor. Új hírmondás.

Első pásztor. Fáraccságunk Jó szívvel vészi;
ő érette ne sajnájjuk, Egy juhót, egy báránt;
Mék talán az ícczaka is fel- Ijen szegim pásztoroktól elég
tanájjuk. léssen,
Na mám meglelvén, Mék talán az arannál is többet
Mit vigyünk néki, téssen.

Második pásztor. Hallod pajtás, új hírmondás!

Harmadik pásztor. Ne lármázzál Fédor, pajtásiddal, hadd
aluggyak kedvemre jéz útba. Felkelek, elmegyek, aszt
mektészem, ak kisednek egy sajtot is majd elviszek.
Kejj fel, öreg, angyal szól, kokas kukorikol; Krisztus
született a nemes Betlehembe.

Öreg juhász. Micsoda? angyal szól, kokas kukorikol? Kristóf
János született a nemes betverembe?

Harmadik pásztor. Nem Kristóf János született, öreg, nem!
A Krisztus született Betlehembe.

Öreg juhász. Abba ja három lábú veres kukora tehémbe?

Harmadik pásztor. Nem abba ja három lábú veres kukora
tehémbe apám, ha Betlehembe! Gyer vess keresztet,
az úr Jézus Krisztus született!

Öreg juhász. Bizom, most is megennék ecs csomó zsíros
pereczet.

Harmadik pásztor. Nem zsíros pereczet, öreg, ha keresztet.
Gyer Betlehembe, az úr Jézus Krisztus született.

Öreg juhász. Hát ídeskedves gyermekem, csakugyan az úr
Jézus Krisztus született?

Harmadik pásztor. Csakugyan, apám, de csakugyan.

Öreg juhász. Felkelek, de majd el is szaladok ám!

Harmadik pásztor. Csapó fát az öreg alá!

Öreg juhász. Ez ám a friss ügyess legín, ak kit csapó fával
tesznek időbb-odább.

Harmadik pásztor. Hát apám! látta-i mán az úr Jézus Krisztust?

Öreg juhász. Ugyan hogy láttam vóna, kedves gyermekem,
mikor még most született?

Harmadik pásztor. De szeretné kend apám látni?

Öreg juhász. Bizom, kíváncsi vónék rá, kedves gyermekem.

Harmadik pásztor. Hát jöjjik kend, apám! De igen-igen
nagy finyesség van ott. Vigyázzik kend, el ne csússzók!

Öreg juhász. Ó Ádám apám, szent Habakukk! Ha én istenem
nem könyörül, mind egy lábíg itt veszünk. Micsoda
nagy finyesség a, kedves gyermekem?

Harmadik pásztor. Ak Krisztus háza, apám!

Öreg juhász. Hát ídes gyermekem, mék az úr Jézus Krisztus háza?

Harmadik pásztor. Odabe, nagy be, apám!

Öreg juhász. Mék, kedves gyermekem?

A mék ott elesett?

Harmadik pásztor. Az, öreg, az!

Öreg juhász. Aluggy Jézusom,

Nyúgoggy megváltóm!

Maj hónap valamit hozok néked.

Mind. Csordapásztorok,

Örömet hirdetek;

Midőn Betlehembe

Mer született mán néktek,

Csordát őrizvén

Kit megjövendőltetek,

Éjjel az mezőbe,

Egy szűznek méhéből,

Nagy félelemmel,

Szűzön szült véréből

Tele bösszével.

Megváltó Krisztustok,

Ne féjjetek pásztorok, pásztorok, Alé alélúja!

Öreg juhász. Ídes kedves gyermekejím, mit hoztatok az úr
Jézus Krisztusnak?

Első pásztor. Egy juhót.

Második pásztor. Egy báránt.

Öreg juhász. Hát te harmadik?

Harmadik pásztor. Egy gomoját, apám! De hát kend apám
mit hozott?

Öreg juhász. Majd én is viszek valamit!

Harmadik pásztor. Jó, apám; de mégis, mit hozott ken?

Öreg juhász. Montam mán, kedves gyermekem, hogy én is
elbirok annyit, mint te.

Harmadik pásztor. Jó, apám; de mégis szeretnének látni,
hogy mit hozott ken?

Öreg juhász. Hosztam egy pár gerliczét.

Harmadik pásztor. Hát oszt hún van, öreg!

Öreg juhász. Èrepült.

Harmadik pásztor. Merre?

Öreg juhász. Erre ni!

Mind. Szent, szent, szent az
isten mennybe,

És áldott ő dicsőségébe.

Ak ki mostan született,

Jászojban hejesztetett,

Jászojba, pójába,

Hideg istállócskába,

Bé vagyon takargatva,

Posztócskával pójálva;

Jaj szegín, jaj szegín!

Jaj szegín, de fázik,

Könnyeitől ázik,

Jaj szegín, jaj szegín!

Nincsen néki párnája,

Sem cifra nyoszojája;

Csak széna lágy párna,

Barmok szája

Melegítő kájhája;

Ökör, szamar lihelleti

Reája, reája.

Öreg juhász. Na mám most, ídes kedves gyermekejim, egygy
igen-igen nagyot hazudnék összes minnyájátoknak,
hogyha el nem hinnétek.

Harmadik pásztor. Hagy hajjuk hát, apám. Hátha el nem hisszük.

Öreg juhász. Mikor én a
havasokon

Lípist nyargalvást,

Csendesen koczogvást,

Ballagva mentem,

Any nyárfa csikorgást

Tarisznyára szettem;

Ad disznórőfögist

Maj hét nap kergettem;

Any nyúlnak nyomait

Halártra üldösztem.

Orbánczos a szűröm,

Mer a kórság gyötri,

Jukass an nadrágom,

Mer nincsen ülepi;

Pókhálós ingemet

Veszperémi

Mos reszeli;

Czifra süvegemet

Bonyhaji Péter uram,

Ak ki rigem mekhótt,

Még mosz szövöi;

Egíssz ötözetem

Bécsbül hozott semmim.

Úgy-i, kedves gyermekem!

Csak vagyok valahogy.

Harmadik pásztor. Bizon, van kend apám! De még én ám
annál nagyobbat is tunnék hazunni.

Öreg juhász. Hagy hajjuk hát, te kunyhó feju!

Harmadik pásztor. Apám, ha jén Bécsbe kiráj lehetnék,
minden nap háromszor vagy nícczer hájas pirítóssal
jól laknék; felkötném szörös bocskoromat, mektériténém
a juhomat, meg az ijen vín szamarat, min
kend, apám! Bezzeg, bezzeg, én se lennék kennél
utóssóbb gyerek, apám!

Öreg juhász. Haj, ídes kedves gyermekem, még én ám annál
is nagyobbat tunnék hazunni.

Harmadik pásztor. Ehhiszem, apám, de nem a hazudozás körüm mán.

Öreg juhász. Hát mi körül, af fíreg dücscsön fel.

Harmadik pásztor. Hát tuggya-i kend apám, mikor a kis nagy aram baltát a veres kukora bárány után elhajította, ken? Még mái nap is oda van?

Öreg juhász. Tudom, ídes gyermekem, hogy a tozjó után.

Harmadik pásztor. Nem at tozjó után, apám, ha av veress kukora bárány után.

Öreg juhász. Tudom, kedves gyermekem, hogy elhajítottam, hanem abba engegyél meg nékem, mer mos tél van; maj kikerül tavasszal a hó alól, ha csak a nyele is.

Harmadik pásztor. Ehhiszem, apám; de any nyele meg-rozsdásodik, av vassa pedig errothat. Nekünk ijen pásztorember nem kell, ak kinek kis nagy aram baltája nincsen. Fogjátok meg juhásztársam, lökjük ki!

Öreg juhász. Ne lökjetek ki, kedves gyermekem; ikább kis nagy aram baltára valót kérek. (Persejjele körüljár.)

Mind. An nap derül,

Hajnal kerül,

Már asz szabott

Óra cseng;

Mán minden sors,

Minden bokor

„Lassoggy“ marsot zeng.

Már ha mi innen

Elmégyünk,

Valahára

Hazaírunk,

Ugy-i bizon, társ!

Utatok légyen egyenes,

Nyikorgás nélkül

Mennyetek;

Katonáson

És pompáson

Járjak vélletek.

Nosza pajtás,

Fogd az ajtót,

Csakhamar a

Kilincstartót;

Hátra tekincs,

Semmi baj sincs;

Innen tovább

Menny!

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Karácsonyi mondókák.

1.

Elgyött mán karácsony
Borzos szakállával;
Kizakatt a csizsmám,
Nem győzőm szalmával.
Aggyanak egy garast,
Vagy pedig petákat,
Hagy lökessék rá egy
Jó nagy bolond tákot.

2.

Kis karácsony, nagy karácsony,
Kisült mán az én kalácsom;
Agygya ki kend az „enyêmet,
Ne tartóztasson kend minket.
Rövid a gubám,
Fázik a puczám

(Ör. Felső-Szabolcs.)

DEÁK ELEK.

Tréfás mondóka.

Ördög bujjék beléd,
Mint a zsidóba a metétt;
Tébelüled másba,
Ördög bukk a szádba.

(Nemes-Déd. Somogy.)

KULCSÁR ENDRE.

Gyermekmondókák.

Bika - b o s z o n t á s.

1.

Bü bika maté,
Kerekfali sáté;
Adj egy kalán vaját,
Szél fujja talpad,
Ördög vigye lábad.

2.

Bölonbika vadalma,
Hargas kés a torkadba.

(H.-Almás.)

SÁNDOR JÁNOS.

Gyermekversikék.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Tikot véttem a vásáron
Êgy pénzén.
Tikom mongya: kity-koty!
Êdés tikom mégis nagyon
Êgy pénzén.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Csirkét véttem a vásáron
Êgy pénzén.
Csirke mongya: csicséri!
Tikom mongya: kity-koty!
Êdés tikom mégis nagyon
Êgy pénzén.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Kokast véttem a vásáron
Êgy pénzén.
Kokas mongya: kukori!
Csirke mongya: csicséri!
Tikom mongya: kity-koty!
Êdés tikom mégis nagyon
Êgy pénzén.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Récztét véttem a vásáron
Êgy pénzén.
Récze mongya: zsiezsá!
Kokas mongya: kukori!
Csirke mongya: csicséri!
Tikom mongya: kity-koty!
Êdés tikom mégis nagyon
Êgy pénzén.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Pujkát véttem a vásáron
Êgy pénzén.
Pujka mongya: piepá!
Récze mongya: zsiezsá!
Kokas mongya: kukori!
Csirke mongya: csicséri!
Tikom mongya: kity-koty!
Êdés tikom mégis nagyon
Êgy pénzén.

Êmentem én a vásárra
Êgy pénzel,
Ludat véttem a vásáron
Êgy pénzén.

Ludam mongya: giegá!
 Pujka mongya: piepá!
 Récze mongya: zsiezsá!
 Kokas mongya: kukori!
 Csirke mongya: csicséri!
 Tikom mongya: kity-koty!
 Édes tikom mégis nagyon
 Egy pénzén.

Émémentem én a vásárra
 Egy pénzel,
 Borgyut vettem a vásáron
 Egy pénzén.
 Borgyu mongya: eleme!
 Majd a fene főlemé!
 Ludam mongya: giegá!
 Pujka mongya: piepá!
 Récze mongya: zsiezsá!
 Kokas mongya: kukori!
 Csirke mongya: csicséri!

Tikom mongya: kity-koty!
 Édes tikom mégis nagyon
 Egy pénzén.

Émémentem én a vásárra
 Egy pénzel,
 Disznót vettem a vásáron
 Egy pénzén.
 Disznó mongya: referá!
 Várgy, a fene maj mégrag!
 Borgyu mongya: eleme!
 Majd a fene főlemé!
 Ludam mongya: giegá!
 Pujka mongya: piepá!
 Récze mongya: zsiezsá!
 Kokas mongya: kukori!
 Csirke mongya: csicséri!
 Tikom mongya: kity-koty!
 Édes tikom mégis nagyon
 Egy pénzén!

(Ádánd. Somogy m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermekjátékok.

A gyermekek körbe fogódzanak; egy közülök kendőből font korbácscsal a körön kívül körül jár. Az utolsó szónál a korbácscsal valakit megüt s az lép ki a helyére. Ezt dalolják:

Ider-gácsor Boczczásiné,
 A gácsicska Zójominé,
 Hopszasza, rasszasza.
 Járom az úrnak várajját,

Járom egyed magammal,
 Szeretem szem-szeméjemet;
 A ki tanult emberséget,
 Ájjon ki, ájjon ki.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Családnevek.

Albert. Asztalos. Barzsó. Bene. Benkovics. Brusznik. Bossós.
 Bóta. Buzik. Csizmaz. Csombor. Csuha. Daragó. Erdélyi. Farkas.
 Füge. Gyenes. Hamar. Hegyi. Heredi. Horvát. Huszár. Illés.
 Juhász. Kása. Klemon. Kocsis. Kovács. Lados. Lakatos. Landori.
 Layzer. Majoros. Martisz. Matyó. Molnár. Nagy. Rászi. Sipos.
 Sütő. Somodi. Szabó. Szalóki. Szemár. Szögedi. Szőke. Takács.
 Tapolcsányi. Tót. Varga. Vig. Vincze. Visnyólczki.

Szomolya. (Borsod megye.)

IHÁSZ GÁBOR.

Ragadvány- és gúnynevek.

Álfalvi. Alsó. Álé. Bakos. Bajos. Barkó. Barát. Bács. Bágya. Bányász. Bárány. Báró. Benkó. Berdócz. Betyár. Bécsi. Bircsi. Bitang. Boltoss. Borzos. Boszorkány. Bota. Buba. Bugyi. Burlák. Böggő. Bú. Czérna. Czintorom. Czine. Csaló. Császár. Cseber. Cseszkő. Csillagos. Csirkő. Csízi. Csizmadia. Csipor. Csonka. Dóbi. Dokos. Dombi. Dulló. Ezermeister. Faláku. Faluszéli. Fekete. Fekszí. Fecsi. Felházi. Felső. Fináncz. Firgúj. Fogas. Füstös. Füttyös. Furulyás. Fűzi. Garibaldi. Gazdag. Gombos. Gombolyag. Gusás. Gürücz. Gyürki. Gyöző. Gyurka. Hácsig. Hadnagy. Hánig. Harmatverő. Hedegüs. Hegyalatti. Hervók. Hosszu. Huszár. Jáger. Jegyző. Jókorjárt. Juczi. Kaczagó. Kacsó. Kadét. Kapus. Kaskötő. Katona. Kádár. Kantor. Káplár. Kancsi-prádé. Kecskés. Kehes. Kercsó. Kerelő. Kicsimagik. Kifli. Kollektor. Kondri. Kopacz. Kopá. Kovács. Kozma. Kurucz. Kuti. Külső. Laczkó. Loskás. Láncsóka. Lelkész. Ludas. Mahnos. Markuj. Medvés. Mészáros. Molnár. Mozgó. Malaczos. Mózó. Morzsolt. Nagyapó. Néma. Nyaku. Okos. Oldal. Pap. Pázsi. Pillants. Pityuk. Polák. Polyva. Pula. Putton. Prókátor ványolós. Rosz. Rzsina. Ruzska. Sánta. Supa. Suszter. Süket. Szakszi. Száraz. Sztatler. Szemes. Szent. Szép. Szintyla. Szipka. Szüle. Született diák. Tehenes. Timár. Toma. Toros. Török. Türi. Utczabeli. Vadász. Vaczkor. Vágási. Vágott. Vájás. Vak. Varga. Vasfejü. Veres. Zászló. Zsandár.

(Gyergyó-Ditró.)

DITRÓI MEZEY MIKSA.

Gúnydalok.

1.

Zsidó legény bomoly mög,
Mér nem házasodol mög;
Vögyél el egy barna lánt,
Akár engem, akár mást.

2.

Még aszt mongyák, Vásárhelyén nincs rózsza,
Hát a Kati még a Rózi micsoda?
Ha kiállnak réggel a kis kapuba,
Nyílik rajtok a patikai rúzsza.

(Ezt a két népdalt alig néhány hete hogy legelőször hal-
lottam egy pár olyan jóféle menyecskétől.)

(Holdmező-Vásárhely.)

KOVÁCS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL.
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. AUGUSTUS 15.

VIII. füzet.

A MAGYAR IGMÓDOK ALKALMAZÁSA.

A jutalmazott pályamunkának kivonata.

II. Az igemódok a mellékmondatokban. ✓

b) Függő fölszólító mondat.

A fölszólító mondat ép úgy válhatik függővé, mint a jelentő, s ilyenkor általában a jelentő függő mondatokéhoz hasonló alakja van. — Itt a fölszólító mód sokszor nem a beszélő akaratát fejezi ki: azt mondta, látogassam meg (tehát ő akarja, nem én); de sokszor egyáltalában nem is élő személy akaratát, hanem bármilyen e végre személyesített fogalomét fejezi ki: az volt sorsa, hogy szenvedjen (tehát sorsa akarta, hogy szenvedjen).

1. Alanyi mondatok: legelső gondja az volt, hogy az ablakon kinézzen; szükséges, hogy megtegyem; nem kell, engem hogy te megcsókolj; ez a ,hogy kell' különösen a székelyeknél és csángóknál dívik (l. Ny. II. 127., III. 50.); hogy nélkül is, mint a latinban: el kelle eressze Ny. IV. 288.

Tagadó főmondat mellett sokszor van fölszólító mód a mellékmondatban a nélkül, hogy első tekintetre világos volna, hogy itt csakugyan akaratnyilvánításról van szó, p. nem illik, hogy magam menjek oda; nem lehet, hogy az ember mindenkit szeressen; az nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat hiába sorvadozzanak egy átok súly alatt. — Itt a fölszólító alakot onnan magyarázhatjuk, hogy e mondatokat valóban megtörtént fölszólítás vagy csak föltételezett kívánat előzi meg, s a mellékmondat ezt a megelőző fölszólítást mintegy idézi, viszhangozza. Így az első

példa válasz lehet ilyen fölszólításra: menj oda; lehetne ép oly jól kérdéssel felelni: illik, hogy magam menjek oda? A második példa pedig erre a fölszólításra felel: szeressetek mindenkit.

2. T á r g y i m o n d a t o k: engedjék meg, hogy a bátyjától bucsúzhasson el; tudd meg, hogy ennek a fiúnak még haja szála se mozduljon meg; azt határozták, hogy váljanak külön; azt mondom, hogy elhord magad; nem engedik azt az egek, hogy egymáséi lehessünk; ha hagyja, hogy az egyik szemit kiszúrja; ide tartozik a hadd is: hadd nézzek rád = hagyd, hogy nézzek rád.

A fölszólító mód előfordul néha tagadó főmondat után olyan mellékmondatban is, melyben föltétes módot várnánk: kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy. Ez valószínűleg a latin nyelv hatásának tulajdonítandó, mint már fönt (203) érintettük.

3. H a t á r o z ó m o n d a t o k.

A) H e l y h a t á r z ó fölszólító mondat nem igen fordul elő.

B) Az időhatárzó fölszólító mondat szintén fölötte szokatlan.

C) Á l l a p o t h a t á r z ó m o n d a t o k.

a) A szűkebb értelemben vett állapothatárzó mondatnak fölszólító alakja van, ha a cselekvéshez határozott akarat, törekvés járul: azon mesterkedett, hogy kézre kerítse; holnap járj abban, hogy induljunk.

b) E r e d e t h a t á r z ó fölszólító mondat: arról volt szó, hogy velük menjek; az orvosság csak annyiból áll, hogy a vakok mosdjanak meg éjjel hulló harmatba.

Tagadó főmondat után épen úgy: arról szó sincs, hogy velük menjek. Mind a két esetben megelőző fölszólításra történik vonatkozás, vagy legalább föltételezett kívánságra; ebben különböznek az ilyen mondatok a hasonló föltétes módú mondatoktól, mint: arról szó sincs, hogy velük mennék (nem is kívánták; v. ö. fönt 246. l. b. II.). — Rendesen fölszólító mód van a mellékmondatban, ha a főmondat a félelmet tagadja: attól nem félek, hogy eljöjjön (v. hogy el ne jöjjön).

c) V é g h a t á r z ó m o n d a t gyakran válik fölszólító főmondatból: erőtetí, hogy menjen hozzá (mire erőtetí?);

érdemesnek ítélték reá, hogy királyné legyen; vigyázz, hogy vissza ne nézz (székelyesen: nehogy visszanézz).

Következményes fölszólító mondatnak többnyire a főmondata is fölszólító: olyan kastélyt csináljatok, hogy olyan a világon több ne legyen; úgy elpusztultunk, hogy az ember olyant ne lásson. — Tagadó főmondat után a fölszólító mód még gyakoribb: annyi istenes lelke nem volt, hogy egyet lépjen be: nem lehet oly bánat, hogy idővel meg ne lassudjék, közm. (V. ö. 246. l. c. II. 3.).

D) Mó d h a t á r o z ó m o n d a t o k.

a) Mó d h a t á r o z ó m o n d a t s z ű k e b b é r t e l m é b e n : úgy tégy, hogy a kalapokat rakd a fejére; úgy-e, hogy elmenjek.

b) O k h a t á r o z á s r a c s a k j e l e n t ő m o n d a t (v. kérdő) használható, fölszólító nem.

c) A c é l h a t á r o z ó m o n d a t b a n k i f e j e z e t t c s e l e k v é s t a főmondat alanya (v. a beszélő) akarja, s a főmondat az akart cél elérésére irányzott cselekvést fejez ki; azért a célhatározó mondat igéje mindig fölszólító: jól vigyázz magadra, hogy meg ne tudjon fogni; elindultam, hogy szolgálatot keressek.

Lehet azonban a célhatározó mondatban föltétes mód is, különösen tagadó főmondat után: nem jön el, hogy megmondhatnám neki; messze van a rózsám, hogy ő bekötné (vérző lábam). Itt ugyanis föltétes kívánságról van szó, olyasmiről, a minek teljesülését az adott körülmények közt lehetetlennek tartja a szóló. — Ép így áll a dolog óhajtó főmondatnál is: bárcsak az a hajnal sokáig tartana, hogy a szerelemnek vége ne szakadna.

Latinosok az ilyenek: küldöttem hozzátok, hogy szívetekben szállást adnátok (ut — daretis). A magyaros beszéd azt mondja: küldöttem hozzátok, hogy szállást adjatok.

4. J e l z ő m o n d a t o k.

a) v o n a t k o z ó n é v m á s s a l : megindulok olyan utra, kiről többé ne várj vissza; majd valamit főzök, a mivel az éhedet elüsd;

b) m a g y a r á z ó h o g y - g y a l : add meg azt a tulajdonságot, hogy én mindenféle állat nyelvét érthessem.

Sűrűen fordul elő a fölsz. mód oly jelző mondatokban,

melyeknek főmondata tagadó (v. ö. fönt 204. l.): nincs szeretőm, a ki én rám gondoljon; nincs én nekem édes anyám, a kit sajnáljak; alig volt ruhája, a mit rá vegyen. Az észjárás az első mondatban ez: nincs szeretőm, a kitől kívánhatnám, hogy gondoljon rám. A másodikban talán ez: „Sajnálj anyádat!” „Sajnálám anyámat? Nincs nekem édes anyám, a kit sajnáljak.” Tehát a fölszólító mód a jelző mondatban mintegy viszhangja a megelőző fölszólításnak (v. ö. „nem hiszem, hogy a muszka győz” magyarázatát 202. l.).

c) Függő kérdés mondat.

Ha a kérdő mondat más mondatról függővé válik, e függésnek vagy semmi kitett jele nincs, vagy pedig a kérdés elé járuló *hogy* jelöli. Azért a mellékmondatoknak csak azon nemei lehetnek függő kérdések, melyekben a *hogy* kötőszó jelöli a függést; tehát nem lehet a függő kérdés vonatkozó jelző mondat, helyhatározó, időhatározó és föltétes mondat. — Egyéb változás a kérdő mellékmondaton nem történik, s ha p. a kérdésnek mint önálló mondatnak jelentő módja volt, ez a függő kérdésben is megmarad; e helyett föltétes v. fölszólító módot használni idegenszerű és megérdemli a megrovást: l. Ny. IV. 290., II. 265. („nézz csudát, mely szaporátlan motozson Sámbar”).

1. Alanyi mondat, jelentő móddal: látszik, (hogy) milyen nevelése van | föltétes móddal: az a kérdés, hogy mit csinálnánk, ha ő el nem jönne | fölszólító móddal: meg volt neki hagyva, hogy mihez tartsa magát.

2. Tárgyi mondat, jelentő móddal: isten tudja, hol a párom; nem tom, ki járt kis kertemben | föltétes móddal: nem tudta, hogy hogyan kéne azt a lovat ellopni | fölszólító móddal: azt se tudod, hova tedd; megkérdezte, hogy hát mit hozzon neki.

A főmondat sokszor nincs kitéve, de könnyen hozzá érthető: nézz széjjel, mit látsz = nézz széjjel, nézd meg, mit látsz; küzdjünk meg, [lássuk,] hogy melyikünk erősebb.

3. Határozó mondatok:

A) Állapothatározó mondatok:

a) Állapothat. m. szűkebb értelemben, jelentő móddal: azon gondolkodott, hogy hol lehet az apja | föltétes

móddal: gondolkozott, hogy kire kéne bízni | fölszólító móddal: azon törte a fejét, hogyan szabaduljon meg.

b) *Eredet hat. m.*: arról beszélünk, hogy merre járhat most az a Sándor | arról gondolkodom, hogy mit csinálnék én most nálad nélkül | arról tanácskoznak, hogy melyik vigyázzon az éjjel.

c) *Vég hat. m.* megtanítlak rá, hogy kell vele bánni | arra gondolj, mi lett volna belőled, ha én nem segítelek | megtanította, hogy hogy győzhessen az apján.

B) *Módhatarzó mondatok*:

a) *Mód hat. m.* szűkebb ért.: ne törődjél avval, hogy más mit csinál | avval van baja, hogy mit csinálna, ha megjönne a bátyja | avval ő nem törődik, hogy aztán mit csináljunk.

b) Az *okhatározó mondat* kivételt képez az általános szabály alól, a mennyiben itt a függést nem csak *hogy*, hanem *mert* is kifejezheti: ő bizon nem megy, mert hogyan adná a király a lányát egy czigány legényhez? || elkergeti a két lányát, hogy mért nem viselték jobb gondját | azért búsul, hogy mit csinálna ő, ha én elmennék | megbúsul a legény, hogy már mitévős legyen.

c) *Célhatározó mondat* mint függő kérdés nem igen fordul elő.

4. *Jelző mondat*, csak magyarázó *hogy*-gyal: avval a kérdéssel jött, hogy tudom-e, mi történt.

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ „ÉS” KÖTŐSZÓ.

III.

Az és synonymái.

A *meg*-nek és *pedig*-nek ezt az ellentétes-féle szerepét eddig olyan összesorozott mondatoknál láttuk, a hol két vagy több egyszerű mondat van egymás mellé sorolva. Vannak azonban más fajta összesorozott mondatok is: a többszörösen összetett mondatok (egyszerű mondat + összefüggő; összesorozott + összefüggő: összefüggő + összefüggő, stb.). A többszörösen összetett mondat második része néha olyan összefüggő mondat, melynek mellék-

mondata előre van vetve. Az első részhez aztán ilyenkor is rendesen és vel szoktuk hozzákapcsolni. Pl. Ilyen méltó oktul ő megindíttatott, Hogy küldjön általunk néked barátságot S hogy ebben láthasson ő állandóságot, Izent néked tülünk képes kívánságot. Zr. Sz. V. VI. é. Gyenge eszekre nézve nem tudgyák meg-választani a' hízeltkedést az ingyenes érdemes dicsérettől. S minthogy mikor a' széprűl csik a' szó, egyyik a' másik eleibe akar űlni; hamar el-bitetik magokkal, hogy rájok példáz a' képes ditséret, F. N. E. 31. Néha erőszakkal rohantak ostromra, Néha rimánkodtak, sirtak, de potomra. És mivel a karén által nem törhettek, Szégyennel, boszúval hátrálni kezdettek. Csokonai. Azzal a gondolattal szálllok le csendességem boltjába, hogy hív voltál . . . és ha az nem voltál — én megbocsátok. Kárm. Magasak a sziklák, erősek a falak. . . És hogyha nem volna sem egyik, sem másik, Itt vannak kardjaink, hogy megoltalmazzanak. Pet. Alig várta, alig várta, hogy benn legyen, És midőn beére, pánczélát ledobta. Pet. Öreg ember csácsog, hamar ad tanácsot, S ha beszédnek indul, nem tudja, mi már sok. Ar. Szabad-e, az első kéri, hogy beszéljen? S miután a király engedte, joházva: Csendesen így szólott, halkkal magyarázva. Ar. Két szemét halálos hályog eltakarta, S a ki őt eloltá, az a veszedelem, Mindenik bajtársnak fájt, csak ő neki nem. Ar. A vásáron a csizmákat, ugy a hogy kéri, aggya el mingyárt; s ha elatta, ott ne üljön, hanem indúllyon mingyárt haza. Ny. V. 469.

A többszörösen összetett mondatok közt természetesen szint azt a viszonyt találjuk, mint az egyszerűen összesorozottaknál. Legtöbbször azonban csak a kapcsoló és ellentétes viszony fordul elő. Ha elbeszélésben élünk ilyen mondatokkal, az és helyett a cselekvés egymásutánjának jelölésére itt is *aztán*-t használunk; pl. Visszaméntem a malomba, a fejemet főttem. Aztán mikor a szekérre írtam: az ustonyelembű akkora hársfa támott, hos sé ére, sé ára nem méhettem el onnadj. Ny. V. 88. A szegény embér éjárt az erdőbe; miko osztán haza mént, hát a felesége má nagyon beteg lét. Ny. V. 469. — Az *aztán* különben ezekben a mondatokban már nem jelöli annyira a cselekvés egymásutánját, és értéke alig több mint az egyszerű és-é.

Mind a többszörösen összetett mondatoknál különböző

tartalmú mondatok vannak egymás mellé sorolva. Az ilyen mondatoknál pedig, mint már a multkor említettem, a különbség vagy ellentét világosabb feltüntetésére az *és* helyett *pedig*-et vagy *meg*-et használunk. Azt használunk itt is; pl. Hiszem istent, tenéked kezében adjuk Zrínit, Szigetvárat is mindjárt megbírjuk. Hogy ha pedig azok közzülök nem vesznek, Bizon sok busulást nekünk cselekesznek. Zr. Sz. V. VIII. é. — (A bosszúállásról van szó:) Hogy pediglen ezt többen követik, a' miatt nem jámborság, sem deli erkölts. F. N. E. 56. ez a' kopasz mentség ki-nem szapullya főrtőjéből a tsunyát, és a' goromba erköltsből nem farag udvariságot. Jó lehet pedig ne ártson annak, a' ki jó néven veszi, mindazon-által nem mégyen-el véle, a' ki mestere. F. N. E. 28. a kis cselédek sokat elnőnek, ne utálja meg szegény ajándékomat: ha pedig ideje nincs megfogni, az én Erzsím azt is megteszi. Kárm. csak Gotliktól a legénytől kérj, ha pedig a gazda be talál jönni csak azt mondd fiam. hogy Csok. Folyt a szó oda benn, az ital is folyván: Mikor pedig a tál asztalra kerüle, Mind a hárman helyet foglaltak körül. Ar. D. I. Ha vér csurog le róla, aszt jelönti, hogy a másik möghát, ha pedig téj, akkó életbe van. Ny. IV. 232. A ki eszt még nem hágattya, soha isten országács csé láttyo; a ki pedig mékhágattya, am még anná inkább sē láttyo. Ny. V. 87.

Majd mind ezekben a példákban a *pedig* helyett *meg*-et is használhatunk. A *meg* azonban az ekkép összetett mondatokban nem mindig állhatt a *pedig* helyett; némely kötőszók t. i. csak ez utóbbit tűrik meg maguk mellett. Az idézett íróknál hiába kerestem példát a *meg*-nek ezen használatára, így tehát csak saját, a közbeszédből vett tapasztalásom után indulva állapíthatom meg, hogy milyen kötőszók azok, a melyek mellett csak a *pedig* szerepelhet. Eddigélé azon eredményre jutottam, hogy a hasonlító *valamint*, továbbá a *noha*, *habár*, *ámbar*, *jöllehet* megengedő kötőszók után csakis a *pedig* használatos. Vannak aztán egyes kötőszók, a melyek mellet ugyan mind a *pedig*, mind a *meg* előfordul, de azért mégis szivesebben tűrik meg maguk mellett a *pedig*-et. Ilyen kötőszók a többi között a czélt jelölő *hogy*, az okadó *mert*, *minthogy*, az időt jelölő *midőn*, *míg* (a *mikor* *miután*, *mióta* *mielőtt*

mellett mind a *pedig* mind a *meg* egyképen használatos.) stb. Ez a kérdés különben behatóbb fejtegetést érdemelne.

Említettem, hogy az *és* olyan ellentétes mondatokat is összekapcsol, a hol az első mondatban van az ellentét és a második mondatban a ráhagyás. Azt is említettem, hogy az *és*-t az ilyen mondatokban ritkán használjuk. Mikor ilyen ellentétes mondatokkal van dolgunk, akkor *pedig*-vel élünk. A fejtegetésem első részében idézett mondatokban tehát az ellentétet határozottabban így fejezzük ki: Szegény fiu, kár érte, semmivé lesz, *pedig* mi szép halála lenne harczaimban. — Szerelem, gyötörtél, mert mézet ígértél *pedig* hív kis szívembe, dobogó mellemben, ime mérget öntöttél. — A *pedig*-nek ezen használatára még fölös számmal idézhetünk példákat: Mint esküszik egyik, hogy az előtte való személynek ortzája tellyes paraditsom; *pedig* talán mikor felettében egyget vitsorodik, gyomrot kever. F. N. E. 29. Én ezt ha jól mondom, annyiba tartom, mint a' nemes-rendet a' pór-i alatsonsággal össze-keresni, az koldust urrá tenni, az urakat a' koldusok szorult ügyire kinszeríteni. *Pedig* maga az Isten választást tett köztünk. Fal. Nemes Asszony 9. Játszik az úr az egészséggel, *pedig* azt könnyebb elveszteni, mint sem gondolná. Kárm. Ragados a módi, kivált, ha franczia, *Pedig* a magyarnak árt az ő módia, Csok. Testével takarja Györgyöt és úgy védi, *Pedig* nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti. Ar. Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán, *Pedig* még legénytoll sem pehelyzik állán. Ar. Hej, ha tudta volna az utas ki légyen, Vacsorája miatt megölné a szégyen. *Pedig* volt, a mennyi szemnek, szájnak kellett. Ar. Akkor hallgatott, még ezt a szót is bánta: *Pedig* vágyott lelke Rózsa virágjára. Ar. Fűnek, fának ittunk már egészségére, *Pedig* hátra van egy nagy isten-éltecs, Mit el nem hagyhatok. Pet. Azt "gondolom, eső esik, *Pedig* a szemem könnyezik, NGy. II. 109. A *pedig* ilyenkor a *habár*, *ámbár*, *noha*, *jóllehet* megengedő kötőszókkal rokon. Jegyezzük még meg, hogy a *meg* kötőszó e helyett a *pedig* helyett soha sem állhat.

A megengedő *pedig* nem mindig áll a mondat elején, néha a mondat tagjai között foglal helyet, pl, Azt gondolta a nyomorult vén banya, hogy én ötet szeretem; szerette

pedig a lidércz. Csok. Azt gondolod, kedves rózsám, megcsaltál, Engem pedig meg se szomorítottál. NGy. II. 98.

Még a m a g y a r á z ó *pedig*-ről kell szólnom. Rendesen a megelőző mondat egy részét emeli ki, magyarázza meg bővebben. Pl. Itt vagy Balga? Itt biz én, pedig kocsin. Vör. Cs. T. Jött is az ellenség, pedig nem sokára. Pet. A magyarázó *pedig*-nek is, mint a megengedőnek nemcsak a mondat elején, hanem közepén is van helye. Pl. Van igenis, legjobb pedig. Csok. Pest alatt ért össze utasunk az esttel. Találkoztak pedig egy temető mellett. Ar. Sűrű bajusztól fedve hallgat ajka... Hallgat pedig, mivel most agyaráz Bagó van, hogy kimondjuk magyarán. Ar. A magyarázó *pedig* azonban íróinknál sokkal használatosabb volt, s még most is az, és-vel összekötve; pl. Szinte az asztal felett találtam, és pedig ily válogatott tzihrában. F. N. E. 34. Oly szörnyű árkokon, és pedig oly evet-könnyűséggel szokik által, hogy... F. N. Assz. 3. Ha Budáról haza jövök, fogok néki ujsággal kedveskedni, és pedig olyannal, a melyet még nem látott, nem is hallott. Csok. Örvendek, hogy tisztelhettem az urat, és pedig vidám orczával. Csok. Az és *pedig*-nek ezen a használatán azonban nagyon is megérzik az idegen szag. Gyanussá teszi ezt az alakot még az is, hogy legelőször Faludínál találkozunk vele, régibb íróinknál se hire se hamva. Ez utba igazít bennünket, hogy tulajdonkép merre kell e kifejezés hazáját keresnünk. Faludi az újabb nyelvekkel foglalkozott, tudott olaszul, németül, fordított is e nyelvekből és így két dolog lehetséges: vagy közvetlenül a német *und zwar*, vagy pedig az olasz *e cioè* révén jutott hozzánk. Annyi bizonyos, hogy mai napság a német *und zwar* szó szerinti fordításaként használják, tehát szemén szedett germanismus. Lehetséges különben még az is, hogy a latin *et quidem*-nek szó szerinti fordítása. De hát akkor régibb íróinknál, a kik annyira nyögtek a latinosságok bilincse alatt, csak találkoznunk kellene vele? Mindegy; elég az hozzá, akárhonnan került is, de nem magyaros kifejezés, mert az *und zwar*-nak. az *e cioè*-nak, az *et quidem*-nek magyar fordítása még *pedig*. Ezt találjuk a népnél, ezt találjuk magyarosabb íróinknál. Pl. Én szerettem, még pedig olyan igen szerettem mint most. Csok. (Lovakról van szó:) még pedig az a barna

ménló apám lesz, a barna kancza anyám. Kr. 399. (eltemették:) még pedig áva is temették el. Ny. I. 423. Bizony komám kopó az, még pedig két kopó. Ngy. I. 472. mit volt mit tenni, eltemették, még pedig nagy pompával. Ngy. II. 454.

De hát egészen el kell itélnünk az *és pedig*-et? A magyarázó t mindenesetre el. Ilyenformán tehát még egy *és pedig* volna a világon. Megvallom én magam nem ismertem mást mint a szokásos *és pedig*-et, az idegen fattyuhajtást; az *és pedig*-nek egy eredeti, magyaros használatára Le hr Albert figyelmeztetett. Ez az *és pedig* ellentétet jelöl meg; pl. Mint az árva gyermekek Anyjok sirhalmánál, Egy pár vad fa körülötte Olyan szomorúan áll. És pedig nagy épület, Nem paraszt kömives rakta. (ámbár v. noha nagy épület). Pet. Akkor fogja Toldi, jót kanyarít véle, És a kanhoz vágja, mely rohan feléje; Fölkel az dühösen, s hogy megint lecsapja, Párját fekhelyéből mérgesen harapja. És pedig világos, hogy megint fölkelne, Ha Miklós előre neki nem felelne, Ar. Mind a két mondatban olyan értéke van az *és pedig*-nek mint az egyszerű megengedő *pedig*-nek. Fő megkülönböztető jele a magyarázó és *pedig*-től, hogy nem az előbbi mondat egy részére, hanem az egész megelőző mondatra vonatkozik, továbbá, hogy az ellentétes és *pedig*-nél az *és*-t a *pedig*-től el is lehet választani, a magyarázónál pedig ez soha se lehetséges. Pl. Ezt kell tenni, uram, s ezt fogjuk mi tenni, Mert nem akarunk mind egy lábíg elveszni, És ez egész néped kívánsága pedig, Csak a papoké nem, kik a bárányt szedik. Ar. (nem csak én kívánságom, vagy a mi kívánságunk, a kik itt előtted állunk, hanem az egész népé).

Az *és*-t még ilyen ellentétes mondatok összekapcsolásánál is találtuk : Telhetetlen, annyi csárda volt előtted, s szomjuhoznál. Itt az ellentét az előzményhez képest egészen váratlan, meglepő. Ennek az ellentétnek határozottabb megjelölésére mégis-t használunk. (V. ö. Ny. VI. 9.) Pl. Megmondtam neki, hogy itt maradjon, mégis (s) elment. Annyi jót tettem vele mégis (s) hálátlan volt. Még nagyobb nyomatékoság kedvéért a mégis-t és-vel szokták összekapcsolni; pl. Telhetetlen, annyi csárda volt előtted s mégis szomjuhoznál! stb.

Említettük, hogy az *és*-t ezen kívül még a következtető mondatok összekapcsolására is használják. Ez az *és*-nek legproblematicusabb szerepe. Itt tulajdonképpen mindig a beszélőtől, a beszélőnek hangsúlyozásától függ, hogy következtető mondatnak akarja-e a másodikat tekintetni, vagy nem. Ha valódi következtető mondatokkal van dolgunk, sokkal okosabb, ha a határozatlan *és* helyett a határozottan következtető *tehát, hát* kötőszót használjuk. Pl. Ez *vepec* Pilatoshoz *es* megkerę i s-nak testét Tahat Pilatos parančola megadatni i snac testét. M. 246. Azoc kedęg *vepenęc* ő hozia e s fogac ő labait e s imadac őtet Tahat monda azocnac i s. M. Vedd ki hát belőlem minden kétségedet. Zr. Leült hát az árok partjára, előkereste a diót s megtörte. Ngy. II. 376. Az uraság pedig tüsténkedett, hogy hova marad már olyan soká a doktor, beküldi hát hozzá a szolgáját. I. 401.

A nép a *hát*-ot rendkívül szereti; elbeszélésben, közbeszédben egyaránt használja, és így nem is kell csodálkoznunk rajta, ha a *hát* ma már annyira elvesztette következtető értelmét, hogy a legtöbb esetben csak egyszerű nyomosító szócskának, kiegészítő particulának tekinthetjük és néha csak azért használjuk, hogy egyik bevégzett gondolat és a másik közt mint egy hidat képezzen. Tulajdonkép csak ezt a nyomosító, kiemelő *hát*-ot tekinthetjük az *és* synonymájának. Ilyen kiemelő szerepe van a *hát*-nak az elbeszélésben; pl. Ekkor kitekinték az ablakon, hát ő lovon ül, és erős nyargalással vágtat ki a kapun. Kárm. Nagyon szép volt a vidék, hát a léány fokta magát, ék-kicsikét ésétát. Mént, mént, hát éccerre csak látta, hogy... Ny. I. 330. Bemegy a lány a király szobájábo, hát még hétszerte szébb létt, mind azelőtt vót. Ny. 475. Űti, veri a lovát Csomós ostorával, Hát egyszer csak nem bírja. Ngy. II. 212. Ezt a kiemelő *hát*-ot a megelőző mondathoz még *és*-vel is hozzá szokták kapcsolni. Ennek e használatnak különösen Erdélyben van dísze; pl. Szinte éfélre ért oda s hát ott egy éktelen nagy óriás szundikált a tűznél. Kr. 395. rittyentétt hármát amugy igazit; osztán hármát ojant, hogy a füle ugyan cséngétt belé; s hát a sok ördög ugy nyüzsög előtte mint a hangya. Kr. 398. Behunyja szemit, s hát egy pillantásra, mikor a szemit kinyitja, egy pompás királyi város közepibe

vagyon. NGy. I. 366. A *hát*-nak particulai szerepe leginkább kiténik, mikor egyes kötőszók után tesszük nagyobb nyomaték kedvéért; pl. Mind elálmétkodtak ezen a levélen; A levélen is: de hát még az íróján. Ar. D. I. Az asszony oda haza maradt a gyerekékké, mer hát gyerekeik is vótak. Ny. IV. 138.

Szoltam fejtegetésem első részében még olyan következményes mondatokról is, a hol az előzmény el van hallgatva. A legtöbb ilyen mondat kérdő vagy fölkiáltó. Az *és*-nek használata ezekben a mondatokban szintén német kaptafára van ütve. A nép és magyarosabb íróink ilyenkor soha se használják, hanem mindig *hát*-val élnek helyette. Pl. Hát a' keserves bosszúságot tsak torlatlan el-kellene felejtteni? Hát most mi kik vagyunk ellenségünk szemén! Zr. Sz. V. VIII. é. Édes apámnak is hallám vitézségét: Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét? Ar. Hát Miklós ugyan hogy ne szánná meg nagyon. Ar. Nem adnám én a nevét Két aranyalmáért. Hát ő magát hogy adnám Széles e viláért. Erd. I. 22. Kicsin falu, fehér ház, Hát te babám mit csinálsz? Erd. II. 146. Hát ez a bot kié itt? Ny. II. 44. stb.

Mielőtt cikkemet befejezem, még egy megjegyzést kell tennem a *meg*-nek irodalmunkban való használatára. A minap azt mondtam, hogy csak Petőfinél és Aranynál találkozunk vele legelőször. Tévedtem. Előfordúl a *meg*, habár csak egyetlen egyszer, már Zrinyi Szigeti Veszedelemében is: Megártott Assyriának, görögnek, M e g rómaiaknak s más keresztényeknek. Lehetséges különben, hogy itt a *meg* az igekötőnek ismétlése. Csokonainál már többször találkozunk vele; pl. tizenkét márvány *meg* egy peták. Gerson du Malheureux. Adjon ruhát a kocsisnak *meg* annak az urnak, ki hozzánk jár. Az özvegy Karnyóné. — Süvegmocskot éget a szalmán vagy pipán, Maga *meg* odébb áll gyalog vagy paripán. Dorottya III. é. De azért elvitázhatatlan, hogy irodalmunkban tulajdonképp Petőfi *meg* Arany honosították *meg*.

Ennyi különféle synonymája van tehát az *és*-nek; s mégis, ha akár a régiebb, akár az újabb irodalmi termékeket a kezünkbe vesszük, mit látunk? Mindenütt a stereotyp *és* uralkodik, synonymáival pedig csak elvétve találkozunk.

Pedig ezeknek a maguk helyén való alkalmazása nagyon élénkké teheti az előadást és íróink nagyon helyesen járnának el, ha nekik, különösen a *meg*-nek, *pedig*-nek, *hát*-nak valamivel nagyobb tért engednének irataikban.

FISCHER IGNÁ CZ.

JÁSZ, ÍJÁSZ.

Hunfalvy Pál „Magyarország Ethnographiájá”-ban a jászokról szólván, azt mondja, hogy „a jász szó egy az íjász-szal (bogenschütze)”; s ezen állítását, úgy látszik, főképen azon alapítja, hogy némely oklevelekben „coetus jassonum specialiter regiae majestati exercituare debentium”, „pharetrarii” kifejezések vannak. Tudós szerzőnk egyéb okot nem mond, se bővebb magyarázatot nem ad; pedig az idézett oklevélbeli kifejezésekből, akárki nézzen utána, ugyan bajos azt kiolvasni, hogy *jasso* = *pharetrarius*, tehát *jász* = *íjász*. Ott csupán az áll, hogy a „coetus jassonum” a király hadseregében tartozott szolgálni; másutt pedig, hogy a „capitaneus jazonum” „cum octo pharetrariis” követi a királyt a hadba; és e *pharetrarius*: jászok alatt tulajdonképen nem is íjászokat vagy nyilasokat, hanem a király nyílhordozóit, tegzéseit kell értenünk. Még ha ilyen kifejezéssel találkozánk is valamely oklevélben, mint „jassones sagittarii nostri”, vagy „sagittarii regales”, ez sem jelenthetne egyebet, mint hogy a jászok íjjal, nyíllal végezték a hadi szolgálatot; s ez értelemben akármelyik néptörzs vagy néposztály, kunok, besenyők, székelyek, várjobbágyok és udvarnokok is lehettek akár *pharetrarius*ok, akár *sagittarius*ok; valamint olvashatunk a királyi oklevelekben ilyen kifejezéseket is: „joubagiones castri armigeri nostri”, „hospites piscatores nostri”, „udvornici venatores” vagy „caniferi nostri”, stb.

Világos tehát, hogy „jasso” és „pharetrarius” nyelvészetileg ép úgy semmi összefüggésben sincs egymással, mint a hogy nincsen „joubagio” és „armiger”, „hospes” és „piscator”, „udvornicus” és „canifer”. S én részemről a jász névnek íjászra való értelmezésében nem látok egyebet, mint azt az általánosan tapasztalható hajlandóságot,

hogy oly szavaknak, főleg neveknek, melyeknek eredeti, valódi jelentése feledésbe ment, valami esetleges hangzásbeli hasonlóság alapján új értelmet szeretünk adni eleinte tán csak szójátékból, próbaképen, utóbb egész jó hiszemmel.

A nyelvtudománynak az ilyeneket evidentiában kell tartani, de azért a népetymologia egy-egy szerencsés szép alkotását, a minő nyelvünkben nem egy van, bátran szótárába iktathatja. A kérdésbeli íjászra azonban semmi szükségünk sincsen, mert

1. íjász úgy a hogy van, a hogy a nép is használja, igen könnyen, sőt sokkal könnyebben ejthető, mint az íjász; e mellett magyar szónak is elég hangzatos; semmi ok sem forgott fenn tehát, hogy a nép íjász-t készítsen belőle.

2. íj-ász hibás, vagy legalább is szokatlan képzés, nem is a népetymologia alkotása, hanem a literatus tudakosságé, épen úgy, mint a philistaeus; mondva csinált szó, mely nyelvünkben soha sem élt, soha sem létezett. Nézzen bárki utána, Sándor Istvánig sem a régi szótárak, sem az irodalom nem ismeri.

Ezen állításomat analógiákkal és nyelvtörténeti adatokkal bizonyíthatom. „A hiteles analógiák tanúskodása szerint az *ász*, *ész* képző csak tárgynevekből alkothat főneveket, azonkívül functiója is világosan kiszabott, meghatározott, t. i. valami tárgygyal bánást, vele és benne való foglalkozást jelöl; pl. halász, bányász, vadász, kertész, stb.” (M. Nyelvőr. 1875. 241. l.) E szerint nem lehetne semmi kifogásunk az íj-ász ellen sem, mert hiszen íj tárgynév, és íjász az, a ki vele bánik, vele foglalkozik. Azonban, ha jobban megnézzük a dolgot, egy oly jelenséget veszünk észre nyelvünkben, melyre a föntebbi, különben egészen helyes szabályt kissé még szorosabbra kell vonnunk. Van t. i. egy bizonyos csoportja a tárgyneveknek, mely az *ász* és *ész* képzőt magához nem veszi; ezek a kézbeli szerszámok, eszközök, fegyverek nevei egytől egyig, melyek a velük foglalkozót az *as* és *es* képző segítségével szokták megkülönböztetni. Ilyenek: puskás, bicskás, lándzsás, dárdás, kaszás, kapás, villás, csáklyás, ostoros, dobos, kürtös, kardos, nyilas, íjas; hogy hangzanék: puskász, bicskász, lándzsász, dárdász, kaszász, kapász, villász, csáklyász, ostorász, dobász,

kürtész, kardász, nyilász? Hát íjász? Egy hajszállal se különb a többinél.

Az elésorolt analógiákból, azt hiszem, eléggé világos az íj-ász szónak hibás és helytelen volta, következőleg az is, hogy a jász szó, — mely legyen akármi, de mindenestre abból az időből való, mikor még rossz szavakat nem gyártottak, — nem lehet egy az íjászszal (bogenschütze).

Egészen jó és kifogástalan szó íjas; de a nyelvtörténeti adatok azt mutatják, hogy „sagittarius“ jelentésben csak gyéren volt használatban. A bogenschütze-t magyarul a legrégebbi idők óta nyilas-nak nevezték, míg az íj-nak egyéb szerepe jutott a szószármazás terén. Az íj-ról nevezték azokat, kik az íjat, nyilat készítették; ezek az íjgyártók vagy ígyártók.

Mind a kettőnek elég eleven emléke él a Nyilas és Ígyártó családnevekben, melyekkel mai nap is találkozunk nem nagy ritkaság, míg' ellenben megfordítva Nyilgyártót vagy Ijast aligha hiába nem keresnénk az élő családnevek közt.

Okleveleink nyelvén is a nyilas harcos, tudtommal legalább, mindég sagittarius, az ígyártók pedig arcuum fabricatores vagy paratores voltak; míg pl. sagittarum parator vagy arcuarius sehol sem fordul elő. Hogy tehát e két szónak ily különböző volt a szerepe nyelvünkben, legrégebbi latin okleveleink ide vágó adatai is mutatják; azok pedig legtöbbször híven adják vissza a magyar észjárást.

NAGY GYULA.

A MAGYAR NYELV

a tudományos irodalomban.

„Az anyagi magyar magánjog codificatiója.“ Irta Dr. Dell' Adami Rezső. I. A nemzeti eredet problémája. Budapest. 1877.

Magyar tudományos prózánk csak most van fejlődőben, nem tud még a maga lábán járni. Tartalma nem itthon termett, s a külföldi tartalommal idegen forma is származott hozzánk. A hibák dudvaként szaporodtak el benne, s tudományos nyelvünk műszavai a magyar nyelvérzéknek igazán sajnos eltévelyedéséről

tesznek tanúbizonyságot. Valóságos második nyelvújítás korát éljük, veszélyesebb furcsább nyelvújítást, mint a Kazinczy-féle volt. Kazinczy tévedése sok tekintetben tiszteletre méltó. Kazinczy szerette a nyelvet s szerette a mit ő szépségnek nevezett; hibái mind e szeretetből eredtek s eredtek abból az ő bal nézetéből, hogy a nyelv tartalmának s formájának elsilányosodását nem az író embereknek, hanem a nyelvnek róttá föl hibául; s hogy csonkításokkal, idegen formák átültetésével szépitni lehet valamely nyelven. Kazinczy a nyelv javát akarta, csak hogy nyelvtudományi ismerete nagyon mögötte állott jó akaratának. S Kazinczynak azért volt nagy hatása, mert az ő kora ugyanebben a tévedésben leledzett s ugyanazt a szeretetet érezte, a melyet ő. A Kazinczykor hibái egy nagy forrásból fakadtak, aesthetikai érzésből. A szavakkal, a nyelvvel majdnem úgy voltak, mint vannak az emberek a ruhával: kinek a hosszú s bő tetszik, mert méltóságos, kinek a kurta s feszes, mert tetszetős, ingerlő. A veszély pedig, melyet a nyelvre hoztak, nem volt olyan túlságos nagy. Az ízlés királyai, nagy írók s költők nem hódolnak vakon a divatnak; bennük az érzésnek és nyelvnek ős ereje lakik. Ezek azután helyre ütötték, a mit azok elhibáztak. Végre nem szabad tagadónak venni, hogy Kazinczy munkájának talaján a konkoly mellett egészséges mag is érett elég, s hogy ma a félrevezetett ízlés részint magától, részint a megindult reakció folytán magára eszmélt. Nevesebb íróink, kivéve kiket kenyérkeresés vagy megrögzött hajlam sokat- s gyorsanírásra hajtanak, gonddal s magyarosan írnak.

Tudós irodalmunkkal azonban másképen vagyunk. Nagyobbára egészen magyartalan, nyelve habarék, melyben mindenből van rossz szó, csudás fordulat, idegen szerkezet, s a hány kategoriát találunk, mindegyikben akadunk olyasokra, a mik a magyar nyelv természetével ellenkeznek. S tudósaink nem hivatkozhatnak az ízlésre, mert hiszen nem 'céljuk, de meg nem is akarnak κατ' εἶκοσιν szépen írni. Ők egyáltalán nem törődnek a nyelvvel. Nekik a tartalom a fődolog. Azt akarják, hogy értsék őket, egyebet azután nem kívánnak. Pedig éppen ezt nem érik el. Nem sejtik, úgy látszik, hogy a míg igazi honi nyelven nem beszélnek, nem is honosíthatnak meg tudományt. Kosmopolita nyelv nem lehet igazi tudományos műveltség hordozója. Mostani tudományos nyelvünk nem hogy gondolkodásra tanítana, hanem elidegenít tőle. Megtámadja a nyelv velejét, megakasztja a nemzeti műveltség növeését. Addig a míg csak beszélgetünk egymással, szépen tisztességesen bánunk a nyelvvel; mihelyt azonban tudós fejtegetésekre térünk át, mintha álarczos bálon volnánk, mindenki

elborítja a nyelv képét. Nem is ismernénk egymásra, ha előre nem tudnók, az egyes álarczok mit jelentenek. Min kezdje itt az ember az írtást? A rossz szókon vagy a nyakatekert stiluson? A tudományok gondolkodásra tanítanak, a gondolkodásnak ki kellene írtania a hibákat; de mostani tudományos prózánk éppen ezt a gondolkodást mótelyezte meg. Nem is lehet ezen a bajon addig segíteni, a míg iskoláinkban igazi magyar érzést nem oltunk a fiatalságba, nem a divatos, sallangos frázisokat, hanem a nyelv iránt mély tiszteletet s tisztaságának gondos megbecsülését. Ez a fiatalság azután s az ily iskolákból kikerült tudósok, hiszszük, majd fognak örködni nyelvünk fölött. Addig azonban éljünk a kritika rostájával.

A czímbe megnevezett könyv általános észrevételeinkre sok példával szolgál. Nem a legrosszabb a jogi irodalom termékei között, megrovandó vétségeinek s hibáinak java része nem csak szerzőjének számítandó be; sokad magával húzza a nyelvrontás szekérét; s mégis különös kitüntetésre érdemes. Stílusbeli gondatlansága ritkítja párját. Mondatainak egész szerkezete oly magyartalan, hogy többszöri elolvasás után is kétkedünk benne, vajjon megértettük-e. Itt nagyobb a baj, mintha szokat csonkítanak, vagy „nok“-os, „da-de“-féle szokat használnak. A nyelv lelkét támadják meg. S a mi még különösebbé teszi a dolgot, ugyan e könyvben heves kifakadásokat olvasunk a németek, a német jogtudósok, a német philosophusok ellen, s e kifakadások nyelve túltesz minden homályoskodó, zavaros, ízléstelen bölcséleti stiluson. Így még Németországban sem írnak többé. Szerzője pedig nem holmi ügyiratok mellett megpenészesedett hivatalos ember, ki még akarva sem tud rendes nyelven beszélni, hanem fiatal tudós, kinek vannak eszméi, ki lelkesedik az igazság mellett; s nem is csak egy forrásból meríti ismereteit. Tud ő majdnem mindenhez. Nyelvészettel is foglalkozik; két kis lapon idéz Humboldt Vilmos, Steinthal és Müller Miksa műveiből. Igaz, hogy ilyen nyelven: „A nyelv korábbi képződmény, melynek öntudatos fejlesztése a nyelv természetéből folyó, csaknem leküzdhetlen, ellenálló nehézségek folytán mindenkor csekély, az iránti hatalmunk korlátolt marad“. [305. l.] Tehetnénk itt mindenféle kifogást; kérdezhetnők, hogy az utolsó kis mondat miféle, mellék-e vagy főmondat; ha mellékmondatnak szánták, miért nincs az elejére vonatkozó névmás a szerző stílusában: „mely iránti hatalmunk“....; ha pedig főmondatnak, miért nem tette az alanyt a mondat elejére; továbbá, hogy nem is mondják: „hatalmunk valami iránt.“ De hagyjuk egyelőre. Csak annyit akartunk mondani, hogy ez a széles szemkörű író, ki még az

amerikai és népeknél is járatos, csak a magyar nyelv sajátágaiban tájékozatlan. Mire való volna? A szerző, úgy látszik, egyáltalán nem szereti a nemzeti sajátosságokat, nem a jog terén, de a nyelvben sem. A lángész azelőtt kevesett törődött a ruhájával; szurtosan járt, de gyönyörűen írt. Tisztelte nemzete nyelvét s rajta volt, hogy gazdagítsa. Most divattá lesz talán, hogy rendkívül gondosan öltözködjék a nézőnek, s mentül pongyolábban az olvasónak. Ki fog nagy gondolatokkal szemben, holmi nyomorult szabályocskákra ügyelni? A nyelv a gondolat szolgálója, a gondolat parancsol, a nyelv, akarva - nem akarva, engedelmeskedik. Mi tiszteljük a gondolatot, de tiszteljük a nyelvet is. Azon a nézetten vagyunk, hogy minden nyelvnek megvan a maga szerkezete, melyet tisztelnünk kell, ha akarjuk, hogy értsenek bennünket. A nyelv igazán csak anyag, melyet a gondolkodó elme fölhasznál, hogy céljait elérje; de ennek az anyagnak úgy, mint minden más anyagnak is, megvan a maga természete. Képző, ki a színek sajátágaikhoz nem ért, vagy szobrász, ki nem tudja, mikép kelljen bánni a márvánnyal, mind a kettő el fogja rontani, a mit csinál. Író embernek első kötelessége, hogy nyelvére vigyázzon.

Ha mindazokat a gondatlan kifejezéseket és hibákat össze akarnók gyűjteni, a melyeken e könyvben boszankodtunk, nem tudom, a „Nyelvőr“-nek e fürete nem telnék-e meg egészen; a hibák kiigazítására pedig egész nyelvtant kellene kiírunk. Ilyen háladatlan, fárasztó munkára azonban nem vállalkozunk. Elég, ha néhány mondatot s kifejezést idézünk — össze-vissza, találomra. Nem is oktatás, vagy boszantó bírálgatás a földolog, hanem gondosságra serkentés. Mindenkin megeshetik, hogy megbotlik valahol; de a botolva járás csak az olyannak szokása, a ki a csillagokat nézi, mikor a földön jár.

Egy nyelv sem szereti a túlságosan hosszú mondatokat, a mi nyelvünk legkevésbé. Mentül kevésbé nyújtja el a mondat szerkezetét; s az értelmüknél fogva egymáshoz tartozókat mentül inkább egymáshoz szorítja. A mi szerzőnk így ír:

„A véregységen tulemelkedő altruism a humanitás eszményét tüzte ki erkölcsiténnek végső céljául; azon eszményt, melyet a nemzeti vallásuk korlátjai fölé emelkedett világpolgári hittanítók, Buddha, La-o-tse, Socrates, Jesus, Seneca, hirdettek volt; azon eszményt, mely a népek önző versenyfutása és egymás ellen irtó létharcza helyett a nemzetközi jog békétanát vallja magáénak, mely tan ember és ember között nemi testvérséget s érdekközösséget lát, a természet uralására s egyetemes jólét alapítására hivatott szövetség, mely uralom és jólét felé

haladását az emberi nemnek mi sem gátolja annyira azon surlódásoknál és erőpazarlásoknál, melyeket a nép és nép közt még létező Hobbes-féle természetállapot, melyben status statui lupus, a rablásra s védelemre fegyverkezetheztség, durva erőszak szenvedélye és szünetlen félelem bénító hatása okoznak.“ (183. l.)

Ez nem stilus. Majd mindegyik mondat a másikba egy „mely“, „melyeket“ sat. segítségével kapaszkodik — nem kevesebbszer, mint ötször egymásután. Az ízléstelenség s értelmetlenség netovábbja. Így nem írnak semmiféle nyelven. Azután mennyi a hiba, a botlás az egyes mondatokban! Mi az „a végegységen tulemelkedő altruism“? Miért angolosan altruism, miért nem altruizmus, ha már kellett? Mit jelent az *erkölcsit*? A következő lapon van *észerkölcsstan*, a 16. lapon *szellemerkölcs*. Honnét keletkeztek e furcsa, zavaros jelentésű szóösszetételek? *„Egymás ellen írtó létharcz“* szintén hibás. Vagy így kellett volna írni: egymást írtó népek, vagy: egymás ellen való, folytatott, vagy írtó harc. *„Egymás ellen-írtani“* eddig, nem hiszszük, hogy mondta volna valaki. *Nemi testvérség* rossz kifejezés; hiszen itt éppen a nem vérbeli testvérségről van szó. Milyen ízléstelen s nem magyaros az az egész kifejezés, hogy „a tan ember s ember közt érdekközösséget s nemi testvérséget lát!“ *Uralni* az egész könyvben rosszúl van használva. Hiába fejtegették a „Nyelvör“-ben, hogy *uralni* nem annyit tesz, hogy *uralkodni*, hanem éppen az ellenkezőjét: „úrnak vallani, szolgálni“. *„Misémet gátolja annyira azon surlódásoknál“*. Az „annyira“ egymagán állva, comparativus nélkül, nem tűri meg maga mellett a *nál* ragot; különben nem így beszélénk: „te annyira jutottál mint én“, hanem: „te annyira jutottál nálamnál“.

Ilyen mondat nem kevés van e könyvben. Kevésbbé hosszú, de nem kevésbbé érdekes ez is:

„Mert a szellemerkölcsi népfejlődés az által meg nem szünik, hogy biztos alapot nyer a jelen szerzeményeinek törvényes biztosítása, rendszerben öntudatosá tétele által; mert ezen folytonos fejlődés, mint minden szellemi összlény műveé, mint a nyelv, vallás, művészeté, lassu; csak évszázadosan annyira változó, hogy lényegesen újat alkotni képes legyen s azt szükségelje; mert végre a jogfolytonosság csak történelmi tény és csak az eredet meghatározása, a mindenkori jogbizonyosság ellenben észkövetelmény és cél.“ (16.)

A mi e mondat tartalmát illeti, az, nekem legalább, érthetetlen. A szerző azt akarja vele bebizonyítani, hogy a törvény-

könyvek „az élet jogképző ereit nem kötik le“. Ha azonban magyarra fordítjuk mondatát, körülbelül a következő okoskodásra bukkanunk. Első mondat (az első „mert“-től a második „mert“-ig): „A nép erkölcsi fejlődése nem akad meg, ha tudatosan rendszerbe foglalják is ez erkölcsi fejlődés eredményeit.“ Ez a bebizonyítandó tétel. Következik a bizonyítás. Második mondat (2-ik „mert“ — 3-ik „mert“): „Azért nem akad meg, mert ezen fejlődés lassú, évszázadok telnek bele, míg újat tud alkotni, míg újnak alkotására rászorúl“. Világos, hogy ez a gondolat nem vonatkozik az előbbire, mert azt kellett volna bebizonyítani, hogy a rendszerbe-foglalás nem akasztja meg ezt a lassú fejlődést, erről pedig szó sincsen. Harmadik mondat (3-ik „mert“-től végig). Bajos lefordítani, de talán mégis annyit jelent, hogy: „A jogfolytonosság egyáltalán nem a földolog, nem a cél, mely után törekszünk; a földolog a jogbizonyosság.“ A mint látjuk, ez a mondat sem bizonyítja, hogy a tudatos törvényalkotás nem akasztja meg a nép erkölcsi vagy jogi fejlődését. Ez az egész tartalmi fejtegetés nem tartozik ugyan szorosan a Nyelvörbe, de hát utóvégre értenünk kell, a mit bírálunk, ha nem is bírálunk rajta egyebet, mint a nyelvbéli formát. Mire való pl. ez a három „mert“, ha egyetlen egy sem vezet be oly mondatot, mely az előbbinek okát adja? Továbbá *által* eszközhatározók megjelölésére szolgál; miért mondja szerzőnk: „a népfejlődés nem szűnik meg *az által*“, miért nem: „nem szűnik meg *avval*“? — „Biztos *alapot nyer tétele által*“, jól: tételében vagy tételével. Nem *helyes. öntudatos* *tétel*, elég „tudatos-sá-tétel“. Öntudat = selbstbewusstsein, tudat = bewusstsein. Nem kellett volna: *minden szellemi össz-lény műve*, hanem: *szellemi össz-lény minden műve*; vagy még helyesebben: *az összes szellemi lények, vagy a szellemi lények összeségének (minden) műve*. „Évszázadosan annyira változó, hogy lényegesen újat alkotni *képes legyen*.“ *Évszázadosan változó*-féle kitétel nem ismerem. Azután a szerző nem az „annyira“ szót akarta hangsúlyozni, hanem „évszázadosan“-t. Egészen értelmetlen az idézett alakban; mert így kellene lennie: Csak évszázadokon át változik annyira, hogy.... *Képes legyen* szintén helytelen; nem szükséges itt a kötő mód. Ez is olyan hiba, mely az egész könyvben minduntalanul ismétlődik. (140. l.) „Nézetünk szerint nem áll tehát azon vélemény, hogy a hübérijog csak Nagy Lajos által *honosított legyen* nálunk.“ S még sok más helyen.)

Nem folytatjuk tovább a mondatok e taglalgatását. A hibák nagyon kis téren férnek meg, de a hibák kijavítása sok papirost

s sok türelmet fogyaszt. A kijegyzettek közül még csak a következőket közöljük.

Szinte magától értetődik, minthogy jogászszal van dolgunk, hogy könyvében fölös módon használja az ige szenvedő alakját. *Orvosoltathattak, befejeztetett volt, felbontatik, megosztatnak, jellemeztettek*, és így tovább. Továbbá mindenütt, a hol nem kell, ott lábatlankodik a mutató névmás. „A korszellem nem engedé a néhány visszaállított törvény alkalmazását sem, s hol mégis ezt tette.“ (15. l.) Minek itt az *ezt*? S hol „mégis, meg-tette“ tökéletesen elég. Az *atlan etlen* természetesen mindenütt megcsonkítva jelenik meg: *Tagadhatlan, visszavonhatlan, kivi-hetlen*, sat. sat. A rozsul képezett s egészen szükségtelen szók csak úgy hemzsegnek benne: *Gunyor, észleges, állag, gazdászat, mérv, külleges, vagylagos, művelé, érv, érvelés, hatány, államügyér, tévremény, közület* (gemeinschaft), *várna* (kaste), *horderő, erély* sat. Legboszantóbbak ezek: *Önfelelősség, ön-nevelés, önhaladó* s számos más „önös“ összetétel; *életteli, bóli, róli* sat.; a *miután* és *minthogy*-nak fölcserélése; *mivelődő* befolyás e helyett *mivclő* befolyás (249.); *letükrözni* (abbilden, 208. l.), *lábálni* a német „fussen“ értelmében: a forradalom viv-mányain *lábáló* radikális reformpárt (19. l.); *nézetet oszt* (107. l.); *előkedv* (vorliebe, 119. l.); *előtalálni* (vorfinden, 94. l.); *bemé-telyezni* e helyett: *megmétélyezni* (255. l.); *előítélve*; *érdemdús* (267. l.); *begyőzve* (11. l.); *dologbani jogok* (192.); *legnagyszerűbb* e h.: *legnagyobb* (87. l.); *előképezett* összhang (307. l.); embryonalis állapotban *előképezik* (179. l.); *kitölt* e h.: *betölt* (181. l.) Számos helyen a szerző az ígét rozsul választja el kötőszócskájától: „talán még azt kisüti, hogy ötven ló tulajdonát nem lehet szerezni“, e h.: *süti ki*. És így tovább viszonyos értelemben végtelenig. Röviden ki-mondva, találunk itt mindenből, mi ellen a „Nyelvőr“ évek óta küzd, s a miről e könyv szerzőjének legkisebb tudomása sincs.

A szerző egy helyen azt mondja: „A szellemi munka tökécsítése, a nemzetközi tudomány s művészet alkotása, ez egyetemes, észszerű elem fejlődésén nyugszik, mely ízlésünket, érzelmeinket, kedélyünket is átszellemíti. E logikus elem a népek közös köteléke azonos gondolkodási és nyelvi formákban, melyek egy csak hangokban eltérő világnyelvet alkotnak a mívelt népek nyelvein belül.“ (197. l.) Nekünk az ilyen világnyelv, mely csak hangokban tér el más népek nyelveitől, s melyet szerzőnk a maga mulatságára meg is fog alkotni, ha így folytatja, nem kell. Már csak inkább megmaradunk a magunk nyelve mellett, mely más nyelvektől nem csak hangokban tér el.

ALEXANDER BERNÁT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

„Igaz vallás-téttel. Dávid Ferentztől. Colosvarot. 1571.“

Szólásmódok.

Több Sophistác valasztic törtéc a' feieket ezeknec magyarázattyaban. (:) ij ;

Es feleletem ellen vizzontac találnc kereftfogassokat (:) iiij ;

Az ő könyvét megtöltötte hitván hitfagos marassockal. Nn ;

Pozdoria hát a' tű vallástoknac fundamentuma. Nnii ;

Az őnnen vallásokban artzol veric őnnenmagokat. Ooij ;

A kinec foc febei vadnac, Soc ires ruha kel annac. Oo ij ;

Az Attyanac Istenfégéről, természetiről, orofzkodic a' Christufséra, Es bizonyítani akarja. Oo iiij ;

Ha nem tőc a' feietec, ezetekbe vehettitec. Ssij.

Igen forgattyac a' szallai kaszát, és vadolnac münket. Sij ;

Hogy az egy Isten a' Harom legyen, noha igen vagy érötte a' fűtő vaffal, hogy meg bizoniczad, Az Istennec igéie foholt nem mondia. Ssiij.

De laffuc Carolinac több nád kapiait. Ssiiij ;

Az ő könyvét az boronara vonszuc, és még lattuc, Ha a' szent irással egyűt folly. Ttij ;

Az egész vetelkedefnec farka ebben fűg. Yy.

Caroli Peter ezt e' mondaft ki tekerte farkabol, és űdegen értelemre haytotta. Yy iiij ;

De szépen illic hozza, Mint a' bot a' tegezbe. DDdiiij ;

Latodé, mint űtettet a' nagy fűüle, a' Romai Antichristus, az gyēgre bennetec. Eee ij ;

Ha pedig ez teneked fogadra nem fér... Fff iiij ;

Két felé kapfz, mint az vizben halo ember. Hhh ;

Czauarog czac Caroli roka, és karomkodial: Bizony meg latod hogy bőred még a' czauába keről. Hhh ij.

Tudiuc, ki loua fia vagy. Hhh ij.

Régi mesterfége az őrdőgnec, a' mi nemű dalt futtat mostan is a' Papa Kalandos Mesterivel. .a iiij ;

Es semmi olly dolgot nem forgatnac, mely az előt az vafsárt nem volt volna. bij.

Es miért hogy a' Papa Antichristusnac el fogyot a' mészfze, fárral kellett rakni. R.

Ecképen haboznac hibeznec, és tetovaznac az ő magyarázattyockal. M. ;

Es az ember Christust meg czőpűlte, és semmiue tőtte. Oij ;

VERES IMRE.

Mélotai Nyilas István „Agenda“-ja.

1. Figyelemre méltóbb szók.

dellyesti: délesti 388.
 ditzelenség: immodestia, insulstas 338. M-A., P-p.
 dolgozodas: labor 287.
 eden: edény 300.
 ederedik: hederít 356., 367.
 egyes: egyetértő 325.
 egybeérkezik: össze-
 szűri a levet titkon 346.
 egyben hazaskodik:
 összeházasodik 349.
 egyben szal: egybe kel 281.
 együd: egyedül, magamban
 177.
 egyeledés: elgyeledés
 Eb. 10., vizsály 319.
 egyenlőben: egyenlőn
 90., 98., 132., 373. (Erdélyben
 ma is: „egyetlenben egyszer
 láttam“.)
 együgyű: egyszerű, sze-
 rény 134.
 Egyházfia: egyházfi 278.
 egyben kötelez: egyhá-
 zilag összeköt 311.
 egyben eszköznek:
 összeesküsznek (házasok) 317.
 eszvezes, M-A.-nél esz-
 veszés: perturbatio, confusio
 324.
 ehel: éhen 101. (Abaujban
 ma is: éhel hótt szegény.) eh:
 éhes 143. (Abaujban: lesi, mind
 éh tyúk a nyálat.)
 ekediglen: eddiglen 396.
 elindít: elkezd Eb. 10.
 élezt: emel, öregbít (éleztí
 az te külső tekintetedet) Eb. 15.
 eles: usus 69.
 ellenz: gátol 74., tilt 75.
 ellenkező: ellenfél 75.

előkeppen: érzékelhető-
 leg, láthatólag 83., 173.
 elvonsz: elvon 84.
 előded: eleje valaminek
 (aratas elődedin) 122.
 elvesztégel: elhalaszt,
 elmulaszt, elmellőz 132., 163.
 elfog: elfojt (hitet) 150.
 eltetes: eledel, táplálék
 154.
 elfordít: elferdít 201.
 elszinles: színlelés,
 tettetés 234.
 elhadni: elhagyni 244.
 előlvesz: megelőz 255.
 elmulat: elmulaszt 280.
 előve: eleve 287.
 ellat: belát valamit 287.
 elkött: a szaporodasnak
 utat elkötik 289.
 eleink: őseink 318.
 emberség: emberiség 46.,
 emberi mivolt 95.
 enyészik: evanescit 136.
 épület: épülés, salus 203.
 -ért: -ból, -nál fogva 33.,
 miatt 76.
 ertekezni: elmélkedni 64.
 erőtelenkedik 149.
 érdekkel: érint.
 eset: tévedés, gyarlóság
 332., lapsus M-A.
 esküszik: fogad, ígéretet
 tesz 376.
 etzaka 78.
 faggatas: gyötrés, nyo-
 morgatás 126., faggat: gyötör
 364.
 faldosas: marás 181.
 faradek: forgács 225.,
 putamen, segmen M-A., P-p.

farag: készít, gyárt 278.,
fabricat M-A., P-p.

fegyhetetlen: feddhetetlen 62.

fejez: recapitulat 142.

feljarul: eléjárul 40.

feltambalodot: fellábadott 148. (A Tsz. Szatmár vidéki szónak mondja, de nem tudja értelmezni).

felöl: miatt 228., illetőleg 282.

felvaytyak: „tördelik ugyan (a kenyeret), de senkinek nem osztogattyak, ő magok felvaytyak, csak valami szinet mutattyak az tördelesnek“. 263.

felhirdet: kihirdet (házasulandókat) 282.

felsípol: elsípol, eltékozol 303.

fél: társ, pár 334.

felfedez: elárul 335., P-p. detegere.

félszeg: obliquus 358., defectivus M-A.

felkeres: kikutat, kinyomoz 358.

ferfiu-ag: virilitas 349. M-A.

fiurolfiura: firől fira, nemzedékről nemzedékre 299.

foghatatlan 95.

fogyatek: marokni fogyatek nemzetünknek 396.

folyam: út, mód, eszköz 140.

fondogalni: fonogatni 307.

förcföre: fejenként 63.

franczu: lues venerea 349. M-A.

frigyezés: frigykötés 89.

fut: jár 356.

fuladas: fojtás, fojtogatás 359.

gazdalkodas: vendégség, vendéglés 61., ellátás 341.

gazdalkodik: vendégel, ellát 175.

gondviseelés: gond, ügyelés 87.

gondviseletlen: gondatlan 302.

görcs: nodus 345.

gyakor: gyakori 155., gyakorlatossággal: gyakran 255.

gyamol: gyámolít 286.

gyanos: gyanús 280.

gyermekcse: 2., gyermekeske 7.

gyűlöse g: gyűlölség 53., 75.

gyonat: gyónás 76.

hadas idő: háborus idő 398.

hany: hánytorgat 239.

hamuszek: konyha, padka 303.

hartya: lemez 207.

hazaskodas: házasodás, egybekelés 324.

hertelenségből: elharmarkodva 34.

heü: hő, tüzes 205., 234.

hihetetlenség: hitelenség 71.

hyr tétel: híradás 279., hirre tenni: hírül adni, bejelenteni 281.

him: acupictum 327., M-A., P-p.

hiszem: hiszen! 136.

hogyhogy: hogyan? 47., 121., hogy: a hogy, a mint 61.

holot: hol? 118.

hogy nem: hogyan? 302.

hütölködés: fogadás, fogadalom Eb. 8.

idő: kor, életkor 22.
ideigh: ideiglenesen 359.
iga: kötelék, szövetség, vi-
szony 285.
igy: ügy 394., ilyen esen
Eb. 15.
igazit: utasít, oktat Eb. 17.
illeteskeppen: illethe-
tőleg, tapinthatólag 143.
illik: kell, szükséges 160.,
vért illet: vérfertőzést kö-
vet el 348.
illetlenség: inconvenien-
tia 282.
in: szál, fonal 28, 134.
istrang: kötél 302.
itlanságh 231., ital:
ivás 245.
iz: gradus 348., ízent: íze
szerint 204.
jaczodni: lappangani 106.
jar: függ (valakitől) 260.
jegyző: jel, jelölő 59.,
jegyzes: jelentés 204.
jövevény: peregrinus, im-
peritus 233., jű: jő 65.
kárhozatos: káros, ár-
talmas 181.
kell: tetszik 20., — kenet:
unguentum 36.
kepes: lehető 102. (Erdély-
ben ma is, pl. A. Egy lövéssel
két nyulat találtam. B. Nem
képes! = lehetetlen!)
kesketelen: invite, nolens-
volens 138., 270.
kerekded: kerek lemezhez
hasonló, korong alakú 184.
kételenségh: kötelezett-
ség 201.
ketelenséges: kötelező
225.
keresztényi: kereszttyén
259.

keresztfogás: hamis fogás
271.
kedv: kegy, kedvezés 280.
kezes: tanú 318.
ketelenít: kényszerít,
erőszakol 322.
kencs: kincs, vagyon 326.
kemenység: szigorúság
356.
kepeben: nevében, helyette
361.
keves szamu: kis, csekély
számu 396.
kifog: kiválaszt Eb. 4.
kicsinded Eb. 8., kicsin-
dedek 15.
kiről: miről, melyről 36.
ki valva: megválvá 94.
kikeles: keletkezés, eredet
213.
kifakaszt: kinyilvánít,
kijelent 354.
kütes: támadás, váratlan
rajtaütés 391.
-koron: -kor 365.
koporit: occupat, sibi
usurpat, arripit 516., M-A., P-p.
korsag: epilepsia 349. M-A.
kösség: közönség 84.
közöszülni: részesülni 87.
kötel: kapocs 140., vincu-
lum és vincula 344.
követ: megkövet 157.
kökőrcsen (182.), kökőrc-
zen (307.): kökőrcsin.
kötdik: jurgat 336., M-A.,
P-p.
kötes tetel: egyezés,
szerződés 388.
közönségen: közönsége-
sen 372.
külső: laicus 1.
különb: egyéb 227.
kuczik: koczik, tűzhely 305.

- lakas: lakoma 255.
 lappangh: bujdokol 355.
 legeltetes: éltetés 140.
 le szállit: megszüntet,
 elintéz 75., mérsékel, enyhít 359.
 maymoskodas: majmolás 37.
 maculanyi: parányi 201.
 marczone: feroculus, bestiola, („vayki nyelves a' marczone [gyermek]: lám vagy ni mily nyelves a kis hunczut!) 298.
 matkazzat: házasít, eljegyez (ifjat leánynyal) 361.
 megh tántorodik: megzavarodik, zavarba jön 1.
 meg guggol: kigúnyol 1.
 meg ertekezni: megkérdezni 1., 282.
 meg fog: meg-, elvon (valamit) 18.
 meghalalositas 26., meghalalosit 131.: enecat
 meg busult: megfélemltet (ember) 34.
 meg választ: megbecsül 65.
 megh cirkal: megvizsgál 67.
 meg lassodik es megcrötlenedik bennem a' hit 71.
 megdobban: megdöbben 72.
 megh bantat: megbánat valakivel valamit 73.
 m ê g: épen, szintén 74.
 *mera: oly mera dologert kapa belem ez s ez ember, hogy csak mondani-is ' utalsagh 75.
 meg etel: megevés 78.
 megh abrazol: ábrázol 83.
 mendegel: lassankénti elemenetelt tesz 149.
 meg aluszik: kialszik 165.
 meg nevelkedik: gyarapodik, megszaporodik 220.
 meghamissit: megczáfol 227., 262.
 meghaborodik: meghasonlik 228.
 meg öblit: az első világot ugyan meg öblite az víz-özönnel (az isten) 291.
 meg veszés: megromlás 299.
 megsuytol: megver.
 meg dühödés: felbőszülés, düh 301.
 meghisiz: megbízik (valakiben) 311.
 meg egyeledik: meghasonlik 326.
 megh tekentel: megtekint, szemügyre vesz 329., M-A., P-p.
 meg döglük: putescit 390., M-A.-nél putrescit és putescit, P-p.-nál megbüzhödik.
 meg élevenit: megment a haláltól 343.
 meg jamborit: probum, pium reddit 346., M-A., P-p.
 megh vesz: megnyomorodik, nyomorékká lesz 352.
 megh hazasul: megházasodik 357.
 meg bekelhetetlen: engesztelhetetlen 357.
 meg bennul: megbetegszik, betegessé lesz 358.
 meg valta: megválása (valakinek valakitől) 365.
 meg irgalmaz valakit 375.
 meg tekint: tekintetbe vesz 385.
 meny-ütő kövek: mennykövek 391.
 mérsékel: mérlegel, mérreget 285. (Abaujban mérsekél).

meltoztat: méltat 367. m o r d s a g : haragosság,
mire: miért 249. házsártosság 53., 305.
mit: mennyire 157. m o d : szokás 346.

KIRÁLY PÁL.

Asszonyi privilegium és litánia.

A következő két rendbeli nyelvi adatokat egy oly könyvből jegyeztem ki, melynek sem eleje, sem vége nincsen. Úgy látszik, anekdota-gyűjtemény, ámbár a vége felé csak Aristippos életével és bölcselétével foglalkozik. A könyv nyelve s helyesírása, de nyomtatása és kiállítása is azt gyaníttatják, hogy oly munkával van dolgunk, mely száz esztendősnél alig régiebb.

I.

Az asszonyoknak Igazságok és Privilegiumok.

Mi.... Facminarius, Fő-Gubernatorja és őltalmazója az Asszonyi-nemnek, tetétül fogva talpig való kapitánnya a' három száz kilentzven kilentz rántzú pendelnek, Űr az egész tágos mezőben, a' fetsegő lotsogó várnak örökös Ura, és a' mosó házban eső beszélgetéseknek 's rágalmazásoknak fő Directora, 's a' t.

Következik a privilegium 17 pontja, melyekből a következő kitételek megemlékezésre méltók:

kellemetes képen.	minden dolgot szorgalmasan
főlstők: főlstököm.	végbe-vigyen.
tatzány: tálcza; melyet az	szerettedéli; ha az
Ura tatzányon 's tányéron fel	asszonyának kedve lenni, sze-
tegyen néki.	rettedéli férjfiakkal jádszani.
megvesztegetődik:	meg-fog: ezt az Ura tőle
tokai bor... kezénél legyen,	meg-ne fogja (meg ne vonja).
hogy az appetitusa meg ne	álomtalanság.
vesztegetődjék.	meg-szupprál; a' nadrág-
tányérat: a tányér szó	ját le-huzza, és vesszővel meg-
tárgyese.	szupprálja.
feredő: fürdő.	felenyáj; hogy pedig a'
huros rigó.	mi felenyájunkat (a férfiakat)
végbe-vinni; a ház körül	se sértsük meg.

A vége ez:

Datum a' Fetsegő Várnak lárma piatzán lévő tizenkettődik mosó háznak hatodik dészkája előtt, az utcán, épen fényes délben, 's a' mi uralkodásunknak első 's utolsó napján.

II.

Egész új Litania azon Aszszonyokról, kik minden gonosz-
ságnak és rossz erkölcsnek alája vannak vettelve.

Te rossz Aszszony, halgass-meg minket!
Te házi méreg, jobbíts-meg magadat!
Te szegény-köve a te Urad betsületének,
Te minden tséltapóságnak Tséh-Mestere,
Te minden hamis sziveknek Directora,
Te dühös haragnak tüköre,
Te keserű veres hagyma,
Te büdös kecske,
Te pálinkás gunyhó,
Te káfé vesztegető,
Te morgó oláh duda,
Te nyikorgó kukoricza malom,
Te rettentő menydörgés,
Te zur-zavar forgó-szél,
Te két élő fegyver,
Te nehéz házi-kereszt,
Te minden tsalárdságoknak bóltja,
Te igazítlan orgona,
Te Sátán követje,
Te minden álnokságnak tárháza,
Te mindenkori Tsiga-kín,
Te hóhér szerszám,
Te rossz maszlag,
Te minden szitoknak fujtatója,
Te az Uradnak koporsó szege,

jobbíts- meg magadat.

Minden rossz Aszszonyoktól, legyetek mentek óh férfiak!

A rossz Aszszonyoknak haragjoktól és komorságoktól
Az ő savanyó tekintetektől,
Az illetén irigy matskának körmözésektől,
Az illetén ideig való tüztől,
Az illetén tsigázó torturátúl,
Az ő csábító szerelmektől,

legyetek
mentek
óh férfiak!

V. Könyörögj érettünk szemtelen Lupus.

R. Hogy méltók lehessünk a nemes szabadságra.

NB. Ez a' Litánia tsak egyedül a' rossz Aszszonyokat illeti;
a' jóknak pedig minden tisztesség és betsület adassék.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Í v n i.

Budenz József az *ivad*, *évad* szó magyarázata alkalmával (Nyr. IV. 57—58. l.) azt mondja: hogy az *ivad* szónak „idő” vagy tulajdonkép bizonyos „időszak” jelentése az általánosabb folyini, múlni (fluere, currere, verlaufen)“ igefogalomból ered; továbbá hogy az *ivad* (= időszak) képzőjevesztett nomen verbale s egy frequentativ *d* képzős *iva-d* (eredetibb *jovo-d*) igének a származéka; az alapszó e szerint *jovo-*, vagy véghangja lekopásával *jov-*: currere, fluere. Ez a *jov-* ige *ív-* alakban (a szókezdő *jö-*-nak *í-*, *é-*-re változásáról v. ö. *jonkább*: *inkább*, *joh*: *ih*, *éh* sat.) ma is megvan a nyelvben: a halak *ívnak*, tulajdonkép: pisces currunt, fluunt.

A velejében közlött fejtegetésnek, a melyre nézve nem hiszem, hogy volna szakértő, a ki a legcsekélyebb kifogást is tehetné ellene, egyik tételére kívánok ez alkalommal nem hozzászólni, hanem egy igazoló adattal szolgálni; ama tételére, hogy „az *ív-* alak egy eredetibb *jov-* igének a változata.” Az adatot egy XVII. századbéli naptárban leltem — czíme: „Calendarium oeconomicum” — s így hangzik: „A’ csukák Sz.-Mátyás nap tájban *j u v n a k*.” (5. l.)

G a r a b o n c z a.

Szarvas Gábor a *garaboncza* szót az olasz *negromanzia*-nak kezdő tagjára csonkult *gramanzia* alakjára vezetvén vissza, jelentésére nézve megjegyzi, hogy Baróti Szabó szótára a *garaboncza*-t az „ördöngös” szóval magyarázza, s Kolosi Török-ből egy példát idéz, hogy a *necromantia*-nak is megvolt ez az „ördöngösség” jelentése. (Nyr. VI. 97—99. l.)

Ez állítás igazolására nézve is találtam egy igazoló adatot: „Az ewdőben vala Romaban egy Vergilius new mester, ki igen beolcs vala ieleswl az nigromanciaban az az őrdőgi tudomanban.” (Pontianus Historiája. 126. l.)

K a l a p.

Ugyancsak Szarvas Gábor a *kalap* szó történetének nyomozásában azon eredményre jut, hogy 1) a *kalap* nem kerülhet hamarább elé a XVII. századnál; 2) hogy először nem is *kalap*, hanem *kalapos* alakban látjuk föllépni. (Nyr. IV. 399—401. l.)

Ez utóbbi állítást eddigelé két adattal igazolhatom. „Csak deak uramnak calapos sűveget nyomhassanak feyebe.” (Vásárhelyi Gerg. „A ker. tudomanyrak reouid Summaia.” 1617.) „K a l a p o s p a p s ű v e g : galerus, breiter Hut, Baret.” (Nomenclatura. 1629. 19. l.)

KÖNNYE NÁNDOR.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr dolgozó társaihoz.

1. Használatos-e így és mit jelent ez a kifejezés: keresztül szalma? vagy hogyan kell magyarázni a következő mondatot: „Vén volt már a szegény ember, de azért a fia még keresztül szalmát se tett a házba, ha mindjárt fölesett volna is benne — pedig már embernyi kort ért.” (Merényi, Sajóv. Népm. I. 171.)?

2. Használja-e az élőbeszéd és mely vidékeken használja ezt az alakot: írni fogna, el fogna menni, meg'fogná tenni?

3. Ny. II. 371. l. azt mondja Lófi Jankó a pajtásának (egy göcseji mesében): „Mönnnyünk e, nézzék még az asu ivindiát is”; magyarázatnak zárjelben ez van mellette: az alsó világot. — Él-e különben is ez az ivindia szó és mit jelent? (U. o. 382. l. a székelly szőlőnevek közt van egy India.)

4. Hol mondják én nélkülem, te nélküled sat. e helyett v. e mellett: nála m nélkül, nálad nélkül stb.?

SIMONYI ZSIGMOND.

5. Hallottam a következő két mondatot: „Hogy jön a sziszkora a gözös kíményibül! — Hogy sziszkorál a kímény!” Megvan-e e két szó: „sziszkora, sziszkorál” valamely vidéken? (Amaz teljesebb [vagy tán eredetibb?] alakja volna a „szikra” szónak; emez pedig amattól képzett denominativ ige, mint kapa : kapál.)

VOZÁRI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Debreczeniek.

Jobb tüzelő (t. i. szer) a cserpor, mint a fa.

Embernyi ember mán a! (22 évesre mondták).

Ez a csírke magnak való (azaz tojó tyúknak hagyják meg).

Minek jársz itt annyit? — Mert járóm van itt.

Betűrükösztek, vagy : mos mán mozsdanak : részegek voltak vagy most már józanodnak.

Lelkem zöd,

Kibe kedvem sose tött. (Nem kedves emberre mondják.)

Mozsdik a kerék (olyankor mondják a kerékre, mikor nem ragad rá sár).

Körömköggyetek a dohán körül : körmötökkal, kapával lássatok hozzá a dohány munkálásához.

Ippen ebbe a nyomba (épen most) jöttem haza.

Nem szabad a másét eltökíteni: elcsajátítani, ellopni vagy elvesztetni.

Egyél, míg tart benne.

Íltem a gyanúperrel, hogy nem tudok bemenni: előre gondoltam, hogy sat.

Be nem szeretem-gyerek vagy!

Ne legyík levele a rózsának, a mit hozol.

Jobb, ha egyhelyűnven vesz az ember vmit.

Keresztszél (oly szél, mely keresztbe fú).

Ugyan lerakták azt a jánt: sokat beszéltek róla kedvezőtlenül.

Ha marad, gazdának,

Ha vész, kutyának. (Akkor mondják, midőn valami oly dolgot cselekesznek [pl. ültetnek valamely növevényt], a minek sikere bizonytalan.

Felült Laczi, ugy-i?: Nem tetszik a munka, ugy-e? Restek vagyunk. (V. ö. Arany Toldi, I. ének, 2. versszakasz.)

Se kérd, se hall, csak megy, mint az eszeveszett.

VOZÁRI GYULA.

Érmellékiek.

Eltarisznyázza az időt: eltölti semmi hasznára.

Felkötötte a harangot, hát kongassa: ha bele kezdett a dologba, ne is hagyjon fel vele.

Nem hagyjuk bordába a vásznat: nem hagyjuk abba a dolgot.

Lágy szemre kapálni: azaz augusztusban, mikor a szőlő puhúl.

(Hegyköz Szt.-Imre.)

BAKOSS LAJOS.

Somogy megyeiek.

Akár indi, akár undi: akár így, akár úgy, mindegy.

Ojan mint az országút (rosz lányra).

Ködmén véd rád! (Kérdésemre, hogy ez mit jelent, azt felelték: ez is csak ujjan tempószó!)

Erős, mint a söreczet, kilencz iccze égy főzet.

Né jajgass má, mint a kódis a vásárba.

Fogd be az ampuládat (szádat).

Friss, mint a gatyában a fíng.

Aranyos kis módikám!: szép gyereké.

Lakat leszék itthon: egyedül maradok otthun házörzőnek.

Ékö várni a napot a vásárig.

A hány siket, annyi bolond.

Nyesztle ember ez: vézna, gyöngé.

Csak a híg leves hét lesz, hát még a kiben hús nem lesz!
A nagy fazékba az aprót kő beleraknyi, egy rántást rája: kész
a vacsora! Követém-mel győzöm a vendégeket. (Az ujanról mon-
gyák, ki vendégeket hin magához, de nem ad nekik enni).

Sé jó, sé rossz, mint a krumpli leves.

Ha addig még nem halok, meglélszék.

Rövid lesz kének a hely! — Elég hosszú az éjzaka, kikerü
abbú!

Fót tartja a ruhát.

A kit a kigyó megcsip, az a gyík tő is fél.

A disznónak is a rozsza rággya ki a zsákot.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Közmondások.

Minden rossz juhásznak vannak jó kifogásai.

Orrával szép az ember.

Ki minek mestére, annak a hunczfuttya.

Jó zsvány, a ki előre mongya, hogy lopni akar.

Ésteli vendég éczakára is megmarad.

Tót babona, magyar hazugság.

Égy sé jó birka, a mely nem bírja a szörít.

Pap sé hiszi, a mit prédikál.

Szent életű vasfazék, csak a füle kormos.

Vasárnap is kell a marhának enni ann.

Illyen a világ, kimarkollya a dobánt.

Rosz kocsis mindég a jobb lovat üti.

A pap is csak vétkézik, ha jó kedve érkézik.

Messziről jött embernek el kell a szavát hinni.

Könnyebb száz ördögöt a pokolba léverni, mint égyet
kiverni.

Ha bolonddal beszélsz, bot légyen a kezeden.

Közös lónak túros *) a háta.

Van ám annyi esze, a ki pirít, nem égeti még a kezit.

Tuggyuk torma, millyen édes gyökér vagy.

Szurtos kovács, fényes garas.

Belekap még pulyka a lencsébe = Jön még kutya a határra.

(Szentes.)

FHRlich LAJOS.

Párbeszédek.

(Folytatás.)

— A sasé busujjék azon, mennyén é az urasághó, keséjje
ki magát (azaz ruháját), osztánnék ha oda ért, hagygya a gádorba

*) Nem „túros“?

a kalaptyát, koczoktasson szépen, és meséjje ê nekijje, ugy a min oszt nekém êmeséte. Osztán maj égláttyo, a fattyuk kapnak bikacséket, ném kê.

— De én ném tok ám vele beszényi, mer kinevet; ténnap is u' röhögött rajtam, mikor égfogadott.

— Hadd röhög'gyön; u' sincs azoknak más dóguk.

— Na jó van, szomszéd, maj hát csok uttészék, a min monta. De igaz, hát mit hallott a tisztelendö urrú? Igaz, hogy az üsszê êmén? Aszongyák, hogy az öszödi papot (Öszöd helység Somogyban) fogaggyák ég helibe; de ném tom, tud-é u' trónúnyi mind e'?

— Sasê törödök én velük, akár micsinyának; én égfizetém a konvénckiót még a lélekbúzá, másra pejig sémmi gandom.

— Jó tész; én is u' tészék. De álgyo még az istê; bejárok az uraságho, ho' tisztázzam a dógot.

— Istê hérêve járgyon komám!

(Felső-Nyék.)

ENGEL JAKAB.

Babonák.

Sarlós Boldogasszony naptján né süss, mer küvel válik a kényered.

Újhold pínkéntén né szapújj, mer mégbánnya a ruhád: üdö előtt északad.

Feketé hiétén né tisztogass, mer sok fírég léssz a házbo.

Lucza naptján ném jó varni, mer a tikok valogat bevarják, és sémmit kianni a házbú, mert a szeréncsét êviszi.

Tyuk alá tojást né cseréjj, mer êviszi a szeréncsédet.

Lucza naptján êkezdi csinányi a boszorkán-szikét, mindénnap ész széget ütnek bele, egész karácson éjfélíg mindig csinájják, a ki oszt éjfélkorba föláll rá a templomba, mégláttya, ki a boszorkány.

Ha tyúkot ütecc, tédd kalabba a tojást, és éccére öncsd alájo, hom min kokas légyén.

Ha a zembér bemégy a templomba, iés a szentelt vízzel ném hinti magát, akkor a zördög pofonn üti.

Szen-György naptján tuskét tiégy a zablakodba, mer külömben mégnym a boszorkány!

Kizs zсібáidat, a mint lészállítod (t. i. a fészékből), füstüd még, mer külömben még árt nekik a szem: mégigézik.

Ném szabad a téjbe nyúni kíssel, mer vírt ád a tehén.

A zembér karácson naptján né könyöküjjon a zasztalra, mert igen kellísés léssz.

(Szilsárkány. Sopron m.)

BALLAGI BÉLA.

Népmesék.

A nagy fa, még a kanász gyerek.

Hun vôt, hun ném vôt, vôt a világon écczér égy király. Vôt ennek a királynak égy világra szóló szípsígu lánya. De olyan szíp vôt ám, hogy párgyát bizon ném tudom hun léhetett vóna taláni. A lány má nagyocska vôt, de még mindig otthun vôt az aptyáná; ném mintha ném léttek vóna kírói, dehogy, haném azér, mer aszt monta, hogy csak ahhó mégy fírhó, a ki annak a fának a tetejibű, a mi ott volt a kastíl előtt, égy ágot hoz. Jött-é osztán a kíró? De jött ám annyi, hogy egymást írte. De tudott-é csak égy is hozni? Dehogy tudott, dehogy tudott. Akkora vôt ám az a fa, hogy öt embér sé írte körű.

Mikor má ném gyütt sénki, osztán még mikor a királylány is aszt gondúta má, hogy jó lesz főhanni a tréfávô, mer különben otthun marad, osztán árúhattya a petrezselmét, akkor gyütt a király kanásszo, hogy hát ű is próbál szeréncsét. De ez olyan okos vôt, hogy ötven széget a zsébibe tett; mikor osztán kifárott, akkor bele vert a fába égy széget, azon osztán mégpihent, úgy mént tovább. Egísz nap mént, pedig pitymallott még csak, mikor elindút; hát még millen messze vôt a fának csak a közepe is! Mikor egészen rá estelédett, égy kis világot látott. Odamégy, hát égy kis házat talát ott. Bemégy.

— Aggyon Isten szeréncsés jó estét, öreg anyám! mongya az öreg asszonnak, a ki ippen valami vacsorávô bajlódott.

— Szeréncséd, hogy így szólítottá, mer bizon lévetéttelek vóna érű a fárű. Node, ha má itt vagy, hát kerűj belű; látom, hogy kifárottá. Égy kis harapni való sé esik majd rosszú, ugy-é fiam?

Hát bizon, a mi Pétérünk, mer így hitták a kanászt, égy csöppet sé szabadkozott. Ott vacsorát, ott is maratt ícczakáro. Olyan jól alutt, hogy otthon sé különben.

Másnap réggé aszt mongya az öreg asszon: Tudom, hogy mi járotba vagy, azér ném is kérdézlek, csak annyit akarok mondani, hogyha föl akarsz menni a fa tetejire, nesze, itt van ötven szég, hasznát vészéd még ennek. Napléméntekor mégin találsz égy gunyhót, abba égy öreg asszont; az az én testvír néném. De azzâ szébben beszíj ám, mint én velem, mer a még haragosabb ám, mint én vagyok.

Jó van, mégköszönte az öreg asszon szívességít, osztán tovább mént. Mégin valahánszor csak kifárott, belevert a fábo égy széget, osztán mégpihent. Hát a hogy beestelédett, csakugyan égy kis gunyhóra talát. Tutta má, hogy hun jár. Bemégy.

— Aggyon Isten szeréncsés jó estét, idés, kedves, öreg szülém; hát hogy, mint szögál az egíssige?

Szeréncséd fiam, hogy így szólítottá, mer különben lélok-telek vóna erű a fárú!

Hát ez is megvendígozte, széget is adott neki ötvenet; megmonta osztán még aszt is, hogy még egy napig köll neki menni, ha a fa tetejibe akar menni. Ott lakik az ű három lányo, csak azokat keresse fő; annak azok nem égy, hanem száz ágot is, ha köll.

No el is indút. Mégy méndégél, hát úgy este felé égy városba érkézik. Gondúta, hogy ez az a város, a méllikrű neki az öreg asszon beszít. Megkereste osztán a három testvürt, mer a város csakugyan a vôt. A két nagyobbiknak vôt má ura, csak a legkisebbiknek nem vôt. Nagyon szíp lány vôt; no még mi türis, tagadás, a mi Pétérünk sè vôt ippen pitty-potty embèr; hát biz űk megszerették egymást.

Bézzég a mi Pétérünk egíszén megfélejtkezett a király kisasszonrű; kisebb gongya is nagyobb vôt anná, hogy ű ágot vígvén, mikor itt sèmmi baja síncsen. Biz ű kigyelme ott maratt. De a két testvürnek az ura rabló vôt, hát biz ezér nem a leg-szebben íltek égymassò.

Écczér, hogy hogy ném, élig a hozzá, hogy rímisztöen összevesztek. A két istentelen rabló agyonütötte a felesígit, osztán mind a kettò a legkisebbiket akarta évènni. Vôt osztán veszekédís annyi, hogy maj mégsiketűtek bele. Addig tusakottak, addig víjóttak, míg osztán écczér birokra kerűt a dolog; biz az égyyik ott hát még. A méllik mégmaratt, am még évette Pétértű a lánt. Em még kintelen vôt oda anni, mer ű sokkal gyöngébb vôt amanná. De úgy suttyomba összebeszít a lánnyò, akár mint hogy lesz, maj csak kieszőlik valahogy, de bizon űk észöknék.

Écczér, mikor a rabló émènt a szomszíd faluba szílyénízni, adott az asszon Pétérnek égy lovat, a méllik úgy mènt, mint a szél. Megmonta osztán neki, hogy várgyo még majd a kutná. Másnap elmégy az asszony vízér. Má akkor ott vôt Pétér. Allò, vezsd è magad, fölűtek mindketten a lóra, émèntek. De azalatt haza gyűtt a gazda, osztán, hogy az istállòba mènt, ott mingyá aszt mongya a legkedvesebbik lova: Idés gazdám, élopták a felesígèdet.

Mingyá fölűt a lóra, utánna! Nèmsokáro élírte űket, mer úgy szalatt a lova, hogy még a földet sè írte a lábo. Pétérnek nem szòt égyebet, csak aszt: Hogyha még écczér élopod a felesígèmet, akkor agyonűtlek.

Jo lesz biz a. Azzà visszamèntek a városba. Écczér aszt

mongya Péter az asszonnak, hogy kérdezze még az urátú, mivel éteti a lovát. Ez még is tudakôta; addig hízékédéit neki, míg még nem monta, hogy tejfölös korpávô. Écczér, mikor a rabló kikütte, hogy aggyon a lovának énni, a tejfölös korpát nem annak atta, hanem a Péter lovának.

Hát másnap réggè nem észöktek? È biz azok. De a rabló mégin utánnuk mént, osztán éfogta őket. De mos sé bántotta őket. Akkor aszt monta Péter az asszonnak, lesse még az urát, hogy mit ád a lovának, mer máskíp nem szabadúnak még. Úgy is létt; hát izzó paraszat adott neki.

Mikor osztán écczér eszt az asszon léöntötte vízzè, addig míg a rabló bot után szaladgát, hogy a felesígit így még úgy mégveri, addig ez Péterhő szalatt,; fölűtek a lóra, osztán émén-tek. A másik városig még sé átok. A rabló nem tutta őket elérni. Ott osztán bódogul ítek.

Écczér eszibe gyut a kanásznak, hogy jó lenne lévénni az ágot. Kért égyet a felesígitű, osztán lémént. Má akkor el is felejkésztek rúla. Bemént a királyhoz, mégmonta, hogy ű kicsoda, osztán a királykisasszonnak is mégmonta, hogy mennyén fírhő, mer ű neki má van felesíge. Az ágot csak azér hoszta lé, hogy né gondúják, mintha nem tudott vóna hozni. Marasztáták űtet nagyon, hanem biz ű visszamént a felesígihő. A királlány még némsokára fírhő mént égy királyhő, osztán most is ínek, ha még nem hátak.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Találos mesék.

Gyittés-gyattos, nagy fölvényés, fényés farkú nat törvényés? — P u s k a.

Hova mégy té csivirgó-csavargó? — Elhalgas té lipityos-lapatyos, mikor az én farkam tövig aranyos? — K á l y h a és f ü s t b e s z é d e.

Félültem a zörgöre, kiméntem a mozgóra, találtam égy fényésdit, véttem rajta vérésdit, bétettem a lyukasdíba, rátettem a púposdit, odagyütt a szörödsdi, de úgy rá ütöttem a konyamonyával, hogy mingyár félszalatt a Sion hégýire? — K o c s i, v á s á r, p é n z, h u s, f a z é k, f é d ő, m a c s k a, f ő z ö k a n á l, k e m é c z e v á l l a.

Kérdészek égy kanászt: „Hány malacz van a kezed alatt?”

Aszongya: „Három kicsi, hat parányi, kilencz südő, hat anyányi; az öreg ferdefarú kilenczed magával, még a kis kani.” Hány vót hát? — H a r m i c z n é g y.

Ipadnak, napadnak, három papnak, hat kappannak hány körme van? — S z á z h u s z o n n é g y.

(Szentes.)

EHRICH LAJOS.

T á j s z ó k.

Sopron megyeiek.

- Asztag, mikor a gabonát lohog a víz forrás közben:
 nat turubba (turup = trupp) bugyborékol.
 összehorgyák. marokszedő, a ki a zarató
 csí g a t t y ú s z é g: a leg- után fölszedi a gabnát.
 nagyobb járomszég. meddű az a tehén, a ki
 csíve: cső; bádóg csíve. ném borgyadzik.
 észtér g y a: a háztetőnek még m o h ó d o t t a kezem :
 a széle, a hun a víz léfolik. földagatt.
 g é n á r á r é m: granarium. mugli a nyers t(i)égla, a ki
 g é r á b l a: gerebje. még nincsen mégígetve.
 g ö n c: összekúszált csomó. p a l l á n k: élő sövény-ke-
 innént ojan jó világom vót: rités.
 előbb. p é l á j b á s z: plajbász.
 itt é n n é k: itt. r á n g a t ó: a szivattyús kúton.
 k e m é n: kémény. s á r n y e s ő: sárvas.
 k e p e: hosszú kereszt-sor. s a s az a karika, a kibe a
 k é r é s z t: több kéve együvé zablak akasztóját tészik.
 kötve. s z ö k r ö n: olan ládaforma,
 k e t t ő z ő: a ki beköti a a kibe a tejet szoktyák tartani.
 k í v í k e t a k í v e k ö t ő f á v o l. t a r a g á c s: talicska.
 k ö b ö: véka. v a t o l a j: én naf fa-korsó,
 k o n k o j b ö k ö d ő: ék két- a kibe a zaratóknak szoktak
 á g ú v a s, a k i v e k i b ö k ö d i k a k v i z e t v i n n y i.
 konkojt. v é l l a: villa.

(Szilsárkány.)

BALLAGI BÉLA.

Csongrád megyeiek.

- Borjúcsorda: ökörcsorda. k u p u l y k a: tojás- vagy
 faszulyt csévelni: babot liszt tartó.
 fejteni. p o v á l y o s: u. a.
 csipédétt: haluska. r o c s k a: fejő (l. z s a j t á r).
 döflek: kalács. s z ú s z é k: hambár.
 e c s e l k e d n i: fejni. z s a j t á r: fejő.
 é v e l ő d i k: tréfál.

EHRICH LAJOS.

Drávamellékiek.

- Bó gat ni: bojgatni, bántani, elöven érő: korán érő
 háborgatni. gyümölcs.
 c s a l i n t: kacsint. e l v i t t e a krépszét, vagy
 c z i f r a: általában minden lépest: elszaladt, megfutott.
 rajz, kép. f á j i k a z é h o m: fájagyomrom.

gőrcsős: sovány.
kopasz: meztelen.
kristály: üveg, ivó pohár.
körösztü korsó: keresz-
tül kacsul.

lótörő: lóherélő. „Tegnap
törettem ki a monyast.“

nyév: nyelv, különösen föld
nyelv.

pekmez: lekvár, befőzött.
paszkoncza: korcs.

pihőcze: p hely.

pihörnye: egy vízi növény,
melyet buzgánynak is hívnak;
ez ha megéri, tömött bambóját
szétszedik, s mint pihelyt ván-
kosokba rakják.

rugdáskodik: rugdalózik.

ríhes víz: rühes víz; ha
valaki benne megfürdik, egész

testét igen viszkéteg bubor-
csékok fedik el.

rezenérus: nazárénus.

s necz: necz, háló kötésű
fejkötő.

strabba: trabba, ügetve.

sév-rév: sí-rí.

sziroma: szegény.

szompor: foszfor.

szurameredék: szur a
szégezés.

szelés: a levesbe szelt
kenyér. „A babot nem éhetém,
haném aszelésbű jócskát észöm.“

megtűrni: lebirkozni,
legyőzni. „Én méktűrtem vóna
ütet.“

tészta: marhahus-leves,
melyben metélt tézta van.

Császár Lajos.

Moldvaiak.

Csümülye: mese; csümü-
lyetni, mesélni.

csümülyetés: mesélés. (A
„mese“ szót csak az írástudók
értik.)

dujom: korcsmabeli
lármás multság, veszekedés,
csevegés, kiabálás.

dulni: megfosztani, kira-
bolni, valakinek életét felfor-
gatni.

ellátó: álomlátásból jö-
vendőlő, sok mindent mondó,
főképp a holtakról.

istenetlen: káromkodó,
gonosz életű, rossz viseletű,
istent szidalmazó.

kéker: a juhok gyapjában
termő apró bogár, másképp
jutetű.

lohány: rest ember, dolog-
kerülő, ravasz, álnok.

lódíng: haszontalanul, ide
s tova lóató futó, csavargó.

nezőke: ki kártya vetésből
jövendől vagy károk megtéri-
téséről szól, babokat asztalra
szórva, azok állásából jósol,
szerelmas fiatalokat ámit. Oláhul
fostolárnak hívják.

öltő: minden kettősen,
párosan járó; ilykép: egy öltő
bocskor, egy öltő harisnya, egy
öltő galamb sat.

perenga: teher hordó rud,
melynek két végét két ember
fogja.

pircese: mezítelen, szőretlen,
kopasz, ingetlen, csupasz, csóré.

trösmök: rövid termetű,
széles mellű, zömök ember.

ucsu: mindenféle gabona-
rostalásból maradni szokott
rostaalj, gazmat.

z ö k ö t t ö r : hátrafelé taszi-
gálva, zökögve mendégél vagy
dolgozik.

z ö k k e n : visszaesik abba a
helybe, melyből ki mozdult
vagy felkelt vala.

(Klézse.)

ROKONFÖLDI.

Kaszárnyai ritmusok.

Trombita- és dobszó utánzása.

A hadseregben a trombita-
és dobszó megtanulására az
illető legénység nyelvén ritmu-
sok vannak használatban.

E l ő r e : Előre legények, ver-
jük meg az ellenséget.

H á t r a : Hátra, csak rendesen
hátra.

J o b b r a : Jobbra megyünk,
jobbra megyünk. (Gúnyo-
san:) Fére ület, nincs
becsület.

B a l r a : Most csak balra
haladjatok, haladjatok.

L é p é s : Most csak lépést
haladjunk.

F u t ó l é p é s : Siess, siess,
jobban siess.

Majd meg látod, mi lesz ez.

J o b b s z á r n y : A jobb szár-
nyat illeti a jel, illeti
a jel.

B a l s z á r n y : A bal szárnyán
figyeljetek, figyeljetek.

Á l l j : Állj meg, takard magad.

F u s s : Szaladj, szaladj, szaladj.

T ü z e l j : Töltsél, löjjél,

Mikor ellenséget látsz.

T ü z e l é s m e g s z ü n t e t é s e :
Megállj, v. Vigyázz, ne löjj
többet.

L o v a s s á g : Ostromra, os-
tromra,

Jön a lovasság!

Rajta fiúk, rajta,

Ni amott a lovasság.

BALLAGI ALADÁR.

Lakodalmi mondókák.

Vőfély mondóka a paplakon.

Kettős tiszteletré méltó főtisztelendő úr! Nem egyéb végett
kivántam ez érdemes párokián megjelenni, hanem a mint bölcsen
tudja főtisztelendő uram, hogy ennekelőtte hetekkel a mi nagy
jó uraink (örömapák és jegyesek) háromszori hirdetésnek
véget érte(?); de ez még a házassági egybekelésre nem elégséges,
a hitnek és a szeretetnek lánczával akarnak összeköttetni. Kérem
szcretetvel főtisztelendő urat, általa véghez viendő kötelességét
megtenni ne terheltelessék. (Ez után a pap a templomba megy s
bevárja a násznépet.)

Esketés előtt a menyasszonynál.

Elsőbben is mostan hozzátok küldettem,

S mint látjátok nyilván, ide is érkeztem;

Új parancsolatot csak az iránt vettem,

Tudnám meg, hogy vagytok, kik vagytok előttem.

E háznak nagy ura van-e egészségben,
 S ennek szószollója (a násznagy) a kívánt épségben;
 Vőlegényünk párja takaros egészségben,
 Vannak-e minnyájan kívánt békességben.
 Beh, örvendek azon, hogy friss egészségben
 Látom ez ház népet vigan, ékességben.
 Az isten, a ki lakozik az égbe,
 Vigye dolgainkat örvendetes végbe.

Esketésre menés előtt.

(Ezalatt a nászsereg künn a pitvarban várja meg, míg a vőfély kijön.)

Szerencsés jó reggelt kívánok mindennek,
 Áldást, békességet e nemes ház népnek.
 Szapora lépéssel hozzátok értem már,
 Úgy repültem ide, mint egy sebes madár.
 A hol jártam-költem, ott néncsen semmi kár,
 Vőlegényünk van magában, s ez a nagy kár.
 Épen ugyan ezért jöttünk most hozzátok,
 Hogy menyasszonyunkat kezünkhöz adjátok;
 S ha lehet, tovább már ne tartoztassátok,
 Szép sereggel szállunk ezennel hozzátok.
 Hogy ily bátorsággal szólni merészeltem,
 Én magam fejétől ezt nem cselekedtem,
 Hanem a násznagytól ezt az ordét vettem;
 Ha gratiát adnak, majd bejönek velem.

(Ezután bemennek mind, s a menyasszonyt elkísérik az esketőre; majd visszajönek s elkezdik a tánczot, míg a szakács asszonyok sűrögnek-forognak. A vőfély csendet kér, a lányok kimennek, magokkal viszik a menyasszonyt; most jön)

A menyasszonyt bevívó.

Látom, hogy itt mostan minden rendben vagyon,
 Csak vőlegény uram szomorú itt nagyon;
 Hogy hív párja légyen, én most hát elmegyek,
 A magyar szüzek közt számára keresek. (Kimegy s egy leánnyal visszatér.)

Szemesen eljártam kötelességembe,
 Minden szüzek között ez esett kedvembe.
 Jegyet váltván gyöngyért az asszonyi nemből,
 Nézze meg barátom, ezzel volt-e szemben? (t. i. a pap előtt. — A vőlegény tagadó választ ad.)
 Az én fáradságom most hiában esett,
 Mert a vőlegénynek ez a szűz nem tetszett.

Most megint elmegyek, megint szélyel nézek,
 Hogy a vőlegénynék egy hív párt szerezzek. (Kimegyen)
 Nézze meg barátom ez angyali képet,
 Mert én nem találtam többet ilyen szépet;
 Pedig körül jártam az asszonyi népet,
 Talán jegyváltásra ezen szűzzel lépett?

Vőlegény: Nem.

Egek! hol találjam fel már kedvesedet,
 Feláldozom érte mostan életemet.
 Elmegyek keresni, és ha rátalálok,
 Behozom, de előbb vele magam hálok. (Kimegyen ismét
 s behozza a menyasszonyt.)

Genovából jöttem fel Hollandiába,
 Innen alá mentem egész Indiába;
 Itt meg nem találtam, Norvégiába
 Siettem, de utam mind esett hiába.
 Ennyi utat téve, gondolóba estem,
 A magyar szűzek közt szerelmesed lestem.
 A mint ott gondosan vizsgálom e nemet,
 Páradra találtam, immár hív kedvesed!
 De hadd próbálom meg én magam előre,
 Nem lesz-e valami szüksége előre.
 Méltó lesz-e a megszerzett fejkötőre,
 S ezzel együtt járó patyolat kendőre. (Tánczol a
 menyasszonynyal.)

A mint veszem észre, jól forog, nem sánta,
 A gondviselője ételét nem szánta.
 Vőlegény uram is, tudom, meg nem bánta,
 Hogy sok fáradságot tett vala utánna.
 Nyugodjatok meg hát egymás árnyékába (átadja a
 vőlegénynék),

Mint a szép fényes nap hajnallátásába,
 Mint cédrusfa ága zöldelő korába
 Mily szépen virúl az, ti is oly formába
 Bövölködjetek az isten áldásába,
 Míg magához viszen fényes országába.

(Újra megkezdik a tánczot, s foly, míg a vőfély be nem
 hívja a megterített asztalhoz.)

(Harangod.)

ZOMBORI EMÖD.

Alliteratiós mondókák.

Itát a csetneki csikós a Tiszân; sârga csérép cséngő cséng
 a csetneki csikós sârga csikâjân.

Jákáp pâp kâpujârâ két kík târkâ fârkû szârka szât.

(Félegyhâza.)

SZIVÁK JÁNOS.

Karácsonyi misterium.

Sz e m é l y e k :

Angyal.	}	bojtár.
Öreg		
Első		
Második		
Harmadik		

A betlehemések engedelmet nyervén a beménetelre, az előszó-
bában éneklik :

Csordapásztorok, midőn Betlehémbe
Csordát őriznek éjjel a mezőbe,
Isten angyali jövének melléjük,
Nagy félelémmel telék még ő szívök.

Angyal (behozza a betlehemét. Énekel.) Ményből az angyal léjött
hozzátok pásztorok,
Hogy Betlehémbe sietve ménve lássátok :
Az isten fia, a ki születik jászolba,
Ő lészén nékték üdvözítőök valóba. (Cséngtet)
Glória!

Első bojtár (bejö). Álom-é vagy látás, aszt én nem tuthatom,
Mít éréz a szívem, aszt ki nem monthatom,
Még két pajtásimmal bé nem bizonyítom. — Gyere
bé té vín Kolédra!

Második bojtár. Hopp isten jó napot! Lám én is itt vagyok,
Csereborsoskának *) csere fia vagyok.
Én vótam az apámnak legtaknyossabb fia,
Olyan igényés a lábam mint az eke szarva,
Arra illik a szíp piros kordován csizma. — Gyere
bé té vín Maksus.

Harmadik bojtár. Szalonnás paprikás jó estét kívánok
E ház gazdájának és gazdasszonyának!
Én két pajtásaim, miről tanácskosztok?
Mongyátok el nekém, mirül áll diskustok.
Ha adott e házi gazda égy kulacs bort, nekém is
aggyatok,

Hagy hörpenték éggyet, majd vígabban mulatok.
Második bojtár. Ugyan hun jártál té sérénytelen pásztori
személy? Tut-tudod-é pajtás, mikor a b-b-bakok
a ke-ke-kecskékkal ha-ha-hadakosztak. Igasságtévő-
nek én is oda mentem, de igasságtévő létémre ha
el nem szalattam vóna, még a li-li-linczos la-la-la-
banczos bocskorom szíját is nyársra húszták vóna.

*) Borsoska = Boriska.

Harmadik bojtár. De biz istók! majd elménünk a vargákhon,
akkora karikát üttetünk a csizmánk orrára, mint
égy tiz akós hordó.

Második bojtár. De mivel már hégyet völgyet összezártunk,
igén elfarattunk: fekügygyünk lé hát ide a földre,
mert innen nem esünk lé. (Lefekszenek, horkolnak).

Angyal (énekelve). Keljetek	Ott lészén az jeleték:
fél pásztorok, pásztorok,	Foktok a
Örömet hirdetek.	Jászolba
Mert mégszületett nekték,	Gyermékcset találni:
A kit jövendölteték.	Mégváltó Jézusunk.
Betlehémbe mennyeték,	Alcaelúja! (Csenget.) Glórija!

Első bojtár. Hallod pajtás, angyal szól.

Angyal (csenget.) Glórija!

Első

Második

Harmadik

} bojtár. (Félugrik. Énekelve:)

Pásztorok kellyünk fel!	Be van szégény takargatva
Sietve mennnyünk el,	Rongyos posztócskába.
Betlehém városába,	Juj szégény, mint fázik,
Rongyos istállócskába.	Könnyeitől ázik;
Siessünk, né késsünk,	Mert nincs neki dunnája,
Hogy még ezen éjjel oda	Sé czipra nyoszolyája,
méhessünk.	Csak széna,
Ime már nem messze,	Rosz szalma;
Fényés ég a jele.	Ökör, számár lehelődzik
Az angyalok jeléntik,	réája,
Hogy MESSIÁS születik.	Barmok szája melegítő
Jászolba, polába,	kályhája. (Az Öreget költik.)

Kelj fél Gubi, kelj fél, mer kíváglak!

Nézzed a juhaid, hun sétálnak.

Mos láttam, mos láttam

Kilencz farkast a pusztában;

Juhaid keresik, hogy mégészik. (Rázzák; de az Öreg
csak rúgdalódzik és tovább horkol.)

Első bojtár. Kelj fél vín Kolédra, mert ollyat ütök a szűröd
ujjára, hogy kireped! (Végre is botokon emelik fel az
öregét.)

Öreg bojtár. (Törölgeti szémeit.) Bár csak elébb fölébrettem
vóna.

Én ládd pajtás, most állottam talpra.

Hármat cséndül bal fülembé az angyal szólása,

Hol születik a kis Jézus amaz istállóba?

Első bojtár. Betlehémbe.

Öreg bojtár. Behéhémbe?

Első bojtár. Nem mondom én Behéhémbe, hanem Betlehémbe.

Öreg bojtár. Hát osztán fiam, mit árulnak Behéhémbe?

Első bojtár. Kérésztét, bátya.

Öreg bojtár. Perczét?

Első bojtár. Nem mondom én reczét reczét perczét, hanem
rösztöt rösztöt körösztöt

Bojtárok (énekelve). Gyerünk Régi jó pajtásunk.

téhát, indújunk el hárman. De reméllyük a kis Jézust

Vélünk vagyon pikulásunk, Hogy még ma megláttuk.

(A betlehémét körülállják.)

Első bojtár. Üdvözlégy kis Jézus, született Méssiás! Hosztam
fölségédnek égy göndör báránkát; majd jó léssz
a sovány bűtbe mégészégetni.

Második bojtár. Üdvözlégy kis Jézus, született Méssiás!
Hosztam fölségédnek égy kanta vajacskát; majd jó
léssz a sovány bűtbe mégészégetni.

Öreg bojtár. Üdvözlégy kis Jézus, született Méssiás! Hosztam
fölségédnek égy kerek sajtocskát; sat. (Eltávoznak a
betlehémtől.)

Első bojtár. Méndikás koromba béműtem a kuczkóba, két
nagy bolhát foktam a gatyám korczába. Kivetettem
a hóra, úgy megviczkándozott mint két erős bika.

Második bojtár Méndikás koromba béműtem a kuczkóba,
két nagy tetűt foktam a gatyám korczába. Kivetettem
a hóra, úgy mégugrándozott mint két erős bika.
Uccza pétékulus nem vágy mán a korczba!

Harmadik bojtár. Mikor én a hős királynak, Attilának a
vizarkuson*) libapásztora vótam, foktam égy szű-
nyogot, nagyobb vót égy lónál; mégfoktam a lábát,
kisütöttem a zsirját; több létt száz akónál, bőriből
pedig ötven pár czizmánál. A ki eszt elhiszi, bolon-
dabb égy lónál.

Első bojtár. Látom aszt a nagy lányt, mosolyog szemémbe,
Talán vélem akar esni szerelémbe?

Látom, a pöndölőd nem fekete bársony,

Sodomába készült régi hetes vászon.

Második bojtár.

Hozd ki uram, hozd ki,

A mit akarsz adni!

Itt van égy nagy kutya,

Még akar harapni,

Vállamon égy nagy bot,

Még akarom ütni.

*) Sziget.

A ki eszt hallgattya, Apraját-nagyját
 Pízit válogattya, Mind nekém aggya. Vivát!
 Harmadik bojtár. Zörgetik a ládát, pízst akarnak anní,
 Ha égy garast annak, nem fogom elvénni;
 Ha égy hatost annak, még fogom köszönni;
 Ha pízskafát annak, el fogok szalanni.
 Öreg bojtár. Látom a gazdasszont, gebbeszkédik a póczra,
 Vészi lé a nagy szál hurkát: hurka hurka, ugorj a
 nyakamba!

Bojtárok (éggyütt). Óh, óh, óh,	Majd elküdök a kocsmába
három esztendő toklyó,	Öt-hat iccze borér.
A bográsba volna jó,	Szereti az a bort
Am mellé paprika, só.	Az ő jó íziér,
Ih, ih, ih, a kenyér mindennapi,	Utállya a vizet
De a kalács ünnepi;	Izetlenségier.
Hogyha anna valaki,	Mit sirsz,
-Avval tunnánk jóllakni.	Mit rísz,
Járjad lábom, járjad,	Debubába,
A gazdád kedviér,	Náthás Gyurka!

(Eltávoznak. Az ajtón kívül éneklik.)

Az isten álgya még e háznak gazdáját,
 Ökrit, szamarát és mindén jószágát!

(Szentes.)

EHRlich LAJOS.

Pünkösdi mondóka.

Mi va'm ma, mi va'm ma?	Ára mégyén Ilus asszon'
Piros pünköszi napja;	Gömbölyöü reklyibe,
Haónap *) léssz, haónap léssz	Nála látok piros almát,
A másogyik napja.	Gyugja kelebibe;
Né tipogtasd, né topogtasd,	Haza viszi eő fijának,
A pünköszyi raózsát;	Fejér Andorkának:
Jaó mé'f fogd, jaó mé'f fogd	Feleseégés, jaó tánczos.
A lovad zablóját.	Dicseérttesseék a Kírisztus!

(Eger vidéké.)

CHIOVINI FERENCZ.

Névnapi köszöntök.

János napjára.

A hajnal főhasada,	Álgyuk istenünket,
János napra vérrada;	Hogy véggyén bennünket;
Hogy szívünket kiöncsük,	Hónapra fővérraszson.
Jánost méltán köszöncsük.	Egésségbe maraszson.

*) aí, eé, eő, öü dipthongusok.

Ch. F.

Búbánat nékü éjén,
 Rosz hír hozzá né férjén;
 Itt a jó hír terjegyén.
 Jézus tarcsa kedvibe,
 Atya szerelmibe.
 Minden lelki szükségét,
 Aggya még egészségét.
 Sok jókkâ koronázza,
 Tisztasággâ ruházza;
 Légyén nyერessége
 Életének vége.
 Esz kíványnyuk szivessen,
 Ném pedig színessen.
 Az Urat ki mégtartya,
 Hónapra fővéraszsa
 Cséndés békességbe,
 Fris egészségbe.

Többszö is hajnalodat
 Hozza fö, e napodat
 Számlálhassuk szászszó is.
 Cêresnek buzájávo,
 Bakkusnak jó borávo
 Isten gazdagicscsa,
 Uj méggyarapicscsa.
 Teljenek csürei
 És minden mezei.
 Midön pedig a halál
 A végórára talál,
 Innét az angyalok,
 A mennyei karok
 Vigyenek az örömbé,
 Az örök dicsőségbe.
 Mindörökön. Ámmen.

(Jánosháza. Vas megye.)

HANTZ GYULA.

Gyermekversikék.

Altatók.

1.
 Czibéribi
 Rababa,
 Mér ném alszik
 A baba?

2.
 Hajaba,
 Csicsiba;
 Alszik a kis fiam
 Bumbuja!

Mosdató.

Cziróka,
 Maróka,
 Vadmacska!

Állató.

Álli, álli, isten kis babája,
 Álli, álli, isten kis babája!

Fenyegető.

Gyün a róka, mégver a bácsi!

Tánczoltató.

Sej duda, duda,
 Szól a duda, duda;

(Ádánd. Somogy m.)

Pest Buda, Buda,
 Pattogatott kukoricza.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Kiolvasás.

1.
 Szász tolé | māmam tolé |
 Māmam szuszkángyéró |
 Szusz kārēnā | pomādēnā |
 Álé, ále | tante |
 Csicsóka | szupera |
 Mézes-mázos | tolera |

Szákó, zákó | farkas pipa |
 Váló, váló | fababa.

2.
 Ádálva | vádálva |
 Csoroszllya |
 Is, is | ánnák is |
 Czukor gyému | dálá pis.

(Baja.)

ÚJHELYI GÉZA.

Gyermekjátékok.**F o g ó s d i.**

A leányok körbe állva tánczolnak, egy pedig a középen áll.
A kör éneklő:

Cziczka, maczka,	Dob szerda;
Vagyon-e szép lányod?	A legények regementye igen
Vagyon, vagyon,	czifra,
De semmire való.	Benne forog Sándor-bándor
Add nekem ezt,	igen nyalka.
Elkapom ezt.	Hej! libu, libukám,
Szita, szita péntek.	Fordújj ki hát Marikám.
Szerelem csötörtök,	Eszemadta!

A középen álló lányka az utolsó sornál a körből valakit elkap és azzal forog. A többiek is, ki-ki a maga párjával tánczolnak s tovább éneklők:

Cziczukám, maczukám,	Míg az ajtó mellé irtem.
Fogtál-e egeret?	Egy pár csókot elejtettem.
Fogtam, fogtam,	Cziczukám, maczukám.
De elszalajtottam;	

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Családnevek.

Boros. Biró. Boza. Cseh. Ferencz. Harangozó. Hegedüs.
Hossó. Katona. Kerekes. Kistót. Kósz. Mészáros. Mezei. Ördög.
Sánta. Sipos. Tengely. Tót. Varga. Vas.

(Aranyos. Hevesmegye.)

IHÁSZ GÁBOR.

Helynevek.**B á t t a k ö z s é g.**

S z á n t ó f ö l d e k. Alsó mező. Alsó-, közép-, felső Leánka.
Farkasd. Furkói düllő. Furkón alul s fölül. Kis-, közép Cserhát,
öreg Cserhát. Horgos uton fölül s alul. Városföldről-, Szilosi-,
Vakszeri kenderföld. Borzás. Hagymási kert. Kukoriczás mező.
Alsó-, felső Horgas. Martinca. Telek. Somos. Szénás ól.

R é t e k. Nyéki holt Duna. Böde. Nagy-, kis Sziget. Közepső.
Mozoláshát. Három nyárfás. Külüs-, Sánta-, Cita görönd. Tölös.
Ebes allya. Prostyás. Malomfa. Kert. Kődök. Hattyas. Szállások.
Csikós kert.

E r d ő k. Pivoda. Szeremlei határszélen. Pörboly. Szulok
és hosszú ág. Jaj tanya. Tolnai tó közt.

N á d a s o k. Mozolás alatt-, fölött. Lapos tónál. Ebes alatt.
Fás. Fekete tó. Hattyas alatt. Átal ut alatt. Malomfa alatt.
Hattyas lapostói.

Közös gyeplegelők s füzesek. Nagy Kondor. Keszegecs tó dombja. Nagy Aág. Harisád és sik. Tótok szállása. Szállások alatt kurvák tavánál. Malát. Huber sziget. Szállások fölött. Torogyér kis koronddal. Ágas tó. Karádi görönd. Szakadásoknál. Aranya. Lapostó görönddel. Vadkert. Pap szénája. Döglött Duna melletti malát. Ignácztó göröngye. Nagy erdő. Hattyas s Malomfa köze. Nagy sziget s Duna között.

Haszontalanok. Partszél. Pinczehely. Sürgös. Gamófok. Csankó. Malát. Szakadás. Mohácsi öreg Duna. Baracskai fok. Keszegecs s Kurvák tava. Duna hagyás. Döglött Duna. Huber szigetfok. Pap tava fia s foka. Nyéki tó. Tátos. Pöszi fél határfok. Pösze. Borus fok. Nagy ferde. Kis Mijja. Tüzes fok. Baracskai Duna. Tolnai tó. Vén Pöce s Aranyafok. Aranya tava. Bardos fok. Gémes tó. Szulok tó. Osvald tó. Czimer. Határ tó. Jaj tanya kopolyája. Dalina. Malátás. Sárvíz. Zátony. Nagyszigeti tó. Szöllők alatti kopárság. Bödei tó. Lapos tó. Hegypart. Révházi ut. Vontató, ut. Középsői utak. Borzási patak. Mély szurdoki ut.

(Tolna megye.)

SZEPEZDY K. GYULA.

Katona dalok.

(A sorozás alatt lévők szokták leginkább danolni.)

Tizénhat esztendő vagyok,	Ferenc Jóska édes apám,
Katonának gyéngé vagyok;	Felesége édes anyám,
Fordulok az huszadikba,	Azért vádolt el fiának,
Indulok az háboruba.	Hogy beváltam katonának.

Ferenc Jóska ládájába
Bé van a levelem zárra;
Elveszett az láda kúcsca,
Még se szabadulok soha.

(Tolna megye.)

VIZI FERENCZ.

Tréfás dalok.

Mindénkinek van kedvesse,	Bár az Isten égyget anna,
Csak nekém sincsen;	Be megbécsülném;
Mindénkinek kettő-három,	Kezit-lábát összekötném
S nekém égy sincsen.	S a füstre ténném.

Ha azután szépen szólna,
Ujra lévénném;
Mégölelném, mégcsókolnám,
S ésmét fölténném.

(Zajzon. Hétfalú.)

PAPP GYÖRGY.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

SZÓ- ÉS ALAKMAGYARÁZATOK.

Kaczér.

A nyelvtudomány földerítései a jelentés változásnak nem egy oly példáját tudják fölmutatni, hogy a szó értelme, több fokon áthaladva, idő folytán néha az eredetinek éppen ellenkezőjébe csap át.

E ténynek egyik tanúbizonysága a magyar *kaczér* szó is.

Bocsássuk előre a mit róla a NSzótár mond: „Eredeti alakjában *keczér* is lehetett, egy gyöktől származván *keczél* igével, mely annyit tesz, mint vígan szökdel, játszadozik, czikázik; vagy *kacs* gyöktől (honnan *kacsint* is ered): *kacsér* am. kacsingató. Értelmi rokonságban vannak vele a *kecs*, *kecsegtet* szók is. Talán a *coquett* fogalmát finomabban fejezné ki a *keczér* v. *kecsér*, mint a *kaczér*.”

Ebben a mi igaz van, az az egy, hogy a *kaczér* mai jelentésével a francia *coquet*-nek felel meg.

Nézzük a régi irodalmat.

„Egy hitván *kaczér* veréb, kiben egy fillyéren kettőt adnak, a földre nem eshetik azon Istennek akarátja nélkül“.
(Gel. Kat. Váltság titka. II. 19. l.)

E helyből világos, hogy a *kaczér* itt nem jelentheti azt, a mit a *coquet*.

A következő helyek azonban már erősen sejtetik velünk, hogy mit értsünk a „*kaczér* veréb“ kitételén. „*Kaczér* mén ló“ (Krucsaí Márt. Bucsúztató. 15. l.) „*Kaczér* vén lator“ (Zvonarich és Nagy Ben. Pázmán pírónsági. 82. lap.) „Természettyeket meg nem birván ocsmanyul *kaczérkodnak*“ (u. o. 90.).

Egészen világosan szól pedig a Guary codexnek következő helye: „Es micoron iuttac volna neminemũ varhoz, kibe iacozic vala egh ielõs binõs azzoni allat, ki vetkõzõt vala neminemũ roconsagaua, es ez el'en caczor-sagnac binebe iacozec tizõnegh eztendeg“ (47. lev.) A kacorság itt félreérthetetlenül annyi mint „paráználkodás, bujálkodás“; *kaczer* e szerint régente annyit tett, mint buja, parázna. S Molnár Albert latin egyértékeseinek csakugyan a *salax, lascivus* (= buja) szokat állítja mellé.

Mielőtt tovább haladunk a *kaczer* jelentésének nyomozásában, ki kell derítenünk származását.

A szláv nyelvek közül a szó megvan a cseh (*kacér*), lengyel (*kacierz*) s szerb (*kjacar*) nyelvben, mindegyikében „eretnek“ jelentéssel. (l. Mikl. Fremdwörter in den slav. sprachen.) Hogy sem a magyar a szlávból, sem a szláv a magyarból nem való, azt a jelentés különbözőségénél fogva (buják és eretnek) bizton állíthatni; de hogy valószínűen együvé tartoznak, egy forrásból fakadtak, az az alak egyezésénél fogva kétségtelennek látszik.

„Eretnek“ a németben tudvalevőleg *ketzer*. A szláv szó tehát egy hangbeli eltéréssel mind alakilag, mind jelentésileg teljesen egyezik az idézett német szóval. Minthogy ugyanezt a hangbeli eltérést a magyarban is megtaláljuk, föl kell vennünk egy régi német *katzer* alakot. S csakugyan Grimm szótára Diefenbach után hivatkozik is rá. E szerint, ha a jelentésbeli eltérést kiegyeztetjük, bátran kimondható, hogy mind a magyar, mind a szláv *kaczer* a ném. *ketzer*, illetőleg *katzer* alakra viendő vissza. Sanders szótárában ezt találjuk e szóról följegyezve: „*ketzer*: 1) ein glied der kirche, das einer von dieser verdammten glaubensmeinung anhängt und sich somit von der allgemeinen kirche absondert; 2) in der älteren sprache auch = sodomit, einer, der unnatürliche unzücht treibt“. Látjuk tehát, hogy valójában mind a szláv, mind a magyar *kaczer* szavukat a németből kölcsönözték, még pedig külön-külön, amaz első, emez pedig második jelentésében.

Ezek után lássunk még egy hátralevő régi adatot. Az I. Lajos királyunk korának tulajdonított tiszti esküben ez a passus fordul elé: „magul magod ugy ne szakadgyon, hogy Vrunknak Lajos királynak minden oruot, toluait,

gyilkost, kaczéért es mindeneket azokat megmondod —.“ Hogy itt a *kaczér* minő jelentésben áll, azt magából a magyar szövegből bajos meghatározni. Ha tekintetbe vesszük, hogy — a szöveg további tanúskodása szerint — benne a nagy bűnösök vannak elsorolva s az eretnekek hiányzanak belőle, azt gyaníthatnók, hogy tán ebben az értelemben áll; de e gyanításnak ellene mond ama tény, hogy a *kaczér*nak eretnek jelentése nyelvünkben eddigelé egyetlenegy adattal sem igazolható. Valószínűnek tartom tehát, hogy itt ugyanabban a jelentésben áll e szó, a mi a régi németben is volt neki, t. i. sodomita, s hogy aztán ebből fejlődött ki az általánosabb buja értelem.

Még annak kimutatásával tartozunk, hogy a magyar *kaczér*-nak coquet, buja jelentése eredetijével homlok-egyenest ellenkezik.

Erre nézve tovább kell a szót nyomoznunk.

A fölhozott német *katzer* egy régibb *katar* alakra viendő vissza; ez pedig nem egyéb, mint a közép latinság *cathari* szava. (l. Grimm szótárát *Ketzer* alatt, és Mikl. „Fremdwörter“.) E szót Ducange szótára a következőleg értelmezi: „Cathari: haeretici Novatiani, qui propter munditiam ita se nominaverunt“ azaz: *Cathari* annyi mint Novatianus eretnekek, a kik tisztaságukról nevezték így magukat. T. i. az özvegyekkel való házasságot bűnnek, házasságtörésnek tartották. *Catharos* ugyanis görög szó, s jelentése: tiszta, szeplőtelen.

Még csak azt említjük meg, hogy ez a secta leginkább az északeurópai vidékeken nyervén terjedést, nevük is itt, a német népeknél jutott először közforgalomba. A nyelvtörténeti adatok azonban a *cathari* szót a közép-felnémetben már mint meghonosultat (*ketzer*) jelentésének egy, első fokú változtatával tüntetik föl, a mennyiben az már nem külön sectát, hanem általában véve eretneket jelentett.

Paradicsom.

A „Középtanodai Tanáregyleti Közlöny“ (Isten ne számitssa föl neki bűnül, a ki czímét kitalálta!) VIII. kötetében van egy bírálat. E bírálat czíme így hangzik: „A legújabb franczia grammatika“ vagyis „Hogyan majmoljuk folytonosan a németet.“

A 457. lapon a bírált műnek következő tételét olvassuk idézetben: „A legtöbb franczia főnév a latinból származik, még pedig, kevés kivétellel, a latin accusativus szolgál azoknak alapul“. A bíráló ez idézethez a következő észrevételt csatolja: „Ez egy német nyelvész eszelős ötlete. A sületlen állítás tévedésen alapszik. A franczia főnévnek az eredeti latin szó törzsöke szolgál alapul; s maga valóságában tekintve a dolgot, érvényteleneknek, sőt mondhatni nevetségeseknek tűnnek fel a dr. Körting példái, melyekkel állítását támogatja“.

Hogy ki a bíráló, azt hiszem, szükségtelen megneveznem; a megtisztelő címek, a „nevetséges, sületlen, eszelős“ építethonok, a melyekkel ellenfelét elhalmazza, eléggé elárulják kilétét. „Hallom kedvesem hangját: kalapácsot forgat, csörömpöl, csattogat.“ A bíráló Brassai Sámuel.

Szükségesnek tartjuk ez alkalommal kideríteni, hogy valóban annyira „nevetséges, sületlen állítás, eszelős ötlet“-e az az idézett tétel, a minőnek Brassai mondja, vagy hogy inkább Brassai szokása szerint itt is ítél, s ítél fitymáló, durva hangon, a nélkül hogy kellően utána nézett volna a dolognak.

Először is idézem Diez-t, szóról-szóra, úgy a mint az eredetiben áll: „Man hat die beobachtung gemacht, dass das ältere mitellatein in städtenamen eine besondere zuneigung für die form des accusativus ausdrückt, indem es z. b. *Neapolim* gerne für *Neapolis* setzt. Dem entsprechend sind auch in älteren romanischen werken *Eufraten*, *Pentapolin*, *Barraban*, *Moisen*, *Luciferum* gangbare nominative.“ (Gramm. der roman. sprachen. II. 9.)

Sületlen állítás-e tehát, hogy a román nyelvekben, tehát a francziában is a nominativus sokszorta az accusativuson alapszik? Vagy hol és mikor czáfolta meg Brassai ez adatokat?

Másodszor, hogy magyarázza meg nekünk Brassai a német nyelv következő nominativusait: *Indien*, *Persien*, *Italien*, *Gallien*, *Britannien*, *Hispanien*, *Asien*, *Egypten*, *Mauretanien* sat., ha eszelős ötlet az, hogy sok esetben a nominativusnak az accusativus szolgált alapul? Vagy talán ki tudná nekünk mutatni, hogy *Indiam*, *Galliam*, *Aegyptum* sat. nem accusativusok csupán, hanem más esetek is, vagy

hogy a fönnbbi alakok nem ez utóbbiakon alapszanak? Azt Brassaival szemben alig volna szabad megemlítenem, hogy Wackernagel (Umdeutschung fremder wörter. 47. l.) e jelenséget egyenest román hatásnak tulajdonítja, mert rá is rá m kiáltaná a pereat-ot, hogy mi mindnyájan „folytonosan majmoljuk a németet“.

És most áttérhetünk a címbe i szóra, a *paradicsom*-ra. Hogy a *paradicsom* idegen szó, azt nem kell bizonyítanunk; hisz még a NSzótár is azt mondja róla, hogy a latin *paradisus*-ra vezetendő vissza. Nézzük, melyik nyelvből került hozzánk. A szlávban, a melyből legtöbb régi kölcsönzéseink valók, e szó nincs meg; a németben *paradies*, az olaszban *paradiso*, a francziában — noha azt nem is kellene említenünk, mert a belőle való kölcsönzés legtöbbnyire közvetett, csekély számú s inkább csak az újabb idők re szorítkozik — *paradis*. Marad tehát hátra a latin. De a latin *paradisus* egyáltalában nem lehet a magyar *paradicsom*-nak előképe (v. ö. lat. *cedrus*: magy. *czédrus*, lat. *papyrus*: magy. *papiros*, l. *plebanus*: m. *plébános*, lat. *gradus*: m. *garádics*, l. *globus*: m. *golyóbis*); hanem igen is az az accusativusi alak, a lat. *paradisum*, a mint még a Hal. Besz. az eredeti alakjában használja is: „*paradisum*-ben uolov gimile — *paradisum* nugulma“.

Sületlen állítás-e tehát, hogy a román nyelvekben az accusativus sok esetben alapja a nominativusnak, mikor e jelenségnek hatását még a német, sőt mi több, a magyar nyelv is megérezte?

Ama másik, szerte ismert *Egyiptom* adatot nem is említve, mert ez németből való kölcsönzés is lehet, már ez egy példára építve is kimondhatnók a tételt, hogy régibb nyelvünk a lat. -us végű szók átvételében néha nem a nominativust, hanem az accusativust vette alapúl. Hogy pedig valójában ki is mondjuk, arra a következő adatok kényszerítenek.

A magy. *czirkalom* (Moln. Alb.), ha egybevetjük a ném. *zirkel*, olasz *cerchio*, fr. *cercle* alakokkal — a szlávban nincs meg — ezeknek egyikére sem vezethető vissza; de nem alapúlhat a lat. nominativus *circulus*-on sem; hanem egyedüli s hű mása az accusativus *circulum*-nak.

A Ferencz legendabeli *angyalom* szónak („angyalomi

nyugodalm": angelica quies, 59. l.), számbavéve a német *engel*, szl. *angel*, *angyel*, ol. *angelo*, fr. *ange* szókat, eredeti képét csakis a lat. *angelus* accusativusában, az *angelum*-ban találjuk meg.

S hogy végül egybefoglaljuk az eddig megfigyelt adatokat, a latin accusativuson alapszanak még a következők: „saffyrom kew": sapphirus (Jord. cod. 61. l.) „El yarak ffeniciat, Cypromot (Cyprus), es Antyokiat. (747.) Es onnan ewezeenek Cipromban (751.) Keresd meg Saulus newth, Tarsombelyt (Tarsus, 737.) Ewezeenek chyomba (Chius) és Samomban (Samus, 774.) Ywtanak kowmban (Coos), onnan Rodomban (Rhodus), onnan Pataramban (Patara, 776.) Zent Janos az zanky veteesből meg hozatheek EEfesomban (Ephesus — Érdy cod. 177. és Melius Énekek éneke 3.) Zenth paal Coryntom belyeknek (Corinthus) yrth elseu lewele (Érd. 151.) Corintombeliek (Debr. cod. 381.) Damascom" (153.)

Fogarasi János ezt az *om* végzetet a *Komárom* szó fejtegetése alkalmával így magyarázta meg: „Komar a mongolban annyi, mint orr és fok. Kell-e, lehet-e ennél természetesebb megfejtés? Az *om* végzet mint *paradicsom*, *Egyiptom* szóknál is, könnyen hozzáragadhatott." (Az új szókról. 8. l.)

A NSzótár meg a *paradicsom* szó alatt ily magyarázatot ad róla: „A latin *paradis-us*, us' végzetéből a magyar nyelvértés ,om'-ot csinált, valamint ,Aegyptus'-ból is ,Egyiptom'-ot. (Paradics-hon? Egyipt-hon?)"

A hivatalos és nem hivatalos védők a neologia tévedéseinek mentegetésére rendszerint azzal álltak elé, hogy e botlásokat a nyelvtudománynak akkori fejletlen volta mellett természeteseeknek kell találunk.

Erre nézve megjegyezzük, hogy a NSz. magyarázata 1870-ben, Fogarasié pedig 1875-ben látott napvilágot. De elfogadva, hogy e most folyó évtizedben is még mindig fejletlen a nyelvtudomány, csak a kinek két látó szeme és két halló füle van, hogy miként állíthat oly képtelenségeket, hogy „a magyar nyelvértés *us*-ból *om*-ot csinál", meg hogy minden képzelhető ok nélkül „sallangok ragadnak a szó végéhez", ez az, a mit nem értünk.

SZARVAS GÁBOR.

HELYESÍRÁSUNK REVÍZIÓJA.)*

I. Az elvekről. A kisebbség javaslata.

Kiáltónak szava a pusztában.

Mintha lakatlan pusztaságban prédikálna, a hol nincsen halló fül, mely megnyílna beszédének, s a hol hangja hullámai a meghallgatásra s a sikerre való legcsekélyebb remény nélkül szállanak tova a szelek szárnyán: úgy érzi magát az ember, — s nem csak a magyar ember, hanem a német és angol is, — ha arról szól, hogy a mai nyelv-állapottól messze elmaradt s a tudákosság sarában megfeneklett úgy nevezett helyesírást okszerű, következetes eljárással javítani s egyszerűsíteni kellene. Ha valamiben, a helyesírás kérdésében mutatkozik szembeszökő módon egy részt az iskola mester népség tudákos pedanssága — mert hisz, ezek szólnak hozzá leginkább, — más részt a szokás hatalma a logika fölött, úgy hogy önkéntelen az a goromba német mondás jut eszünkbe: der mensch ist ein gewohnheitsthier. Mégis mindig újra föltámad az emberben az az ösztön, hogy itt is, másutt is küzdjön a következetlenség és mesterkélttség ellen, ha századok szokása szentesíti is; és mindig újra fölébred az a remény, hogy a következetesség és észszerűség előbb-utóbb diadalt arat a pusztas szokás fölött.

A helyesírások terén dívó szokások jogosultsága és tekintélye különböző a különböző népeknél; a görögöknél, francziáknál, angoloknál, németeknél megérdemlik azt a tiszteletet, mely minden ősrégi természetes képződményt megillet, mert maguktól fejlődtek ki s aztán majdnem változatlanul, hagyománykép szállottak nemzedékről nemzedékre; mi nálunk ellenben ellenzésre híják ki nem csak a következetes gondolkodót, hanem a történeti fejlemények tisztelőjét is, mert úgy keletkeztek, hogy egyes nyelvtudósok

*) 1) A magyar helyesírás elvei és szabályai. Újabban átvizsgálva kiadta a m. t. Akadémia nyelvtud. bizottsága. — Ára 20 kr. — Bpest, 1877.

2) Vélemény a magyar helyesírás javításáról. A m. t. akadémia nyelvtud. bizottsága elé terjesztették Budenz J. és Szarvas G. bizottsági tagok. — Budapest, 1876.

nyelvtani szabályokkal állottak útjába az előbb dívott egyszerű, gyakorlati írásmódnak, s kényszerítették, hogy mesterkélt szabályocskák halmazává legyen. Hogy mind ez világosabb legyen, jó lesz egy-két pillantást vetnünk a helyesírás történetére.

Az írás, tudjuk, eleinte képirás volt, azaz a szóban forgó tárgyakat s eseményeket egyszerű rajzokban tüntette föl. Sok időbe és szellemi munkába került, míg ebből a kezdetből a legtökéletesebb írásmód, az úgynevezett hangfestő írás vagy betűírás fejlődött ki; hogy mikép történt ez, annak fejtegetése itt nem szükséges. A nagy és fényes haladás abban állott, hogy a fogalmat nem a tárgy alakjának szemléltetésével vagy pedig jelképpel tették láthatóvá s közölték a távollevőkkel, hanem a megfelelő szót tették láthatóvá, úgy, hogy fölbontották a hangelemekre, melyekből áll, s e hangelemeket írták le meghatározott jegyekkel, betűkkel. Könnyű átlátni ezen történeti fejlődésből, hogy a betűírásnak ésszerűleg egyetlen egy föladatot tulajdoníthatunk csak, s ez nem lehet egyéb, mint az, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye.

S ezt tették is — s eszükbe sem jutott, hogy mást tegyenek — mind azon népek, melyek a betűírást fejlesztették vagy más néptől eltanúlták.

Az ind nyelvészek p. azt írták: *jukta, matta, dugđa, rabďa, viďta*, mert így ejtették e szavakat; de grammatikáikban kifürkészték és tanították, hogy e szavaknak töve *juğ, mad, duh, rab, viç*, s hogy mind az öt befejezett cselekvést jelölő igenév, képezve azon egy *ta* szótaggal. Azt írták: *mahatsu, mahadďis*; s nyelvtanaik bizonyítják, hogy tudták, hogy mind a két szóban *mahat* a tö s ehhez járultak a ragok, *su* és *ďis*.

A görögök azt írták: *γράφω, γέγραπται, γράμμα, πράσσω, πρακτικός, πρᾶγμα, ἐπράχθη*; s a grammatikákban azt olvassuk, hogy az előbbi három szónak *γραφ* a töve, az utóbbi négynek meg *πρακ*. Azt írták továbbá *ἡμέρα, ποικίλος, ὑπαγωγή* (azaz: *hēméra, poikilos, hüpagögē*), mert akkor így ejtették e szavakat. De valamint minden más nyelvnek, úgy a görögnek hangjai is idővel bizonyos szabályos változásokon mentek át, így p. a *h* hang mindenütt elveszett, az *ē, oi, ii* hangok

helyébe mindenütt *i* lépett, a hangsúlyos magánhangzó mindenütt megnyúlt, a hangsúlytalan pedig többnyire elrövidült, a *g* hangból *e* és *i* előtt *j* lett; úgy hogy a mai görög az említett három szó helyett azt mondja: *iméra*, *pikilos*, *ipagoji*. Arra azonban nem tudták rá szánni magukat, hogy a kiejtésnek megfelelő egyszerű írásmódot léptessenek életbe, sőt ereiklyeként őrizték a régi hagyományos írásmódot. Igaz, hogy aztán a keveset olvasott középkori másoló vagy mai nép embere az olyan szót, mint *πικίλος*, egyszer így, másszor amúgy írja, s majd *πικίλος*, majd *πικίλος*, majd *πικίλος*, majd *πικίλος* stb. kerül ki a tollából, mert hisz mégis csak mindig helyesen *pikilos*-nak fogják olvasni, ha egyszer *ι*, *ο*, *η*, *υ* mind *i* hangot jelentenek. Látjuk itt, mi a következés, ha a kiejtés változtával az írás mindig a régi marad: egyfelől ugyanaz a hang majd így, majd amúgy van írva (p. az *i* hang ennyifélekép: *ι*, *η*, *ει*, *οι*, *υ*), másfelől ugyanaz a betű majd ezt, majd azt a hangot jelöli (p. a *γ* betű majd a *g*, majd a *j* hangot). Ugyanezt tapasztaljuk a latin, francia, angol, német stb. írásban.

A rómaiak is így írtak: *scribit*, *scripsit*, *agit*, *actus*, s a grammatikusoknak eszükbe sem jutott, hogy ezen változtatni kellene, pedig tudták, hogy mind a két szónak *scrib*, illetőleg *ag* a töve. — A *nationem* szót így írták, mert így ejtették ki (*t*-vel); később e szóban a *t* helyett Olaszországban *c* hangot ejtettek, s minthogy e hangot *z*-vel jelölik, így írják: *nazione*; Franciaországban a *t* helyébe idővel az *s* hang lépett, de az írásban nem tettek változtatást s megmaradt máig is *nation*, tehát az *s* (*sz*) hang *t*-vel jelölve, holott e betű más szókban a mi *t* hangunkat jelöli. Ez egy példája azon számos helyesírási szokásnak, melyeket a francziák megtartottak, ámbár a régi hangok helyébe mások léptek; az ilyen esetek teszik aztán olyan rendkívül nehéz mesterséggé a francia olvasást és írást, különösen az olvasni, írni tanuló kis gyerekek.

Az angol spelling még nehezebb, mert az angol hangok a kiejtésben még nagyobb változást, a leírásban mindazonáltal még nagyobb állandóságot tüntetnek föl, mint a francia nyelv hangjai. A tanuló gyermekre nézve igazi szerencsétlenség és általában gyökeres orvoslást követelő baj, hogy p. azon szavakat, melyek beszéd közben

így hangzanak *naif*, *něšn*, még mindig így írják: *knife*, *nation*; csak hogy tudni való, hogy e szavak valamikor csakugyan ízről ízre így hangzottak is, a hogy írva vannak.

A németek sem írják ám minden ok és alap nélkül p. a *cít*-nek hangzó szót így: *zieht*, tehát három hangot öt betűvel; mert azelőtt valóban öt, illetőleg hat hanggal ejtették: *ziëhet*.

A magyarok is, mikor elkezdtek írni, természetesen azon betűkkel írták a szót, a mely hangokkal kiejtették. A Hal. Beszéd így ír: *uimaggomuc* (olvasd *vimággymuk*), s nem törődik avval, hogy itt *vimád*- a tö, -jo- a fölszólító mód jele, -muk a több. 1. személy ragja (most *imád*-ju-nk). A későbbi kéziratok is többnyire úgy írják a szót, a mint hangzik: *vetlük*, *ágga*, *aiúna*, *órolletec*, *ronča*, *teccik*, *atta*, *sepheti* (sebheti), *felethőzik* (feledkezik), *ymachag* (imáccság, imádság), s tudjuk, hogy még a mult században is írtak így: *vettyük*, *adgya* (*aggya*), *attya*, *annya*.

Itt azonban már régi nyelvemlékeinkben érdekes és különös tüneményre bukkanunk. Azokban a helyesírásokban, melyeken eddig végig néztünk, majdnem kizárólagos érvényben látjuk a tiszta hangleírás elvét, az úgynev. *fonétikus elvet*. Csak elvétve látjuk itt-ott ez elvnek elhanyagolását oly célból, hogy a szónak eredetibb hangalakja, alkotó elemei láthatók legyenek; mikor p. Sallustius és Tacitus a közdivatú *arrogare*, *illecebrae* stb. helyett azt írják *adrogare*, *inlecebrae*; vagy mikor a francia tudósok egy ideig azt veszik a fejükbe, hogy *sauter*, *saumon* stb. helyett azt írják *saulter*, *saulmon*, mert a megfelelő latin szavakban is van *l* (*saltare*, *salmo*). Azonban a magyar írásban ez az úgynevezett „szófejtési elv” vagy etymologikus elv már kezdettől fogva sűrűen föllép a fonétikus elv mellett. E körülmény talán annak tulajdonítandó, hogy a magyar ragok és képzők általán véve testesebbek s részben magukra is használatosak (-nál: *nálam*, *ben*: *benn* stb.), úgy hogy a nyelvérzékben még nagyon élénken hatnak, s néha mintegy arra készítik az író, hogy tisztán állítsa oda eléjük a szótőnek legrendesebb alakját, nem törődve a helyes kiejtéssel, hogy p. *külömben* helyett azt írja *különben*, *köttől* helyett *ködtől*. Így az Érdy codexben ugyanazon lapon (3.) van *ymachag* (fonétikus elv) és *seteetseg* (etymol. elv), s már a

HB. az előbbi szót is így írja: *uimadsag*; így van egyazon codexben *ygassag*, de *reżegseeg* (nem *reżekseeg*), *sephetót* (sebhetett), de *menekődhessetők* (nem *menekőth*).

Ez az írásmód, különösen a XVII. század közepe óta kezd mindinkább tért foglalni. Mai „szófejtő helyesírásunk” atyjának nevezhetnők Geleji Katona Istvánt (1645.). Ő „Titkok Titka” cz. munkájához toldaléklul közölt „Az igaz magyar irasnak modja felől valo Observatiotskák”-at (kiadva Toldytól a Corpus Grammaticorum-ban 1866., 295. s köv. lapokon). Idézem a fontosabb helyeket:

„A' *tsitsegés* a' Magyar szóvban vagy *ts*-vel, vagy *ds*-vel, vagy pedig *gys*-vel esik; mint: *kétség*, *mulatság*.... etc.; *imádság*, *szabadság* ..; *lágyság*, *nagyság*.” (295.) — „Néhol a' *t* megkettőztetetik a' szónak *themája* szerént, mint: *esettség*, *romlottság*. Néhol pedig *ds*-vel-is iratik, mint: *fáradtság*, *rothadtság* etc. per synkopen pro *fáradottság*, *rothadottság*. Néhol végezetre *tss*-vel-is, mint: *átsság*, *szakátsság* etc.” — „A' melly concretum *z*-ben, vagy *sz*-ben végeződik, az abstractumját-is ugy kell kiírni. Mint: *gaz*, *gazság*; *egész*, *egésztség* etc.” (296.) — „Az *l, n, t* után (a *j*) ugy pronuncialodik, mint az *y*. Mint: *vádolja*, *gondolja*, *bánja*, *szánja*, *mutatja*, *oktatja*. Mellyeket vulgo így szoktak írni: *vádollya*, *bánnya*, *mutattya*. De nem igazán, mert a' *themában* csak egygyes consonans vagyon: *vádolok*, *vádol*: *bánok*, *bán*; 's tégy egy *j*-t 's egy *a*-t hozzájok, 's ottan *vádolja*, *bánja* lésznek...” — „A' *d* után a' *j* a' pronuntiatióban mindenkor úgy ejtődik, mint a' *gy*, de azért ugyan nem kell úgy írni. Mint: *adja*; *mondja* etc...” (298.) — „Az *y*-ban végeződő szók *tertia* personára *yj*-vel formaltatnak. Mint: *király*, ő *királyja*, vagy *királyjok*; *bárány*, *bárányja*.” — „A' melly *verbumnak* *themájában* *v* bőttü vagyon, a több rola ágazott personakban és *tempusokban* is ott kell lennie. Mint: *Hivok*, *hivsz*, *hiv*, *hivunk*, *hivtok*, *hivnak*, *hívja*, *hívni*. *Jóvók*: *jóvsz*, *jöv*, *jóvünk*, *jóvtók*, *jóvnek*, *jóvni*....” (299) — „Az *ezenek* *accusativus singularisa* nem eszesen iratik *esztnek*; mert az az *esz*-től *jöv*-ki. *Adj eszt*, *vagy eszésséget*, *néki*: *Add-meg ezt a' jot nekünk*.” (301) — „*Hagyd*, *hányd*, *tegyd*, *egyed*, *vegyd*, *igyd*, *vigyd* etc. mellyekben mind *syncope* vagyon, pro *hagyjad*, *hányjad* *tegyed*, *vigyed* etc.” (302.)

Látjuk, mennyit mert Geleji a „községi kiejtés” daczára (*jörsz*, *jöv*, *jörni*, *vegyd*, *vigyd*!). Hasonló szellemben haladtak tovább Tótfalusi Miklós (1684) és ennek nyomán

Tsétsi János (1708). Az előbbi már egyenesen harczol a kiejtés általános irányadó-volta ellen,

„nam innumera sunt talia, quae non pronunciantur ita, ut scribuntur.“ (624.) — „vagytok: aliqui per crassam inscitiam pronunciationem sequentes scribunt vadtok vel vattok“ (625.) — „Szeretsz sonat szeretitz, ássz sonat ászs, hoszs. Sic egyszer sonat etitz, kétszer sonat kétitz.“ (627.)

Egy helyen a közdivatú kiejtést, mert az ő szófejtő elveivel nem egyezik, ily névvel illeti: male-sveta pronunciatio. — Azóta lassankint, különösen Páriz Pápai szótára által „a Tótfalusi-Tsétsi-féle helyesírás hosszú időre uralkodóvá lett irodalmunkban, és valódi kiinduló pontjává újabb nyelvészetünknek“, mint Toldy mondja (Corp. XVI. 1.).

Teljesség okáért meg kell említenünk, hogy föltaláltak még egy harmadik elvet is, a „takarékoság“ vagy most „egyszerűsítés“ elvét. Ennek áldozták föl nevezetesen az eggyet s az erössen, erössebb-féle majdnem általános divatú alakok helyes írását. Geleji még kettős gy-vel iratja az eggyet, a hol erős gy hallik (Corp. 304.); de már Tótfalusi szerint meg lehet takarítani ezt az egy betű költséget, s így lehet írni: egyes, egyellen stb. Ha kérded, miért, a felelet nagyon ravasz: mert hegy-ből is hegyes lesz, nem pedig hedgyes (637.)! Ugyanő fődözi föl azt is, hogy az erössen, sebessen-féle szavaknál meg lehet takarítani egy s-et (631.). Utóbb azonban (640.) — nem épen nagy takarékosággal — irt, vont, vert helyett ezt ajánlja: irtt, vontt, vertt. „Sine contractione enim essent: írott vel írattatott, vonattatott etc.“ Jó, hogy az utóbbi alakokból nem tartja meg mind az öt t-t: irttttt, vonttttt!

Térjünk vissza az egymással küzdő két főelvre: a fonétikus és az etymologikus elvre. Mind az az okoskodás, mely az előbbinek károsvoltát s az utóbbinak czélszerűségét akarta bizonyítani, bátran mondhatjuk, czélját tévesztette. Azt mondják, a fonétikus írás ingadozásnak teszi ki a szóto alakját s megszakítja az élénken érzett összefüggést egy szónak különböző alakjai közt. „Minek is íránk foksz, foktok, foktam, mikor mellette ott vannak a fogok, fog, fogunk, fognak, fogott, s ezeket szükségképen így kell írunk?“ (Ny. I 204.) E kifogás ellen elég arra hivatkoznunk,

hogy legkevésbé sem sérti nyelvtani érzékünket, sem pedig szemünket, hogy egymás mellett van γέγραμμαι, γέγραψαι, γέγραπται, egyazon igealaknak három személye, s a tö mindenikben másképp van írva; vagy a latin *traho*, *traxi*, *tractum*, vagy *scribo*, *scriptus*. — Azt mondja, hogy az idegent nagyon segíti, hogy a szó elemei a leírásban tisztán elétűnnek. „Ámde más részről nagyon is meggyűlne a baja az ilyen magyar nyelv tanulónak, ha az írásmód oly szóelemeket is eredeti alakjukban találna neki fölmutatni, a melyek a kiejtésben el szoktak változni, p. ha *fusson* helyett ezt látná írva: *futjon*.” (Ny. I. 108.) — Röviden, de talpraesetten bizonyítja Budenz és Szarvas javaslata a szófejtő elv hasznaltanságát (11. l.):

„Ez az elv megelőző nyelvtudományi vizsgálattól tesz függővé az írást, a melyben föl akarja tüntetni az olvasóra nézve valóban fölösleges s legfeljebb figyelmét zavaró tudást: hogy a leírt szónak egyik-másik része a nyelvnek egy vagy több más szavában is ugyanazon értelemmutatással fordul elé, habár némileg eltérő hangzással is; p. egy *atta*-nak hangzó szónak *adta* írása arra figyelteti az olvasót, hogy *atta*-nak előrésze megvan, mint *ad*, más szókban, p. *adnak*, *adok* stb; a *sza*ggat-nak *sza*kogat írása arra, hogy tkp. *sza*k rejlik az előrészben, *sza*kad, *sza*kaszt szerint. Az írás e szerint egyszersmind nyelv-tudomány-ismertető, — nagyon szép dolog, ha ez által a »helyesírás« nem válnék oly nehéz, mint magának e nyelvtudománynak bírása. S csakugyan, ha a szófejtési elvet következetesen keresztülvitték volna, már ma a magyar »helyesírás mestersége« aligha volna könnyebb, mint a sinai, vagy legalább mérközhetnék nehézségre a historikus angol írásmóddal. De szerencsére a magyar írásmód tudományosítói maguk is megijedtek, a szófejtési elvnek derekas alkalmazásától: megelégedtek azzal, hogy csak annyi grammatikai tudást fejezzenek ki az írásban, a mennyi épen a főlszínen fekszik; mihelyt a szónak más szókkal közös alkatrészében erősebb hangkülömbőség mutatkozik, már nem tartják czélszerűnek arra is figyelmeztetni az olvasót, pedig hiszen ezzel még inkább nyújtának neki valami nevezetes tudnivalót, — vajjon alkalmas helyen és időben-e, az más kérdés. Miért nem írnak ilyeneket is: *vesse* helyett *vetje*, *tanítsa* h. *tanítja*, *önts* h. *öntj*, *arra* h. *azra*, *az*zal v. *avval* h. *az*val stb.? — Mi haszna tehát a szófejtési elv ily alkalmazásának? Kell-e az olvasónak az írásban mást vagy többet nyújtani, mint a mit a kiejtett szó nyújt a hallónak? Vajjon mi köszönettel

veheti az olvasó figyelmének, melynek a szó értelme fölfogására kell koncentrálódnia, holmi (bármely alapos) grammatikai bölcseségre való fordítását? Avagy talán grammatikusnak van szánva a tudományos írásmód, segíteni akarja, hogy könnyebben vehesse ki a szók gyökeit, s egyéb alkatrészeit? Különös föladata a helyesírásnak! Vagy grammatikusokká akarja tenni az olvasó közönséget? Különös tanmód! Csak valljuk meg: a *szófejtési* elv alkalmazása a *szófejtési* elv mellett és annak rovására igazi hasznót semmit sem szerez, de eredménye igen is az, hogy az »írás«-t, mely aránylag könnyen elsajátítható mesterség lenne, a tudomány nehézségével sánczolja el a tanulótól, a nélkül hogy magának a tudománynak szolgálna. Sőt azt lehetett már eddig is tapasztalni, hogy a néptanítók szigorúan a szófejtési írásmódhoz ragaszkodva tanították az olvasást, úgy hogy a *valódi magyar nyelvejtést egyenesen meghamisították*.”

A kifejtett okok folytán a szerzők ezt az egyszerű és gyökeres reformot hozzák javaslatba: „Minden kész szó — eredetére, létrejöttére való tekintet nélkül (bármely biztos tudásunk volna is róla) — képzőstül, ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével irandó.”

E javaslat még úgy is megvalósítható, ha az eddig szokott (bár részben alkalmatlan) betűk mellett akarnánk is megmaradni. De a Vélemény szerzői egyúttal a kettős betűk kevesbítését is indítványozzák, még pedig úgy, hogy a jés hangok jelölésére egyelőre tartsuk meg az *j*-t (így: *lj*, *ny*, *dj*, *ty*), de a sziszegőkre ezeket használjuk:

sz z cz s zs cs ds
s (s) ʒ c š ž ċ ȝ.

Kivánják végre az *é*-nek az *e*-től való pontos megkülömböztetését, s az *é* helyett czélszerűbbnek tartanak az alúl pontos *e*-t.

Azt is mondták, hogy a kiejtés nem lehet helyesírási szabály, mert „a levegőben uszkáló szeszélyes magán nézetek” irányozzák (Ny. I. 206.). A kérdés tehát a körül forog, hogy mi az a »magyar irodalmi köznyelv«, melynek írásmódját szabályozni, illetőleg javítani akarjuk. Erre nézve a Vélemény szerzői azt kívánják. Meg kell positive határozni, hogy az a magyar nyelv az, a melynek ilyen meg ilyen hangalakja van; a mely ezt meg ezt a grammatikai alakot engedi meg, mást pedig, habár valahol tényleg használatban van is, nem; a mely ennyire és ennyire, ezzel meg ezzel a

létező magyar tájnyelvvél egyezik meg.“ S ők maguk aztán főbb vonásaiban meg is határozzák az úgynev. »magyar irodalmi nyelvet« (6., 7.).

Mielőtt áttérnénk a bizottság többségének javaslatára, egy II. cikkben jellemezni fogjuk eddigelé dívó helyesírá-sunkat, hogy aztán felelhessünk arra a kérdésre: mennyit javított a bizottság javaslata eddigi helyesírá-sunkon?

SIMONYI ZSIGMOND.

„VESZ“ ÉS TÁRSAI.

Sokfélét mondtak már el a *vesz*, *lesz*, *tesz*, *hisz*, *visz*, *eszik*, *iszik* igékről a nyelvtanírók, de azt hiszem, nagyob-bára hibásan; mert olyanokat állítottak róluk, a mi nyelv-ünk természetes törvényeiből épen nem magyarázható ki. Némelyek ugyanis azt állítják, hogy csak a jelen idő kivé-telével elenyésztik a többeli *sz*-et, mint pl. Szvorényi; mások úgy vélekednek, hogy némely alakjukban az *sz* kiesik vagy elváltozik, pl. Torkos (kinek nyelvtana — mellékesen meg-jegyezve — a Simonyi, Riedl-féle nyelvtanokon kívül a job-bak közé tartozik). A N. Sz. pedig a *verék*, *levék* stb. ala-kokban a *v*-t „közbeszúrt“-nak kereszteli. Én úgy gondolom, ha nyelvünk hangtani törvényeinek szavát figyelembe vesz-szük, a főtebb elsorolt erőszakos magyarázatok helyett könnyen rátalálunk az igazságra, a valóra. Kisértsük meg!

Megvizsgálván őket, azt találjuk, hogy ezek különböző időkben különböző alakot öltenek magukra; de mindamel-lett, hogy tovább folytassam a képet, ruhájuk tarkabarkasága ellenére is rájuk ismerhetünk. Nézzük csak őket a külön-böző cselekvésekben: *veszen*, *vett*, *veve* v. *vőn*, *vegren*, *venne*, *venni*, *vevén*, *vevő*, *veend*, *vehet* s így tovább a többi szóban is. A mint látjuk, ezeknek bármely alakját tekintsük is, nem mondható róluk az, hogy más-más szó volna tövük, mint más pl. a görög *ἐφαω* igének: *ἐφα*, *ιδ*, *ἐπ*. Mondhatná valaki, hisz ezt róluk nem is állította senki. Igaz; de a grammatikák mégis a rendhagyók rovatába iktatják; pedig vajmi kevés a rendhagyóság bennük, azaz, hogy semmi.

Vegyük sorra egyes alakjukat: *veszen*, *leszen*, *teszen*, *hiszen*, *viszen*, *eszik*, *iszik*, *alszik*. Mint mindenki jól tudja,

ezekben az *sʒ* csak a folyó cselekvésben van meg. A folyó cselekvés, a tartósság, állandóság kifejezésére használatos; tehát *teszek* — *teszek most*, továbbá: *teszek gyakran* v. *folytonosan*; s így minden más igéknél is. A praesens tehát vagy egyedül, minden külön exponens nélkül fejezte ki a tartósságot s fejezi ki most is, vagy pedig, mint általában a magyar igéknél szokás, valamely folytonosságot, gyakoriságot jelentő képző hozzáadásával még jobban eszközölte a folyamatosságot. E néhány igében ez utóbbi eset van meg, egy szóval ez igék folyó cselekvésében az *sʒ* frequentatív képző. Ez állítást az ugor nyelvek összehasonlításából Budenz („Jegyzetek az ugor-magyar nyelvtanhoz.”) fényesen bizonyítja s példákkal illusztrálja; kimutatja, hogy a magyar és vele rokon nyelvekben volt egy eredeti *sʒk* frequent. képző, mely a magyarban *sʒ* alakban még most is megvan. E képzőt világosan föltüntetik a következő igék: a régi *met* alak mellett *met-sʒ*, (v. ö. *met-él*); *ját-ék*, *ját-sʒ-ik*, *ruga-sʒ-kodik*, *von-sʒ-ol*, *csömö-sʒ-öl* stb. Ott föl vannak hozva ez igék is: *vesʒ*, *tesʒ* stb. Ezeknek *sʒ*-ével tehát már tisztában volnának. De hogyan járult az *sʒ* ez igékhez? Egszerűen a *te-*, *le-*, *ve-*, *hi-*, *vi-*, *e-*, *i-* szótagokhoz? Korántsem, hanem eredeti *tev-*, *lev-*, *hiv-*, *viv-*, *ev-*, *iv-* alakjukhoz. Bizonyítja ezt a rokon nyelvek megtekintése; pl. a finnben *teke*: facere, mely *tege* alakban is jelentkezik; sőt így is: *te'e*. Tehát a finnben ilyen változatokon mehettek keresztül: *teke*, *tege*, *tehe*, *te'e*; a magyarban pedig *k*: *g*: *j*: *v* változatokon. A *teszek* s társai tehát ilyen formán alakultak: *teve-sʒ-ek*, azután *tészek*; meg is van ez pl. vallást *tészek* bűneimről; azonkívül ma is mondjuk: *lészen*, *vészen*.

Az *eve*-nek *é*-re változásáról tanúskodik először is a *verék*, *levén* (imperf.)-nek *vék*, *lén*, *lön* változata, melyek a régibb nyelvben is eléjönnek; továbbá a székely nyelvjárásbeli (lásd Kriza Szótárában) *evett*-ből lett *étt* és *ett* (Nyr. V. *eszik* szó alatt); aztán a *hová*-ból lett *há*, *teve-tova*-ból lett *tétova* stb.

Az *sʒ* képző a most tárgyalt igéknél csak a praesens tőnek levén sajátja, a többi idők és alakok kepzésében mindenütt a tiszta tő a *veve*, *vev-* szolgál alapúl. A végz. jelen eszerint lesz: *veve-tt* (Örség, Göcsej) v. *vett* (*vev*-ből). Szintígy visszaható assimilatioval a *vev-ne*, *venni*-ből: *venne*, *venni*.

A *regyek* támadása kétféleképpen magyarázható meg. A *rev-je-k*-ből ugyanis vagy *vejjek*, vagy pedig *vejek* s a *j*-nek sűrűdése folytán *regyek* lett. E hangváltozásnak, még pedig nemcsak a szó kezdetén, hanem belsejében is, számos példájával szolgál különösen a dunántúli nyelv: *párja*: *párgya* (Nyr. III. 35.) *tűrje*: *tűrgye* (89.), *babja*: *babgya* (191.), *várjon*: *várgyon* (IV. 228.), *akarja*: *akargya* (472), stb.

A *revén* meg **revén*-ből való. Hogy *vv*-ből *v* lehet s lesz is, bizonyítja a székelyeknél használatos *avval*-ból lett *aval*.

Veendek, *leendek* alakok a többi *v*-nek két vocalis közt való elmaradásából fejthetők meg (v. ö. Nyr. II. bival helyett béal 44., lovak h. luak 44., süveg h. süeg 137. stb.

A *vehet* lehet stb.-ben a *v* előbb *h*-vá hasonulván át (*verhet*: *vehhet*), könnyebb kiejtés kedvéért maradhatott el, épen úgy mint: *ažhož*, *ahhož*: *ahož*.

Összevonva tehát a mondottakat áll a következő. A folyó jelenben a *tőhöz sz* frequent. képző járúl s az *eve*, *ive* szótagok összevonást szenvednek, vagy pedig *vsz*, *ssz*-vé assimilálódik: *lessz*; a többi alakokban a *tő* megmarad, csakhogy assimilatio folytán *vt*: *tt*.

vn: *nn*.

vv: *v*.

vh: *hh*: *h*.

egy esetben pedig a *tőbeli v* elmarad s hiatus támad: *veendek*; a *lejendek*-ben (Nyelvemlékek) pedig *v*: *j* váltakozás megy végbe.

Igy magyarázhatók meg ezeknek származékai is *teddegél*, *eddegél*: **terdegél* **erdegél*, *illogat*: **ivlogat* stb.

VOZÁRI GYULA.

A M A G Y A R N Y E L V

a törvényhozásban.

Házadótörvényünknek egy két értelmű pontja.

Hogy az állító kifejezésnél, mely egyenesen kimutatja, hogy mire irányúl, határozottan kijelöli a kört, a melyre kiterjed az állítás, a tagadó kitétel, különösen nyelvünkben, a melyben tudvalevőleg egész láncolata a tagadásnak lehetséges, sokkal határozatlanabb, az nem szorúl bizonyításra.

Ezért megeshetik, hogy, ha valamit tagadólag fejezünk ki, több kitételre, körülírássra van szükségünk, mint ha állító alakban mondanók ki; s nem mindig elég a pozitív alakot mintegy csak kifordítani; mert a negatív kifejezés magyarázó szócskák hozzátétele nélkül többféle pozitív alaknak ellentétéül tekinthető, s ezért két értelmű vagy homályos lehet.

Ez az eset előfordulhat a magyarban a tagadó „nincs” szócska használatánál. Ha pl. *A* és *B* fogadást tesznek, hogy *A* földjét átengedi *B*-nek azon föltétel alatt, „ha a földnek egy negyedrésze bevetve nincs”; ez a fogadás két értelmű. Először azt is jelentheti, hogy a föld nem juthat *B* tulajdonába, a mint egy negyed része van bevetve; másodszer azt is, hogy átadandó az *B*-nek, ha nem több mint $\frac{3}{4}$ része van bevetve, s így $\frac{1}{4}$ résznél több vagy legalább teljes egy negyed része bevetve nincs. Ezen ügyben ha pörre kerülne a dolog, a legjobb bíró sem ítélhetne igazságosan *A*-nak föesküje nélkül.

Ugyanez a hiba teszi az 1871-i 23. tcikknek, — a házadóról szóló novellának — 5-ik §-a második pontját: önmagában két értelművé oly módon, hogy, ha más uton ujjmutatást nem kapnánk, magának-ezén pontnak értelme teljességgel eldönthetetlen volna.

A házadó ugyanis kétféle alakban szedetik: házbéradó és házosztályadó alakjában. Ez utóbbit szabályozza az említett 5-ik § és így szól:

„A házosztályadó három fokozat szerint vettetik ki. Az elsőbe azon kis és nagy községek tartoznak, a melyekben az összes lakrészeknek egy harmada *s i n c s* bérbe adva. (Első pont.) A másodikba a rendezett tanácscsal bíró azon városok tartoznak, a melyekben az összes lakrészeknek egy harmada bérbe adva *n i n c s*.” (Második pont).

Ez a második pont, — mellőzve, hogy a szórend ellen is vét, midőn a névmást, igazi „hivatalos stílus”-ban a jelző után helyezi, — kétfélekép érthető.

Jelentheti azt, hogy a második fokozat használandó oly városokban, melyekben a lakrészeknek egy harmad része *s i n c s* bérbe adva; de jelentheti azt is, hogy oly városokban használandó, melyekben az összes lakrészeknek egy harmadáról állíthatni, hogy nem bérbeadott, ha azonban a bérbe nem adottak száma ennél kevesebb, tehát több mint $\frac{2}{3}$ bérbeadott, akkor már nem alkalmazható; Legyen pl. valamely rendezett tanácsú városban a lakrészek összes száma 3000; akkor a második fokozat alkalmazandó az első értelmezés szerint, ha 1—2000 lakrész van bérbeadva s így, legalább 1000 bérbe nem adott.

Hogy a törvényhozás a fönnebbi két értelem közül épen az első akarta érteni, azt csak az oda mellékelt fokozati táblákban használt kifejezésekből, a dolog természetéből és abból lehet következtetni, hogy a házadó oly helyeken, a hol az összes lakrészeknek legalább fele bérbe adott, soha nem vették ki házosztály adó, hanem egyedül házbéradó alakjában; a második pont tehát egyszerűen és világosan így szólna: "A másodikba azon rendezett tanácsú városok tartoznak, melyekben az összes lakrészeknek egy harmada sincs bérbe adva."

Az említett hibás szó szerkezetet találjuk még a kereset-adóról szóló 1875-i 29. cikk 21-ik §-ának b) pontjában is.

SZÜRS MIKLÓS

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

„A három kérdésre-*valo* summás válasz-tételnek megrázogatása. Anno Dom. 1666.“ Irta (az előszó tanúsága szerint) Pósa-házi János.

Az elmék éllel állanak-*őszve*. 5 lap. Megh-hajonolván a' dolgot, szintén ugy cselekedék, mint a' meg-említett *őkör* ábrázatú Bonafus. 19.

Tsak hogy mivel mint egy Ur bora rajtok, oldalát és fenekit ki nem vághatták. 23.

A' mit te íráfodban fok tsapodár, kajtor befzédekkel emitt-amott el-fziláltál, azokat a' vála~~sz~~z tévő vévén a' Logicusok gereblyéjét, három vagy négy Syllogifmufoknak boglyájában raká, fzoritá. 28.

Azonnis fintorgattya orrát, hogy Irását Tsalóka könyvetskének nevezték. 30.

Pántlikával fel-tzafragoztatott könyvetskéjének exemplarit, nagy tehellyel thecájában be rakván, nagy faporán ofztogatta, még azoknak is a' kik tzigány dorombon nem igen szoktak kapni. 31.

Meg-vallya, hogy kétzer immár az a' hamis ló túsér valoban meg-tsalta, 's nagyobb tzigány nálánál. 35.

Patakrul mivel fíros konyhája vagyon, vérrel bottal sem verhetnék-ki. 36.

Mindeneknek előtte orollya, hogy meltóságas ur neye alatt költ ki a' Summás Vála~~sz~~z-tétel. 43.

Tudta, hogy bűdös bornak fzész tzigért kell tenni. 45.

Szamár riváft Iften menyországban nem hall. 47.

Igy kákog a' piliffes vén fekete varju. 49.

Ne gufolly hamis Confequentiát. 52.

Akkor lefz a' mikor a' ház tetejin nyulat fogtok. 55.

Igen tsapja per-veszti Uram a' csikot a' lentsével. 59.

Haj vén Sámbar dajna, fokszor meg-dermettéél volna se ugy eddig... 72.

Nem-is vallana kárt az Ország benned, ha immár a' szent Mihály lovára fel-ültetnének, a' más világra küldenének. 72.

Azt írja tsorba tsorofzlyáju, az az fogu Sámbar, hogy a' Profeffor tsak őfzve-zavarta a' dolgot. 75.

Ha valaha a' Logicat tsak küszöbrül köfzöntötted volna, tudnod kellene. 77.

Mivel itt vagyon a' dolognak bökkenője, adgyunk feleletet Sámbarinak. 79.

Valakik ellene berzenkedni merének mind agyon veré. 85.

Haj csalárd ember itt-is róka lyukat kapariz magadnak. 93.

Ez illyeneknek mi lábat nem vetünk, élünk-is vélek. 96.

Kuk magdo! avagy inkább Sámbar Uram gyenge hōgye Várdai Dorko! Mellyik Calvinista mondgya az elő számlált dolgokat Pápai találmánynak lenni? 100.

Az ellenkezők fok bizonyságokat nem igazán hoznak bé, szintén fején telik itt tsalárd Mátyásnak. 104.

Es így első tsalárdsága Sámbarinak, tenyeres talpas Elenchus Qvestionis. 106.

Nagy méltatlan mást vádol tsalárdsággal, azonbā nem láttya szemébe a' nag' gerendát. 112.

Igen-fel-is akarnál te az ugorka fára hágni... 113.

Ne mond pedig ezt magam újjából szopott itiletnek lenni. 116.

De nosza őrhillyünk a' te malmოდnak forgása-fzerént. 121.

Látod Szamar Mátyás! az magad esztergárjában semmire kellő a' Syllogismus. 122.

Bezzeg rofzszul esztergárdol itt... 127.

Minek-utánna rofz bordában fogta volna fonalát törött-fogú Sámbar, az estováta mellé ülvén, láffuk mint szödögél. 128.

Notok Lógicus inasoc bufálljátok meg az őkör Bonafu. 129.

Nem a' Papista Doctorok vészik egygyé, az mint a' fum-mázó kákogja... 131.

Nem a' következik a' mit te Sátán módgyára gufolfz. 135.

Tovább szövi még-is fontáni szőfzit Takás Mátyás 's így hánnya a' vetéllőt. 138.

Haj-haj! Őkörtai nagy tehen, hogy azt kárhoztatod a' mit nem tudtz. 142.

Egy reves tőke tenéked egéfsz erdő. 148.

Méréfszen dorgállya és korpázza a' Romai Pápát a' mód-nélkül való uralkodáért. 150.

Ha ma valamelly Bernárd így praedikállana Rómában, kétség-nélkül űfzõggel dognák-bé a' száját. 151.

Bezzeg parafzt atzél vagy te tudatlan Bonaft. . . . 151.

Perfelik az ebet, de szalonna csak nem lesz belõle. 163.

Immár ez elõtt esztédõvel néki 's Bellarminusának arra a' csur-csavari ki-fogására meg-feleltenek; miért hogy mégis azzal akarja fzemeket bé-kõtni az Olvafoknak. 164.

Afféle csalafurdi Sophisták ezzel a' diftinctioval akarnak a' réfen által bujni. 165.

Itt a' Replicában ki-kapván egy kis mezõre, csuda mint csavarja farkát a' hamis Sophista. 168.

Csovállya hífzem a' farkát a' hizelkedõ Litziska: nem adnac veres bársony gallért nem: nem illet fzamárt avagy inkább Sámhárt bárfony nyereg. 174.

Kozfos abban-is a' Cosmus mondáfa. 176.

Bizony ha a' lenne, fokan a' fa-kép mellett hadnának benneteket. 179.

De hallyuc kép-faragó Fábjánt, mint bárdollya a nyár fát. 183.

Csak hogy ki-fogyván a' dologbol, inkább torongyofitsa ganéjos bornyát, az az irását. 186.

Pica Menyhártal magával nem volt femmi gús tekeréfem. 186.

Nofza hozzá te Sámhárt, mert te igen kõrmõs fa hágonac tartod magadat. 188.

La hogy kuhintafz Mátyás Sámhárt. 198.

Meg-tettzik, hogy fok olajost õtt vólt Sámhárt a' bõjtben, hogy ezt meri tagadni. 200.

De própáld-meg te, hogy a' ti Szent irás kívül való sok enczen-bencz Traditioitok Sz. Lélektûl származtatc légyen 203.

Noha fûlt és fzületett Papista, de foha annyi góbéságot nem látott mint te tûlled. 204.

Eleget fzepekdedék rajta, hogy csak a' Papokra huzza Christus Urunknak abbéli mondását. 210.

Hát azt nem tû heggyel találta-é illetni a' Válafz-tévõ. . . 215

Nyárfá fulyok ez fzemtelen Mátyás 216.

Kõtné hífzem a' fzfzft a' gufalyhoz fonóka Mátyás. 232.

Ezek a' derék és fontos okok, mellyekre nézve Agofton a' Manicheufokat falban rugta és kerefztyénné lõtt. 233.

Ki hihetné hogy egy Papban annyi csalárdság szorulhatna, mint ebben a' nagy aglant Sámhártban? 235.

Tizenhat zab gyermeke nem volt Calvinusnac. 241.

De azt mondgyác: Tzigány tzigánnyal 247.

A' fertelmefséget ne meré szemére vetni; tudták azt, hogy markokban szakad. 247.

Hamiflan győroskodol penig abban Calvinus ellen. 268.

Kuhintott hát Bellarminus bátyád mikor azt írja....268.

De egyikben-is nincs se tenyere se talpa a' Papi vagy fülbe sugó gyonálnak. 270.

Ide csigázza szent Pál mondását. 272.

Ezeket mint Calvinus szavait hamiflan táblázta-le furfánt Mátyás. 279.

Itt a' csomós elme a' fima kákán mitsoda tsomót kereffen, láfd oda fel. 298.

A' mi fűltöt ez ellen tsinála fűltős Mátyás azt oda fel el pallottuk. 299.

Ha a' nagyobb Professzorok rád támadnak, botskor sem marad a' bőrdobban. 306.

Akar disputallyon, akar valamit írjon, az ő néki mind ire, mind fzelentzéje. 307.

Vallyon ha valamelly Prokátor a' világi törvényben úgy nyálaskodnék, cseber-rúdon a' Tanáts-házból nem vetnék-e ki 307.

VERES IMRE.

Méletai Nyilas István „Agenda“-ja. ✓

1. Figyelemre méltóbb szók.

Nevekedés: gyarapodás, szaporodás 218.

neveldegel: nevelget Eb. 6.

-nek: iránt 373.

nyalazdogalni: nyálazgatni 307.

ohajtva: óhajtva, áhítva, 381.

okado: okozó, okszolgálató 359.

orzo: tolvaj 86.

ostyas: ostyahaszználó, ostyával élő 227.

ottan: akkor 50.

önön: saját 312.

öldökles: kinzás, gyötrés 357.

ösze társalkodik: társul, társaságba, szövetségbe lép 334., M-A. consocio, associo.

pápázo: pápista 33., papas: u. a. 293. papazóság 223.

paraszt: közönséges, aljas

265. parasztul: parasztosan 127., 147. parzticus tanulatlan laicus 30.

peniglen Eb. 8., 50.

*peczenes: „(a Christus) ckessitetet az fel tamadasnak monumentomaba~s peczenesben annyra, hogy az ő benne lako Istenségnek dicsőseges ereje által tellyes tökелletes épseggel be tellyesedet.“ 97. M-A. és P-p. e szót nem ismerik.

pogányi: pogány Eb. 11.

pök 232. pökdő 383.

Phyű! 275.

rakogat: rárak 372.

rend: szabály, követelés, rendelet 25., rendelés: szabály Eb. 11.

-ról: felől, felett. iránt 274.

ronto: megrontó, megszegő 336.

rothadatlan sag 96.
safari na: sáfárné (?) „az papas papok... örök nőtelen-ségre esküttének, azonba agya-sokat, sütd, főzd, moso safari-nakat tartanak“ 293.

senlő: sínlő 148.

sogorsagos: sógori vi-szonyban levő 349.

sokkal inkább: sokkal kevésbbé 33.

sok szamu: nagy számú 396.

strása: ör, őrszem Eb. 17.

sugallas: izgatás, bujto-gatás 181., 365.

sabados: önkényes Eb. 10., megengedett 255., 360.

sabadosson: akadály-talanul 1., bátran, aggodalom nélkül 71.

sakaszt: alkalmaz (vmit vmihez) 25.

száll: „az keresztseg pedig az környül-metelkedes helye-ben szállott“. 27. — szállit: állit, tesz, helyez 6.

származik: száll, hárul (vkire vmi) 140.

sarazon: tisztán, pusztán, mereven 233.

szanom: sajnálom, fájlalom 384.

szemelyt visel: képvisel Eb. 4.; személy: ember 344.

szerzet: szerzemény, ta-lálmány 37., 218.; szerzes: szerzemény, intézmény 318.

szegdeles: szeldelés 125.

szerkezt: beilleszt, beolt 151.

szenved: tür 223.

szek: törvényszék, világi

hatóság 344. külső szek: u. a. 316.

szegez: irányoz 69.

ő szinte: suo modo 132., ő szerinte 134.

szintén: épen, egészen; nem szinten: nem épen 204.

szinen: (szinén) előtte, szine előtt 344.

sziy: szí 381.

sokasos: megszokott, megátalkodott 345.

szörnyen: felette, rend-kivül 223.

szülés: elszülés, világra hozás 298.

tanáts: elővégzet Eb. 6.

talam: talán 33.

tano: tanu 6.

taytek: hab 84., 206.

tartatlan: nem tartó 86.

tavul: távol 102., 106.

tapasztal: tapint 104.

talal: fel-, kitalál 213.

tarkas: czifra 219.

tagol: ütlegel, ver 301.

takargato: takarékos, megtakarító 306.

tanutat: tanut állit, panaszt emei 344.

tanacs: consilium 396.

tekintet: auctoritas Eb. 15.

tellyességes: teljes, Eb. 17.

temerdek: domboru, tö-meges 254.; M-A., P-p. crassus-tere: teher 219.

teketet: cerimonia 219.

tetovazas: tévelygés 234.

oldal tetem: oldalborda 305.

tettetesképpen való: ál, hamis 354.

titok bonto: „titok bonto
s nem erősítő az sok feleségű
ember“ 338.

tilalom: interdictum 343.

tiszt: előljáró, bíró 342.,
magistratus (M-A.-nél is).

tömeny: tömérdek 75.

ö tőle: ő általa 136.

többig: tovább 260.

törvényben: törvényesen
355.

tudos: jártas, peritus, ex-
pertus 84.

tudas: tudomás 285. tud a-
sara: tudtával u. o.

tű és ti: ti, tik 153.

ugyan: bizony 169., mind-
azáltal 177., minden esetre,
okvetlenül 348.

utalsagh: utálat 75.

üldözés: üldöztetés 397.

zengedeztet: hallat,
hangoztat(szót, nyilatkozatot) 14.

zurzavar: zürzavar Eb. 11.

válogatásképpen: válo-
gatva, alkalmazkodva 25.

valamí: a mi, a mi csak 140.

valóság: lényeg, mivolt 225.

valaholot: a hol, a hól
csak 296.

vagy-vagy: akár-akár 348.

vayki: lám milyen 298.

vastaget: erősít, szilárdít
(hitet) 117., 250.

vekonny: hiányos, csekély
68., 201.

veg: cél 68., érvény 225.,
315., 349.

vélekedés: tévelygő vé-
lekedés, babona 170.

vegetlen: vég, határ nélkül,
szertelenül 335.

vegetlenkeppen: véget-
lenül, szertelenül 327.

vetekedés: vizázkodás,
czivakodás 274.

viselt: megtámadott, meg-
szállott; „valakik tiltyak, hogy
az bábak ne kereztellyenek,
azokat ördög késértetítől vi-
seltetteknek mondgya“. 30.

viszont-valo: kölcsönös
Eb. 7.

vígyazo: expositor ordinis 222.

víz-özön: 291.

viszsza: egyenetlen, bé-
kétlen 341.

vonogas: vonaglás 364.

megmutato abraza-
telkép. 105.

KIRÁLY PÁL.

Gergelyjárás.

(„Carmina peracta et producta Anno 1791. Tomorini
in die Gregorii.“)

Cursor. Jó napot uraim meg ne ijedjete,

Itt a compania semmit ne féljete,

Vagy gyermeket vagy pénzt nekik készitsetek,

Hogy e képpen töllök meg menekedjete.

Morio. Áll férre, mit lotsogsz, imhol jö a király,

Mintha tied volna a füzes és bikkmány,

Innét vagy eloszolly vagy itt ne peroráll,

Iramodj sebessen, itt az útba ne áll.

- C u r s o r. Disznónak képibe hord el te magadat,
Mindjárt hátra kötöm mind a két sarkadat,
Mit köpöd előttem olly igen markodat,
Szaladj, ketté vágom füstös derekadat.
- M o r i o. Pretsu petu milyu illyete Szatsáre,
Alatta pitsiri reszket igen Sáre,
Tele az ó pintze de a szaga máre,
Pope te majd meg halsz jutni háre fáre.
- R e g i n a. Tiszteletre méltó nemes és nemzeti
Vitézlő férfiak, nállunk kellemetes,
A ti személyetek igen becsületes,
Kis Svadromunk előtt híres nevezetes.
Én királyné vagyok, kinek hatalmában
Bizik a magyarság, s nyugszik árnyékában
Ha nem voltam volna iskola porában,
Nem járnék most illyen királyi ruhában.
Jöttem az országnak látogatására,
Minden dolgoknak el igazítására,
Hogy a kinek vagyon panasza vagy kára,
Azoknak lehessenek boldogítására.
- P a l l á s. Régen fáradozom, hogy ide juthatnék,
Felségeddel itt egy kitsint mulathatnék,
Talám szándékomban így boldogulhatnék.
Elhagyott fiaim felől hirt hallhatnék.
Mert a rágalmazó nyelv úgy elpusztított,
Magamat Scholamat gyászban béborított,
Sokat gullyásságra s bundára szorított,
Sok könyvet szememből, mellyel kicsordított.
Parantsold meg azért hogy musák szállását
Senki ne tágítsa, ezután hálását
Mindenféle rendnek ott rendeld lakását,
Ne kövesse többé senki rosz szokását.
- R e g i n a. Mint vagy s hol jársz Pallás, régen nem láttalak,
Immár meg is haltnak téged gondoltalak,
Minap is jó szívvél magamhoz vártalak;
Ülly le velem, többé elsem botsátalak.
- P a l l á s. Értem, hogy felséged tudja a nevemet,
Igaz hogy Pallásnak hittanak engemet,
De kérem panaszal prémzett beszédemet
Hallja meg; enyhítse osztán sérelmemet.
Most elhagyatottam kedves musáimtól,
Helicon hegyein játszó társaimtól,
Meg sem esmértetem már pajtásaimtól,

Ezért gyöttrettetem, szörnű kinaimtól.
 Mert némely katona, némely bakkantsos lett,
 Némely pedig juhászbundát nyakába vett,
 Az eke szarva is sokat elszédített,
 Melly az én szívemre nem kis bánatot tett.

R e g i n a. Remélem szivedet meg vigasztalhatom,
 Ha a bundás juhászt kezedbe adhatom,
 Majd a katonát is ide czitáltatom.
 Mondjad hogy rukkollyon, én parantsoltatom.

M i l e s I. Itt vagyok felséged parantsolattyára,
 Mi szüksége vagyon a Mars szolgájára,
 Tám királynak tesznek az ország hasznára,
 Vagy a köztársaság igazgatására.
 Vagy tám azt akarná, oskolába mennék,
 Hol fejér bolhából tudom bőv részt vennék,
 De azt én felölem bár fel sem is tennék,
 Akkor a lovamnál bolondabbá lennék.
 Egy az, öreg legény vagyok tanuláshoz,
 Más az, nem is szoktam én a sugorgáshoz,
 Inkább értek már én puska ropogáshoz
 Vagy ellenség földén való pusztitáshoz.

M i l e s II. Tentás seggű deák, pajtás, eb a lábod,
 Ne légy; mert tsak firkálsz, még sinsz adományod,
 De ha katona lész, tzífra a dolmányod;
 Szép tajték pipából szivod a dohányod;
 Ha oskolában jársz, ott meg olajgatnak,
 A hús körmödről is sokszor lerángatnak,
 Plágával korbáttsal jól meg tapogatnak,
 Ez a mézes kaláts mellyel táplálgatnak.
 De ha katona lész, menyetskék szeretnek,
 Vajas pogácsákat társolyodba vetnek,
 Jó finom borokkal belől melengetnek,
 Tenyeredre sárga dutkát hempergetnek.
 Lovadra fel ülven magadat hántatod,
 A hol árok nintsen ott is meg ugratod.
 Tántzos lábainak ki nem találhatod
 Helyét, s mikor tettszik meg is nyargalhatod.

M i l e s I. Nem kérdem azt mástúl kit magam szemlélek,
 Katona kenyérrel mert magam is élek,
 A mihez én fogok attól kitsint félek,
 Szájtátva hallgattya minden ha beszélek.

R e g i n a. Ész helyett korpa van fejetek agyában,
 Azért nem akartok jární oskolában.

- Hallod-e barátom mond meg hamarjában,
Micsoda értelem lakik a bundában.
- O p i l i o. Juhász ember vagyok, bizonyosság mellettem
A bojtár a kitől tegnap számot vettem;
Sok már az ideje hogy én azzá lettem,
Jaj a furulyámat otthon felejtettem.
Király minek hívtál, tsak hamar beszéld el,
Mert nekem nyáj körül mindig vigyáznom kell;
Itt én nem mulatok hoszas beszédekkel,
Mert esztrengán kecskét nekem ma fejnem kell.
Talám azt akarnád hogy Palláshoz mennék,
Oskolában néha szép tudományt vennék,
A Persai kortsmán a főpap én lennék,
Fel se tedd magadba, hogy illy tsúfot tennék.
A vagy nem látod e, rongyos az oskola,
Kívül belül fénylik a fekete fala,
Nagyon bámul ezen Alsó Felső Szala,
Itt kadentiának jó lesz tám Imola.
- M o r i o. Úgy úgy juhászbátya bezzeg más ember vagy,
Bundád, botod, táskád, torkod és eszed nagy,
Megérdemled hogy légy Détzházán fő hadnagy,
Nyárba a bundába venne meg a nagy fagy.
- P a l l a s. Óh édes faim miért kesergettek,
Rongyos Scholatokkal miért epesztgettek,
Okául engemet miért vetegettek,
Holott én magam is sugorgok veletek.
Igérték már sokszor, hogy ezt az oskolát
Körül tapasztattyák padját és oldalát,
Meg fedik tetejét, meg újítyák haját;
Miért nem tselekszik, ki tudná a baját.
- R e g i n a. Ha úgy van, hívassuk az előljárókat,
Hogy ti így szenvedtek olyan nagy károkat,
Parantsollyuk meg, hogy az oskolátokat
Meg corigállyák a musák szállásokat.
- J u d e x. Uraim a terhét tsak magam hordozom,
E szegény Scholának oldalát foltozom,
Régtől fogva már azt magamba dolgozom.
Hogy kéne tsinálni sokat álmodozom.
- M i l e s I. Lelkem kenyeresem gyerünk a Palláshoz,
Mert hozzá fogtak a Schola tsináláshoz.
Hárman edjütt fogjunk mi a tanuláshoz,
Talám jobb kedvünk lesz irkafirkáláshoz.

- O p i l i o.* Biz én sem járkálok a hegyek tetején,
Sem pedig a nyájnak legelő mezején.
Hanem apródonként a tudomány helyén,
Sétálok kedvemre Parnassus tetején.
- M i l e s II.* Pallas a szivedet bú ne szorongassa,
Zápora könyvednek ortzád ne áztassa,
Hervadozó szived bánattyát mulassa,
Febus meleg szele fellegid oszlassa.
Mert mi a kik régen te tölled el váltunk,
Azólta esztendőt már sokat számláltunk,
Mellyekben mi ketten a Marsnak szolgáltunk,
Már most a juhással hűségedre áltunk.
- P a l l á s.* Meg jelenésteken szívesen örülök,
Minden bűt s bánatot szívemről törölök,
Ha világ nyelvére még rá nem kerülök,
Phaebus apátokkal vigságba merülök.
- R e g i n a.* Már ezután minden járjon oskolába,
Ha nem akar jární szürbe és gubába,
Mert csak az lesz vice ispán Ugotsába,
A ki hevert néha oskola porába.
- P a l l á s.* Köszönöm királyné tett rendelésedet,
Hogy hozzám mutattad kegyelmességedet,
Törje meg az Isten te ellenségedet,
Mindennek beszéllem hitedet nevedet.

C o n t u s.

Nosza Petit Palkót Jankót tarisznyára,
Andrást Martzit Gyurkát vesz pajtás vállára,
Tyúk kergető Ferkót rakd szüröd újjára,
Vidd az oskolába mesterünk számára.

E p i l o g u s.

Köszönyük uraink hogy meg hallgattatok.
És tisztességesen minket fogadtatok,
Szivességet hozzám nagyot mutattatok,
Legyen azért az úr áldása rajtatok.

(Egy mult századi kézirat után.)

DEÁK ELEK.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Z u p p a.

A Nyelvör VI. kötetének 326. lapján a „Kaszárnyai szók“
rovata alatt megjelent z u p p a szóra nézve történt megjegyzés

nem a 24. számú Parma gyalogezredre vonatkozik, hanem oly altisztekre, kik a törvényes 3 évnél az úgynevezett dinstisprémiaért (dienstesprämie: szolgálati pótlék) vagy mint közönségesen mondják zuppáért (csak a rántott vagy köménymagos leves a zuppa) szolgálnak, és a bal karon álló szög alatt felvarrt fekete sárga sáv által ismerhetők fel. — A Parma-gyalogezred gúnyneve pedig „Barom“-ra van változtatva, és ha elmennek az „egreczir“ vagy „ibungsplätz“-ra, azt mondja a magyar baka, hogy: „Nini a barmok elmennek legelni“. L. J.

Esőruha.

A Nyelvőr IV. kötetének 29-ik lapján az „esőruha“ szót sajtóhibának tartja Simonyi Zs. erőruha helyett. Ez utóbbi szót a nagykunsági nép nem ismeri, de amazzt szélrtire lehet hallani; így nevezik azon abrosz-félét, melyet eső ellen használnak. — Ehhez hasonló alakulások: sajtruha, korsóruha, sat.

SZABÓ IMRE.

Meg.

Fischer Ignác az és köztöszóról való értekezésének második részében ezt mondja: „Sem a kapcsoló, sem az ellentétes *meg*-vel a régibb irodalomban nem találkozunk;“ a harmadik részben azonban már felismerte tévedését; s hogy ez nagyon helyesen volt, megmutatják a következő adatok.

„Onnan wyzon meg pylatoshoz hozatal — az wtan meg arczwi weretel.“ Thewrewk cod. 192. l.

„ne legyen kérlek unalmas tenéked azt viszont által s meg által olvasni.“ Gyöngyösy László „Keresztény vallás“ (1657) 10. l.

„à rész szerint gonoszságbul, meg h más felől jámborságbul álloknak lakoló hely (purgatorium) adatik“. Czeglédi István „Kártvallott Magyarország“ (1659) 255. l.

„A' cicoriának zöld leveleit meg-ehetik: s-meg újjak nőlnék rajtok“. Lippay János „Posoni kert“ (1664) 91. l.

A *meg*-et különösen kapcsoló értelemben régi termékeinket olvastomban annyiszor találtam, hogy azon helyeket mind feljegyezni nem is láttam szükségesnek.

KÖNNYE NÁNDOR.

A csíki nyelvjárás.

A „Nyelvőr“ idei II. III. és IV-ik füzetében megjelent Csík-ból kelt népnyelvi közleményekre: Karácsonyi tréfás vers; Betlehemesek beköszöntő mondókája; A Aprószenkekező vers“, közli Felméri Lajos — következő észrevételeim vannak.

Megjegyzéseim egyedül a közölt darabok tájkiejtésére vonatkoznak, a mennyiben a csíki tájkiejtés a valóságban lényegesen különbözik ama közleményekéitől.

A közlő ama darabokat másod vagy harmad kézből kaphatta s a csíki nyelvjárást ő maga nehezen észlelte, mert különben nem esik meg azon lényeges tévedése, hogy Csíkban a zárt *e* helyett mindenütt következetesen *ö*-t írjon; mert ez a székelyföldön ismert udvarhelymegyei- (havasalyi) tájszólás, s még elvértve sem hallható Csíknak egyetlen szögletében is. Ilyenek ama három közleményekben a következő szavak: *szönt*, *ki-gyelmetök*, *edös*, *születött*, *szöntöjjék*, *képöst*, *ebédön*, *szöme*, *fényös*, *mög*, *elvönnék*, *tönnék*, *fölteccöt*, *üdvösség*, *meg-möntse*, *fölség*, stb. Hibás a *föl* igeikötő használata is ezen szavakban: *fölhagyott*, *fölteccött*; mert Csíkban mindig *fel* használtatik (*felhagyott*, *felteccett*). Hibásan vannak közölve továbbá ezen szavak: *egészség*, *kösztök*, *fáradtság*, *égy*, *bóha*, *nállunk*, *kocscsát*, *onnét*; mert ezeket Csíkban így használják: *kösztik*, *fáracscsát*, *égy*, *bolha*, *nálunk*, *kócscsát*, *onnét* (néha: *onnót* is). Az *is* kötőszó Csíkban mindig *es*. A *val* *vel* és *vá vé* ragok *v* betűje nem hasonul át; nem *ažžal*, *esztendőkkel* tehát, hanem mindig: *aval*, *esztendőkkel*. A tárgyrag a sziszegőn végződő szavakhoz mindig pusztán járul s ilyen ragozást: *mákosat*, *turósat* soha sem lehet hallani, hanem *mákost*, *túróst*.

T. NAGY IMRE.

I t k á n y o s.

E szót Körész Kelemen közölte (Nyr. II. 470.) a székelységből, mint az *i s z á k o s*-nak egyértékesét. Simonyi Zsigmond pedig a Nyelvőr V. kötetének 121. lapján elemeit mutatja ki, a melyekből áll. E szót a székely nyelvjáráson kívül a régi irodalom is megőrizte. Melius bibliafordításában olvassuk: „Ne légy *b o r i t k á n y*: mert a *bor* *soc* embert vesz el.” (Jéz. Sir. F4.)

F á n k.

A Nyelvőr IV. köt. 336. lapján Krizától egy székely népdal olvasható, melynek második s harmadik versszaka így hangzik:

„Pozdorjából tüzet rakok,

S *p á n k ó* t sütök nála,

Hófejér gyócs kedvesemnek

Az inge gagyája.

Firis *p á n k ó*, puha *p á n k ó*,

Piros mint a rózsa;

De ha százszor jobb vólna is,

Jobb a rózsám csókja.”

Simonyi egy helyreigazításban (Nyr. V. 172.) ezt jegyzi erről a *pánkó* szóról: „A *pánkó*-ban nem *f* helyett áll a *p* = *fánk*, hanem úgy látszik, mind a kettő a német *pfannkuchen*-re viendő vissza.”

Igaza van. A *pánkó* és *fánk* két külön kölcsönvétel; még pedig az elsőnek oly dialectusból kerültnek kell lennie (szász?), melynek kiejtése a köz. fölnémet *ph* hangjában a *p*-t erősebben hangoztatta; mert az egyensúlyban álló *pf* hanggal kezdődő szók kölcsönvételénél nyelvünk a *p* elejtésével csakis az *f* hanghoz ragaszkodik. Példák: *pfifficus* *fifikus*, *pflaster* *flaszterozni*, *pfund* *funt*, *pfuscher* *fuser*.

A főttebbi észrevételre még azt a megjegyzést teszem, hogy a *pánkó*, *fánk* nem a *pfannkuchen*, hanem a *pfannkoch* szón alapszik, a mint ezt a „Cizio” még majdnem teljes épségében számunkra föltartotta: „Ha bőven virágzik az máck, elég feles *pánkocht* süthet.” (E2.)

I s z á k.

E szó magyarázata alkalmával a többi közt azt mondtam, hogy a szláv *bisag*-nak volt vagy talán ma is van valahol egy dialektusi *visag* mellékalakja (Nyr. VI. 101.) E nézet támogatására már Simonyi közölt Dankovszky után egy adatot (Nyr. VI. 225.); most magam is járulhatok egy másikkal hozzá. E szó ugyanis megvan a cseh nyelvben: „*wisák*: *satteltasche*, *felleisen*.” (Konečný szótára.)

SZARVAS GÁBOR.

K É R D É S E K

a Nyelvőr dolgozó társaihoz.

1. Kassai József a *tem*, *töm* rovat alatt ezeket mondja Szókönyvében: „A halottat *temik* Egerben, ez helyett *temetik* (sepeliunt).”

Hallható-e ez ma is még Egerben, vagy tán egyebütt is?

2. Él-e valahol ez a szó *eremle* v. *eremlő*, s mi a jelentése?

3. A „Cizio”-ban olvasható: „Az gyermekeket az csecstől elválasztani és *erekíteni*” (K. 3.) — s ismét: „Kellemetes kertet *őrekíteni*, tót ásatni” (L2.)

Ismerik-e valamely vidéken, s meg tudják-e magyarázni ezt az *erekíteni* szót.”

4. A magyarországi s szomszéd szláv nyelvekben van-e a *mrcina* szónak a „cadaver, caballus”-on kívül még egyéb jelentése is?

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K

a Nyelvőr VI. 366. lapján tett kérdésekre.

Első kérdés. „Vén volt már a szegény ember, de azért a fia még keresztül szalmát se tett a házba, ha mindjárt fölesett volna is benne — pedig már embernői kort ért.” (Merényi, Sajóv. Népm. I. 171.) Ezen helyre nézve Simonyi Zsigmond kérdésére megjegyzem, hogy Őrségben igen járatos e szólásmód: „szó má t s é t e s z k e r e s z t ü l a h á z b a” s arra mondják, a ki lusta s a házi dolgokban semmit sem tesz. Ennek alapján a kérdéses helyet úgy értelmezem, hogy a fiu olyan lusta volt, hogy szalmát se tett keresztül a házban, ha mindjárt fölesett volna is benne. A keresztül-szalma kifejezést azonban az Őrségiek nem ismerik.

KÖNNYE NÁNDOR.

Első kérdés. „Keresztül-szalma” Nógrád megye hevesi részén általában használatos s annyit jelent: „semmi”; pl. „Keresztül-szalmát se tett” azaz „semmit se tett.”

Második kérdés. „I r n i f o g n a — e l f o g n a m e n n i — m e g f o g n á t e n n i”, szóval a *fog* segéd igének óhajtóban való használata Rimóc, Sooshartyán, Megyer helységeiben, továbbá a Karancsághon széltejében járatosak.

Negyedik kérdés. „É n n é l k ü l e m — t e n é l k ü l e d” kifejezésekkel a köz használatú „nálam nélkül — nálad nélkül” helyett szinten él a nógrádi palócz nép.

Ötödik kérdés. „S z i s z k o r a é s s z i s z k o r á l” szokat itt e vidéken sohase hallottam; ellenben járatos „i s z k r a é s i s z k r á z i k.”

GONDA BÉLA.

Negyedik kérdés. Mint győri születésű válaszolhatom, hogy „é n n é l k ü l e m — t e n é l k ü l e d” sat. Győrött s Győr megyében szerte használatos.

NOGÁLL JÁNOS.

Ötödik kérdés. A „s z i s z k o r a” szó nincs használatban, de igéjét hangzó változtatással lehet hallani így: ne szuszkoráld azt a tüzet, vagy azt a mécset! az az: ne fukáld, ne szítsd, ne piszkáld. Ezen kívül egy pár ilyen képzőjű ige él a nép ajkán, mint: s ü t k ö r é l, f ő z g ö r é l.

A s z i s z k o r a szó egy hasonló hangzású főnevet juttatott eszembe, melyet minthogy szótárainkban feljegyezve nem találok, itt jónak látok megemlíteni; ez a szó: s z u s z t o r a. Egy újjnyi hosszaságú vékony kóróra vagy faszilánkra megszírozott ruhát vagy csepűt tekergetnek s meggyújtva, kenyérsütéskor az első

bevetendő kenyér tetejébe ütik. Ez aztán nagy lánggal s ustorogva ég s a többi kenyér bevetéséhez a kemence belsejét bevilágítja. Ezt hívják szusztorának. Más neve: pap. — Az ilyen kenyeret szusztorás vagy papos kenyérnek nevezik.

SZABÓ IMRE.

Első kérdés. Azon kifejezés, hogy „keresztül szalma” sem Pocsajban (Biharm.), sem Földesen (Hajdum.) nem ismeretes. Van azonban mindenik helyen más alakban ilyen forma kifejezés, melyről következtetni lehet a „keresztül szalmát se tett a házba” kifejezés értelmére. Nevezetesen Pocsajban divatos: „Egy keresztül gazszál hasznót se hajt”; Földesen: „Egy gazszálynit se tesz a másikon keresztül”. Mely két kifejezés mind-egyikének értelme a dologtalanul élésben, semmit nem tevésben, semmi haszon nem hajtásban összpontosul,

BAKOS LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Népetymológiák.

Dobsina. Dobschau.

Dobsina német Dobschau nevét onnan vette, hogy a város helyén levő bányákban német bányászok egy fazekat találván, a megtaláló figyelmeztette rá társait, mondván: „Topf, schau.” Honnan azután a két szót egybevonva, Topfschau vagy Dobschau lett.

Mád. Tája. Szerencs.

Ezek a hegyllyai városok a honfoglaló magyaroktól kapták nevüket, kik a Szerencs feletti magaslaton, melyet mai nap is Köves hegynék vagy Árpád hegyének neveznek, táborozva azon biztos reménnyel kecsegteték magukat, hogy: „ma ád isten nekünk e tájon szerencsét”; honnan azután az említett helységek kapták nevüket.

MAJOR LAJOS.

Szólásmódok.

Veszprém megyei k.

Ugy mégy léfelé, mind Ladányba a ménykü.
Akkor még az angyalok a földön jártak! (tempi passati!)
Bolondra száll a füst. (Der narr hat's glück.)
Mónár dóga az öllés: ném az én gondom az!
Ki mit szeret, kedves az annak.
Csitt! gyerek van a házná. (Csöndesen legyetek!)
A ki velem föltész, ném esik porba a pecsenyéje.

Ha a léánynak aszongyák: De friss! — azt szokás rá mondani: Talán férhő szerzi érte!

Mindénbű jobb a több mint a kevesebb, csak a verésbű ném.

Né hagyja ránk az árváját! (mongyák a vendégnek, mikor annak a maradéktyát, mivê mékkínáták, még akargya hanni).

Ujjan urassan fekszik, mint a kutya a szakajtóban.

Nagyon csiklandékos világ ez!

Karcsu, mint a mozsár (vastag derekú).

Istenrágó asszony (zsörtölődő; böse sieben).

Enné sé tuttam többet (am mongya, kinek ujságot mondanak vlmirű).

A ki azt ném látta, sémimirű ném tud.

Most Bécs-Buda mingyá üsszedű (csufolódzva e belyett: no ez ugyan nagy dolog vót!)

Czigány-torokba mént (ha vلمي megakad a torkon, aztán kehűnek).

Kis gyérék segginek, prókátor szájának ném lehet parancsónyi

Farkasbu bárány sohasé lesz.

Abba' férfi-szellem[?] van! (erős emberrű mongyák).

Êmész ám pokóba parét csipigetni! (mongyák vkinek, ha ném akargyák, hogy êménnyen).

Vigyázz âra a sujok-fejedre! (nagy fejűnek).

Ojan huszár lesz belüle, a hun fölű, ott leszáll.

Mindén kürtnek más hanggya van!

Kutya sintér keze közű ném szabadú.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Más - más vidékiek.

Viselve válik még az asszony. (Sáp. Bihar.)

Mindénkinek át kell ugorni égzyszer ab bolondok árkát. (Miskolcz.)

Hosszú szárasságnak sok esső a vége. (V. Pércs.)

Szegény ember vízzel főz s jó izűt eszik; nagy úrnak elsőzzák az ételit. (Nádudvar.)

Kihúszták a dugóját a mái napnak: nagy vendégjárás van. (Békés.)

Könnyű vargának a fسلés: potentes potenter agunt. (Szilágyság.)

Vár á, te cocó, mégijesztetted a kis jánt! (Abaúj.)

Ha az a gyérék kifordúl az ülcsikbűl (kerék nélküli kis kocsi), úgy elnyárjad (tehetetlenül elterűl), mind égy béka. (Abaúj.)

Az isten nem vér bottal. (Szilágyság.)

Nehéz előfának dültét várni: nehéz az örökösnek a jó erőben levő örökhagyó halálára várni. (Zemplén.)

Vegyél, fiam, ebből a salátából. Vagy csak innen szálsz? (Abaúj.)

Füle bottyát sé hajtya: rá sem hederít. (Borsod.)

A ki jól köt, jól ód. (Kolozsvár.)

Télén kényeredet, nyáron gúnyadat el né hadd! (Tolna.)

A. Mégis gyengélkedik az öreg. B. De mennyivel egészségesebb, mióta így típ-láp (típeg, topog). (Szilágyság.)

A. Tégye még kigyelmed. B. Má montam, hogy mégtészem, ha értékém lesz. (Abaúj.)

Gyermekek. Ócska mán ez a guba, éd's apám. Apa. Se baj, fiam; értérsz még te avval e télen. (Abaúj.)

Elöttem áll, mint a cigiánnak a kötél: kilátásom van rá. (Erdély.)

Kalap alatt hált a ficzkó: egész éjjel mulatott. (Makó.)

Addig jár az ember a varnyúk közzé, hogy végre megtanúl károgni. (Szilágyság.)

Asz szerencse szárnyon jár,

Ak kire szál, aj jól jár. (Abaúj.)

Ennye, de belegyükemlétt a fogamba: hirtelen, váratlanul belenyilallott. (Abaúj.)

Ez is maga szopta az anyyát: derekasan meg van teremve. (Abaúj.)

Ha a búza megdül, a gazda feláll. (Abaúj.)

A. Hogy vannak az új házások? B. Ojjanok azok, mind a pármadarak: szeretik egymást. (Jászág.) KIRÁLY PÁL.

G ö c s e j i e k.

A széginyék fájávó tüzel: a napnál melegszik.

Az ördögöt is kihajtaná a likjábú: igen hajszolódó és iparkodó, s mindénből hasznót huzó.

A mit kezzé elér, aszt bottê nem piszkállo.

Né sajnád a papot, hisz' pénzér imátkozik.

Ha nem teccik, ménny a pékhó panaszra.

Ha tunna, ténne róla.

Neki dülünk, mind a pitítiek a ködnek.

Ez is má gántárfán fekszik: maholnap kiterítik.

Etaláta mind a cigián a buzavetést.

Kiadott rajta, mind a Talabér a kutyáján.

Emént módér, mind a Köbliné.

Szép szó nem tör fejet.

Erített aszt a Bariak.

Ötöl, hatol, habatol, mind az egérszégi ménkü katakol.

Annak Bécsbe van az eladója; igen drága.

Sém mi sé lesz belőle, mind a tót fiábû.

Benne van a genyegonya.

Ritkán köhög a bóha.

Tiszta fábû ki látott sulkot?

Ném csodâ egymástû: ném válik el.

Tisztán, merevén, magándi szómán fekszik.

Ném vágódik jó a disznu: kevés zsirt ad ki.

Ném valami déványos v. fájintétomos: ném valami pompás és díszes.

Aggy valami keresetlen fábû egy vezeték gráblát: hányódó v. használatban ném levő szérszámra mondják.

Bal kezemmê várlak.

Kényérkereső bot. — Urak elejbe való dómán. — Gazda bisztató szöllő. — Kádkerülő szöllő.

(Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Biharmegyeiek.

Olyan vagy, mint a jóidők malma: hol jó, hol rossz kedvű.

Vót a mán fél pizzel a vásárra: pénz nélkül vásárolt, vagyis lopott,

Elment a világra egy falat kenyír nélkül.

Nem írok alá: nem egyezem bele.

Izeg-mozog mint a gyík, mint a kít a bolha csíp.

Ne forgolódgy, mint a varga a nyársba.

Össze kerültek, mint a rókabőr a csávába.

Az ereszbe dugták a kúcsot. (A féleszüre mondják.)

Úgy szokta, mint a katona kunyhója.

Sose bússújj, van az Isten mínessibe. (Vigasztaló.)

Mindenhe jó, mint a disztó hús.

Megvan, mint a Katiba a gyerek.

Elloptad a papné tyúkját; iza csürhére ment a füsű; kilelte a hideg a füsűt. (Megjegyzések azon illetőre, a kinek pelyhes marad a halya.)

Megvettük az eszit: rábeszéltek valamire.

Érti a csíziót: járatos a dologban.

Meglapúlt, mint a szapúlt tetű.

Kardalésszába tart: függőben tart.

Hárántíkosan beszél: furfangosan, nem nyíltan.

Ne szójj neki, csak íncs neki, mingyá tuggya mi kell neki.

Bor a mennyi én akarom, búza a mennyit az Isten ad. (Gúny a borát vízzel föleresztőre.)

Sorja van mindennek, mint a káposztás húsnak.

Az ereszbe verték a kípít: ragyás.

Elhegedülte asz szem Pál, el is magyarászta. (Valamiről való lemondás esetén, vagy valami beszéd kétségbe vonására alkalmazzák.)

(Pocsaj.)

BAKOSS LAJOS.

Párbeszédek.

(Folytatás.)

No lássó ifiur, így gyűnnek ám hozzám mindétig, écczér e, máskor a, mer égyik butább a másikná; de mos má forduljon belűrű, osztánnék kóstujja ég a tavajit (tavali bort); u' sé kaptya eszt Pesté'; tudom ott az ijje dérágó; a pestijektű az embér csak pénzér kaphat. Tugygya ifiur, a müt üsszê fővótam, csak két huszonnégyórát jártom be', osztánnék mégis 12 pöngölömet kóstáta; u' szíjják ott az embér böritű a sok pénszt. Osztánnék még e' kocsmábo alig hogy égfordútam, écsenték a haramják a dómányom, pedig még egésze' uj vót; lássó ennek a bugylinak a párgyát is ott vesztettem é. No de igyék! maj hozok még e' fülessé (kancsó) az ujbú (ujbul) is.

(Felső-Nyék.)

ENGEL JAKAB.

Babonák.

Ha valaki valamit ellop, s a tolvajnak az illető megkárosított fölveszi a lába nyomát, kimetszi papirosra, s fölakasztja a kéménybe : a tettes kitudódik.

Ha valaki sebes, az fog egy krajcárt s hozzá nyomja a sebhöz és eldobja. A ki azt megtalálja, arra ragad a seb.

Ha valaki koszos, megdörzsöli magát borsóval vagy lenccsével s azt elszórja az útra. A ki fölcsedi, arra ragad.

Ha valakin vérhas van, az szükségét az útra teszi s azt betakarja tüskével. A ki abba lép, ráragad.

Az anya, a melyik kezébe adja gyermekének legelőször az ételt, azt fogja használni jobbkéz gyanánt egész életében.

(Tolna megye.)

VIZI FERENCZ.*)

Népmesék.

Brunsvik.

Hát vót écczér èn nagyon erös embér, annak a neve vót Brunsvik. Èment écczér utaznyi, hát mènt èn nagy erdön körösztü. Abba a zerdöbe vót égy oroszlá még èh hét fejű

*) Ajánljuk figyelmébe a boríték belső lapjának elolvasását.

sárká, asztán azok összeátok verekénnyi. Hát a min még abba a nagy erdősigbe, hallott én nagy zuggást; még árébb, láttya, hogy azok verekénnek.

Ejnye én isteném, aszongya, méjjiknek segicsek én. Mivel a zoroszlány erdejibű gyüttem ki, annak segített. Noszé, kardom, aszongya, vág lé annak a csunya álotnak a fejit.

Lévágot neki két fejit. No mos má é kicsint nyugosznak; a zoroszlám még émént, fogta aszt a két fejet, mégsütötte a szájához. No mos méginten összeátok verekénnyi.

— Noszé idés kardom, aszongya a Brunsvik, ennek a csunya álotnak a fejit vág lé.

No má akkor mégsérüt a Brunsvik, még a zoroszlány is é kicsint. Hát a zoroszlány émént fórasztó fűjér, méggyógyította vele a Brunsvik kezit. Hát mos má a zoroszlám még a Brunsvik éméntek ketten utaznyi. Méntek, méntek, écczére csak mégehűtek. Hát a Brunsvik ot maratt, a zoroszlám még émént, hom maj valami álotot fog. Hát écczér is, a mind a zoroszlány oda vót vadat fognyi, gondúja magába a Brunsvik: ölöget vótam ém má evvê, émégýék én ettű. Avvá font écs csónokot, beleüt. Ippen a mind el akart mênnyi, gyütt a zoroszlá haza; mingyá tutta mit akar a Brunsvik; fogta magát, bele ugrott utánna a csónakba. Hát mos má mégim méntek égyütt; écczér csak gyünnek éh hétyhöl. Az a hégy ujan vót, hogy odaszíta a zembért. Mikor oda írnek a hétyhő, a zoroszlá lém maratt, a Brunsvik még főmént a hégyre. Hát mikor oda írt, ott vótak ujan öreg katonák; aszongyák neki:

— Ejnye idés Brunsvik, hogyan tuttá té ide gyünnyi ére a zidegén hère, mikor itt még a madár sé jár?

— Hát, aszongya, elindútunk utaznyi, asztán ez a hégy ide szíd bennünket.

Asztá kérdészte, hogy hugyan tunna innen éménnyi.

— Má, aszongyák, innen alig tuccz éménnyi; haném, aszongyák, mindê hétén ide gyün a rikmadár, am mindê hétén êvisz él lovat; maj mink abba a lóba bevarrunk tígédet, talám maj êvisz.

Hát mégfejtettek él lovat, annak a büribe belevarták. Gyütt a rikmadár, főkapta, asztá évitte a físzkihő. Hát ott má csíbogtak a fiai, még akarták énni. Hát aszongya:

— Noszé kardom, vágd el ezéknek a zálatoknak a fejit.

Hát ot víge lét a rikmadaraknak. No mos má még tovább; écczér csak előtalá én naty kaput, azon ütek csunya sárká kutýák. Lévagdáta üket; mégý ém másikhő, azon ütek a fiai; azokat is lévagdáta. Hát asztá oda gyütt a kastihő; mégý

be ész szobábo; ott üt ész szíp kirákisasszo. Asz kérdi tüle az a kisasszo, hogy hugyan tutta té ide gyünnyi. Aszongya, igr még igr; asztá emonta neki, hom mi törtint vele. No, mingyá mégtetszett a kirákisasszonnak; aszongya:

— Ném mîsz ê té innéd többet.

A Brunsvik ot maratt, megszerette a királléánt, évette. Csinyátok é kizs barlangot, abba tartották a lakodalmat. Hát mikor vót a lakodalmuk, vót ot mindénféle lé még lé még lé, ujan nagy lakodalmat tartottak.

(Veszprém megye.)

FISCHER IGNÁ CZ.

Találós mesék.

Micsoda rossz szükséges a háznál? — A z a b r o s z.

Mír kell a kereket, mír a fiskálist kenni? — A kereket azír, hogy ne nyikorogják; a fiskálist meg azír, hogy jobban nyikorogják.

Nekem is van, neked is van, még a száraz kórónak is van. Mi ja? — Á r n y í k.

Ha megszegik, akkor egisz. — H á z t e t ő.

Erdőn vágják, falun szöll. — K e n d e r t ő r ő.

Kin is van, ben is van, még is jó hejt van. — A b l a k f a.

Erdőbe-berdőbe motolások járnak. — Ö k ö r.

Erdőbe-berdőbe veres húst árúlnak. — C s i p k e.

Erdőbe-berdőbe cifra botok járnak. — K i g y ó.

Sáson megyen, nem zörög; vízen megyen nem locsog. — Á r n y í k.

Úton megyen mórka, magát móríkájja; fekete bársony a szakállá, hetven a kapczájja. — P ú j k a.

(Pocsaj. Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

T á j s z ó k.

Nagykörösiek.

A d d e!: add ide.

a z o n: ugyanaz. „Mondom neki, csinájja mög, oszt mindönt, de mindönt azon módon hagyott.“

b a d á r: szép; csak az időre használva hallottam: „De badár idő van!“

b e l e k a l a t y o l: belekavar,

összekavar, pl. egy külön álló ruhadarabot a többi közé.

b ö r z e n k ö d i k: kötekedik.

b u g r i s: nagy fejű; de meg nehéz fejű is. „Ördög bújjék abba a bugris fejedbe!“

d ü n n y ö g: az orrából beszél, különösen durczásan.

fél eder: félbolond, hóbortos.

gajdurász: dalolgat, kurjongat.

hideglelős gyümölcs: hideglelést hozó,

keshed: szakadoz (a ruha).

kibécéz. „Majd én ténéköd kibécézöm a mazsoláját!”

koszpitol: rontani, pizskítani, koptatni a ruhát.

kuszkurál: csiklandoz.

„Én ugyan nem tönnek a házán ém meszelő-háritás(t) sé!”

mögbuggyant: megmerít, pl. a vizes dézsában behűtött tejes köcsögöt.

mögkozmál: megkozmásít.

muti! mutizsd! mutasd.

összekafatylol: összekever, piszkít.

östörködik: kötekedik, börzenkődik.

pacsálkodik. „Mit pacsálkocz megint?”

pincs - pancs.

ríkódik: nyöszörög, nyafog. séramórál: jön-megy cél nélkül.

taknyipóczki: taknyos (tréfásan).

táti szájú.

töndül (tëndül): 1) gyógyul, fölödül; 2) á. é. virágozni kezd valami.

tertyöget: terjesztget, pl. a két tenyerit.

zsu fa: tenyeres-talpas.

SZILSÁRKÁNY ÖDÖN.

Biharmegyeiek.

Bajdora; bandzsi: bamba, élheterlen.

bazsalikus: kötölözködő.

csajbókos: bolondos tréfájú, hóbortos.

csárog: kiabál.

cselefendi: alkalmatlan-kodó, kotynyeles.

csivog: sipog. „csivog a veréb”.

czapon: abban a nyomban, egyszerre. „Milyen czapon megyek utánna, mégis....”

czihá: párnatok.

czinábor: vékony, sovány. „Czinábor kípü.”

dölec: testes, kövér. „Dölec asszony” vagy „Egész egy dölec.”

dombol: tombol, dorbézol.

elsinkópál: eltökít, ellop.

eszmílkedik: emlékezik. „Eszmílkedem rá.”

fírtat: keres, kutat, erőltet valamire, „Nem kell azt fírtatni.”

fú-lencse: béka-lencse.

herpitél, hereg: hörög.

ísik-vísik: vágyik reá: „Ísik-vísik rá a foga.”

kontrabont: baj, akadály.

kozbitol: jogtalanul, vagy gondatlanul használ, nyö, vagy visel valamit.

kupor: kuporít, megtakarít.

kusztonoz: ingerel.

lapatyl: fecseg.

mélánkus: méla, ábrándos.

„Olyan mélánkus ember a.”

mórikál: riszálja magát, hegykén jár.

morczifikális: kötölözködő.

o z s l i n c z o l : kóborog.
ö v e d e z : beleavatkozik vala-
mibe.

p e r é z s m i t t á l : fecseg,
felel.

p í t y e m o n y á s z : restül
dolgozik, haszontalanul tölti az
időt.

p u h e g y e l : megódalgat,
megver.

s u s u : a családhoz tartozó.
„Ott vót minden ija-fija, su-
sujá“.

t i k o g : fuldoklik.

t i r h ú l : elpusztúl. „Bácsak
tirhulna mán a falubul.“

t ö p e k e d i k , t ü n ö l ő d i k ,

t ü s p ö l ő d i k : elgondolkodik
valamin, töprenkedik.

z é l u s : 1., akaratos; „zélus
ember.“ 2., változó, alkalmatlan;
„zélus az időjárás.“

z é l u s k o d i k : akaratoskodik.

z i v a r : zivatar.

z o k : 1., durva, sértő; „ha
egy zokszó lesz kösztünk.....“,
2., tömött, teli bélű; „zok a
főd, vagy a kenyír.“

v a n y i g a , v a n n y a t t :
gyenge, sovány, beteges.

v á l c s a : keresés, kutatás.

„Nagy válcsa van ü nálluk.“

v á t : váltig. „Vát montam
neki.“

(Pocsaj.)

BAKOSS LAJOS.

Más-más vidékiek.

B e r é h e l n i : bevágni. (Hegy-
allya.)

b i r f a : szekéroidal, melynek
egyek fokait zá p -nak hívják
(Bereg.).

b r ú g ó . „Már a brúgó csontja
sincs“ : semmi sincs belőle
(Hegyallya).

é r t é k . „Nincs értékem“ : nincs
időm, érkezésem (Hegyallya).

f o n : apró, finom gyökér- és
szörszálak.

f ó t . „Egy fót marha“ : egy
falka m. (u. o.)

h e m m i h o m m i l í h e n d i k :
limlom (Böszörmény).

i n g e b i n g e . „Annak a do-
lognak sok az ingebingéje“ : sok
formasággal jár (u. o.).

k é s e f a : nagy hámfa, melyet
előfogatoknál használnak s me-
lyen két kisebb hámfa van meg-
erősítve (Hegyallya).

m á j a s . „Májas szántás“ : mi-
kor a nedves földben az ekevas
hantokban forgatja fel a földet
(u. o.).

o m l á s . „Olyan az mint
egy omlás“ : nagy termetű
ember.

MAJOR LAJOS.

Kaszárnyai ritmusok.

Trombita- és dobszó utánzása.

G y a l o g s á g :

Ostromra, ostromra,
Jön a gyalogság.

Örmöm van, kedvem van,
Ha fújnak „rohanj“-t.

Tiszti örség felvezetése-

vagy:

sekor, gúnyosan:

Jézus a Krisztus! mennyi féré.

Mikkor Pesten lóger vót,

Elő megy a kapitány,

Akkó bizony hideg vót,

Bodor-szürke paripán.

A bakkancsom lyukas vót,

Lipityibe patyiba,

A lábom is fázik vót,

Réten legel a liba.

Réz trombita, vas keztyű,

Kemény gyomor, puha leves.

Rukkojj, rukkojj, rossz bakkan-

Lépés dobszóra, gúnyosan:

csos,

Akk nem lép eczzerre,

Rukkojj, rukkojj, rossz bakkan-

Nem kap rétest estére.

csos!

BALLAGI ALADÁR.

Lakodalmi mondókák.

É t e l k ö s z ö n t ő.

Sioni szépséggel tündöklő sokaság!

Küldjön békességet az isteni jószág.

Indítson örömré ez alkalmatosságra,

Legyen mi közöttünk menyinyei vígasság.

Ime az ur Isten mily szépen mutatja,

Gazdag áldásával asztalunk megrakva;

Gazdánk s asszonyunknak az az akaratja,

Egyenek-igyanak, mert szívesen adja. (Kimegy ételért.)

L e v e s é s h ú s k ö s z ö n t ő.

Mindenki, kit a jó sziv ide kötelezett,

Már látom szép rendelim begyülekezett.

Egy kevés szólással hadd beszéljem elő

A gazdánk jószágát, mert ő nagy érdemű!

Vagyok én e házban azért így felelő,

Általam mindennek, tudom, hogy kitelő.

A csendes békesség köztünk mulatozzék,

Egészséges testünk szépen virágozzék,

És nagy barátságban minden azért legyenék

Itten, hogy a gazda engem ne okozzék.

Im el készítette lakodalmi-torát

Gazdánk számatokra e pompás vacsorát;

Én is tisztelnék szerint kenyeret, tányérját

Felraktam, már kezdem az ételek sorát.

Ezért uraimék vigyan mulassanak,

Valami tetszik, egyenek, igyanak,

Bánatos gondokat itt félre tegyenek,

Egy-két jó falatot nekem is vessenek!

Töltött káposzta.

Mostan én uraim jó káposztát hoztam,
 Melyért a konyhában sokat váraкоztam,
 A szakács aszszonnyal össze barátkoztam,
 Azért én ezt hussal bőven megrakattam.
 Ez ám uraimék az étkek vezére,
 Nemes Magyarhazánk, országunk címere;
 A királyoknak is vagyon szeme erre,
 Áldott hely, hol ennek terem a gyökere.
 Mondom uraimék, az étkek vezére,
 Ezért folyt valaha a magyarnak vére.
 Ha hívna valaki holnapra ebédre,
 Káposztát adna fel, elmennék Egerbe.

Tejbe kása.

Hess, veréb, meg ne edd a kölest a szárán,
 Kelepre gyermekek a falu határán!
 Tán nem hallottátok torkom ordítását,
 Meg akarta enni a vereb a kását,
 De vitéz karom neki nem engedte,
 Az urak elibe ide helyeztette.
 Mivel hogy a kása forró szokott lenni,
 Azért a kanálba csak kicsit kell venni;
 Előbb meg kell fűjni, asztán úgy megenni,
 De bizony az árát duflán kell letenni.

(Harangod.)

ZOMBORI EMÖD.

Karácsonyi misterium.

Személyek:

Angyal.

Első

Második

Kolédó.

} pásztor.

Angyal. (Öltözete fehér szoknya vagy gatyá, karing, püspöksüveg. Behozza a Bőtlehemet, mely pakunteklből van csinálva s többnyire egy tornyos; benne bölcső van, a bölcsőbe a kis Jézus; a bölcső előtt egy asszony áll, kék ruhában, ez a Mária; van még benne két bárány egy számár és egy ökör. Beménethet a Bőtlehemben lévő kis gyertyát meggyújtják. — Csönget.)

Első pásztor (bejön; öltözete mindéggyik pásztornak kifordított bunda; kettőnek bundadarabból bajuszuk van. Kezükben csörgős bot.)

Szöröncsés jó estét kívánok a házi gazdámnak.

Én té néköd igen rossz hírt hoztam,

Mivel felém gyünni kilencz farkast láttam,

Juhaidat mind észalgattam.

Angyal (ismét csönget; bejön a)

Második pásztor. Szöröncsés jó estét kívánok a házi gazdámnak!

Én té néköd igen jó hírt hoztam,
Juhaidat mind egy csopron láttam,
Szép kondor szörük, hátukra hajlanak,
Nosza tutélla, igyunk éggyet jót, mer gyün a vén
Kolédó.

Hallod, már zörög az ajtón! (Mégüti az ajtót.)

Gyere be té vén dádó, mer oda ki mégfagyó!

Kolédó (bejön; ősz, kenderszakállal.)

Szöröncsés jó estét kívánok az én házi gazdámnak!
Úgyé tik idebe észték és isztok, és az én ősz fejemről
A konyhaajtóba még sém emlékösztök?! (Szakállát va-
vakarja.)

Teli van az én szakállom tetüvé és bóhávâ.

Vessetök ágyat botokká, és alugygyunk. (Léféküsznek
s hortyognak.)

Angyal. Glória!

Első pásztor. Hallod pajtás, a kokasok a góréba.

Angyal. Glória!

Második pásztor. Hallod pajtás, én aszt álmodtam, hogy a
gazdának a kerítése kóbászszâ vót mégfonyva,
sunkávâ mégtámogatva.

Ejnye de jó vóna!

Angyal. Glória in ekcelszisz Deo!

Második pásztor. Hallod, pajtás, gólya!

Angyal. Szurgyite pásztórem in Bötlehem flugyitem,
Jézunátem szalutátem et Bötlehem kontátem.

Első pásztor. Ide bizony në szurgy, mer vissza szúrlak.

(Bottyán föl támaszkodik nagy nehezen, miután többször
visszaesett. A második pásztorhoz.)

Kêj fő Istók pajtás, hallod, csoda van im az égen,
A Bötlehem környékin.

Kêj fő, kêj fő, de csak hamar, néz még aszt, mi légyén.

Második pásztor, (fölvánszorog.)

Bármi légyén az, bármi csoda az,
Azér hács csak tâpra,
Mos tizénkét óra.

Kolédó. (Az ifjabbak bottyukkal fölhuzzák, földöcölész s dalolva
mondja.)

Mit beszégették fijajim?

Hallottam már mim van.

Má s o d i k p á s z t o r. Kedves öreg pajtás,

Még né mongya más,
Bármi légyen a csudalátás.

K o l é d ó (énekelve). Ej kedves fíjajim, hogy én esztet ném tuttam,
Jaj de nagyon bánom, hogy itthun marattam.

Vélem léssz a jó furuglyás, a régi bujtárom. (Tánc-
zolnak csörgős bottyukkal ütik a földet s ezt éneklük:)

Tápra pajtás, hü barátim, Kérgy áldást, magunkra ma-
Kedves juhász-társaim; lasztot.

Hajjuk szavát, hírmondását Nyájunkra malacztot;

Angyalnak sugallását. Hogy jobban dicsérhessük,

Nosza fiam, Jancsika, Jancsika állé állélúja!

Té ményny el előre,

A n g y a l (énekli). Bűnös lélek, Öt befogaggyák a barmok,

Látod, ez mind véték. S ti ki üzitek. (A pásztorok

Mint bánsz Istennel. ismét csörgetik bottyukat, tánczol-

Ti megvetettétek; nak s éneklük:)

Szeretetből jöt hozzátok.

Jobb ez a gazda mint a másik vót,

Hússâ-kóbászszâ engém jó tartott,

Ajtója mellé oda szorított,

Furkós botytyává engém ellátott.

János, Palkó, Bencze, Istók,

Juhászok bujtára,

Töcs még Palkó kobakidat fris tejjê, édessê,

Hon né ménynyünk messzi útra üresen, üresen,

Haném az ur Jézus Krisztust álgjuk siecscséggê,

Ki megmentétt pokótû pokótû,

Az ördög rabságátû,

Ki mi értünk születétt, születétt,

És kíahalát szenvedétt.

Hogy ide kerülhess, hogy itt velünk léhess.

Biztosiddal tölhessük, Méssiást szemlélhessük.

M i n d (éneklik). Ménybül az angyal,

Légyütt hozzátok stb.

(Nágocs. Somogy megye.)

HANTZ GYULA.

Gyermekek dalok.

G y e r m e k a l t a t ó.

Csucsújj baba,

Nincsen papa;

Mert elvitte

A katona.

G y e r m e k k e l t ő.

Kejj fel baba,

Van már papa;

Vissza hozta

A katona.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Gyermekjátékok.

F o n ó k a.

Körbe ülnek, fonnak. Egy mondja:

— Ököm-bököm a korsót.

— Mi van benne?

— Leány, legény elég van.

— Aggyon éggyet belőle.

— Nekéd adom.

Ha legény, leányt ad neki s ha leány, legényt.

(Háromszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

Gyermekmondókák.

Bika elé:

Lepe kergetése közben:

Bömböm bika nagyapó,

Buk le lepe,

Accza tejet nagyanyó.

Mézet adok,

Nem adhatok, mert nem jó,

Ha megetted,

Bele esett a pondró.

Többet adok.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Családnevek.

Ács. Ábri. Ágoston. Ari. Antal. Bíres. Bíró. Borbély. Beke. Bugyik. Bencsik. Balla. Borók. Bordács. Balog. Baksa. Bakos. Bátori. Bangó. Bikki. Bibó. Bakó. Bör. Barta. Bereczki. Bene. Buga. Birgán. Boncz. — Csikós. Csukás. Czaga. Csípő. Czepán. Csurka. Csízi. — Dikó. Doma. Daruka. Deme. Daku. Duli. Dobai. — Elekes. Eszenyi. Erdődi. — Fazekas. Farkas. Fekete. Fási. Fodor. — Gulyás. Gál. Gellértfi. Gondola (kihalt). Gönczi. Garaguly. — Hajdu. Herczeg. Hegedüs. Humer. Hubai. Hézer. Hodos. Horvát. — Illéssy. Juhász. — Kása. Kovács. Kocsis Király. Kádas. Kádár. Kulcsár. Kardos. Karakas. Karikó. Kerek. Ködmön. Kóré. Kímeri. Kurucz. Kui. — Kenéz. Koppán. — Lábas. Laczkó. Lovasi. — Molnár. Mészáros. Mile. Moncki. Marjalaki. Méri. — Noszkó. Novák. Nyíkos. Nyitrai. — Oros. Oláh. — Posztós. Puskás. Pap. Polgár. Pallos. Padra. Pardi. Palágyi. Pólya. Pálfi. Perge. — Rázsó. Ramocsa. Rác. Rév. — Simai. Szappanos. Szűcs. Sipos. Szegő. Szántó. Szarka. Sas. Seprenyi. Sallai. Szanyi. Saja. Szász. Szél. Szőke. Takács. Tankó. Tuka. Török. Tatár. Terbölcs (kihalt). Varga. Varró. Vas. Veres. Varnyu. Vekerdi. Vilki. Vidai. Vatai. Váróczi. Vitális. Víg. Vadas.

(Kisújszállás.)

SZABÓ IMRE.

Helynevek.

Koronczón. Györmegyében.

Dombok. Sóskadomb. Főhenyes domb. Bőszedomb. Akasztódomb. Ágyudomb. *) Istendomb. Csucsos domb. Tetődomb. Lenesedomb. Ebédlődomb. Marhadelelődomb. Kisbaráti domb. Csuporréti domb. Templomdomb.

Dűlők. Faluréti. Főhenyesdombi. Kertallai. Malomároki. Akasztódombi. Bábotai. Tótvágási. Hosszuvölgyi. Kanászréti. Kenderföldek. Gyöpföldek. Kői földek. Mohostói. Állási Csikóréti. Kereszti. Lakóföldek. Zsombékostói. Mészárosréti. Ágyudombi. Debreczeni. (Ezen helyen táboroztak Rákóczinak debreczeni hajdui.) Rókalikasi. Harczheli. Kámváskuti. Tószéri. Budaiuti. Füzékosszai. Haraszti. Istendombi. Csucsosdombi. Pagonyallai. Lakóréti. Csuporréti. Ráczréti. Lndaséri. Sárdosi Árkosréti.

Rétek. Barnarét: Birkássziget. Burkusrét. Babotai legelő. Bőszesziget. Álomrét. Csuporrét. Czipórét. Főhenyesi rét. Kutyás sziget. (Ezt mindig a hadnagy vagy director birta.) Tóhérrét. Egyházfisziget. Nemes sziget. Körtefás rét. Rókalikas rét. Ökörpasztorsziget. Öreg rét. Pakróczrét. Kuruczrét. Zsigrai rét. Zsibrikrét. Brányi rét. Nyársfásrét. Oláhrét. Bikarét. Hosszu sziget. Böröczki sziget. Fiátsziget. Angyalsziget. Parrag. Szabad szigetek. Lakóréti. Ráczrét. Füzéki rétek. Mészárosrét. Paprét. Csikóréti. Kanászrét. Falurét. Cserallai legelő. Pálivölgyi legelő. Pagonyallai legelő.

Jegyzet. Könnyebb megérthetés végett megjegyzem, hogy Koronczó határában a Marczal folyó mellett terjedelmes nádas van, melyben kisebb nagyobb kaszálók is vannak; s ezeket nevezik szigetnek. A rétek és szigetek nevei többnyire a régi birtokosoktól kölcsönözték.

Tavak. Kis mohostó. Öreg mohostó. Keréktó. Zsombékostó. Sóstó. Sós farka. Malomtó. Büdös gödör. Czigánytó.

Folyók és erők' Marczal. Kalanis. Bakonyér, más néven Malomárok. (Ennek könyöke: Forgó). Mohostói ér. Hosszuvölgyi ér. Ludasér. Sárdosér. Sinkóér. Tóhér (= tó-ér). Jósér. Zsombékostó ér. Határér. Hajóút. Vágás.

KISS IGNÁCZ.

Gúnynevek.

Pörge bajúszú Zsarkó Péter (melyik Zsarkó? a pörgebajúszú). — Bodor Török István. — Füttykös Olasz János. — Kártyás Varga Jóska. — Esőverte Kovács (a neve Varga Mihály, de a nép így nem tudja; hogy miért hívják Esőverte Kovácsnak,

*) A Rákóczy ellen vívott csatában itt voltak a császáriak ágyúi felállítva. K. J.

bizony én se tudom, sok embertől kérdeztem, de sikertelenül). — Subás Csáki Mihály (nyáron is subába jár). — Meztlábos Olasz János. — Gyalog Fejes Mihály (gyalog szokott a tanyára járni, daczára, hogy igen messze van). — Igazságkereső Kristó Mihály. — Sodró Kristó Mihály. — Veszött Tóth Samu (a dühödt vagy másként megveszedett jószágokat szokta gyógyítani). — Kis-csizmás Varga Sándor. — Pinkó Tóth Ferencz. — Viszkola Tóth Mihály. — Tánczos Tóth János. — Fantetű Tóth Sámuel. — Nyaló Tóth Sándor. — Förfeteg Olasz János. — Bús Fejes Mihály és Bús Elek Imre (lefelé néznek, mikor mennek). — Pipás Varga József (mindég pipál). — Csirkés Varga Mihály. — Szöglet Kis Péter. — Semmi Kis János. — Vontszömű Juhász Ferencz. — Dadri Szabó János. — Ur Szabó János. — Mőnekült Szabó (a neve Somogyi János; 1848. került Vásárhelyre). — Notás Szabó Pál. — Dalli Szabó Mihály. — Rőszketősfejű Szűcs Ferencz. — Nyekögő Szűcs Ferencz.

(Holdmező-Vásárhely.)

KOVÁCS LAJOS.

Népdalok.

Kapum előtt egy mély árok,
Utánna többet nem járok.

Szeretőt mást is találok,
Kível kedvemre sétálok.

Tunya apró halat fogni,
Nehez szálkájától enni.

Tunya szeretőt tartani,
Nehez igazra találni.

Tunya szeretőt találni,
De nehez tőlle elválni.

Volt szeretőm kettő-három,
Mindén úczán tizenhárom.

Ha most nincsen, azt sé bánom,
Ád az Isten, csak azt várom.

(Klérse.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. OKTÓBER 15.

X. füzet.

HELYESÍRÁSUNK REVÍZIÓJA. ✓

II. Mai helyesírásunk szabályai.

A minap a betűírásnak természetéből és történeti fejlődéséből arra a következtetésre, illetőleg elvre jutottunk, hogy észszerűleg csak egyetlen egy föladatot tulajdoníthatunk neki, s ez az, hogy a szónak valamennyi hangját láthatóvá tegye. Láttuk azonban azt is, hogy egyrészt a magyarul íróknak élénkebb nyelvérzéke (melynél fogva azt írták *uimadság*, *menekődhetik* stb. e helyett *vimáccság*, *menekőthetik*), másrészt a grammatikusok okoskodása (különösen Geleji óta) lassankint érvényre juttatott egy másik elvet, mely az egyszerű hangleírással sokszor homlokegyenest ellenkezik, t. i. azt, hogy az összetett, származott és ragozott szavakat úgy írjuk, hogy elemeiket tisztán meg lehessen különböztetni.

Ennek a szófejtegető írásnak volt egy szándéktalan, természetes határa, és egy másik határa, melyet az író közönség, a túlzó etymologizálást megsokalván, tudatosan húzott. A természetes határt a grammatikusoknak hiányos tudásuk vontá meg. Ők nem tudták például azt, hogy a *ront* és *romlik* igéknek közös alapszava *rom*, hogy tehát az előbbi elemei szerint így kellene írni: *romt* (ép olyan míveltető ige, mint *teremt*; *romt* elő is fordul a nyelvemlékekben). A *tegyem*, *higgyem*-féle alakok ő nekik egyszerűen rendhagyók voltak; az ilyeneknél pedig nem tartották szükségesnek a további magyarázatot, s így nem is jutott el odáig, hogy ezekben a *gy* hang *j* helyett, azaz a fölszólító mód jellemző mássalhangzója helyett áll, és

hogy az igető *tév-* és *hiv-*, hogy tehát e két szót fölfejtve így kellene írni: *tévjem*, *hívjem* e helyett *tegyem*, *higgyem*. Nem tudták azt sem, hogy *roncsol*, *boncol* a *ront* és *bont* szavaknak gyakorító származékai, hogy tehát így kellene őket írni: *rontsol*, *bontszol* (mint *tapsol*, *vonszol*) vagy inkább *romtsol*, *bomtszol*.

A másik, a tudatosan vont határnak tulajdoníthatjuk, hogy nem írjuk p. *jöv*, *jövnék*, *jöttem*, *örömmel*, *házzal* stb. ezek helyett: *jő*, *jönnék*, *jöttek*, *örömmel*, *házzal*; ámbár Geleji és mások — nem, mint mondani szokták, túlzásukban, hanem mint a higgadt bírálónak el kell ismernie, következetességükben — az előbbi írásmódot követelték.

Minthogy így a szófejtési elv a gyakorlatban számos kivételt tűrt meg és sokszor lemondott a maga jogáról, úgy látszik, még soha senki sem gondolt rá, vagy talán senkinek nem sikerült pontos, határozott szabályokba foglalni azon eseteket, melyekben a magyar szavakat nem egyszerűen hangzásuk szerint, hanem a szótani elemek tekintetbevételével írjuk le. S így a magyar helyesírás mindeddig — azt mondhatjuk — nem kimondott (legalább nem világosan s nem tudományosan kimondott) szabályok, hanem tisztán az esetleges közszokás eredménye. Kísértsük meg tehát mi a tudományos hangtan fölfogása szerint csoportosítani ezen irodalmi közszokás tényeit.

I. Ha lágy mássalhangzó kerül kemény mássalhangzó elé, akkor a lágy helyett is keményet ejtünk, s viszont, ha kemény kerül lágy elé, a kemény helyett is lágyat ejtünk; mert az általános magyar kiejtés kemény hang előtt csak keményet kedvel, lágy előtt csak lágyat, s így a két hang közül mindig az elsőt a másodikhoz hasonítja. — Ezt a hasonulást írásunk nem tünteti föl, ha két szó, vagy alapszó és képző, vagy tö és rag találkozásakor áll be: azt mondjuk *fokta*, de így írjuk: *fogta*, *nyukszik* helyett azt írjuk *nyugszik*, *virákcserép* — *virágcserep*; *atta* — *adta*, *patka* — *padka*; *étykor* — *egykor*; *dopta* — *dobta*, *egyépkor* — *egyébkor*; *aszt* — *azt*, *hoszta* — *hozta* | *ragd a sarogba* — *rakd a sarokba*, *lagzi* — *lakzi*, *kabzi* — *kapzi*; *erezd el* — *creszd el*, *kerezségél* — *keresgél*. — Nem tudják vagy nem

érzik elég élénken az alkotó elemeket s azért a hangzás szerint írják e szavakat: *küzd* (azelőtt *küszd*, *küszöd*), *szerkeszt* (azelőtt *szerkeztet*), *lélegzik* (*lélekkzik* is), *aggat faggat szaggat* (*akgat fagkat szakgat* is néha) stb.

II. A hasonulásnak egy másik esete az, hogy az orrhangok alkalmazkodnak a rájuk következő mássalhangzóhoz artikulálás tekintetében. Ha *n* kerül *p*, *b* elé, *m*-nek ejtjük, mégis *n*-nel írjuk: *azonban* — *azonban*, *homban* — *honban*, *haszomból* — *haszonból*. — Írnak *külömbiséget* is, *különbséget* is. Nem oly tudatosak az elemek ezekben: *ront*, *bont*, *önt* (*rom-t*, *bomt*, *ömt*) stb.

III. *T*, *d*, *l*, *n* a foghangoknak legközöségeesebb osztályát képezik, s úgy keletkeznek, hogy nyelvünket a felső fogsor töve fölé szorítjuk. A *j* s a német *ich*-beli hang artikulálásánál nyelvünk ínyünkhöz közeledik; azért ínyhangoknak nevezik ezeket. E két hangsor helye közt történik a *ty*, *gy*, *ly*, *ny* hangok artikulálása; azért fogínyhangoknak (dentipalatálisoknak) nevezik ezeket. Már most általános törvény a magyarban, hogy ha a *t*, *d*, *l*, *n* hangokra *j* következik, akkor sem ama foghangokat, sem emez ínyhangot nem ejtjük tisztán, hanem az illető fogínyhangot ejtjük helyette (még pedig úgy, hogy két magánhangzó közt a posztio megmarad: *tly*, *ggy*, *lly*, *my*). — Írásunk ilyenkor mindig az eredeti *tj*, *dj*, *lj*, *nj* hangcsoportokat állítja vissza; tehát *hantya* helyett azt írjuk *hantja*, *futtya* — *futja*; *kargya* — *kardja*, *aggya* — *adja*; *nyallya* — *nyalja*; *fonnya* — *fonja*, *katlannya* — *katlanja*.

IV. A *c* és *cs* hangok igaz, hogy *t-sz* és *t-s*-ből állnak, de az ezekben hangzó *t* rövidebb ideig tart, mintegy redukálva van, s a versben nem okoznak e hangok pozíciót (*ā cīcāt* anapaestus); azért jogosult e hangoknak egy jeggyel való írása (*c*, *č*). Ha a *t*, *d*, *gy* hangok kerülnek *sz* vagy *s* elé, akkor mindig ezt a *c* vagy *cs* hangot ejtjük, de azért *tsz*, *dsz*, *gysz* vagy *ts*, *ds*, *gys* betűket írunk: *haccor* — *hatször*, *teccik* — *tetszik*; *acc* — *adsz*; *hacc* — *hagysz*, *éccer* — *egyszer* | *mencség* — *mentség*, *mulactság* — *mulatság*; *zöltség* — *zöltség*, *vaccság* — *vadság*; *éccség* — *egység*. — A *boncol*, *roncsol* szavakban elveszett a *-szol*, *-sol* képzők tudata (*bontszol*, *rontsol*).

V. A *ty* és *cs* hangok közt csak az a különbség, hogy a *ty* kiejtésénél nyelvünknek valamivel hátrább eső részével érintjük a szájpadlásnak is valamivel hátrább fekvő részét, mint a *cs*-nél. Tehát a *cs* kiejtése természetesen valamivel könnyebb, mint a *ty*-é. Azért közönséges dolog, hogy gyermekek *kutya*, *gatya*, (*látjuk*) *låttyuk* helyett azt mondják: *kucsa*, *gacsa*, *láccsuk*. V. ö. *karityál* és *karicsál*, *kesztyü* és *kescsü* Ny. V. 231. Azért mondjuk a fölszólító módban (*bontjon*, *fűtjön*) *bontyon*, *fűtjön* helyett *boncson*, *fűccsön*. — De itt a *cs* hangra megtartottuk a régi *ts* jelölést s azt írjuk: *bontson*, *fűtsön*, úgy hogy az itt történt hangváltozás egészen más színben tűnik föl, mint ha önálló *j* s-re változott volna; (pedig ez a magyarban soha sem történik).

VI. A csángók és palócok mondják még *vérrel*, de általában így mondjuk: *vérrel*. Itt tehát a *v* elmarad (nem „*r* lett belőle“!), csak hogy azon kívül más változás is történik: az *r*-et erősítjük, hosszabb ideig hangoztatjuk. Ez az erősítés mintegy pótolja az elveszett *v* hangot, azért pótló erősítésnek nevezem, nem hasonulásnak. Néha az elveszett mássalhangzót nem a következő mássalhangzó erősítésével, hanem a megelőző magánhangzó nyújtásával pótoljuk s ezt akkor pótló nyújtásnak nevezzük, pl. *volna* h. *vóna*: *öltözik* h. pótló nyújtással szokás mondani *ötözik*, de néhol pótló erősítéssel azt mondják *öttözik*; ép így **jövnek* helyett *jőnek* p. nyujt. és *jönnek* p. er.

Ilyen pótló erősítés esetében az elveszett hangot csakugyan nem szoktuk kiírni, hanem az erősített hangot kettős betűvel írjuk, tehát föladjuk a szófejtő írást s hangzása szerint írjuk a szót: *örömvél — örömmel, diadalval — diadallal; iszja — issza, húzja — húzza, mosja — mossa; öcsje — öccse, Jézusja — Jézussa, sassa, kobozza* stb. Aranyánál, l. Ny. VI. 165., *tavasza — tavassza*, Debr. M. Figyelő 1876., 56. l. („Falu rosszsa“ a népszínház hírdetésein, csakhogy a *rosszat* már magát is erős *s*-szel ejtjük s írjuk); *vagynak* v. *vadnak — vannak, jönnek — jönnek, ivni — inni*. — Mégis vannak itt is olyan esetek, melyekben, elég következetlenül, nem hangzása, hanem elemei szerint írjuk a szót: *hánnya* helyett azt írjuk *hányja, hunnya — hunyja; haggya —*

hagyja; attya — atyja, bátya — bátyja; amya — anyja; s a szó képzésben mindig: igasság — igazság, kösség — község, egésség — egészség. (V. ö. issza és hány-ja, öccse és aty-ja.)

Az előadott hat pontba, illetőleg helyesírási szabályba, foglalható össze mind az, a miben a magyar helyesírás a hangleírástól eltér s az úgynevezett szófejtési elvet követi. Látjuk és nem tagadhatjuk, hogy a közszokás, öntudatlanul is, meglehetősen következetességgel állapodott meg az összetett, származott és ragozott szavak írása módjában. S a ki a hat pont elején előadott hangváltozásokkal tisztában van, annak egészen világos képben tűnnek föl mai helyesírásunk tényei. Mindössze csak egynéhány következetlenség megszüntetése (különösen a VI. pont végén kimutatott ellentmondás elhárítása) volna szükséges, hogy a most dívó helyesírás szófejtő szabályai egészen következetes rendszert képezzenek. Akkor is azonban mindig meg fog maradni az a baj, hogy a ki az előadott hangtani törvényekkel vagy pedig az illető szavak nyelvtani szerkezetével nincs tisztában, s a ki nem is olvasott annyit, hogy a szokásos írásmód önkéntelen rá ragadt volna: soha sem fog „helyesen“ magyarul írni, hiába tanulta meg a betűket gyermekéveiben.

Csak azon eseteket állítottam össze, melyekben a szófejtés elve jutott uralomra a hangírás elve ellen; a takarékoság elve (*egyet, ahoz* stb.) sokkal jelentéktelenebb s már csak azért sem kíván bővebb tárgyalást, mert helytelensége elég szembetűnő s nem sok bizonyításra szorúl; s így elég, ha itt csak megemlítjük.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Uteza.

A történeti nyelv fontossága ma már fölül áll minden kétségen; s mi az „ósdí“ nevet, a melyet a régi nyelv átkutatásának sürgetéséért s a benne levő adatok fontosságának hangsúlyozásáért kaptunk, inkább megtisztelő címnek vesszük, mint annak, a mi akart lenni, hitelrontó gúnynévnek.

A régi nyelv adatai különösen két tekintetben válnak jelentősekké; először, hogy néha teljesen homályos kérdésekre világot derítenek; másodsor, hogy a lelkismeretesen teljesített s már előbb végrehajtott kutatásokat s megállapításokat hathatósan igazolják. Csak mindegyikre egy példát.

Vegyük az *esztendő* szót. A történeti nyelv támogatása nélkül aligha boldogulhatnánk vele; az ő gyámolításával azonban a kívánt sikert teljesen megaratjuk.

Nézzük az ide vonatkozó adatokat. Jordánszky codex: „Es teleek be az vtan ezten nap: impletique sunt septem dies (19.) Oth ezten napigh lakozanak: demorati sumus diebus septem.“ (773.) Erdy codex: „Ott egheez ezten napyg temetetlen hagyaaak.“ (412.) A Peer cod. megfelelő helyén „ezten nap“ helyett „heeth nap“ áll. (33.) Az Erdy cod.-ben előfordul még a 627. lapon „ezten nap“ („Ez may napnak elette ezten nappal.“) s a 446-ikon „ezten peentők“ („Harmad ezten peentőkön esmeg yeleneek.“) Régi Magyar Nyelvemlékek: „Az menyekőző napy a ez iwendew kedhez ezten nap. (II. 103.) Ez jőweő wasarnapra gywlesth hyrdetek, azaz, ezten wasarnapra.“ (283.) Telegdi: „Megmutattyuk várd meg csak, ha az úr isten hozzá segít eszten ez napon.“ (Préd. I. 493.) Molnár Albert: „eszten ez nap: octavo ab hinc die.“ Ez adatokból, a melyeket még jóval lehetne szaporítani, kettő világos; először, hogy az *esztendő* összetett szó s hogy *esztén* és *idő* elemekből áll; másodsor, hogy az *ezten* szó jelentése „hic ipse“, s a nap és idő szókkal kapcsolatban bizonyos időkört, az elsővel octavát, a másodikkal dies anniversarius-t jelel, a mint ezt már Mátyás Flórián a Nyelvtud. Közleményekben (III. 336—337. s 341. l.) helyesen kimutatta.

Budenz József kimutatta, hogy a *jov*-nak (*jova*, *java*) *v* hangja eredetibb *m*-ből támadt. (Nyr. I. 249.) S e megállapítást igazolja a Ferencz legenda következő helye, mely az eredetibb *jom* alakot megőrizte: „menden y o m balol: de omnibus bonis.“ (48. l.)

Lássuk most az *utcza* szót.

Ez nem csak az utóbb említett esetre nézve fontos, hanem nevezetessé válik még az által is, hogy népetymológiára nyújtott alkalmat, a mely azt az *út*-tal tette kapcsolatba, s hogy ennek következtében különösen a *mércze*

(= egy negyed véka) támogatásával alapot szolgáltatott a kicsinyítő *cza cze* képző életbeléptetésére s a *tár-cza, tál-cza, él-cze* (élcz) szók megalkotására.

Miklosich a magyar *utcza* szót hathatós okoknál fogva szláv kölcsönvételnek mondja, a mely az *ulica* szóból vált *úcza* vagy *ucczá*-vá. Ezt a megállapítást — ezzel nem azt mondjuk, hogy a többit nem — zokon vették az „ős, eredeti, tiszta, szűz magyar nyelv“ hirdetői, s erősen kikeltek az *utcza* magyar voltának védelmére. A NSzótár így beszél: „Világos, hogy az *utcza* szónak gyöke a járáskelésre szolgáló *út*, melyből kicsinyítő *cza* képzővel lett *ut-cza*, mintegy kisebb út, honnan a hosszabb és szélesebb *útczák* neve csakugyan *út*, mint Pesten a *váczi, kerepesi, üllői* utak. Hasonlónak látszik hozzá a cseh-tót *ulica*, és az udvart jelentő szerb *ulica*, mely az *aula* szónak módosítása. E találkozást a véletlenség művének tartjuk. Különben is csak a képzők azonosak, nem a gyökök.“

Kérdezhetnők először, hogy miért „világos, hogy az *utcza*, — vagy a mint NSz. írja *útcza* — gyöke az *út*“; azért-e, mert a régi művekben legtöbbször *vcza* vagy *vtza* (*tx=cz*) alakban fordul elé? Vagy talán azért, mert a *cza* képző világosan mutatja az *út* gyökeret? De hisz akkor a *pál-cza* is világos, hogy Kis Pál, *mongoli-cza* = kis mongol, *ló-cza* = kis ló, *der-cze* = kis dér, *kenderi-cze* = kis kender, *kan-cza* = kis kan, és *kukori-cza* = kis kukori. Kérdezhetnők másodszor, miként bizonyítják be a NSz. írói, hogy a nagy folyók rendszeren nagy városok felé veszik útjukat? Mert a NSzótárnak előbb volt a *váczi boulevard utcza*, s csak aztán nevezték el *váczi útnak*, mikor már a Gyertyánffy, marokkói s a többi házak föl voltak épülve (v. ö. „honnan a hosszabb és szélesebb *útczák* neve csakugyan *út*.“) Kérdezhetnők harmadszor, ha annyira bizonyos — pedig bizonyos, mert ősünk tudvalevőleg kiváló kereskedő nép voltak, s különösen tömérdek fát szállítottak Afrika belsejébe — hogy a magyar „*fa*“ szóval rokon takele nyelven Afrikában: *fa*“, s ha ebben a véletlenségnek még árnyéka sincs, miért véletlen épen az *uccza* és *ulica* találkozása? Bizonyosan azért, mert a szlávok tőlünk messze, messze, valahol Ausztrália legjáratlanabb vidékein tanyáznak. Mondom, mindezt s még több mást is

kérdezhetnénk, ha nem tudnók, hogy a Nagy Szótár nem azért nagy szótár, hogy ily kicsinységekkel törődjék. Azért csak a legszükségesebb mondani valókra szorítkozunk.

Ha valamely közvetlen érintkezésben álló két vagy több nyelvben kimutathatólag ugyanazon hangelemekből álló s jelentésében egyező szó megvan, kivált ha az kulturális szó, kétségtelennek vehető, hogy az egyik vagy másik nyelv kölcsönzött.

Az *utcza* szó pedig mind birja e kellékeket. Csak egyet kell kimutatnunk, mert a többi világos, a hangelemekben való egyezést.

A magyar a szláv szavak hangsúlytalan *i* hangját legtöbbszörte elhanyagolja: szl. *palica*: *pálcza* s népiesen *pácza*; ószl. *sulica* (hasta): *sžúczza* (lancea — többször a Bécsi codexben.) E szerint az *ulica*-ból lett először *ulcza*, aztán *úczza* és *uccza*.

S most következik, a mi a kérdést Miklosich javára dönti el, a mi az ő kimutatását igazolja, a régi irodalom, melynek egyik helye ezt az átmenetelül szolgáló *ulcza* szót megőrizte. A hely így hangzik: „Mi (Nagyszombati) biro es tanats vettek megh ez Jacob Zigiarto hazat Zent Janos Vltiaban (= Szent János ulczában) ft. 210.“ (Régi Magy. Nyelveml. II.

Márvány.

Ha a *márvány* eredetije felől kérdezősködünk, nem hiszem, hogy akadna literátus ember, a ki legott rá ne mutatna a latin *marmor* szóra: magyar *márvány* = lat. *marmor*. S hogy a kettő egy, ezt oly természetesnek találjuk, a mint a „Magyar nyelv rendszere“ azt, hogy a „*kukac*“ szó *kuka* (= néma) tö és *c*z finomító képzőből áll: *kuka-cz* = *n é m á c s k a*.“ (52. l.) S megnyugszunk benne; s ha olvassuk a NSzótár magyarázatát róla, hogy „e szó egy a hellén *μαρμαρος*, lat. *marmor*, ném. *marmor*, tót *mramor*, francz. *marbre*, tör. *mermer*, perzs. *marvah* nevekkal“, habozás nélkül igent bólintunk rá, különösen ha a „felsőbb nyelvész“ fejedelemségének hívei vagyunk, a hol a *marmor*-beli *mor* ép oly könnyen változik át *vány*-nyá, mint Jupiter istenkedése korában Ino ünnö-vé vagy Philomela fülemülé-vé.

Hogy a *márvány* nem egyenest és közvetlenül a *marmor*-ból való, a ki csak valamennyire is jártas a szó-kölcsönzések történetében s ismerője nyelvünk hangtörvényeinek, az előtt első tekintetre kétségtelennek tűnik föl. A *komor*, *gyomor*, *hámor*, s különösen a kölcsön vett *or* végű szók nagy serege (rektor, prókátor, pásztor, kántor sat.) mind arról tanúskodik, hogy nyelvünk nem idegenkedik a *mor* végzettől; a változás tehát, a melyet a magyar ajk a *marmor* szón végrehajtott volna, legföljebb a két *r* hang dissimilációjában nyilvánult volna (*Barbara: Borbála; Bernard: Bernáld, Bernát; barbér* (barbier): *borbély*); úgy hogy ha a latin szót vettük volna kölcsön, az minden valószínűséggel ma *mármoly*-nak hangzanék.

A *márvány* képmását tehát nem a latin, hanem valamely más nyelvben kell keresnünk; s véleményem szerint megtaláljuk a német nyelvben, a bajor dialectus *marwel*, *marwelstain*; *marweln*, *marwelieren* szavában (Schmeller. Bayer. wörth. 620. l.) Hogy a mély hangra következő végszótagbeli *e* hang a magyarban legtöbbszörte á-vá lesz, bizonyítják: *schaffer*: sáfár, *kreuzer*: krajczár, *wagner*: bognár, *vorreiter*: fullajtár. E szerint tehát a *marwel*-ből lett *marwály*, *márvály*. A *márvály*: *márvány*-féle hangváltozásnak teljesen hű példájával szolgál a *sármály*-ból (sármáló) lett *sármány* szavunk. (V. ö. még *lapály*: *lapány*. Nyr. II. 93.)

Levente.

A *leventé*-t, epikusainknak eme járatos, kedvelt szavát a nyelvújításnak köszönhetjük. Ama szók sorába tartozik, a melyeket újítóink — bár többször tették volna! — a régi iratok homályából szerencsés kézzel kiragadva az élet friss levegőjének adtak át.

A *levente* mai jelentése „deli, ifjú hős”; s e szerint teljesen megközelíti a „lovag” fogalmát. A szó a régi irodalomban igen későn, s először és egyszersmind utóljára Zrinyinél lép föl, a ki e szót elvitázhatatlanul „hős” értelemben használja. Hadd bizonyítsa néhány hely. „Vitéz Zríni szavával megbátorkodtak az egész szigetvári vitéz *leventák*. (Szig. vesz. V. 36. versszak.) Ihon Deli Vid is, törökök ostora, jin maga utól, hatalmas *leventa*. (V. 59.) Ez (Deli Vid)

volt szigeti leventáknak virágja. (V. 62.) Erre Badankovics kegyetlenb medvénél, megyen visz félelmet. Heában Embrulah kilövi puskáját, mert meg nem találja az horvát leventát.“ (X. 57—58.) sat. S ezzel a *levente* vagy eredetibb alakjában *leventa* szó története — legalább az eddigi adatokra támaszkodva — be van fejezve.

A szót, véghangja kopását leszámítva, hasonló alakban, de merőben elütő jelentéssel megtaláljuk még egy régi munkában: „Politica Philosophiai Okoskodás-szerént való rendes életnek példája.“ 1674. A két hely, a melyben előfordúl, a következő. „A nyelvességh felettéb való bolondságnak követe. Légy azért mint kevesen Philologus; nem mint sokan Logophilus, sokat hallasz? elhiheted; od magad, mindent ne hidgy; felette nagy leventség h. Domicianus Császár az hízkelkedőknek atta vala füleit, mindeneknek hit: magok a Prokátorok félben hagyván causájokat vagy felvet igyeket titkos panaszokra fakattak és fondorkodásra atták minden elméjeket. Felette levent Császár, leventségének vétkével egész birodalmának nehézségére volt. (C. 11.) Ne tánczoly leventül Macedoniai Phileppel, ne is énekely csintalanul Caligula Császárral.“ (D. 9.)

E helyekből a *levent*, *leventség* jelentését ha biztosan meghatározni nem is, de megközelítve eltalálni, úgy hiszem, lehet. „Leventség mindent hinni; leventség a hízkelkedőkre hallgatni“ nagy valószínűséggel annyi mint oktalanság. „Leventül tánczolni“ pedig alkalmasint illetlenül, szilajul, féktelenül.

A legelső elénk tolakodó kérdés itt az, vajjon Zrinyi *leventá*-ja s az utóbbi *levent* egy és ugyanazon szó-e vagy nem. Ismerve egyes szók jelentésének néha nagyon is merész szerteágazásait, nem mondunk felötlőt vele, ha azt állítjuk, hogy a két szó egy lehet. Az eredményt a további kutatás adja meg.

A *leventa* személynév levén, ha egyéb momentumokat mellőzünk is, már maga a *ta* (της) végzet idegen még pedig a *prófeta*, *poéta* (προφήτης, ποιήτης) irányadása szerint valószínűen görög eredetre mutat. A szót a régi nem, de ismeri a közép s az új görög nyelv: „λεβέντης: praedo, λεβεντιάζειν: praedari.“ (Du Cange Gloss. med. et inf. Graecitatis.) Az új görögben: λεβέντης: freiwilliger bei

der türkischen marine; räuber, verwüster; brav, tapfer; λεβεντία: räuberei, verwüstung; unverschämtheit; λεβεντεύω: és λεβεντιάζω: rauben, plündern.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a *leventa* szó κατ' ἐξοχήν Zrinyi szavának mondható, a ki nemzetségére nézve horvát volt, nem lépünk vak ösvényre, ha a szót a déli szlávoknál, s talán tovább az olaszoknál is nyomozzuk. Karadzity szótára a *leventa* szót följegyezte, de jelentést nem, csak a következő idézetet csatolja hozzá: „Pod njim sjedi Leventa; na krilu mu Latinka“: Alatta ül (a vagy egy?) Leventa, ölében az olasz lány — s a szót solemnis-nek nevezi. Eléfordúl még nála a „*levantovati: otiani*“ ige s *levantovanje: otatio*“ főnév. A horvátban szintén járatos a *levantovati: otiani* ige. A bolgárban (Mikl. Fremdwörter.) *leven: juvenis elegans*.

A rumunyan *leventu: heros*. (Roeszler. Fremdw. im Rumänischen.)

A szó az olasz nyelvben is használatos: *leventi: verschmitzte, erfahrene seeleute; corsaren, freibeuter*.

Állítsuk immár egybe s osztályozzuk a *leventa* szó jelentéseit.

1) Tengerész, még pedig török önkénytes az új görögben, ügyes, ravasz az olaszban.

2) Rabló a közép és új görögben; tengeri rabló, kalóz az olaszban.

3) Vitéz, hős az új görögben, magyarban, rumunyan s valószínűen a szerbben; deli ifjú (hős) a magyarban és bolgárban.

4) Szentelen az új görögben, naplopó a szerb-horvátban, s oktalan, szilaj (?) a magyarban.

Ez egybeállítás, úgy hisszük, följogosít immár arra, hogy a mit föntebb még csak lehetőségnek mondottunk, most valónak állítsuk, azt t. i., hogy a Zrinyi-féle *leventa: hős* s a névtelen szerzőnek *leventeje: oktalan, féktelen* az elütő jelentés ellenére is együvé tartoznak, hogy valóban egyek.

A jelentésfejlődés egyszerű és természetes. Fejtegetés helyett csak egy pár analog példát mutatunk be.

Betyár. A magyarban: 1) „réde g (nőtlen) legény,

ki hív s becsületes szolgálatja után egy kis pénzre tett szert, s bérbe jár dolgoztatni; 2) zabolátlan, kevély, paraszt; 3) szolgálaton kívül csapongó ember (Tájsz.); 4) *advena rusticans utriusque sexus*; a Hegyalján van betyárlyány is; ott férjfiak és lyányok is betyárkodnak, betyárosan élődnek és tengődnek (Kassai); 5) alsó Duna mentében hajóhúzó emberek; 6) alföldön leginkább nőtelen, csavargó legény, ki holmi csínyokra, lopásokra hajlandó. (NSzótár.) S a mit a szótárak kifeledek, 7) hős, bátor, vitéz; pl. Betyár vagyok, szabad gyerek, egy-kettőtől nem is félek. (Népk. Gyűjt. I. 301.) — és számtalanszor népdalainkban. A szerbben: 1) *betjar*: coelebs; 2) oly katonák, a kik más helyről jöttek Szerbiába; 3) zsellér. A törökben: „*bekiar*: nőtelen, legény”. (NSz.)

Huszár. A magyarban: lovas katoná, különösen a vitézség, derékség kiemelésével (v. ö. „amúgy huszárosan”). A szerb-horvátban: *rabló*.

Hajdú. A magyarban: 1) „miként az 1514-diki 60. és 61-ik törvénycikkelyekből megtetszik, barompásztorok (bubulci) valának”. (NSz.); 2) poroszló. A szerbben: „*hajduk*: strassenräuber (in diesem lande [= Serbien] weniger abscheulich, und näher dem heldenmuthé)”. (Kar.) Az ó-oroszban: *eques*, s tájszólásilag: *mercenarius*. (Mikl. Fremdw.)

A mi a *lerenta* származását illeti, Du Cange a szót *Levante*-ra vezeti vissza, mondván: „*Λεβέντης* ex Ital.(ico) *Levantino*”. Miklosich is ilyesmit gyanít, midőn azt mondja: „Ein dunkles wort, vielleicht zusammenhängend mit *Levante*”. (Fremdw.)

SZARVAS GÁBOR.

JÁRULÉK-MÁSSALHANGZÓK A MAGYARBAN.

Nagyon közönséges tünemény a nyelvnek hangbeli változásában, hogy valamely hang, akár magánhangzó, akár mássalhangzó, rövidül, gyöngül, sőt egészen elvész, mert a beszélők többnyire hanyagúl, gyöngén, elhamarkodva ejtik a szavakat s egyes hangokat, sőt egész szótagokat

elnyelnek (v. ö. „Tom“ Lehr Alberttől). Ritkább az a tüne-
mény, hogy valamely hangot megnyújtva vagy erősítve
ejtsünk, vagy épen, hogy olyan hangokat ejtsünk, melyek
eredetileg ott sem voltak, oda sem valók a szóba. Az
ilyen járulék-hangokat anorganikus hangoknak vagy
parasitikus hangoknak nevezik; magyarul egyszerűen
járulék hangoknak nevezhetjük. Összeállítom itt jegyze-
teimből azokat az eseteket, melyekben egész bizonyossággal
vagy legalább a legnagyobb valószínűséggel kimutathatók
ilyen járulék mássalhangzók a magyarban. E jegyzék
természetesen nem teljes, s csak azért teszem közzé, hogy
nyelvészeinket figyelmeztessem e jelenségekre, és hogy arra
indítsam őket, hogy saját e nemű észrevételeiket is közöljék.
Még pedig minden fiziologikus magyarázat nélkül állítom
össze a tényeket s legfőllebb egy-egy hasonló jelenséget
idézek más nyelvekből.

I. Szó elején magánhangzó előtt járulék *h*-t
találunk ebben: *huborka* (Nógr. Ny. IV. 287., II. 177.) e *h*.
uborka, *ugorka*, szl. *ugorek*;? „*holyan*: olyan (nem milyen?
A szerk.)“ IV. 43.; *hintett neki* (intett, Örség) II. 472.; *uh*
husztunk áti úgy usztunk át, *átihusztak* (u. o.) II. 176.; *ha ki*,
ha hun, *ha méllik* (Göcsej) II. 370., 371., 179.

j-vel ejtik sokszor népdalban a névelőt: *jaż*, pl. II. 383.,
384.; csicz ki madár *ja* mezőre VI. 282.

Fölötte különösek az ilyenek: *Pista* (István); *Csicsa*,
Csicsó (István); *Panna* (Anna); *Pözzsi*, azaz *Pörzsi* (Örzsi)
Kriza 387.; *Pila* (Ilonka) u. o.; *Bandi* (András); *Bigna*
(Ignác) Kriza 386.; *Cöre* (Örzse) Ny. VI. 319. — Hogyan
lehetne ezeket magyarázni?

II. Két magánhangzó közt (v. ö. Lehr, Ny. V. 535.):
j leggyakrabban fordul elő, még pedig valamennyi nyelv-
járásban: Szlavoniában *válámi jaúlat* (állat) Ny. V. 62.; az
Örségben *ajok* (azok) II. 375., *szaľafőji* 144.; Hetésben
kőzepijik, *üdejig* 234., *budájér*, *barnájér* 383., *mőjöget* III.
319., *lőjöget*, *őjöget*; Soprony megyében *esztendőjig* IV. 562.;
a Bakonyban *pálinkájér* III. 372.; Perkátán *ára jalá* arra alá
II. 527.; Somogyban *cüjek*, *üjeg* (czövek, üveg) II. 375., 377.;
Duna-Almáson *lóján* (és *lőány*, *lány*) III. 279.; Szegeden
sokájig III. 30., *mönnyeji* IV. 178.; Kálmány L. pécskai

gyűjteményében („Koszorúk az Alföld vad virágaiból“ Arad, 1877.) nagyon sok ilyen alak van; Debreczenben *ájér* III. 563.; a palóczoknál *bijonyosan* (bizony) Pap gyűjt. 96.; Ugocsában *kontignácijós, koledijám* Ny. III. 372.; a széke-lyeknél *lējány* 554., *de j'az* II. 88. | Abafi tréfás népdalaiban: *a jis* 31., *kijesik* 22., *deják* 16., *csinátá jottan* 28., *sánta jördög* 82. | Telegdi prédikációiban: *leiendő* 135., 136. stb. — Más nyelvekben l. Kuhns Zeitschrift XXI. 13., Curtius' Studien VII. 222.

h: *piharez, pihóka, pihócza* (*piarcz* ol. piazza, *pióka* szl. piavka, *piócza* szl. piavica) II. 377., 561.; *csihán* e h. *csián* (csalán) l. V. 172. | (*v* kiesése által keletkezett hiátus betöltésére:) *rehös játék* vevős j. l. V. 172.; *éhégetü olaj* evegető, ennivaló V. 272.; *loak* és *lohak* lovak, *kümihes* kömíves II. 376.; *bihal* II. 176.; *kűhül* kívül (Moldva) III. 240.; *sáhos, sáholy* (és sávós, sávoly) V. 160.; „*Tóhér* (= tó-ér)“ helynév VI. 431.; *léhó* = *léü*, szl. *ljéu* (Leschka).

v: *rivája, rivátok* (e helyett riá, réjá) csángó, III. 384., IV. 432.; székely *ivándék* (csángó *vándék*) V. 378.) azaz **iándék, ajándék*; *dívó* II. 519.; *Tiradar* Theodor; *fuvar* e h. *fuar, főr* VI. 157., a német *fuhr* (v. ö. *suarcz* = ném. schurz); *jészoréta* II. 372.; *hóvér* **hóér*, hóhér, Kriza 475.

III. Szó végén magánhangzó után néha *n* járul a szóhoz: ide tartozik mindenekelőtt a szegedi *-hon -hön* (-hó -hö), azaz *-hoz -höz* helyett: „*fogáhon* ver minden garast“ III. 30., *férhön még* III. 278., *lábáhon* III. 320., lásd még III. 66.; — a székelyeknél *mán, immán* (e h. *má, immá*, azaz már, immár) III. 512., *minnyán* (e h. *mingrá, mingyárt*) IV. 322.; — talán ide valók ezek is: „az ki *örökkén* volt“ Zrínyiász I. én. 4. vsz., *örökkén él* 6. vsz., „*örökén jár*, mint az Orbán lelke“ Ball. péld. 3745.; végre: *abbun* iszik IV. 288. e h. *abbu* (abbul). — Ilyen járulék-orrhangot más nyelvekben is találunk: így a görög ige többesében az *ión -μεν* e h. *-με* (dór *-μεν*, indg. *-mas*); a kyprosi nyelvjárásban a magánhangzós tök egyesí genitívusában; a svajci „*won er is*“ (wo er ist) féle kifejezésekben; l. Curtius, Studien VII. 235., Kuhns Zeitschr. XII. 346.

IV. Mássalhangzó előtt; ide tartozik mindenek előtt az az eset, mikor egy gyöngé, mintegy redukált

dentális explosiva lép az ugynevezett sziszegő hangok elé, úgy hogy aztán *sʒ*, *s*, *ʒ*-ből *cʒ*, *cs*, *dʒ* (*c*, *č*, *ʒ*) lesz:

t járul az *sʒ* elé: *a*) szó elején: *cʒikra* e h. *sʒikra* VI. 172.; *cʒimbora*, régente *sʒimbora*, Mikl. 732.; *cʒinege* vagy *cʒinke*, *cʒirok*, és *cʒoboly* v. *sʒoboly* l. Mikl. 735. és 764.; *sʒikkad* és *cʒikkad*, *sʒulák* és *cʒulák* Ny. I. 232.; Budenz szótárában *sʒop* *sʒip* és *cʒipel* *cʒibál*, *sʒirtos* *sʒurtos* és *cʒirmos* | *b*) magánhangzók közt: *aszat* és *acʒat*, *pecér*, *prósʒa* és *porócʒa*, *pasʒita* és *pocʒéta* (Ny. IV. 559.), *kacʒor* *kacʒar* *kocʒor* és *kosʒor*, *fácʒán* ném. *fasan*, — mind ezek kölcsönvételek; továbbá: *pöcʒe* pösze II. 377.; *alamucʒi* *alamuszi* II. 371., 272.; *macʒat* Tsz. és *macʒatol* Ny. 130. a. m. *masʒatol*; *ricʒál* és *risʒál*; *ruccʒan* és *russʒan* IV. 69. | *c*) magánhangzó után szó végén: *kopacʒ* *kopasz* I. 455.; *gyugacʒ* *dugasʒ* II. 183.; *tikácʒ* *tikász* II. 373.; *árbocʒ* *arboš*; *atlacʒ*; *abrocʒ* I. 417. és *abrosʒ*, *laʒacʒ*, *martalócʒ* (szl. *obrusŭ*, *losos*, *martolos*); *kanavásʒ* és *kanavácʒ*; *tornácʒ* = *thurmhaus*? (Leschka); *firnácʒ* ném. dial. *firneisz* | *d*) mássalhangzó előtt, még pedig mindig *k* előtt: *fécʒket* I. 421., *fécʒek* MNyelvészet V. 76.; s ezekben a kölcsönvételekben: *tarasʒk* Corp. Gramm. 307. és *taracʒk*, *barasʒk* és *baracʒk*, *désʒka* és *décʒka* Ny. IV. 42. és *docʒka* II. 89., *palasʒk* és *palacʒk*, *palasʒka* *poloska* és *palacʒkféreg* IV. 276., *pulisʒka* és *pulicʒka*, *pocʒkom* (Mikl. 638.) | *e*) mássalhangzó után (kivált *n* után): *vonsʒol* és *voncʒol* Ny. I. 455.; *vánsʒorog* és *váncʒorog* Merényi, Dunam. népm. 64.; *elhalcʒott* *elhallszott* Ny. VI. 231.; *ajcʒu* *aszú* III. 326.; *koncʒ* (szl. *kasŭ*); *bajcʒ* *bajusz* I. 274.— L. ezekről még Ny. V. 29.; u. o. a lappból idéztem egy hasonló esetet (Bud. szót. 68. sz.).

Egy kissé hátrább artikulált *t* járul *s* elé: *a*) szó elején: *sekély* és *csekély*; *sajka* és *csajka*; *serpenyő* és *csérpenyő* Ny. IV. 42., Kriza; *csibár* *sivár* Ny. V. 571.; *sikkasʒt* és *csikkasʒt* I. 232. és *csiggasʒt* II. 184.; *suta* és *csuta* IV. 86. (szl. *sut*); *csűr* *scheuer*? Budenz szótárában egy szócsaládot képeznek *siet* és *csódiul* és *cselleg*, *sík* és *csísʒol*, *salyog* és *csillog* és *csillag* | *b*) magánhangzók közt nem találtam *s* helyett *cs-t*, kivéve a kicsinyítő képző *cs-jét*: *kövecse-t*, *tócsa* | *c*) szó végén magánhangzó után: *águcs* = *ágas*; *mókus* és *mukucs* Tsz., Ny. III. 182.; *bekes* és *bekecs* IV. 43.; *ordas* és *ordacs* I. 280.; ? *Inacs* *hegy* II. 282.; *micsmács* =

mischmasch I. 136.; ide tartozik a kicsinyítő cs: *kövecs*, *gubacs*, *varacs*, *kenőcs*, *tócsa*, *ólcá* V. 12., *tálcsa* V. 229. stb. (mert van kicsinyítő -s is és ez az eredetibb alak: *Ferus*, *Imbrus*, *Évuska*, *Betuska*, *Antuska*, *Zsigis* Krizánál; *hidas aklos*, *ólas* Ny. I. 231.; *lugos* I. NyK. XII. 105.; *kanos* herélt kan Ny. V. 472.; *kanzsa* Kriza 350. e h. **kansa*, v. ö. *emse*, és finn *emisä*; *sárgás*, *zöldes* stb.) | *d*) mássalhangzó előtt, még pedig itt is *k* előtt (mint fönt az *s*z h. *c*z): *macskura* Ny. II. 185.; *mucskota* VI. 180.; *ficskális* II. 278.; *heccs ki* (másutt *hücs ki*) hess ki IV. 32.; és a -*cska* -*cske* képzőben (van -*ska*, -*ske* is: *bariska*, *csibiske* IV. 425. stb.) | *e*) mássalhangzó után (itt is kivált *n* után): *emse* és *encse* V. 225.; *kiváncság* IV. 331.; *koráncsem* (*korántsem*) e h. *koránsem*?; *kurrens* és *kurrencs* Tud. Gyűjt. XVIII. 95.; *borcs* „köleszemhez hasonló bőrküteg“ = *bors*?

d járul *z* elé: *a*) két magánhangzó közt: *mazzag* és *madzag* MA. (*mozzag* Ny. IV. 563.; a szl. *vazák*); *idzad* VI. 172.; *ádádzik* II. 521. | *b*) szó végén (ilyenkor a *dz* megkeményedik és *c*z lesz belőle): *gacz* gaz I. 135.; *füdcfa* III. 382., *ficfa* V. 326. *füzfa* | *c*) *n* után: *péndz* pénz.

Valamivel hátrább artikulált *d* járul a *zs* elé (*n* után) e szóban: *indséllér* (*indzséllér*) e h. *inzsínér*.

Orrhang járul néhány esetben explosiva elé: *gémber*? NyK. XII. 101.; *ládég* = ládd-é, Kriza; *pázsit* és *pázsint*, szl. *pažitī*; *bogács* és *bogáncs*; *korbács* és *korbáncs* Ny. VI. 274. | a következő szótag orrhangjának visszahatásából magyarázható ezekben: *emplény* e h. *eplény*, szl. *oplen*; *handina* I. 421., MNyelvészet V. 163. e h. *hajdina*; *Anganet* Ágnes Ny. II. 224. — A *szombat* (héber *sabbát*) szó *m*-je nem a magyarban került bele, mert megvan a régi szlávban, sőt már az arami nyelvben is.

r hang csak *c*z, *s* és *l* elé járul: *a*) *c*z elé, főleg idegen szavakban: *piacz* és *piarcz*; *lécz* és *lércz* Tsz.; *agácza* és *agárcza* Ny. I. 374.; *saczol* (a német *schatzen*, *brandschatzen*; „a népet saczojják“ Kriza 419.) és *sarczol*; *nérczelek*, *reczézek*, *reticulum necto*, *texo* Simai K. a ném. *netz*-ből; *fércz*, *férczel* a ném. *fetzen*-ből? | *b*) *s* elé: *farsang*, *fársáng*, azelőtt *fásáng*, a ném. *fasching*; *tarsoly* (*tarsacska* Kriza 562.?) azelőtt *tassoly*, ném. *taschel*; *pörsöly*, *persely*, azelőtt

pössöly, pessely, német *büchsel*?; *karsamadíner*, a német közönséges *kaschama diner* (gehorsamer diener); *köröszű-korsú* Ny. I. 421., VI. 374. e helyett *kasúl* || c) l elé, még pedig rendesen úgy, hogy ll helyébe rl lép: *csoborló* e helyett *csobolyó* (nem a tótból, mint Miklosics mondja 110. sz. alatt, hanem a törökségből, l. fönt 226. l.); *sarlang* Tsz. e h. *sallang*; *sugarlás, sugarló* (s aztán *sugarol* is) MA. e h. *sugallás*; *csőrlő* e helyett *csőllő, csüvölő* MNYelvészet IV. 172.; *olcsorlom* Ny. IV. 218. és *ócsárlom* e h. *olcsóllom, ócsállom*; *bérteni* II. 116., V. 275., *bérlett* (Matkó) II. 71. e h. *bélleni, bélelni*. — Egy-két esetben más mássalhangzók előtt is találjuk: Szegeden és Győrött mondják *csalárd* IV. 329., VI. 272. e h. *család* (szl. *čelad'*) | *torhonya* V. 89. e h. *tohonya* (származását l. Bud. szót.). — *Borját bozza* és *bodza* mellett másképp próbáltam magyarázni Ny. V. 172.

j járul a keleti székelység némely vidékein sz, z, zs elé, különösen kettős sz és z helyébe lép jsz és jz (l. Kriza 557. és 562.): *hojszu, hosszú*; *hujza, akajza, szakajza* húzza stb.; *baggadojz, hujz* baggadozz, húzz Ny. VI. 231.; *elhojzam* III. 513., *hojz* (hozz) és *hojza ide* MNYelvészet V. 346., 361.; *ajszu* III. 326.; *bojza* V. 329. és Kriza 557. | egy-két közlő adataiban egyszerű sz, z, zs előtt is föllép ez a j: *tajszít, oisztán, tejszem, vejszem* (ezekben é-ből fejlődhetett a diphthongus, e h. *tészém, vészém*) *kalájsz*, Erdélyország *ajz* én *hajzám, rójszám* u. o. MNYelvészet V. 346; *bijzon, lejszakajza* Kriza 562. — Az utóbbiak talán az előbbieket analogiájából magyarázhatók. Az első csoportban *bojza bozzá*-ból lett, de a többi mind Budenz véleménye mellett szól, ki a MNYelvészetben (V. 361.) erősen gyanította, „hogy a j csak oly helyt áll, hol a z vagy sz után kellene következnie“. Ugyanis a fölszólító módnak még a bécsi és müncheni codexek korában *húzja, akaszja* stb. alakja volt, és *hosszú, asszú* helyett u. o. még megvan az eredetibb *hoszjú* és *aszjú*; sőt *hojszú* etymologice egy *hoj* igéből is magyarázható, l. Bud. szót. 118. l. — Figyelmet érdemel azonban a körülmény, hogy a mordvinban és a görögben egészen hasonló jelentéseket találunk: *esse*-ből *eise* lett az erza-mordvinban, l. Wiedemann gramm. 96.; és az eredeti *Μόνσα, *πάνσα (att. Μοῦσα πᾶσα) helyett az aiolok azt mondták Μοῖσα, παῖσα (talán egy közvetítő *Μέσσα, *πάσσα alakból;

az att. $\tau\acute{\iota}\delta\epsilon\iota\sigma\alpha$ ellenben $^*\tau\acute{\iota}\delta\eta\sigma\alpha$ -ból magyarázódik s az óattikai föliratokban csakugyan $\tau\acute{\iota}\theta\eta\sigma\alpha$, mint fönt *tészem*-ből *tejszem*).

Fölösleges *k* van ebben: *paksus* passzus Ny. V. 473.

V. Két mássalhangzó közt:

b, *p* szuródik *m* és *r* vagy *m* és *l* közé (l. magyarázatát s hasonló eseteket több más nyelvben Müller M. újabb fölv. 199.): *Imre* helyett *Imbre*, Kriza 117., *Embre*, *Imbrus* u. o. 386. | *Zemplén*, *Zemplin*, azelőtt *Zem-lun*?

p szuródott *m* és *t* közé ebben: *emptető* e. h. *emtető* „szoptató” Érdy cod. 103., *emptet* u. o. 44. — V. ö. lat. *emptus*, *sumptus* e. h. *emtus*, *sumtus*.

t, *d* szuródik különösen *n* és következő *sz*, *s*, *z* közé; *vonzol* vonszol, *kiváncság* kívánság, *péndz* pénz; ez az eset tárgyalva volt már fönt IV. alatt.

k lép föl *n* és *t* közt ebben: *Jacinkt* Jácint, Nyelvelmléktár II. XIII. l., holott máskor kerüli nyelvünk az *nkt* mássalhangzó csoportot: *pont*, *puntumos* punkt, punktumos h.

VI. Mássalhangzó után:

t járul sok *n*-nel végződő szóhoz: *szappant* Tsz.; *rubint*; *forint*; *rozmarintszál* Népk. Gy. I. 200.; *tulipánt* u. o. 184. és II. 294.; *kappant* MNyelvészet II. 412.; *lepínt* Ny. IV. 140.; *puszpánt* (szl. pušpán) Brassai Szépir. Figy. I. 435.; *forspont* vorskann; *figlimont* Flügelmann Ny. VI. 136.; *galacsín* és *gaiacsint* | következő magánhangzóval: *sájn*toba *sájn*ba II. 178.; *fájntos* | *l* után: *czolt* zoll III. 282. || *sz* után *tapaszt*, *arasz*t, *választ* II. 277., VI. 358 e. h. *tapasz*, *arasz*, *válasz*; *rekeszt* *rekesz* IV. 186.; *bibaszt*? II. 517. | *s* után: *fíristibe* II. 234. || kérdés, képző elem-e vagy csak járulékhang a *t* az ilyenekben: *csetert* III. 326., *csoport*, *göcsört*, v. ö. *cseter*, *csopor*, *göcsör*.

d (*gy*) is leginkább *n*-végű szókhöz: *belénd* (ószl. blēnū) *galand* e. h. *galan*, ném. galone; *girínd* görény IV. 425., 560.; *göringy*, *göröngy* és *göreny* | *bendé* benne V. 31. || *esztergárdol* esztergárol h. Pósa. Ny. VI. 404. || kicsinyítő képző lehet a *d* ezekben: *gerézd* ószl. gríz; *csombord* csombor, ószlovén čabrū.

g is szeret *n*-végű szavakhoz ragadni: *rozmaríng*;

puszpáng; villáng villám, Heltai, Cisio; *taláng, csáláng* Ny. V. 63.; *immáng* immán III. 512.; *igönteleng* igen stb.

s fejlődött a *t* mellett úgy, hogy a *t*-ből *c* lett, ezekben: *kalácza* korlát V. 35.; *Berczi, Marczi* Berti, Marti h. — A *kalitka* mellett élő dial. *kaliczka* *c*-je már a szláv-ságban is megvan (*kletka, klecka, klicka*), s így azt következtethetni, hogy már a szláv-ságból kerültek *c*-vel a következők is, melyeknek szláv eredetijét Miklosics csak *t*-vel v. *t'*-vel adja: *lapoczka (lopatka), kanót és kanóc* (*knot*), *kuczik, kuczko (kufik), pityóka és puczóka, pinty és pincz*.

s fejlődik a *ty* mellett (l. fönt a helyesírásról II.): *bontson bontyon (bontjon)* h. | szék. *kescsü* kesztyű | *kucsa* kutya. — Így lett az angolban (*nature*) *nētūr*-ból *nēcör*, (*section*) *sektion*-ból *sečen* stb.

zs fejlődik egészen hasonló módon a *gy* mellett úgy, hogy a *gy*-ből *ds* (š) lesz: a gyermeknyelvben *Dsula* Gyula, *dserék* gyerek, *addsa* adjál stb. | š helyett a keményebb č van ezekben: *acsarkodik, varancs, göröncs* e h. *agyarkodik, varangy, göröngy*.

r lép föl a *t* után e szóban: *bérétra birétrom* = lat. barretum, birretum.

SIMONYI ZSIGMOND.

A M A G Y A R N Y E L V

a természettudományokban.

Láttál már cigánykereket hányni? Örömdet találsz a kötél-tánczosok bakugrásaiban, vagy a nemes bajazzok ficzánkódásaiban, pofafintorgatásaiban? Vagy talán a daliás Paprika Jancsik elszánt tusái vívták ki különös tetszésedet? Ám jöszte velem! Én mindezeket megmutatom neked a varázs lámpa bűvös fényinél. Nagy élvezet, nagy gyönyörűség vár rád. A produkciót az emberi ész végzi.

A kik megalkottátok a magyar természetrajz bűvös-bájos nyelvét, mely kábít és andalít, mely édesebben hangzik, mint a „sphaerák zenéje“, ti nagy reformátorok üdvöz legyetek: Hanák és Mihálka! Valamíg Búgát szelleme örködik nyelvünk fölött, valamíg ő inspirálja a magyar természetrajzárók bölcseit, a ti nevetek élni fog, élni Hanák és Mihálka, ti spanyol csizmái, ti kificzamítói a magyar ifjúság józan eszének!

Valóban szégyenérzet fog el bennünket, ha meggondoljuk, hogy az eszefordultságnak ily csudálatos két példaképe az, a melylyel nem csak hogy a magyar természetrajzitanítók nagy része még maig is gyötri az ifjúságot s megmetéltet jőzan érzékét, hanem hogy a természetrajzi művek legtöbb írója is még mindig ehhez a szeméthalmazhoz folyamodik műszavakért.

(Mi szívesen meghajlunk Kriesch János tudománya előtt s készséggel elismerjük, hogy „A Természetrajz elemei” című munkája tudományos tekintetben kiállja a próbakövet, de kérlelhetlenül pálczát kell törnünk nyelve, különösen pedig műszavai fölött. Hogy e szókat nem ő készítette, hanem készen vette át, az egyáltalában nem menti őt. A közönség soha sem kérdezi, és semmi köze ahhoz, honnan és hogyan szerzi be valaki készleteit; hanem ahhoz elvitázhatatlan joga van megkövetelni, hogy azt a nyelvet, a mely sem egyeseknek, sem osztályoknak nem kizáró tulajdona, hanem közbirtok, hogy azt senki ne rontsa, se rontására okot ne szolgáltatson. Kriesch Természetrajza pedig rontja a nyelvet idegenszerűségek, de kivált korcs, nyomorék szók terjesztése által.)

A mi fáját az idétlen szógyártmánynak csak producált a neológia, annak mását a magyar természetrajzi művekben, tehát Kriesch könyvében is megtaláljuk. Ismeretlen s megfejtetlen ige-gyökök főnevekké téve; találomra összehányt hangok szókká alakítva; helytelen, rossz analógiákra alkotott s gyakran megmagyarázhatatlan képzők egész raja átabotába minden rend és következetesség nélkül alkalmazva; csonka, megbénított szók új szókká forrasztva; szóval, a szónyomorékok minden osztályából seregestül akadhatnak benne képviselőkre.)

Csak egy részéből a munkának, a zoológiából szolgálunk olvasóinknak mutatóvándákkal.

„*Látlik, látta, láta, látab*: pupilla; *gyomornyit*: der obere, *gyomorcsuk*: der untere magenmund; *em*: speisebrei; *fölleng*: mauerschwalbe; *csöd*: lauf; *vértény*: chitin.

Angolna *pandár*: proteus aquinus; *orsa*: neunauge; *lödör*: trachea; *sárga holyva*: staphylinus caesareus; *botrog*: taschenkrebs.

Talpály: mosómedve; *jegély*: eisvogel; költöző *hordály*: wandertaube; *diszély*: goldkäfer; *merülő*: schwimmkäfer; *tüžöl*: salamandra. *Lebeny*: zipfel; *rágony*: oberkiefer; *túrony*: mistkäfer; *tekeny*: héj; *küllöny*: seestern; *férgeny*: seegurke; *vakony*: spalax typhlus; *szivany*: schwammkoralle; *ékény*: calosoma; *rejtény*: mehlkäfer; *puhányok*: mollusca.

Illár: moschusbock; *zužár*: boa; *billér*: schwingkölbchen;

lidércz *hártyor*: phyllostoma spectrum; *ollor*: bücherscorpion; *csüllör*: cypraea.

Burkonc: galeopithecus; *szárnyonc*: pteropus; *bögönc*: brüllaffe; *édenc*: paradiesvogel; *lepcsényes tajkonc*: chelonia imbricata; *futonc*: laufkäfer; *tülkönc*: nashornkäfer; *szöglenc*: eckflügler; *gubonc*: gallwespe; *héjanczok*: crustacea; *ilonc*: tortrix viridana; *utáncs*: pithecus troglodytus; *héjincs*: limax; *fafurdancs*: schiffsbohrwurm; *makancs*: todtenuhr; *kandics*: einauge; *bugyacs*: crangon; *örlecs*: tengeri disznó.

Káposzta *özöndék*: pieris brassica; *kérgösz*: pagurus; *falám*: taster; *gyöngyiba*: perlmuschel.

Kommentárt nem írunk hozzá. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a kik ezeket és hasonlókat, mert számuk nagy, gyártották. azoknak idegen észjárás majmolása maniáján kívül még kábultságban is kellett szenvedniök. A helyett hogy megfigyelni, tanulni iparkodtak volna népünk eszejárását, hogy ellesték volna ama jegyeket, a melyek irányozni szokták, a melyek kalauzolják a magyar népet elnevezései megteremtésében; a helyett, hogy a már meglevő, részint a régi irodalomban, részint a népnyelvben járatos, egészséges észjáráson nyugvó elnevezéseket fölkutatták s alkalmazták volna, megbocsáthatatlan lelkismeretlenséggel s teljes tájékozatlansággal nagyobbára a görög, latin vagy német kifejezések élesztőjével gyúrták és dagasztották össze sületlen kotyvasztékaikat.

Épen kapóra jön a „Természetrajzi füzetek“ legújabb száma. A szerkesztő maga, Herman Otto, a ki merész, erős kézzel a józan útra térés zászlaját kitűzve fönne lobogtatja, s a kit társaival együtt isten hozottal üdvözlünk s bátor kitartásra buzdítunk, mondom maga a szerkesztő „Természetrajz, nemzeti szellem“ című cikkében épen a mi tárgyunkhoz szól. S mint-hogy nézetében teljesen osztozunk, nem tehetünk jobbat, mint ha értekezésének legtöbb pontját olvasóink kedviért ide csatoljuk.

„A ki sokat forog a mi társadalmunkban s oly szerencsés helyzetben van, hogy sok réteggel érintkezik, a mellett észlelő, puhatoló természettel bír, az nem is valami nagy fáradsággal bizonyos ismeretek elterjedésére nézve igen érdekes és nevezetes eredményekhez jut. Azt tapasztalja például, hogy némely, egészen elemi ismeretek, a melyek „ott künn“ minden — a mint ezt mondani szoktuk — iskolát végzett ember birtokában vannak. nálunk vagy nagyon hiányosak, vagy épen hiányzanak, még pedig ugyanabban a rétegben, mely társadalmilag amavval egyrangú. Az algymnásiumot vagy megfelelő reáltanodát végzett külföldi például tisztában van azok iránt az elvek iránt, a melyek Lin n é

rendszerére nézve mértékadók; nem akad meg a rovarok átalakulásának fokozataiban, sorrendjében; a szabad természetbe vetődve, jól fogja fel azokat a mozzanatoakat, a melyekkel az iskola megismertette; több kevesebb ismerőstre talál; szóval több-kevesebb, de valódi értelemmel bír.

Ha itt nálunk puhatólunk ebben az irányban, bizony akár frappáns jelenségekre is bukkanunk. Nem középiskolát, hanem egyetemet végzett embereknél, ha nem épen tökéletes ignorántiára, úgy legalább mesés zavarosságra találunk, s ez annál meglepőbb, minél jobban ismerjük azokat a tanterveket, a melyekben az illető ismereteknek elég tisztességes hely jutott — nem csak az újabb időben, hanem már „azelőtt” is.

Néhány illusztráló példa előadásával aztán így folytatja.

„Ilyen dolgok elegendő világosságot vetnek ugyan a bajra, de nem fedik fel a baj voltaképeni kútforrását, melynek megközelítése a milyen egyszerű, olyan kényes is. Kényes azért, mert kérdés, vajjon a legnagyobb ügyesség mellett is, nem téved-e az a puhatóló kéz egy-egy darázsészekbe? És kényes, mert nem minden kéz oly kerges, hogy elszántsággal, kár nélkül bemarkolhasson.

Honnan származik tehát az az idegenkedés bizonyos ismeretek iránt? Bármiképen hánytam vetettem én ezt a dolgot, minden párhuzam, minden szembeállítás s okoskodás csak oda vezetett, hogy az idegenkedés abban az idegen szellemben, modorban gyökerezik, a mely azokban a forrásokban éktelenkedik, a melyekből az oktatás anyagát meríti, a melyekre reászorúl.

És honnan származik ez az idegen szellem? Ez lenne a kérdések kérdése, a melyre mindenekelőtt — természetesen csak a magam módja szerint — megadom a feleletet.

Vegyük a természetrajznak csak egy szakát: az állattanit. Mihelyt e szaknak nálunk végbement fejlődését, pld.: a németekének fejlődéséhez viszonyítjuk, átfogjuk látni, hogy csak a német fejlődött igazán s onnan a hatása a német közmívelődésre. A miénk jóformán virágházi növény, melyet csak ügygyel bajjal, mesterséges úton s csak arra bírhatunk, hogy — vegetáljon; így hatása nem is terjed túl azon a szűk kereten, a melyen kívül nincsen számára hely, mert ott *kívül* más az idő, más a légkör.

A német természetrajz állattani része visszavezethető az ősrégi Gessnertől a modern Brehmig, a régi Rösel „Belustigung”-jaitól a modern analyticusokig; a mód, a melyben tárgyalatik, fölér Darwin merész interpretátoráig, Haeckel Ernőig, s ama mély, specifícus német kedélyességig, a melylyel Baldamus legújabbán madármeséit írta, melyek, noha valódi mesék, mégis

igaz természetrajzi alapra vannak fektetve. Ezt úgy nevezem, hogy minden német művelődési igény megkapja a maga könyvét, mindig a német szellem forrásából merít, e szellem pedig százados fejlődés eredménye, eredménye annak a szemlélődési sajátosságnak, mely a német typus természeti tulajdona. A francziáknál, angoloknál, svédeknel is épen így van.

És ha most a magunk tűzhelyén tartunk szemlét, vajjon mit látunk? Azt találjuk, hogy ezelőtt egynehány évtizeddel, a midőn t. i. a magasabb művelődés mellőzhetetlen szükségessége általános meggyőződésévé vált, a múlttal, fejlődéssel bíró más irodalmi szakok terén classicusaink és herosaink támadtak, akkor akadtak hangoztatói a természetrajznak is, akadtak művelői, kiknek szorgalma, jó indulata előtt készséggel kalapot emelünk — de tagadjuk azt, hogy az irányt eltalálták, a nemzet szükségait ismerték s így kielégítették, hogy ebben az irányban egyáltalában számbavehető létesítettek volna. Minden fejlődés, átmenet nélkül beléugrottak az analyticus methodus rideg szárazságába, üzték a dolgot azon a magaslaton, a melyre mint egyének fölvergődtek, minden tekintet nélkül arra, hogy még más missiójuk is volt, az, hogy magára a nemzet közművelődésére hassanak. Így történt az, hogy az egyeseknek évtizedeken át folytatott ilyeszerű működése, bár] mily gondos és fáradságos volt is, a nemzet értelmi továbbfejlődésére nézve meddő maradt. Avval vigasztalták magokat, hogy majd az utókor hasznát veszi működésöknek; de valójában úgy jártak mint az az atya, ki a legmagasabb matematikai problémák megfejtésével foglalkozik, hiszi hogy fia ennek majd hasznát veszi, de a fiút elfeledi megtanítani a számok ismeretére, tehát az elemi dologra mint alapföltételre. Minthogy befelé semmi hatásuk nem volt, keresték kifelé, s itt-ott meg is találták; diagnosisaik — néha nagyon is kicsínált utakon — a külföldön figyelembe vétettek, s ez hirdettetett a legnagyobb dicsőségnek ily czím alatt; „íme, a külföld is elismerte!“ Itt azután csak az volt a rendes baj, hogy a külföld ezt ritkán, nagy ritkán vette a magyar művelődés productumának — kivált ha az író neve nem volt magyar — s így csak az egyén jutott érvényre; a nemzeten rajta maradt a barbárság gyanúja e téren is egészen a legújabb időkig. Így tehát befelé a hatás elmaradt, kifelé nem használt a nemzetnek, meglehetősen közömbös volt.

A magyar igény kielégítését a nyelvben vélték elvégezni s azon kezdtek, hogy a nyelvet alapjából kiforgassák, a már úgy is föl nem érhető teljesen érthetetlené tegyék. Meglett a hirhedt műnyelv története.

És azután jöttek a tankönyvek szegény írói. A korszellem,

a többi szakok haladása, a kényszerítő szükség, alapművek, források kutatására szorította őket, oly forrásokéra, a melyekben a művelődés minden igénye kielégíthető lett volna: magyar szellemet, szemlélődési módot tükröztető, források kutatására, melyek — — nem léteztek seholsem! Kénytelenek voltak idegen szellemű művek átültetéséhez folyamodni. De vajjon hány ismerte közülök a nemzet valódi igényeit, hány volt képesítve arra, hogy az idegent nemzeti szellemben ültesse át, hogy átgyúrja? A legvilágosabb feleletet megadja az az ignorántia, mely némely szakok terén még ma is észlelhető, és az a tanító, ki bizonyos előadásoktól irtózott.

Nos, mi dolog az hát avval a nemzeti szellemmel, mely még a szakművekbe is tartozik; mi dolog az a szemlélődés sajátosságával, mely nem minden nemzetnél egyforma?

Szól ez hozzánk azokból a művekből, melyeknek írói magukon viselték nemzetök tipikus sajátosságait s első sorban, öntudatosan a nemzetnek dolgozva, benne és általa lettek „híresekké”; azokéból is, a kik a nemzet szellemébe behatolni igyekeztek.

Egy és ugyanazon dologra a józan, gyakorlati angol azt mondja: „ez így van!” A francia fölkiált: „íme!” A német azt mondja: „merkwürdig!” — Az angol beéri a dolog egyszerű tárgyalásával, annyit von ki belőle, a mennyi biztosan kivonható; a francia keresi a frappánsat is; a német okoskodva csodálkozik.

Szól ez hozzánk a gyermek dadogó kérdéséből, a midőn a német gyermek a seregélyre mutatva kérdi apjától: „Vater, wie heisst der vogel?” s az apa feleli: „Mein kind das, das ist der staar”. A magyar gyermek pedig azt kérdi: „Apám, miféle madár ez?” S az apa azt feleli első sorban: „Mezei madár, seregélynek hívják”.

A német azt mondja a Plataléáról: „Das ist die löffel-gans”, a fehér színre és széles csőrre építve a fogalmat, tehát mit sem törődve az elhatározó életmóddal; a magyar azt mondja: Az a kanalas-gém”, tehát nem zavartatja magát a csalékony külszín által, hanem az elhatározó lábalkat és az életmód segítségével eldönti helyesen.

A kinek valaha módjában állott — még a hajdani Tisza-mocsarak idejében, a midőn ott csak úgy nyüzsgött a vízimadár — a halászok, révészek és vadászok madárismeretéhez folyamodni, az kettőt tapasztalt: hogy a rokon alakokat sem tévesztették össze, s hogy mindig az életmódból merítették a megkülönböztetést, melyet azután a hanggal s csak utolsó sorban a külszínnel támogattak. Ezek az egyszerű, bizonyára tipikus magyar emberek egytőlegre valóságos biológiai tehetséggel bírtak, a mely a szakembert meglepte, bámulatra ragadta.

A biológiai elem az, melyet a magyar szeret és keres, mely szelleme, szemlélődése sajátosságának legkedvesebb, a melylyel még arra is reá lehet venni, hogy a horismológiai szárazságokkal megbarátkozzék. Ezt mindig szem előtt tartom s úgy tapasztalom, hogy van köszönet benne.

Azokban a dolgokban, melyek a „külföld elismerésében“ is részesültek, ezt az elemet hiába keressük; a legtöbbjénél a czéhszerű, száraz dignosishoz oda van csatolva a száraz földirati adat, több semmi!

A biológiai elem szól hozzánk a magyarázatokból, ez s a hang, mint festő elem, a népies elnevezések legtöbbjéből. Itt jut érvényre az észlelés bámulatos finomsága, mely csalhatatlanul mutatja a nép természetrajzi szellemét — a mint én ezt nevezni szeretem.

A hangra nézve álljon itt a következő kis tájékoztató. Dr. Landois H. „Thierstimmen“ című művében *) a 186. és 187-dik oldalon a békák hangjáról értekezvén, nagy elégtétellel jegyzi meg, hogy szűkebb hazája, a mocsaras-békás Westfália népe már régen kimagyarázta a kecskebéka szólását, így:

„Gärd, wat kuokst de?“

„Hiärm, Järften! Järften!“

„Giärd, wu smakt se?“

„Hiärm, lecker, lecker, lecker...!“¹⁾

Itt valóban hangfestő csupán csak a „kuokst“ szó, mert a „Järften“ és a „lecker“ korántsem felel meg a brekegés hangcsésének, ennél sokkal vontatottabb.

A szegedvidéki nép mást tud a béka szólásáról, a midőn elmagyarázza, hogy bizony háromféle béka beszél, még pedig német, tót és magyar, így:

„Német béka: „Komm, kumm, kom, kum!“ (Jer).

„társ: „Wart, Wart, Wart!“ (Vár)).

Tót béka: „Cso~zse~je~toto? cso~zse~je~toto?“ (Mi az? *)

Magyar béka: „Atta teremtette, atta teremtette!“ Mire mind elbujnak. *)

Nem elég az hozzá, hogy itt minden szótag hangfestő s a legfinomabb észlelés és leleményesség tanubizonyossága, de itt azonkívül még valóban három fajnak tavaszi szólása van festve, a midőn mind a vízben s többnyire együtt tartózkodik. A „komm,

*) Dr. L. H. „Thierstimmen“ Freiburg 1874.

¹⁾ Német tájszólásban adva s ezt jelenti: G. mit főzöl? H. borsót! G. hogyan ízlik! H. pompásan!

²⁾ Igen gyorsan egymásután kimondva!

³⁾ Ezt a közlést Ft. Torma József kanonok és doroszlói plébános úrnak, ki Szeged szülötte s kiváló barátja a természetnek, köszönöm.

1. Béka mit varoz, s a varoz
2. " papuszt and not ~

kumm“ nyilván a tűzhasú béka (*Bombinator igneus*), a „Wart“ kétségkívül az erdei béka (*Rana temporaria*), míg a többi félreismerhetetlenül a voltaképeni kecskebéka (*Rana esculenta*) hangja.

Ne fogadták volna el a régiebbek a *specificus* német tudományos, száraz, szörszálhasogató mintákat, hanem — ha már önállóan nem tudtak teremteni — ismerkedtek volna meg népek szellemével s követték volna az ángolt, mely a magyarral rokon hajlamú; és ma másképp állanának a dolgok!

Azt hiszem, hogy ezek elég világos újmutatások arra az irányra nézve, mely nagyon is megérdemli a gondos ápolást; sőt meg vagyok győződve, hogyha ez iránynyal, a szellemmel számolunk, ha ezt figyelembe vesszük, az üdvös hatás nem fog késni, érezhető lesz lefelé épen úgy, mint fölfelé is.“

Okos szavak, okos beszéd!

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

„Az (Szepesi) várban maradtott
Ezüst m ű nek Lajstroma.“

(Anno 1669.)

Egy öreg Ezüst Aranyos medencze hasonló korsójával,
Tengeri csoda képek benne.

Más kisebb Aranyos medencze korsójával.

Harmadik igen nagy öreg tiszta fejér ezüst medencze Daru
forma korsójával edgyütt.

Két öreg fedeles Aranyos lábas pohár.

Huszonkét Aranyos lábas gyümölcsnek valo Csésze,

Egy Ezüst Aranyos tábla, négy ezüst korsójával, és egy
So tartójával edgyütt.

Négy öreg Ezüst gyertya tarto gombajával.

Két kicsiny ezüst gyertya tarto csésze formára valo.

Egy három lábú ezüst Aranyos So tarto kettős.

Egy Lány forma Aranyos kis pohár Ezüst vedrével.

Egy kiss lábas Aranyos pohár fedele nélkül.

Tizenkét ezüst kanál.

Tizenkét ezüst nyelű kés.

Egy kicsiny ezüst ládácska, benne egy ezüst iskatulya.

Hét tiszta fejér ezüst gyümölcsnek valo virág formára ki
vert csésze.

Két Ezüst Tyuktojás tarto, kinek edgyike Aranyos.

Egy ezüst Aranyos két fülő ivo csésze.

Egy ezüst füstölő fedelestől, kinek a belső gombaja Aranyos.

Két ezüst Aranyos palaczk, melynek az edgyike kisebb
gombajával.

(Az eredeti után.)

IHÁSZ GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

P e c z e n é s.

E szóról a Nyelvőr VI. 406. lapján az van mondva, hogy se Molnár se Páriz Pápai szótárában nincs meg. Igaz; teljesen hasonló alakban s teljesen egyező jelentéssel csakugyan nincs meg; de megvan csekély alaki s értelmi eltéréssel: „pettzentés: commotiuncula“ M. A.; „petszentés: commotiuncula, momentum“ P. P.; s nem egyéb mint a mai perzentés, perzenet.

L y i ú t.

Pázmány gazdag nyelve tele van oly szókkal, a melyeket vagy ő adott át a közforgalomnak vagy csak egy maga használ s más íróknál elé sem fordulnak. Európai műveltségű ember léteére több nyelv birtokában levén, hol az egyik, hol a másik nyelvből ragodott ki alkalmasnak vagy szükségesnek látszó szót s ültette át nyelvünkbe. A lyiút a meg nem honosultak s az úgynevezett ἄπαξ λεγόμενα-k közé tartozik. Eléfordúl a Kalauz következő helyén: „Hogy, ha valahol gyönyörűséges nótára igazítottatott hegedű, vagy lyiút szót hallunk“... (2. l.) A szót írónk az olasz nyelvből vette, a hol liúto: saiteninstrument. Hozzá tartozik a ném. laute: lant is. (L. Diez. Etym. wörterb. I. 251.)

A t h é n á s b e l i e k.

Legutóbbi füzetünkben a *paradicsom* szó alatt kimutattuk, hogy az az eszelősnek, sületlennek kürtölt állítás, hogy „a román nyelvekbeli szók sokszorta az accusativuson alapszanak“, jól is ki van eszelve, meg derekasan is ki van sülve. Saját nyelvünkéből idéztünk szót, a melyek csak is a latin accusativusra vezethetők vissza. Az ott elsorolt, nagyobbára kétségtelen adatokhoz, melyeknek mindegyike az egyes accusativuson alapszik, hozzávehetjük még nyelvünkéből ama szót, a melyek a többes accusativust tüntetik föl. Ilyen mindennek előtt a czímbeli a t h é n á s b e l i e k szavunk, mely régi íróinknál majdnem kivételtelen használatú, s melyre Budencz József figyelmeztetett. Csak néhány példát reá! „Maga biro fő varosoc Constantinapol, Athenas es többec. (Bornemisza. Prédikációk. 548.) Miltiades az A t h é n á s Városbeli Czimonnak fia. (Balogh Gy. Corn. Nep. 1.) „Magyar A t h é n á s“ (Bod P. fő művének a címe.) Félt az A t h é n á s i szó szaporító Mesterektől. (Lethenyei Ján. Apophtegmata. 3.) Az A t h é n á s b e l i e k Görög országnak jobb részén uralkodtanak.“ (u. o. 73.) sat. sat.

Vegyünk ehhez még néhány ismertebb, csak is többesben használatos városnevet, s lássuk, miként alkalmazza két utóbb idézett fordítónk: Balogh és Lethenyi.

Thebae. „Thebás várossában egy Meneclides nevű ellen-sége volt. (Bal. 150.) Thebás várossában egy törvény vala. (155.) Thébás városbeliek (151. s utóbb mindig így.) Mikor Demeter Thébás Várossában élne.“ (Leth. 264.)

Termopylae. „Termopylás hegyénél lévő szorosságok. (Bal. 19.) Mikor Leonidas a Thermopylási Hartzra meg-indulna.“ (Leth. 98.)

Syracusae. „A Syracusás Városbelieknek szabadságokat meg-adá. (Bal. 97.) Hogy Syracusás Várossa Apollocratesé lenne. (101.) Syracusás Várossa.“ (107. 210. 213. 214.)

Cannae. „A Cannás mezein lévő harcz után: post Cannensem pugnam. (Bal. 234.)

Az egyes accusativusra szolgáló példák még: *Pyraeus*: „Pyraeum várának elárulása.“ (Bal. 207.) *Granicus*: „Granicum folyó víz.“ (Leth. 150.)

Értelmesen, világosan beszélő példák, a melyekhez semmi csűrös-csavarással fénni nem lehet.

De azért mégis — eszelős a német!

SZARVAS GÁBOR.

Iszák.

A szláv viszák szót már Leschka is említi Elenchus Vocab. 52., hol ezt mongya: „Iszák autem neque exstat in lexicis, nisi in alio significato (azaz nem ivó), nempe mantica, saccus sarcinarius, et tunc formatum est ex slav. wisák. Et ex isto iszák formatum est boriszák, quod est in aliquibus lexicis, estque per contemptum saccus vinarius, i. e. magnus potator.“ S a 99. lapon a wisák „hippopera, satteltasche“ szót a wisým „pendeo“ igétől származtatja, minthogy „pera de ephippis pendet.“ — Mint a boriszák-nak (azaz bortarisznyának) érdekes párja említést érdemel álomszuszék kifejezés, mely a jelentésnek ugyanolyan átvitelén alapszik. Szuszék a. m. cumera, gabnatartó (CM. MA. Pázm.); s minthogy ez az összetétel aluszékonyt, alamuszit jelent, az itt alkalmazott szuszék szó a szuszogásra, szuszmaságra emlékeztetett, s csakugyan keletkezett melléje egy álomszuszi is (Ballagi szót.), mint boriszák mellett borisza. Mind a kettő, álomszuszi és borisza a népetymologia körébe tartozik. — Álomszuszék mellett a boriszákhoz azaz bortarisznyához még hasonlóbb álomtáska is használatos. Hasonló kifejezések a németben: plaudertasche, alte schachtel; továbbá a magyar agglant, vén cso-

roszlya stb. Érdekes gyűjteményt lehetne összeállítani az ilyen kifejezésekből, melyekben közönséges edények, eszközök neve személyek tréfás elnevezésére van fölhasználva.

Fén.

A kaszafén szó (l. Ny. IV. 393.) Erdélyi egyik közmondásában is előfordúl: „Elkopik az ember, mint a kaszafén.”

Cserebogár.

A cserebogár szót Thewrewk (A helyes magy. elvei 9.), Leschka után a latin *scarabaeus*-ból magyarázza, s azt hiszi népetymologia által lett cserebűly-ből cserebogár. Nincs azonban megmagyarázva, hogyan lett volna *scarabaeus*-ból cserebűly, sőt e származtatás hangtani okokból (szk: cs, s az -us elmaradása a magyarban) tisztára lehetetlen. Sokkal valószínűbb, a mit Miklosich mond (Slav. elem. 117. sz.): „*ěruvi asl, ěrv nsl.* — csere: cserebogár, cserebűly *bruchus, maikäfer*. Man beachte cserebogár Gyar. 331.“ — Csak a cserebűly-beli különös -bűly nincs itt megmagyarázva.

SIMONYI ZSIGMOND.

Méla. Pajzán.

A Nyelvőr ama tételének illusztrálásához, hogy egy és ugyanazon szó idő folytán egymástól messze elütő s néha épen ellenkező jelentéseket vesz föl (VI. 385.), magam is járulhatok két szóval, a melyeknek irodalmi nyelvünkben teljesen más, sőt talán ellentétes értelmük van, mint az abonyvidéki nép száján.

Az egyik méla, mélázó, melyet költők és regényírók ábrándos, merengő értelemben használnak; míg a nép (legalább Abony tájékán — Pest —) azt „tréfálkozó, humoros, elmés“ értelemben veszi. „Palya bácsi úgy elméláz velünk néha, hogy ki se fogyunk a nevetésből.“ Mélás, mélázó = viccelgető.

A másik pajzán. E szó alatt az irodalmi nyelvben „hamiskás, pajkos, játszi“ embert értünk; pedig — ugyancsak a mondottam vidéken — „árvát“ jelent, vagy „neveletlent“ (unmündig). „Az a szegény pajzán kisbéres“, azaz: elhagyatott apátlan vagy anyátlan.

ÁGAI ADOLF.

V Á L A S Z O K

a Nyelvőr VI. 415. lapján tett kérdésekre.

Első kérdés. Kassai József Szókönyvének igaza van. Egerben a köznép, az ugynevezett kapások csakugyan *temik*

(sepeliunt) a halottat; noha jobbadán ők is *temetyrik*. Sőt meg-esik némelykor, hogy a *temik*-et mint palóczost csúfolják már. Tudni kell ugyanis, hogy az egri pór, jóllehet maga is „sült palócz,” a világért sem akar az lenni. Azért az itt már veszendőbe indult *temik*-nek (kivált hogy ugyanitt a hízó ludat is *temik*), valamint a már kiveszett palócz ejtéseknek, vagy szóknak is gúnyos utánzásában szívesen és gyakran tölti kedvét. Így: „*Gyerék* v. *gyerjék* be keetek!” — szólítja gúnyolódva a palóczokat, holott ő meg *győjék*-et ejt. — „Mikor pofon ütték, olyant puhant (puffant), mind a *tank* (puha, lágy) föld; s má’ most úgy méddagatt a képi, hogy a szémit (sic!) sé lácczik ki; de most má’ *ajúl* (lohad, apad, puhúl) a daganattyá.” Ezen módon kever elméskedve beszédébe egy-egy palócz szót, mint, teszem, a fentebbiekbe a *tank* és *ajúl* vidékieket. Csúfolja a palóczot — tűzgyökeres palóczúl.

Vidéki palócz szomszédaink még nem jutottak odáig, hogy a *temik*-et csúfnak éreznék; hanem vegyest hol *temnek*, hol *temetnek*. S a borsodi palóczban, mondhatni, általán járatos a *temik*: sepeliunt; és nem csak ebben, hanem némely más alakjaiban is, melyekből a következőket hallottam: „Ma délyvest (délután) *temik*. *Eltemik* aggyig, meég oda cérsz. Reégest *eltemteék* má’? Majd *eltemük* a papot is (temük, mint *verük*, *hozuk*; *siratjuk*, *tarhatjuk*: tarthatjuk stb.). *Temiték-é* má’? *Temnyi* ménték-é má’? — Lehet hogy több is forog még; de én csak ennyit ismerek belőle.

Megjegyzem végre: úgy rémlik előttem, mintha a balog-völgyi barkóktól is hallottam volna azt Alsó-Gömörben. Nógrádból pedig, a karancsvidéki palóczság *eltemük*: sepelimus alakját már negyven év előtt feljegyezte Szabó Istvánunk (Tudom. Gyűjt. 1837. I. 61.); honnét nagyon hiszem, hogy a *temik* is megvult, sőt maig meglesz ott is.

SZVORÉNYI JÓZSEF.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Biharmegyiek.

Nagy árba vótam vele: sok bajom vólt vele; nehezen tudtam meggyőzni valamiről.

Leveles előttem: ismeretes a hamisságáról.

Viszi a levelet: szalad, menekül.

Fíl tülle, mint a kódús a garastúl.

Üzsd meg magad, szalaggy el : ha kárt okozol magadnak, te lásd a következményét.

Kavillóba van : keresőbe van ; oda kóborol.

Egy keresztül-gázszál hasznót se csinál.

Nem akarja az igasságot, mint a kis jány.

Megírik, mint öszre a kökin. (A tökéletlen embernek megjő az esze öregségére.)

Megfagyott a halottak óráig : keményet fagyott.

Vígírl valagára elmongya : elejétől utóljáig.

Nincs ott se tücski se hajcski : azaz semmiye sincs.

Megesküszik egy veres hagymáír is : se hite, se lelke.

Annyi vót, mint a gatyá-fenek : kis terjedelmű.

Járhat gerágygyárúl gerágygyára. („Ponczüstól Pilátushoz“ alakjára.)

Felötözött nagy cifrán, mezítláb mint a cigán.

Úgy elbúkál, mint a fiadzó kocza.

Annyit ír a, mint mikor Budán muzsikálnak, oszt ide nem hallik.

Gyíkin van a szekéren, hazúlról jöttek : valami ügyes-bajos dologban ajándékot hoztak.

Hogy a rák a vetésre ne mennyík. (A gyerek hosszúra nyúló kérdezőzködéseitől szabadító felelet.)

Megütközik, mint a henczidai asszon.

Mikor a szína renden van, a hallottat is a házhijára kell tenni. (Olyan sürgős annak folygújtése a véletlen esőzés miatt.)

Seggit emelíti, száját ízelíti. (A serény embernek jó módja lehet a világban.)

Kituggya a házbúl. (Nyíltan kimondja, hogy vele egy fedél alatt nem lakik.)

Én is vótam (pl. katona), míg a cipó kisült.

Béborúlt mán annak finyes nappal is. (Valami állítás kétségbe vonása.)

Hogy vagy Béni? As se mondod cseréjünk szürt : hozzám sem szólasz.

Kitoszítaná egy karajczárír a kecskét a sárbúl : fösvény ember.

Köti az ebet a karóho : nagyon ajánlja magát.

Elcsapta, mint az Isten az árvizet.

Nyelved vígín lakik. (Annak mondják, a kinek beszéd közben valami szó hírtelen nem ötlük eszébe és igyekszik azt kitalálni.)

(Pocsaj.)

BAKOSS LAJOS.

Szentesiek. = *csanga bika*

Mégfogta, mint kis juhász a nagy csangát. (Fához kötötte magát, úgy fejte.)

Czinczog, mint az Özéné galuskája.

Hírét hallotta, mint Czirbus a rétesévésnek.

Jól esett neki, mint Czirbusnak az olajos pogácsa.

Fizess Dóczi, ha van a láda fiába.

Jó helyén van a Dóczinéládájába (a földön).

Szeretik egymást, mint Czuczi még Piti.

Barátkozik vele, mint Mero Mikussal.

Aszt nyerte vele, a mit Bugyi a tapasztással.

Olyan képet vág hozzá, mint macska, ha esőt érez.

Legénykédik, mint falusi kutya a városi kövezetén.

Nyomkoggya, mint kónya a malaczozt.

Segít rajta, mint Lénártnén a bika.

Feszélég, mint a makkhetes.

Piskálja, mint tót a miatyánkot.

Tapogattya, mint tót a hajnalt.

Nem bánom, ha a szeméd úgy kopog, mint a fogad.

Nem bánom, ha úgy elmegy, mint a múlt esztendő.

Isten hírével a fagyon, míg fél nem enged nagyon.

Nem volt több a nadrágba, mint a tarisznyába: nem volt „mersz“.

Nyög, mint rossz juh pokolba.

Kérődzik, mint a mustrabirka.

Hever, mint egy kopott ispán.

Olyan, mint a római anyaszentégyház tornyának padlásán a füles bagoly.

Belejön, mint kis kutya az ugatásba.

Félboros, mint az écczéri embér a vérëshagymától.

Fölakad, mint a mindszei gólya a torony tetején.

Nagy bécsülete van, mint Sason az agárnak.

EHRlich LAJOS.

Gyömréiek.

Kutyavér van benne, mint a palócbán. (Lusta emberről mondják, ki visszautasít minden munkát.)

Huzzák a levesnótát: délre harangoznak.

Te is ott voltál, mikor a tót király oda attá az országát egy szürke lóért és egy vörös kantárért. (Hetvenkedő emberre szokták mondani).

Úgy húzza a szót, mint a szentiványi koldús az éneket. (Lassan és hosszan beszélő emberről mondják.)

(Ha valakit erősen pofon ütöttek, arról mondják, hogy:) Megdagad a pofája, mint egy német czipó; vagy pedig: Úgy megütöttem, hogy Ábrahámra viczorítja fogait; vagy: Úgy meg-rúgta, hogy öregapja születése napjára is emlékszik.

(A ki soká el nem végez valami munkát, arról mondják, hogy:) Olyan, mint az estig süttő asszony.

(Ha valaki korán akar felkelni, azt mondja, hogy:) Felkel hajnal előtt két héttel.

(Ha valaki nagyon fázik, akkor mondja, hogy:) Úgy fázom, hogy fogaim úgy kopognak a falba, mint a pápista varjú.

(Ha valaki lanyhán emel valami nehéz tárgyat, arról mondják, hogy:) Harapó fogóval emeli vagy húzza.

KORESKA VILMOS.

Párbeszédek.

— Mózsi bá! ugyan veri kjënd a czüvéköt (= köhög), magát mi lölté a Krisztus megfizeti?

— Abbiz é magam se t'om. Tënnap sokszé' imöjgött a gyomrom; vátig mondá Aniska nén, hogy kentyeftyéjjük még, met én biz' é ékkicsitt divatlankottam (= falánk voltam), hanem azért te ne vénüjj (= zsémbelödjél) szógám, met az én jó Máriám éngöm még éccönös éccé se hagyott é, hogy nem!

— Hát osztáng miféle látott dolog így csinyáni? Kjënd immán az egész kert mejjékit úgy bé tisztöte, hogy nem képös itt járni!

— Hågass mán, met té's erőssen Ádám szag vagy. Mè hejt vótál?

— Én-é? Én biz'é a kovács életön (= udvar) nézék bé ékkics iddég; Pista bácsi a körösfán éppeg mos bajlódik, aszt nézém még; osztég a halatos (= halottas) háznà' vótam; de még a köntöse és ojan sebös (= szagos) szögén Gyurko bának, hogy még az ereszbe és megézzik.

— Te bízé látád hát a halatot! Há' mikó temetik é? Asz' mondá Pétör bá, hogy ma dëbe étakaricscsák. Héj pedég mennyit urusolák! Mos má' szögén Gyurkáné és éfuhassa, hogy „doktór, doktór, patika, patika, s még és fekszik“; ángyom asszon pedég sirhat-ríhat, mind a zállagos tehén.

— Hát az à'ma a fájató nem méssze höngörödik valakiként. Az apja és úgy járt vót, hogy az élő vére mind é'fójt; Gyurka bá pedég éssze lakta Ebösfalát, a barátokat (= szerzeteseket) föl azon egész Tibódig; küsasszonkó (kisasszony napkor) vött égy ribancz kehöst, s mikó ahoz a kadicsfali rideg (gyenge) mónárhoz mönt fő vëlle, ahajt a lejtön a kabala úgy neki melegödött, hogy

hát ahajt hatta a gazdáját, má mind Gyurka bát. A mónár aszongya, hogy Gyurka bá úgy é'hót vót, hogy hát ahajt égyet cse! (t. i. mozdult).

— Magam és aszondom, hogy örökké jës jobb szépon leptibe (= lassan) mönni, met abbizé, hamâ megesik a verödelöm. Immán példa Gyurka bá. Annyit ivék az ébatta, hogy a lovak ékapák belé. Mit ért vele? Mán ottogyan (ottan) van a nyujtó-padon.

(Udvarhelymegye.)

FELMÉRI LAJOS.

Palócz elbeszélések.

I.

S ménék Egerbe s lütem (leültem) ott a rutlyia (lutria) baód ilyibe én nagy keöre. Arra gyön ét tekeéntetés úr, hát úgy méppipázik a pipája szárábaó, hoj jobban sé kell. Hojjim eén mé mindént szereték méttunnyi, oda köszönök hozzá s aszondom hogy: Stesseék a Jeézus Kirisztus, steen jaó napot kiennek, tekeéntetés uram, ugyan mékkövetém, hosz szíhattya kied aszt a fafüstyit? Eő még aszongya nekém arra nan nevetve, hogy az is a! Eén még aszondom neki arra, hogy hát mija? Eő még aszongya mémmég arra, hogy dohánbó van a. Eén még aszondom arra neki, hogy abbó ja. Eő még aszongya hogy: Debij abbaó.

— Hát oszteég hún árulják aszt?

Eő még asszongya arra nekém, hogy a baódba s oszteég úgy híjják aszt hogy cigárka, a minyeöt a tekeéntetés urak ísz színak é (mutató ujját szájába dugva mutatja).

Eőménék mingyá a baódosho s beköszönök hozzá s aszondom hogy: Stesséék a Jeézus Kirisztus, steen jaó napot kiennek, baódos uram! Fogaggya s aszongya arra nekém, hogy haát miveő szaógáhatok kiennek? Eén még aszondom arra neki, hogy haát hozzeék szi kied nekém idé dohánt é! Eő mé aszongya mémmé rá nekém, hogy haát minyeöt, vágottat-é vagy pegyítetlen vágat-lant? Eén még aszondom arra neki, hogy bijon sémminyeöt. Eő még aszongya arra nekém, hogy haát minyeöt. Eén még aszondom mémmé rá, hogy haát ollyat, a minyeöt a tekeéntetés urak ísz színak é (mutató újját szájába dugva mutatja).

Eleömbe tészi s neézéglém s aszondom neki: Haát oszteég, minyit ad maág kied ebbeő egy garajczáreé? Eő még aszongya arra nekém, hogy bijon sémennyit. Eén még aszondom arra neki, hogy bij a sé sok.

De méég is agygyít-agygyít, hogy mégaukottónk s adott egy garaseé kettöt; égyyiket mingyá mésszítam, a másikat mé

véttem a csuhújamba, s a hogy haza mentem, haát vásárnap deélután leütem az ablak alá a tiszpaóra. S így gyönnék a leétányijáraó. Haát aszongya Béra bá nagy messzireő raám nevetve, hogy: Öcseém! Eén még aszondom arra neki hogy: hee!

— Tán mébbolondaótá most té öcsém, hogy ím a pipád szaárát gyujtottad mé?

Eén még aszondom rá neki, hogy hász nem a pipám szárábaó van a, haném dohaánbo van e, a minyeőt a tekeéntetés urak ísz színak é (újját szájába dugva mutatja). S erreő tutta még eő is a cigárka sorát.

FICZERE GUSZTÁV.

Babonák.

Ha a piszkafát, a mivê disznut pörzsőnek, embértérágyábo bökkik: akkor a hus mindén szálán mégrohad.

Kisasszonkor hajnába a vető buzamagot ki köll ténnyi a harmatra, de napköte előtt be köll vénnyi, akkor nem lesz üszögös a buza.

Lófejet köll ténnyi a méhes közelibe, hogy a méhek eresztéskor (rajzás) e né mennyenek.

Napnyugotkor után eczetét vagy tejet nem jó anni, mer akkor mégromlik.

A kölesvető három szem magot végyén a nyëve alá, asztán hét mégyét (mesgye) kerüllön még vele, akkor a madarak nem észik még a kölest.

Karácson écczakán egy vöröshagymát szét köll szénnyi 12 rétegre, asztán mindénikbe ék kis söt ténnyi, a mélliknek a kupájábo a só vizes léssz: az a hónap essős nedves léssz. Így lehet mégtunnyi az esztendeji időjárást.

Kujtorgó léssz akkor a gyerek, ha az annya égyházkelés előtt máshá mégy először, nem peig a templomba.

Ha a vadász a srétés-szarujábo kígyu-fejet tész, akkor sosé hibáz a vadra, haném mindig likérán (= lyuk irányában) trafál.

A beteg tehénnek szarváro urnapi ágot (a sátorból szakasztott gallyat) köll kötnei, akkor méggyógyul.

Ha a gyerkét a nehesség bántyo (nehézkór), akkor templom porávó köll méghintenyi, vagy szentött tömjénné füstönyi, vagy a szencség (monstrancia) koszorujábú virágot hoznyi rá.

A kit mégigiznek, aszt szenyos vizzé köll mozsdatni, vagy két asszon nap köszt (Nagyasszony és Kisasszony ünnepe közti időszak) szédett jó füvekké gözünyi.

Tavasszé fottán (holdfogytán) né hajcsák ki a marhát legelőre, mér akkor vékon lesz, mégcsün (elcsünik).

Szengyörnap hajnaba nyirfa ágot köll bökní a ház üstökbe, még az istálló, disznu ólba, még tikházbo, hogy a rosszak-boszorkányok né árcsonak sē marhának, sē embérnek.

Ha a hizû nēm észik jó vagy zsimbélyég (= nyavolyog) vagy mégdöglik, akkor az ólba valami rossz embér valahá széget ütött, vagy boszorkánságot tett; el köll bontani merevén, asztán mindēn szálán mégkeresnyi, hun van a hiba.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

A garabonczias diákról.

Mennyire nem tartozik a garabonczias diák mythológiánk elkallódott részéhez, a miként ezt György Aladár nem rég állítá, bizonyítják a következő adatok, melyek Somogy megyéből, Nágocsról valók s melyek egyszersmind az „Ellenőr“ f. é. 246. 264. számaiban közölteknek némíleg kiegészítéseül, pótlásául szolgálhatnak.

I.

Écczér év vadász látta, mikó a sárkány melegédett; asztán meglütte, évitte haza, lēhúsza a bőrít s kitönte. Oda mént hozzá a garabonczias diák s aszonta néki, hogy mér lütte agyon; ű má öt esztendejig veszdödött velē; még csak két esztendejig köllött vóna veszdönnyi néki. Asztán mégmonta, hogy nēm lész néki sē disznója, sē tehene, sē sēmmi jószága. Asztá mindē jószága mégdögglött a vadásznak.

II.

Hún vót hun nēm vót, vót écczér égy iskola, onna kigyütt tizēnkét diák; azok főmentek égy hēgyre, ott csinyátak ēn naty kereket, arra tizēnkét szárnyot; asztán össze esküttek, hogy a ki arrú a kerékrű lēesik, az garabonczias diák lész; mer főmentek a kerékre, asztán ékeszték hajtani. Égy lē is esētt és riktik garaboncijás diák lét.

III.

Éj jáger kin vót a zerdön, mikó a garaboncijás diák fő akart ménynyi a zégbe. Naty felhök gyüttek; mikó mékhallotta a garaboncijás diák, hogy harangoznak, asz monta, hocs csak ugassanak a naty kutyák, *) csak a kicsikék nē! Eszt mékhallotta a jágér, haza mént, asztá mékhúzatta a kicsiket is és a garaboncijás diák nēm tudott főménynyi, mer a fölhek émēntek. Haném asztá mikó má nēm harangosztak, elővette a naty könyvét, abbú óvasott, asztán akkora esső vót, hogy a falut évitte.

HARASZTI GYULA.

*) Azaz: a nagy harangok.

Népmesék.

Márájz Bojnyík.

Hun vót, hun nem vót, vót écczér ész szégíny embér; sè hos sè tudott megényi, észármázott az álfödre. Otthon mindént, á mije vót félírt, dè ászt nem tutta, hogy a félesége terhèbe van. Áz álfödön szerzett ép pár lovackát még ész székér búzát. Hát á hogy gyünne házá, én nagy homokba élát. Á zördög még ára mént. Ászongya: Máj kisegítelek én, há idádod ászt, á mirő té nem tuccz. Á szégíny embér, hogy ím mindént félírt, mégígírte. No fjó, á [zördög kisegítette, osztán ászonta, hom máj együn écczér érte.

Hát á szégíny embér mikó házá ért, hát egy gyönyörő szép gyerkét tánát otthon; ákó tutta mé, hogy mirő nem tudott ő, mer e nem vót á gyüvedelémbe beírva. Rí-sír á szégíny embér, de á fíja ászongya: So sè ríjon ápám, máj kivádolom én magámot. Együtt á zördög, mikó á términája léjárt.

„No fíjú, együttem érted.“

„Nem mék én magává, mer én máj kijárom magámot“, ászongya á gyérék, osztán él is indót. Mégy méndégé, hát év vádon erdőbe ésitétégyk.

Kápja magát, főmászik én nágy görbe fára; itt eh házikóba világ csillogot; oda mégy, hát egy anyóka úm mæssüt-főz hon no.

„Jó estét néném, nem ádhátna nekém écczákára szállást?“

„Aggyon Isten nekéd is fíjam, dehogy ádhátok; szeréncséd, hon nem tánátad itthon Márájz Bojnyíkot, mer minygyá kisikköt vóna á világúb; 99 embért ütött ágyon, té letté vóna á százagyik.“

De ázé á gyérék mégis csak bebújt á sütőteknyő alá.

Házá gyün Márájz Bojnyík. Mingyá mégériszte á zembér szágot, mer kutyafejű tátár vót. Mit vót mit csinányi, elégyütt á gyérék; mém monta, hom mi járátba van. Márájz Bojnyík nem bántotta, de ászt mémmonta néki, hoh ha nem hozza ki ez ő pénétenciáját is, hálává há mé. Osztán éggyütt mévvácsorátak. Másnap elindót á gyérék.

Mégy méndégé, nás sokára elérte á poklot. Zörgetett; de nem erisztették bé mingyá. Kápja magát, elévész csuhájábú ér rákás tömjényt, ékézd füstönyi: de bézég Lucifer sè vót rést, mingyá mékkérdészte, mit ákár. Á fíjú mémmonta, hogy ő á pénétenciáját ákárja kivinnyi. Lucifer nem sokat kísédelméskedett, haném kiátta, mer fét á gyéréktő, hogy ím nágyó okos vót.

Év é gyérék ément, méfféléjkézett Márájz Bojnyíkró; de á hom mènne, eszibe gyütt neki; vissza mént mégin, agyig füstöt, még ezét is ki nem átták. Mikó osztán elért Márájz Bojnyíkhó,

ez annyi pístát adott, a mennyit csak ébirt. Háza ment a fíjú otthon papnak tánót.

Écczer mikó mán öreg vót, ément kocsikáznyi, hát écczerre álmá szág ütötte még az orrát. Lészát, odá ment a fá alá; hát ott forog egy emberfő. Lészákaj egy álmát, hát 99 fehér galamb szát a ményégbe; az emberfő vót a százagyik.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Találos mesék.

Rí rucza rí (sír), de nem tuggya mír rí; vájújába nincsen víz, derekába nincsen vír. — Hegedű.

Ki ordított olyat, hogy az egész világ meghallotta? — A szamár a Nóé bárkájába.

Mikor vót az Istennek farka? — Mikor galamb kípibe a Jézus fejire szállott.

Hunn legfejérbbe a kenyér? — A hunn beleharapol.

Ecczeresen el nem ír, kécczeresen elég hosszú. — Az ember karja, mikor a szájához tartja.

Nem azír vettelek én tizedet, hogy a szegen tarcsalak, hanem azír, hogy az én bűnös testemet a te szörös testedbe dughassam. — A ködmön, meg az ember karja.

Czin-czin perere,

Körme hegyin kötele,

Vas a buborája. — Harang.

(Pocsaj. Biharmegye.)

BAKOS LAJOS.

Háromszékiek.

Ápám hosszú, anyám lapos, néném domború, bátyám bolond. — Szöllő.

Égy fa áll, de nem a maga tövin áll; kivirágzott, de nem a maga virágjával; égy mádárka szédéget róla, de nem a maga bégýibe. — Fonás.

SÁNDOR JÁNOS.

Tájszók.

Csíkiai k.*)

Abrázat: arcz; szép abrázatytya van!

alkalmatosság: általában alkalmas hely valaminek elhe-

lyezésére; lakásról: jó alkalmatosság; átvitt értelemben: alkalmatosságot kaptam: alkalmi fuvarra találtam.

*) Csak azon tájszók vannak ide felvéve, melyek Kriza „Tájszó-tár”-ában nincsenek közölve.

á m o t t a m : álmomban.

á t a l a g : kisebb hordó alaku faedény, hordócska.

á t a l l o m : szégyenlem, vonakodom; átallom kérni, — vagy kunczorálni.

á t a l o s : széles; átalos épület.

á t a l v e t ő : kettős zsák, melynek közepén lyuk van, s a viselő ezen kidugván fejét, a zsák egyik fele elől — más fele hátul lóg.

a z s a g : jókora faragatlan bot; mégazsagolni, elazsagolni: megverni; — a z s a g o n jár a vén boszorkány.

b á b i : kicsinyítve így nevezik a kis gyermek lábát; azt is jelenti bábu, mint: bábi ház: forgácsból, galyakból a gyermekek által épített ház.

b á k á n y : fürge (kisgyermekről).

b a u n k o l : vonít; — a kutya baunkol.

b é c c e n : biccen.

b e l b e l : alszik. A kis gyermeket így altatják: belbej, belbej!

b é l é z n a : szövés alkalmával az űresen feledett bordafog hézagosa helye a vásznon.

b é z s é g : forni kezd; — bézség a víz.

b i b i : így nevezik a sebet a kis gyermek előtt; — átvitt értelemben, bibi! azt teszi: ne nyulj hozzá.

b i c s a k : 6—10 szemből álló vasláncz, melylyel téli erdőlés alkalmával lejtőre a szántalpát keresztül övezik, hogy nehezebben csuszszék.

b i g y g y e n : kisiklik helyéből.

b i n g ó , b i n g y ó : bimbó.

b ó b i s k a : maszkura.

b ó d i : ügyetlen.

b o d o n k a , b u d u n k a : l. átalag.

b o g : összefont kálács.

b o g o j á s : tolltarajos (tyuk, galamb).

b o k á j : szűk nyaku, magas, cifra, mázos, cserép ivó edény; régebb nagy divatban volt minden székelyháznál, a „kendőszeg” ezzel volt körül akgatva; ma már majdnem kiveszett ezen szokásos házi eszköz.

b o n g : gomb.

b o r d i c a : járomköz fa, melylyel a járom keskenyíthető vagy szélesbíthető.

b o r í t ó : esztergán készült fadoboz, melybe rendesen tūrót szoktak tarisználni.

b ú c s á l ó d i k : baján buslakodva töprenkedik.

b u k s i : borzos, bozontos fejű.

b ü k k f a n a g y r á g : kendervászonból készült nadrág.

b ü t t ü r m e s z : törpe, vastag termetű.

b ü z ö s , b ü z ö z é s , b ü z ö s d i , b ü z ö s n i : egy lapdajáték neve.

T. NAGY IMRE.

Sopronmegyeiek.

Csigar: furkos bot.

é l h e t e t l e n : néha: gaz, gonosz.

e l ő h o z a k o d o t t : vele sokszor.

g a b o r g y á s : hóbortos.

hamarol: kelletlenül gyorsabban tesz valamit; hamarolja a dolgot.

hanyagos víz: langyos.

korbéli ember: vagy negyven éves.

lébeszéni, lébeszínyi: elbeszélni, elejétől végig.

mihán, mihá: mihelyt.

örökétig: örökké.

összevígezni: összebeszélés folytán elhatározni.

sántázni: a juhok lábait tisztogatni.

tilinga, svinga: schwinge.

szenyel: szelel.

sziszákol: nagy nevetés miatt zihál.

zuz: intransitív értelemben; azok a szégín harangok hogy össze nem zuznak!

(Szilársarkány.)

BALLAGI BÉLA.

Bukovinaiak.

Ákovita: petroleum.

apatárs: az ipák; anyatárs: az anyósok.

bab: nagy szemű faszuly.

bánhof: vasuti váró hely.

borona: épületfa, fenyűgerenda.

boronálni: eggen.

bölcsködik, böcsködik: kérkedik, elbizakodik.

börczigár, börszivar: szivar.

bukluk: baj.

czarina: jószág, szántó föld mező.

czibre, czibere: savanyú, eczetes böjti leves.

csiszlálni: kivetni.

csokány kukoricaszár.

déák: kántor.

dránicza: zsindey.

élet; „szép”élete van: nagy, csinos, rendezett gazdasága van.

estróf: büntetés; megstrófol: megbüntet.

esztena: juhfejő hely.

eszterhéja: házeresz.

faszujka: paszuly.

megfiadzik a sertés.

furtina: zivatar.

kifontálni: zálogolni.

gavallár, gavallária: ménes.

galuska: töltött káposzta.

guzsas: az a legény, ki valamely lányos házhoz jár estenként udvarolni.

gyújtogató: gyufa.

harisnya: nadrág.

ház: szoba; kis ház, nagy ház.

hiú: pallás.

hurutni: köhögni.

kalán: kanál.

kalongya: kereszt.

karincza: kötény.

kaus: kosár.

kereszt: a komák gyermekei.

komatria: keresztelés.

kozsók: báránybőr bunda; kozsokár: szücs.

kurászló: a megborjazott tehén első teje, mely össze-megy, s olyan mint a sűrű aludttej.

liváda: gyümölcsös kert.

lonka, lunka: víz melletti etető mezőség.

LÁSZLÓ MIHÁLY.

Szilágy megyeiek.

Bergetni: haragítani.	kílis: kelés.
böstörő: mozsár.	kíp: kép.
Brittyó fojó: Berettyó.	kütyü: kesztyű.
csüdni: döfni.	lavor: mosdótál.
czibálni: húzni.	lőtyfölni: enni.
disztó: disznó.	leétra: lajtorja.
eides: édes.	masina: gyufa.
eskola: iskola.	ostég: aztán.
fanyaló: fanyar.	pajta: pinbe.
feske: fecske.	pinz: pénz.
fifirka: írás.	pirkó: borgonya, pityóka.
fityogó: tollkés, bicsak.	pongár: szekrény.
genge: gyenge.	puczik: szeglet.
gyortya: gyertya.	pundra: kés.
ílet: élet.	rengő: pad.
indergetni: kibékíteni.	sili'gő: haszontalan.
kaliba: kunyhó.	szivonó: szérvonó.
keske: kecske.	sűrű: sajtár.

FODOR DÁNIEL.

Háromszékiek.

Alacsony: aljas; alacsony-	gyujtó - szálka: gyujtó-fa.
kodol: aljas vagy.	héjába: hiába'.
bács: juhász.	hijú: padlás.
lebetegszik: beteg lesz;	hob: hab.
megbetegedik: gyermek-	kasmatol: zörget.
ágyba esik.	kert, e h. kerítés.
czépők: czipő.	lang: láng.
dél: délebéd.	mái: mai.
dovad. „Kidovad a tolu a	mart: part (Martonfalva falu
vánkosból.“	Kézdiben.)
ebéd: étkezés reggeli 7—8	matikál: szerte-szét jár.
órákor.	mércze (4 kupa): 8 itcze.
éjféli, éjfélikor: éjfél,	nádméz: czukor.
éjfélikor.	nyű: kisebb hernyó (V. ö.
faszujka: paszuly.	nyűzsög).
fazakas: fazekas.	padmaj: verem.
feteke: fekete.	palaczkféreg: poloska.
fogy: fagy.	pánkháló: pókháló.
ganyé: ganaly.	radina: lebetegedett asz-
guzsajos: szerető; guzsaj-	szonynak vitt eleség.
josba járni: szeretejéhez járni.	sárig: sárga.

savanyó: savanyú
sikojt: sikolt.
sorló: sarló.
szapara: szapora.
s, e helyett és, e helyett is.

törökbors: paprika.
a tennap: tegnap.
űz, jó űzű: íz.
zsendej: zsendely.
ZAJZON DÉNES.

Baranyamegyeiek.

Bitófa: jelző oszlop.
csupálni: gyomlálni, valamit egyenként kiszedni.
deji: körülbelül. „Deji léhetett három ember ott,”
éd van: itt van.
fog. „Vissza fogtam segíni”: hátráltam.
összegabalogtak: összepöröltek.
hozzád: balfélé; tőled: jobbfélé.
lén és katoná: közös hadseregbeli.

lön: lö. „Jó lön a fegyver.”
masina: gyúfa.
sűthenyős idő: napnyugot, alkonyat.
megtípázni: megverni.
turnya-furnya: a munkában segítő.
űstöllést: nyomban, azonnal.
„Nem véléttem”: nem véltem.
„Mink má elvettünk”: elvetettünk.

ZSOLNAY GYÖRGY.

Szilágyságiak.

Beczézni; el van beczézve:
el van kényeztetve.
egres: pöszméte.
esmét: ismét.
fazak: fazék, fazok.
fazakas: fazekas.
fejír: fehér, fejr.
feredek; feredik, feredni,
feredő: fürödő. Feresszük
meg a kis bubát.
gutta: guta.
hun: hol.
jány: leány.
jöjjik mán kigyelmed!
kelincs: kilincs.
kócs: kulcs.
k okas: pattogatott kukoricza.

köszméte: pöszméte.
málé: kukoricza, tengeri,
vagy: más néven török búza.
mengyek: megyek.
níp: nép.
pappiros: papiros.
porcijó: adó; porcijókönyv: adókönyv.
sováb: sváb.
szegelet: szeglet.
szíp: szép.
tekenyő: teknő.
terü: teher; sok terüt el
bír ez a két lú (= ló).
zokólni; megzokúlt a föld
a sok esőtül; megzokúlt a
tészta: összeesett.

(Tasnád. Szilágyság.)

GACSÓ KÁLMÁN.

Hétfalusiak.

Herczág: kötekedő.	szittyszotty: apránként.
izlék: a marha elé tett	„Az adósságot csak úgy szitty-
szalma- vagy szénamaradék.	szotty fizetitek.“
lajha: restecske.	zér: összezörrenés. „Nálunk
szimatol: gyengén eszik	egy kis zér történt.“
(a marha).	zéréte ugyanaz.
	zuzma: izetlen étel.

(Hosszúfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

Lakodalmi mondókák.

(A szakácsasszony bekötött kézzel s egy nagy fakanállal jön, s meg-megdöfögetve mindenkit, kér orvosságra, mert nagy beteg, a kása össze köpdöste.)

Szakácsasszonyok helyett.

Halljunk szót uraim, mig vagy kettőt szóllok;
 Im egy sebes asszonyt közétek behozok.
 Minthogy ő nem szólhat, én helyette szólok,
 Nagy nyovalyáján csak hogy meg nem bódulok.
 Ennek egyik tagját megköpte a kása,
 Mely miatt már neki nem szép a járása;
 Be kár, hogy ily korán esett csonkulása!
 Bekötött sebére kíván immár doktort,
 Csak alig kaphatunk neki egy kis kánfort,
 Hogyha nem segítünk, világból is kifor,
 Nohát szakács asszony itt kezdje meg a sort.

Vendégbiztató.

Egyenek uraim, mindjárt többet hozok,
 Vagyha kivántatik majd versifikálok;
 Egy darab hússal összebarátkozok,
 Azután kedvemre jobban borozhatok.
 Egy tiz akós hordót most csapoltattam ki,
 Ha nem hiszi pedig, nézze meg akárki;
 Tudom hazugságba engem nem hágy senki,
 Bort is hozok mindjárt, parancsolhat bárki.

Borvers.

Szív vidámitásra isten a bort adta,
 A mint a zsoltárban szent Dávid megírta.

S nem bánok én úgy mint ördög az fiával,
 Azért kínálkozom Hegyalja borával.
 Ezen Ázsiából került szőlő nedvét,
 A ki issza, annak meghozza a kedvét.
 Ez ám az öregnek igaz pápaszeme,
 S a betegnek igen jó orvosság neme.
 Meg kell azért ennek erejét próbálni,
 Egy-két dézsa víztől nem szokott gyengülni.

(Ebéd végével megszóllal a zene, s járják éjfélig; ekkor a menyasszonyt lefekünni kísérik. Ugyan ekkor van a „ríkátó“, melynek szövegét csak azért nem közlöm, hogy sok helyt igen kendőzetlen. Midőn a mennyasszonytól vissza jönnek, azok kik helyben maradtak, megadóztatnak, szólva illetéknépen :)

Czigányhoz.

Nemes kompánia, itt vagyon egy sereg,
 S ki már régóta a nyakamon fityeg;
 A szájjából mindég anti-more pereg,
 Mindjárt megnevezem, kik legyenek ezek.
 Ezek nem egyebek, hanem Muzsikások,
 Zemplén vármegyében nincs ezeknek párjok.
 Hurra valót kérnek, mert nekik szokások,
 Mivel hogy cigányok, garas a vallások.
 Imhol van a tányér, erre minden tegyen,
 A nótát húzni majd hogy jobb kedvök legyen.
 Mert innen szárazon senki el nem mégyen,
 Míg a tánczolásban elég részt nem vészen.

(Erre megkezdik a tánczot, s járják másnap reggelig. Ekkor elmennek a menyasszonyért s elviszik a templomba. Hazajövet a násznagy egy tányért tesz ki az asztalra, megkezdik a menyasszonnyal a tánczot, s mindenki tánczol az új asszonnyal, s pénzt tesz a tányérba javára. Legutoljára jön a hazavitel; ekkor a vőfély ismét elkezd verselését.)

Ágy-kikérést.

Mennyi csillag vagyon éjjel a szép égen,
 Sok barázdát csinál, a ki szántni mégyen,
 Mennyi fővény vagyon a tenger fenekén,
 Annyi áldást kérek az égtől rátok én.
 A menyasszonyt nekem tarka dunnájával,
 Esztergályba csinált rozsdás guzsalyával,
 Resten, lomhán pergő görbe orsójával,
 Elő állítsátok minden szerszámával.

(Harangod.)

ZOMBORI EMÖD.

Tréfás mondások.

Száz papná is többet tudok = többet ismerek.

Egy göcseji asszon égyggy óra alatt mégiszik égyggy akó bort =
ha t. i. egy fali óra alá ül.

Három apáti legén égy nap mégszánt száz hód földet. (Alsó-,
felső- és közép-Apáthi község.)

Addig élék, a meddig akarom = a karom, a „karja”.

Fogadok, hogy ebbe az őszbe mégghász = evvel az ősz fejjel.

Ez osztán jó kényérkereső ember = az asztáfiába méktalájjo.

Mégész vele a gyéghátán is — csak énnéték légyén.

Ha szinnak, emlégetnek; ha ütnek, tapogatnak.

A kadarka méktaszigállá; a cseke mégránczigállá.

(Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Feljogosítás kalákában.

Atyafiak! X. kegyelmetökököt megszólította égy sújos munkának végbe vitelire, a mit meg és töttek. A munka után igért égy darab kinyeret, égy pohár pálinkát, égy tál étket, a méjiknek az első zsöngéjit bé is mutattam. Ebből ögyenek igyanak, s aszt igéri, hogy ha jó kedvökököt lássa, többel is megfogja szaporítani.

(Udvarhelymegye. Oroszhegy.)

FELMÉRI LAJOS.

Gyermekversikék.

Cziczásversike.

Égy, kettő, három, négy,	Lovam nélkém ganéjt ad,
Tökös némét hová mégy?	Ganéjt adom földemnek,
Vásárra vokatnyi,	Földem nélkém buzát ad,
Ék kis vasat talányi.	Buzát adom mónárnak,
Vasat adom kovácsnak,	Mónár nélkém lisztét ad,
Kovács nélkém kocsit ad,	Um mégütöm a kutyát,
Kocsi nélkém lovat ad,	Végig fossa az inát.
Szénát adom lovamnak,	

(Mikó végig mongyák eszt a versét, a kire az utósó szó marad, a kimégy; asztán ujra émmongyák, míg csak égy marad hátra, ez a macska (czicza), a többiek az egerek.)

(Ádánd. Somogy.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermekjátékok.

A lányok háttal ának egymáshoz s úgy fordulnak karikában.
Égy benn áll s a következő nóta alatt megüti égynek a hátát,
hogy tánczra vigye.

— Járom, az urvárnak az ajját,	Mert megláttam Bécsbe;
Járom égyed magammal.	Piros almát árút,
— Mit kerülöd, mit fordúlod *)	Vettem is belüle;
Az én házam táját?	Most is van a zsebembe,
— Aszt kerülöm, azt fordulom :	Piros keszkenyőbe.
Lányodat kéretém.	— Jaj melliket?
— Jaj nincs nekém, jaj nincs	— A szébbiket,
nekém	A jobbikat,
Eladó leányom.	Kecske magossabbikat,
— Jaj né tőrjed, né tagaggyad,	Legalacsonyabbat.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Családnevek.

Ábrahám. Bakcsán. Bali. Barbél. Bazsák. Bedő. Bejczy. Biró.
Busa (czigány). Bognár. Burkus. Csapó. Császár. Csipkés (czigány).
Czigler. Czimmer. Démi. Domán. Dömötör. Dufó (czigány). Éles.
Endrai. Erdős. Fábián. Fejér. Fejes. Fekete. Földes. Gábor. Gál.
Giczi. Grábics. Grészler. Gulás. Gyurkovics. Hathalmi. Himodi.
Holler. Horvát. Husvét. Jámbor. Kalinger. Kászli. Kernya. Kertai.
Kincses. Kis. Knausz (a nép ajkán : Nyáusz). Kókai. Kokus. Kollár.
Koller. Kolmon vagy Kómon. Korán. Kovács. Kozma. Kövecses.
Kuti. Lacza. Lámpék. Laszló. Lencse. Lendvai. Lengyel. Magyar.
Major. Mátyus. Meleg. Merkó. Mészáros (csufneve : Vadlud).
Milkovics. Molnár. Nagy. Nemes. Német. Novicz. Nyári (czigány).
Ódor. Papatyi (öreg apja czigány volt). Perna. Pingiczer. Polgár.
Pollerman. Pongrácz. Pozsonyi. Prohászka. Pusztai. Rácz. Radics.
Sáfár. Sikátori (czigány). Simon. Smidmájer. Sipos (czigány). Sörös.
Surányi. Szabad. Szabó (csufneve : Bóha). Szalai. Számmer.
Sztamári. Szendi. Szokolics. Szücs. Takács. Tásler. Torma. Tót.
Török. Turi. Ujheli. Vámosi. Varga (csufneve : Bébicz). Vedó. Vég.
Váczi. Vécsi. Venesz (a nép ajkán többnyire : Vénecz). Vermut.
Veszprémi. Vető. Vida. Vörös. Zarnóczy. Zsédöl (valószínűleg
Schedel-ből).

(Koronczó. Győrmegeye.)

KISS IGNÁCZ.

*) Dallam miatt nyújtják.

Helynevek.

Borsod megye. Ostoros község.

Szöllők. Nagy-Pajodos. Kis-Pajodos. Rétoldal. Rókalyuk. Bolond kert. Fehér táncz. Kerek hegy. Savós kút. Kerekkötő. Arany bika. Szadúr (Szadur). Rakottyás. Hosszú szilvás. Közép hegy. Nagy lápa. Szöllő lápa. Pünkösdi hegy. Vizes völgy. Kutya hegy.

Dülők. Köporos. Zabföld. Guhin. Gólint. Gyilkos. Alsó-rét. Hermány. Rakottyás. Rácza. Felső rét. Égés.

Völgyek és hajlatok. Kéményseprő lápa. Barát domb. Nagy völgy (felső és alsó). Frankó lápa (nép nyelven farankó). Nagy gödör. Kőbánya völgy. Farkas torok. FICZERE GUSZTÁV.

Névnapi köszöntők.

János napjára.

Örvengyenek az ég fényes csillagai,
Vigaggyanak a szép égnek madarai,
Mert felderültenek Jánosnak napjai,
Felgyöttek nevének gyönyörű órái.
A mejjen is az Úr kegyelme s ádása,
Böven szájjon rejánk mennyből ádomása.
Légyen te lelkednek mennyben lakozása.
Ábrahám kebelében való mulatozása.
Kévánom, az Isten sok számos időig
Nyúccsa életedet számos esztendőig;
Szép hied terjegyjen a magas egekig,
Légyen az Úr Isten vezéred mind végig.
Párod is kívánom, veled virágozzon,
Kivel a szerencse hűséggel ádozzon;
Páros éltetekre az ég harmatozzon,
Végre a jó Isten jobb karján hordozzon.
Leromolván élted romlandó sátora,
Porrá válló tested mikor lesz föld pora:
Lelkednek a mennybe akkor bódog sora
Légyen, s vígyen mennybe angyalok tábora.
Mikor nem hajnallik többé napkeletre,
Sem a nap nem siet az elenyészetre,
A Jézus elgyövend egy nagy ítéletre:
Kévánom, vígyen be az örök életre.
Ott minden szentekkel légyen fényességed,
Ékesen ragyogó tündöklő szépséged,
Koronáztasson meg földi dicsőséged.
Itt állok meg: légyen mennybe dicsőséged.

Más ugyancsak János napjára.

Isten felderíté Jánosnak hajnalát,
Immán is felhoszta nevének szép napját.
Libános hegyének felnőtt sok czêdrussa,
Ki úri házadba tündöklük, mint rózsa.
Valamennyi csillag az égnek tetején,
Valamennyi fűszál a föld kerekcségén:
Annyi ádás szájjon Jánosnak fejére,
Nemkülönb en pedig egész életére.

(Ör. Szabolcs m.)

DEÁK ELEK.

Néprománczok.

Vámi József története.

Vámi József az én nevem,
Ki oly gyilkosságot tettem,
Égy pajtásom agyon löttem,
Másiknak kezét sértettem.
Születésem Tolna megye,
Apám, anyám ott nevelte;
Engém ugyan könnyen tartott,
Iskolába nem járatott.
Midőn én föl nevelkéttem,
Csak csavargó lett belőlem;
Asztán katonának vittek,
Erős régulára csíptek.
De én asztat nem szerettem,
Káplárommal összeveszttem;
Cukkáplárom agyon löttem,
Hat esztendő sánkra mentem.
Midőn aszt is kitöltöttem,
Regémenthöz visszajöttem,
Pajtásommal összeveszttem,
Kinek éltét el is vettem.
Ezér nyolc száz hatvan négybe
Brusnak nagy szigetibe,
Május tizénketted napján
Múltam ki egy nagy száraz fán.
Hallgassátok, kedves pajtás,
Mily nagy kín a siralomház;
Három napig ottan voltam,

Olkor, olkor majd megholtam.
Volt cigaré és pénz elég,
De félelem sokkal több még.
Jó barátim, kik itt álltok,
Még híretem se halljátok;
Mindénéket oktassatok,
Én sorsomról tanuljátok.
Jaj de nehéz kiállani
Végző órán — hóher előtt állani,
Ki nem sajnál megfojtani.
Végre az lészén szólásom,
Ugy is tudom, még kell halnom:
Az isten légyén ő velek,
Kik engemet kikésérnek.
Hosszu faluba van egy ház,
Ha rá nézek, hideg is ráz;
Ott löttem még pajtásomat.
Mind késő már. Aszt gondoltam,
Hogy nem tudnátok sajnálni
Regémentém főtisztjei,
Pardont többé nem kérheték,
Mert csak zsinegét érdemlék.
Pajtásim, né sajnáljátok,
Sőt én rólam tanuljátok.
Igy jár, ki a rosszat keresi,
Nem kégyelmez még neki senki.

(Veszprém.)

HARASZTI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

HELYESÍRÁSUNK REVIZIÓJA. ✓

III. A többség munkálata.

A helyesírásunk revíziója körül megkezdett fejtegetéseinket befejezzük e czikkkel, mely az akadémiái nyelvtudományi bizottság többségének kinyomtatott s már árúba is bocsátott munkálatát fogja bírálat alá. Minthogy ennek eredményeit csak a kellő világításba kell helyeznünk, hogy maga magát elítélje: bírálatunknak kifejezései kiméletesek lesznek, s nem oly kemények, a minők joggal lehetnének. Általános ítéletünk oda megy ki, hogy e munkálat a gyakorlati szükségletre nézve semmi haszonnal nem jár, s mind gyakorlati, mind tudományos téren hátramenést jelöl. Ítéljen az olvasó!

A bizottságnak az volt a föladata, hogy az akadémiának régi helyesírási szabályait a haladott irodalmi szokással egybevetve tegye meg a szükségesnek mutatkozó változtatásokat, és adjon útmutatást az újabb időben fölkapott ingadozásokkal szemben. A föladat szép volt: érdekes probléma a tudománynak, hasznos szolgálat a gyakorlatnak. A bizottság eljárhatott volna egészen önállóan, tervszerűen, rendszeresen; kiindulhatott volna az írás természetes fejlődéséből, meghatározhatta volna az irányadó elveket, s ezeknek következményeit szigorú rendszerességgel vonhatta volna, s így egyrészt véget vethetett volna minden hibás ingadozásnak, másrészt a helyesírást következetes, egyszerű, világos szabályokban adhatta volna a közönség kezébe. Ezen eljárás mellett körülbelül ilyen berendezése lett volna az akadémiái helyesírástannak (föltéve, hogy nem is fogadta volna el a következetes hangírást, hanem a szóalkotás

eseteiben az elemek különírását megtartotta volna): 1) A hangoknak jegyeiről, azaz a betűkről (8., 9., 10., 11., 12., 6. §§.). — 2) A nyelvjárások szerint különböző kiejtések közül az irodalmi alakok megállapítása (pl. *szólok szóllok, olyan ojan olan olyan ojjan ollan, bajoson bajossan, eső esső, közé közzé, föllyebb föjjebb föllebb, házok házuk, kerítés kerittés, múlik mulik, tanul tanul* stb., tehát 5., 7. §§.). — 3) Azon esetekről, melyekben nem az egész szó kiejtése szerint írunk, hanem föltüntetjük a szónak elemeit (3. §. s részben a 4. Ez a szakasz úgy alakult volna, mint a mi II. cikkünkben láttuk.) — 4) Családnévek írása (13. §.) — 5) Idegen szavak írása (14., 15., 16., 17. §§.) — 6) Összeírt és különírt szavakról (19., 20., 21., 22., 23. §§.) s a kötőjel használatáról (18. §.) — 7) Egyéb írásjelek használatáról (a munkálatban szó sincs róluk, pedig e tekintetben is nagy az ingadozás; csak a hiányjelről szól az 5. §.) — 8) A szótagok elválasztásáról (24. §.) — 9) A nagy kezdő betűkről (25. §.).

Mint az idézett §-számokból látjuk, a bizottság nem követte ezt a természetes, logikus utat. Szabályaiban a legnagyobb összevisszát találjuk, s azonfölül, mint alább fogjuk látni, a legnagyobb következetlenséget és példátlan önkényt. Szórul szóra áll most is, a mit 1856-ban mondott róluk Nádaskay Lajos: „A bizottság önkényes szabályokat alkot, melyeket a nyelv törvényei által igazolni nem tud, s még ez önkényes szabályok alkalmazásában is következetlen“. (MNYelvészet II. 90.) És mind e következetlenségnek, mind e csűrészcsavarásnak, mind ez önkénynek egyetlen egy oka van: az az ösztönszerű alapgézet (mert a t. bizottságnak magának alig volt világos tudata ezen tulajdon alapgézetéről), hogy a szokás bölcs és szent és sérthetetlen. Pedig a szokás nem alapszik mindig szükséges elvek következetes alkalmazásán, hanem nagy részt a véletlennek, egyes emberek ötleteinek kifolyása. Ennek bizonyítására elég lesz egy csattanó példát idéznünk. A nytud. bizottság 1856-ban is kidolgozott egy helyesírási szabályzatot, s ebben az úgynevezett kiejtés elvéből indult ki, mint a jelenlegi szabályzat. Majdnem ugyanakkor adott ki Nádaskay egy munkát a magyar helyesírásról, s ebben mindent a szófejtésre alapított. És az eredmény? mindkettőnél egy és

ugyanaz, mindkettő fölött tudtuk és akaratuk nélkül egy hatalom uralkodott: a szokás. A bizottság p. a *bonts* szó írását a kiejtésnek tett engedménykép tüntette föl, mert hiszen, a szóelemek szerint *bontj*-ot kellene írni; Nádaskay ellenben azért írta így e szót, mert „a szófejtés törvénye parancsolja“, mert hiszen, „a bizottság elve szerint épen *boncs* volna helyes“. Midőn Hunfalvy az ellenkező elveknek ezen egyenlő eredményét látta, azt mondta: „E szerint kettőt gondolhatna az ember: vagy hogy nem érdemes az elvről vitázni, mert attul nem függ semmi; vagy hogy a bizottság javasolt helyesírása csakugyan helyes, minthogy a legellenkezőbb elv is erre vezet“. (M. Nyelvészet II. 95.)

Lássuk már most, micsoda elveket állít föl a bizottsági többség, s miképp alkalmazza ezeket az úgynevezett „elveket“.

Az 1. §. arról szól, hogy „főelv a kiejtés“, s ugyanott aztán a szófejtés és az egyszerűsítés szintén mint elvek szerepelnek. Mintha bizon ezek mellett kellene a kiejtést elvül fölláttatni! mintha nem volna minden betűírásnál magától értődő dolog, hogy azt írjuk, a mit ejtünk! S micsoda gyakorlati haszna van épen a bizottság szempontjából e „főelv“-nek, ha az összetett, származott és ragozott szavaknál a szófejtés az irányadó, holott épen ezen esetekben merülnek föl mindenféle kétségek? Okosan mondta Nádaskay már húsz évvel ezelőtt: „A bizottság helyesírási főalapul állít föl oly elvet, mely, a hol használható, nem szükséges, a hol pedig szükség volna rá, nem használható“. (Id. h. 88.) — „A kiejtés elvének működéről“ szóló 2. §. harmadik kikezdése egészen fölösleges példákat halmoz össze (*ár, ér-nek, meny-asszony, fenünk* stb.). Első és második kikezdése már fönt adott tervünk szerint egészen máshová való, mert ingadozó kiejtésű szavakat tárgyal, még pedig találomra, terv nélkül, elégtelen számmal összeállítva.

Ugyanez áll a 3. és 4. §§-ról, melyek a szófejtés elvének működéről szólnak, a nélkül, hogy e műkört hangtani kategóriák szerint határoznák meg; holott épen az a kérdés, micsoda különbségeket okoz a szófejtés írásunk és kiejtésünk között. Itt látszik meg legjobban, mily egyoldalú s mennyire csak tetszetős ötletek eredménye a szokás. Mert

„a képzőt, ragot s az összetétel tagjait rendszerint úgy írjuk le, a mint e részek külön-külön ejtve hangzanak“, tehát csak rendszerint, nem mindig. A szófejtés szerint p. *egyszer, kétszer, bizton, igazság, fogta, fonja, teljék, adja*; a kiejtés szerint *sassa, öcscse, úzz, keress, vess, ereszs, abban, ahhoz, önt*; félig a kiejtés, félig a szófejtés szerint *bonts*; sem kiejtés, sem szófejtés szerint *higyled!* A kiejtésnek tett engedményeket avval okolja meg a bizottság, hogy „állandó és lényeges a hangváltozás ott, a hol az egyik mássalhangzó a másikkal egybeolvadván, a hasonulás törvényei szerint másnemű hangra változik át“. Hogy mi mindent ért a bizottság hasonulás alatt, arról még alább is lesz említés. Hogy azonban mentsége nem mentség, hanem az önkény álarca, azt jól megmondta neki már Nádaskay: „Önkényesség az, hogy a bizottság valamely ragozott szónak kiejtés vagy szóelemzet szerinti írását a hangváltozás kisebb vagy nagyobb világosságától, inkább vagy kevésbbé-észrevehetőségétől föltételezi, mert ily megkülönböztetést a tisztelt bizottság semmiféle nyelvtörvény-nyel megokolni nem képes. A bizottság t. i. az általa föllállított föelvből világ végeztéig nem lesz képes bebizonyítani azt, hogy ezekben: *ad-jon, men-jen*, melyeket így ejtünk: *aggyon, mennyen*, a *dj* kettős *gy*-vé s az *nj* kettős *ny*-nyé nem ugyanazon törvény szerint változott, mint *hasson*-ban a *tj* kettős *s*-sé. E példák közt az analogia a tisztelt bizottság elve szerint tökéletes.“ (Id. h. 91.) — Az önkénynek csak még egy szembeszökő példáját akarom idézni a 4. §-ból. A hasonulás eseteiben e §. a kiejtést rendeli kalauzúl, de egyszerre csak kedve szottyan, hogy megint következeteskedjék egy kissé s az általános irodalmi szokással ez egyszer a jó ügy iránti buzgalomból szembe szállva azt dekretálja, hogy „ellenben a szófejtés szerint írjuk ezeket: *akgat, fagkat, szakgat, lyukgat, nyakgat, nyekget*.“ 1856-ban még ez volt a tisztelt bizottság nézete: „Hol a szóképzésben találkozó mássalhangzók egyike a másikat világosan elváltoztatja, szintén a kiejtés leszen a szabályozó; így írjuk: *ront, bont, aggat, faggat, senki* stb., noha a szófejtés ezen gyökökre vezet vissza: *rom, bom, ak, fak, sem*.“ Pedig az 1876-ki bizottságnak majdnem ugyanazok voltak a tagjai, mint az 1856-kinak!

Vagy talán, mert másképp meg nem tudjuk magyarázni, az új tagok, Budenz és Szarvas „akgatták“ ezt az új „nyakgató“ szabályt a helyesírás nyakába, hogy „meglyukgassák“ azt a csöpp következtetességet is, mely még megvolt benne. Vagy talán Hunfalvy Pál consilium mutavit in melius; mert hisz 1856-ban még azt akarta, hogy „az előző mássalhangzó alkalmazkodjék a következőhöz, ha ez jellemző; légyen p. o. *szaggatni* szakgatni helyett, *faggatni* fakgatni helyett“.

(MNY. I. 210.)

Az 5. §. „Egyszerűsítés“ czíme alatt két egészen különböző dologról szól: a kettős betűk mellőzéséről és a hiányjel elhagyásáról. Hogy ne írjuk *a' ház' teteje*, hanem *a ház teteje*, azt talán 1877-ben senkinek sem kell már szívére kötni. A kettős mássalhangzók mellőzése pedig a bizottságnak harmadik „elvén“ alapszik: az egyszerűsítésen; azelőtt takarékoság elvének nevezték. Itt ismét a legnagyobb önkénnyel jár el a szokás s az ennek hódoló bizottság. A kettős *ll, ss* stb. helyett ott akarja az egyszerű mássalhangzót megvédeni, a hol a kiejtés ingadozik. Világos, hogy itt csak nyelvjárások szerinti ingadozásról lehet szó, és világos az is, hogy csak oly szavakban szabad az egyszerűsítést alkalmazni, melyeket az országnak nagyobb részében egyszerű mássalhangzóval ejtenek. Így vagyunk a *szólok, beszéllek, fölül, nálam, vélem* szavak *l*-jével, a *közzé, közől* szavak *z*-jével (nem áll, hogy „ezeket rendszerint így ejtik: *közzé, közűl*“), s az *azon, nagyon, hogyan* szavak *n*-jével; ezeket tehát egyszerű mássalhangzóval írjuk, nem pedig *szóllók, beszéllek* stb. Kétes már a dolog az *ilyen, olyan, milyen, sülyed* szavak *ly*-énél, melyet a mai írás szintén egyszerűsít. De határozottan hibásan írják egyszerű mássalhangzóval ezeket: *éppen, másképpen* (ez nincs is megemlítve), *esső, pirossak, magossat, hasznossan, magyarossan*. Az első kettőt minden magyar ember erős mássalhangzóval ejti, a többit is a túlnyomó többség. — De egyszerűsít a szokás és vele a bizottság oly szavakban is, melyekben vidékek szerint változó kiejtésről szó sincsen. Mindenhol így mondják: *égred, égredül, égyetemben, égyén*; talán azért, mert ezeket nem élő hagyományból, hanem a hibásan író könyvekből tanuljuk. Az *égyéb, égyenés, égyenlő, égyenget* szavakra nézve bátor vagyok figyelmeztetni a

t. bizottságot azon körülményre, hogy az első valószínűleg nem, a többi határozottan nem az *égg*y szótól származik. De viszont mindenhol így mondják: *égg*yret, *égg*yrik, *égg*yresség, *égg*yretlen, *égg*yrenként stb. Az elfogulatlannak talán ezt a gyakorlati következtetést kellene vonnia: az *egyed* (-űl) *egyetem* (-ben), *egyén* szavakban írjunk egy *gy*-t, de különben az *égg*yret mindig erős mássalhangzóval írjuk, De a bizottságnak más a logikája: „E szónak *gy*-jét t e h á t mindig egyszerűen írjuk: *egy ember, egyes, egyik, egyetlen* stb.“! — Mindenki azt mondja *kisasszony*, de mindenki így mondja: *kissebb*. Mit következtet a bizottság? „Ez okból itt is általában az egyszerű írás van helyén: *kisebb* stb.“ Tehát *egyik* és *kisebb*, hogy ne legyen „ingadozás“. Jól van, menjünk egy lépéssel tovább! — „A *benn, künn, fenn, lenn* n-jének kettős ejtése általános. E hangot tehát mindig kettősen kell írni: *benn ül, künn áll, lenn ácsorog, fennakad*. De közvetlen összetétel vagy akár képzés esetében is mássalhangzók előtt mellőzhetőnek tartjuk e különben is többnyire változatlan formák egyik n-jét: *benrked, fentart, benső* ezek h. *bennrked, fenntart, beemső*.“ Helyes! de hová lett az előbbi irtózat az „ingadozás“-tól? Itt a bizottság maga dekretálja az ingadozást! — Azt olvassuk továbbá: „Ezeket: *főlebb, belebb, lejebb, kiebb, közé, közül* rendszerint így ejtik: *föl-j-ebb, bel-j-ebb, le-jj-ebb, ki-j-ebb, köz-z-é, köz-z-ül*; holott a szófejtésnek amazok felelnek meg. Az utóbbiaknál a *j*, illetőleg *z* a könnyebb ejtés és a nyomosítás végett furakodott közbe.“ A hány szó, annyi botlás! Nem kell, hogy az ember nyelvtudományi bizottsági tag legyen, mégis könnyen nyomára juthat, hogy a *köz*zé, *kesselő, hallad*-féle alakok az eredetiebbek, s a *köz*é, *keselyű, halad*-félék az újabbak; csak utána kellene járni egy kissé a nyelvtörténetben vagy a szófejtő szótárban; ennek is, amannak is tekintetbevételét méltán várhatná az ember egy nyelvészről. Aztán meg ki bizonyította be, hogy a szófejtésnek a *főlebb* alak felel meg és nem *följebb*? A ki az orrán túl nem tud vagy nem akar látni, az igenis így fog okoskodni: az alapfok *föl*, tehát a fölső fok *jőlebb*, q. e. d. De a ki tovább is szokott nézni, az könnyen arra a véleményre jöhet, hogy az alapfok eredetileg **főleje* volt, a középfok pedig **főleje-bb*, s hogy amabból idővel *fölé* és

föl lett, emebből pedig *följebb*. Vagy hogy a *följebb*-féléket a *boldogjabb*, *bolondjabb*-féle alakokkal fogja összefüggésbe hozni, melyekbe a *j* szintén nem „könnyebb ejtés és nyomósítás végett furakodott közbe.“ — De az alaphiba az egészben az, hogy sem így nem ejtik: *főlebb*, *belebb*, *leebb*, *kiebb*, sem pedig így: *följebb*, *beljebb*, *lejjebb*, *kijebb*; hanem igenis így: *föllyebb* *bellyebb*, *föllebb* *bellebb*, *főjjebb* *bejjebb*, *féjjebb*, *kíjjebb*. S minthogy a szófejtés itt még nem döntött, a bizottság elvei szerint is a kiejtések közül kell válogatnunk, mert „a takarékoság elve vak, ha a szófejtés nem vezeti“ (Hunfalvy, MNyszet II. 100.).

Van azonban e cikknek egy érdeme is, s ez egyúttal az egész munkálatnak egyetlen érdeme: az, hogy a *rossz* és *vajjon* szavak erős mássalhangzóját szabálylyá teszi az uralkodó hibás írásmóddal szemben. De ugyanezt kellett volna tennie a *könny* szóra nézve is.

A jó hangzásról szóló 7. §-ban megint az önkény uralkodik korlátlanul. Már a cím maga mutatja, hogy a mit e cikk tanít, az közelebbről tekintve bizony a helyesírástanba nem tartozik. Itt p. arról van szó, hogy ne írjuk *fölköszönt*, hanem *felköszönt*, ne írjuk *felfedež* vagy *fölfödöz*, hanem *fölfedež* vagy *felfödöz*, mert az utóbbiakat a változatosság teszi kívánatossá. Ha meg is engedi az ember, hogy itt megvan az esztétikus szempont jogosultságának legalább árnyalata: azt az esztétikát már nehéz a közönséges halandónak ésszel fölélni, mely szerint *házok*, *hatalmok*, *kalapjok* „jobban hangzanak“, mint *házuk*, *hatalmuk*, *kalapjuk*. Ellenben helyesli a javaslat az ilyeneket: *boruk*, *eszközük*, *örömiük*, *ostoruk*, a mik jóhangzásúak is, szabatosak is, mert *borok*, *eszközök*, *ostorok* egyszerű többesek, és mást jelentenek, mint *boruk* stb.“ Ime egy negyedik „elvé“ a helyesírásban: a megkülönböztetés elve! Qui bene distinguit, bene docet. Voltaképen pedig így áll a dolog, hogy széles ez országban csak igen kevés helyen mondanak *házokat*, *hatalmokat*, *kalapjokat*, hanem *házukat*, *hatalmukat*, *kalapjukat*. — A megkülönböztetés haszontalan elve vezeti e cikk íróit ott is, a hol jóakaró figyelemben részesítik azt a szokást, mely szerint az *-úl*, *ül* névragot „számosan mindig rövid hangzóval írják, *úl*, *ül* igeképzőtől való megkülönböztetésül“; és ott, a hol az egész nyelvtörténettel ellenkezőleg külömb-

séget állapítanak meg az *alul* és *alól*, *elül* és *elől*, *sőt felül* és *felől* alakok közt, úgy, hogy azt kellene írni; *bal felül áll*, de: *a kert felől jön*. E szerint folytatni is lehetne a játékot, és megkülömböztetni egymástól ezeket: *jobbbrul van*, de *jobbról jön*; *fejtül áll* és *fejtől büdös a hal*. — Ezt az elvet az ellenállhatatlan kómikum varázsával vette körül Fogarasi, mikor a helyesírást tárgyaló akadémiai ülésen a *vajjon* szó két *j*-jét avval okolta meg, hogy különben össze lehetne tévesztetni a *vajjal* (helyhat. *vajo-n*). E szerint aztán máskép kellene írni a *falat* szót, mikor falatot jelent, mint mikor a fal tárgyesete; a *hasad* szót máskép, mikor hasadást jelent, s ismét máskép, mikor a te hasadról van szó; kétféleképp kellene írni a *tűz*, *fűz*, *fal*, *szám*, *szán*, *pusztán*, *falatok*, *adatok* szavakat, és háromféleképp az *ár*, *ér* stb. szavakat!

Csak a 8. §. tárgyalja a magyar betűket, a nélkül, hogy megmagyarázná a hangok rendszerét, a kétjegyű betűket stb. — A 9. §. a kétjegyű betűk egyszerűsítését érinti; azt mondja, hogy „az eddig javasolt rövidítések nem voltak kielégítők“, s nem veszi észre, hogy p. a kisebbség javaslata csak azokat nem elégíti ki, kik a szokásnak föltétlenül rabszolgái. — A 10. §. a *c* ellen nyilatkozik s megtartja a *cž*-t, még pedig a következő — alig tudjuk hirtelenében, hogy nevezzük — mulatságos okok miatt: 1) az idegen tulajdonnevek „változó hangzású *c*-je a magyar *c*-nek esetleges egyforma hangzásával szemben zavarba ejtené a magyar olvasót, úgy, hogy a ritkábban előforduló *cakó*, *cammog*, *cók*, *cuca* szókat így olvasná s ejtené hirtelenébe: *kakó*, *kammog*, *kók*, *kuka*“; 2) „ha pedig amazok helyes ejtéséhez hozzá talál szokni, az idegen *Cato*, *Corneille*, *code*, *cocon* szókat is így olvasná: *Cžato*, *Cžorneille*, *cžode*, *cžoczon*“ [megjegyzendő, hogy *Cžato*, *Macžmahon* bizony most is hallatszik úton útfélen, aztán meg mért nem írjuk *päžs*, *fiäim*, *mäi*, *budäi*, hogy a *Voltaire*, *Calais*-féle szavakhoz szokott magyar így ne olvassa őket: *péžs*, *fiém*, *mé*, *budé*, vagy hogy „ha amazok helyes ejtéséhez hozzá talált szokni“, az idegen szavakban véletlenül külön ne olvassa az *ai*-t: *Voltaüre*, *Calais*?] 3) „ez egy betűnek egyszerűsítése mindaddig, míg a többi kettősjegyű betű épségben marad, csekély hasznót hajtana írásunk-

nak.“ — Ugyanez a bizottság 1856-ban még nem volt ilyen skrupulózus, s meg tudta becsülni a garas hasznát is, mert a *c* egyszerűsítését határozta el.

A 12. §. a mai tudományos hangtannal való ismeretlenséget árul el, midőn azt hiszi, hogy a *bottal*, *koppan*, *virággal*, *királlyal*, *öccse*, *visszük*-féle szavakban csakugyan két-két *t*, *p*, *g*, *ly* stb. hangot ejtünk, s hogy ennél fogva az utóbbiakban nem szabad csonkítani az *lyly*, *cscs*, *sşsz* stb. betűket. Szabad bizony azt, sőt kell is; hogy azt ne higgye valaki, mintha a *királylyal* szóban a *v ly*-re változott volna.

A 14—17. §§. az idegen szavak írásáról szólnak. Nem érthetünk egyet a görög szavaknak latinos írásával. A német filológia már régebben van hozzá szokva, mint mi, mégis mindinkább elszoknak tőle, még a szaklapokban is, és azt írják: *Aineias*, *Phoibos*, *Kimon*, *Kirke* stb.; szóval nem változtatnak semmi mást a szavakon, mint hogy a görög betűk helyett latin betűket írnak. Különösen ahhoz szoktak hozzá gyorsan, hogy nem írnak görög névben *c*-t, hanem következetesen *k*-t, még pedig azért, hogy *Kimón*, *Kirké* helyett *Cimont*, *Circét* ne olvasson az ember. Ezzel szemben igazán furcsa hatást tesz a javaslatnak azon szabálya, mely szerint magas önhangzó előtt *c*-t írjunk, egyebütt pedig *k*-t, p. *scytha*, *encyklopaedia*; t. i. azt kell evvel megakadályozni, hogy valahogy helyesen ne ejtse ki valaki e szavakat! Különös az is, hogy a főszabály ellenére megengedi ezt az írást is; *Zeüs*, *sküta* e h. *Zeus*, *skytha*. — Ha nem *c*-t, hanem mindig *k*-t írunk, akkor a következetesség úgy kívánja, hogy *ch*-t se írjunk, hanem *kh*-t. Továbbá az *η* és *ω* hosszúságát czélszerű mindig megjelölnünk, még pedig ékezzettel, mely a magyar magánhangzók fölött úgy is mindig e célra szolgál. Különösen a tulajdonnevek írásánál kell következetesnek és pontosnak lennünk, tehát így írjunk: *Homéros*, *Solón* (mert Szolónnak hangzik, nem pedig Szólónnak), *Kheirón*, *Psykhé*, *Phoibos Apollón*, *Theodósios*, *Priskos*, *Rhétor* stb. A közneveket így is legjobb, a menyire csak lehet, magyarosan írni; s jó volna, ha a javaslat is bőkezűbb lett volna a „meghonosodott“, azaz a magyarosan írandó idegen szavakban. Ha a *műzsa* a meghonosodott szók közt van, akkor csak ide tartozik a *katolikus* is, és

nem kell *katholikus*; s ha a *prózá*t és *poézis*t magyarosan írhatjuk, akkor így írhatjuk a *filozófiát*, *fizikát*, *enciklopédiát*, *pedagógiát*, *reznációt*, *cirkuszt* s számtalan egyéb szót is.

A hátralévő cikkek nem oly fontosak, mind az eddigiek. Csak még az összetételről szólókra kell megjegyeznünk, hogy az összetételek minden rend nélkül, tisztán találomra föllállított csoportok szerint vannak tárgyalva. Sőt vannak köztük olyan példák, melyeket a nyelv tényein alapuló bírálat már rég elítélt: ilyenek *szellemdús*, *örömteljes*, továbbá *láthatár*, *rakpart* stb. — Általában az a különös szerencsétlensége van e javaslatnak, hogy az újabb mozgalmakat s eredményeiket számba sem veszi, mintha szántszándékkal szemet húnyna előttük; és különben is minden lépten-nyomon egyet-egyet botlik. Így a hasonulás czíme alatt a legtarkább dolgokat összehordja. Csak a legjavát idézem. Hogy *bontj* helyett *bonts* van, ez itt egyszerűen a hasonulás esetei közt szerepel. (5. l.) A *szalassz*, *eressz* szókban „a *j*-vel együtt a *t* is *sz*-szé lesz”; holott tudjuk, hogy a Bécsi codex korában azt mondták *ereszje*, *szalaszja*, tehát a *t* egyszerűen kiesett, mint kiesik az *eresz(t)kedik*, *tekin(t)get* stb. szavakból. U. o. a *hozzá* szó **hozvá*-ból van magyarázva, pedig zárjelben meg van mondva, hogy „régiesen *hozjá*” volt. Így a 12. l. a *vissza* szó **viszvá*-ból van származtatva, pedig a régibb nyelvemlékekből tudjuk, hogy *viszhá*-nak hangzott azelőtt. A 6. lapon szentesítve van a *higgyed*, melynél ferdébb írásmódot akarva is alig lehetne föltalálni. Mintha *higy*- volna az igető! Pedig tudjuk, hogy a tö *hiv*-, s hogy a fölszólító mód így volt valaha: **hivjed*, azután **hivgyed* (**tévgyed*, **ingyad*, mint *gyün*, *gyere*, *várgya* e h. *jön*, *jer*, *várja*), s végre a *v* elvesztével, de pótló erősítéssel *higgyed*.

A mi már most az egész helyesírás reformját illeti, véleményem a teendőkre nézve ez. Legjobb volna azonnal teljes következetességgel keresztül vinni egyrészt a fonetikus írást, másrészt a kettős betűk egyszerűsítését. Eleinte kissé kényelmetlen volna, de nagyon hamar bele törödnének az emberek. Azt mondja Tótfalusi: „Cum veterem et laceram tunicam exuis, et ejus loco novam induis, sentis magnam diversitatem: scilicet illam, quia diu gesseras, membris tuis longa assvetudine conciliatam et

adaptatam facilius patitur corpus tuum, quam recentem, quae quia illi per omnia similis esse nequit, non sine aliqua molestia et gravamine induitur corpori. Sed tamen ideo non dicis, te perpetuo veterem illam gesturum, et nunquam novam inditurum: nam ratio svadet hanc illa meliorem esse, itemque speras et brevi post experiris, hanc quoque usus assvetudine familiarem et convenientem tibi redditum iri“. (Corp. Gramm. 613.) — Minthogy pedig a gyökeres reform a többségnek, a szokás rabjainak makacs ellentállása miatt egyelőre lehetetlen, legalább a fönnálló elvek keretében is eszközölhető (s e czikkeken szükségeseknek kimutatott) javításokat tegyük meg, mindenki a maga hatása körében, különösen az iskolában! Idővel majd elterjed a jó s majd utánunk jön az akadémia. Addig is a kétes esetekben mindig a czélunkhoz közelebb állót választunk, és hódítsunk teret a tudományos fölfogásnak; akkor a haladás lassú lesz ugyan, de biztos, a változás nem lesz erőszakos, de mégis beáll. „Ita omnis assvefactio paulatim solet proficere, et consuetudo arte, non vi flectenda.“ (Tótfalusi, u. o. 610.)

SIMONYI ZSIGMOND.

HIBÁZTATOTT KIFEJEZÉSEK.

A nyelvtudomány a nyelv törvényeinek megállapításában egy nyomon jár a természettudománnyal; sem itt, sem ott nem elegendő a csupán csak egyes tájakon s egyes időszakokban nyilatkozó jelenségek megfigyelése, hanem szükségképen ki kell a kutatásnak terjeszkednie az összes tünetmények észlelésére; csak ez eljárást követve, juthat mind a természet-, mind a nyelvbuvár biztos, kétségtelen megállapodásra.

A nyelvészkedésnek mind ama szárnypróbálgatásai tehát, a melyek e kellék számbavétlenségével történnek, bár egyes, ritka esetekben sikerülnek is, a legtöbbszörte mégis nem csak hogy eredménytelenek maradnak, hanem a kísérlet intézőjét s vele együtt a közönséget is a tévedések útvesztőjében fogva marasztják.

Első, legközönségesebb s legelterjedtebb osztálya a szárnypróbálgató nyelvészeknek az úgynevezett nyelv-

philosophusok. Nekik hasonlítás, történeti és élő nyelv, tájszólás, mind olyas dolgok, a melyekre nem érdemes időt és fáradságot pazarolni. Az ő egyedüli kalauzuk az ész, s a mit mondanunk sem kell, természetes, hogy a saját eszük; a mit ez helyesel, az jó, a mit pedig ez kárhoztat, az rossz; igazolja vagy megtagadja a nyelv elméletüket, arra nekik semmi gondjuk. „Mind a három felemmel megküzdöttem, s mindhármukat legyőztem“, képtelenség, mert fél csak kettő lehet. „A barna fehérség lelkes arczczal íget“ (Arany. Nagyid. czig. I.) — „Sz. Pál kárhoztatja azokat az özvegy asszonyokat, kik első hiteket megmásolván, nőszeni akarnak“ (Pósházy. Theol. 563.) — „A természet törvénye ellen tselekszik az az asszony, a ki vénségében nőszeni igyekszik. (Lethenyei. Plutárkus. 220.) Itt is vagyon nősző menyecske. (U. o. 268.) Az asszony, ha csak a testi indulatból nőszeni indul, nem tisztességes“. (U. o. 277.) — „Várj tejetlen gubás kecske, nősztön nősző vén menyecske! (Faludi.) A nőtelen dámákról szólván (minthogy ezek sem akarnak otthon penészedni) vigyázzanak az anyák, hogy szabadon ne nyargalódzanak“ (u. o. Nemes assz. VII.) — mindezek észellenes beszédek; mert a mi fehér, az nem lehet barna; s a ki nő, az nem nőszhetik, se nőtelen nem lehet.

A második osztály emberei — bár számuk nem igen nagy s a dolog természete szerint nem is valami veszedelmesek, de néha mégis meghökkentik olvasóikat — egyedül a régi nyelv tekintélyének hódolnak, s a hol az új az óval ellenkezésben látszik lenni, elsőbbséget nagyobbára az utóbbinak adnak. Megtökéll és nem bevégez; alkot és nem csinál; mondék, harmad kötet, szamat, szóla, nem pedig mondás, harmadik kötet, zamat, szólt, sat.

A harmadik rész előtt csak az élő beszédnek van nyomatéka és értéke, s ebből is annak a résznek, a melyen az ő vidéke szól, a melyet ő ismer; a mi tehát e körön kívül esik, a miről neki nincs tudomása, igazolja bár helyes voltát ezer meg ezer adat, annak írtó háborút üzen, s barbarismus vagy solocismus anathemáját szórva reá, a hol és a mikor elétalálja, mindenütt és mindenkor vesztére tör.

Ez az utolsó osztály az, a mely leginkább irgalmatlankodott, a mely az ártatlan kifejezések közül a legtöbbet iparkodott levelessé (proscriptus) tenni. Vizsgáljuk meg ez érdemetlenül üldözöttek néhányának, egyelőre csak a főbbeknek ügyét.

Bir valamivel.

Nagyon üldözött s meghajszolt kitétel. A *bir* ige tudvalevőleg egyebeken kívül a *-vel* raggal alkot egy szólást, mely a német „jemanden gewachsen sein“-nak egyértékese: „Bírok én még olyan emberrel, mint te vagy!“ A czímbeli kifejezés helytelenségének kieszelői tehát úgy okoskodtak, ha „birni valakivel“ = jemanden gewachsen sein — már pedig ez kétségtelen — akkor nem teheti egyszersmind azt is, hogy: besitzen, haben; tehát „sok jószággal bir: multa habet bona“ fattyú szólás; nagyot vétett tehát az újabb irodalom, midőn e kifejezéssel élni kezdett, s vét különösen a szabatosság ellen, mikor ugyanegy eszközzel két, egymástól különböző működést végeztet.

Vajjon igazat szolgált-e a nyelv e kárhoztató hangoknak; az újabb irodalom találmánya-e a *birok valamivel*, s hiba-e a *nekem van* helyett való használata?

Beszéljen tehát a nyelv.

„Vala az hel egy völgyben, mel földel (földdel) egy ember bir vala, Kinek Hinnom vala neve. (R. Magyar Nyelveml. II. 48.) Holofernes monda az ő hokmesterének, ki minden marhaiaual bir vala. (Károli. Biblia I. 496.) Az mivel bir, örömet közli embereckel. (Cisio. K. 3.) Koldussá s mazúrrá lenni, sem mivel sem birni. (Pósa-házi. Theologia. 576.) Igen sótalan aggyal birsz. (Balásfi. Tsepregi isk. 458.) Calvinus csudálkozásra méltó elmével birt. (Malach és Melach. 5.) Bár nagy bölcsességgel birna is (az ember), de ellensége istennek. (uo. 51.) Soha a Christus nem birt valami tudatlansággal, hanem mindeneket tudott. (uo. 237.) Igen különböző Sz. Lélekkel birtak Lutherus és Calvinus. (Kiss. Igaz hit. 22.) Nagy lélekkel, tudománnyal és nagy bátorsággal biro emberek. (Szönyi. Mártírok koronája. 19.) Nagy lélekkel való bírás: magnanimitas. (U. o. 123.) Az ember okos lélekkel bíró állat. (Miskolczi. Vad kert. A3.) A barom

élettel és érzéssel biró test. (U. o. 6.) Drága kincs a jó hír, valaki azzal bir és meg tudja őrizni. (Kis-Viczai. Adagia. 52.) Bár sok gazdagsággal birjon, de ugyan csak nyomorult. (U. o. 61.) Gazdagsággal birni, és azzal nem élni éppen semmit nem használ. (Uo. 244.) Minden jószággal bir, kinek van virtusa. (Uo. 385.) Ha birsz gazdagsággal, ne légy neki szolgálja. (U. o. 447.) Az asszony kincsekkel bir. (Faludi. Nem. Emb. V.) Az irigység kimondhatatlan rossz természettel bir. (Uo.) Nyalánkságok, mellyekkel töltöznek a szolgálai elmével bírók. (Lethenyi. Plutárkus. 25.) A szép erkölcsöknek igaz javaival nem bir. (Uo. 30.) Agezilaus ritka példájú szép alázatossággal birt. (Uo. 47.)“

Íme, harmadfél század irodalmának tanúbizonysága, a mely ellene mond a fönt hallott rosszaló ítéletnek, s a kifogásolt szólást a helyesek sorába iktatja. Egyben azonban igazat kell adnunk a vádló szózatnak, abban, hogy a *birok valamivel* már nagyon is szertelenül kezd elhatalmasodni az újabb irodalomban a *nekem van* rovására; de ennek nem a *birok* az oka, hanem fordítóinknak és némely íróinknak ismert gondolkodatlansága; a kik valahol csak a németben egy besitzten ígét látnak, azt menten, szükség oda vagy nem, minden fejtörés nélkül úgy írják le, hogy *birni valamivel*.

E szólás keletkeztének idejéről biztosat még ma nem mondhatunk; de valószínű, hogy a 16. század volt szülő anyja, s innen túl mind tovább és tovább terjedett s használata elszélesült. Megkísértem okát is adni, a mely nézetem szerint életre hozta őt.

A latin habeo aliquid kitételnek magyar egyértékese legrégibb irodalmunkban a ma már csak némely szólásban (kárt, szégyent, gyalázatosat vallani) élő *vallok valamit* vagy a ma is szokásos *nekem van* volt. Ezeknek elseje azonban idő folytán mind inkább kezdett tért veszteni, mígnem alkalmazása ama néhány említett kitételre apadt le. A térvesztés és teljes kiszorulás ideje a 16. század volt. De a *vallok valamit* szólásnak kiveszése érezhető hiányt hagyott maga után hátra, a melyet a *nekem van* kifejezés nem tudott pótolni. A *fiakot vallok* (habeo filios), *vallottam*, *vallanék* helyét be tudta ugyan tölni a *fiaim vannak, voltak, volnának*; de már *fiakat vallani* (filios habere) nagy öröm;

sok *gyermekvalló* (multos liberos habentes) szülék; *gyermekvallás* (tò habere liberos), ezekre már teljesen alkalmatlan volt a *nekem van* szólás. *Fiúnak lenni* nagy öröm; *gyermekvaló* v. *gyermeklevő* szülék; *gyermeklevés* ugyanis vagy mást jelentenek, vagy pedig részint érthetetlenek s részint lehetetlenek. Beállott tehát a kényszerültség; a léptenyomon érezhető hiány pótlására szükséges volt egy új eszköznek a beszerzése; s ha már 16. századbeli őseink nem tudni mi okból, nem akarták vagy elfeledték a hajdankori kitételnek ős jogaiba való visszahelyezését — a mit azonban csak sajnálni lehet — a szerencsés kézzel tett választást csak helyeselnünk lehet, s örülnünk kell inkább, hogy a szükséges és alkalmas eszköz megvan, mintsem kárhoztatására gondolnunk. Én legalább el nem gondolhatom, ha a kárhoztató szónak történetesen lett volna foganatja, hogy miként segíthettek volna magukon bizonyos esetekben épen azok, a kik kiírtását sürgették és sürgetik. *Észszel biró*, *ésszelbirás* helyett ugyan mondhatni *eszes*, *eszesség*; de már például *lélekkel*, *szívvel*, *tűzzel biró* v. *birás* helyett alig járná a *lelkesség*, *szívesség*, és *tűzesség*. „Nagy hadsereggel birni v. a nagy hadsereggelbirás egymaga még nem biztossága az államnak“ nem mondom, hogy hosszabb körülírással vagy egy új mondatalakítással ki ne lehetne fejezni; de a szaknyelvben megkívánt szabatoság hiánya minden esetre érezhető volna benne.

A *birni valamivel*: habere aliquid kifejezés tehát nem csak hogy helytelennek nem mondható, hanem némely esetekben egyenest a szabatoság követelménye s szükségünk is van rá.

Adósságmegfizetés.

Szintén a hibáztatott kitételeknek egyik elítéltje. A fonákság benne az, hogy az összetétel második tagjának igekötője van. Nyelvünk természetével, úgy mondnak, össze nem egyeztethető, hogy igekötős deverbális nevek összetételt alkossanak. A hiteles analógiák tanúsága a főttebbi kitéfelt csak a d ó s s á g f i z e t é s alakban ismeri el helyesnek.

E vád ellen is, mint az előbbinél, hivatkozunk a nyelv tanúbizonyságára.

„Adósság meg-keresés (R. MNyelv. II. 74.), nap le enizet (Hoflgr. gyűjt. 254.), hús meg nem étel (Mel. Apok. 397.) frigy meg nem tartás (uo. 426.), pénz meg-tagadó (Born. Préd. 306.), törvény kiadó: dator legis (Kár. Bibl. I. 140.), vér ki-ontó (uo. II. 121.), nap el nugat (Cis. L. 2.), sententia ki mondás (M. Verb. Előb. 61.), kezesség fel vétel (uo. Szót. 19.), tereh fel vétel (uo. 110.), oltalom fel vétel (uo. 135.), hit le tétel (uo. 298.), bűn meg-kötés (Pós. Theol. 379.), szem bé-hunyva való hadakozások (uo. 329.), asztali esőlék fel-szedő: analectes (Major. Szót. 38.), gyermek el-vesztés: abortio (uo. 5.), pór fel-állató levél (Kászonyi. Törvényfolyás. 73.), hús meg-étel (Mal. és Mel. 10.), törvény ki-adó (uo. 94., 286.), vér ki-ontás (uo. 137.), bűn meg-engedés (uo. 169.), vár meg adás (Zriny. I. 103.), étel meg főzés (Nadányi. Kerti dolg. 320.), láb fel törés (u. o. 310.), test fel omlás (u. o. 299.), vízzellet meg állás (uo. 323.), szem bé-kötés (Szőnyi. Márt. kor. 140.), ellenség meg-vetés (Kis-Vicz. Ad. 216.), maga meg-mérséklés (Leth. Plut. 10.).“

E tanúk, szintén harmadfél század nyelvének tolmácsai, a kifogásolt szószerkesztés helyessége mellett bizonyítanak. Nem akarjuk tagadni, van a fönnebbi kifogásnak annyiban alapja, a mennyiben a nyelv legtöbbszörte megelégszik az igekötőtlen összetétellel; de vannak ismét esetek, a melyekben a szabatosság s érthetőség kára nélkül az igekötőt elhagyni nem lehet. *Pénzadás, pénzmegadás, pénzkiadás, pénzbeadás, pénzföladás*, a mint mindenki láthatja, külön vált, egymással össze nem zavarható fogalmak; foszszuk meg őket igekötőjüktől, s megfosztottuk a különbség kifejezőjétől, s mind egy fogalommal olvadnak össze. Ilyenek még *fejtörés, fejbetörés; szemfolyás, szemkifolyás; ellenségverés, ellenségkiverés; gyermektevés* ma már nem is mondható, ellenben van *gyermekgitevés, be-föl- letevés*, sat.

Szolgálható.

A kérdés az, vajjon a transitiv igéknek *hat* képzős cselekvő igenevei (nomina actoris), pl. *tehető*, használhatók-e subjectiv jelentésben vagy nem. Akadtak ugyanis, a kik határozottan kétségbe vonták ez értelemben való

alkalmazhatóságukat, amaz állítást vetvén ellen, hogy ha van is ily természetű igenév, az oly kevés számot tesz ki, hogy egyáltalában nem ad jogot az analog képzésekre.

Minden állításnak vagy tagadásnak csak annyiban van értéke, a mennyiben elegendő számú adatokkal támogatható. Nézzük tehát, melyik rész mellett bizonyítanak az adatok.

„Mindentehető Isten: omnipotens (Mel. Apok. 461.) Ereie hatható vala meg gyógyítására (Helt. Új test. P7.) Harczra kimehető (Károli. Biblia I. 117.) és fegyver fogható nép (uo. 199.) Te Istenünk jó vagy és nagy tűrhető: patiens (uo. 645.) Isten minden tehető (uo. II. 185.) Élhető: vitalis (Loderecker. Szót.) Nem ugatható néma ebek (Madarász. Préd. 348.) Hintetgetnek magot, de nem hatható, nincs hathatósága (u. o. 174.) Tégyen minnyájunkat szenvedhetőkké a háborúságokban (uo. 413.) Mind fegyver foghatók, paisosok lesznek (Hoffgr. gyűjt. 2.) Az érezhető (sensibilis) egész világ (Ilyés J. Préd. II. 22.) Ha isten engem szabadost és vétkezhetőt akart teremteni (uo. 28.) A könyhullatások hathatósak a szívet a bűnöktől meg tisztítani (uo. 186.) A kárlátható nyereség láthatatlan kár (uo. 277.) A léleknek bizonyítása is szükséges és ugyan csak azis elég tehető e végre és minden elégségű (Mik. Heg. Lelki praebenda. 3.) Semmi tehető (Gel. Kat. Válts. titka. II. 42.) Meg foghatós elméjű hallgatók (uo. Előb. 46.) A kik tűrhetetlenek, találunk szenteket, kik békeségesek voltak (Ilyés A. Szent. élete. I. 2.) Hogy némely vakmerő elmeűket meg mutassuk magok menthetetleneknek lenni (Felsőbányai. Uti költs. 11.) Nagy iható torkod az szomjuság miat ég (Bayle. Praxis piet. 110.) A lélekben vagyon értelemnek s akaratsnak tehetősege (Sárpataki. Noé bárk. 33.) Könyörülő és kegyelmes az Wr tűrhető és nagy io (Vigaszt. könyv. F7.) Magával birhatatlan bujaság (Szöny. Márt. Kor. 47.) A nagy ihatókat nem bántotta (Leth. Plut. 6.) Igen boldogtalan ember ez, a ki a maga erejét és kemény tűrhetőségét illy gyalázatos dolgokra vesztegeti (uo. 7.) El-jedvén az eforus az orátciónak hathatóságán (uo. 44.).“

Ez alkalommal megemlítenedőnek tartjuk, hogy nem csak a transitív cselekvő, hanem az ugyanily természetű, de *hat* képzőtelen cselekvésnevek is (nomina actionis)

alkotnak többszörte subjectiv viszonyt előtagjukkal. Példák: „Eb okádás (Mel. Ap. 195.), hideg lelés (Kár. Bibl. I. 114.), fegyver ütés (Zriny. I. 165.), Korbáts ütés (Egyes élet volta. A6.), kutya marás (Nad. Kert. dol. 309.)“ Ismeretesek a közbeszédből: menykőcsapás, jégverés, gutaütés, ostorcsapás, szempillantás, kutyaugatás, számárrugás, olajvilágítás, bakterkiáltás sat.

Az idézett adatokra végül az a megjegyzésünk van, hogy senki ne gondolja, mintha ezekkel ki volna merítve a példák száma, s mintha talán többi íróinknál híre-hamva se volna az idevágó adatoknak. A 16. század közepétől egész a 18-ik végéig megvan itt majdnem minden évtizednek, s bízvást mondhatni, számos vidék nyelvének a képviselője. S a miről egymástól annyira távol álló emberek szolgáltatnak tanúbizonyságot, azt hiteles vallomásnak, kétségtelen ténynek kell elfogadnunk.

SZARVAS GÁBOR.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

VII.

A fogalom és szócsoporthoz követelményeinek elindulva, a tétel alapszóból eddigelé hét műszót törekedtünk megállapítani: tétel (thesis), ellentétel (antithesis), összetételezés (synthesis), sarktétel (axioma), tantétel (theorem), tételezés (positio) és megtétel (actus). Alapszavunk termékenysége azonban még további megállapításokra vezet. Ezekre akarunk ma rátérni.

Hogy a *conditio*: föltétel, elég megemlítenem. Ily értelemben használják a nyelvtanok és irodalmi nyelv is régóta és állandóan. Csak a mi philosophiai íróink nincsenek még tisztában az iránt, vajjon a föltétel: *conditio* vagy *hypothesis*-e? A Philosophiai Műszótár vegyest idézi mind a kettőt; később a *conditio* látszott győzedelmeskedni; legújabbban azonban Brassai (Logika, 1877.) megint a *hypothesis*-re foglalta le. Hogy miért? szóval sem említi. Brassainak egyáltalában furcsa „philosophiai“ szokásai vannak. Alkot ő magának műszót mindenre —

és cserben hagyja mindig. Nála az önalkotta műszó sem arra való, hogy használja, hanem hogy benn legyen a könyvében. A syllogismus-t következtetés-nek fordítja, de azért csak amazt használja; azt mondja, hogy mondomány, de használja a praedicatumot; megalkotja a könnyed és rövid és találó következtetett szót, de azért a conclusioval él; az előrebecsátottak bizonyára ékesen van megcsinálva, de mért használja a praemissa-t? Ha azt hiszi Brassai, hogy a latin műszókat meg kell tartanunk, jó, nem vitatkozom vele; nem érteném ugyan, de elhíteném magammal, hogy neki nyomós okai vannak erre nézve; de minek fordítja akkor őket magyarra? S ha magyar műszó kell magyar könyvben, miért használja a latint? Brassai összezavarja olvasóit — a mi az ő dolguk; de árt a magyar philosophiai nyelv ügyének is — s ez már a mi dolgunk is. Azt nem is emlitem, hogy neki az okozat rossz szó, s hogy a világért sem mondaná „létra“, hanem azt írja „a fogalmak lajtorjája“; de az érv és érvelés neki kifogástalanoknak tetszenek.

A mi pedig a föltétel szót illeti, bizony nincs igaza Brassainak. A hypothesisben ugyanis nem a tétel, hanem a tevés a lényeges, az, hogy fölteszek valami nézetet vagy elvet, a melyből okoskodásomban kiindulok, a melylyel bizonyos tényeket meg akarok magyarázni. Hypothesis tehát föltevés, a conditio pedig föltétel. Verseghy is azt hitte ugyan, hogy e két szó nem fõdi egymást fogalmilag; azt mondja, hogy a feltétel szó a conditio kifejezésére „teljességgel alkalmatlan. Hát a conditiones scripto opponere mondhatjuk-e magyarul ekképen: a feltételeket írásban feltenni?“ (Lexicon go. l. b.). De hogy a hypothesis-t igenis kifejezné, eszébe sem jutott.

A következők tisztán a logika köréből valók. — A syllogismus, tudjuk, a logikában a következtetés azon alakja, midõn több itéletbõl új itéletet hozok le. Megkülönböztetjük benne a propositio major-t és a p. minor-t, melyek együttvéve praemissáknak mondatnak; ezekbõl hozom le az új itéletet, melynek consequentia vagy conclusio a neve. — E műszók magyarosítása végtelen nyelvi zavart szült, melyet kár volna egész terjedelmében bemutatni. Ma végre, némi

ingadozásokat leszámítva, úgy áll a dolog, hogy a két propositio: felső tétel és alsó tétel; a kettő együttvéve előzményeknek mondatik. A conclusioval azonban sehogy sem tudunk még csak valamennyire is tisztába jöni. Apáczai bérekesztésnek mondotta; Ercsei és Fejér kihozást ajánl; Verseghy végállításnak fordítja. Imre szavai: következés, folyamat, folyamlás és folyam; Brassai, 1877-ben írván, beéri hárommal: bizonyított, következtetett és kihozomány. Használatos még, s pedig többnyire, a következtetés, következmény és folyomány. Egyikük sem felel meg a fogalomnak. A két utolsó nem jelöli meg a conclusioban a készet, a bevégzettet, az eredményt; az első meg azt a functiót jelöli csak, mely által a conclusio létre jött. A következtetés és következmény meg másfelől, ha nem is a philosophiai könyvekben, de az irodalomban és közbeszédben olyannyira elhatalmazott a mondott értelemben, hogy szinte bajos őket teljesen mellőzni. Mit tegyünk tehát ily viszonyok közt a műszöi szabatosság és szigorúság megóvása érdekében? — Részemről a következőket ajánlom.

A syllogismusnak két adott ítélete az előzmények, a harmadik ítéletet, melyet ezekből következtetés után nyerünk, következménynek hívjuk. Az előzmények két ítéletét vagy részét felső tételnek és alsó tételnek nevezzük; magát a következményt pedig — mint már Szilasy tevé — zártételnek, ha úgy tekintjük, mint a syllogismusnak önálló és kiegészítő részét.

A tétel alapszót használjuk föl az ítéletek azon alakjának elnevezésére is, melyet a latin *judicium contrarium*nak mond. *Contrarius* magyarul ellentétes; ilyen ítéletek p. o. valami fehér vagy: fekete. A *contradictorius*ra megmarad ellenmondó; ilyen ítéletek p. o. valami fehér vagy: nem fehér.

Ritka az a két logikai könyv, mely az ítéleteket egyenlően osztaná föl — de keresve sem találni oly két magyar logikai iskolakönyvet — másfélekről alig szólhatunk — melyekben az ítéletek magyar elnevezése azonegy volna. Érdemes, sőt szükséges, e dolgot tisztázni. Ezuttal, szócsoportom befejezéseül inkább, csak egyet akarok kiemelni — a kategorikus ítéletet. Eddigi magyarosításai

még az iránt is kétségben hagynak bennünket, vajjon megértették-e a fordítók, mi a k. ítélet? Hadd álljon itt mutatványúl a következő pár szó: Fejérnek a kategorikus egyenes, Verseghy ezt roszalja s eredetit ajánl helyébe, a mi még gyanúsabb. Imrét mindig érdemes megemlíteni — jótékony derűtséget visz ő komoly és különben is száraz fejtegetéseinkbe. Szavai tehát ékes sorban ím ezek: mondatos, pásztás, alkuatlan, egyenes, hahogytalan. A legújabb írók közt Szász Béla a Mill fordításában föltétlen-t mond, mi nem is volna baj, csak az abszolút is föltétlennnek ne mondaná (I. k. 120. és 121. l.). Az abszolút és kategorikus két merőben különböző fogalom, melyeknek azonegy szóval fordítása mindig zavart okoz. Én részemről a kategorikus ítélet-alak fordítására leghelyesebbnek tartom a tételes kifejezést.

Az elmondottak alapján lesz tehát:

Conditio: föltétel.

Propositio major: felső tétel.

Propositio minor: alsó tétel.

Consequentia v. conclusio: zárt tétel.

Contrarius: ellentétes.

Kategorikus: tételes.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

TISZTÁZZUK A NÉZETEKET.

Panasz, és csak mindig panasz!

„— — Mondom, Nyelvőr uraim, ha önök tovább is így folytatják, maholnap sem írni, sem beszélni nem leszünk képesek magyarul. Önök szerint az egyik szó nem jó, a másik rossz; az egyik korcs, a másik fattyúhajtás; ez fölösleges, az szükségtelen; az „otthonos“ mirevaló, az „otthontalan“ pedig semmirevaló. De ez még csak hagyján, tűrhető volna, a kinek tűrhető. Hanem mikor az ember azt látja, hogy legösibb, tősgyökeres szavainkról is le akarják rántani a magyar köntöst, s halyinába, frakkba s tudja mi a menydörgösbe akarják bujtatni, az már több a kettőnél! De kérem, ha már én, magyar ember létemre, sem huszárt nem tarthatok, sem hajdúért nem küldhetek; ha nekem nem szabad lovardába mennem, sem az utca járdáján sétálnom: akkor süssék meg az urak a nyelvüket; de én nem eszem belőle! Nekem bizony nem kell!“ sat.

„— Van azonban, daczára minden tiszteletemnek a Nyelvőr iránt egy komoly kifogásom — s hozzátehetem, hogy ez sokunknak kifogása — és pedig ez: úgy tűnik fel — s ezen benyomást nem csak én tapasztaltam, mi több, idézetekkel a Nyelvőrből be is bizonyíthatom — mintha a Nyelvőrnek az lenne egyik főtörekvése: minél több szóról kimutathatni, hogy az nem a miénk, hanem úgy sajátítottuk el valamely más néptől. Ez pedig nem nagy dicsőség a magyar nemzetre nézve. S a mi különösen feltűnő ezen eljárásnál, az a mozzanat az, a mely szerint egynek vétetnek oly szók is, a melyeket erőszak nélkül senki sem állíthat egybe, egymástól mind külsejekre (forma), mind belsejekre (értemény) szerfelett különbözvén. Én legalább — bocsánatot kérek a kifejezésért, de ez meggyőződése — el nem hihetem, hogy utca szavunk — nem is tekintve azt, hogy őseinknek már ázsiai honukban kellett az utcát ismerni és használni, miután voltak városaik — uliczából lett volna (más már ablak — oblok, stempli — stempel, zsandár — gendarme, s hasonlók); sem azt, hogy a levente hős és lovag, és egyszersmind szemtelen is lehessen; hisz lovagiasság és szemtelenség egymást kizáró fogalmak. De én ellenmondást is látok abban, hogy a magyar szellem, a mely elvont fogalmakra, minők: üdv, áhítat, igaz, bölcs, imád, elmélkedik stb. talált szavakat, olyan egyszerű dolgok megnevezésében, milyen az utca, megakadt volna, és idegentől koldult volna silány alamizsnát. — Nagy örömeinkre szolgálna, ha a t. Szerkesztőség netaláni túlzott aggályainkat szétoszlatná, s ha miben tévedtünk — magunk is foglalkozván a philológiával — meggyőző érvekkel bennünket felvilágosítani szíveskednék.“

Legyen a panaszból ennyi elég.

Abban a jó reményben levén, hogy szavaink nem lesznek falra borsóhányás, megkísértjük a „meggyőző érvű“ fölvilágosítást megadni.

Tegyük föl, hogy a t. levélíró, a nélkül, hogy valaha tanult volna természetrajzot — a mit ha őseinkről is fölteszünk, úgy gondolom, nem vétünk vele a történeti igazság ellen — elvetődik Új-Seelandba, s ott valamely bennszülöttel az erdőkben bolyongtában meglát egy szárnyas állatot, a melyet s a minőt még eddig nem látott. Kérdezősködik róla, s azt a választ kapja, hogy az kivi. Megjegyi magának. S jövőre, ha sikerül neki például egy ily állatot birtokába keríteni, bizonyos, hogy nem fogja mondani: Nini, milyen furcsa szárnyast fogtam! — hanem: Fogtam kivit.

Mi következik ebből? Először is az, hogy az exoticus állatok, növények s ásványok nevezete csekély kivétellel mind idegen származású, s hogy ezek nagyobbára internationalis szók:

tigris, krokodil; akáczia, jácint; smaragd, rubin sat. Következik másodszer, hogy az új tárgy képével nagyobbára először hallott nevét is elsajátítjuk: trafik, zsandár, fináncz, petróleum v. petriolaj, s több más, időnkbeli elnevezések. Következik harmadszor, hogy mindazon tárgyak, szokások, intézmények nevezete, a melyeket őseink ideköltözésük előtt nem ismerhettek, legnagyobb részben idegen forrásra viendő vissza: pápa, érsek, püspök, apát, kanonok, prépost, esperes, plébános, káplán; császár, király, herczeg, gróf, báró; mise, létánia, korona sat. sat., a melyeknek bármelyikét is, nem hiszem, hogy találkoznék literátus ember, a ki magyar szónak tartaná. E szerint majdnem bizvást kimondható, hogy minden oly szó, a mely bármily magyarosan hangzik is, s a melynek idegensége talán a kellő készütség hiánya miatt egyelőre ki nem is mutatható, de ha magát a tárgyat őseink nem ismerhették, az nem a mi sajátunk, hanem valamely más nyelv tulajdona. Mindaz a nyelvbuvár tehát, vagy akár nem nyelvbuvár is, a ki a föntebbi tételből indulva ki, már a priori idegeneknek tartaná például a következő szokat: oroszán, majom, teve, jegenye, juhar, dohány, dinnye, bor, buza, bibor, mustár sat., föltett véleményében nem csalatkoznék.

A kölcsönvétel tehát első rendben kényszerűségből történik. S ily módon kölcsönzött szókkal rakva van nem csak a magyar, hanem más nyelvek is.

Abból azonban, hogy valamely tárgy az ősök hazájában honos volt, még nem következik szükségképen, hogy eredeti nevének is meg kell lennie a nyelvben. Kétségtelen például, hogy a magyar nép ős hazájában a medve honos állat volt, hogy tehát eredeti nevének is kellett lennie; s íme, ez az ős eredeti név elpusztult nyelvünkéből, s helyette egy idegen, a szl. medved járatos. Kétségtelen, hogy az atya szó minden nyelvnek egyik legősibb szavai közé tartozik; s mindamellett azt látjuk, hogy az eredeti árja szó (pater) a szlávuságból kiveszett s helyébe a valószínűen idegen *otici* furakodott. Többszörte megesik az is, hogy a hazai szó mellett, néha egészen szükségtelenül, lábra kap valamely idegen is, s egymással való küzdelmükben vagy az egyik túlsúlyra vergődik, vagy mindkettejük győzetlennek maradván egyenlő rangban egymás mellett élnek, vagy pedig szétválva mindegyikük más-más, habár rokon szerep viselésére vállalkozik. Az első osztályba tartoznak: a szlávból került tömlöcz, mely az eredeti fogház, fogság (a börtönnek tömlöcz jelentése későbbben keletkezett), a szintén szl. ulica-utcza, mely az eredeti s még némely helyen manap is járatos köz (kis köz, nagy köz = kis utcza, nagy utcza) rovására emelkedett túlsúlyra.

Ilyen a németnek a köz. latin paravered(us)-ból támadt pferd-je, mely az eredeti mähre-t, s ilyen a szlávnek az ó fölnémet hlaib-ból alakult hlêb, klêb-je, mely az eredeti kruchŭ (falat, kenyér) nevezetet szorította jó hátra maga mögé. Körülbelül egy körben működnek, egyértékeseek a ném. dolch-ból (hajdanta gyolk) támadt gyilok és tör; a ném. reiss-en-ből lett rajszol (a régi nyelvben), ma rajzol és fest; ugyancsak a ném. sturm-ból származott ostromol és megszáll (a régieknél töret, vítat); az idegen prédál, rabol, zsákmányol-lal szemben a dúl és foszt; a németből származott frigy (fried) és szövetség sat. Bár rokon, de egymástól különvált szerepben működnek a szlávból vett rend, rendel, rendez, rendes, rendetlen s az eredeti szer és sor, szerel szerez és sorol soroz, soros, szertelen; a szl. eredetű csinál s a hazai tesz, cselekszik, művel, alkot, készít, a melyek bizonyos szólásokban egymással föl nem cserélhetők; fölcsinál helyett például nem mondható föltesz, fölkészít sat.; a szl. szapora, szaporodik s a magy. gyors, termékeny, sokasúl; szapora állat és nem gyors, szapora beszéd és nem termékeny, komámasszony megszaporodott és nem megsokasult; a némettől kölcsönzött hódol (a régi nyelvben holdol, huldol: huld-en) s az eredeti alázkodik; sok asszonyt meghódíta manap más, mint megaláza; míg az első biblia nyelvében, midőn még a hódol ismeretlen volt, megaláz = subigit, sat.

Mindezeknek átültetésére, a mint látható, a kényszerűségnek semmi befolyása sem volt. S ilyszerű idegen szóknak is nagy bőviben van nem csak a magyar, hanem más nyelvek is.

Miként kapnak lábra s miként honosodnak meg a szükség-telen szók is a nyelvben, s kik a terjesztők? Felelet: mindenki, a ki két vagy több nyelvet beszél. A nemes ferbli kompániának érdemes tagjai közül például némelyek egyre májzlit adnak; a főrhand passzól; a második mit rezerv-et mond; a harmadik, negyedik czuhol, s az utolsó blindel. A billyard-asztal hősei rekuziroznak, ferlaufolnak, fäls veszik a labdát, ánszágolják a sláger in di ekké-t, és sokszor pech-jük van vele. Asszonyaink slingelnek, hekliznek, mirkelnek, stikkelnek, stopliznak, máslit kötnek: sniczlit, kóchot, auflaufot, spriczkraplít, aszpikot, hecsedliszószt, s a jó ég tudja, mi mindent nem, sütnék, főznek és készítenek.

S hogy valaki azt ne gondolja, hogy ez csak ma van így, mikor már a némettség elhatalmasodott nálunk, szolgálunk régibb

irodalombeli példákkal is. Heltai. Krónika. „Akkoron vala Magyar Ország az ő virágjában és szintén a spitzen (2. rész.); hoffstád (3. r.); asztali székek, szetzélek (15.); hopmester (16.); darabantok és egyéb német harzsirok (44.); mordályok gyilkosok (53.); henger (hóhér 58.); hit és glit alatt (104.); gróbiánság (Mesék 432.) — Veráncsics. Memoria rerum. szecel-szék (11. l.); lanczkinezek (27.); lanccknekt (30.); saddonár (valószínűen soldner 62.); megszidván őket mondá, hogy ezek az essék (ipsék?) nímtek vónának (49.); minden jó spessel (remény) megtűlték vala (75.) — Vinnye és kovács műhely (Pázm. Kal. 444.) Mordással meg ölé (Szék. Kr. 69.); hellebard (u. o. 168.) Kompost narancs (Szal. Lev. 44.) A biblia a lelki fegyverek tza jtháza (M. Heg. Biblia tanúi 52.) Méltó-e tinektek kártyát, hasártot, vérfelyet játszanotok, holott Pilátus vitézi vérfelyet vetének a Christus ruhájára (Tel. Préd. I. 473.) Rabbotás jobbágyok: coloni (Magy. Verb. Sz. 5.) Kolya: arcera (Cal. Szót.) Kobzot, miszkált tudó (Zriny. I. 180.) Csere, drincz; concambialis permutatio (M. Verb. 5.); ló, kabala, katzola: equus (uo. 8.) Az angyali tisztaságot elvesztegeté, ferlorumba veté (Gel. Kat. VT. II. 825.); pápák és azoknak hopczihéri (uo. 275.); hizelkedő koczipor szolga (uo. 241.) Kis kuttia czkaiaiban (gunyhó, ház) teczik vala szén égni (Pontian. 202.) Frajczimer (Bat. Vál. tárgy. 181.) Pántófél, pántó félyl: bőltsek saruja, baxea (Maj. Szót. 103.) Elég ha pap uram dosztig iszik“ (Pós. Th. 438.) sat. sat.

Helyénvalónak látjuk itt megfelelni ama kérdésre is, honnan van, miként magyarázandó meg ama tünemény, hogy míg a görög, latin, német, francia, olasz, sőt még a török, tatár kölcsönvételeket is ilyenekül készséggel elismerjük, addig az oláh, de különösen a szláv kölcsönzések kimutatására a legtöbb esetben elszörnyűködünk. Ennek nézetem szerint három fő oka van. Az első ismert nyavalyánk — így kell neveznem, mert ez az igaz neve, s mert még mindig sínylünk benne — a nemzeti hiúság. Ez mindannyiszor fölágaskodik, valahányszor egy bizonyítékát hallja annak, hogy műveltségünknek egy részét oly népeknek vagy inkább népnek kell köszönnünk, a kiket meghódítottunk, a kik nekünk századokon át jobbágyaink voltak, s a kik még ma is meglehetősen alant állanak műveltség tekintetében. Ez bevallása volna annak, hogy első őseink még műveletlenebbek, hogy igazi barbár nép voltak. A második ok, hogy míg a fönt elsorolt nyelveknek egyét és mását ismerjük, addig ez utóbbiakban, legkivált a kikhez illenék s a kik leginkább szokták hangjukat magasra emelni, nincs meg a kellő tájékozottság. Kétségtelen bizonyítéka ennek, hogy az asztalnok, pohárnok, tárnok, udvarnok szóiban

a *nok*-ot, a félreértett *utcza*-ban pedig s a *mércze*-ben a *cza cze* tagokat képzőnek tartották, nem tudván, hogy nem csak a tőszók asztal, pohár, mér, sat., hanem külön a kész pohárnok, mércze sat. is szláv szók; és seregestül alkották vele az új szókat. E második karöltve jár ama harmadik ok, hogy a szláv szók legnagyobb részének kölcsönvétele mindjárt a honfoglalást s a kereszténység fölvetelét követő időszakra esik; s azóta e szóknak jó része annyira áthonosult s némelyike úgy megváltozott, hogy a mellékük állított eredetinek hallattára néha nem egészen alaptalanul rázza kétkedőleg fejét az avatatlan ember. A HB. *timnucze* s néhány régibb írónk (Jord. cod. Veráncs.) *temnecz* alakja nélkül még ma is kevesen hinnék el, hogy *tömlöcz* szavunk az ó-szl. *timnica*-ból (olv. *tmnica*) való. Vagy nem hiába vesztegetnök-e a szót annak bebizonyítására, hogy mai *östön* (*trieb*) szavunk s az ó-szl. *ostinŭ*: *stachel*, *já rompálcza* egyek, ha nem olvasnánk a régieknél ily adatokat: „Tartja az ekét és ditsekedic az ezteniuel“ (Kár. Bibl. I. 677.)? A két nyelv hangtörvényeinek ismerete nélkül hihetetlennek látszik, hogy *pristav* és *poroszló*, *göndör* és a szerb-horv. *kudrav*-beli *kudr*, *abroncs* és a horv. *obruč* sat. együvé tartoznak.

Miért törekszünk mi arra, hogy mennél több szavunkra rásüssük az idegenség bélyegét? Ez hamis vád, ez ráfogás. Mi nem arra törekszünk, hanem, mivel legtöbb nyelvészünk a köz ízlésnek dédelgetésében annyira hátat fordít az igazságszeretetnek, hogy nem egyszer a legkétségtelenebb valót is eltagadja, törekszünk arra, hogy az igaznak, nem tekintve kitől és honnan jő, sem azt, tetszik-e valakinek vagy nem, hanem egyedül azért, mert igaz, érvényt szerezzünk, s a tényt ténynek lenni elismerjük s másokkal is elismertessük.

Van-e, s ha van, mi a célja az idegen szók egybegyűjtésének?

Van, még pedig nem egy, s ezeknek mindegyike szerfölött fontos.

Az első, hogy az eredeti szókincset az idegen szerzeménytől különválasszuk, hogy biztosan tudjuk — tudás ugyanis a tudománynak célja — mi a sajátunk s mi nem. Ez különösen minálunk fontos, a hol a neologia egyrészt épen az idegen szókkal való ismeretlensége miatt annyi fonákságot tanított és hirdetett, hogy alig tudhatni a számát.

Nagy jelentőségű tényezők az idegen szók másodszor a kulturális viszonyok meghatározására nézve. A hova a történet adatai föl nem érnek, vagy a hol kérdezősködésünkre pusztá hallgatásnál egyéb feleletet nem kapunk, ott sok esetben fölvi-

lágosítanak, útba igazítanak az idegen szók. Például, hogy mi úton-módon jutottak Európa több népei a vajkészítés ismeretéhez, hol és merre kell keresnünk azt a népet, a mely e tekintetben földrészünk nyugoti s délszaki népeinek tanítójául tekinthető, arra megtanít bennünket magának a vajnak e népeknél való nevezete. A német *butter*, francz. *beurre*, olasz *buttiro*, *butiro*, *burro*, lat. *butyrum* mind az ó-gör. βούτυρον-ra viendő vissza. Ez pedig Hippokrates szerint skytha nevezet; s vagy csira szónak kell tekintenünk (első tagja βου lehet görög), vagy pedig olyanak, mely némi érthetőség kedviért görög hangzásúvá van téve. (Hehn. Kulturpflanzen. 136.) A vajkészítés mestersege e szerint északi Ázsia népeitől került valószínűen az ázsiai görög gyarmatokon át Görögországba, innen pedig Itáliába; a rómaiaktól tanúlták el aztán az említett germán és román népek. A baraczk nevében szintén megtaláljuk e növényfajnak egész történetét, egyik helyről másikra vándorlását, s rálelünk végre ősi fészkére is. A nevezet megvan Európa legtöbb nyelvében; a román népeknél: olasz *persica*, *pescas*, spany. *persigo*, *prisco*, fr. *pêche*, rum. *pearsekă*; a germánoknál: fölném. *phersich* (pfirsich), svéd *persika*; a szlávoknál: szerb-horv. *breskva*, *praskva*, cseh-tót *broskev*, orosz *persikü*. Mind a három csoport külön-külön a lat. *persicum* t. i. malum (perzsa alma) szóban leli meg eredetijét. A gyümölcsöt és fát e szerint Európával a császárok korabeli rómaiak ismertették meg (sem az ó-görögök, sem a köztársaság Rómája nem tudnak róla még semmit), kik azt Perzsia környékéről hozták Itáliába. (Hehn. 368—370. Diez. Wörterb. I. 314. Wackern. Fremdw. II. Mikl. Fremdw. *breskva* alatt.) A magyarok *baraszk*, *baraczk* szavukat az itt lakó szlávoktól vették; a mi azt bizonyítja, hogy ide költözésükkor e növény már honos volt e földön.

Akar az olvasó őseink műveltségi állapotának egyes mozzanataival megismerkedni; akarja tudni, mikor és hol jutottak birtokába, miféle népektől szerezték meg a kultúrának ez s amaz eszközeit; vagy hogy talán önmagából fejlődött ki műveltségünk? Mind ezekre megfelel a nyelv szavai által.

Előrebocsátva, a mit különben már fentebb is említettünk, hogy lehetnek, bár ezek a szó szoros értelmében vett kivételes esetek, midőn egyes ősi nevezetek a később befurakodott jövevények miatt elpusztúlnak, először is ha a házi állatok neveit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy ezeknek jó részét őseink török eredetű népektől tanúlták ismerni, a mint ezt a törökségből kölcsönzött ime nevezetek bizonyítják: *barom*, *bika*, *tulok*, *ökör*, *tinó*, *üsző*, *borjú*; *kos*, *ürü*, *tokló*; *disznó*; *kecske*; *tyúk*. Minthogy pedig e szók nagy része már első nyelvemlékeinkben mint járatos,

honos nevezetek szerepelnek, tehát már abban az időben, midőn az európai törökségnek semmi befolyása nem lehetett nyelvünkre, következik, hogy elődink e szókat s így természetesen a baromtenyésztést is még Európába költözésük előtt sajátították el s gyakorolták is. Ezt igazolják még a szintén törökből került *köpu, sajt, túró, író, (írós vaj)*. Ugyancsak török népektől tanulták a földművelés első zsengéinek, továbbá a betűknek és írásnak ismeretét is: *aratni, tarló, sarló, szérü, őrleni; betü, írni*. (Mind e szókra nézve l. V á m b é r y - B u d e n z. Magyar-török szógyegyzések. (Nyt. Közl. X. 67—135.)

Nézzünk most egyéb házi állatokat: *kancza, paripa, számár, kakas, jércze, kácsa, macska, galamb* sat.; vagy a földművelésnek egyéb eszközeit: *csoroszlya, borona, ösztöke, csép, kapa, gereblye, asztag, kazal, petrencze* sat.; vagy vessünk egy tekintetet a mesterségekre: *kovács, takács, göröncsér, esztergály(os), mészár(os), molnár, lakat(os), asztal(os)* sat. (Mikl. Slav. elem. im magy. 12—15.). E szóknak is, valamint a többi el nem számláltaknak, nagy része is előfordúl s már járatos legrégibb nyelvemlékeink közül nem egyben. Ebből következik, hogy őseink a műveltség lépcsőzetén való följebb haladást nemsokára ide telepedésük után folytatták, s hogy ebben mestereik nagyobb részt az itt lakó s meghódított szláv népek voltak.

Tekintsük egy más oldalról az idegen szókat, arról az oldalról, hogy a történeti nyomozást gyámolítja; ha megtéved, útba igazítja, s a hol nem akad többé vezetője, kalauzolja.

Ismeretes, hogy a szájhagyomány szerint a székelység a magyarok bejövetelekor már megtelepedett volt mostani lakó helyén, s a mennyire én tudom, a történetírás sem czáfolta meg e közhitet. De ez kérdésünkre nézve nem is annyira fontos, hanem fontos az, hogy a történet, pedig erről minden esetre tudnia kellene, sehol sem említ egy Sz. István óta történt Erdély keleti részeiben való oly nevezetes megtelepedést, minő a székelyeké lett volna. Ehhez járúl még ama momentum is, hogy nyelvünkben számos oly szó van, melyet a többi magyarság nyelve nem ismer; e szerint már régóta" elszigetelve kell lakniok. Vegyünk ne többet csak 800 évet. Föltéve tehát, hogy az oláh nép, a mint szeretik állítani, a honfoglalás idejében Dácia ura vala, s legyőzve bár, de azóta folyton lakja azt a magyarországi s erdélyi területet, a melyen ma is el van terjedve, s épen nem, mint némelyek hirdetik, csak a későbbi századokban telepedett ide: honnan van, hogy a székelyek nyelvében, noha e szerint már közel ezer esztendeje volna, mióta oláhság zárja őket körül, hogy oly aránytalanul kevés az oláh szó, míg ellenben szláv szókkal és elemekkel mondhatni túl van terhelve annyira, hogy

még a drávamelléki magyarok nyelvén is túl tesz, még pedig sok olyannal, a melyet semmiféle más tájszólás nem ismer: *anko, ánkucza, bogaricza, cseterke, górnycza, gúsnya, kasornya, ontor ontra ontora, osztovata, puliszka* sat. sat.? Hogy kerülhettek e szók, ha oláhság zárta el útjukat a székelyektől, nyugatról, az alsó Duna vidékéről be Erdélynek legszélsőbb határáig? Vagy nem azt bizonyítják-e inkább ez adatok, hogy a szlávsnak közvetlen, mindennapi s hosszan tartó érintkezésben kellett hajdanta a székelységgel lennie; vagyis hogy az oláhok sem a honfoglaláskor, se később jó ideig nem lehettek Erdély lakói?

Nagy fontosságúak harmadszor az idegen szók a hang-törvényekre nézve, a mennyiben teljes világításba helyezik s ezzel kétségtelenné teszik a nyelvekben uralkodó bizonyos hang-változásokat. Ném. *pranger*, magy. *prengér* (Born. Pr. 428.), *perengér* (Helt. Kr. 49. r. Born. Pr. 19.): *pelengér* (Ver. 49.); ném. *mörder*, közép lat. *murdra-re* (Ducange), ebből magy. *mordály*-ság; ó-szl. *grüničari*, magy. *gerencsér*: *gölöncsér* nyelvünknek amaz idegenkedéséről tesz tanúbizonyságot, hogy az *r* hangot az érintkező szótagokban egymás mellett nem szívesen tűri meg, s rend szerint dissimilál, az egyiket *l* v. *ly*-lyé változtatja. Lat. *alapa* (pofoncsapás): magy. *alafál* (ver); ném. *haspel*, magy. *áspó* (Göcs. v. ö. *raspel*: *ráspoly*, *ráspó*), *áspa* (Orm.): *ásfa* (Nyr. III. 184.) egy *p*:*f* hangváltozásnak tanúi. Tör. *csaparak*, magy. *czaprag* (fel *czapragoz* Pázm. Kal. 422.): *czafrang* (Tsz.); ó-szl. *brülogü*: magy. *barlang* azt tanítják, hogy a vég gutturális *g* elé néha egy toldalék *n* hang járúl. A sok helyett nézzünk még csak egy érdekes jelenséget. Úgy hiszem, senki se vonja kétségbe, hogy a magy. *fuvar*, tájszólással *fuar*, s a ném. *fuhr* jelentésre nézve teljesen s hangzásra is majdnem egyek; hogy a német az ő *fuhr*-ját nem a magy. *fuar*-tól, hanem hogy megfordítva a magyar a némettől vette, az is kétségtelen. Az 1629-ki Nomenclaturában a 20-ik lapon ez áll: „*svartz* (olv. *suarcz*): *supparum*, *schurtz*.” E két példa immár elég alap ama hangjelenség megállapítására, hogy az egytagú szók *u*-ját, kivált ha *r* hang következik rá, nyelvünk szereti diphthongizálni, *ua*-ra változtatni. Ismerve e hangjelenséget, s ismerve a *kudarcz* szónak régi *kuharcz* („*Kuharczot* vallotok.” Szentiványi. Négy rövid könyvecske. 336.), mi több *kuarcz* („*Bezzegh e nagy kuarch!*” Liszti L. Magy. Mars. 13. Zvon. Pázmány pironsági. 299.) alakjait, nemde minden olvasóm minden további útbaigazítás nélkül is kitalálja, hogy a *kudarcz*-nak eredetije a ném. *kurz*; hogy tehát *kudarczot* vallani tulajdonképen a. m. rövidet, rövidséget vallani: *das kurze haben, ziehen*. Ilyen alakulásnak

tartom én még a *kuvasz*, *kuasz* (Tsz.) szót is; s csak még a jelentés tekintetében van némi bizonyosságra szükség, hogy származását végleg megállapíthassuk.

Ellen szokták azt is vetni, hogy mi, ha egy magyar szó valamely más nyelvbéli szóval egyezik, rendesen azt következtetjük, hogy a magyar a kölcsönnevő, holott épen úgy lehetne az a másik nyelv is az; s ismét, hogy ha a szó világosan latin-német sat. eredetű is, mi mégis szlávnak mondjuk.

Egyik ellenvetésnek sincs alapja. Mi például soha sem állítottuk, hogy a következő magyar s szerb-horvát szók közül: sz. *biršak* m. *birság*, sz. *čalariti* m. *csalni*, sz. *egeduš* m. *hegedűs*, sz. *eškut* m. *eskütt*, sz. *fačuk* m. *fattyú*, sz. *gumbar* m. *gomb-kötő*, sz. *hasniti* m. *használni*, sz. *hintov* m. *hintó* sat. a szláv az eredeti. Annak meghatározására, hogy valamely szónak melyik nyelv az eredeti birtokosa, annyi s oly biztos eszköz áll rendelkezésünkre, hogy a legtöbb esetben ki van zárva minden kétség. Ilyenek, hogy csak a két legfontosabbat említsük, az etymologia s az egyes nyelvekben uralkodó hangtörvények. Nézzük például ezt a szót *kamat*, a mely a magyaron kívül ugyancsak zins jelentéssel megvan a szerb-horvátban: *kamata*, az oláhban: *kamátă*, a középi görögben: *κάματον* (manupretium), az új görögben: *κάματος* (abmattung, vorthail, zins) az ó-görögben: *κάματος* (műhe, das mühsam erworbene). Lehet-e itt kétség, hogy eredetileg melyik nyelv a szó? Nem is tekintve azt a körülményt, hogy az ó-görög e népek egyikétől sem kölcsönözhetette, a szófejtés egymaga eloszlat minden homályt: *κάμ-ν-ω* (dolgozom, fáradok); tehát a *καμ* gyökérből *το* képzővel alkotott nomen verbale. Horvát *oběd* (mittagmahl), magy. *ebéd*. Ismét nem számítva, hogy az *oběd* előfordúl már a XI. századbeli szláv codexekben; nem számítva, hogy mindegyik szláv nyelvben járatos: az etymologia világosan szláv elemekből állónak tünteti föl: ó-szláv *ob-ěd-ŭ*: gyökere *jed* (lat. *ed*-ere enni), *ŭ* deverbális névképző, *ob* praefixum; míg a magyarban elemezhetetlen. Ha pedig egy és ugyanazon szó több nyelvben van meg, hogy ki honnan kölcsönzött, arra nézve első rendben a hangtörvények az útbaigazítók. A lat. *socculus* (cipőféle) például megvan az olaszban *zoccolo* s a déli szlávban *cokla*. Itt az utóbbi két nyelv közül az olasz merített az eredetiből, a szláv pedig az olaszból; mert szókezdő egyszerű s-t az olasz változtat c-re (z): *zaffiro* (sapphirus), *zavorra* (saburra), *zolfo* (sulphur — Diez. Gramm. I. 347.), a szláv ellenben megtartja: *sag* (lat. *sagum*), *sak* (lat. *saccus*), *sotona* (σικτανή), *sudar* (sudarium. — Mikl. Fremdw.) A lat. (con)firmare-ből támadt ném. *firme* megvan a szlávban *berma*, *birme*, s a magyarban *bérmál* alakban. Ki vette a szót a némettől kölcsön?

A szláv; mert neki nem lévén *f* hangja, azt rend szerint *b*-vel cseréli föl: ófn. *fakala* (fackel), szl. *baklja*; ném. *farbe*: szl. *barba*, *barva*; ném. *fleck*: szl. *bleki* sat. (Mikl. Fremdw.) Kétségtelen tehát, hogy a magyar az ő *bérmál* szavát sem a latintól, sem a némettől, hanem a szlávtól kölcsönözte. Ugyanczen hangjelenség szerint a szlávnak kellett először átalakítani a német *burggraf*-ot *porkulab*-bá s a ném. *markgraf*-ot *markrabb*-bá (Mikl. uo. Brandl. Gloss. Boh.); mert csak ebből magyarázható ki a magy. *porkoláb* és *markoláb* alak.

A mi végül a szerfözlött elütő alaki s jelentésbeli különbségeket illeti — a *l e v e n t e*, *h ö s*, *s z e m t e l e n* alig, *u c c z a* *u l i c a* pedig éppen nem mondható erős eltérésnek — a számtalan ide vágó s teljes bizonyosságot keltő példa közül elég lesz, ha mind a két eset megvilágítására nézve egygyel-egygyel szolgálunk.

Van-e két rokonabb, egymáshoz közelebb álló nyelv, mint a görög és latin; s tekintsük e két alakot *εἶν* és *sim*: lennék (legyek); egyetlen hang, az nem sok, de annyi egyezés sincs a kettő közt; s mégis mind a kettő ugyanazon hangelemekből áll. Az ígető a görögben is, latinban is tudvalevőleg *es*; az optativus alakítója *ie*; az első személy ragja *mi*. A teljes alak e szerint kezdetben *es-ie-mi* volt. Először is a személyragnak *i* hangja a görögben a történeti idők alakjaiban, a latinban pedig kivétel nélkül mindenütt lehámlott: *moneba-m*, *monea-m*, *monere-m*, *monuera-m* sat.; az *esiem*-ből lett tehát először *esiem*. A görög a szó végén nem tűri meg az *m* hangot, hanem *n*-re változtatja; δόλο-ν lat. *dolu-m*; tehát *ἐσίημι*: *ἐσίην*. A latinban az *esiem*-ből az *es*-nek néhutt való hangsúlytalansága következtében (v. ö. *sum esum*, *sunt esunt*, 'st est helyett) *siem* támadt; s ez az alak a régebbi irodalomban még nagyon járatos. A görögben a két önhangzó közé szorult *s*, kivált ha az önhangzók elseje rövid, rendszerint elfogyatkozik: γένεσι: γένει, καλέσω: καλέω, ἐσίην *εἶην*. A lat. *siem* végre egyberántva lett *sim*.

Ha tehát egy és ugyanazon szó több nyelvnek birtokává lesz, az egyes nyelveknek bizonyos hangok és hangviszonyok iránt való vonzódása vagy idegenkedése szerint a legtöbbszörte minden egyes nyelvben más-más alakot kell öltenie: lat. *clavis* (kulcs) az olaszban *chiave*, spanyolban *llave*, francziában *clef*; lat. *vigilia* (ébrenlét): ol. *veglia*, sp. *vela*, fr. *veille*; lat. *domina*: ol. *donna*, sp. *dueña*, fr. *dame* sat.

A jelentésre nézve vegyük föl ezt a szót *tár*: niederlage, pl. könyvtár, magtár, ruhatár stb. A *tár* szónak ez a jelentése újabbkori; a régi nyelvben *teher*, *poggyász* („Az magyar uraknak minden kincsek, sátorok, társzekerek mind ott marada“ t. i. a mohácsi csatatéren. Ver. 29.), és *eleség*, *pénz*,

k i n c s („Tárház: promptuarium, penuarium, aerarium, fiscus.“ Moln. P. Pápai. Szótár.) volt az értelme. Eredetibb alakja pedig Sándor Í. szerint (Előbesz.) *tavar* volt. Ez a *tavar* pedig a magyaréval egyező jelentéssel megvan a szlávságban is: ó-szl. *tovarŭ*: onus, merx, facultates. A szó a törökségből jutott a szlávokhoz s tőlük hozzánk; a törökben *tavár*: barom s különösen baromfi, s aztán általában árúczikk, árú.

Vessük össze most a hős és szemtelen, barom és (könyv)tár jelentéseket; s noha egyik sem az, melyik mégis a hihetetlenebbnek látszó eltérés?

S ezzel egyszerre-mindenkorra befejeztük már elszórtan itt-ott úgy is elmondott fölvilágosításainkat. A ki még most sem hisz, az, világos, hogy szándékosan nem akar látni.

SZARVAS GÁBOR.

ÉSZREVÉTELEK

„A magyar nyelv a természettudományokban“
című czikkre.

Nem tudom, minck köszönhetem ama különös megtiszteltetést, hogy a bűnös „természetrájzárók“ közül egyedül csak csekély személyem lett a Magyar Nyelvőr ítélő széke elé hurczolva. Talán még kitüntetésnek is vehetném, minthogy a természetrájzi írók seregéből egyedül csak igénytelen egyéniségem lett méltatva a szerkesztő nagyra becsült figyelmére. Minden esetre feltűnő, hogy a Nyelvőr t. szerkesztőjétől lapjának ez évi X. füzetében megjelent „A magyar nyelv a természettudományokban“ című czikke kizárólag „A természetrájz elemei“ című könyvecskémnel foglalkozik, melynek nyelvezete, különösen pedig műszavai fölött „kérelhetetlenül pálczát tör“.

Kétséget nem szenved, hogy természetrájzi műnyelvünk még sok kívánni valót hagy fenn; de tény az, hogy a t. szerkesztő fennemlített cikkében elítélt 57 műszó közül 29 épen nem is fordul elő könyvem legutolsó kiadásában; 10 második helyen áll vagy pedig zárjel közé van foglalva; a többi 8 pedig olyan, melyek helyébe más jobb szót még nem tudunk.

Ehhez aztán „mi nem irunk kommentárt“. Állításom helyességéről tanúskodik ide mellékelt művem 7-ik kiadása, mely a folyó tanév elején jelent meg.

Különben szabad legyen megjegyeznem, hogy a „józan útra való térés“ ma ép annyira a viszonyok és körülmények természetes kifolyása, mint a hogy a „szógyártás“ évtizedek előtt a dolog természetéből folyt. Mindkét jelenség a tudomány fejlődésével szorosan összefügg. Így volt ez más nemzeteknél is.

Hogy mi nálunk a természetes folyamat kissé rohamosan megy végbe, annak fő oka abban rejlik, hogy nemzetünk egyszerre, egy ugrással ott igyekezett teremni, hová más népek csak lassanként, lépcsőről lépcsőre jutottak. Most midőn a tudományokba már kissé belemelegedtünk, midőn azokban a mennyire-annyira már háziasan is berendezkedtünk, a nagy sürgés-forgás, a kapkodás megszűnt; most van időnk a minden választék nélkül mohón összeszedett dolgok fölött szemlét tartani; most következik és be kell hogy következzen a természetes kiválás üdvös hatása.

KRIESCH JÁNOS.

V Á L A S Z

Kriesch János „Észrevételeire.”

Igen, mi szándékosan választottuk ki Kriesch János művét; mert ha ő, a ki tudományosság tekintetében jó hírnevet vívott ki magának, fordulót tesz a jobb felé, bizton reméljük, hogy a többiek sem maradnak soká hátra. Ez az egyik. A másik meg az, hogy ezek a mi nyelvérzékten „természetrajzáraink” — tisztelet a nagyon csekély kivételnek — a kik egyszer az ő zagyvalék-nyelvük birtokában kényelmesen s összetett kézzel ülve, évek óta el tudják tűrni, mi több, a kik maguk segítik elé a nyelvkorcsosítást, s csak egy aprányi forgácsal sem járulnak ama máglya fölrakásához, a melyen a Hanák-Mihálka szeméttasztagot elégessük, ezek csak kitartásra való buzdítást látnak abban, ha a Krieschek sem akarnak előre mozdúlni.

Hogy hány rossz műszó közül hány maradt ki a hetedik kiadásból, s hány áll második helyen vagy zárjelben; továbbá, hogy a bírálat nem az egy vagy két hónap előtt megjelent hetedik, hanem a hatodik kiadást rostálta, ezek mint ellenvetések, már engedjen meg a t. czáfoló, de bizony nagyon csekély értékűek. Csak azt kérdezzük, hány éven át s hány egészséges fülű gyermeknek a nyelvérzékét gyötörték lelkes „természetrajzáraink” a *túronyok*, *lödörök* és *makancs*-félék folytonos hangoztatásával s betanításával?

Különben örömmel tapasztaljuk, hogy a hetedik kiadás, melyről a bírálat írásakor még nem volt tudomásunk, észrevehető jeleit mutatja a múlt vétkeivel szakításra való törekvésnek. Mi tudjuk jól, hogy ez nem egy napra, sem egy ember vállainak való munka; de annyi kéz és fej, kivált ha tekintélyes ajakról hangzanék le a buzdítás, rövidebb idő alatt is sokat tehet. Ha minden természetrajztanító csak egy-egy maroknyi anyaggal járulna az építkezéshez, a munka tetemesen meg volna könnyítve, s az épületet rövid időn be lehetne fejezni.

Egy azonban kétségtelen: minden tudományszak nyelvét maguknak a szakférfiaknak kell reformálni; ők tudják legjobban egy s más fogalomnak melyek a lényeges jegyei, s ezek közül ismét, melyek a legkiemelkedőbb tulajdonságok. A nyelvészet e törekvésükben segítségükre lehet, s azt szívesen meg is teszi; de a munkálkodás megkezdése s vezetése az már a szakemberekre tartozik.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok.

„Rozsnyai Dávid történeti maradványai.“ Kiadta Szilágyi Sándor. Mon. Hung. Historica. Második osztály: Írók. VIII-dik kötet.

A császárt békességre vivék, az esztendőnkint járó 30 ezer aranynak a fényes portára való beszolgáltatását is belé csomózáék. 31. lap.

Némely markakökök szokásba vették volt, hogy egymást bajra hívták, megölteték. 36.

Hatalmas császárunktól pénzt és lovakat kunyorált. 54.

Affélében más szájával nem eszem, s szavát sem fogadom. 64.

Madárnyi lelketeknek szabadulást keresve hatalmas császár szárnyai alá folyamodátok. 67.

Ő hatalmassága előtt való jó szóra erántad nincs már mező. 69.

Hittel tött fogadásiban csorbát tött. 70.

De a mi szebb dolog, Erdély fogta magát s elpártolt. 70.

Hatalmas császárunk tartja is begyibe s rakva zsugor-gatja. 72.

Jenőt is assignálja hatalmasságodnak, az benne lévő kök, kít adommal, kik ígéréssel, kít egyéb symphorizáló ápolgatással fejedelmünk magáévá tévén. 91.

Hús falu lakósit pusztítá, mely dologért Nászuh (fővezér) körmös kézzel is nyúlt vala a némethez. 108.

E szent békességnek bontogatására enczenbencz dolog ne lehessen ok. 119.

Szokott practikája szerint a német azon mesterkedik, hogy minket előlthasson méreg vagy egyéb istentelen úton módon. 150.

A lengyel ügye fogyattul van, meg sem állhat. 153.

Itt is nem igen inye szerint esvén a dolog, kétség nélkül titkos vége van a követ-küldésben. 159.

Ezúttal is ha pénzt visznek, csak mézes madzag, és színeskedés. 160.

De talán késő jő ratió szerént, mert a körmökre égett a gyertya, hól voltak azelőtt? 160.

Az angliai királylyal országa viszás lévén egymás ellen fegyverkeznek. 161,

A fületlen farkatlan reluctatiónak contumatiáját két esztendőre ugyan Váradon veres viasszal pecsétlé be. 171.

Igy jár az a szegény fejedelem, a kitől el vévén Isten, nincsen elég fontja az sokféle censurának felsepernyőzésére. 172.

A végbeli dolgokat teljességgel fenékkal fordítják fel. 179.

Kanisa várának megszállását azelőtt fülhegygyel értették vala. 182.

Fú ilyen szél is, hogy a király ő felsége is oda készül. 183.

Abbeli munkája a lengyelnek füstbe ment. 210.

A lengyel urak, csaknem mindenek felett követvén vaktában a római pápát, az is valamint akarja, orroknál fogva úgy hordozza őket. 218.

Különben bizony csak a petrezelem-szárból irogattok híreket principálistoknak. 260.

Reménség alatt udvarnál tekergettem. 307.

Régi török deák Majtini András tisztességes rendit s török deákságával való megvelőzését inculcálván elmémben, annál inkább inclinálék és ígéretet tők. 318.

Nem csak káros, sőt szemérem is volna a jövő török leveleket, mindenkor idegen országba küldeni fordításért. 318.

Mi penig az harcz alatt valóban szepegtünk vala, 326.

Nyaka szakada az tractának. 328.

Az megírt Boér Zsigmond miá bűzben keveredének az urak közül Bethlen János, Bánffy Dienes 342.

Az orosz válaszzsal kikullogánk Erdélybe. 341.

Minket hazudtola meg, és ki is czikogata az házból előle. 358.

Meghálánk egy Naszvadi Zsigmond dér-dur gazdánál, de felesége részéről, emberséges gazdasszonynál. 367.

Főzetett volt egy öreg kandér káposztás húst az útra, azt ragadván az sok török szolgál, melegítetlen hapsolni s hordani kezdék. 377.

Itt az keteputa hideg is vala, s az penna fázik vala. 383.

Földig csepülte Haller Gábor az fővezér előtt. 474.

Tolmács uramtól kunyorálánk kölcsön. 494.

VERES IMRE.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Szentesiek.

Kotyty belé, szilvalé! (Minden lében kanálnak mondják.)
 Hiszém, uram isten, haném még sè igaz.
 Magad, uram, ha szolgád nincs.
 Az vagyok, a mi a falu.
 Ha hazúlról jön kend, otthonnan jöjjön: hozzon bort.
 Indully bolha, mozdully zsák.
 Mindénütt lakik, mint a nyúl.
 Többet ért egy jó pofoncsapásnál.
 Sè hall, sè lát, csak mégy neki, mint bolond tehén a fiának.
 Kirágta az iszákot: kitelt a becsülete.
 Akár a lóval imádkozz (akár annak beszélj).
 Nem érijük meg hajasan, kopaszon is bajosan.
 Mindénből jó a sok, csak az ütlegből nem.
 Monta Pete, ma két hete, mikor a kályhát öklözte.
 A melly kutyát bottal ütnek, nem mégy az a konyhára.
 Látod molnár, hogy visz a víz.

EHRlich LAJOS.

Sopronmegyeiek.

Ez a szó olan úriasan esik ki, nálunk ném mongyák.
 Annak döglik, a kinek van: asz tartya a cigány.
 Nagyot hall, min tik a takarodásba: aratáskor.
 Étaláta, min völegény a ményasszonyát.
 Elíg égyy mínésbü égyy csikó.
 Aggy a tótnak szállást, kiver a házadbú; tígy az ébbé jót,
 utóbb seggê fordú.
 Ha bányod, hon neveték, maj vadalmát észém, hos savanyú
 képet mutatok.
 Hépcziáskodik, mint a koszos malacz a garasos kötélén.
 Sok kóczos csikóbul léssz a szíp paripa.
 Kedvesém, segíjjén!

(Szilsárlány.)

BALLAGI BÉLA.

Párbeszédek.

- Hát te Minya, mit hâgatôzol itt? Eriggy ézzibe dógodra,
 ne fülejj itt!
 — Kjëndnek én mit vétöttem, hogy velem így bajlódik?
 — Nè te nè! Mos minnyá úgy édöngöllek, hogy kolopácscsâ
 se tunnának jobban ékolopáni. Sir a föld is alattad, a hò jársz te!

Má most aszt lesöd úgy-é, hogy a tórba megtöthesd a horpaczodot (beledet). Mi lössz belöled te, mi lössz? Télbe örökkéig a puczokba üssz, nyárba a fák högyín jár a szömöd. Úgy-é a ténnap és hiválak, hogy Rózsikáékat segidd még az aratóba, s aszt mondád: ápám a lázra (legelő) akar küdeni az ökrök után. Ápáttó megkérődtem, hát miért hajtassa haza a túlkokat? aszt ökjeme mondád: ő nem hajtassa, met még nem lehet forgatni. Ahajt kérdém: hát Minya mére van? Ő mongya, hogy még a jó röggé émöntél hazól, hogy Mozsibáéknak segíjj. Hát biza nálunk se vótál, otthon se vótál, hanem a szilvásba a nagy ámafa alatt aluttá. Ó te sömmi, ó te hitvány! Átok vagy ápádnak a nyákán; jobb és vóna, ha szógáni küdene.

— Én kijednek még az útyát se mõntem kérésztű, hogy így neköm agyarkodik. A minap és a kálákába csak ingömöt rágott; örökkéig csak az én búcsületömöt észí; hanem én ezökétt szüvembő kívánom, hogy ha sója lössz, ne lögyön vize, ha pedég vize lössz, ne lögyön só a házánál!

— Innye, fikkomatta, még átkozódik! Hol az a járom-pácza? No hadd é te hunczut! Most évivéd az irhádót; de még a kezembe kerüsz ébatta! Akkó maj megtanítlak búcsületre!

— Sohase mérgölöggyék, Mózsi bá! Nem érdömli még az az akasztófára való.

— Hadd é, Sándor! Sok mérgöt lenyêtem én a kutya tolvaj miánn, de az Isten Istenöm ne lögyön, ha é nem töröm a zsíbörít (lábát).

— Fê se végye a dógot! Még a tömleczebe kerűne miatta. No hát hová készitti kjed a szekeret; tám nem indú szekeressegre?

— Én biz émönyök; ék kicsi széna van ehejt a lokon, aszt hoznám bé. Gondótam immán, haza hozom, ha kutyán szántok és.

— Én és a papnak éppeg most viszöm a bért. No az Isten ágya még Mózsi bá!

— Isten ágyon még tégöd és s lögyön véllünk ezutánra és, Sándor!

FELMÉRI LAJOS.

Palócz elbeszélések.

II.

Eöménönk Pesre az urasaágnak a baarán gyapjújávaó. Hechj, fáin neé lovónk vaót; mer a gyeplcös, ha bütté a szűgyibe a fejit, haát csak úgy mént, mint a szeé. Csúnya ideő vaót pegy, mer esétt az esseő, fútt a szeé; aszt gondaótuk, hogy mind ellábig cöveszönk. A hogy Pesre cértönk, haát a girifbe szaátónk, oszteég úgy hittak ott ét tekeéntetés urat, hogy hauszkénékt.

A hogy légyepleösztönk, beméntönk Béra baávó, s lütönk ott egy kis asztaóka melleé. Haát egy másik kis asztaóka mellett úgy mégissza ét tekeéntetés úr a káveét, hogy jobban sé kell. Hogyím eén is kitudom écs cséppet siribikáगतnyi a beteöt, kezembe vészém az éspájzlyi czeédulát s neézéglém, s aszondom Béra baának: Baá! igmaónk káveét! Aszongya eő nekém arra: Nem baánom eén, öcse; igmaónk haát no! Eén is mingyáá aszondom arra, hogy é, tekeéntetés hauszkénékt uram, hozzeék szi kied engeönknek káveét, mékkövetém égy-égy pinds'závaó.

Haát mingyá hozott. S бүтүк, még a czukort is mégészük; s aszondom Béra baának: Baá! jaó lakott-é kied? Eő még aszongya nekém: Nem bij eén, öcse. Arra mémmég aszondom eén is, hogy é, tekeéntetés hauszkénékt uram, hozzeék szi meég kied káveét mékkövetém égy-égy pinds'závaó.

S mémmég hozott; mémmég бүтүк, még a czukort is mégészük. Arra aszondom Béra baának: No haát jaó lakott-é maá most kied? Eő még aszongya mémmég nekém, hogy: Nem bij eén, öcse! No maá most tekeéntetés hauszkénékt uram, gipfér mind fazékastaó! Erre oszt mág mind behozta. Béra baá mël lóttá a kocsi aódóró a neéllábú tarisznyát, oszt belé morzsaótönk. Igaz, hogy écs cséppet kesernyeés vaót az allya; de meég is méllaktaónk káveévaó keét ódóvást.

Maág a hogy eépen mënnyi akarónk, aszongya tekeéntetés hauszkénékt uram, hogy: péczolyi! Eén még aszondom arra neki, hogy: Nem kell maá több; de ha eögyön kied engeönknyi Domonkosra (község neve) s leöletyi apám uram a hülyeét (hízott sertés), lész hurka, tüdcös, maájas, veérés, a minyöt szémi-szája kéván, szeret; mësözógályuk kiennek a szívesseégit jóbaó, nem roszbaoó; de mág mës sé kell több, ha úgy futna is, mint a patak. De eő mémmég csak aszongya nekém, hogy péczolyi. Terémtö Kirisztusom, bijon méhhalok a nagy keénáगतásba no!

Arra aszongya az a maásik tekeéntetés úr a kis asztaóka szögbeö, hogy nem aszongya aám eő! Eén még aszondom neki, hogy haát mit mond? Eő még aszongya, hogy haát aszongya, hogy fizessenek! Eén még aszondom arra neki, hogy haát mieeé? Eő még aszongya, hogy haát a káveé! Terémtö Kirisztusom, bijon meég fizeteést vész eérte no! Pegy mékkövetém égy gara-saónk sé vaót. Kifogta eérté a kutyátaó szakatt neémettyi a letisletjob lovónkot. S haza mënönk hármasha (három lovon).

Mëlláttya apám uram a favágataóró, hogy it gyövnök, s aszongya hogy: Haát kuttya csikaósztá, hún hattátok a letisletjob lovónkot? Mingyá idé tészém a nyakatokat a favágataóra, s ím eövagdosom a nagy fejszeévö, ha eleé nem léssz a laó! Aszongya

Béra baá, hogy: No öcseém, most vagyónk má séhogy! Haném ereggy vissza té Pesre a girifbe, oszt akarhogy, csak hagy győjjeék haza az a laó!

Vissza is méntem gyalog; meég akkor eéczczaka ki is loptam a girifbeö. Eö is vaárhattya péczolyi hauszkénékt uram a kávéé árát. Eögyöttem velé széréncseésen.

FICZERE GUSZTÁV.

Közzmondások.

Drága a hegedü szó, mer az ember fizet is, meg járja is.

A mely ember sok ídest nyal, keserüt is fal.

Sűrű gazda, ritka guba. -

Róka bürivel fizet. (A ravasz ember elveszi roszt tettének jutalmát.)

Kárnak, sz..nak nem akad gazdája.

Minden jóllakásnak híg (vagy száz) bütytye van.

Addig kell a vesszőt hajtani, míg gyenge.

Lé tart szógát, hús a gazdát.

Tál, kanál zördülés nélkül nem esik. (A családban elkerülhetetlen dolog, hogy egyszer-máskor egy kis szóváltás ne keletkezzék.)

(Pocsaj, Bihar m.)

BAKOSS LAJOS.

Babonák.

A virág akkor lessz szíp, ha virágvasárnap hetibe vetik.

Ha aszt a nádat, a kívül a koporsót megmírik, az ereszbe dugják, elmegy a hásztúl a patkány.

Ha pínteken sült kenyeret húzol karóba, a tűz nem terjed tovább.

A menkü (villám) tűzét téjjel kell elótani.

Ha a hüvejkújját beszorította valaki, nem ugattya meg a kutya.

A fejszét az eresz alá kell hajítani (vagy bele kell vágni a földbe), hogy a jégeső megájjon.

Ha a párna leesik; ha a macska a tükörbe níz vagy a hász közepire fekszik; ha a kokas kukoríkol a pitarba; ha a szarka csörög: akkor vendíg jön. Még pedig, ha a macska a füle köszt mosakodik, kedves vendíg.

Ha valami ítélt kízítenek, osztán elesik belölle egy kis darab, vendíg eszik belölle.

Ha a kenyeret fenékkal felfelé fordították, haza jön a gazda.

Pínteken este nem jó motólálni, mer eltíved az útas (vagy megkábúl a bírka).

Aszt a tojás haját, a kívül a csírke kikött, össze kell dugni, hogy össze tarcsík a csírke.

Az elültetett kotló alá kalapba kell vinni a tojást, hogy sok kokas kejjen belőlle.

A kotló alá akkor kell rakni a tojást, mikor a csürhe jön, mer akkor olyan sebesen kél ki a csírke, a milyen sebesen a csürhe jön.

Pínteken ültetett kotlónak kicsi az epíje.

Ha a vad kotlót rostával beborítod, osztán a rostára még egy gatyát terítessz, három nap alatt megszeliődül.

Ha halott van a faluba, kotlót nem szabad ültetni.

Ha pínteken típed meg a libát, akkor nem fáj neki tovább, csak akkor héten.

A liba egissíges lessz, ha a szárnya-tolla növísekor a harmadik szárnya-tollát kihúzod.

Ha szombaton fonnak, behánynyák az orsót a kürtő-jukon a boszorkányok.

Ha a gyereket átallípi; a kutyát megrostájják: egyik se nő nagyobbat.

Ha ebéd közbe két tesvír közzé jut valaki: megházasodik; ha két tálból kínájják: bíró lessz belőlle.

Úrnapján nem jó kenyeret sütni, mer küvé válik.

(Pocsaj, Biharmegye.)

BAKOSS LAJOS.

Népmesék.

Á deres álmás páripa.

Hun vót hun nem vót, vót écczér ék kiszógát kátóna. Mikó szabácscsággâ mênne háza, láttya, hogy ék kázâ szálma ég oda, méh hom māj rá gyút a pipájára; hát ék kígyó ¹⁾ rámászott elő a puskájára, osztán a nyákára. Á kátóna ére ára teremtetéte ékáronkoggya magát, még ákárta önyi; de a kígyócska csak rimánkodott: né báncs vitéz kátóna jó tettédé jót várj!

Hát csak vitte a kátóna a kígyócskát; estère ék kástéba értek. Ebbe a kástéba lăkott a kígyócskának a zápja, a kígyókiră. Itten a kátónát jó mēvvendégöték, osztán léfekütt. Réggé mēm-mosgyik, mērréggelizik ²⁾, mēnni akar; mikó a kígyókiră mēkkérnyi, hommit akar ázê a mē a fíjât mēvvédemeszte? Á kátónát mēm má méttanitotta a kígyócska, hos sēmmit mást né kérgyén, csak éd deres álmás páripát, még ész szennyes ingét, még ér rozsdás kărdot. Hát nem is kért égyebet, de eszt még a

¹⁾ Használtabb: kíjó.

²⁾ Használtabb: mēffrűstököt.

kígyó kirâ nem âkarta ânnyi; nem is âtta vóna, hâ â kígyóska nem mongya, hok késbe dô, hâ oda nem âggya. Mégy, mëndégê â kâtona â deres âlmás pâripán â szennyos inggê, még â rozsdás kârdâ; 344000 mérfôdet mënt egy órába egy szémpillantásba.

Écczér csak bégugrott êk kirânak â kertyebe. Kipányvásztâ â lovât, ô még â kârgyân észunyatt. Hât â kârd csâk ugy ugrât ki â hivelybô. Â kirâ â rézëndenciábó mëlâtta, mingyâ lëküdött ép policzâjt, hogy gyűjön fô hozzá ebédre. Â kâtona szabâtkozott, hogy ô nem érdemli még âszt, de âzê mégis csâk êmënt; â deres âlmás pâripât békôtötték â kirâ lovâji közê,

Szóbeszédbe elëgyütt â háboru is. Â kâtona évádóta, hogy ô mäj memmërközik âz ellensiggê. Â kirâ még oda igirte â lányât. Három álló esztendejig mind évâgta âz ellensíget â rozsdás kârd; mikó má és sê vôt, házâ mënt, êvette â kirâ lányât, ô lett â kirâ; lâgzit lâktak; hâ mën nem hâtak, most is ênek.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

A medve és a kecskék.

Vôt écczer êk kecske, annak a kecskénék vôt tizënkét fija. Écczér êmënt a kecske énniyalóér a bótba és mëgmonta â fijinak, hogy sënkicscsê ereszszenek be; mäj ha ü mëggyün, beduggya â lábât, és ha fehêret lâtnak, ereszsziek be.

Â kecske asztân êmënt, â fiai még becsukták â zajtôt. Hât écczér csak arra mënt egy êhês medve, êkezdezt zôrgetny: â zajtôn, hogy ereszsziek be. Erre â zëggyik kecske kigyütt si aszonta nekie, duggya be â zajtôn â zëggyik lábât. Â medve bedugta â lábât, de â kecske nëm eresztette be, hanëm aszonta „Nëm eresztelek be, mer â tê lábod fekete, â mi anyânkê pedig fehêr !

Mit vôt tenni â medve bâcsinak, êmënt â malomba, bele-mártotta â lábât â lisztbe és visszamënt â kis kecskékhêz. Â kecske mëgin kigyütt â zôrgetésre s monta, duggya be â lábât, mikó pedig lâtta, hogy â fehêr, beeresztette â medvét. Hanëm alig hogy bemënt â medve â zajtôn, mâ bekapta â kecskét. Erre persze â többi kecske nagyon mëgijett; min szëtfitottak; â zëggyik bele bújt â kasztliba, â másik â kemënczêbe, â harmadik â pinczêbe, â negyedik â zágy alá, âz ötödik â kâjhâba, â hatodik â zasztâfijâba; â többi még â zalmârijomba. De âzér â medve mindët mëktalâta s fôfâta, csak éppen âszt nëm, â ki â zasztâ-fijâba yôt; azzal êmënt.

Écczê csak gyün haza â kis kecskéknek â zannyuk is; hâ lâttya, hos sêhun sincsenek â zô fiai; csak â zëggyik kuczorogott

a zasztâfijába. Kérdi tüle, hogy há lettek a testvérgyei. Am még arra êmondott mindênt. Tyű, a vín kecskénêk sê kellêtt több, futott a fíjával s fôkereste a medvét.

Ez êppen ott alutt a sêd partyán. A vín kecske nêm gondúkozott sokat, hanêm fôhasította a medve hasát; a kis kecskêk még asztán kiugrottak. Azután telitêtték a medve hasát kűvê s êmentek haza. A medve, mikó nagy késôre fôlêbrett, hát nagyon szomgyazott, lêmênt a sêdhô inynyi; de a min lêhajút, a sok kű lénymta s beleesêtt a vízbe s belefút, beledôglött.

(Veszprém megye.)

HARASZTI GYULA.

Találos mesék.

Êggyütt útasztak êcczêr három király még három szêgíny legíny. Êcczêr êgy folyóhon êrtek, a hun nem vôt több êgy csónakná, az is legfôjjebb csak két embêrt bírt még.

Nagyon megijettek a királyok, hogy êggyik vagy másik parton kevesebben lésznek, mint a szêgíny legínyêk; ott azután akár agyonűthetik űket.

Aszt határoszták hát, hogy ugy mênnek át a folyón, hogy sê az êggyik parton, sê a másikon, sê a csónakba soha sê lêgyên több a szêgíny legíny, mint a király; így mán csak nem félnek olyan nagyon. A szêgíny legínyêknek muszáj vôt beleêggyezni. Hogy keltek hát át a folyón?

Megfejtése:

Á t.

V i s s z a :

1. Êgy király és êgy szêgíny legény.
2. Két szêgíny legény.
3. Két király.
4. Két király.
5. Két szêgíny legény.
6. Két szêgíny legény.
7. Két szêgíny legény.

A király.

Êgy szêgíny legény.

Êgy király és êgy szêgíny legény.

Êgy szêgíny legény.

Êgy szêgíny legény.

Êgy szêgíny legény.

(Szentes.)

EHRLICH LAJOS.

Tájszók.

Keszthely vidékiek.

A g s á g: aggodalom.

e r g y e: eredj.

a v ê t: avult; gyakran:

e s z t e t e t, a s z t a t a t: ezt,

rêgi, ócska.

a z t, a m a z t.

füstös: szennyos, piszkos;
pl. füstös abrosz.

hébér: lopó, szivornya.

ittének, ottanak: itt,
itten, ott, ottan; amott, emitt-
imitt.

kebel: ruha-bérlés.

májája: mája.

mégye: mesgye.

mégis: is, és; és-is. Nem-
csak a köznép, hanem még a
míveltebbek is használják; pl.
Jelen voltak Pál, Péter, mégis
Jakab, János.

mony: tojás.

Nacza: Anna.

nyugság: nyugalom; nyug-
ságom: nyugtom.

oda-ide, át; pl. „Add ide
nekém” helyett: „add oda ne-
kém. Kölcsönözd oda nekém”.

olyik, olyikok, 'gyakrab-
ban olik, olikok: némely,
némelyek; egyik, más, másik;
pl. „Olik ember eszt szereti,

ollik amaszt. Olik ember sém-
mivel sé törődik”. Használják
néha oly, olyan helyett is;
pl. „Találhatni olik tükét is,
mélliknek ném ártott a fagy”.

öreg: nagy; öreg borsó:
nagyszemű bab. „Válaszd ki az
öregit a krumplinak.”

petenzsirom: petrezselem.

petri: petroleum (különösen
az úgynevezett hegybeliek hasz-
nálják).

pohár: csupor, bögre s
minden cserépfazék.

pörcz: tepertő.

sikér: sekély.

tik: tyúk.

tőtike: fatölcsér, léhó, liu.

tüke: szőlőtő.

uborka: ugorka.

vasfazék: réz-üst.

elvádolni: elvállalni, fel-
vállalni.

zsiba: fiatal lúd.

BIRÓ JÓZSEF.

Tolnamegyeiek.

Gányó: ostoba, a legsültebb
paraszt.

helém: hanem.

hél: padlás. Há raktad? A
hélre.

istibli: női czipő.

istiglicz: stiglicz.

kalánis: kanális.

kumni: szenderegny.

kumás: szendergés.

kepe: buzakereszt. Képét
aratok: gabonát.

kepés arató: ki bizonyos
részt kap a gabonából.

kalandárjom: naptár.

kegyetlen: rossz; idő, em-
berről, lóról.

korállani: korainak tartani
valamit.

késöllen: későnek tartani
valamit.

katroc: ketrecz.

kárább: nagyobb kár. Ká-
rább vót azér, mint ezér.

képész: gépész.

kollát-fa: korlát-fa.

komp: határjel a mezőn.

körmüni: a lovak körmét
elvágni; körmülés.

kupocz v. kupacz: rakás,
halom; trágya, murva.

lebegő: levegő.

lésudáni: ruddal leütni a
lábáról.

leves: női fölöltő.
 liggat: lyukaszt.
 lobo: ringatolódzik a víz.
 A szél loboza a víz fölszínét.
 lurkó: kis gyerek.
 lütyü: kabát.
 marok: két marok gabona egy kéve.
 megnyergezni: a kugli még vót nyergézve; hajlott volt a kuglizó pálya.
 mező: legelő. Van-e itt még mező?
 mégeréni: cret vágni.
 mércze: véka.
 muszkuni: a csöbörben a szőlőt összezúzni, hogy kigyűjön a leve.
 muszkuló fa: a fa, mivel az történik.
 muzslicza: szunyog.

nyulnyugodó vagy -árnyék: spárganövény.
 napóni: tartózkodni. Ott napót más napig.
 pallér: fővigyázó a szántásnál.
 páló-sajtár: lugzó vagy kis kád.
 pottyanik: hullik, a birka.
 puzitérium: depositorium.
 sivány: silány; sivány a ruhám.
 stráf: streifen.
 szécskü: szöcske.
 telle: tele.
 torlászóni: torlaszolni.
 templom fara: sanctuarium.
 tírász: thierarzt.
 zatlér: nyerges.
 zajgat: folytonos zajt csap.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Csík megyeiek.

Cédéle: téli felső öltöny.
 címére: apró fadarab.
 cevere: leányka- és leánykor közt levő nő.
 cefre: rossz erkölcsű nő.
 ciher: cserjés; ciher erdő.
 cirme: (l. címére).
 cirmolni: szídni; cirmos az orra: bűnös, vétkes.
 cirmozni: kormozni; becirmozta az orrát.
 cocó: kis gyermekek előtt így hívják a lovat; á. é. mondják a kis gyermeknek mikor valamerre vinni akarják: menyünk cocóba!
 condra: házi szőtt gyapjuszövet.
 csajbatag: együgyű.

csámporodik: keseredik; megcsámporodik az étel; á. é. elcsámporodik: elkeseredik az ember.
 csámpás: haszontalan, mihaszna.
 csap: fenyőgaly; csapos kert: sudarfenyűkből rakott kert; csapos ugyanis mint tárgy-név: hosszú, sudar, fiatal fenyő.
 csapás: nyílás a sűrű erdő közt; úgy is mint tulajdonság-név, e helyett: csípás.
 csaptattyu: karó nagyságú gömbölyű nyers fa, melynek segélyével a fával megterhelt szekeret lánccsal keresztül szorítják.
 csaponyós: harántos;

csaponyóslag: harántosan, rézsut.

csárog: lármáz.

cségej: nádas kaszálóhely.

cséka, csénka: disznó.

csémpe: cserép, melyből kályhát raknak; á. é.: annyi mint kályha.

cséndér: sűrű erdő.

csenevész: élhetetlen, haszontalan.

cséplesz: apró, gyér, növetlen; cseplesz erdő, cseplesz ember, cseplesz szakál.

csérékje: a fenyű tülevele.

csészle: szűnyog.

csétért: csutakokba rúdalt tökefának egy része.

csingó-bingó: ingó-bingó apróság.

csont-küszűrű: száraz, vézna; ojan mind egy csont-küszűrű.

csóré: meztelen.

csoszka: tehetetlen, ügyetlen.

csóva: tilalomjel.

csuli: dísztelen, suta.

csügör: eczetnek besavanyított vadalmának a leve.

csürke: csirke. Innen van egy szójáték: „egy csürkecskét énnél-e inkább még, vagy egy csürkecskét?”

csűrök: gyermekjáték neve; egy hüvelyk átmérőjű, henger alakú fadarab, melynek két vége néha kúpban végződik.

T. NAGY IMRE.

Bukovinaiak.

Múdova: Moldva.

murok: sárga répa.

nyurga: vékony, sovány.

„Nyurga egy ember.”

oka: iccze.

órda: édes sajt.

oszáta: szövöszék.

paczilni: szenvedni. „Még illyet se pacziltam soha se”: ilyen se esett meg rajtam.

pácska: papirosba csavart 4—6 kr.-os trafikdohány.

párna: vánkös.

pityóka: burgonya.

plinálni: zálogolni.

portubák: burnót.

potlogár: tyukász, csirkefogó, koldús.

prepenáció: nagy kocsmá (propinatio).

primálni: elfogadni, elismerni.

radina: keresztelő.

refujálni: számolni.

rógálni: kérni.

szindzsák: egy messzely (fél römplöly).

szokmány: fekete v. szürke gyapjúból készült felöltő ruha.

szüle: katuska (gúnynév az asszonyos természetű férfiakra).

tereбуза: kukoricza, tengeri.

tilolni: kendert verni.

tóvárosi: társ.

trát: váltó.

tubák: dohány.

vizsita, vizsitálni: újoncz, újonczozni.

ványoló: posztókészítő malom; ványolni a posztót.

LÁSZLÓ MIHÁLY.

Gyermekversikék.

1.

Hetfén hevernek,
Keddén kevernek,
Szérdán széréznek,
Csütörtökön csövögnek,
Péntékén pörögnek,
Szombaton szomorkonnak,
Vasárnap isten házába mennek.

(Ádánd. Somogym.)

2.

Ábéczedé,
Vak Benczéné.
Jó bort ittá
Haza ménté,
Léfekütté,
Az ágy alá
Hömpölké.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermekjátékok.

K ö r ö s d i.

(Variantsai Nyr. II. 478. V. 430.)

A leányok körbe fogódnak, egy a középre áll, a többiek körülte forogva éneklük:

Hej szeéna, szeéna,
Szeéna szakadeéka,
Benné forog kis ményecske;
Öleld, ak kit szereccz.
Eszt ölelém, eszt csaókolom,
Komámasszo'l lányát;
Esz Pannuskát, esz Katuskát.
Né híjjatok engém

Virágibolyának;
Szakíjjatok engém
Virágzaó barnának.
Tálat törjeönk
Rátoppannyaónk.
Szita, szita peénték,
Szilárom csétérték.
Dobszerda.

(Eger vidéke.)

CHIOVINI FERENCZ.

Gyermekmondókák.

Pulyka boszantó.
A pujkának zöd a lába,
Azon ményén Móduvába.
Bulubulubulu!

Mikorgólyát látnak:
Gója, gója látom lábod,
Küdöm Györgynek,
György Évának,
Líbic Kalárának!

(Csik-Szentkirály.)

Menésben ki hátrama-
rad, annak mondják a
gyermekkek:

Elöl király,
Közből császár,
Hátul béka,
Lepcs, lepcs, lepcs!

Féllábon sántálva mond-
ják a gyermekek:
Apám, anyám azért küdött,
Aggyanak egy fejkáposztát;
A barátok nálunk jöttek,
S nincsen a mit mégégyenek; —
Tetüt, bolhát ropogtatnak
S ganyé levét illogatnak.

(Csik.)

T. NAGY IMRE.

Családnevek.

Ács. Acsai. Ádám. Ágoston. András. Angyal. Antal.
 Arvai. Aszalai. Babos. Bacs. Baka. Bakacs. Bakán. Baki.
 Bakó. Baláz. Bali. Bálint. Balog. Baráti. Barsi. Barta. Bartók.
 Bartos. Bátai. Bátor. Bátori. Bavalonyi. Bedő. Bekes. Bekő. Bencze.
 Bereki. Berta. Bese. Besenyei. Bicsérdi. Biró. Blahó. Boda. Bodó.
 Bodri. Bognár. Bogai. Bójas. Bónis. Bonyai. Borbély. Boros.
 Borsos. Bösze. Bollyán. Bóvári. Budai. Bugáki. Buzás. Csabai.
 Csanádi. Csapó. Csárdás. Császár. Csat. Csepi. Cserdi. Cseri.
 Csollán. Csomor. Csóri. Csötönyi. Csuka. Cakó. Céh. Círáki.
 Dallos. Dani. Domokos. Debreczeni. Déli. Dészázi. Dikai. Döme.
 Domokos. Domonyai. Dömötör. Dora. Dorján. Dorogi. Ékes.
 Endrődi. Enyedi. Fábián. Faddi. Falusi. Farkas. Fehér. Fehérvári.
 Fejős. Fekete. Ferencz. Finta. Fodor. Fülöp. Furuglás. Fűri.
 Füstös. Fábor. Garai. Gegér. Gercoli. Görbei. Gosztonyi. Gróf.
 Gutai. Gyenei. Gyertyános. Gyimóti. Gyöngyösi. Győrfi. Gyorsok.
 Gyüsű. Haja. Hadu. Hajpál. Halász. Halmai. Hangonyi. Házi.
 Háromházi. Hegedüs. Héjus. Hernyó. Hettyei. Horvát. Hosszú-
 falusi. Huszár. Janó. Jánosházi. Jászai. Igmándi. Ignác. Illés.
 Ime. Imrefi. Jó. Iván. Kádi. Kajdi. Kajtár. Kálmán. Kalmár.
 Kandó. Kapitány. Karácsony. Kardos. Katona. Kecskeméti. Kecslés.
 Kelemen. Kerecsenyi. Keresztes. Késmárki. Király. Kis. Kocsi.
 Koca. Kökedi. Kollár. Köműves. Konk. Köncöl. Kóródi. Körösi.
 Koszoru. Kovács. Kövágó. Kövesdi. Kristóf. Kucor. Kulacs. Kun.
 Kur. Kutas. Kutasi. Kuti. Lajkó. Lantos. László. Lemle. Lendvai.
 Lengyel. Liszka. Liszli. Lukács. Madaras. Magát. Magosi. Magyar.
 Majar. Majsai. Maleta. Maráci. Marosi. Markus. Marton. Máté.
 Métus. Mátyás. Mente. Mester. Mészáros. Mihályfi. Miklós.

(Szegzárd.)

SZEPEZDY K. GYULA.

Gúnynevek.

Csicskó. Zsigus. Borasszony. Pusi. Szikora. Mérges. Pizsák.
 Bicsak. Bohók. Tolyvas. Korkó. Puskás. Kokas. Rántás. Bánat.
 Butkai. Doris. Bali. Veres. Finyér. Varetka. Pekancs. Borszem.
 Borz. Farkas. Óvári. Szikos. Marci. Borcsík. Kupak. Gajder.
 Petor. Császár. Foslyák. Poty. Csera. Kis istok. Hajdu.

(Megyer. Nógrád vm.)

GONDA BÉLA.

Néprománczok.

Erre alá pesti-ucczán mi történt!
 Az örmestert, a Babait, megölték.
 Az örmestert viszik a temetőbe,
 A Szilágyit kísérik a börtönbe.

Házam előtt megérett a csérésznye,
A Szilágyit kísérik Egerszégre.
Egerszégi szép léányok láttára
A Szilágyi bort iszik a csárdába.

A Szilágyi könyörög az uraknak:
„Engedgyék még eszt a csekély bajomat.”
„Ej! Szilágyi, nem lehet mégengenni,
Az örmestért, a Babait, megölni!”

A keszthelyi bekerített temető,
Abban fekszik az örmester legelő;
Keresztyére csak az vagyon ráírva:
Korcsmáros úr volt mind ennek az oka.

(Keszthely vidéke.)

BIRÓ JÓZSEF.

Népdalok.

Esik esső, majd elázok,
Cserösnyefa alá álok,
Oda is csak azér álok,
Arra járnak a szép lányok.

A templomra sütött a nap,
Mönyecske a kécskei pap,
Hát a legén hogy né vóna,
Mikor a paptú tanúja!

(Kecskemét.)

KIRÁLY PÁL.

Tréfás dalok.

Bár csak az úristen ollan templomot anna,
Kinek az oldala szalonnából volna,
Gyértyák helyett csupa hurka, kolbász volna;
A pap pedig teli pintés öveg volna,
Az miniszter pedig tele pohár volna;
Akkor istenuccsê, nem bánom, ha mingyárt pintô alá
gyugnak engémet,
Tizênhat esztendôs barna lány fogja be két szemémet.
Még halt az kocsmáros, el is van temetve,
De a sok bor ára nincsen kifizetve.

(Veszprém.)

HARASZTI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

VI. kötet.

1877. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A MAGYAR IGE MÓDOK ALKALMAZÁSA.

III. A szabályok összefoglalása. Idegenszerűségek.

Az eddigi czikkekben sorra vettük a mondatok különböző neveit, s néztük, mindenikben mikor melyik igemódot alkalmazzuk. Most más szempontból foglaljuk össze a szabályokat: veszszük a három módot külön-külön s így iparkodunk megállapítani mindeniknek a működése körét. Minthogy itt gyakorlati szabályokról van szó, egyúttal megemlítjük mindenütt a kirívóbb idegenszerűségeket, melyekre annyiszor bukkanunk épen az igemódok használatában régiebb és újabb íróinknál. (Ezen idegenszerűségeknek nagy része már össze van állítva máshol is, l. különösen: Szarvas, Latinosságok, NyKözl. X.; Imre, Idegen szólások 143.; Nyelvőr IV. 280.).

1. A jelentő mód.

A jelentő mód a valóban megtörténő cselekvést, a tényt fejezi ki.

I. A főmondatokban jelentő módot használunk:

a) ha a tényt határozottan állítjuk, konstatáljuk: zsémbes asszony Judit, szükség törvényt bont; vagy határozottan tagadjuk: nem terem ma párja heted hét országón, kása nem étel;

b) olyan kérdésben, melyre jelentő feleletet várunk: mi a magyar most? ki vagy?

c) ha egész föltétes mondatszerkezet tartalmát próbaképen ténynek teszszük (posito, non concessio) azért, hogy csakis a két cselekvésnek egymástól való függésére irányozzuk figyelmünket; ilyenkor a föltételező mellék-

mondatban is jelentő mód van: most is élnek, ha meg nem haltak; ha tudom, hogy megharagszol érte, nem szólok; köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha apádnak nem szólítsz, egészen bényellek (székelyesen mult idő is lehet: bényellek vala);

d) fölszólító mód helyett szigorú parancsban, mert előre bizonyosak vagyunk akaratunk teljesülte felől: most tüstént meg fogod tenni! innen el nem mész egy tapodtat sem!

II. Mellékmondatokban a jelentő módót ugyanazon esetekben használjuk, mint a főmondatokban; kivéve az utolsót, mert nem mondjuk p.: akarom, hogy tüstént meg fogod tenni. — Példák: hogy ezt gondolta, már az is sok tőle; azt hinné az ember, élő tilalomfa; hol a kö leszál, egy nemes vitéznek lőn szörnyű halála; de, midőn egy dárda válla csontját érte, iszonyatosképen megharagutt érte; hát Miklós ugyan hogy ne szánná meg nagyon (az asszonyt), holott neki kőnél lágyabb szíve vagyon? attól félt, hogy a Miklós erős karja az ő hírét nevét homályba takarja; rólam is hall még hírt, hogy, mikor meghallja, még a csecsszópo is álmélkodik rajta; és a mint sereg kél szürke por ködéből, úgy kel a sóhajtás a fiú szívéből; tudom minden csínját, mert végére jártam, most akadt emberre, a ki megtanítja | hogy' esett, mint esett, mind elpanaszolta; ki mondja meg neki, mért tör életére?

A jelentő módú mellékmondatokban legtöbbet vékeztek íróink a legrégibb bibliafordításoktól napjainkig. A lábra kapott idegenszerűségeket majdnem mind a latinból történt fordításoknak köszönhetjük; a régibb fordításokban korlátlanul uralkodik a mellékmondatok latinos szerkesztése, úgy hogy p. Detsi e tekintetben úgyszólván latinosabb magánál Sallustiusnál; de még legújabb klasszikusfordításaink sem szabadultak meg egészen e hibától. Névszerint a következő esetekben használnak hibásan föltétes vagy fölszólító módot a jelentő helyett:

a) Az úgynevezett függő beszédben (*oratio obliqua*); azaz a nem szószerinti idézetben, a latin nyelv a mellékmondatok indicativusát conjunctivusra változtatja, a magyar pedig nem: Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes Cic.: S. azt szokta mondani,

hogy mindenki elég ékesszóló abban, a mit tud. — Sokszor nincs egész idézet, de a mellékmondat az elbeszélés személyeinek véleményét (nem az elbeszélőét) fejezi ki, s a latin ilyenkor is conjunctivust mond: *Stipendium, aliaque, quae militibus usui forent, maturat in Africam portare.* Sall. Jug. 36. Detsi latinosan fordítja: Zsoldot és egyebeket, az melyek az hadnak hasznára lennének, sietve Africában vitetni. Kazinczy helyesen: Zsoldot s valamire hadaknak szüksége, sietve hordat Afrikába. — Különösen gyakori e nemből az okadó mondat (az úgynev. subjectiv ok): *Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset* Cic.: Éjjel künn sétált, mert — azt mondta — nem tudott elaludni. *Haedui, quam se defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt.* Caes.: Minthogy a haeduusok a védelemre képteleneknek érezték magukat, követeket küldöttek Caesarhoz. — A németben is állhat conjunctivus a függő beszédben, de indicativust is használnak, még pedig vagy magát az ígét, vagy a soll segédigét, s ezt aztán egyszerű főmondatokban is megtartják, mikor mi azt mondjuk: állítólag, hír szerint stb. Hírlapjaink ebben sokszor utánozzák a német kifejezést s hibásan föltétes móddal fordítják: A Kr. Z. azon hírt kapta, hogy a párisi gróf trónörökös lenne (e h. lesz). A Times szerint 3000 ember foglyúl megadta volna (e h. megadta) magát a fölkelőknek.

b) Az oratio obliquával függ össze az is, hogy a kérdő mellékmondatban, az úgynev. függő kérdésben a latin nyelv mindig, a német is rendesen conjunctivusra váltja az indicativust; a magyarban ezt nem szabad utánozni: *Fugere an manere tutius foret, in incerto erat.* Sall. Jug. 38. Nem tudják vala, hogy ha bátorságosb volna-e elfutniok avagy megmaradniok. Detsi. Mi bátorságosabb, futni-e vagy veszteg maradni, bizonytalan. Kaz. *Incredibile, quanta viragationem jussurit.* U. o. 40. Hihetetlen, mely nagy erővel erősítette legyen ezt az végezést. Detsi. Mielőtt megítélhetné, melyik legyen a legjobb. Szalay, Cic. off. I. 32. A favágók kérdék, ki volna. Vör.

c) Egyéb alanyi és tárgyi mondatokban is van néha conjunctivus a latinban és németben, a nélkül, hogy a magyarban szabad volna utánozni: *Sol efficit, ut omnia*

floreant. A nap okozza, hogy minden virúl. Helytelen: Midőn látná, hogy a halász hatalmában volna (dass er in des fischers gewalt wäre), elnyomá haragját. Vör.

d) Olyan időhatározó mondatokban, melyek az elbeszélésnek mellékkörülményeit foglalják magukban, a latinban conjunctivus áll; ez a latinosság nagyon elhatalmazott nálunk kezdettől fogva: Hogy kedig estve lőtt volna, leszállának a tengerre. Münch. cod. (így Jord. cod. Sylv. és Félegyházi, de Pesti és Csipkés jelentő móddal: mikor pedig estve lőn). A ki, midőn fiait védné, velök elvesze. Vör. Miután a csecsemőt visszahelyezte volna. Bercik, Abd. 14. A székely mesékben is sokszor találkozunk evvel a latinossággal.

e) Föltételező mellékmondatokban a latin nyelv különbséget tesz lehetőség és lehetetlenség közt: amazt a conjunctivusnak jelenével (praeś. és perf.), emezt multjával fejezi ki (imp. és plusq.). A magyarban az utóbbit mindig föltétes móddal, az előbbit azonban majd föltétes, majd jelentő móddal fejezzük ki: Memoria minuitur, nisi eam exerceas. Cic. Cat. m. 7. Az emlékezet gyöngül, ha az ember nem gyakorolja. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens: reddere peccatum sit, officium non reddere. Cic. off. III. 25. Helyesen Szalaynál: Ha vki józan fővel letett nálad egy kardot, s eszelős korában visszakívánja, visszaadnod vétség volna, vissza nem adnod kötelesség. Ellenben latinosan írja Szalay: S ha éles ésszel Palamédés át ne lássa gonosz cselét. Cic. köt. III. 26.

f) Latin megengedő mondatokban áll a conjunctivus is, de csak némelyekben (quamvis, licet); ezt is némelyek hibásan utánozták, p. Geleji: Semmi különbség nem tétetett a bötük között, holott pedig külömb-külobb bötük legyenek és az i másképp pronuntiáltassék.

g) Félést jelentő főmondat után a latinban egészen másképp alakul a mellékmondat, mint a magyarban: Veritus, ne licentia invidiam adcenderet. Sall. Jug. 15. Detsinél rosszúl: Félvén, hogy azféle szabadság irigységet ne szerzen e. Helyesebben Kazinczynál: Félvén, hogy a boszantó vétek gyűlölséget vonand magára.

h) A „vannak kik” féle vonatkozó mondatokban

a latinban mindig conj. kell, a magyarban nem, p. Fuere qui neque, crederent, Sall. Jug. 36. Detsinél: Voltak olyyak, kik nem hihetnék el. Kaz. helyesen: Sokan úgy hitték.... Inveni sunt multi, qui vitam etiam profundere pro patria parati essent. Cic. off. I. 24. Szalay helyesen: Sokan találkoztak, kik készek voltak vérüket is ontani a hazáért. Incidunt saepe caussae, quae conturbent animos utilitatis specie. U. o. III. 10. Gyakran fordulnak olyas esetek elő, mikor látszólagos haszon hozza zavarba az embert. Szalay. (Tagadó főmondat után a magyarban is föltétes mód van; l. alább).

Általában szakítanunk kell már valahára avval a teljesen alaptalan fölfogással, mintha volna a magyarban conjunctivus, „kötő mód“ v. „foglalo mód“ v. „kapcsoló mód“. A latinban sok esetben kerül conjunctivusba az ige csupán azért, mert conjunctivustól vagy infinitivustól függ, p. az oratio obliquában; de a magyarban mindig megmarad a jelentő mód. Mos est Athenis, laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti. Cic. or. 44. Athénben emlékbeszédet szoktak tartani azok fölött, a kik csatában estek el. Tempus est hujusmodi, ut, ubi quisque sit, ibi esse minime velit. Cic. div. VI. 4. Olyan idők járnak, hogy a ki hol van, ott legkevésbé szeret lenni. (V. ö. „Hogy is lehetne egy úri asszonynak kedvesebb mulatsága és hasznosabb, mint mikor látná, hogy egynehány ezer hernyó micsoda nagy serénységgel dolgozik számára.“ Mikes.)

Mind ezekből azt látjuk, hogy a magyar jelentő mód használata sokkal tágabb körű, mint akár a latiné, akár a németé.

A föltétes mód.

A föltétes mód a föltétesen állított cselekvést fejezi ki, tehát a bizonytalan, s még többször a csakugyan meg nem történt.

I. Főmondatban akkor használjuk e módot, ha a föltevésnek bizonytalanságát vagy valótlanságát ki akarjuk fejezni (v. ö. evvel fönt a jelentő főmondat c. pontját): nálad nélkül végünk volna — de nincs végünk, mert velünk vagy. Rendesen mellékmondatban tesszük hozzá a föltételt: ha valaki elkezdené, a többi is követné (de nem

követheti, mert nem kezdi senki) Mikes: ha tanácsot kértek volna töllem, másszorra hagytuk volna a táborozást (nem hagytuk, mert nem kértek) u. o.

Az óhajtaást, azaz föltétes kívánást szintűgy fejezzük ki, csak hogy mindig föltételező mondat nélkül: 'szőlőt enném! érte mennék, de már késő; ment is volna, nem is A. II.; piros almát ehetném, veled enyeleghetném, Népk. gy. II. 81.; nem játszhatnék, midőn haragszik a magyar; Arany. — Rendesen óhajtó szócskával: bár itt volna! csak eljött volna!

Tétovázó kérdésben néha ott is föltétes mód van, hol a feleletben jelentő mód következik: melyik volna kegyelmek között a szószóló? Ny. II. 558.; hát itt hagynál minket, sok derék cselédet? A. II.

A föltétes mód főmondati használatában is óvakodni kell a fordítónak némely idegenszerűségtől. Különösen:

a) A kell, lehet, akar, jó, nehéz v. kellett, lehetett stb. kifejezéseket a magyarban csak akkor használjuk így, a jelentő módban, ha nem csak a szükség vagy lehetőség stb. van meg, hanem a cselekvés valóban meg is történik. Ha p. azt mondjuk, hogy 'el kellett mennie', ehhez egyszersmind hozzá értjük, hogy csakugyan elment; ellenben ha nem ment el, akkor azt mondjuk, hogy 'el kellett volna mennie' ámbár a szükség, a kellés valóban meg van itt is. A kellés maga föltételes p. ebben a mondatban: ha parancsolták volna neki, el kellett volna mennie; s itt a latinban is conjunctivus van: *debuisset* v. *deberes*. Ellenben a két első esetben — akár megtörténik a dolog valóban, akár nem — a latin nyelv a jelentő móddal él. Ha tehát Cicero Cat. I. azt mondja: *ad mortem te duci jam pridem oportebat*, magyarra így kell lefordítani: már rég halálra kellett volna vinni téged. (Rossz latinság tehát: „Megholt feleségem: *debuisset* pridem“ Erd. Népd. II. 255.). Jól fordította tehát Szalay Cic. off. III. 25.: *Quanto melius fuerat, promissum patris non esse servatum*: Mennyivel jobb lett volna, ha nem tartja meg ígéretét az atya. De nem fordította pontosan ezt: *Nec bonitas, nec liberalitas esse potest, si haec non per se expetantur* (u. o. 33.): Nem létezhetik sem jóság, sem bőkezűség, ha ezek nem kívántatnak meg önmagokért.

b) A latin *conjunctivus*nak van külön alakja a mult idő jelölésére: *amaret, regeret*; mi a mult időt nem fejezhetjük ki másképp, csak úgy, hogy a befejezett cselekvés alakját használjuk: *szerette volna stb.* Tehát p. Sall. Cat. 25.: *Pecuniae an famae minus parceret, haut facile discerneres*; magyarul így lesz: Nem lett volna könnyű eldönteni, mit kímélt kevésbbé, a pénzt-e vagy jó hírét. (Kazinczy tehát nem jól fordította: Pénzét hírét kímélte légyen-e kevésbbé, nem könnyű megmondani. Jobban Detsi: Nem könnyen ítéltetted volna meg, hogy ha pénznek kedvezne-e kevesebbet avagy tisztességének.) Vagy Cic. or. III. 23.: *Valerius quotidie cantabat; erat enim scenicus: quid faceret aliud? V. minden nap énekelt, mert színész volt: mit tett volna egyebet?*

c) A német e mondatban a soll segédigét használná: *was hätte er sonst tun sollen? a magyarban s a latinban elég a főige föltétes alakja. Du hättest widerstehn sollen! du hättest kämpfen sollen!* ezeket magyarra így is lehet fordítani: *ellent kellett volna állanod! küzdened kellett volna! de sokkal magyarosabb a kell nélkül, így: állottál volna ellent! küzdöttél volna! ne lettél volna gyáva!* (Latinul is csak: *Restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses!* Cic. Sest. 20.) — Nagyon magyarosan fordította tehát Szalay e helyet (Cic. off. 25.): *Promissum potius non faciendum, quam tam tactrum facinus admittendum fuit* (jel. mód a. szerint): Inkább ne tartotta volna meg ígéretét, mintsem ily gyalázatos tett történjék.

II. Mellekmondatban szintén akkor használunk föltétes módot, ha azt akarjuk kifejezni, hogy a cselekvés bizonytalan föltételektől függő vagy meg nem történik vagy csak óhajtás. — Példák a különböző mellekmondatokra: és pedig világos, hogy megint fölkelne, ha Miklós előre néki nem felelne; tudom, hogy szívesen látna; Györgyöt e csapással hűs verembe tennék, Isten kenyereből hol többet nem ennék; én addig rínék, míg vissza nem adnák; ha most feltámadna s eljöne közétek, minden dolgát szemfényvesztésnek néznétek; vesztené, ha tudná, egy vizes kanálba; lebzsel készakarva, noha birna dolgot; széles

országútra messze messze bámul, mintha más mezőkre vágyna e határrul; háza megett annak nagy gyümölcskert zöldel, mely fölérne holmi alföldi erdővel; elsápadt, hogy annyi vér sem maradt benne, mennyi egy szunyognak egyszer elég lenne | gondolkozott, hogy kire kellene bízni.

Különös kiemelést érdemelnek az olyan mellékmondatok, melyeknek tartalma a főmondatban tagadva van (l. a 201. l. adott magyarázatot): lehetetlen, hogy ne tudná; nem is hallottam még, hogy testvéred volna; a mi földünkön nem gondolom hogy megteremne, Mikes; elítéli a nélkül, hogy látta volna; (lebzsel a helyett, hogy dolgoznék); a felől én nem tudok, hogy ezt mondta volna; még annyija sincs, hogy kenyeret tudna adni gyermekeinek; nem mulik el egy nap sem, hogy ne sirna; nem is akad már ma, a ki a kegyetlen csehvel szembe szállna; nincsen olyan hosszú a világon semmi, a minek végére ne lehetne menni. — Ha a jelző mondat maga is tagadó, akkor nem csak föltétes, hanem jelentő mód is állhat benne: nincsen az a titkos dolog, kit rózsámnak ki nem mondok; l. 203. l.

3. A fölszólító mód.

A fölszólító mód a föltétlen kíváнат s a czélzatosság módja.

I. Főmondatban a fölszólítás kétféle lehet:

a) Föltétlen kíváнат, azaz parancs vagy tiltás, tovább kérés és intés: szeressed atyádat, anyádat! ne ölj! szíveskedjék átjönni! vigyázzatok! akármi legyenek, ha nem igaz!

b) Megengedés, ha az illetőt az ő akarata megtételére szólítjuk föl, nem a magunkéra: menj Isten hirivel; vidd el. — Itt befejezett cselekvésről is lehet szó: jött legyen akárhonnán, azzal én nem törődöm.

II. Mellékmondatban is mindig akaratot vagy czélt fejez ki a fölszólító mód (l. részletesen 337. l.) — Példák: szükséges, hogy megtegyem; és megparancsolta, hogy saját kezébe adjam szegetlenül; de a mészárosok nem engedék neki, hogy a vágószínen magát pihenje ki; pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam (öcsém földét); már csak arra várok, hogy bealkonyodjék, a világ mezőről haza takarodjék; királyi levelet óhajtott felőle, hogy öccsét

könnyebben kitudja belőle; nincs, ki vért kívánjon vérért? nincs, ki vizet merjen hosszú csatornára; nincs, hová lehajtsa fejét a világon | meg volt mondva, hogy mihez tartsa magát; tudom, mit mondott; arról tanácskozunk, hogy elmenjünk-e.

Itt még egyszer vissza kell térnünk a latin conjunctivus alakjaira, melyeknek értékével segymáshoz való viszonyával még most sincsenek tisztában némely fordítóink, s azért nem tudják, melyiket milyen alakkal adják vissza a magyarban. A latin conjunctivus használata sokkal tágabb, mint a magyar fölszólító és óhajtó módé együtt véve, úgy, hogy számos esetben a magyarban a jelentő mód felel meg neki, mint az 1. szakaszban láttuk; itt már most csak olyan eseteket veszünk számba, melyek a magyarban fölszólító vagy föltétes módot kívánnak.

1) A latin conjunctivusnak a folyó cselekvés kifejezésére két alakja van: *scribat*, *scriberet*. Mind a kettő jelenthet kívánatot is, féltevést is: tehát *scribat* jelenthet annyit is, mint 'írjon', annyit is, mint 'írna'; s ép úgy *scriberet* annyi is lehet, mint 'írjon', annyi is, mint 'írna'. *Scribat* és *scriberet* között az a különbség, hogy amaz jelenleg kívánt vagy föltett cselekvést, emez pedig a múltban kívánt vagy föltett cselekvést fejez ki. Ezt a különbséget a magyar nyelv nem fejezi ki; a magyarban a kívánt cselekvés jelenben is, múltban is 'írjon' s a féltevést mindig 'írna', akár jelen dolgokról, akár múlt időről van szó. A példák ezt világossá fogják tenni:

a) kívánt cselekvés a jelenben (v. általában):

scribat

írjon

Legibus idcirco servimus, ut liberi esse possimus Cic. Azért uraljuk a törvényeket, hogy szabadok lehessünk.

b) kívánt cselekvés a múltban (elbeszélésben):

scriberet

írjon

Lentulus cum ceteris — constituerant, uti L. Bestia quereretur de actionibus Ciceronis Sall. Lentulus s a többiek — azt határozták vala, hogy L. Bestia emeljen panaszt Cicero actiói ellen.

Profectus est, ut bellum conficeret. Sall. Elment, hogy a háborút befejezze.

c) föltevés a jelenben:

scribat

írna,

Quid ego his testibus utor,
quasi res dubia aut obscura
sit? Cic.

Minek hivatkozom én ezekre
a tanúkra, mintha kétes vagy
homályos volna a dolog?

Nemo est orator, qui se
Demostheni similem nolit
esse. Cic.

Nincsen szónok, a ki Dé-
mosthenéshez ne akarna
hasonlítani.

Si quis deus mihi largia-
tur, ut ex hac aetate repue-
rascam, valde recusem.

Ha valami isten avval
kínálna meg, hogy újra
gyermekké váljak, nagyon
tiltakoznám ellene.

d) föltevés a múltban:

scriberet

írna

Sequani absentis Ariovisti
crudelitatem, velut si coram
adesset, horrebant. Caes.

A sequanusok a kegyetlen
Ariovistustól távollétében is
úgy irtóztak, mintha jelen
volna.

(Ez utolsó esetben kétértelműség kerülésére a magyarban a befejezett cselekvés alakját szoktuk használni: — mintha jelen lett volna. Num tu Opimium, si tum esses, temerarium aut crudelem patares? Vajjon te vakmerőnek vagy kegyetlennek tartottad volna-e Opimiust, ha akkor éltél volna? vagy jelentő móddal s akkor csakugyan a múlt idő alakjával: ha akkor élsz vala. L. még fönt a 2. szakasz b. pontját.)

Ezen rendszertől csak akkor tér el a latin nyelv, ha a jelenbeli föltevésnek valótlanságát vagy lehetetlenségét ki akarja emelni, mert ilyenkor a múlt idő alakját használja, mintegy szimbolikus ellentéteül a jelennek (v. ö. Pott, W. v. Humboldt u. d. sprachw. XIII. s. köv.; ép így a francziában: si j'étais): Nisi in literis viverem, haud possem vivere. Ha a tudománynak nem élnék, nem is tudnék élni. Certe natura esset parvo contenta, nisi voluptatem tanti aestimaretis. Cic. A természet bizon megelégednék kevéssel, ha az élvezetet oly nagyra nem becsülnétek. — Minthogy a scriberet alak ilyen értelemben nagyon gyakran előfordúl, fordítóink más esetekben is önkénytelen az írna alakkal fordították, s innen az a sok helytelen

alkalmazott föltétes alak részint a fölszólító, részint a jelentő mód helyett: Nem lölnek vala helyet, holott letennék (e h. letegyék) az alamizsnát. Fer. leg. Elméne ember Betlehemből, hogy zarándoklana Moabitidisnek vidékében. Bécsi cod. Elmene, hogy az hadat elvégezné. Detsi. Az (a tanács) végez, mint rettenetes esetekben szokott: Látnának hozzá a consulok, hogy a haza romlást ne valljon. Kaz. Cat. 29.

2) A latin conjunctivusnak a befejezett cselekvésre is két alakja van: scripserit és scripsisset; amaz a jelenre nézve befejezett cselekvést, emez már a multra nézve befejezettet jelöl. De mindakettő jelenthet kívánást is, föltevést is; a kívánás magyarul írott legyen (az élő beszédből ez is már-már kívész), a föltevés írott volna. Csak hogy itt is a scripsisset alakot a jelenben valótnak v. lehetetlen cselekvés jelölésére használták leg-sűrűbben (mint fönt a scriberet alakot): Utinam tum essem natus! Bár akkor születtem volna! Si tacuisses, philosophus mansisses! Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna! Azért fordítóink másutt is rendesen az írt volna alakkal fordították: Mikor leszállott volna, követék ötöt sok gyölekezetek. Münch. cod. Kit midőn Jézus meghallott volna, monda nekik. Telegdi.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NYELVÚJÍTÁS SZÓALKOTÁSA.

Szvorényi József az egri főgymnasium. idejében egy 53 lapra terjedő értekezést tett közzé, mely már tárgyánál fogva is érdekelheti a Nyelvőr közönségét. Az van ugyan a homlokára írva, hogy „Fejlődési tünetények a nyelvben,” s így valami általános, minden nyelvről szóló, nem éppen magyar dolgot várhatnánk; hanem mindjárt utána van vetve, hogy „fő vonatkozással a nyelvújításra.” Tüzetesen valójában csupán az utóbbival foglalkozik, s még ennek is csak szóalkotását fejtegeti, mert a mondatbeli újításokat egészen érintetlenül hagyja. Ezt nem megróvásképpen mondom, hanem csak hogy föltüntessem a dolgozat tartalmát. Inkább dicsérni való, hogy csak ennyire terjesz-

kedik ki, mert iskolai programmban, ha már szükségképen ilyenben kellett megjelennie ez értekezésnek, többet alaposan úgy sem lehetett volna tárgyalni.

A szerző saját vallomásai szerint sem „a mai obligát hangulattal szemben az újítás mellett fogni,“ sem „a legendai Bédaként a sírkövekhez meddő apostrophékat tartani“ nem szándékozott. „A mellett, hogy nyelvünk azonkori beltörténetének kezénél megakadt egy-két adatát hasznosítsa, egyedül az a cél vezette: hogy a valót ott, a hol rendszerint lelhető, a szélsőségeken belül nyomozva, tisztázni segítse az ügyet, s megközelíthetőbbé tenni azokra nézve is, kik a nyelv körül támadt újabb mozgalmaink iránt, noha ezektől távol, érdeklődnek“ (52. l.) El is kell ismerni, hogy elfogulatlanul, részrehajlatlanul iparkodik vizsgálni a kérdést. Ismeretes, hogy Szvorényi mennyi s mily nagy szolgálatot tett a neologióának, a mennyiben tanításait grammatikája útján a legutolsó pusztai iskolába is eljuttatta. Neki szentelte a neologia támogatására, erősítésére, biztosítására életének java részét. És eljött az idő, midőn a nyelvújítók működését egészben véve elhibázottnak s nagy részében károsnak kezdték bizonyítani s be is bizonyították. A ki ezt fontolóra veszi, el fogja ismerni, hogy szerzőnknek pártatlanságra csak törekednie is nem kis erejébe kerülhetett, — s ezt érdemül neki fölróni el nem mulaszthatjuk — s ép azért mindenki megfogja engedni, hogy ítélete mindenütt, a hol a neologia eljárását hibáztatja vagy az orthológiáét helyesli, nagyon érdemes a meghallgatásra. Nem szándékozom az értekezést tövirül hegyire ismertetni, hanem csak egy kis kivonatot akarok belőle adni, melyhez itt-ott egy-egy megjegyzést fűzök.

Abból indul ki, hogy van a nyelvnek „belső s mintegy physiologiai fejlődése, mely magával a nyelv életével kezdődik s szűnik meg,“ s hogy ezenkívül „előlép a nyelvben az egyesektől vagy többektől tervszerűen kiindult külső fejlesztés is, és pedig nem csak az az észrevétlen, halk és szakadatlan, mely együtt jár az irodalommal; hanem egy-egy oly szokatlan, korszakias is, mely rohamos, széles és többé-kevésbé mély átalakuláson viszi át a nyelvet.“ Folytatja aztán: „Egymásután és azonos okokból, milyen kiváltkép a nemzetinek a klasszicismus uralma alóli felszaba-

ditása volt, Európa minden műveltebb népénél előálltak eme korszakias mozgalmak a szerint, a mint itt vagy amott kiválóan termékeny volt a kor mozgató s alkotó erőiben nagyszabású vezérszellemekben“ (2. l.). Ebben nagy tévedés van. E „korszakias mozgalmak“ kora sehol sem „kiválóan termékeny alkotó erőiben, nagyszabású vezérszellemekben,“ hanem épen nagyon is szegény. Nagy tudósokat, kiváló prózairókat, kitűnő költőket olyan időkben ne igen keressünk. Az irodalomtörténetnek e korszakokból nem marad más följegyezni valója, mint hogy írói kegyetlenül nyúzták a nyelvet, de egyetlen egy örök becsű akár prózai akár költői munkájukat nem bírja fölfedezni. Tehát nem is „kiváló alkotó erő, nagy szabású vezérszellemek“ idézik elő e mozgalmakat, hanem a minden áron írhatnám, verselhetném tudatlanság, gyámoltalanság, tehetetlenség, mely elbizakodásában azt hiszi, hogy azért nem tud alkotni, mivel a nyelv akadályozza. Természetes, hogy e hadnak első dolga gyökerestül kiforgatni a nyelvet.

Hiába mondja az értekező: hogy „egy-egy Dante, Johnsohn (!) Klopstock saját nyelvét, mint Nagy Sándor Macedoniát, szűknek találván a maga szellemi cselekvőségéhez: a lángész bátorságával, erejével s nem ritkán erőszakával tévé túl magát a fennálló nyelvtörvényeken, és eléje szabta nemzetének, mint szóljon és írjon, ha egyszer ő úgy, a mint nemzete, nem szólhatott s írhatott“ (2. l.). Egy-egy lángész bele keveredhetik ugyan az olyan mozgalmakba, mint bele keveredett nálunk Kazinczy, a ki annak jeléül, hogy a dolog nem egészen az ő akaratával esett meg, írói pályája elején és végén is küzdött ellene. Azt is könnyű megérteni, hogy ha már egyszer benne van, mint kiváló ember nem marad az utolsó helyen. De egy maga valamint előidézni, úgy intézni sem tudja a nyelvújítást, még vezetni sem mindig, mint nem tudta Kazinczy, a kinek a feje fölött utoljára össze csapott az ár. Egy ember, ha tíz Dante szorúl is bele, mégsem képes valamely nemzetnek akár csak irodalmi nyelvét is megváltoztatni. Aztán, hogy az idézettekre térjek, Dante sohasem volt újító; mindössze is azt tette, hogy mint tudós ember a közszokás ellenére nem latinul írta költői műveit, hanem hazája nyelvén. Úgy vagyunk Johnsohnnal is, akár egy akár két sajtóhiba van a

neve írásában. Sem Jonson, Shakespeare kortársa, sem Johnson, a híres angol szótár szerzője, nem volt újító. Az utóbbi csak a meglevő szókat szedte össze s jelentésüket mindig a legjobb írókból vett példákkal világosította föl. Marad Klopstock: Erről talán még mondhatni, hogy szerette volna „elője szabni nemzetének, mint szóljon és írjon.“ Mikor azt vetették ellene: „man wird Sie nicht verstehen,“ büszkén felelte: „man lerne mich verstehen!“ És mi volt a következése? Hogy minden kitünősége mellett már életében sem olvasták. Lessing 1771-ben, tehát mikor a Messias még be sem volt fejezve, epigrammái nevében így szólt: Wer wird nicht einen Klopstock loben? Doch wird ihn jeder lesen? — Nein. Wir wollen weniger erhaben, und fleissiger gelesen sein.“ Klopstocknak a német irodalmi nyelvre mondhatni semmi hatása sem volt. Azt is ki lehet mutatni, hogy nem lángesze ragadta újításra, hanem történeti s egyéb tévedései, a többi közt az, hogy a régi németeknek bárdokat tulajdonított, s-hogy ezeknek a képzelt bárdoknak a nyelvén akart szólni. Klopstock kiáltó példája annak, hogy a lángész mennyire tehetetlen, ha kortársai vele ugyanabban a nézetben nem osztoznak, ugyanabban a tévedésben nem leleledzenek.

Azután áttér a szerző a magyar nyelvújításra. Azt mondja, hogy a nyelvművelés szükségének érzete, „igazában véve, egykorú magával irodalmunkkal“, és hogy ez érzetnek „a XVI. század közepétől főleg egyházi íróink, majd aggódásaikban s tanácsaikban, majd pedig az által tényleg is kifejezést adnak, hogy egyszersmind nyelvészekké lesznek, s nyelvtani fejtegetéseiket, mint a magok számára megállapított írásmód magyarázatát s védelmét, nem ritkán műveik elé vagy után kapcsolva közlik“ (5. l.). Hogy e korban már valóban bővítették a nyelvet, arra fölemlíti, hogy „a század végéről Baldi, olasz-magyar szótárkájában (1583.), korának már következő féle önállóbb, sőt bátor új képzéseit jegyzi fel: *csúfor* (buffone), *erdény* (erdő), *erény* (virtus), *magányló* (privatus), *menmyentés* (fulgor), *társasítani* (associare), *körözni*, *megmásítani* stb.“ (5. l.). Itt valamivel több kritika nem ártott volna. Baldi szótárának mindaddig, míg az eredetivel össze nem vethetjük, csak annyi hitelt adhatunk, a mennyit másunnan tudunk megokolni. A közölt nyolcz

szónak majd mindegyikéhez fér egy kis kétség, nem azért mert Baldi olasz ember volt, hanem mert nem az eredeti után készült s talán sajtóhibákban is bővelkedő nyomtatványból vannak véve. Az értekező egyébiránt még e nyomtatványt sem követi híven. *Csuffor* (az eredetiben csak vagy *chuffor* vagy *czuffor* lehet) aligha nem *csuffos*; *erdény* alkalmasint *erdeu*; ép úgy *ereny* valószínűleg *ereu*; *maganyolo* talán *maganuolo* vagy akár *magano*; *menientes* meg hihetőleg *menieutes* (mennyyítés). Mellékesen mondva, értekezőnk e szavakhoz csatolt jegyzetében nem meri elhinni, hogy a Hallernél előforduló *erdény* „okvetlen sajtóhiba”. De itt erszényt jelent s így mégis csak annak kell lenni. Nevezetes, hogy Baldi jegyzékében nem csak *erdény*, hanem később 559 alatt *erdeu* is van, s hogy mind a kettőt *bosco*-val értelmezi. Ilyen ismétlésekbe gyakran esik, így pl. 464. *erszeni* és 479 *erzeny* borsa, 452 és 574 *eures vacuo*. Néha más-más értelmezést tesz melléje, így pl. *ereutlen* 438 alatt debilís, 451 alatt timido; *engedni* 454 *complacere*, 494 *concedere*, 514 *condonare*. Ez gyaníttatja, hogy *ereny* (virtus) és az 557 alatt levő *ereu* (forteza) egynek veendő. S csakugyan Molnár Albertnél czekeket találjuk: „virtus: *erő*; *csufos*: histrio; *magánvaló*: *privus*.” Egyelőre tehát nem tanácsos e szavakat „bátor új képzéseknek” nevezni.

E részben szerzőnk hosszasan foglalkozik még Geleji Katonával és Gyöngyösivel. Így eljut Bessenyeiig s a nyelvújítás kezdetéig. Azt mondja, hogy e korban „az új ismeretek s eszmék terjedezésével természetszerűleg, a nyelvbővítés lőn az, melynek mint szüksége legkiáltóbban, úgy munkája is legterjedtebb mérvben lépett elő. S ezen széles és mély föltételekre támaszkodó műveletben újítókink jobbadán mind saját kezökre dolgoztak. Nem ismerték a föltételeket, melyekkel szemben itt mindenki felelős; sem azt, hogy a pusztá ösztön késztetése s a nyelvérzék, homályos sejtelmek kalauzálása mellett változtatni a nyelven, még ha szükség kívánná is, merény a nemzet közvagyonára ellen. Elv, az volt elég; de annál kevesebb következetesség. Volt analogia, de etymologia nélkül; volt euphonia és ízlés, de ama kettő nélkül; s végre, szentesítő szokás, valamennyi nélkül, s a mi természetes, mindezekben annál több bátorság, minél kevesebb

értelem“ (13. l.). Itt sorban bemutatja az újítókat, Barczafalvit, a nyelvújítás megindítóját, kiről „nehéz megmondani: korcs szavaival, vagy forgalomba dobott álképzőivel terjesztett-e több romlást a nyelvben“ (15. l.), Kazinczyt, a nyelvújítás vezérét, ki a szóalkotásban oly módokat alkalmazott, „melyekhez magok legbátrabb követői csak részben mernek vala nyúlni“ (20. l.), Szemerét, a nyelvújítás „szertárnokát“, ki „roppant szorgalommal felhalmozott lexikális anyagát tárva-nyitva tartá mindazon nyelvészkedő íróink számára, kik jegyzeteit tanulmányozni s a közbesített (!) tiszta lapokon azokra észrevételeiket tenni akarták és merték“ (22. l.), és így rendben le egész Bugátig, a szócsintan föltalálójáig.

Szemeréről szerzőnk sok újat is tud. Nagyon tanulságos, hogy a nyelvújítás szertárnoka hogyan járt el a szóképzésben. „Szócsinálásra rendszerint egyenesen nem indul ki; hanem mint a költői ötlet, úton-útfélen foganva, szülemlik meg egy-egy szava. Vagy csak nagyon néha, fél szándékkal és csakis magánélvezetből foglalkozik a szóköltéssel, midőn kézi szótárát tanulmányozva, ebből vagy abból, egyelőre alkalmasint homályos sejtelemmel vonja el és jegyzi a lapszélekre a szót; s egyiket úgy hagyva, a másikat analogiára, valamely képzővel ellátva kísérli meg új, tetszetős, magyar ízű szóvá alakítani, más-más kategóriába idomítani, — és belé csak akkor, prometheusi művelete közben, valamely megfelelőnek érzett eszmét szöktetni. Nem a fogalomra keres hát szót, hanem a szóba fogalmat“ (23. l.). Hol van itt az a szükség, az a kényszerűség, melyet a neologióának némely vakon hívő védői oly sűrűen s oly komoly képpel emlegetnek? És az így üzött nyelvújításnak nagy diadalünnepet csaptak! Nevezetesek a Szemeréről elmondott kis történetkék is. Kár, hogy csak kettő van közölve. Az értekező azt hiszi, hogy „ily adomáknak ma alig lehet számunkra sava.“ Az igaz, de van tanulsága. Ha hitelesek, többet építhetünk rájuk, mint az újítók nyilatkozataira, mert elárulják a legelrejtettebb gondolatokat, a legtitkosabb rúgókat. Vegyük pl. mindjárt az elsőt, melyet szerzőnk a 23. lapon közöl. „No van már magyar character!“ állítja meg egykor Szemere Schedelt a megyeház terén. — „Valóban? No hallom a szép szót.“ — „Jellem, jellemes, jellemez, jellemző stb.“ — „De'jsz az nem él meg! Sok egy

kicsit benne az I. — „Biz a meglehet,“ zárá be szerényen Szemere, és azzal odább állt. Mennyit lehet már csak ebből az egyből is kiolvasni! És ilyen számos van, mert „akkor majdnem minden sikerültebb szónak saját történetkéje volt.“ Ezek fölötte becses adatok a kor megértésére, s az értekező nagy elismerésre méltó munkát végezne, ha azokat, melyeket tud, nyilvánosságra bocsátaná. Lehet, hogy példáján indulva, mások is gyarapítanak a gyűjteményt és segítenék megőrizni a szájhagyományt az enyészettől.

Röviden megemlékezve az újítás ellenzőiről is, értekezésünk történeti részét a szerző azzal fejezi be, hogy „lexikális újításunk nagyban, sőt sajátkép csakis magyar akadémiánk keletkezése után állott be; noha a nyelvújítás kora, jobbadán csak ‚Kazinczy korát‘ jelent legtöbb íróinknál mind e napig. Kétségkívül sok az, a mi újat vagy szokatlant íróink 30-as éveink előtt is forgalomba vittek; s még több, a mit fölvetve, oda vinni megkísérlettek. Valamint azonban alkotásaik legnagyobb részéről bátran elmondhatni, hogy csak Kazinczy kora után jutottak közkeletre; épen oly biztosan azt is, hogy utóbb készült szavainknak azon nagy árjához képest, melyet a rohamosan fejlődő magyar tudományosság, művészet, ipar, társasélet s maga a forradalom is létre hoztak, majdnem elenyésznek“ (30. l.). Ez kétségtelen, csak azt ne felejtjük, hogy e tömérdek sok gaz fölburjánzására Kazanczyék hintették el a magot, és minthogy az ember nem csak tetteiért, hanem következeikért is felelős, tagadhatatlan, hogy derék rész illeti őket a 30-as évek utáni gazdálkodásból is.

Itt kezdődik az értekezés második része, melyben a szerző azt fejtegeti, hogy az újítók honnan és hogyan szerezték szavaikat. Először is kész szókat érintetlenül „vezettek be az irodalomba.“ Ilyen „ép szókkal újításuk mindenekelőtt a népnyelvi szónak irodalmivá emelése útján mutatkozik. S a népnyelv kétségkívül legjogosultabb forrása is az irodalmi nyelv gazdagításának. Mert míg anyagára nézve legrégibb korát képviseli a nemzet élő szókincsének; másrésről legszívósabb öre egyszersmind alaki sajátságainak. Ezekhez járul, hogy szóbőségre nézve az irodalmi nyelven jóval túltesz, mit hamar be fog látni mindaz, ki fontolóra veszi, hogy a népnyelv azon egy fogalomra sokszor hat,

2
3
tiz, néha 50—100 szóval kész szolgálni, míg a művelt nyelv egy-kettővel“ (31—32. l.). „Az ó- vagy új-klasszikai légkörben élt és mozgott újítóink azonban aránylag kevesen és kevésbé fordultak ezen forráshoz“ (38—39. l.). „A szorosabban vett népszókkal együtt a tájszók általánosítása is egyik útmódja lön a nyelvbővítésben újítóinknak. A tájszók jobbadán csak népszók, egyes vidékek ajkára szorítva. (39. l.). „Még keresettebb útja lett nyelvbővítőinknek, és kivált puristáinknak, az elavult szók fölélesztése“ (39. l.). Itt már sokszor megengedték maguknak az értelemváltoztatást. Másodszor ismét kész szókat átalakítottak. Itt egyedüli eszközük a rövidítés volt. Ezt „legtöbb esetben a tö, vagy szabatosnak látott származék egyszerű elvonása után eszközlék“ (45. l.). Erre az szolgáltatott nekik okot, hogy sok szavunkhoz szükségtelen képzők ragadtak. „S bajosan lehetne tagadni, hogy a rövidítés terén sok nyűgöt haszonnal takarítanak ki. Hanem viszont az is áll, hogy példát, analógiát nem keresve, s tőt és képzőt gyakran megtámadva, a tisztogatás munkájából, majdnem többször mint nem, a csonkításéba tévednek át“ (46. l.).

4
Az újítás harmadik, legsikamlósabb s mégis legönállóbb tere a szóképzés, hol valamint legtöbbször egészen újból épít, szükségképen legtöbbet is rombol vala. S a nyelv, míg életben forog, romlásnak és rontásnak van egyszersmind alávetve. A r o m l á s, hogy úgy mondjuk, élettani alteratióinak folyománya. A képző elemek, melyek a nyelv termékenyítésére szolgáltak, lassankint fölismerhetetlen, újabb nemzésekre képtelen töredékekké morzsolódva, nem ritkán a töre is, melylyel korábban teljes és átlátszó egységbe olvadva éltek fenn, pusztítólag s homályosítólag hatnak, úgy, hogy az maga is csonkulva s elrangolva, csak külső foltok, átöröklés s a beszéd szövege által támogatva tarthatja még fenn keletét a többiek társaságában. Mivel azonban a szó anyaga, még a hol jelentékeny sérüléseket szenvedett is, míg eszme élteti, szilárdan képes ellentállani a végpusztulásnak és messze túlélni alakját: a szók szerves azaz természetes oszladozásának a történet és hangfejlődési törvények által fentartott tünetei a tudomány számára jobbadán még mindig megmaradnak, mint valami antik épületen látjuk, melynek romjaiból annak eredeti mérvei s elmállott alkotó-részei elméletben s gyakorlatban nem ritkán kiegészíthetők maradnak. Ellenben

a kívülről ható rontás, mely törvényt nem ismerő úton, önkényileg csonkít és forgat fel: a szó szervezetének elevenébe vág, életképességét öli el, s mély és gyakran fölismerhetetlen sérveket okozván, gyakorolja a nyelv testére osztató hatását. S a szóalkotás terén újítóink egészen ilyszerű műveletet engedtek magoknak, és talán szélesebben és mélyebbre vágva, mint ez talán valaha bárhol történhetett. Nyelvünk szótári készletét a szokatlanul gyors és sokoldalú nemzeti fejlődéssel szemben, a valónál szegényebbnek s jelentékenyebb részben így is a korcs és idegen elemek oly tarthatatlan aggregatumnának nézván, melylyel sürgősen kell és lehet is elbánni: mind, a ki írt, — azon alapon, mert „a mi a miénk, az enyém is” (Kaz.), — hozzászólt, sőt hozzányúlt a nyelvhez, s úgy a mint épen tetszett, vagy sikerült, csinálta a szókat minden továbbiak nélkül, ha egyszer a szükség parancsolta, a nyelvérzék s a fül ítélete úgy javasolta, a nyelv szokás pedig szentesíté is azokat. Magok, a szóalkotásnak és szóalkotónak újítóink által adott s egész komolyan vett műnevei: szóköltés, szószერzés, feltalálás, szókoholás, szócsinálás, szófaragás, szovászat, s azután: szókoholó, szófaragó, nyelvmíves stb. jellemzik a teljesített munka természetéről felfogásukat“ (47—48. l.).

„Újításunk munkája a szóalkotás terén részint csak az átképzés, részint az új képzés körül forog. Előbbiben hol egy-egy árnyalati különbség, hol pedig a nagyobb határozottság, vagy csak a jobb hangzás tekintete vezérlett. S ha újítóink már ezen fél-képzési műveletnél, hol a tőt jobbra érintetlen hagyják, csak a képző elem természetének félreismeréséből is sokszerű tévedéseknek lehettek és voltak is kitéve: természetes, hogy hasonlítóan szélesebb játéka maradt tétovázásuknak az új képzések terén. Mindenek előtt, mi a tőt illeti, könnyen fél lehetetlenségnek találhatnók ma, hogy valamely határozott fogalom megjelöléséhez ismeretlen, vagy alig sejtett értékű, sőt talán csak csinált gyökér vétessék alapúl. S az ily gyökök mégis sűrűn szerepelnek, melyek minél homályosabbak, annál könnyebben rendeltetnek alá, az akkor igen ismert aurem tuam interroga gelliusi tannak, a szó életbe jutását minden egyébnél inkább biztosító tetszetős alaknak. Sőt megesisik, hogy az ismeretes tő ismeretlenné válik kezeik közt azon sokszerű

átgyurási műveletek alatt, melyeken az, mire új szóvá koholva elé áll, át megyen. A tőnek szabados feldolgozása tehát első sorban azon fölöttébb kártékony tévelygés, mely az alapfogalmat képviselő szóból az életet kiölve, sőt annak testét is felkonczolva termelé rakásra a nyelv eme holt szülöttjeit. A másik pedig: a már etymon-vesztett, merevült gyökérnek, mely tovább tenyészésre többé nem alkalmas, képzési alapúl vétele. Neveli új képzéseikben a szótők homályát s zavarát, hogy a fogalomnak, melyet megjelölni akarnak, nem ritkán csak igen esetleges jegyét veszik a szóhoz alapul. A tartalmi értékök és hatási kategóriáik szerint még kevesebbé ismerhetett képzők felhasználásában szükségkép hasonló tétovákkal járnak el újítóink. A nyelvanyag ezen fontos része, melyben a törzsfogalom kiágazásainak tényezőit s árnyalatainak exponenseit találja, jobbadán csak mint élettelen hangöszletek s pusztá desinentiák állhattak előttök, melyekben azért csakis a „jó hangzás,” s legfőlebb a hangbeli analogiák által engedik vala vezéreltetni magokat. Arról, hogy a nemzet tudatában elhomályosult elemekből csak halva szülemленek az új alkotások, kevesőknek lehetett sejtelme. S még kevésbbé volt még figyelmök tárgya: mi működésre lehet e vagy ama képző bizonyos tö mellett hivatva. A névképző nevet, az igeképző igét különbség nélkül, bárminemű töből alkothatott nekik. Ehez járul a kölcsönzött szókkal nyelvünkbe régebben utat lelt idegen végződéseknél is képzőkül használása. Mindezeknél azonban még analogiákra látszanak figyelni: míg más sok esetben a szabad bonczolás és koholás munkájától itt sem tartózkodnak“ (48.—51. l.).

Ime ez volt a neologia eljárása a nyelvbővítésben. Hogy az értekező itt mindenütt helyesen lát, mutatja a sok tanulságos példa, melylyel állításait támogatja. És e képet a nyelvújításnak egyik régi híve festi, a kire tehát nem lehet ráfogni, hogy talán pártindulat vezette. Az olvasó érteni fogja, mért beszéltettem itt mindig magát a szerzőt. Hadd lássák az emberek, hogy mindez nincs csak úgy kierőszakolva az értekezésből. Kiegészítésül ide iktatok még egy pár szót a végből. „Most,” mondja a szerző az utolsó lapon, „midőn az újítás kora, épen mint szüksége, körül-belül nálunk is lejárt már, csak az lehet a kérdés, hogy annak javítását, mit

a viszonyoktól s a nemes előre törekvés tüzetől elragadott íróink, az előttök és nélkülok támadt tévedések analogiája után, rontva építettek, mi egy másik század munkájává tegyük. A nyelvjavítás eme munkáját nem régiben a tájékozottság s az alapos kiindulás előkelőségével fogták fel lelkesebb nyelvészeink; s mi úgy tartjuk, hogy álláspontjuk jogosságát kétségbe vonni s törekvésök irányának a tudomány pírnsága nélkül ellentmondani nem lehet. A sükert azonban itt nem a mától vagy holnaptól kell várni. Mi azonban nem annyit tesz, hogy mindent az időtől várjunk. Sőt, a mi tőlünk függ, sürgetőn szükséges, és ez: régi s újkeletű szavainknak, valamint táj- és népszavainknak lehetőleg teljes összegyűjtése s megvilágítása; a nyelvben forgó törvényteleneknek pedig az ellenkező áramlatok közt sem csüggedő fölkeresése, megbélyegzése s életben, írásban és kívált szótárainkban lehető mellőzése, helyettök jobbaknak ajánlása és használása.“ Ennél többet az orthologia leghevesebb híve sem kíván.

Természetes, hogy ez értekezés a nyelvújításnak nem csak hibáit, hanem érdemeit is elősorolja. Ezt pedig ép oly elfogulatlanul teszi mint az előbbit, állításait itt is elég bőven tanulságos példákkal támogatva. A miről az újítókat dicséri, azt legtöbbször az újítás rosszalói is készséggel elismerhetik. A neologia barátai eddig is sokkal jobban tették volna, ha azt a nagy fáradságot, melylyel cliensüknek minden tévedését, minden hibáját, még a legdurvábbat is jóvá csavarni vagy éppen érdemmé dagasztani iparkodtak, inkább a nyelvújítás igazi érdemeinek kimutatására fordították volna. Az újítás régi hívei közül Szvorényi az első és egyedüli, a ki a neologia érdemeit nem üres pathossal, hanem számos kétségtelen adattal bizonyítja. Sok újat és becseset nyújtó, higgadt ítéllettel írt értekezése figyelmes olvasását mind két pártnak, de különösen a neologusoknak ajánljuk.

VOLF GYÖRGY.

A TERMÉSZETRAJZ MŰNYELVE.

A ki a természetrajzi oktatással foglalkozik, észreveszi, hogy a kezelendő anyag a tanítványok előtt egészen új, s fejét csóválva kérdezi önmagát, miként lehetséges ez. Hisz a gyermek úgy érdeklődik minden iránt, a mi környezi, a mi izeg-mozog, a mi szép, és még sincsenek alapfogalmai, a melyekre építeni lehetne. Azonban ez csak rossz műnyelvünk következménye. Én például egy alkalommal a Myrsineák, Primulaceákat tárgyalván, a *Cyclamen europaeum*-ot („Fürttszirom“ Diósz. és Faz.) iparkodtam tanítványaimnak megmagyarázni, de hiába; mert botanicus nevét a természet kincsei közt felnőtt tanulók nem értették a fűvészkönyv daczára sem; míg egyik tanuló ki nem böffenti, hogy ez talán a „nyúlfulű viola.“ És im az egész osztály megértette. Ebből kettő következik:

1) A természetrajzi oktatásba vissza kell helyezni a népies elnevezéseket; 2) el kell ismernünk, hogy a magyar műnyelv nagyrészt csak nehezítő lom.

Az elsőre nézve, jó lesz meg nem elégedni a fűvészkönyvvel s a belőle kritika nélkül merítő nagy szótárral, hanem szóba kell állani a néppel, a „fügyűjtő tudákos, boszorkánykergető, nyűolvasó“ emberekkel.

A másodikra nézve a magyar műnyelvet ott, a hol lom, kérlelhetetlenül el kell vetni; a hol pedig szükséges, óvatos kritikával kell alkalmazni.

Az első nagy részt tájszólásokon alapszik; s azért elintézése, rendezése az egyes szaktanárok dolga (tájszólási szakszótárok egybeállítása).

A második azonban sürgetős, azért ezt minél előbb tisztáznunk kell.

A fölös és helytelen alkotású műszavak által okozott zavarok s nehézségek napról napra annyira nagyobbodnak, hogy többé már nem lehet előlük kitérnünk.

Hogy a bajon segíthessünk, mindenek előtt helyes tájékozás szükséges.

Ha a természetrajz szókincsét megvizsgáljuk, következő szócsoportokat veszünk észre

1) Ugor ő s rokonságúak: finn: *miniä*: menyét,

hiiri: egér, *kala*: hal, *mehi*: méh, *puu*: fa; *vogul*: *lù*: ló, *lunt*: lúd, *kōteñ*: hattyú, *tāri*: darú; *zürjén*: *ezis*: ezüst, sat.

2) Török eredetűek: török: *arslan*: oroszlán, *öküz*: ökör, *tauk*: tyúk, *arpa*: árpa, *alma*: alma; *csuvas*: *sīsna*: disznó, *puru*: borjú, *tina*: tinó, *inä*: üdő, *tokli*: tokló, sat.

3) A szláv befolyás alatt fölvelt szók: medve, farkas, vidra, macska, bárány, harcsa, mák, len, rozsda sat.

4) A nyugati (német, latin-görög, olasz sat.) befolyás alatt fölvelt szók: hiéna, zsiráf, láma, elefánt, papagáj, krokodil, eper, gyémánt sat.

5) A nép által alkotott tropusok és metaphorák, pl. bábaszarka (*Lanius*), károlkatona (*Carbo*), árvaviola (*Galanthus*), békasó sat. *Uvil* *Karolkatona*

6) Az ismeretek körének tágulásával szükségessé vált új szóalkotások, pl. ebfaj (*Cynocephalus*), viziló (*Hippopotamus*), legyész (*Muscicapa*), nyelő (*Python*) sat.

A három első csoport, mint a nemzet birtoka, kifogástalan; a negyedik az európai műveltségű világ közbirtokát képezi, s azért a belé tartozó szavakat csak akkor kellene megmagyarosítani, ha más fogalmat kifejező magyar szavakkal egyenlő hangzásúak volnának, s értelemzavart vagy talán az ifjú szemérem megsértését okoznák. A hol ez a kifogás nem tehető, ott minden magyarosítás csak lom.

Az ötödik csoport igen fontos. A nyelvben nem lévén meg annyi szó, a hány a tárgy, a nép tropusokhoz s metaphorákhoz folyamodott, a melyek nagyrészt az egész nemzet közbirtokát képezik s csak kisebb mértékben tájkifejezések. Ezeket, sajnálatos, Fazekas-Diószeghin s Gönczyn kívül nálunk alig vette valaki figyelembe; pedig ezeknek ismerete jóval elősegíti az oktatásnál szükséges alap megvetését. A menést minden embernek magának kell föláltalnia, a beszédet nem; s azért bűnnek nevezhető új szavak alkotása ott, a hol meglevő kifejezések vannak s a szemérmeset nem sértik. Csak is ilyenműek helyébe alkotandók újak, pl. agármony (*Orchis*), papmonya (*Solanum melongena*), vas-szar s mások.

A tudomány fejlődésénél fogva a hatodik csoport a leggazdagabb. A közéletben minden mászó állat, ha ízes

testű s egyenlőtlen testrészü: bogár, ha egyenlő: féreg; hát még mi minden nem a moha.

A tudomány-nőttön-nőtt, kivált a külföldön, úgy annyira, hogy fogalom és szókülönböztetések váltak szükségessé. Lassanként kezdett a tudomány népiessé is válni. Néhány lelkes, buzgó magyar tudós megértve föladatát, a tudománynak hazánkban is lakó helyet kívánt alapítani. Az úttörő férfiak különösen a természettudományok terjesztését írták föl zászlójukra; de az eszközöket mohón ragadván meg, a kiválasztásban nem voltak elég ügyesek. A műnyelv megalkotásánál nem vették észre a magyar szóalkotás és összetétel törvényeit; s innen van, hogy természettudományi, de kivált természetrajzi munkáik áttanulmányozásánál „nyelv-érzéknek“ nevezett grammatikai cynizmus szükséges. Mint-hogy e férfiak érdemeiből semmit sem akarunk levonni, jelen dolgozatunkban legyen szabad a botlások elkövetőinek nevét elhallgatnunk. Mi csak a dolgon akarunk segíteni, s azért a személyeket nem szólítjuk ki az arénára.

Az új szavak, a melyek nyelvtani szempontból hibásak, a következő csoportokra oszthatók:

I. T ő s z a v a k.

- a) Őket meg nem illető raggal, pl. *toll-ó* (Pennatula)
- b) Önállólag használt ige-tők, pl. *motoz* (Coenurus).
- c) Hangelhagyás, közbeszúrás vagy hangátvetés által eltorzított szavak, pl. *csóna* (csónak h. Navicula), *karad* (kard h. Xiphias), *sarol* (sarló h. Copris).
- d) Jelentés nélkül való hangösszehalmozások, pl. *lődör* (Trachea).

II. K é p z ő s s z a v a k.

- a) Helyes tőszavak őket meg nem illető képzőkkel, pl. *hágcsa* (Scalaria).
- b) Helyes tőszavak idegen képzőkkel (-a, -da, -la, -ár, -onc, -óc sat.), pl. *lóga* (Exoecetus), *röpde* (Dactylopterus), *magla* (Granit), *zuzár* (Boa), *héjanc* (Crustaceum), *szemőc* (Galatea).
- c) A helytelen alkotású tőszó
 - a) magyar képzővel, pl. *szökető* (Physeter).
 - b) idegen képzővel, pl. *röpdönc* (Dactylopterus).

III. Összetett szavak:

- 1) Az egyik rész helytelen alkotású
 - a) a jelző szó, pl. *röpujj* (Pterodactylus).
 - b) az alapszó, pl. *karnyú* (Hylobates).
2. Mindkét rész helytelen alkotású, pl. *viromász* (virág-mászó, Anthrenus).

Ha a természetrajz a nyelvtant nem akarja folyton letaposni vagy kigúnyolni, ezen visszasságokat meg kell szüntetnie.

Már többen fájlalták e visszasságok nehézségeit s kísérleteket is tettek eltávolításukra. Hazslinszky már a hatvanas évek elején utalt a *lonczára* s rokonaira; azonban csak is Dr. Szabó József emlékezetes értekezése volt az irányadó dolgozat, melynek nyomában az utána megjelent munkák az ásványtan és földtan műnyelvét oly szépen megtisztították, hogy egy eltévedt *fém, lep, válfaj, fekhely, lelhely* sat., vagy a vegytanból fölvetett kifejezések emlékeztetnek még vissza a magyar természettudományok ezen ágainak terminológiájában elvirágzott roccocco-korszakra.

Az állattan és növénytanban is örömmel lehet tapasztalni, hogy a nyelv folyton javul. A javulás különösen a természettudományi társulat (nem egyeslet) egyik másik dolgozataiban észlelhető, melyeknek egyes kifejezései oly magyaros zamatúak, hogy az ember nyelvtani lelkiismeretéről nagy kő esik le, s az ember már nem tartja reménykedésnek azon kor megvirradását, melyben az állattan és növénytanban is legalább olyan nyelvvisztaság fog uralkodni, mint jelenleg az ásványtan és földtanban. Minden újabb munkában találkozunk helyreigazításokkal. A hibának megismerése már fölébredt.

Azonban ezen helyreigazítások egymástól függetlenül hozatnak ajánlatba, s ennek következtében attól lehet félni, hogy az egyes írók a hibás szólásokon segíteni akarván, ugyanazon fogalmakra eddig használt korcsok helyébe más és más „javításokat” ajánlanak majd, úgyannyira, hogy a sok (régí és új) synonymával magát a tudományszakot javítják agyon.

Mindhogy továbbá bizton várható, hogy a természetrajznak e két szaka is kimerítő feldolgozásban fog részesülni,

azért azon kell lennünk, hogy a codificálásra minden szempontból megfelelő talajt készítsünk elő, nehogy a jelen szókorcsainak bitorolt joga prolongáltatván, ezzel ismét egy egész nemzedéket megmételjezzünk.

A javításnál bizonyos elvek szerint kell eljárunk:

1. Meg kell nézni, vajjon a gyártott szavak (pl. az állattanban 46 *onc*z, 52 [helytelenül alkalmazott] *ász* stb.) képzősek nem fölősek-e. Különösen az európai műveltség közbirtokát képező szavakra gyártottak, épen úgy mint azt az ásványtanban dr. Szabó József tette, egyszerűen elvetendő; pl. *indagu* (Hapale Jacchus) nyakatekert kifejezés tulajdonképen „dagadtinút” akar jelenteni; helyette eredeti neve Ujsztiti veendő föl.

2. A hibás kifejezések vagy a nyelvtan törvényei szerint helyreigazítandók, vagy némely esetben a latin, görög, német, franczia stb. szavak szerint lefordíthatók. Az elsőre szolgáljon például: *alvadás* (coagulatio), melyet a nép megalvásnak nevez (a tej megalszik, aludt tej); a másodikra: Dékány az első kiadásában levő *szárnyonc*zot (Pteropus edulis, fliegender hund) szárnyas e-bé változtatta át.

3. Az újabb, bár hibátlan szók mellé a népies nevek, a hol ilyenek vannak, minden egyes esetben oda teendő, pl. a nőszírom (Iris pseudacorus) mellé a sás lilium jellemző kifejezése.

Ezek lennének a vezető elvek. A javításra nézve pedig szerintem a következő eljárás volna a legcélszerűbb.

Először az állattan veendő bonczolás alá, melynek ezernél több szókorcsa van, s csak azután a növénytan. Minden egyes részben elsőben az organographiai, physio- s histologiai kifejezések vizsgálándók át, s csak azután a típusok, osztályok, rendek, családok, nemek, fajok s alfajok.

Mindez azonban a nyelvtani szabályok alapján rendezendő el; más elrendezés a természettudományi szaklapok feladata.

FIALOWSKI LAJOS.

TELEPHON.

Bevették, használják; kegyelem neki! Ez a szavuk a „se ide se oda“ vagy inkább „ide is oda is“ pártiaknak, midőn egyik-másik helytelen, de nekik tetsző szó kiküszöbölését sürgetjük. Vannak szók, úgy mondanak, a melyek kétségtelenül rosszak; de az élet, a használat szentesítette őket. Az ilyeseket az élők sorából erőszakosan kiírtani némileg jogtalan cselekedet volna. Ám tegyük föl, hogy ez a nézet valami módon diadalra vergődik, s hogy e szerint épen vallóinak válik kötelességükké, hogy a korcs szókat és szólásokat kiírtsák s további kisarjadásuknak s terjedésüknek gátot vessenek. Meg vagyunk győződve — az ezer közül csak két esetet hozunk föl — hogy a boncznoki dolgozda, a mint az orvosi egyetem nyelvtudósainak bölcsessége az anatomiai laboratoriumot elnevezte, s a magas nemesek (fő nemesek helyett) a halálra kárhóztattak lajstromába jutnának. Ugyan mivel okadatolnák eljárásukat? Azzal, hogy világos idétlenségek? Visszafelelnék: be vannak véve, használják. Vagy azzal, hogy a boncznoki dolgozda izléstelen, a magas ember pedig germanismus s egészen más, mint fő ember? Vissza mondanák: nekünk a boncznoki dolgozda tetszik, ha nem tetszett volna, nem fogadtuk volna el; s ha van is benne izléstelenség, az semmivel se nagyobb, mint a mi ebben van: elnöki iroda, a mi meg nektek tetszik. A magas nemesekre azt mondjátok, germanismus, a magas házat, magas minisztériumot pedig magatok is használjátok. Ugyan micsoda elvek szerint ítéltek?

Látnivaló, hogy e szerint egyetlenegy rossz szót sem lehetne kipusztítani. De az említett párt szerint nem is ez a fő, hanem hogy megakadályozzuk a rosznak létrejöttét s terjedését. Jó. „A bevették, használják“ elve szerint tehát polgárjogot nyert szók ezek: kézbesít, szembesít, közbesít; továbbá képvisel, árverez, pártfogol. Azt hiszik az illetők, hogy jogászaink elmésségét ezek a szók már kimerítették? Csalatkoznak. Minden pillanatban készen lehetünk rá, hogy egyszer csak megszületik az első csoportnak helyesnek nyilvánított analógiájára a kényelmetlen s hosszú birtokba visszahelyezni helyett birtokbasítani, törvénybe idézni h. törvénybesíteni, sat.; s ha majd ezek jól fölszaporodtak, következnek a többi ragok: kijóságbolítani (jóságából kiűzni), átlaklonítani (ablakon kidobni), sat. Így támadtak a második csoport példaképére csak a minapában gondviselő-ből gondviselek, végeladás-ból végeladok. Így juthat holnap eszébe egy pénzváltónak azt mondani: ma nem pénzváltok, az adószedőknek: egy hét mulva adószedünk, sat.

A józanabb rész, azok, a kik a multnak kegyelmet osztva csupán a jövő viszásságait akarják meggátolni. tiltakoznak s irtó harczot kezdenek e fonákságok ellen; de minthogy a gyermekes, akaratos fejűek az emberiség számának minden időben nagy többségét alkotják, rájuk se hederítenek, hanem annál buzgóbban űzik szomorú mesterségüket. S mi lesz a vége? Néhány év múlva saját puskájukat fordítják a tiltakozók ellen: Csitt, nincs szavatok; bevették, használják!

S hogy ez a kép nem költött, hanem sajnálatos való, tanúbizonyság rá a teleph on. Megszülemlett egyszer valamely beteges koponyában a legízétlenebb sületlenség, a távirda; s a bevették-használják végtelenig nyújtható köpönyegének szárnyai alatt úgy megizmosodott, hogy ma már szembe száll, ha kell, akár a Halotti Beszéd urdungalával is. Isten tartsa meg őt a középpártaik teljes meglegedésére frís egészségben! Nekünk öszerintűk, mert megkísérlettük, nem az volt a tisztünk, hogy távirdát kipusztítsuk, hanem hogy atyafiaink, a többi születhető táv...da csemetéket elsikaszszuk. Helyes. Egyszer eszébe jutott valakinek s fogadásból Bécsből Párisba lovagolt. Már uraim lehet-e kívánni valami fülbozszantóbbat, mint azt, hogy ezt a lovaglást, a mely oly távol eső vidékre történt, mikor már egyszer megvan a finom nyelvérzéknek oly annyira jól hangzó, ékes távírás szó, másként és ne távlovaglás-nak nevezzük? Mi mégis megpróbáltuk. S az eredmény? A fűredi távgyaloglás lett. S ma már mindaketten ott pihennek s erősödnék, a hol derék apjuk, a távirda úgy neki emberesedett, a bevették-használják köpönyeg melegítő posztója alatt. Valami amerikai kitalált egy készüléket, a melyen jó távolságra beszédbe ereszkedhetünk valamivel. Nálunk is tettek vele kísérleteket; s az elmúlt napokban ugyancsak volt alkalmunk a távbeszélő, táv-szóló végetlen emlegetésében gyönyörködnünk. Ez aztán a szó. Egy kurta, rövid hét, és embernyi ember lett belőle. Most már szólhatunk, akár rekedtté is kiálthatjuk magunkat; „bevették, használják“. Mi már előre is üdvözölhetjük díszes sarjadékait, a mint egymás után majd megszületnek; távszólda, távszólász, távszólászat, távszólat, távszólni. Szeretnénk rossz próféták lenni.

Hogy azonban megadjuk mindenkinek az igazat, akadt a józanabb nézetnek is egy pár szerény tolmácsa, a ki az özönével áramló távbeszélő ellenében neki bocsátott egy-egy helyes alkotású messzeszólót, messzirebeszélőt, hangvivőt, hangvezetőt.

Nézzük e kísérleteket.

A mint már említettük, ez alkotásoknak mindegyike kifogástalan s bármelyike tetszés szerint kiválasztva használható volna

a telephonra, ha egy bökkenője nem volna e dolognak, az, hogy előreláthatóan származékokra is lesz szükségünk; s ha e körülményt kifeledjük a számításból, oda jutunk velük, a mit épen ki akartunk kerülni, a gyomtenyésztésbe; mert ha a *távbeszélő* végre meghajolna is a messzeszóló vagy hangvivő előtt, amannak nagy számú pártfogói, a kik bőviben vannak minden nemű czifrábnál czifrább analógiáknak, ha szükségük volna például a telephon helyiségének vagy intézőjének megnevezésére, legott kiesztergyáloznák a *hangvivőde* vagy *messzeszólász* csodaalkotmányokat; s csak azon venniök észre magunkat, hogy a bevették-használják vaskapuja előtt állunk, a melyet semmiféle buzogánynyal többé be nem verhetni. Ehhez járul, hogy a cselekvés kifejezésére az első pár az értelem tekintetében, a második pedig egyáltalában alkalmatlan; „Ezt az eseményt éjféلكor *messzeszólták* vagy *messzirebeszélték* nekünk“, úgy hisszük, hogy maguk a messzeszóló ajánlói sem helyeselnék; a másik meg: „Ez az esemény éjféلكor *hangvitetett* v. *hangvezettetett* hozzánk“ a *képviseltetik* ellenére is képtelenség.

Az kétségtelen, hogy ha a telephonra és származékaira magyar nevezetet kívánunk, az alapszónak igének kell lennie. Hogy melyik cselekvésszó legyen ez, az a közmegyezéstől, tetszéstől függ; azért nézetünk szerint legczélszerűbb, ha nyilvános ajánlatát közös értekezlet előzi meg, a melyben mindenki elmondhatja észrevételeit, ellenvetéseit, hogy így a végmegállapodás mennél egyezőbb legyen s mennél kevesebb ellenzőre találjon.

Addig akár a messzeszóló vagy hangvivő, vagy a mi még ajánlatosabb, a telephon is megteszi a szolgálatot,

SZARVAS GÁBOR.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Egy tudnyelvész.

Szép vagy és díszes vagy, látja isten és az Athenaeum; fölséges is vagy, naponként magasztal érte a magy. kir. paedagogium; mi kell egyéb, hogy tökéletes légy, ó egyetemi könyvtár? Most már semmi. A mi hiányzott, az megvan. Ékes szózatodat, varázs nyelvedet szerte hirdetik immár a világnak azok a tabula votivák, a melyeket dicsőséged vastagítására magad készítettél, s a melyekre naponként seregestül írja föl hő óhajtásit látogatód nagy száma, a kiket nagyobbára regényes hajlamok s az a jótékony meleg csábítgatnak falaid közé, a mely oly pogányul érzik a fűtetlen szobában. Ime átadjuk örök emlékezetnek szóról-szóra,

betűről-betűre, úgy a mint fekete festékkel fehér papirosra nyomtatva van:

BUDAPESTI M. KIR. EGYETEMI KÖNYVTÁR.

KÉRLAP.

A munka szerzője s címe:.....

.....

.....

.....

Használatának éve, hónapja, napja:.....

Az olvasó neve, állása, laka:.....

.....

 E jegyre addig írhatni, míg illető vonalai megtelnek.

A kéz jegyzetéhez hozzá lehetett volna még csatolni: „s írhatni addig, míg fog a toll s míg tart benne a ténna, vagy más írhatatlan fogyatkozás nem áll be.”

Én istenem uram, beh szépen fütyül ez az én madaram!

Kiáltsunk neki háromszor ávét, tizszer glóriát, s ötven hozsannát — neki, a *kérlapos nyelv művönczeknek!!!*

Gyöngyhalászek.

Csak igaz marad az, hogy a jó szónak, ha itt nem, hát ott, ha Péternél nem, hát legalább Pálnál néha mégis csak van fogatja. Addig hangoztattuk, addig ismételtük a német észjárás bilincseiben nyögő hirlapírók s fordítók nagy részének a jó tanácsot, hogy bontakozzanak ki a rablánczokból, álljanak saját lábukra, s ha kell, a magyar észjárás világító lángjánál készítsenek új szólásokat, vagy pedig kutassák át tősgyökeres régibb íróink műveit, s a mi magvas, velős kifejezést találnak bennük, azokat alkalmazzák: hogy végre találkoztak, a kik a jó szó előtt be nem zárták fülüket, s rajta vannak, hogy az idegen szólások helyébe eredetieket ültessenek. A sok közül ez alkalommal csak két kiválóbbat, két meglepő eredetiségűt akarunk olvasóinknak bemutatni. Az egyik egy vasárnaponként megjelenő lapban fordult elő s így hangzik: „Ilyen a *magasabb szurok*, ha az ember egyszer belé merült, minden mozdulatával csak mélyebben ássa bele magát.” Itt a *magasabb szurok*, a mint mindenki kitalálhatja, közönségesen szólva annyi mint: nagy baj; úgy is szokták mondani, hogy: nyakig ül a hinárban. A szólás nyelvünkben új s meglepő,

az tagadhatatlan; s hogy eredeti észjárás szüleménye, az is kétségtelen, ha mélyére hatunk a dolognak. Először is a *szurok* a magyar embernek mindig fekete; a fekete szín pedig tudjuk, gyász, szerencsétlenség; másodszor a szurok ragadós; ezzel a tulajdonságával is kiválóan emlékeztet a magyarra, a kihez hozzá van tapadva, mintegy oda nőve a bajok legveszettebbike, a pénztelenség; a költő szerint ugyanis „pénz nélkül eb a magyar ember.“ De az etymologia is bajnak, szerencsétlenségnek tünteti föl a szurkot, akár Sándor magyarázatát fogadjuk el, a ki a *szúr*-ból származtatja, akár a NSzótár szófejtésének adunk elsőséget, a mely szerint „gyöke *szur* egy a *czirmos* (a székelyeknél rossz) szónak *czir* gyökével.“ Hátra van még a *magas szurok*-nak kifejtése, a melyben a *magas* jelző a magyaros fölfogással, a mely szerint a tó vize pl. nem *magas*, hanem mély, ellenkezésben s nagyon merésznek látszik lenni. De csakis látszik. A magyar ugyanis több mint háromszáz év óta oly mélyre merült a bajba, hogy a feje se látszott ki belőle; az új szólás alkotója tehát, s ez mutatja a komoly gondolkodást, nem a bajt hidegen néző, hanem a benne kínosan vergődő szempontjából fogta föl a helyzetet, a kinek a *szurok*-baj alúlról nézve, korántsem mély, hanem igen is magas volt. Így alakít a lángheszű művész keze a legegyszerűbb virágokból szemvakító bokrétát.

Sapere aude!

A második, a mely az előbbivel vasas marokkal küzd a palma nobilis elnyeréséért, egyik napi lapunkból való, s a napi újdonságok rovatának legkiválóbb gyöngyei közé tartozik. Egy esetet beszél el az újdonságíró, a mely kirívó színekben tünteti föl azt a különben nálunk ritka jelenséget, hogy itt meg itt mily viszásak, fölfordultak az állapotok. Az újdonság magva pedig a következő szógyöngyök keretébe foglalva van címül előre bocsátva: „*Ez is egy szép vidék!*“ A derék „újdondásznak“, az eredeti magyarosság eme bátor apostolának érdeme itt nem abban áll, hogy új szólást teremtett, hanem hogy a régi jót fölkutatta s új életre ébresztette. Ki ne ismerne ugyanis rá benne a Sámbar-Matkóféle velős-völgyes magyarosság korának egyik legszebb s legritkább virágára?

Ha ily bajvívó száll ki egyszer a magyar nyelv sorompójába, akkor már nincs többé mit rettegnünk a germanismusok diadal-mától. Nil desperandum duce Teucro!

Tanfelügyelő és ezethal.

Már magunk is kezdünk meggyőződni róla, hogy a helyesség megítélését nem tehetni függővé a nép szavazatától; s igaza van

ama nem igen rég kimondott nagy szónak, hogy a paraszt nép vágya nem terjed túl a bagóízen s a foghajma illaton. Pár év előtt magunk voltunk szomorú tanúi a most hallott ítélet igaz voltának.

Egy falusi iskolába vetődénk. A helységnek már jól neki-
öszült Pestalozzija fölszólítja Bagó Miskát, hogy olvasson.

Bagó Miska olvas, igazabban darál, mert, úgy látszik, betéve tudja az olvasmányt: „Tavaszkor. Ménnyünk pajtás a mezőre —“

— Az az ángyod térgye! Még écczér té tökfejű!

— „Tavaszkor. Ménnyünk pajtás —“

— Mégáj, té füles! Hát ugy kö mondanyi: *ménnyünk, pajtás*? Ugy van a könybe, hê? Hánszó vertem abba a töksi fejetékbe, hogy az szépen: *men-jünk, baj-társ*? Halom hát hiába töri-zúzi magát az embör ezökkê a buta fejű parasztokká; alig teszi ki a lábát az isk — —, a tanodábú, mingyá abba a minutába mégin csak aszt az ű parasztos nyelvüket beszélík.

A másik két eset, a mely szintén bizonyítja, hogy a népben a szép, a választékos iránt nagyon csekély a fogékonyág, s a melyet szavahihető emberektől hallottunk, a következő.

A művelt nyelv szerencsés és bátor kézzel alkotott szavainak nem a legutolsóbbika a *tanfelügyelő* szó. Vannak ugyan, a kik a *tan* szót kifogás alá veszik, de minden alapos ok nélkül. A *tan-ít*, *tan-úl*-ból ugyanis ép oly helyesen, ép oly joggal lehet a *tan* főnevet levonni, mint van a *ter-ít*, *ter-ül*-ből önálló *ter* főnevünk ezekben: *bak-ter*, *frá-ter* (metathesissel ebből: *far-ter*), *Jupi-ter*. A *tan* tehát igenis jó szó: *felügyelő*-vel való összetétele pedig kiválóan sikerültnek mondható. A *tan* ugyanis meg a német lehrre egymást teljesen fődő fogalmak; ez utóbbinak pedig, a mint egy valaki nem rég elsorolta, a következő jelentései vannak: tanítás, oktatás, lecke, dogma, szabály, intézés, értesítés, tudomány, tudományos rendszer, theoria. Az pedig meglehetősen elterjedt hit, hogy a tanfelügyelők kezdetben, mikor életbe léptették, alig tudták, hogy mire ügyeljenek föl; s azért igen bölcsen rendszerint semmire sem ügyeltek. No már kérem, a határozatlanságot, bizonytalanságot lehet-e találóbban, elmésebben kifejezni, mint egy oly ingadozó, bizonytalan jelentésű szóval, minő éppen a *tan*? De magán viseli még a merészségnek bélyegét is, a mely vonz, megkap, elragad, s a mely új intézmények népszerűvé tételére mindenkor oly annyira szükséges. A szónak merészen új volta a constructionban áll. A paraszt úgy mondja, hogy: *ügyel*, *fölügyel valamire*; a tanfelügyelő azonban kiválóan úri személy levén a constructionnak is distingváltnak kellett lennie: *fölügyel valamit*, *fölügyeli a tant*.

A tanfelügyelőn, s természetes a tanfelügyelőségen is tehát kapva-kapott minden valamirevaló literátus magyar ember. S a nép, az a nyakas-agyas, vasfejű nép? Az a helyett, hogy becsülni tudta volna benne a sok mindenféle becsülendőt, meg se akarta érteni; hanem mint a zsandárt, policzájt, finánczot, stémplit német áldásnak tartván, sok helyen *stanfelügyelőnek* nevezi. Világos, hogy hiányzik benne a nemesebb izlés, s a szépre való érzék.

A másik eset a következő.

Hire fut a faluban, hogy Andrásné asszonyomat nagyon elérte a várandóság. A friss hirtre együtt terem a szomszéd-, sógor- és komámasszonyék serege. A processus megindul, foly és aztán szokás szerint végére jut. Először kíváncsiság, mindjárt rá pedig megdöbbenés; s fölhangzik a szó, hogy a gyermek halva született. Ő azonban, a „szülde“ tanult leánya, az „okmányos szülésznő“, előkeresi „szülismeit kontaszát“, fakultástól tanult fontos arczczal csendet int s szól: Hölgyeim, nincs semmi baj; a kised csak *tetszhalott!*

Pár óra múlva találkozik Panna asszony, a ki az eseménynek szem- és fültanúja volt, Éva asszonynyal.

— Ugyan édes szomszédasszony, maga ott vót, mongya csak, igaz-é, a mit beszélnek, igazán mégélett vóna az a kis ártatlan?

— Még a lelkem szomszédasszony. Pejg mind abba vótunk, még a Nacza néne is, hogy háva lett a kis lelkem. De a bába-asszony, hêj de okos égy asszony is a, az mingyá monta, hogy nem hót gyerek a, csak *czethal*.

Ivárdá.

Ezt is a tréfás dolgok sorában említjük meg, pedig hát nagyon szomorú és nagyon szégyenletes dolog. Ha külföldi és hazai írók, most nem keressük mi okból; sokszorta fonák színben festik le a magyarországi állapotokat, az egész hazai sajtó mindenkor majdnem egyszerre és egy szájjal hangos tiltakozást emel ellene. Ezt nem azért hozzuk elő, mintha bármi kifogásunk is volna ellene; a sajtónak igen is szigorú, elengedhetetlen kötelessége, hogy a hol tudatlanságot, hóbortot vagy rossz akaratot lát, azt menten napfényre hozza s mindjárt első csírájában elfojtsa. S most a Hon t. szerkesztőségéhez fordulunk, s rábizzuk, határozza meg ő, melyik a három közül, tudatlanság-e, hóbort-e, vagy pedig rossz akarat, mert hogy egyik a három közül, az kétségtelen, az az izetlen legújabb kotyvaszték, a mely esti lapja 313. számának következő helyében fordul elő: „A Fialkovski

kávéház küszöbén három *ivárda* hős, egy talián, egy román s egy magyar élénken vitatták a keleti kérdést? Hála istennek, annyira eljutottunk, hogy a kontárkodó szógyártásnak orthologusok és neologusok egyaránt, egy hangon fülébe hangoztatták a harsány „elég legyen, ne tovább!” szót. Megfeledkezett erről a Hon t. szerkesztősége, hogy egy beteges fej ez idétlenségének helyt adott lapjában? Meg vagyunk győződve, hogy nem; tiltakozik e föltevés ellen a Találmányok Könyve szerkesztőjének épen e pontban ismert lelkiismeretessége; de kárhosztatunk kell érte az illető rovat vezetőjét, hogy vétkes pajkosságból vagy gondatlanságból megtúrta ama sületlenséget. Egy „caveant consuli”, vagy „Roma locutus est” hallattára fölkaczag az egész literatus magyar világ; azt mondják, szégyenletes dolog ilyesmit nem tudni. Pedig hát ez idegen nyelv, a melyet nagy fáradsággal sajátítottunk el, a melyben a botlás könnyű s csaknem természetes; hanem véteni saját anyanyelve ellen, a melynek megtanulása a legparányibb homlokránczolásba se került, a mely úgy ragadt rcánk, s véteni nem tévedésből, emberi gyarlóságból, hanem szántszándékkal, bűnös tudatlanságból, abban nem csak hogy semmi szégyenletest nem találunk, nem csak hogy gúny tárgyává nem tesszük, hanem még ápolni, terjeszteni igyekszünk, s a hol megtámadják, védelmünk alá vesszük. Lehet-e aztán igaz oka följajdulni a magyar sajtónak, ha a Löherek száma egyre szaporodik, a kik kárörvendő arczczal mutatnak ránk a külföld előtt: Ime egy nép, a melyből a saját nyelve iránt való kegyeletnek utolsó szikrája is kialvóban van; a mely annyira nem becsüli nyelvét, hogy saját maga tiporja a sárba; a hol a tudomány komoly szava az üres levegőbe hangzik el, s a tudatlanság pártolókra, védőkre talál; a hol immár ott áll a nyelv ügye, hogy kereskedők, kocsmárosok, csizmadiák, szatócsok évek során át nyilván, mindenkinek szemeláttára üzik garázdálkodásaikat ellene, s évek során át az összes sajtóban alig emelkedik itt-ott néha egy árva hang, hogy veto-t kiáltson a garázdálkodók fülébe?

Gondolják meg ezt nem csak a Hon, s nem is annyira ő, mint inkább azok a szemétápoló, gyomterjesztő lapok, a melyeknek nevét egyelőre még s abban a reményben elhallgatjuk, hogy komoly fölszólalásunknak lesz fogamatja.

SZARVAS GÁBOR.

A M A G Y A R N Y E L V

az orvosi irodalomban.

Midőn a főváros orvosainak egyike, Osváth Albert a „Gyógyászat” című orvosi hetilap 18. számában a magyar orvosi nyelvet élesen bírálja és annak gyarlóságait kimutatja, cikke fölé azt írja „Kiáltó szó a pusztában.” Sejtelmé valóban teljesült. Most néhány hónappal ezután a m. k. belügyminiszterium közegészségügyi osztálya fényes bizonyítékát adja annak, hogy nem szokott orvosi szaklapokat olvasni, vagy ha el is olvassa, figyelemre nem méltatja a bennük elmondottakat. Azon forum, mely az ország orvosi ügyeire a legnagyobb befolyással van, a melyre igen sok mélyen gyökeret vert előítéletek kiirtása vár, ép oly indolentiával viseltetik orvosi nyelvünk és ennek terén megindult mozgalom iránt, mint a gyakorló orvosok legnagyobb része. A helyett, hogy a közegészségügyi osztály üdvös egyöntetűséget és tiszta magyarságot hozna orvosi nyelvünkbe, a helyett, hogy a legnagyobb szigorúsággal meghagyná alárendeltjeinek, hogy az elismert rossz orvosi műszavak használatától óvakodjanak, még maga sanctionálja a közkézen forgó gyönyörűséges orvosi műnyelvet. Kibocsájt egy rendeletet, a melyben föl vannak sorolva mindazon betegségek nevei, a melyekkel ezentúl az orvosoknak hivatalosan élni kell.

A rendelet egyik pontja így szól: „Mint hogy azonban szükséges, hogy e betegedési adatok iránt a megkívántató egyöntetűség elérettessék; a kórházaknak és gyógyintézeteknek az A) B) C) és 1) alatt idezárt betegségi névsorozat azzal küldendő meg, hogy annak szemmel tartása, s csakis ezen elnevezések használata mellett töltsék ki a fennérintett 1) alatti táblát. . . .” Azon üdvös cél lebegett tehát a belügyminiszterium közegészségügyi osztálya előtt, hogy orvosi nyelvünkbe egyöntetűséget hozzon. Csak hogy köszönjük az ilyen egyöntetűséget! Ezen rendelet ép alkalmas arra, hogy az egyik vagy másik orvos nyelvérzékét mindenkorára megölje; az orvos ezentúl rabszolgája lesz a miniszteriumi rendeletnek. Míg eddigelé akadt egy-egy orvos, a ki csak nagy önmehtagadással használta a borzasztó orvosi műszavak nagy részét, és ha valamikép tehetette, a latin elnevezést használta, addig most a belügyminiszterium hivatalosan megparancsolta valamennyi alárendelt orvosainak — ilyen pedig igen sok van az országban, — hogy az, a kinek még van nyelvérzéke, cserélje be a belügyminiszterium közegészségügyi osztályának nyelvérzékére; a kinek pedig már nincs vagy sohasem volt, az most olcsó módon tehet szert orvosi nyelvérzékére és

orvosi műszavakra. Talán nem lesz fölös kimutatni, mikép készült ez a rendelet, s hogy milyen az részleteiben.

A t. olvasó azon a véleményen van, hogy az illető forum csak egy eljárást követhetett, és bizonyára azt követte is, t. i. hogy megkereste a m. t. akadémia nyelvtudományi osztályát, döntse el, használhatók-e a meglevő orvosi műszavak; vagy ha nem, mit kelljen ez utóbbi esetben tenni. Igen, így kellett volna eljárnia, és ha így jár el, akkor bizonyára nem kerül ki a sajtó alól az a silány férczmű, a mely most minden kórházi és más hivatalos orvosnak egyedüli forrását képezi. De persze ennél sokkal kényelmesebb az az eljárás, hogy összeböngészszük az orvosi tudománynak eddig németből lefordított könyveit, és valamelyik alsóbb rendű hivatalbelinek elejébe fektetjük azzal a meghagyással, hogy szépen sorban írja le az illető könyveknek tartalomjegyzékét; és lesz valamennyi betegségre magyar kifejezés.

Így cselekedett a megbízott akárki; maga elé tárta Niemeyer Felixnek 1865-ben magyarra fordított „belgyógyászatát,” és szép sorban szóról-szóra leirta tartalomjegyzékét; ezt befejezván, ismét sorban leirta a „sebészet, szemészet és szülészeti” tankönyveinek jegyzékét. Így aztán elkészült az a rendelet, a melyhez alig kell kommentár. Kiszemeltem néhány mutatványt, hadd ítélje meg a t. olvasó, hogy gondolkozó, szakértő ember készíthet-e ilyesmit.

Arra nézve a leíró sehogyan sincs tisztában, vajjon *köri*, *közi*, *mögi*, avagy *körülötti*, *közötti*, *mögötti* kifejezéseket kell-e használnia; mert össze-vissza majd az egyiket majd a másikat alkalmazza. Vagy úgy, hisz ő nem is tehet róla, ő csak hűségesen leirta a talált szavakat. Míg továbbá a 13. lapon *szükülés* és *elzáródás*, és a 15. lapon *orrlyukszűkület* és *elzáródás* áll, addig egyebütt a csonkított *zár* és *szor* szó hatalmaskodik.

A 25. lapon olvashatjuk: *sza rusor vadás*. Nagyot bámultam azon, hogy meg nincs csonkítva a *sor vadás* szó; s megvallom, ennek igazán megörültem. De már a következő lapra nyitva, tapasztalnom kellett, hogy keserűen csalódtam; csak ismételve a gondatlan leírásnak bizonyítékára akadtam a *ferteny es érhártya sorv* szóban.

Még egy érdekes példa. Majdnem minden lapon legalább is egyszer a szép *dag* szóra akadunk; de ime a 32. lapon „A *szülutak* — ez is magyaros ám! — rendellenességeinek” fejezetében *D a g a n a t o k* című bekezdést látunk. Be nagyot csúszhatott a leíró keze! Vagy talán ama pillanathan jobb érzet vett rajta erőt? Aligha; mert egy sorral lejjebb már újra ott díszleg a *méhrostdag* kifejezés. Utóvégre tán a szedő hozta majdnem jó hirbe az ártatlan scriptort?

Hallotta-e már hírét az olvasó a *takár*-nak, meg szép összetételeinek *töröl* metszett képviselőit? No a miniszteriumi rendeletben benne van ez is; csak hogy ebben is akkora a következetesség, mint az eddigi kifejezésekben. A 8. lapon a férfi ivarszervek bántalmai között ott áll a *fertőző takár*; a következő lapon pedig a hüvely bántalmai között ugyanezen fogalomra *fertőző hüvelyhurut* áll. Ha már nem használja e fogalomra a már meglevő népies s általánosan ismert szót, hát miért nem írja legalább következetességgel *fertőző hugycsőhurut*? Sokkal örömelebb fogadnók a *takár*-nál. — A 24. lapra, a *köthártya* — mintha ez szebb volna *kötőhártyánál* — bántalmához érve, a leíró már rég elfeledte, hogy ő „*Blennorrhoea*“ fogalomra valamikor *fertőző* kifejezést használt, még pedig helyesen, és a *köthártya blennorrhoeicus* lobját *takáros köthártyalob*-ra kereszteli. Ha valamire reállik a *fertőző* fogalom, úgy bizonyára a conjunctivitis blennorrhoeicára használható, a mennyiben ennek a szembajnak par excellence *fertőző* saját-sága van.

Még több példát hozhatnók a csak néhány lapra terjedő rendeletből annak bizonyítékául, hogy a betegségek neveinek ez összeállítása erősen magán viseli a gondolkozni nem szeretés vagy nem akarás bélyegét.

Hogy ama forum a javításra czélzó törekvést ignorálja, bizonyítja az, hogy oly kifejezéseket, a melyeket a Nyelvőr ismételtlen haszontalanoknak bélyegzett, ráerőszakolja az orvosokra. Hivatalosan kell ezentúl élni kifejezésekkel, minők: *kemnyemáj*, *függér*, *ránggörcs*, *rezgőrz* (delirium tremens), *végbéliszam* és *méhiszam* (!), *korpag*, *izzag*, *küteg*, *takár*, *hugyár*, *bélzár* és *bélszor*, *hugycsőszor* és ezen familiának még sok nemes tagja, *látideg*, *hallideg* sat. sat.

Csak melleleg emlitem még azt, hogy igen sok gyakori betegségre hiába keresünk a rendeletben műszót; még csak föl sincsenek említve az illető betegségek. Ennek pedig az a magyarázatja, hogy e betegségek az illető német könyvekben sincsenek meg. Így aztán az egyik orvos az ilyen betegséget latin nevén sorolja föl, a másik meg jobbat vél tenni, ha magyar kifejezést gyárt; és aztán használja azt. Mikép „érettetik el aztán a betegedési adatok iránt a megkívántató egyöntetűség“, hogy a rendelet ékes nyelvén szóljunk? Mit fog elérni a miniszterium hiányos és rossz betegségi névsorozatával?! Jobb szolgálatot tett volna az ügynek, ha meghagyta volna orvosi közegeinek, használják egyöntetűség elérése czéljából az internationalis latin betegségi nevetket.

Látjuk mindezekből, hogy a belügyminiszterium ugyanabba a hibába esett, a melybe a legtöbb gyakorló orvos és orvos író. Istápolja a sok hitvány szót, mely nyelvünknek szennyfoltját képezi.

ERNYEI MIKSA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Mélotai Nyilas István Agendája.

2. Érdekesebb nyelvtani sajátosságok.

Nyelvtani tekintetben az „Agenda” egészen egy alapon áll a Sz. Molnár Albert grammatikájával. Írása és abból kivehető hangtana épen olyan fejletlen s ingadozó, mint ezé. Erdélyben ír, de azért csaknem kizárólag a tiszai nyelvjárással él, melytől hangtani tekintetben csupán két szónál tér el feltűnőbben; e két szó *ugorgyek* 36. és *ruggya* 326., melyek így ejtve ma csak a Dunán túl hallhatók.

Ragozása igen kevésbé tér el a mai irodalmi nyelvétől. A neveknél legfeltűnőbb a) a birtokos személyragok népies használása; a felhangú neveknél ugyanis a *je* ragot rendszeren *i* alakban találjuk így: szeretet*i*t 47., szeretet*i*nek 50., hűt*i*re 9., íz*i* 62., az alhangúaknál pedig hol *-ja*, hol *-a* fordul elő így: marad*e*kja 5., zalag*a*ja: záloga 48., tagai 21., tagaitul 391., aldozattya 219.; a többes 1. sz. ragja pedig több helyt így: Magyarink 286. — b) A mellékneveknél a középfok *-b* (*-bb*)-jét közvetlenebbül illeszti a töhöz, mint a mai használat, pl. jozanbak 81., tudosbja 312.; a „nagy” melléknevet pedig rendszeren így fokozza nagy*u*b 67., 133. stb. — c) A névmások között több olyan ragozott alak van még nála forgalomban, a melyek máig vagy végképen elavultak, vagy pedig nagyon megváltozva élnek, pl. minnen közöttünk 46. l., ezten napon (hoc die) 38., ezten az nap 39., 124., ezent 28., azont 87., ugyan azonokra 17., olyatenokat 171., egyetek az mastok előtt 276. stb. A relativ *a ki*, *a mely* cserélkezve szerepel, mindazáltal úgy, hogy az előbbi áll gyakrabban az utóbbi helyett.

Igeragozása szigorúan következetes. Az *-ikes* és *-iktelen* igék a leghatározottabban s majdnem minden hibítás nélkül különválnak. Csak kivételesen fordul elő az Erdélyben mind maig közdivatú lépik és léphetik alak, valamint pár ingadozó egyes 2. személy, mint bekelyel meg 76. Az alanyi és tárgyas ragozást csupán a *-t* képzős igék parancsolójának egyes 2. sze-

mélyében nem különbözteti meg, hanem következetesen így ír: tartss megh: tartsd m. 61. öregbíts: öregbítsd 72., hajts: hajtsd 74., tilts meg: tiltsd m. 87., tarcz' megh: tartsd m. 368., mencz fel: mentsd f. 368., szabadíts: szabadítsd 397. stb. A kül- és belszenvedő alak egészen közönséges és általában értelmesen meg van különböztetve egymástól. Az igeidők közül csak a fog-os jövő, meg a conj. perfectum nem fordul elő. A többiek mai formájúak, de mégis a következő eltérésekkel. Az indic. perfectum többes 3. személye legtöbbször teljesebb raggal áll így: esküttének 350., leledzettek 19., babonások odtanak 37.; ugyanazon idő egyes 3. személye pedig helylyelközzel rövidült raggal bír, pl. elbocsatta: elbocsátotta 114., mint a Sajó és Bódva völgyén ma is (Úgy még ütték ab birót — egy naty fené botval, hogy mékhótt. . . Népd.). Néhány igenek a jelenleg szokatlanabb főjét ragozza, mint: ött 255, meg ött 130 (evett); vajusunk: vájúdunk 74.; zörgez: zörögsz 305.; nyítson: nyujtsd 307.; jövelek: jöjjetek 378.; elvonnak: elvonják 84.; cselekedik 355.; cselekeditek 246.; cselekedik vala 24.; csatlotta Eb. 14.; vonago: vonagló 378.; végben vinn: vive 78. stb. Az iszik ige infinitívusa mindig innya 120. De legszembeesőbb a „mit tesz“ kérdő mondatnak következetes összerántása így: meggyek: mit tegyek 143.; medgyen: mit tegyen 359.; metzenek: mit tesznek 292., 293., 303. (Sz. Moln. Alb.-nél is „De rectione Elliptica“ c. alatt).

A viszonzások és viszonyragok, sőt a kötőszók is többé-kevésbé más értelemmel bírnak, mint ma, minek oka a vonzat és a mondatfűzés törvényeinek a nyelv fejlődésével együtt járó módosulásában keresendő.

A mi az „Agenda“-ból kiolvasható szóképzést illeti, arra nézve az derül ki, hogy Méletai a legtörvényesebb képző-eszközöket használja, de nagyobbára ugyancsak pazarul. Azaz csak a képzők alkalmazásában túlságoskodik, mert az összetételtől (vagy, ha jobban tetszik, szerkesztményektől) idegenkedni látszik. Az összetétel helyett többnyire birtokviszonyt használ. Majdnem ritkaságképpen fordulnak elő ilyenek: *gondviseletlen* 302., *menyülő* kövek 394., *asszonyembertelenség* (nőtlenység) 313., *számadando* 166. stb.; de annál sűrűbbek a képen határozóval szerkesztett alakok, mint *erdemletképpen* Eb. 15., *megh utalasképpen* 229. *eredendőképpen* 20. stb. A képzőkkel való pazarlást az ilyenekre értem: *dolgozodas* 287., *gyakorlatosság* 255., *ketelenséges* 225., *megfertőztetődnek* 370. stb.

Leggyakrabban előforduló képzők: a) névképzők: -ás, -és; -at, -et; -ded; -cs-ke és -k-cse; -el; -atlan, -etlen; -s; -ság,

-ség; b) igeképzők: -at, -l, -et, -ít, -ódik -ődik, -úl, -tat; c) határozóképzők: -n, -t, -ul. Ezek közül legszembetűnőbb az -at, -et, -ás, -és ingadozó használata, a mennyiben fölváltva hol actio-t, hol factum-ot jelentenek.

KIRÁLY PÁL.

Gyöngyös város számadása

a császári katonaságra fordított költségekről.
(Gyöngyös városi levéltár. V. 3. sz. a.)

Do Dni 1691 Exmandato Generosi Dni Joannis Almassy szupremi Cottus Hevessiensis Commiszarj In Caesaream: ofitio temporarum Equaestris quid Pedestris ordinis hoc condiscendentem militiam facturum in multifarias Discretionis erogationis Series et ordo hunc in modum finiter.

Die 5 ta Máj. Két Ehtig való Gyalog német Buda felől érkezvén azoknak Commissarius Almassy János Úr eö kglme parancsolattyabul Discretioban egy özett kr. 99, ött Tyükt kr. 72, ött kácsát f. 1 kr. 20. foghagymát és vereshagymát kr. 60. Summa facit composituit f. 3 kr. 51. Hung.

Die 9 Máj. Ugyan Buda felől feles Gyalog német Had érkezvén és városunkba bé szálván Tisztekre költ kácsa, Tyük, és egyéb honorariumok (olvashatlan) f. 5 kr. 4.

Die 14 Máj. Egy Lovas Regiment Eger felől érkezvén és Hatvani Réteknél meg Szálván Honorar Composituit, quod (olvashatlan) officialj f. 1 kr. 89.

Die 20 Máj. Buda felől 97 kanóczokkal rakott szekér érkezvén, azok mellett való Tisztekre és németekre meg itt heverték erogaltunk f. 2 kr. 94.

Dte 25 Máj. Montecuculj Regimentje érkezvén, Discretioban egy kecskét kr. 66. Tikmonyat, bort, vaját, Salátát, borsót f. 1 kr. 73. Summa composituit f. 2 kr. 39.

Die 3 Juuj. Egy Lovas Regiment érkezvén, azok Tisztinek való honorarium Composituit kr. 57.

Die 5 Ejusdem. Dona Regimentiből való Tisztnek két kácsát kr. 30. hat csirkét in kr. 36. Salátát, hagymát, keiyeret kr. 42. Item egy borjút az árra f. 3. Summa f. 4 kr. 8.

Die 7 Junj. Holfstein Regimentiből való vice Colonillus Commissarius Almásy János Uramnál eö kglménél lévén ebéden, vittünk oda egy nyúlat kr. 30, hat csirkét kr. 36 Zeöszer számot. kr. 36. Summa f. 1 kr. 2.

Die 13 Júnj. Honuber Regimentiből való vic colonillusnak Tashoz csirkét, kácsát, vaját, Perczet, Salátát f. 1 kr. 43 (olvashatlan név) Regimentiből való vice colonillusnak f. 4 kr. 55.

16 Juny. Nigrillj Regimentibül való ött compánia meg szálván az Hatvani Réteknél attunk oda egy akó bort az Lantos Albert borabúl. Id. Salátát, csirkét kr. 51.

23 Juny. Méltóságos Ausperg Generalis Uram eö Nga Jegyző Úczában Gyomaj Uramnál meg szálván, commissarius Uram eö kglme Parancsolattyábúl attunk hust libr. 61 az árra (olvashatlan) f. 3 kr. 35.

Commissarius Venike Uram eö kglme szolgáinak hust librae Nro. 61 az árra (olvashatlan) f. 3 kr. 5. — Azonban minden nap két-két kenyeret.

27. Juny. Storom bergiomem Regimentinek való Tisztnek három Zobolyát ín kr. 45. más honorarium f. 1 kr. 43. Summa f. 1 kr. 89.

IFJ. KÁPLÁNY JÓZSEF.

V Á L A S Z O K

a Nyelvör VI. 366. lapján tett kérdésekre.

Első kérdés. Gyöngyös vidékén igen használatos a „keresztül szalma“ kifejezés, s arra mondják „kérésztül-szalmát sé tett“, a ki dologtalan, lusta.

Ötödik kérdés. A „sziszkora“ szót nem, hanem a *sziporka* szót használják e vidéken apró szikra értelemben; pl. „De nagyon sziporkázik a tűz.“

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

A VI. 415. lap 4. kérdésére.

Kérdés. „A magyarországi s szomszéd szláv nyelvekben van-e a *mrcina* szónak a cadaver, caballus-on kívül még egyéb jelentése is?“

mrcina = *mrcyna*, gen. *mrcyny*, nön. lieberliches weibsbild, csehül és tótul.

mercina horvátul annyit jelent mint *mrcha*; *mrcha*-nak töje *mrt*, gen. *mrti*, nön. die ausseite des leders, fleischseite, latus carneum, pars carnea, a bőrnek a hússal összefüggő része. *mrcha*, gen. *mrchy*, nön. = *mrcyna* = *mršina*. Jelentése: a) aas, cadaver; b) fleisch, dav. caro cadaverina; c) luder, döghus, csalétek, *szajha*; d) überhaupt *schlecht*, *luder* (melléknévileg használva) malus, corruptus, foedus; például: *mrcha človek*, ein luder von einem menschen (aljas szitokszó); e) mageres pferd, equus strigosus. (V. ö. Palkovics nagy szótárát).

A szerb nyelvben:

a) *mrcin*: morticinus. (V. Miklosich, vergl. gramm. der slav. sprachen. II. 131. lap); b) *mrcina*: dög, döghús, csalétek, döglő, *szajha*, haszontalan ember, rossz ember.

Egyéb jelentése nincs.

WAGNER LAJOS.

TÁRGYMUTATÓ.

<i>Abstract</i> magyar nevezete	206	<i>fog</i> főnév.	290
<i>actus</i> „ „	307	<i>főlebb</i> hibás írás <i>följebb</i> h.	487
<i>adósságmegfizetés</i> jó szerkezet	445	<i>gyilkok</i> idegen szó . . .	504
Alárendelés osztályai	53—59	<i>gyilkolom a fattya</i> . . .	114
<i>analysis</i> magy. nevezete .	250	<i>gyógyász</i> rosz	213
<i>áponcz</i> rosz	261	Hangtani tünetmények:	
<i>axioma</i> magy. nevezete .	306	hangerősülés	436
<i>be = bele, belé</i>	146	hanghasonulás	434
<i>belebb</i> helytelen írás beljebb helyett	487	hangnyúlás	436
<i>bérmál</i> idegen szó	510	hangfogyatkozás 105, 196, 291, 401, 440.	
<i>beszél</i> rosz	160	járulékhangok 445—450, 509	
<i>bir</i> vlmivel régi használat	493	<i>hadügyér</i> rosz	159
<i>concret</i> magy. nevezete .	206	<i>hát</i> functiója	347
<i>conditio</i> , „ <i>consequentia</i> , „ <i>contrarius</i> magy. n.	498—501	<i>hátrány</i> rosz	159
<i>csal</i> főnév	290	<i>higyjed</i> hibás írás	490
<i>csúf</i> or hibás olvasat . . .	542	<i>kihúzni</i> rosz kitörülni h. .	312
<i>czethal</i> , <i>tetszhalott</i> helyett	561	Idegenszerűségek	160
<i>Dunaképart</i> szerkezet nem ajánlható	114	„ „ a módok	
<i>dühöncz</i> rosz	261	használatában	529—539
<i>ebéd</i> idegen szó.	510	<i>inh</i> jelentése	110
<i>életpárja</i> hibás szerkezet.	68	<i>is</i> functiója	67, 301
<i>elme</i> jelentése s használata	10	<i>isten után</i> szólás magyarázata	66
<i>előny</i> rosz	159	<i>iszkra</i>	416
<i>erdény</i> , <i>erény</i> hibás olv.	542	<i>izzag</i> rosz	214
<i>erély</i> rosz	259	<i>ivárda</i> rosz	561
<i>és</i> functiója 253—257, 299, 341—349.		<i>jász</i> és nem <i>ijász</i>	349
<i>étt</i>	59	<i>kamat</i> idegen szó	510
		<i>kategorikus</i> magy. nevezete	498
		<i>kedély</i> rosz	259
		<i>képes</i> régi szó	49
		„ egyértékesei	51

Képzők és ragok:	<i>monnál</i>	59
deverbális igeképzők lát-	<i>mrcina</i>	569
szólag névtőhöz járul-	<i>nedélygazdag</i> rosz . . .	160
nak	<i>nélkülem</i>	416
193—197	<i>nélkülöz</i> használható . .	59
deverbális névképzők lát-	<i>nyug</i> főnév	290
szólag névtőhöz járul-	<i>ordas</i> jelentése	115
nak	<i>ostromol</i> idegen szó . . .	504
197—199	<i>ösztön</i> " "	506
csak denominatív képzők:	<i>pedig</i> funktiója	343
-ság	<i>platibokot</i> mond	105
-s	<i>porkoláb</i> idegen szó . . .	511
-ka	<i>positio</i> magy. nevezete . .	307
295	<i>propositio</i> magy. nevezete .	498
-talan	<i>rajzol</i> idegen szó	504
296	<i>rédomba</i> kaszál.	106
-i képző helytelen al-	<i>számkivet</i> = <i>számki-vet</i> . .	145
kalmazása	<i>számkiűz</i> = <i>számki-űz</i> . .	147
160	<i>szellem</i> jelentése	18
-á, -é lativus rag . . .	<i>szemétkihordozás</i> rosz . .	73
146		
<i>kérlep</i> rosz	Javított szók és szólások	
558	<i>fegyverképes</i> h. fegyver-	
<i>keresztül száma</i>	fogó, fegyverfogható,	
416, 569	fegyverbíró, fegyver-	
<i>korpag</i> rosz	viselő, fegyverforgató . .	1—4
565	<i>dologképes, munkaképes</i>	
<i>ki</i> = <i>kivé, kilé</i>	helyett dolgozni tudó,	
146	dologgyöző, dologra-	
<i>kiebb</i> hibás írás <i>kiljebb</i> h.	való, munkabíró	52
487	<i>képes</i> egyértékesei	4
<i>lélek</i> jelentése	<i>kormányképes</i> helyett	
18	kormányra való	53
<i>legképelemgazdagabb</i> rosz	<i>nyugdíjképes</i> h. nyugal-	
310	lomdíjazható, nyugal-	
<i>magányló</i> hibás olvasat .	mazható	53
542	<i>szabadalomképes</i> h. sza-	
<i>magas szürok</i> germanismus	badalmazható	52
559	<i>szolgálatképes</i> h. szol-	
<i>markoláb</i> idegen szó . .	gálható, szolgálatbíró,	
511	szolgálni tudó	52
<i>medve</i> " "	<i>választóképes</i> h. választó	
503	<i>váltóképes</i> h. váltóadható,	
<i>meg</i> hajdan <i>megy</i>	váltóállítható	53
108		
" funktiója		
299		
Mellérendelés osz-		
tályai.		
6—10		
<i>mennyentés</i> hibás olv. . .		
542		
<i>mérv</i> rosz		
159, 258		
Magyar módalakok:		
módok a főmondatok-		
ban		
148—153		
módok a mellékmonda-		
tokban 199—204, 337—341		
módok használatának sza-		
tályai:		
jelentő		529
föltétes		533
főlszólító		536

Szójarások:

Abaúj megye:

Korlát 143

Bács megye:

Baja 382

Borsod 190

Baranya megye . . 474

Békés megye:

Orosháza 133, 144, 178, 370

Bihar megye:

Debreczen . 268, 327, 366

Érmellék 367

Pocsaj 130, 421, 423, 424,
462, 470, 519.Székelyhid 45, 89, 137, 138,
184, 235, 239, 326.

Borsod megye:

Miskolcz 226

Ostoros . . 468, 479, 517

Szomolya 335

Bukovina . . 472, 525

Csík megye 46, 90, 137,

177, 185, 336, 386, 470,
524, 526.

Csongrád megye:

Hódmezővásárhely 95, 173,
284, 336, 431.Szeged 87, 135, 182, 233,
275, 276.Szentés 42, 86, 132, 178,
179, 232, 267, 270, 322,
368, 372, 373, 378, 463,
516, 522.Drávamellék 43, 87, 133,
373.Göcsej (Nagy-Lengyel) 180,
227, 228, 236, 267, 419,
467, 477.

Gömör megye:

Rimaszombat 43, 83, 91, 335,
383, 429, 430.Győr megye 131, 186, 235,
268, 269, 272, 324.

Kis-Bajcs 158

Koronczó . . . 431, 478

Háromszék 46, 430, 470,
473.

Hétfalu 181, 231, 384, 475

Heves megye:

Aranyos 383

Csépa 48

Eger . . . 185, 381, 526

Kengyel 96

Hont megye 181, 232, 271

Helemba 94

Kunság:

Félegyháza 43, 134, 143,
191, 284, 319, 377.

Kisújszállás 430

Küküllő megye . . 144

Maros-Torda (Ehed) 229

Moldva (Klézse) 83, 287,
374, 431.

Nógrád megye 46, 93, 134

Megyer 175, 191, 469, 520,
527.

Rimóc 84, 273.

Örség 315

Pest megye:

Gyömrő 464

Kecskemét 528

Monor 238

Nagy-Körös 423

Somogy megye 41, 367

Ádánd 143, 191, 334, 382,
477, 526.

Mosgó 283

Nemes-Déd . . . 240, 325,
334.

Nágocs 427, 486

Soprony megye 121, 154

Szilsárkány 369, 373, 470,
516.

Szabolcs megye:

Egyek 285

Földes 286

Püspök-Ladány . . 173

Ör . . . 236, 277, 333, 479	<i>duska</i> 107
Székelység . . . 318	<i>esztendő</i> 438
Szilágy megye . . 473	<i>garaboncza</i> 97
Tasnád . . . 278, 474	<i>huszár</i> 26
Tolna megye . 421, 523	<i>iszák, iszákos</i> 99
Agárd 143	<i>jobbágy</i> 241
Bátta. 383	<i>kaczer</i> 385
Decs 44, 82, 130, 174, 230	<i>kéntáló</i> 105
Felső-Nyék 274, 277, 319	<i>kintorna</i> 103
323, 368.	<i>ki, kivé</i> 145
Ozora 478	<i>kudarcz</i> 509
Szegárd. . 47, 192, 527	<i>levente.</i> 441
Torontál megye:	<i>márvány</i> 440
Nagy-Becskerek . . 132	<i>paradicsom</i> 387
Udvarhely megye 272,	<i>selejtes</i> 102
465, 477, 516.	<i>szakmány</i> 198
Firtosalya 324	<i>széltére, vaktában</i> 198
Homoród-Almás 283, 334	<i>utcza</i> 437
Vas megye (Jánosháza) 381	<i>tanfelügyelő rosz</i> 560
Veszprém megye 238, 269,	<i>távbeszélő rosz</i> 556
283, 284, 318, 320, 417,	<i>telephon</i> 555
421, 480, 521, 528.	<i>temni</i> 461
Zala m. (Keszthely) 522, 527	<i>theorema, magy. nev.</i> 306
Zemplém megye:	<i>thesis</i> 249
Harangod . 375, 426, 475	<i>tizedik junius rosz.</i> 112
Tállya 82, 129	<i>tűrhető isten</i> 496
Szófejtések és szóma-	<i>ún főnév</i> 290
gyarázatok:	<i>üter rosz</i> 215
<i>alkalom</i> 197	<i>vámot vesz és szed</i> 65
<i>baraczk</i> 507	<i>vérbő, vérszegény rosz</i> . . . 215
<i>bojár, bojér</i> 242	<i>viador rosz</i> 311
<i>czirkalom</i> 389	<i>szépvidéek germanismus</i> . . 559

TARTALOM.

Hibás szók és szólások javítása	1. 49
✓ Az összetett mondatról. Simonyi Zsigmond.	5. 53
✓ A bölcelet magyar nyelve. Bánóczi József 10. 204. 247. 304. 498	
A Nyelvőr népnyelvi adatai 1876. Simonyi Zsigmond.	21. 62
Huszár. Pesti Frigyes. Szarvas Gábor	24
Jegyzetek a „Nyelvphilosophia“ című cikkhez Brassai	27
Nélkülöz. Schloszjarik Károly	59
Igazítások. Lehr Albert	64. 112. 153
A hatóságok magyar nyelve. Szarvas Gábor	72
Szó- és szólásmagyarázatok. Szarvas Gábor	97
Meg. megy. Könnye Nándor	108
Inh. Nagy Gyula. Szarvas Gábor	110
A szójavítás és a Fővárosi Lapok. Szarvas Gábor	116
Ki, mint névutó. Budenz József	145
✓ A magyar igemódok alkalmazása. Simonyi Zsigmond 148. 199.	
243. 337. 529.	
✓ Al-deverbális és denominativ képzések. Simonyi Zsigmond 198. 289	
✓ Jobbágy. Edelspacher Antal	241
✓ Az „és“ kötőszó. Fischer Ignác	251. 298. 341
Jász, Ijász. Nagy Gyula	349
Szó- és alakmagyarázatok. Szarvas Gábor	385
✓ Helyesírásunk revíziója. Simonyi Zsigmond	391. 433. 481
„Vesz“ és társai. Vozári Gyula.	399
Szómagyarázatok. Szarvas Gábor	437
Járulék-mássalhangzók a magyarban. Simonyi Zsigmond	444
✓ Hibáztatott kifejezések. Szarvas Gábor	491
✓ Tisztázzuk a nézeteket. Szarvas Gábor	501
Észrevételek. Kriesch János	512
Válasz az „Észrevételekre.“ Szarvas Gábor	513
A nyelvújítás szóalkotása. Volf György	539
A természetrajz műnyelve. Fialowski Lajos.	550
Telephon. Szarvas Gábor.	555

Ismertetések:

Találmányok könyve. Szarvas Gábor	69
Természetrajzi füzetek. L. Páyer István	209

Nyelvtörténeti adatok:

Okiratbeli magyar szavak. Nagy Gyula	12. 35. 78. 168
Arany Toldija és Toldi estéje. Bánóczi József	37. 80. 125. 167. 222
Canisius Péter könyve. Nogáll János	127
Egy 18. századbéli anyakönyv. Ballagi Aladár	161
A „böl” rag régi használatához. Ihász Gábor.	162
Czeglédi Ist. „Barátsági dorgálás.” Veres Imre	163
Veresmarti M. „Intő levél.” Veres Imre	220
K. Csipkés Gy. „Pápastaság újsága.” Veres Imre	262
Imre János műszavai. Zibrinyi Gyula	263. 315
M. Nyilas Samu. „Agenda.” Király Pál	312. 359. 405. 566
Dávid Fer. „Igaz vallástétel.” Veres Imre	358
„Asszonyi privilegium és litánia.” Bánóczi	363
Pósházi Ján. „Megrázogatás.” Veres Imre	403
„Gergelyjárás.” Deák Elek.	408
„Ezüst művek lajstroma.” Ihász Gábor	458
Rozsnyai Dávid. „Történeti maradványok.” Veres Imre	514
Gyöngyös város számadása. Káplány József	568

Helyreigazítások. Magyarázatok:

Szűrű	39. 129. 170. 226
Leg, náj	39
Eszemadta. Elrejtődött	169
Iszák	170. 226. 415. 460
Garaboncza	226. 365
Ivni. Kalap	365
Esöruha. Meg.	413
Itkányos. Fánk	414
Peczenés. Lyiút. Athenásbeliek	459
Fén. Cserebogár. Méla. Pajzán	461

A magyar nyelv a hírlapokban	159. 260. 309
„ „ az orvosi tudományban	213. 563
„ „ a folyóiratokban	257
„ „ a tudományos irodalomban.	351
„ „ a törvényhozásban	403
„ „ a természettudományokban	451

Nyelvészeti tarkaságok:

Tarnóczy. „Irodalomtörténet.”	75
Ralovich. „Szenvedő igék.”	216
„A rajzkiállítók oklevele.”	265
Egy tudnyelvész	557
Gyöngyhalászok	558
Tanfelügyelő és czethal	559

Kérdések	366. 415
Válaszok	416. 461, 569

Népnyelv hagyományok:

Népetymológiák	417
Nyelvsajátságok	44. 121. 157. 158. 225. 413
Szólásmódok	41. 82. 129. 171. 226. 267. 317. 366. 417. 462. 516
Közmondások	82. 130. 174. 368. 519
Babonák	41. 83. 228. 268. 319. 369. 421. 467. 519
Párbeszéddek	235. 277. 319. 368. 421. 465. 516
Elbeszélések	466. 516
Mesék	84. 131. 175. 229. 269. 320. 370. 421. 469. 520
Találós mesék	42. 86. 132. 178. 270. 322. 372. 423. 470. 522
Mondák	177
Misteriumok	91. 138. 186. 278. 327 378. 427
Köszöntők. Mondókák	45. 89. 137. 184. 235. 276. 326. 333. 375. 381. 426.
475. 479.	
Bakterkiáltások	237
Ritmusok	375. 425
Tájszók	43. 87. 133. 178. 230. 271. 323. 373. 423. 470. 522
Ikerszók	43. 87. 135. 182. 224. 233. 275
Táncszók	46. 185
Kaszárnyai szók	44. 88. 136. 183. 233. 275. 326
Állathívó szók	284
Átkozódások	284
Gyermekjátékok	46. 93. 142. 190. 282. 335. 383. 430. 478. 526
Gyermekversikék	143. 191. 334. 382. 429. 277. 526
Gyermekmondókák	283. 334. 377. 430. 526
Mesterműszók	192
Családnevek	48. 143. 238. 285. 335. 383. 430. 527
Gúnynevek	94. 192. 336. 431. 527
Helynevek	47. 192. 239. 285. 383. 431. 479
Néprománczok	95. 144. 240. 286. 480. 527
Tréfás versek	90. 384. 528
Népdalok	96. 144. 287. 432. 528
Gúnydalok	191. 336